

**UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOZOFSKI FAKULTET U BEOGRADU**

NEMANJA P. MRĐIĆ

**VOJNA IKONOGRAFIJA
OD III DO V VEKA
NA PROSTORU ILIRIKA**

**DOKTORSKA DISERTACIJA
TOM I**

Beograd, 2015.

**UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY**

NEMANJA P. MRĐIĆ

**MILITARY ICONOGRAPHY
FROM 3RD - 5TH CENTURY AD
IN THE TERRITORY OF ILLYRICUM**

DOCTORAL DISERTATION

Belgrade, 2015.

Mentor:
dr Miroslav Vujović
Vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu,
Filozofski fakultet

Članovi komisije:
dr Jelena Cvjetić
Vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu,
Filozofski fakultet

dr Snežana Golubović
Viši naučni saradnik,
Arheološki institut Beograd

Datum odbrane:

ZAHVALNICA

Zahvaljujem se dr Miomiru Korači i celoj ekipi projekta Viminacijum, koji su me bez rezerve podržavali tokom dugotrajne izrade teze i bez čije svesrdne pomoći neka istraživanja nikada ne bi mogле biti okončana. Neizmernu zahvalnost dugujem svima koji su izdržali i pratili moje maratonsko fotografisanje spomenika i nalaza tokom putovanja po Srbiji i inostranstvu u uslovima koji nisu uvek bili idealni za jedno arheološko istraživanje (kiša, sneg, noć, demonstracije i slično...).

Veliku zahvalnost dugujem mentoru dr. Miroslavu Vujoviću koji je i pored lavine mojih ideja tokom izrade disertacije uspeo da me zadrži na dobrom putu.

Možda najveću zahvalnost dugujem porodici koji su izdržali stotine mojih neprospavanih noći i uvek bili tu kada zatreba.

Hvala vam na svemu!

REZIME

VOJNA IKONOGRAFIJA OD III-V VEKA NA PROSTORU ILIRIKA

Vojna ikonografija čini jedan od osnovnih stubova rimske propagande. Imperatori i princepsi su u fokusu kada je potrebno poistovetiti jednu figuru sa vojskom, ali čitav niz drugih predstava koji se vezuje za umetnička dela poput mozaika, fresaka, reljefa na novcu, javnim i privatnim spomenicima, iluminacija u rukopisima otvara jedan sasvim drugi svet uređenog sistema prikazivanja vojske, oružja pa i samog neprijatelja.

Studija je usredsređena na prostor kasnoantičkog prostora Ilirika od početka vladavine Dioklecijana do kraja V veka. Analizirani su svi dostupni izvori i poređeni sa nalazima oružja i opreme. U rad su uključeni i brojni analogni nalazi i predstave sa cele teritorije carstva. Paralelno su analizirani carska ikonografija, kao vojna ikonografija centralne ličnosti u carstvu i ikonografija same vojske, jedinica i rođova. Rešenja za pojedinačne probleme tražena su i istorijskim izvorima ili vojnim raspravama.

Ikonografski elementi praćeni su u četiri osnovna pravca: u okvirima carske ikonografije kada imperator kao pojedinac personifikuje vojsku, opšte ikonografije vezane za vojsku u celini i vojnike kao pojedince. Poslednji pravac se ogleda u ikonografiji oružja i opreme i njihovim direktnim analogijama.

Od posebnog značaja su paralele iluminacija u rukopisima koji su oficijelna dokumenta carstva, pre svega Noticija Dignitatum sa predmetima, oružjem ili opremom. Dekorativne šeme na štitovima koje su prikazane na stranama dokumenta iako osporavane našle su potporu u nalazima ili umetničkim delima sa cele teritorije carstva. Kroz rukopise se dodatno može pratiti diferencijacija u ikonografiji između mobilnih (*comitatenses*) i pograničnih jedinica (*limitanei*).

Tokom kasne antike uočen je viši stepen brutalnosti u scenama koje se prikazuju, pre svega na novcu, ali i u simbolici jedinica, koja se odslikava predstavama glava nabijenim na kolac i okviru dekorativnih šema na štitovima.

Pad discipline među vojnicima na koji mnogi antički pisci ukazuju ogleda se u svim segmentima vojne ikonografije. Većina scena na privatnim spomenicima, ali i velik broj onih na javnim prikazuje vojnike koji se bore bez oklopa, a veoma često i bez šlema.

Ovakva situacija među trupama za posledicu je imala neke od najtežih poraza u rimskoj istoriji.

Praćeni su procesi varvarizacije vojske, transformacija simbola i insignija kao i upliva hrišćanske simbolike u tradicionalnu rimsku ikonografiju. Evolucija, pojavljivanje novih i gubljenje insignija takođe je ukazalo na promenu karaktera koji je vodio ka gubljenju identiteta jedinica. Stari zodijački simboli legija su nestali, dok spektar raznovrsnih dekorativnih šema sada biva daleko raznovrsniji, ali sa minimalnim uplivom hrišćanskih uticaja. Gubljenje identiteta oseća se i na predstavama koje treba da simbolišu poraženog neprijatelja. Sve češće trofeji nose karakteristike rimskog oružja i opreme, a ne poraženog neprijatelja.

Kasnoantička vojna ikonografija na kraju čini spoj tradicionalnog rimskog koje je uspelo da opstane i pored snažnog upliva niza varvarskih, a potom i hrišćanskih elemenata. Morala je da evoluira u okvirima carstva koje se transformisalo na svim osnovama, ali je uspelo da zadrži prepoznatljivost, pa čak i paganske elemente u vreme i pod uslovima koji su naizgled tako nešto činili neverovatnim.

KLJUČNE REČI: ILIRIK, IKONOGRAFIJA, RIMSKA VOJSKA, IMPERATORI, ORUŽJE, VOJNA OPREMA, VOJNA PROPAGANDA, RIMSKO CARSTVO.

NAUČNA OBLAST: ARHEOLOGIJA

UŽA NAUČNA OBLAST: KLASIČNA ARHEOLOGIJA

UDK:

UDK: 356+7.04(37)"02/04"(043.3)

UDK: 32.015.5:355.1(497)"652"(043.3)

UDK: 7.04:737]+32.019.5(37)(043.3)

RESUME

MILITARY ICONOGRAPHY FROM 3RD - 5TH CENTURY AT THE TERRITORY OF ILLYRICUM

Military iconography is one of the pillars of Roman propaganda. Emperors and their sons were in focus when one figure had to be identified with the army. But a number of other depictions on works of art like mosaics, wall paintings, reliefs on coins, public and private monuments, illuminations in manuscripts reveals one completely different world of strictly defined schemes for presenting army, weapons and even enemy.

This study is focused to the area of late roman Illyricum from the beginning of rule of Emperor Diocletian until the end of 5th century. All available sources were analyzed and compared with finds of weapons and military equipment. Many finds from all areas of the Empire were also included into comparison. Imperial iconography, as the iconography of the most prominent soldiers figure, as well as the iconography of the army, units and corpses well analyzed in parallel process. Solutions for some problems were traced among historical sources and ancient military manuals.

Elements of iconography were followed in four directions: in the matters of the imperial iconography – when emperor personifies entire army, general iconography related to the army in total and soldiers as individuals. Last analyze was related to the weapons and military equipment as well as their analogies.

Illuminations in manuscripts were treated with special importance, as the official documents of the Empire (predominantly Notitia Dignitatum) and these were compared with different objects, weapons or equipment. Shield patterns that are painted among the pages of documents although often disputed found its direct confirmation in finds and works of art from all around the Empire. Through manuscripts it was possible to differ mobile troops (comitatenses) and stationary frontier units (limitanei)

In late antiquity elevated level of brutality in all the scenes was noted, mainly in coin reverses, but also among the shield patterns of some units that used heads on sticks as their shield emblem.

Lack of discipline among soldiers was mentioned by many ancient scholars and it

can be seen in all segments of the military iconography. In majority of portraits on private funerary monuments, and among the imperial monuments also soldiers were depicted without their armor and helmets. This situation among the troopers caused high casualty rates and resulted in some of the greatest defeats in Roman history.

Process of barbarization of the army was also observed, transformation of symbols and insignia as well as influence of Christian symbols into the traditional Roman iconography. Evolution of the old symbols, appearance of new one and loss of some most important insignia all proved the loss of identity of troops in total. Old zodiac symbols of legions disappeared, while shield patterns becomes more diverse, but keeping Christian influence to the minimum. Loss of troop's identity also can be seen in depictions of the defeated enemy. Trophies carried by victorious Romans are assembled of Roman and not barbarian arms and equipment.

At the end late Roman iconography makes the mixture of traditional Roman that managed to survive despite strong influences of barbarian and then Christian elements. It had to evolve in the circumstances when the entire Empire had to be transformed on all basis, but preserved its visual identity and even some pagan elements in the age of Christianity what makes it so remarkable.

KEY WORDS: ILLYRICUM, ICONOGRAPHY, ROMAN ARMY, EMPERORS, WEAPONS, MILITARY EQUIPMENT, MILITARY PROPAGANDA, ROMAN EMPIRE.

Scientific area: Archaeology

Scientific sub area: Classical Archaeology

UDK:

UDK: 356+7.04(37)"02/04"(043.3)

UDK: 32.015.5:355.1(497)"652"(043.3)

UDK: 7.04:737]+32.019.5(37)(043.3)

SADRŽAJ

TOM I

UVODNA POGLAVLJA.....	1
UVOD.....	2
DEFINICIJA I OPIS PERIODA ISTRAŽIVANJA.....	3
CILJEVI I METOD ISTRAŽIVANJA.....	5
DEFINICIJA PROSTORA ISTRAŽIVANJA.....	8
RANIJA ISTRAŽIVANJA.....	12
RAZVOJ I ORGANIZACIJA VOJSKE.....	13
 PREGLED IKONOGRAFSKIH IZVORA.....	 17
Kataloški pregled izvora u radu.....	22
 PISANI IZVORI.....	 23
Vegetius, Epitoma rei militaris.....	23
Notitia Dignitatum.....	25
De rebus bellicis.....	29
 PREDSTAVE NA NAKITU I UTILITARNIM PREDMETIMA.....	 30
Stakleni pehar iz Kelna.....	30
Skiptri sa predstavama vojničkih božanstava.....	32
Bronzani tegovi.....	32
Bronzani kandelabri.....	35
Carski Missoriumi.....	36
Nakit.....	38
 IKONOGRAFIJA VOJSKE.....	 40
PREDSTAVE VEZANE ZA VOJSKU.....	41
Ikonografske tradicije na prostoru Ilirika.....	42
Predstave strelaca i pračkaša.....	43
Istaknute jedinice kasnoantičke vojske.....	45
 PREDSTAVE PEŠADIJE.....	 53
Reljefne predstave.....	53

Predstave pešadijena predmetima i oružju.....	59
Predstave pešadije na mozaicima i freskama.....	62
Predstave pešadije u rukopisima.....	65
Predstave pešadije na novcu.....	67
NAČIN NOŠENJA I KORIŠĆENJA ORUŽJA I OPREME.....	69
PREDSTAVE KONJICE.....	75
Predstave konjanika na reljefima.....	75
Predstave konjanika na predmetima i nakitu.....	82
Predstave konjanika na freskama i mozaicima.....	83
Predstave konjanika na novcu.....	85
PREDSTAVE VEZANE ZA MORNARICU (<i>CLASSIS</i>).....	88
Predstave brodova na reljefima.....	89
Predstave brodova na mozaicima.....	90
Predstave brodova iz Ilirika.....	91
Predstave brodova na novcu.....	92
Tipovi brodova.....	93
Legende vezane za predstave mornarice.....	95
IKONOGRAFIJA NEPRIJATELJA.....	98
Predstave zarobljenika.....	98
Imperatori i božanstva sa zarobljenicima.....	99
Uništavanje poraženog neprijatelja.....	105
BOŽANSTVA U VOJNOM KONTEKSTU.....	107
PREGLED REVERNSNIH LEGENDI VEZANIH ZA IKONOGRAFSKE PREDSTAVE VOJSKE.....	120
Virtus exercitus.....	120
Gloria exercitus.....	120
Fel Temp Reparatio.....	121
Gloria Romanorum.....	122
Concordia militum.....	123
Hoc Signo Victor Eris.....	124
Restitutor Rei Publicae, Felicitas Rei Publicae.....	124

CARSKA IKONOGRAFIJA.....	125
SKULPTORSKE I RELJEFNE PREDSTAVE.....	128
PREDSTAVE NA NOVCU.....	138
Reversne predstave i tradicionalna ikonografija.....	140
PRINCEPS IVENTUTIS U IKONOGRAFIJI.....	156
AVERSNE PREDSTAVE IMPERATORA.....	158
KONSTANTIN I - STUDIJA POJEDINAČNOG SLUČAJA.....	159
ORUŽJE KAO ELEMENT IKONOGRAFIJE.....	166
PREDSTAVE ORUŽJA I VOJNE OPREME.....	167
RELJEFNE I SKULPTORSKE PREDSTAVE.....	167
PREDSTAVE NA MOZAICIMA.....	167
PREDSTAVE U PISANIM IZVORIMA.....	168
PREDSTAVE NA NOVCU.....	168
TROFEJI.....	170
Predstave trofeja na reljefima i skulpturama kasne antike.....	173
Predstave trofeja na novcu.....	175
PARADNO NAORUŽANJE.....	179
Mačevi.....	179
Hypica gymnasia.....	180
Predstave paradne opreme na novcu.....	181
OKLOPI.....	184
Paradni oklopi.....	184
Predstave oklopa u rukopisima.....	189
Muskulaturni oklop (<i>Lorica musculata</i>).....	191
Ljuspasti oklop (<i>lorica squamata</i>).....	196
Karičasti oklop (<i>lorica hamata</i>).....	198
Predstave oklopa na novcu.....	200
Obručasti oklop (<i>lorica segmentata</i>).....	201
Muskulaturni oklop (<i>lorica musculata</i>).....	202
Ljuspasti i karičasti oklop.....	202
Manicae.....	204

ŠLEMOVI	214
Predstave šlemona na reljefima.....	216
Tipologija šlemona prema ikonografskim predstavama na novcu.....	219
Evolucija i razvoj šlemona tokom kasne antike.....	230
Carski šlemovi sa reljefnom dekoracijom, lоворовим венцем и дјадемом.....	231
NALAZI ŠLEMOVA NA TERITORIJI ILIRIKA.....	233
Natpisi.....	238
Hrišćanska ikonografija vezana za kasnoantičke šlemove.....	238
Dekorativni elementi na šlemovima.....	240
ŠTITOVI.....	244
Štitovi - reljefne predstave.....	245
Predstave štitova na predmetima.....	252
Nalazi štitova sa prostora Ilirika.....	256
Predstave štitova na mozaicima.....	256
Hrišćanska simbolika na štitovima.....	259
Predstave štitova na novcu.....	261
Šeme obeležavanja štitova.....	270
MAČEVI.....	274
Parazonium.....	274
Spatha i Semispatha.....	277
Način nošenja mača.....	278
Nalazimačeva na teritoriji Ilirika i njihove ikonografske analogije.....	280
KOPLJA.....	282
Tipovi kopalja prikazani u kasnoantičkoj ikonografiji.....	283
Tegovi i kontrategovi na kopljima.....	283
Predstave kopalja u rukopisima.....	284
Predstave kopalja na mozaicima.....	285
Predstave kopalja na reljefima.....	286
Nalazi kopalja.....	289
Predstave kopalja na novcu.....	291
Plumbatae.....	298
Dvozuba koplja (<i>Bidens, Bidentis</i>).....	307
Višebrida ceremonijalna koplja.....	309

BOJNE SEKIRE I DVOJNE SEKIRE (LABRIS).....	312
RATNE SPRAVE.....	314
INSIGNIJE.....	316
Signum.....	318
Prikazi signuma na novcu.....	320
Hibridne insignije.....	325
Predstave hibridnih insignija na novcu.....	326
Nalaz carskih insignija iz Rima.....	330
Vexillum.....	331
Labarum.....	337
Dracones.....	345
Insignije sa figurom božanstva ?.....	355
POJASNE GARNITURE.....	356
Predstave pojaseva na novcu.....	358
ODEĆA.....	359
KAPE.....	363
Panonska kapa (pileus pannonicus).....	363
Frigijska kapa.....	366
OBUĆA.....	367
Predstave obuće na novcu.....	369
Tipologija obuće u ikonografskim predstavama.....	369
FIBULE.....	378
KONJSKA OPREMA.....	380
<u>IKONOGRAFIJA FORTIFIKACIJA.....</u>	383
FORTIFIKACIJE NA MOZAICIMA.....	384
FORTIFIKACIJE U PISANIM IZVORIMA.....	386
FORTIFIKACIJE NA NOVCU.....	388
<u>ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....</u>	394
VARVARIZACIJA VOJSKE I EVOLUCIJA IKONOGRAFSKIH PREDSTAVA.....	403
UTICAJ HRIŠĆANSTVA NA VOJNU IKONOGRAFIJU.....	405

LITERATURA.....	410
SKRAĆENICE.....	411
ANTIČKI IZVORI.....	412
LITERATURA.....	413

TOM II
KATALOG

KATALOG PREDSTAVA U PISANIM IZVORIMA.....	1
KATALOG SKULPTORALNIH I RELJEFNIH PREDSTAVA.....	30
KATALOG NALAZA ORUŽJA I VOJNE OPREME.....	95
KATALOG NAKITA I UTILITARNIH PREDMETA.....	156
KATALOG MOZAIIKA I FRESAKA.....	177
KATALOG BRODOVA.....	190
NUMIZMATIČKI KATALOG.....	201
KATALOG ŠEMATSKIH PREDSTAVA PREMA BRUKU.....	288

UVODNA POGLAVLJA

UVOD

Proučavanje vojne opreme rimskega trupa do sada se u velikoj meri baziralo na nalazima otkrivenim prilikom iskopavanja. Bogatsvo ikonografskog materijala nameće potrebu da se izvrši njegova sistematizacija i poređenje sa nalazima. Period ranog carstva obiluje velikim količinama svih vrsta predstava koje su produkt kako državnog aparata tako i niza ličnih pre svega funerarnih dedikacija. Najveća dela vojne ikonografije ostaju nam iz vremena Trajana i njegovih dačkih ratova. Ekonomski i politička kriza počevši od ere vojničkih imperatora drastično je uticala na carske građevinske projekte koji su se orijentisali više na zgrade sa funkcijom nego na slavoluke i stubove.

Kasnoantički materijal je u velikoj meri zanemaren od istraživača, ali upravo zato što ga ima relativno malo i što je fokusiran u velikoj meri na carsku ikonografiju. Verovatno dolazi i do promene u psihološkom karakteru ljudi jer i individualne predstave skoro nestaju. Analogije su bile samo nasumično obrađivane i to samo kada su u pitanju kapitalni nalazi. Ideja je da ovaj rad spoji publikovano i nadomesti nedostajuće segmente.

Za potpunu rekonstrukciju izgleda, naoružanja i opreme vojske od III do V veka osnovu čini analiza ikonografskih predstava. Nepostojanost organskih materijala koji su činili odeću i obuću vojnika samo u izuzetno retkim slučajevima mogu nadomestiti nalazi sa terena očuvani u posebnim uslovima. S druge strane korozija i loša ili fragmentarna očuvanost gvozdenih predmeta koji sačinjavaju najveći deo vojničkog inventara ostavljaju ponekad mnogo nedoumica u pogledu njihovog prvobitnog izgleda. Komparativna analiza nalaza i ikonografskih predstava s jedne strane dopunjava lošu očuvanost nalaza, a s druge pomaže interpretaciji izuzetno redukovanih predstava.

Analizom vojnih ikonografskih predstava moguće je utvrditi način nošenja oružja i opreme jer najčešće nalazi ne nose karakteristike koji bi ukazivali na ove osobine. Takav je primer pojedine garniture i mača sa sarkofaga u Šidu¹.

Ikonografski materijal na žalost samo delimično ispunjava rupu između nalaza, malobrojnih istorijskih izvora i opšteg nedostatka podataka o načinu života kasne antike.

¹ Dautova Ruševljan, Vujović, 2006

DEFINICIJA I OPIS PERIODA ISTRAŽIVANJA

Nakon smrti Aleksandra Severa počela je nova era u istoriji poznata kao period vojničkih careva ili period vojne anarhije. U toku pet decenija raspoloženje vojske i njena naklonost bili su jedini kriterijum u izboru imperatora. Upravo stoga je ikonografija uopšte u velikoj meri bila posvećena trupama, što se najbolje ogleda na reversnim predstavama novca. Period oporavka Carstva i stabilizacije koji je usledio nakon uspostavljanja tetrarhije nastavio je praksi favorizovanja vojne ikonografije. Ekonomski kriza, pritisak varvara i dezintegracija vojske koji su doveli do konačnog sloma Carstva ogledaju se i u postepenom gubljenju ikonografskih predstava u svim oblicima osim na novcu. Jedan od ciljeva ovog istraživanja bilo bi i utvrđivanje procesa varvarizacije vojske i kako se on odrazio na razvoj vojne ikonografije.

Istraživanje je zaokružilo period od Dioklecijana i osnivanja tetrarhije kao jedne istorijske prekretnice do kraja V veka, iako u značajnom delu Ilirika, pre svega u zoni dunavskog limesa i njegovog zaleđa, praćenje tematike rada gubi lvrstu osnovu nakon hunske invazije 441/443. godine. Period je obeležila reorganizacija državne administracije i vojske, započeta pod Dioklecijanom, a okončana pod Konstantinom. Uvođenje carskih radionica i proizvodnja novih tipova opreme dodatno je uticala na promene u ikonografiji širom carstva.

Ovo je period kada hrišćanstvo postaje priznata religija, i postaje jedan od ključnih elemenata carske ikonografije od početka vlade Konstantinovih sinova. S druge strane ovo je period kada dolazi do izražene varvarizacije vojske, njene degradacije i prihvatanja vrednosti koje su u značajnoj meri uticale na istorijski ishod i pad zapadnog carstva.

Međutim za razumevanje vojne ikonografije je svakako bilo od značaja ono što je prethodilo ovom periodu usled čega je kataloški uključeno i nekoliko nalaza iz III veka, pre svega iz perioda vojničkih careva, dok se same ikonografske tradicije mogu pratiti vekovima unazad. Iako je temom obuhvaćen period do kraja V veka, prikazani su pojedini nalazi iz prvih decenija VI veka koji su jasno ukazali da se nastavilo sa antičkim tradicijama, kao i da su se ikonografski principi vezani za vojsku nastavili do konačnog sloma rimske vlasti na ovim prostorima.

Vreme koje je analizirano može se podeliti na četiri perioda koji odgovaraju unu-

trašnjem ustrojstvu i razvoju kasnoantičkog carstva.

1. Period diarhije / tetrarhije
2. Konstantinova dinastija i njihovi suparnici
3. Hrišćanski carevi do podele carstva 395. godine
4. Istočno carstvo nakon podele 395. godine.

Građanski rat između Konstantina i Licinija vodio se pre svega na teritoriji Ilirika. Sirmijum je jedan od presudnih tačaka oko kojih se lomila dominacija. Posle bitke kod Cibala 316. Licnije se povlači u Trakiju i prepušta Sirmijum Konstantinu, koji od njega stvara polaznu tačku za sve dalje operacije na našim prostorima. Dosta nalaza se može vezati za Licinija na našim prostorima. Na čitavim serijama novca može se pratiti njegova imperijalna propaganda, a niz luksuznih nalaza ukazuje da je bogatim darovima pokušavao da zadrži podanike među svojim pristalicama.

Ustrojstvo granice izbilo je u fokus prilikom Konstantinovih ratova sa Sarmatima 322. godine. Ova akcija protiv varvara obeležena je serijom novca sa legendama SAR-MATIA DEVICTA. Operacije su se vodile na prostoru Banata od granice Panonije do Marguma gde je imperator izbio na obalu Dunava.

Od sredine IV veka situacija se naglo zaoštrava i na granici i u provincijama nedavno naseljenim varvarima. Serija ratova sa Gotima od 376-382 kulminirala je Valensovom smrću u bici kod Hadrijanopolisa (9. avgusta 378.). Čak ni pobede koje su njegovi naslednici izvojevali nisu trajno obezbedili sigurnost carstva.

Ključni i prelomni događaj u Iliriku tokom V veka svakako je Hunsa invazija pod Atilom. Slom limesa, pad svih gradova i fortifikacija i pomeranje granice 5 dana hoda od obala Dunava za dugo vremena izbacilo je severni Ilirik iz tokova rimskog carstva. Stotinu hiljada zarobljenika Atila je odveo u Barbarikum. Mrtvi su ostali po bojnim poljima jer više nije imao ko da ih sahrani. Teritorija od Dunava do Niša ostala je pusta. Depopulacija severnog Ilirika bio je jedan od hroničnih problema rimskog carstva. Među retkim opisima teške situacije tokom kasne antike jedna rečenica Amijana Marcelina možda najbolje odslikava situaciju u carstvu: "U to vreme probijene su barijere na našim granicama i naoružane varvarske horde raspršile su se kao pepeo sa Etne..." (Amianus XXXI IV 9)¹.

¹ *I Per id tempus nostri limitis reseratis obicibus atque, ut Aetnaeas favillas armatorum agmina diffundente barbaria... (Amianus, XXXI IV 9)*

Od I veka i uspostavljanja rimske kontrole na ovim prostorima u nekoliko navrata su desetine hiljada ljudi iz drugih delova carstva ili iz barbarikuma dovođene u zonu Podunavlja koje je svakako bilo ključni region Ilirika. Bogato zaleđe, plodna polja, razvijena mreža rečnih i kopnenih komunikacija nikada nisu mogli biti do maksimuma iskorišćeni. Najveće koncentracije stanovništva i dalje su grupisane oko velikih gradova i njihove lokalne ekonomije.

CILJEVI I METOD ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je sprovedeno na osnovu analize reljefa sa carskih i privatnih spomenika, prikaza vojnog karaktera na umetničkim predmetima, kao i malobrojnih mozaika i fresaka kasne antike. Dragoceni materijal za istraživanje došao je na osnovu novca iz carskih kovnica Ilirika (*Viminacium, Sirmium, Siscia, Thesalonica...*) koje su skoro okruživale ovaj prostor pa prema tome i vukle ne samo teme već i ideje za scene. Međutim zbog fluidne situacije u državi, konstantnim promenama i stalnim pokretima trupa korišćen je materijal sa prostora celog carstva odakle su došle brojne analogije na osnovu kojih su mogli doneti adekvatni zaključci.

Pošto je vojna ikonografija bila osnovni deo opšte propagande razmatrani su njeni ciljevi, ciljne grupe i uslovi primene.

Rad ima tendenciju da postigne više ciljeva. Prvi je definisanje i praćenje razvoja vojne ikonografije tokom perioda dominata, kao jedne istorijski zaokružene celine. Evolucija klasične rimske ikonografije u hrišćansku imala je svoj odraz i u okviru vojne ikonografije, te je interesantno pratiti ono što je opstalo, a šta je promenjeno kako bi se ukloplilo u novu zvaničnu državnu politiku.

Sledeći cilj istraživanja je rekonstrukcija izgleda uniforme, oružja i opreme, pogotovo kada su u pitanju organski materijali koji nisu mogli opstati tokom vremena, pre svega tkanine i koža, a koji su našli svoje mesto u prikazima.

Istraživanje će obuhvatiti i carsku propagandu koja je plasirana preko ikonografskih predstava, a koja se primarno vršila preko novca, osnovnog sredstva komunikacije imperatora sa podanicima.

Proučavanje vojne ikonografije može se razdvojiti u tri osnovna pravaca:

- Prvi je praćenje vojne ikonografije kroz kontekst predstava imperatora, rodova vojske i neprijatelja
- Drugi je praćenje načina prikazivanja prema vrsti oružja ili dela opreme
- Treći pravac je analiza prikazivanja fortifikacija i odbrambenih sistema

- Ikonografija carske uniforme i vojne opreme

Likovi careva redovno se sreću na aversnim predstavama. U slučajevima kada su prikazani u vojnoj opremi detaljno su prikazani šлемovi i delovi prsnog oklopa i plašta (paludamentum). Ove predstave sadrže brojne detalje. Za razliku od aversnih predstava, reversne predstave često sadrže celu figuru, sa punom ratnom opremom, ali shodno tome i daleko manje detalja. Često se na aversnim predstavama mogu naći paralele sa nalazima šlemova iz Jarka i Berkasova.

- Ikonografija vezana za regularnu vojsku

Predstave vojnika menjaju se sistematski tokom perioda. Tokom kasne antike redukuje se broj vojnika u scenama na svega jednog ili dvojicu. Tranzicija od paganstva ka hrišćanstvu može se pratiti kroz prikaz insignija na kojima se umesto simbola legija sve više javlja monogram kao simbol za sve trupe. Pažljivom analizom mogu se izdvojiti bojno i paradno oružje na predstavama. Pažnja će biti posvećena i vrstama scena u kojima se ono pojavljuje čime će jasnije biti pokazan i propagandni kontekst. U pojedinim scenama moći će da se analizira i načini upotrebe oružja, kao i načini za njegovo nošenje van borbenih aktivnosti. U ograničenoj meri zbog redukovane veličine predstava moći će da se izvedu i načini dekoracije opreme, futrola, kanija i slično.

- Ikonografija vezana za mornaricu

Predstave brodova takođe su važan deo ovog istraživanja. Očuvanost potopljenih brodova je mala, na prostoru Ilirika, praktično ih nema bolje očuvanih, ali zato postoji obilje predstava na novcu i mozaicima. Problem rešavanja ovih predstava je u samoj njihовоj prirodi. Predstave brodova su često redukovane, prikazani su bez srazmere i često bez ljudi, odnosno posade. S druge strane ponekad su prikazani sa tolikim ljudskim figu-

rama da one mogu biti veće od samog plovila. Problem detalja je na ovim predstavama posebno izražen.

- Ikonografske predstave oružja i vojne opreme

Ikonografska analiza obuhvatila je izgled, način nošenja i upotrebe oružja i opreme, dekorativne elemente i slično. Paralelno sa ikonografskom rađena je i komparativna analiza sa nalazima oružja i vojne opreme. U istorijskim izvorima traženi su rezultati i posledice promene u organizaciji i strukturi jedinica, primene vojne doktrine i upotrebe oružja.

- Ikonografske predstave fortifikacija

Ikonografija fortifikacija obuhvatila je predstave u rukopisima i na reversnim predstavama na novcu. Osnovni problem prilikom ove analize je nedoslednost prikazivanja u rukopisima i upliv renesansne ikonografije.

DEFINICIJA PROSTORA ISTRAŽIVANJA

Za proučavanje je izabran prostor Ilirika iz više razloga. U kasnoj antici on predstavlja jednu od ključnih celina carstva. Na granici između istoka i zapada donekle predstavlja jednu fluidnu teritorijalnu celinu na prostoru koje su se sukobljavali i rimljani međusobno tokom građanskih ratova i niz varvarskih invazija. Reforme koje su sproveli Dioklecijan i Konstantin dodatno su napravile prilično fluidnu situaciju u administraciji zone koja predstavlja predmet istraživanja.

Prilikom ustrojstva prefekture Ilirik ona je obuhvatala teritoriju od Norika na severozapadu do Crnog i Egejskog mora na istoku i jugoistoku. Prilikom konačne podele carstva pod Teodosijem, teritorija koja se prirodno podrazumevala pod Ilirikom podeljena je između Honorija i Arkadija i dva administrativne celine carstva. U međuvremenu Teodosije je oko 379. izdvojio dačku i makedonsku dijecezu pod svoju kontrolu. Nakon smrti Valentinijana II uključen je u Istočno carstvo. Do konačne podela Ilirika dolazi 396. kada je Stilihon ustupio Dačku i Makedonsku dijecezu Arkadiju. Panonska dijeceza ostala je formalno kao deo zapadnog carstva. Fluidna situacija odnosi se na kontrolu Ilirika od pojedinačnih vladara i česte promene jurisdikcije do 437. godine kada prilikom ženidbe Valentinijana III carica Gala Placidija ustupa Ilirik sa Panonskom dijecezom Istočnom carstvu.

Zbog ovakve situacije i konfuzne situacije među administrativnim granicama, najveća pažnja je posvećena centralnim provincijama Balkanskog poluostrva, dok je materijal iz perifernih delova uključen u meri koliko je to bilo moguće i u periodima koji su mogli imati uticaj na istraživanje - kada teritorija nije bila okupirana od strane varvara. Severni deo Ilirika skoro je u potpunosti napušten do V veka.

Vojska koja je regrutovana na ovim prostorima smatrana je za elitu imperije i često je predstavljala jezgro udarnih trupa. Poreklo velikog broja imperatora sa ovog prostora, pogotovo onih koji su ponikli iz redova vojske, stavlja ih u poziciju koja je mogla presudno da utiče na razvoj ikonografije korišćene u propagandno političke svrhe. Postepeni proces varvarizacije vojske može se pratiti u punoj meri upravo na ovim prostorima.

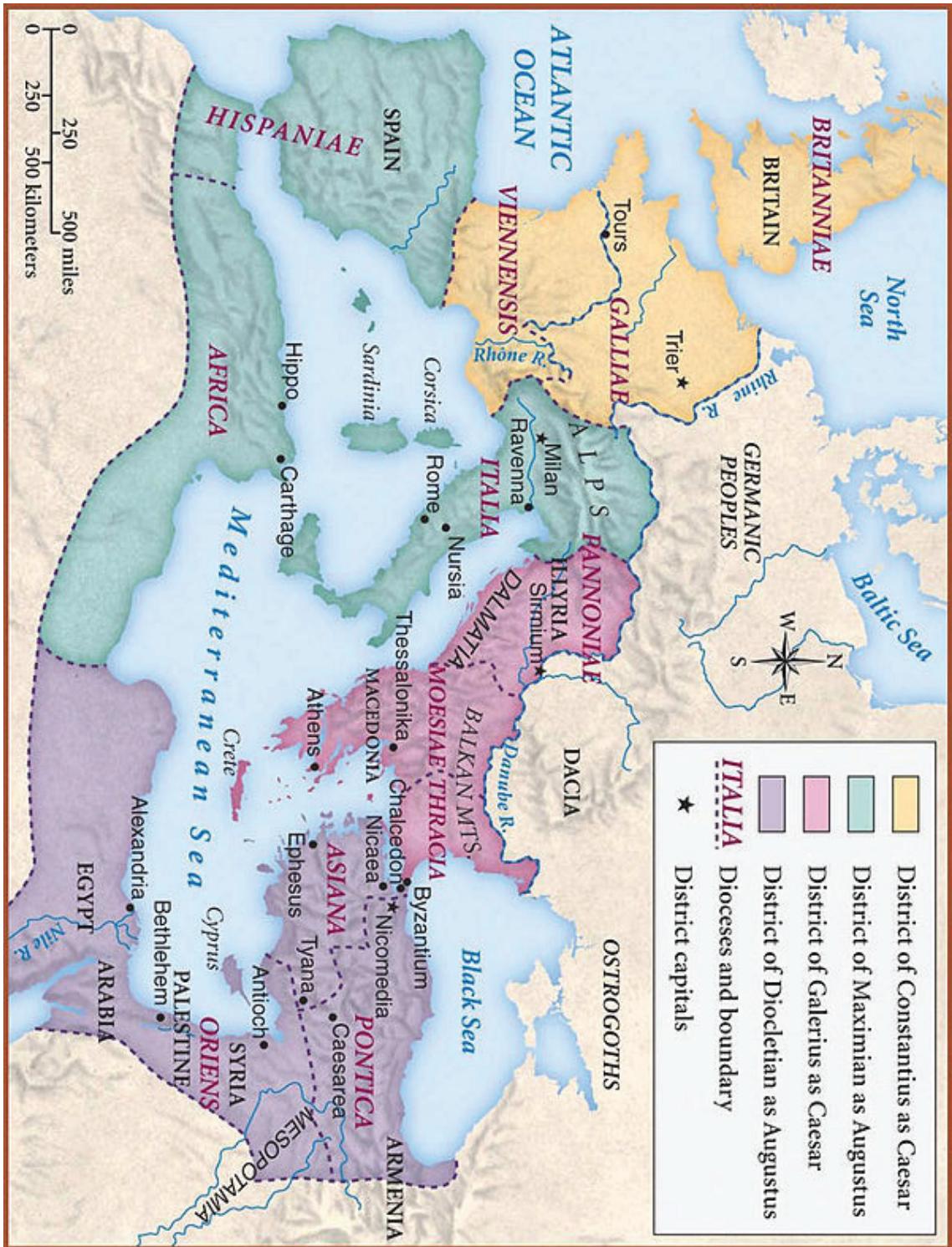
Iako je najveća pažnja poklonjena nalazima sa teritorije Ilirika, u rad je uključen i značajan broj spomenika, mozaika, predmeta ili primeraka oružja iz drugih delova car-

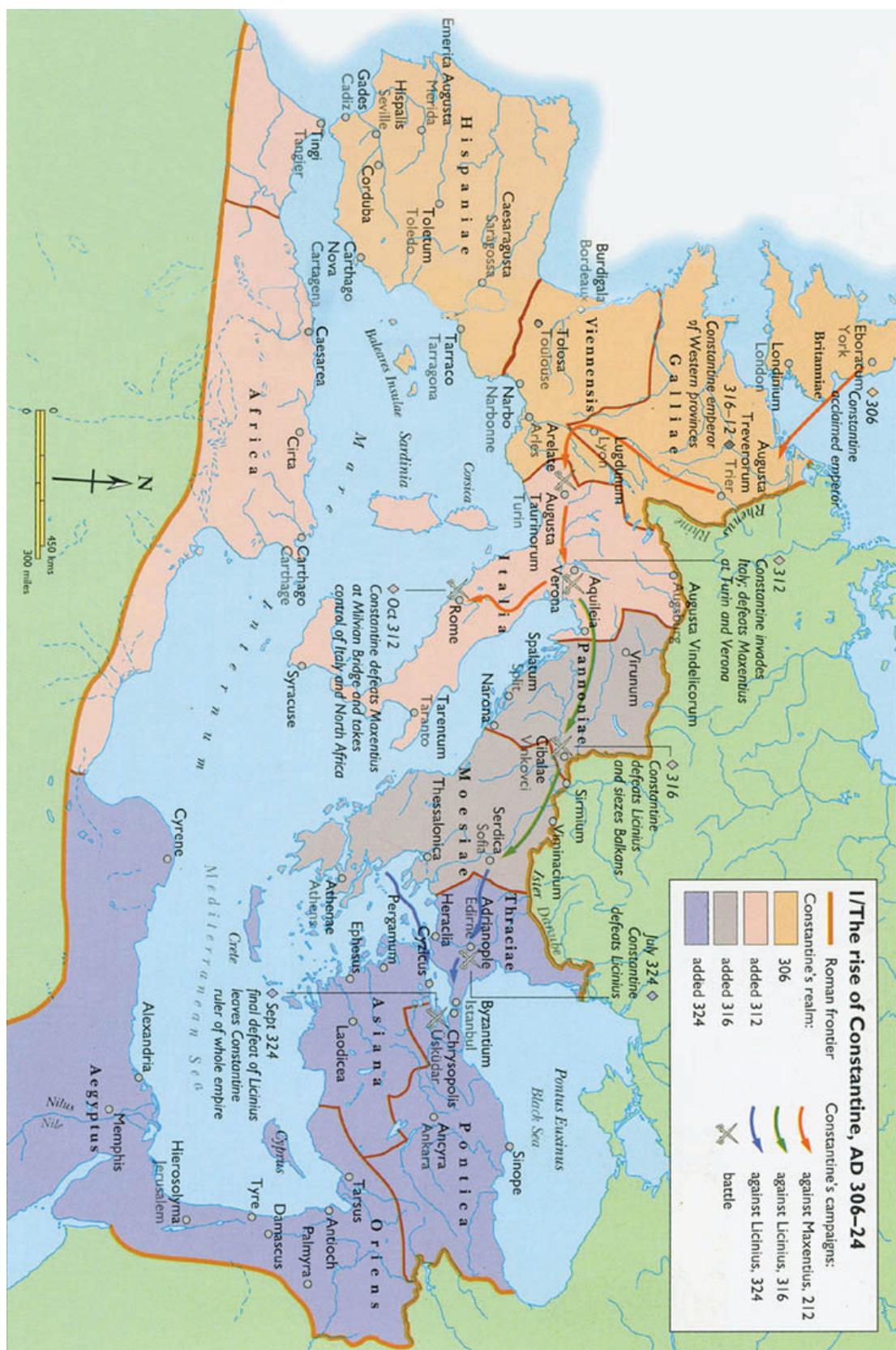
stva. Svi oni nose značajne informacije i analogije koje su pomogle i bitno uticale na interpretaciju. Među izvore uključen je i znatan broj nalaza iz provincija koje su se nalazile oko osnovne posmatrane zone, a koje su nesumnjivo uticale na sam prostor Balkana. To se pre svega odnosi na prostor severne Italije i Bugarske.

■ - Префектура Илирик, 318-379. године

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/75/Prefecture_of_Ilyricum_map-sr.png

Konstantinova osvajanje carstva.
Zona pripojena 316. godine u velikoj meri se poklapa sa teritorijom Ilirika.
(Scarre, 1995: 126-127)

RANIJA ISTRAŽIVANJA

Problemima kasnoantičke ikonografije vezane za vojsku i carsku propagandu u miltarističkom duhu bavio se relativno velik broj istraživača, ali sistematično istraživanje do sada nije objedinilo sve aspekte ove problematike.

Mirjana Arsenijević je 2005. godine u svojoj izvanrednoj disertaciji sa temom «*Summa Militaris* na novcu i medaljonima doba Principata» obradila vojnu ikonografiju ranog carstva i perioda vojničkih careva. Moje istraživanje se hronološki nastavlja na njen rad, u pojedinim delovima dodiruje, ali je osnovna razlika paralelna obrada sa drugim ikonografskim izvorima, sa nalazima oružja i opreme otkrivenih tokom arheoloških iskopavanja ili materijalom koji je na različite načine dospeo u kolekcije svetskih muzeja. Autorka je takođe u svojoj obradi koristila samo reversne predstave dok su za ovo istraživanje od izuzetnog značaja i predstave na aversima, kao mnogo detaljnije kada je u pitanju prikazivanje lične vojne opreme imperatora.

O nadgrobnim spomenicima sa prostora Viminacijuma i primerima vojne ikonografije na njima pisala je Bebina Milovanović¹. Njenim radom obuhvaćeni su do sada poznati spomenici, pre svega legionara i veterana VII Klaudijeve legije. Svi obrađeni spomenici, na žalost, datovani su u period II-III veka. Usled sistematske destrukcije Viminacijuma i njegovih nekropola veoma je mali broj očuvanih spomenika, a među njima jedva desetak koji nose ikonografske predstave vezane za vojsku. Kasnoantički spomenici sa reljefnim predstavama vojnika sa prostora Viminacijuma za sada nisu nađeni.

M. Piletić je prvi arheolog koji je počeo sa temeljnim istraživanjima rimske fortifikacija i vojne opreme na teritoriji Srbije.

M. Vučović je nastavio sa sistematskom obradom i publikacijom nalaza rimske vojne opreme. Većina nalaza, pre svega luksuzne vojne opreme nastala je kao rezultat njegovih dugogodišnjih istraživanja. Njegovim radovima su objedinjeni i sistematizovani nalazi oružja i vojne opreme sa teritorije Srbije.

Istraživanjem posebnih jedinica i njihove specifične ikonografije bavio se i A. Alföldy od ranih decenija XX veka. U posebnom radu o Cornutima skrenuo je pažnju na

¹ Milovanović, 2014: 159-184.

ikonografski možda najspecifičniju jedinicu kasnoantičke vojske².

Gvido Bruk je 1961. godine objavio katalog sa crtežima aversnih i revesnih predstava. Prilikom istraživanja vezanog za pripremu ovog rada bio je od izuzetnog značaja, pogotovo pri analizi scena. Nedostatak crteža je njihova maksimalna šematisizovanost figura čime je onemogućen za korišćenje prilikom izrade dela vezanog za ratnu opremu.

Ikonografskim prikazima mattiobarbula na novcu u nekoliko radova bavila se Sylviane Estiot³.

Nedavno odbranjena doktorska disertacija S. Redžića obuhvatila je pojasne garniture i kopče sa prostora koji su analizirani.

Značajanu polaznu tačku rada obezbedila su istraživanja na polju borbene i paradne opreme, prikazane na Trajanovom stubu, stubu Marka Aurelija, brojnim carskim i privatnim spomenicima vojnog karaktera. Među ovim radovima ističu se oni J. Coulstona i E. Kunzla.

RAZVOJ I ORGANIZACIJA VOJSKE

Razvoj kasnoantičke vojske može se pratiti u dva pravca. Zvanična, državna politika koja je bazirana na klasičnoj rimskoj tradiciji, koja se može pratiti kroz oficijalnu dokumentaciju i istorijske izvore. *Notitia Dignitatum*, prikazuje ustrojstvo prema staroj, klasičnoj tradiciji. Imena i rang jedinica nastavljaju se prema onima koji su poznati iz ranih vekova carstva. Ono što se ne vidi jeste njihova realna jačina. Situacija na terenu bitno se razlikuje od one koja je postojala ranije. Legije kasne antike su brojčano redukovane, slabije plaćene, lošije opremljene, lošije obučavane, sa nižim kriterijumima izbora regruta. Komandni kadar je takođe degradiran i sa minimalnim iskustvom. Funkcija legija je od udarne pesnice rimske vojske svedena na statičnu pograničnu službu. Svi brojevi vezani za jačinu trupa su veoma špekulativni i do sada нико nije uspeo da jasno i argumentovano definiše brojno stanje u jedinicama kasne antike. Sa brojnim stanjem možda između 1000-2000 vojnika i njihovim kvalitativnim karakteristikama njihova

2 Alföldy, 1959: 169-183.

3 Estiot, 2008: 177-201.; Drost & Estiot, 2010: 435-445.;

realna snaga nije prelazila 20% efektive ranocarskih legija.

Organizacija vojske sprovedena u kasnoj antici odslikava novonastalu situaciju i strateške principe koje su usvojili imperatori kasnog III i ranog IV veka. Imperatori koji su vršili reforme su poznati kao vojnički imperatori. Oni su potekli iz vojske, te su samim tim i drugačije osećali potrebe za novom organizacijom u novonastaloj situaciji. Funkcionalnost Galijenovog mobilnog korpusa (*impetus Cantabricus*) bila je pozitivno iskustvo koje je svakako značajno uticalo na organizaciju i novi koncept vojske. Potreba za brzim marševima, premeštanju trupa na ugrožena područja uticala je na povećanje broja konjice. Povećano prisustvo varvara koji su po prirodi bili konjanici takođe je imalo efekat na novu organizaciju trupa. Zakonom iz 325. godine trupe suodeljene na *comitatenses, ripenses, alares et cohortales*.

Podela trupa na statične pogranične jedinice i mobilnu armiju, strateški je bila razumna iako se nemar u odnosu na obuku i opremu pograničnih jedinica pokazao kao presudan kada je odbrana granica bila u pitanju.

Comitatenses su smatrani elitom, glavnom udarnom carstva i u odbrani i u napadu. Oni su pratili imperatora i nisu imali stalne logore, kako je to bio princip tokom principata. Podeljeni su na konjicu (*equites*) kojom je komandovao *magister equitum* i pešadiju (*pedites*) kojom je komandovao *magister peditum*.

Pseudo-comitatenses su bile jedinice nižeg ranga, regrutovane iz pograničnih armija (*limitanei*).

Ripenses je izraz kojim su označavane jedinice na limesu, pre svega na onom delu koji se nalazio na rekama (obala - latinski *ripa*). U odnosu na veličinu i taktičku ulogu postojale su *legiones, equites, cunei equitum, auxilia*.

Izraz *limitanei* je svakako obuhvatao sve statične jedinice koje su se nalazile na limesu / granici. Lošeg kvaliteta, neobučeni i loše opremljeni davali su posadu utvrđenjima i u vreme mira bavili se poljoprivredom u neposrednoj okolini logora.

Vegecije u svojoj raspravi o ratnoj veštini posvećenoj imperatoru Valentinijanu, više opisuje stanje koje je trebalo ili se priželjkivalo da bude nego ono koje se realno sretalo na terenu. Situacija je očigledno bila toliko loša da se i među hvalospevima imperatoru provlači naglasak da nije sve onako kako je nekada bilo ili kako bi realno trebalo da bude.

Kao jedan od ključnih neuspeha u organizaciji vojske i razlog brojnih poraza protiv

Gota, Alana i Huna Vegecije navodi nenošenje oklopa i šlema⁴. Oklop, šlem i štit činili su okosnicu individualne zaštite. Pad discipline i nedostatak vežbi, pre svega pod punom opremom uzeo je svoj danak na bojnom polju. Prosto izgleda nečuveno da su vojnici od imperatora Gracijana tražili dozvolu prvo da ne nose oklope, a potom i šlemove. Još nečuvenije deluje činjenica da im je ovo i odobreno. Ishod ove nediscipline doveo je da su trupe pod salvama gotskih strela desetkovane. Ne samo iz navedenog poglavlja, već i iz mnogih drugih nezadovoljstvo usled nediscipline i neobučenosti trupa konstantno se potencira kao osnovni razlog čestih poraza na bojnom polju i rasula u mirnodopskoj organizaciji jedinica. Dodatni problem je bila stalna popuna jedinica jer je došlo do potpunog raspada sistema regrutacije.

Pad discipline dodatno je uticao na još jedan elemenat poraza u kampanjama. Prestalo se sa građenjem privremenih kampova tokom marša što je dovodilo do velikih gubitaka tokom kako noćnih, tako i dnevnih prepada na logorišta⁵. Ovakvu situaciju potvrđuje i Amijan Marcellin koji kaže da su jedinice često bile uhvaćene na prepad iznenadnim napadima varvara i da dok su pripremili oružje, odmah na početku su pretrpeli ozbiljne gubitke⁶.

U prilog ovim izjavama antičkog pisca idu i prikazi na mozaicima lova, gde su

⁴ Vegetius, *Liber I: XX. Locus exigit, ut, quo armorum genere uel instruendi uel muniendi sint tirones, referre tempemus. Sed in hac parte antiqua penitus consuetudo deleta est; nam licet exemplo Gothorum et Alanorum Hunnorumque equitum arma profecerint, pedites constat esse nudatos. Ab urbe enim condita usque ad tempus diui Gratiani et catafractis et galeis muniebatur pedestris exercitus. Sed cum campestris exercitatio interueniente neglegentia desidiaque cessaret, grauia uideri arma cooperunt, quae raro milites in duebant; itaque ab imperatore postulant primo catafractas, deinde cassides sedere refundere. Sic detectis pectoribus et capitibus congressi contra Gothos milites nostri multitudine sagittariorum saepe deleti sunt; nec post tot clades, quae usque ad tantarum urbium excidia peruererunt, cuiquam curae fuit uel catafractas uel galeas pedestribus reddere. Ita fit, ut non de pugna sed de fuga cogitent qui in acie nudi exponuntur ad uulnera. Quid enim pedes sagittarius sine catafracta, sine galea, qui cum arcu scutum tenere non potest, faciat? Quid ipsi draconarii atque signiferi, qui sinistra manu hastas gubernant, in proelio facient, quorum et capita nuda constant et pectora? Sed grauis pediti lorica uidetur et galea fortasse raro meditanti, fortasse arma raro tractanti; ceterum cotidianus usus non laborat, etiam si onerosa gestauerit. Sed illi, qui laborem in portandis ueteribus munimentis armorum ferre non possunt, detectis corporibus et uulnera sustinere coguntur et mortes et, quod est grauius, aut capi aut certe fuga rempublicam prodere.*

⁵ Vegetius, *Liber I: XXI. Castrorum quoque munitionem debet tiro condiscere; nihil enim neque tam salutare neque tam necessarium inuenitur in bello; quippe, si recte constituta sunt castra, ita intra uallum securi milites dies noctesque peragunt, etiam si hostis obsideat, quasi muratam ciuitatem uideantur secum ubique portare. Sed huius rei scientia prorsus intercidit; nemo enim iam diu ductis fossis praefixisque sudibus castra constituit. Sic diurno uel nocturno superuentu equitum barbarorum multos exercitus scimus frequenter afflictos. Non solum autem considentes sine castris ista patiuntur, sed cum in acie casu aliquo cooperint cedere, munimenta castrorum, quo se recipiant, non habent et more animalium inulti cadunt, nec prius moriundi finis fit, quam hostibus uoluntas defuerit persequendi.*

⁶ Amm. Marc. XXIX: VI, 13-14.

vojnici upravo i prikazani samo sa štitovima ili kožnim knemidama kao jedinom zaštitom. Iako se scene ne odnose na rat, moglo bi se očekivati makar najjednostavniji oblici zaštite poput kožnih oklopa ili štitnika jer ni lov sam po sebi nije bio bezopasan.

Razlika u opremi oficira i vojnika, lako se izdvaja prema kvalitetu izrade i dekorativnim elementima među nalazima. Ikonografski stvar je mnogo složenija. Među pretstavama ne može se napraviti ovakva razlika. I imperatori i vojnici u njihovoj neposrednoj okolini često su prikazivani sa muskulaturnim oklopima.

Prikazi vojnika na numizmatičkim reversnim pretstavama pre bi se mogli vezati za obične vojнике nego za oficire. Odlike tribunskih i centurionskih uniformi i pre svega šlemova, koje pominje i sam Vegecije u svojoj raspravi u ikonografiji nije jednostavno razdvojiti.

PREGLED IKONOGRAFSKIH IZVORA

RELJEFI I NADGROBNI SPOMENICI

Među reljefnim spomenicima najviše materijala su pružili Galerijev i Konstantinov slavoluk. Malobrojne stele i sarkofazi dale su podatke o pojedinačnim vojnicima i njihovom viđenju ikonografije, opremi i oružju koje su koristili. Neretko su ovi spomenici u koliziji sa carskom propagandom koja je bazirana na tradicionalnoj i mitološkoj ikonografiji.

Reljefi pružaju najviše detalja, a ukoliko se nalaze na nadgrobnim spomenicima mogu se vezati i za ličnost, rang, period ili jedinicu. Na žalost broj kamenih reljefnih spomenika je neuporedivo manji u periodu vezanom za ovo istraživanje nego u ranijim vekovima imperije. Ovde bi trebalo izdvojiti čitav niz nadgrobnih spomenika od kojih su mnogi sa Ravne (*Timacum Minus*). Na jednom je prikazan centurion sa palicom dok se na više drugih spomenika pojavljuju odlikovanja pokojnika stečena tokom ratnih operacija.

(Inscriptions de la Mésie supérieure III/2)

MOZAICI

Mozaici kao ikonografski izvor spadaju u one netipične medije kojima su pribegavali imperatori. Kod nas se svega nekoliko mozaika može vezati za vojnu ikonografiju.

Mozaici Venatora i Lavirint iz Gamzigrada spadaju u retke izvore ovoga tipa. Ikonografski koncept veoma je blizak mozaicima iz Piazza Armerine koja je pripadala Maksimijanu Herkuliju. Mozaici sa Sicilije svakako ne spadaju u nalaze sa teritorije Ilirika, ali su značajni kako po primećenim analogijama tako i po samom konceptu. Na kraju krajeva Maksimijan Herkulije je i rođen na našim prostorima pa je i to moglo imati uticaja na njihovo osmišljavanje.

Inicijalna razlika u opštem idejnom rešenju mozaika leži u božanskim korenima carske porodice. Sicilijanski nalaz izrađen je u duhu Herkula zaštitnika nasuprot Gamzigradskom koji je rađen prema konceptu božanstava Dioniza i Baha, bliskih samom Galeriju¹. Opšti koncept je veoma sličan - tema centralne priče je carski lov. U rimskoj funerarnoj umetnosti venatori su predstavljali agone. Sam lov i borba za trofej bili su put za osvajanje Vrline (*Virtus*). Na mozaicima se najređe sreću ikonografske predstave vezane za vojsku. Mogu se izdvojiti predstave venatora sa Gamzigrada čije se paralele direktno nalaze na Siciliji (*Piazza Armerina*). Iako je u ovim slučajevima u pitanju lov a ne bitka,

¹ Petrović, 1995: 247-249.

oni su naoružani i lako opremljeni. Njihovi štitovi nose prepoznatljive dekorativne šeme čije se bliske analogije nalaze na stranama Noticije Dignitatum.

Predstave na različitim materijalima. Kao materijal na kome se vojničke scene mogu sresti su reljefne predstave na keramičkim posudama i na diskovima žižaka (Viminacium). Ovde ponovo treba razdvojiti scene na kojima su prikazani gladijatori od onih na kojima je regularna vojska. Kao poseban slučaj može se uzeti kameja iz Kusadka (Beogradska kameja) sa scenom pobedničkog konjanika (možda Konstantin I Veliki?) i nizom pobeđenih neprijatelja oko njega². Još jedan izuzetak predstavlja paradni oklop iz Ritopeka (datovan u sedmu deceniju III veka) koji spada među najznačajnije nalaze vojne opreme u Srbiji, a istovremeno nosi na sebi složenu ikonografsku kompoziciju božanstava, insignija i legionara.

Kao najređi od svih izvora su pisani izvori sa vinjetama i drugim grafičkim prikazima vezanim za vojsku. Kasnoantičkih izvora ima više, ali *Notitia Dignitatum* i *De rebus belicis* su jedini sa grafičkim sadržajem od važnosti za interpretacije.

NOVAC

Novac čini okosnicu opšte carske propagande, preko koje je imperator plasirao svoj lik i poruke do svih podanika širom carstva. Svaki iskovani primerak nosi dvostruku poruku. Avers nosi predstavu imperatora, sa imenom, titulama i portretom. Revers nosi širi, u kasnoj antici, ograničeniji spektar tekstualnih slogana, sa jednostavnim ikonografskim rešenjem koje je za cilj imalo da pojača poruku upućenu podanicima.

U katalog je unet veći broj primeraka novca nego što realno ima poruka ili njihovih varijacija. Ikonografski iste predstave takođe su unošene u više primeraka zbog raznih detalja i manjih varijacija u prikazima oružja ili vojne opreme.

S druge strane istovetne reversne predstave i legende koje se provlače kroz nekoliko kovnica upućuju na jedinstvenu i sveobuhvatno centralno dirigovanu imperijalnu politiku. Ovakva situacija istovremeno potvrđuje da su carstvom kružili modeli / predlošci po kome su lokalni majstori izrađivali kalupe, skoro bez mogućnosti da unesu svoj lični ili regionalni pečat u lokalna kovanja.

Tradicionalne poruke koje se ponavljaju, kao i same predstave ukazuju na dugoročnu

² Srejović, 1993

i kontinuiranu politiku koju imperatori sprovode u odnosu na svoje prethodnike. To su poruke koje su prepoznatljive, lako prijemčljive često vezane za pojedine akcije ili dugoročne projekte vladara (primer obnove fortifikacija na limesu ili ratne kampanje protiv decenijskih protivnika). To istovremeno pruža iluziju kontinuiteta i legitimnosti carske vlasti, što je od izuzetnog političkog značaja pogotovo nakon okončanja krvavih građanskih ratova.

Predstave na novcu, pre svega reversne predstave, predstavljaju najobimniju građu za ovo istraživanje. Novac kao sredstvo propagande često je na sebi nosio scene vezane za vojsku. Ovi prikazi mogu se precizno datovati i jasno odslikavaju korišćenu opremu i oružje. Među najbolje primere spada primer Konstaninovog novca na kome je imperator prikazan sa stilizovanim šlemom čija je najbliža analogija šlem iz Berkasova³. Nedostatak ikonografije na novcu su male dimenzije i ponekad nedostatak detalja. Novac se javlja kao jedini ikonografski izvor izgleda insignija za ovaj period.

Analiza i koncept reversnih predstava

Sve svene su analizirane na dva nivoa. Koncept cele predstave u globalu i svaki pojedinačni segment, poput oružja ili delova odeće i opreme ponaosob.

Na primeru medaljona imperatora Valnetinijana prikazani su objekti koji su posmatrani i na osnovu kojih su donošeni zaključci.

³ Bishop, Coulston 2006

Kataloški broj 3401.

ORUŽJE PORAŽENOG NEPRIJATELJA

Kataloški pregled izvora u radu

Svi analizirani objekti i predmeti predstavljeni su na kraju rada raspoređeni u osam grupa. Na svakoj tabli prikazane su fotografije u punoj rezoluciji, sa informacijama o referenci, poreklu ili autorstvu. U tekstu su priložene njihove umanjene verzije ili samo detalji radi lakšeg snalaženja čitaoca i praćenja opisa nalaza, sa referencom na stavku u glavnom katalogu.

Poslednje poglavlje kataloga čini izbor šematskih prikaza reversnih predstava prema G. Bruku (Bruck, 1961). Šematske predstave su grupisane prema pratećim legendama. U tekstu su u okviru pojedinih poglavlja formirane posebne table sa šematizovanim predstavama grupisane prema tematiki (predstave insignija, štitova, šlemova, brodova, fortifikacija i slično).

Pregled ikonografskih grupa u katalogu:

- I - Katalog predstava u pisanim izvorima
- II - Katalog skulptoralnih i reljefnih predstava
- III - Katalog nalaza oružja i vojne opreme
- IV - Katalog nakita i utilitarnih predmeta
- V - Katalog mozaika i fresaka
- VI - Katalog brodova
- VII - Numizmatički katalog
- VIII - Katalog šematskih predstava prema Bruku.

PISANI IZVORI

Degradacija opšte situacije u carstvu odslikala se i u izvorima. Primetno je drastično smanjenje broja izvora u odnosu na period republike i principata.

Dva se posebno mogu izdvojiti zbog značaja analizirane teme. To su Vegecijeva Epitome rei militaris i Notitia Dignitatum. Pored njih analiza je obuhvatila rukopis De Rebus Belicis, nepoznatog autora, kao i istoriju Amijana Marcelina. U poglavlju o hrišćanstvu pažnja je posvećena i ranohrišćanskim rukopisima Euzebija i Laktancija.

Dela su koncpecijski različitog karaktera i pružaju nam drugačije podatke. Vegecijeva *Epitoma Rei Militaris* - «Rasprava o ratnoj veštini» je tekstualna i opisna, dok *Notitia Dignitatum* sadrži čitav niz vinjeta, crteža i ilustracija koje su od neizmerne važnosti za proučavanje ikonografije kasne antike. *De rebus belicis* sadrži informacije o vojnoj doktrini, upotrebi i konstrukciji oružja, ali i pojedinačne crteže oružja i opreme.

Istorija Amijana Marcelina pored istorijskih informacija sadrži i opis delova opreme, konstrukcije oružja i način njihove upotrebe.

Vegetius, Epitoma rei militaris

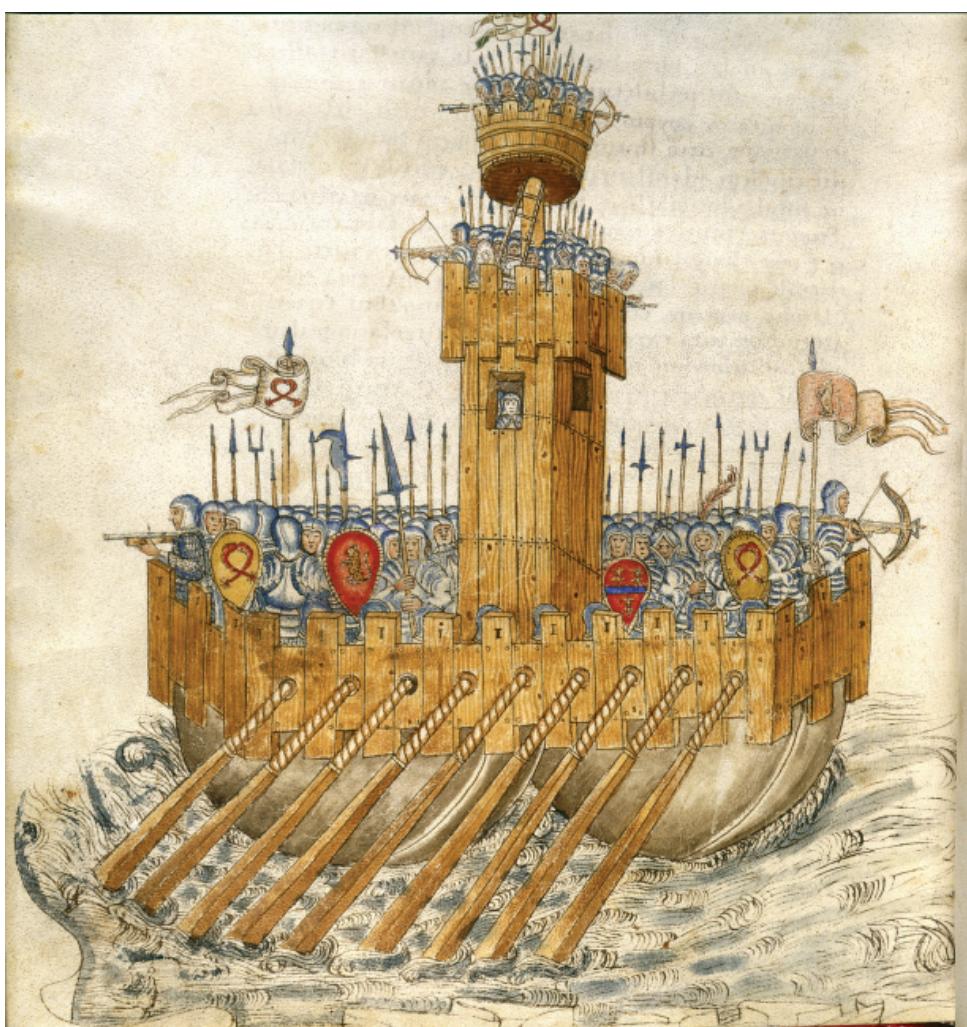
Flavije Vegecije Renat (Flavius Vegetius Renatus) spada među najznačajnije teoretičare vojne doktrine kasne antike. Njegovo delo Epitoma Rei Militaris, odnosno Rasprava o ratnoj veštini, je ne samo vojni priručnik već i izvor koji nam daje informacije o stanju vojske, upotrebi i proizvodnji oružja, potencijalnim pravcima razvoja. Posvećen je imperatoru Valentinijanu III (425-455), te je i pisano tokom V veka, ali iskustvo i situacije koje opisuje pregled su opšte situacije tokom više vekova, s najviše podataka vezanih vojnu doktrinu IV i V veka. Napomene koje daje kada poredi ranije stanje u vojsci sa tekućim od izuzetnog je značaja za razumevanje situacije u kome se nalazi rimska vojska tokom kasne antike.

Sačuvanih rukopisa ove rasprave postoji na desetine zbog neverovatne popularnosti koje je doživeo tokom srednjeg veka¹. Međutim i pored tolikog broja rukopisa ikonografija

¹ Allmand, 2011: 354-367

rukopisa doživela je drastičnu transformaciju - daleko drastičniju od one koje je doživela *Notitia Dignitatum*. Svi crteži su prerađeni do mere da ne postoji ni jedan ikonografski elemenat koji bi se mogao vezati za originalni antički izvor. Pregledana je velika količina digitalizovanog materijala na internetu, pre svega dostupnog iz kolekcija američke Kongresne biblioteke², ali nisu nađene ilustracije koje bi mogle imati veze sa originalnim crtežima Vegecijevog rukopisa. Apsolutno u svemu se ogleda umetnost XV i XVI veka, sa prikazima engleskih i francuskih kraljeva, njihovih vitezova, oružja i opreme.

2 Flavius Renatus Vegetius. *De re militari libri quatour*. Paris: Christian Wechel, August 23, 1532. Rosenwald Collection. Rare Book and Special Collections Division, Library of Congress.

Ratni brod - *De re militari* (XV vek), British library Aditinal manuscripts f.231v - BL Add MS 24945

Notitia Dignitatum

Među izvorima svakako da je najznačajniji Notitia dignitatum. Iako je ona najvažnija kao tekstualni popis dostojanstvenika i jedinica u okvirima rimskog carstva, u pojedinim poglavljima javljaju se crteži koji predstavljaju personifikacije provincija, razne vinjete, prikaze gradova i fortifikacija kao i štitove sa amblemima karakterističnim za jedinice koje se pominju u spisu.

Problem kod interpretacije grafičkih predstava u okvirima Noticije je taj da su svi primerci kojima raspolažemo renesansne kopije iz XV i XVI veka. Trenutno raspolažemo sa četiri seta crteža od kojih najstariji potiče iz kolekcije Bodleian biblioteke (Oksford, Engleska 1436)¹, dva pripadaju spisu iz Bavarske Bayerische Staatsbibliothek (Minhen, Nemačka - kopije iz 1542 i 1550)². Četvrti rukopis, koji potiče iz Francuske nacionalne biblioteke, takođe je nedavno digitalizovan i javno dostupan³. Svi ovi rukopisi digitalizovani su i dostupni u elektronskim verzijama sa zvaničnih prezentacija biblioteka.

Pored nabrojanih, postoji još nekoliko pojedinačnih strana rukopisa i jedan rukopis očuvan u celosti, ali bez ilustracija (primerak biblioteke u Beču).

Svi spisi nose umetnički pečat vremena iz koga su nastali, što donekle predstavlja hindeksp za validnu ikonografsku analizu jer ne odgovoraju antičkim tradicijama vremena koje dokumentuju. Ilustracije gradova, personifikacije dijeceza i provincija nose ubedljiv pečat umetnosti XV veka čime je njihova adekvatna interpretacija u velikoj meri onemogućena, izuzev kada su u pitanju pojedini atributi.

Analizi svih ikonografskih elemenata iz Noticije Dignitatum neophodno je pristupiti sa izuzetnom rezervom i ogradiom. Ovo je neophodno naglasiti jer su uticaji jasni i ne može se sa sigurnošću definisati do koje mere su antički ikonografski elementi de-

1 Oxford, Bodleian Library, western ms. 19854 - Canonici ms. misc. lat. 378.

Sav materijal preuzet je iz digitalizovane verzije rukopisa: http://bodley30.bodley.ox.ac.uk:8180/luna/servlet/view/all/what/MS.+Canon.+Misc.+378?sort=Shelfmark%2cFolio_Page%2cRoll_%23%2cFrame_%23

2 Kopija 1 - München, Bayerische Staatsbibliothek, ms. Clm 10291 (codex 1 = fol.1-170, on fol.88r-169v)

Kopija 2 - München, Bayerische Staatsbibliothek, ms. Clm 10291 (codex 2 = fol.171-222, on fol.178v-222v)

Sav materijal preuzet je iz digitalizovane verzije rukopisa: <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/bsb00005863/images/index.html>

3 Paris, Bibliothèque nationale de France, ms. Latin 9661

Sav materijal preuzet je iz digitalizovane verzije rukopisa: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b6000542r.r=latin+9661.langEN>

gradirani od strane prepisivača. Ovakva situacija je dovela do toga da se rukopis u ikonografskom smislu negira do mere da pojedini autori smatraju da crteži nemaju nikakvu istorijsku vrednost i da su ad hoc fabrikacije prepisivača⁴. Međutim na osnovu više nalaza moguće je pratiti analogije i izdvojiti segmente koji su i pored brojnih verzija prepisivača zadržali originalne antičke elemente. Upravo na osnovu ovih analogija moguće je, ali i dalje uz dozu rezerve, ponuditi donekle validnu interpretaciju ikonografskih elemenata.

Od značaja za analizu vojne ikonografije je niz predstava fortifikacija koje se pojavljuju u okviru rukopisa. Njihova interpretacija ponuđena je u poglavlju o ikonografiji fortifikacija ovog rada. S druge strane drugi segment sa ikonografskim šemama obeležavanja štitova koje su prikazane u rukopisu, posvećena je detaljna pažnja u poglavlju u kome su analizirani štitovi.

Fabricae

(T. I-5-12)

Na teritoriji Ilirika u Noticiji se nalazi niz radionica čija je produkcija mogla i vrlo verovatno jesti uticala na elemente ikonografije koja je nastajala na ovim prostorima. Sve radionice su pozicionirane na strateškim mestima na limesu ili neposrednom zaleđu (*Sirmium, Ratiaria*), na trasama značajnih komunikacija (*Horreum Margi, Naissus*) ili lokacijama značajnih luka (*Thessalonica*). Sve radionice izuzev Niša nalaze se na obalama vodenih komunikacija, što je u mnogome olakšavalo distribuciju proizvoda, pre svega ka limesu.

Na analiziranom prostoru direktno se pominje više radionica:

- *Thessalonicensis*
- *Ratiarensis*
- *Naissatensis*
- *Scutaria Horreomargensis*
- *Sirmiensis scutorum, scordiscorum et armorum*

⁴ Grigg 1983: 132,

Thessalonica, Ratiaria, Naissus

Sporno pitanje u analizi radionica odnosi se na Solun, Racijariju i Niš koji jesu pomenuti kao proizvodni centri, ali bez preciznijih informacija o njihovoj delatnosti. Možda se može zaključiti da ukoliko nije specifično navedena produkcija radionica da su one radile široki spektar oružja i opreme. Centralni Balkan bogat je rudama neophodnim za proizvodnju oružja i opreme, te su i radionice podignute u njihovoj neposrednoj blizini.

Scutaria Horreomargensis

Radionica je proizvodila štitove. Položaj radionice je odlično pozicioniran u odnosu na reku Moravu duž koje se moao odvijati obiman saobraćaj lakih brodova za transport i snabdevanje.

Drugi razlog za postojanje radionice na ovom mestu je i taj da se ovde nalazio jedan od ključnih centara za prikupljenje i distribuciju hrane za limes, te je već od ranije postojala razvijena mreža komunikacija.

Sirmiensis scutorum, scordiscorum et armorum

Sirmijumska radionica proizvodila je štitove, vojna sedla, oklope i raznu vojnu opremu. Iako se sama radionica nije nalazila na limesu, lokacija na Savi omogućavala je brzu distribuciju opreme čak i u udaljenija područja duž limesa. Razrađena mreža puteva omogućavala je laku distribuciju ka svim vojnim centrima.

Proizvodi fabrica na crtežima u Noticiji Dignitatum

(T. I-5-12)

Kada se posmatraju crteži vezani za oružje koje se proizvodi u radionicama širom carstva uočavaju se razlike koje treba pomenuti i uzeti u razmatranje. U svakom rukopisu postoje po dve strane sa oružjem i opremom koja se proizvodi u Istočnom, odnosno Zapadnom delu carstva.

Na crtežu vezanim za istočni deo carstva prikazano je šest štitova, 3 klasična duga

koplja i jedno koplje dvozubac; tri šlema; dugi mač i dve kanije sa pojasevima; dve sekire (od kojih je jedna dvosekla); četiri oklopa po dva primerka od kojih su dva *lorica squamata*, a dva možda muskulaturna / pločasta (?); par knemida i jedan kompozitni luk.

Na crtežu vezanim za zapadni deo carstva prikazano je sedam štitova, četiri duga koplja sa listolikim vrhovima (dva imaju tordirane drške); četiri šlema; dva mača i dve kanije; tri sekire (od kojih je jedna dvosekla); četiri oklopa po dva primerka od kojih su dva *lorica squamata*, a dva možda muskulaturna / pločasta (?); dva para knemida.

Razlika između crteža odnosi se na dva segmenta: na crtežu vezanom za istočni kraj prikazan je kompozitni luk i jedno od kopalja je dvozubac. Sitnije razlike odnose se na broj štitova - šest u istočnom i sedam u zapadnom, kao i u broju šlemova - tri u istočnom i četiri u zapadnom delu. Da li se različiti broj pojedinačnih primeraka oružja i opreme može vezati za razliku u količini proizvedene opreme ne može se sa sigurnošću reći.

Uticaj radionica na razvoj ikonografije

Koliko je prisustvo radionica uticalo na razvoj ikonografije i pretstava ne može se špekulisati. Sve sem Horreum Margia nalaze se u rejonu većih urbanih centara, koji su imali i značajne radionice vezane za proizvodnju utilitarnih predmeta i nakita, kamenorezačke radnje i slično.

Uz dve radionice - Sirmijumsku i Solunsku postojale su i značajne carske kovnice novca. Ne može se reći sa sigurnošću šta je tačno od opreme izrađeno u fabricama Soluna kako bi se uradilo poređenje. Ikonografija ovih kovnica ne odstupa od prikaza drugih, niti je na njihovim scenama nešto posebno vezano za scene sa vojnicima, te se može pre zaključiti da prisustvo radionica nije uticalo na ikonografske koncepte. Sirmiumska produkcija štitova i konjičke vojne opreme možda je pre mogla da se nađe kao izvor uticaja za ikonografske predstave. Čest boravak imperatora, koji su kreirali svoju propagandu, pogotovo u vreme ratova, mogao je dodatno izvršiti uticaj da se proizvodi lokalne radionice nađu kao elemenat neke od numizmatičkih predstava.

Na stranama Noticije Dignitatum na kojima je ikonografski prikazana proizvodnja radionica naslikani su štitovi (sa jasno izraženim šemama), šlemovi, koplja, mačevi, sekire

i dvojne sekire (labrisci), kao i oklopi (verovatno dve vrste) i verovatno knemide (T. I-5).

De rebus bellicis

(T. I-20,21,22,23)

Delo ovo za nas nepoznatog autora / *Anonimusa* sadrži niz vinjeta koje su imale za cilj da ilustruju strategiju i vojnu opremu kasne antike. Stranice su fizički povezane sa rukopisima Noticije Dignitatum i postoji u sva četiri kompleta koji su posmatrani. Rukopis je značajan pre svega za prikaze ratnih sprava, ali na žalost sva problematika koja je izložena u analizi Noticije Dignitatum u potpuno se može preneti i na ovo delo.

Od principa prikazivanja bojnih sprava odstupa samo jedna vinjeta sa predstavom *Thoromachvs*. Uloga crteža je da dodatno pojasni opise iznete u tekstuallnom delu, pogotovo ljudima koji nisu imali opsežno iskustvo sa ratnim spravama.

Materijal iz ovog rukopisa opisan je u poglavlju o pešacima i o ratnim spravama jer se vinjetе odnose na ove teme. Međutim, ikonografski su ove predstave u velikoj meri degradirane, više nego bilo koji drugi element, rukopisa te ih zbog toga možemo samo prikazati, ali ne i sa sigurnošću raditi sistematsku analizu.

PREDSTAVE NA NAKITU I UTILITARNIM PREDMETIMA

Savremeni trend propagandnih poruka na raznim predmetima svakodnevne upotrebe, poput slika na šoljama, upaljačima, majcama, suštinski se ne razlikuje od antičke tradicije. Rimska propaganda i sama je primetila potencijalni efekat propagande na suštinski običnim, a opet često korišćenim predmetima.

Upotreba vojne ikonografije na utilitarnim predmetima i danas je aktuelna ako su ciljna grupa vojnici ili veterani. Njena primena primenjiva je na dva načina: stavljanjem predstava vojnog karaktera na obične predmete tokom ili nakon proizvodnje ili kreiranje predmeta ili njihovih delova u formi oružja, vojnika ili različitih kompozicija vojnog karaktera. U prvu kategoriju predmeta mogu se opredeliti pehar iz Kelna, posude i carski misorijumi. U drugu kategoriju mogu se opredeliti predmeti poput kandelabra, tegova ili lampi izrađenih u obliku broda. Iako dosta predmeta pomenutih u ovom poglavlju nema poznato mesto nalaza ili čak potiču iz provincija koje nisu deo Ilirika one su ovde navedene jer dokazuju ikonografske tendencije ili daju argumentaciju za interpretaciju drugih nalaza, crteža u rukopisima i slično. Pogotovo su značajni predmeti koji na osnovu svojih ikonografskih karakteristika pružaju dokaze o autentičnosti crteža u rukopisima a koji su zasebno analizirani u ovoj studiji.

Stakleni pehar iz Kelna

(T. IV-16)

Konični stakleni pehar sa predstavom vojnika iz Kelna sadrži ikonografski veoma jednostavno rešenu i sistematizovanu kompoziciju ali sa kompleksnom simbolikom¹. Sve figure stoje na traci dekorisanoj sa znacima u vidu spojenih slova X. Ukupno su prikazana 4 vojnika i 4 veksiluma / labaruma. Svi vojnici stoje u istom položaju, anfas sa glavom okrenutom na levo, sa istim istim izrazom lica. Sva četvorica drže ovalni štit ispred sebe i po dva koplja ukrštena u vidu slova X, gde vrhovi sa svake strane glave. Nemaju šlemove niti je obuća prikazana. Odeća ili oklop (?) prikazani su nizom vertikalnih i blago kosih paralelnih linija preko ramena, kao i po dve linije koje ukazuju da donji deo odeće čine pantalone. Kosa je prikazana nizom kosih paralelnih linija.

¹ Southern & Dixon, 1996: 101, Pl.13

S druge strane svaki četiri veksiluma su identični. U centru svake zastave nalazi se znak koji bi mogao predstavljati i Hristov monogram u rudimentarnom obliku s obzirom na veličinu i težinu graviranja na staklu. Na vrhu sva četiri labaruma su po tri sferična ili elipsoidna dekorativna elementa. Donje ivice zastave su ukrašene resama. Kočanje labaruma ukrašeno je kosim kosim linijama koje bi mogle da imitiraju žljebove koji se mogu naći i na reljefnim ili numizmatičkim reversnim predstavama.

Svaki vojnik nosi drugačiju šemu na štitu. Ni na jednom štitu umbo nije prikazan. Prvi nosi romboidnu šemu koja prekriva ceo štit. Drugi vojnik na štitu nosi predstavu u vidu krsta formiranu od spojenih rombova. U sva četiri polja oko krsta nalaze se po četiri linije različitih dužina koso postavljene. Treći vojnik ima manji Hristov monogram predstavljen u centralnom delu štita, istovetan predstavama na labarumima sa strane. Četvrti vojnik u centralnom delu štita ima predstavljen romb dekorisan unakrsnim kosim linijama. Sa četiti strane romba prikazane su po četiri linije - gore i dole horizontalno postavljene, a sa strane vertikalno postavljene. Analognе predstave na štitovima u *Noticiji Dignitatum* nisu primećene.

Sva koplja koja su prikazana na peharu imaju vrhove u vidu lastinog repa i najverovatnije nisu duga jer se ne vide donji delovi. Verovatno se radi o kraćim bacačkim kopljima za koje je poznato da su nošena u paru, o čemu svedoči i niz nadgrobnih spomenika na kojima su pokojnici prikazani sa po dva koplja u ruci. Ne može se isključiti ni prikazivanje matiobarbula ali je s obzirom na prikazanu dužinu ovo manje verovatnoće.

Interesantno je da su oko figura prikazani sferični ili elipsoidni predmeti koji bi se mogli interpretirati kao municija, odnosno projektili za praćku. Kod svakog od vojnika prikazan je drugačiji broj koji je uvek za jedan manji od prethodnog gdje danas leva na desno. Pored prvog vojnika nalazi se 6 projektila, pored drugog pet, pored trećeg četiri i pored četvrtog tri projektila.

Skiptri sa predstavama vojničkih božanstava

(T. IV-11,12)

Dva skiptra otkrivena na dunavskom limesu u Margumu i Viminaciju nose reljefne sa tipičnim predstavama vojničkih božanstava (*dii militaris*)². Božanstva su prikazana sa oružjem i u vojnoj opremi, a korišćeni su i drugi objekti tradicionalno vojnog karaktera kao što su trofeji (*tropeum*). Iako su sve figure zasnovane na klasičnoj religiji, sam koncept je u postpunosti vojnog karaktera. Cilindrična forma skiptra predstavlja jednu zatvorenu celinu u kojoj božanstva okružuju i štite sadržaj u unutrašnjosti za večnost jer i sam krug simbolizuje nešto bez početka i kraja.

Ovo su retki predmeti na kojima se pojavljuju tradicionalna rimska božanstva koja se gube tokom kasne antike (Merkur, Apolon, Dioskuri).

Skiptar, Margum
(T. IV-11)

Skiptar, Viminacium
(T. IV-12)

Bronzani teg, Dumbarton
Oaks kolekcija (T. IV-14)

Propugnatores,
Notitia Dignitatum

Bronzani tegovi

(T. IV-13,14,15)

Teg sam po sebi predstavlja jedan od predmeta svakodnevne upotrebe, ali nosi izraziti karakter zvaničnosti. Teg predstavlja vrstu garancije mere za težinu čime nosi taj izrazito oficijelni elemenat o kome se obično ne pomisli kada umetnički posmatrate neki predmet. Tegovi mogu biti sa figurama božanstava ili imperatora. Carski lik je garant tačnosti mere i u globalnom vizuelnom utisku na prvi pogled ne vidi se element vojne ikonografije. Imperator nije pod vojnom opremom i ne nosi oružje. Međutim uz presto na kome sedi nalazi se štit, a leva ruka se oslanja upravo na njega. Štit je u stvari i jedini element vojne

2 Iako postoji sumnja u adekvatnu interpretaciju ovih predmeta kao skiptra, pre svega zbog njihove izuzetno male veličine, na ovom mestu je analizirana samo predstava koja se nalazi na njemu, a o funkciji predmeta neće biti diskutovano.

ikonografije koji se javlja na ovim tegovima koji inače imaju tipičan građanski - civilni izgled. Predstave na posmatranim štitovima spadaju među skoro direktnе analogije dekorativnim šemama iz Noticije Dignitatum. Postoji najmanje pet sličnih primera ovakvog tega i svaki od njih nosi drugačije karakteristike što nesumnjivo ukazuje na znatno širi spektar potencijalnih ikonografskih rešenja.

Prvi teg, koji se danas nalazi u kolekciji Muzeja Umetnosti Univerziteta u Prinstonu (SAD), nosi oznaku jedinice koja se vezuje za *Cornute* - Rogate (T. IV -13)³.

Drugi teg, iz kolekcije Dumbarton Ouxsa iz Vašingtona na štitu nosi predstavu šestokrake zvezde sa poluloptastim umbom / kružnicom u centru - na dvodimenzionalnim predstavama (T. IV-14)⁴. Interpretacija ovog simbola jedinice donekle je problematična. U Noticiji Dignitatum se kao šema obeležavanja štитova nigde ne pojavljuje šestokraka zvezda. S druge strane na nekoliko mesta se pojavljuju osmokrake ili sedmokrake zvezde. Međutim pažljivije posmatranje samog štita sa vašingtonskog tegu moglo bi se donekle korigovati. Raspored i položaj svakog pojedinačnog kraka više bi odgovarao osmokrakoj nego šestokrakoj zvezdi - u jednoj polovini nalaze se četiri kraka dok su u drugoj polovini samo dva. Moguća rešenja za ovu figuru bi se mogla vezati možda najpre za jedinicom poznatom kao *Propugnatores* ili *Batavi Iuniores*.

Ostale jedinice koje imaju slične oznake i koje bi se mogle uzeti u razmatranje su:

- *Fortenses*, koji spadaju među *Legio Palatinae* pod komandom *magister militum praesentalis*, kao i *Ioviani* i *Herculaniani* - elitne jedinice.

³ Alföldi & Ross, 1959. figures 1, 2.

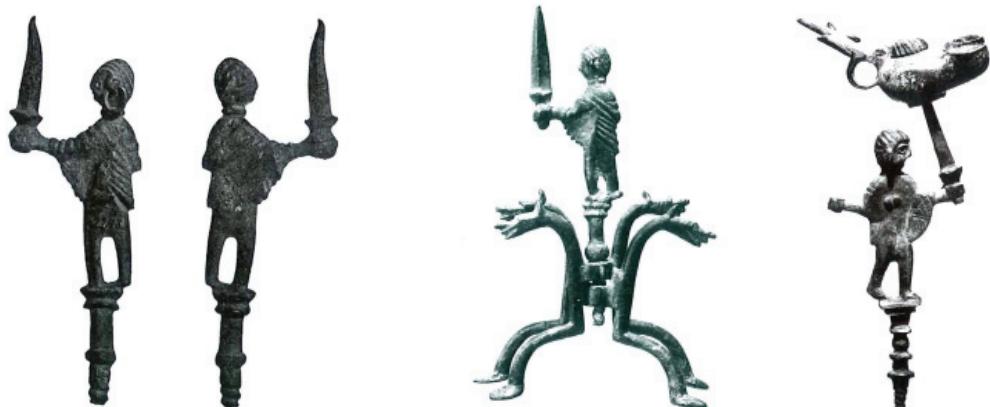
⁴ Alföldi & Ross, 1959. figures 16.

- *Nervii*, koji takođe spadaju među *Legio Palatinae*.
- *Fortenses auxiliarii* i *Funditores* koji spadaju među *pseudocomitatenses*, pod komandom *magistri militum per Orientem*.
- *Martii / Martenses*
- *Solenses seniores*, pod komandom *magistra militum per Thracias* kao svoju označku ima sedmokraku zvezdu, kao i *Balistarii Dafnenses*. Obe jedinice spadaju među *Legiones comitatenses*.
- *Ursarienses* i *Praesichantes*, *Lauriacenses*, *Defensores Seniores*, koje se nalaze među *Legio Comitatenses* u istočnom delu carstva (*Pars Orientis*).

Problem koji nastaje u interpretaciji je da se u pojedinim rukopisima Noticije Dignitatum zvezda na istom štitu pojavljuje sa različitim brojem krakova u različitim rukopisima.

Preostala tri primerka iz Moskve, Hersona i Berlina drže blanko prazan štit (T. IV-14, 15)⁵, koji iako deluje završeno ostavlja mogućnost kasnije dorade i identifikacije štita sa nekom od aktuelnih jedinica rimske vojske kako je to na prethodna dva primerka urađeno. Ovi “anonimni” tegovi u stvari su možda i najinteresantniji od svih jer jasno ukazuju na trend personalizacije utilitarnih predmeta. Njihova anonimnost u stvari je najbolji podatak da je serija ovakvih proizvoda mogla biti rađena u nekom od velikih radioničkih centara dok je dorada, odnosno unos oznake na štitu mogao biti predmet dorade prema specifikaciji krajnjeg kupca negde u okvirima carstva.

⁵ Alföldi & Ross, 1959. figures 13, 14, 15.

Kandelabri sa predstavama vojnika sa mačem (T. IV-18)

Bronzani kandelabri

(T. IV-18)

Deo bronzanog kandelabra modelovan je u vidu figure muškarca sa ispruženom desnom rukom u kojoj drži mač. Figura je ogrnuta sagumom koji seže do pojasa⁶.

Ovakav položaj vojnika sa podignutim mačem je poznat i od ranije. Srećemo ga na reljefu Galerijevog slavoluka (T. II-17), ali i na freskama poput one iz katakombi Sirakuze (T. V-12). Poznati primerci na osnovu konteksta nalaza i stila datuju se doista kasno, u period VI-VII veka, ali je sam koncept poznat i od ranije a neosporno je baziran na starijoj ikonografskoj tradiciji, a primerak sa prostora Viminacijuma spada među neke od poslednjih predmeta sa kasnoantičkom tradicijom koja konačno nestaje sa slonom limesom pod pritiskom Avara i Slovena.

Analogni i kompletnejši nalazi postoje u Rimsko-Germanском музеју у Келну и De Menil kolekciji из Хјустона⁷.

Mal je predimenzioniran u odnosu na ljudsku figuru i uz ogralu bi se moglo zaključiti da je u pitanju verovatno tip poluspatne (*semispatha*). Branik je jednostavan i kružne forme te ceo primerak podseća na klasične primerke gladijusa iz principata.

Freska ratnika, via Maria katakombe, Sirakuza (T. V-12.)

Vojnik sa podignutim mačem Galerijev slavoluk (T. II-17)

⁶ Vujović, 2005: 581-594.

⁷ Vujović, 2005: 583-584

Carski Missoriumi

Nalaz tanjira sa Magure (T. IV-7) ukazuje na tradicionalnu predstavu velikog lova koji je ređe prikazivan na predmetima, ali spada među omiljene scene predstavljane na freskama i mozaicima. Lovci su vojnici, opremljeni i naoružani standarnim arsenalom koji je korišćen i u ratnim uslovima.

Missorium imperatora Teodosija⁸ predstavlja jedno od ikonografski interesantnih kompozicija. Izrađen je 388. godine u čast desetogodišnjice vladavine imperatora (T. IV-9).

Imperator je prikazan na tronu u okviru građevine sa lukovima, izuzetno dekorativne fasade. Sa njegove leve i desne strane sede mladi princepsi Valentinijan II i Arkadije. Carska porodica prikazana je potpuno u civilnoj odeći sa znacima vrhovne vlasti.

Vladajuća porodica flankirana je sa po dva vojnika koji stoje sa svake strane. Sva četvorica su pod punom opremom, sa torkvesima oko vrata, u oklopima i štitovima isturenim ispred sebe. Svi su naoružani kopljima sa listolikim vrhovima. Često se opredeljuju kao Germanska garda iz *Scholae Palatinae*.

Ikonografski najinteresantniji element čine štitovi sa različitim dekorativnim šemama. Takođe umba štitova su različita. Dva umba su kupasta, a dva šestougaona. Dva štita imaju zrakastu dekorativnu šemu, a dva teksturu formiranu od trouglova.

Valentinjanov misorijum je nešto drugačijeg karaktera (T. IV-17). Sve figure prikazane su u striktno militarističkom maniru, dominiraju predstave štitova koje skoro u potpunosti zaklanjaju bojni red formiran od šest vojnika iza cara. Imperator je prikazan sa veksilumom dok Viktorija prileće sa lovovim vencem sa desne strane. Pred nogama imperatora leži razbacano

Obod tanjira sa predstavom lova,
Gamzigrad (T. IV-7)

Missorium imperatora
Teodosija
(T. IV-9)

Missorium imperatora
Valentinijana
(T. IV-17)

Missorium imperatora
Konstancije II
(T. IV-17)

Misorium «Ahilov štit»
(T. IV-10)

⁸ Potter, 2007: 221; Weitzmann, 1979: 75; Gonzales, 2013: 91-98.

oružje pobeđenog neprijatelja.

Misoriјum imperatora Konstancija II odskače od svih ostalih primera (T. IV-17). Na njemu se nalazi klasična scena dolaska imperatora (*adventus*) u pratnji Viktorije i ratnika koji je tradicionalno bio Mars. Međutim s obzirom na činjenicu da se na štitu nalazi predstava Hristovog monograma, verovatnije je da se predstava može vezati za nekog od vojnika iz carske pratnje. Na ovom primeru jasno se uočava spoj tradicionalnog i novog u okvirima vojne ikonografije. Ceo tradicionalni koncept predstave adventusa je zadržan ali je mesto Marsa, kao paganskog božanstva, zamenio vojnik sa štitom na kome je simbol hrišćanstva.

Missorium poznat kao Ahilov štit⁹ spada među predmete sa predstavom klasičnog mitološkog karaktera (T. IV-10). U plitkom reljefu prikazano je deset figura sa velikim brojem komada oružja i opreme, kako na figurama, tako i rasuti ispod njih. Samo dve figure su pod punom vojnom opremom, dok još najmanje tri figure obučene samo u tunike nose mačeve, kao jedini element vojne opreme.

Ceo ikonografski koncept iako je baziran na scenama i likovima iz Ilijade nosi jak ikonografski pečat sa kraja IV i početka V veka. Prikazani oklopi, obuća i oružje stilski svi odgovaraju navedenom periodu. Prikazani šlemovi umnogome liče na šlem sa Đerda-pa koji se danas čuva u muzeju u Budimpešti.

Izdvaja se mač sa drškom u obliku orlovske glave - jedan na gomili u donjem središnjem delu scene i potencijalno još jedan kod figure koja leži sa desne strane.

⁹ Colonna, 2008: 78

Nakit

Ikonografske predstave direktno vezane za vojsku relativno su retke. Pojavljuju se po pravilu na gemama i kamejama inkorporiranim u medaljonima i prstenju. Među nakitom se izdvajaju medaljon (T. IV-2) i prsten sa gemom na kojoj je prikaz pegaza i Belerofonta iz Porodina kod Aleksinca (T. IV-3).

Prsten iz Porodina datuje se u drugu polovinu III veka¹⁰. Na gemi na je urezana predstava Pegaza u letu na levo. Ispod Pegaza prikazan je Belerofon u trku takođe na levo, sa podignutom desnom rukom u kojoj drži grančicu ili bič (?). U levoj ruci nosi neidentifikovani predmet. Iza figure nalazi se kopljje okrenuto vrhom na dole. Postoji mogućnost da na glavi nosi šlem.

Sličan koncept samo sa predstavom Pegaza javlja se i na medaljonu iz Viminacijuma (T. IV-2). Ovi prikazi iako nisu nužno vojnog karaktera na osnovu samog pegaza koji je zodijski znak, simbol pojedinih legija, ostavlja ovu mogućnost otvorenog.

Prsten sa nepoznatog nalazišta. Na gemi je urezana predstava nagog muškarca, okrenutog na levo. Na glavi nosi šlem, u desnoj ruci nosi kopljje, a u levoj neki neidentifikovani predmet. Datuje se u period III - IV veka (T. IV-3). Šlem je klasične forme sa čeonim branikom koji se javlja na sarkofazima sa scenama bitaka i na novcu sa predstavama božanstava. Hronološki je neosetljiv.

Među primerima sa nakita verovatno je najlepša bista muškarca sa šlemom na medaljonu iz Viminacijuma (T. IV-2). Izvajana je u desnom profilu. Na glavi nosi jednostavan šlem sa perjanicom i čeonim branikom. Odeven je u tuniku, ispod koje se izdvajaju gola ramena. Sama predstava ima izraženu ženstve-

Prsten sa Pegazom
(T. IV-3)

Medaljon sa Pegazom
(T. IV-2)

Kameja muškarca sa
šlemom (T. IV-2)

Gema sa muškarcem u
vojnoj opremi (T. IV-3)

¹⁰ Popović, 1997

nu notu. U velikoj meri podseća na boginje poput Rome koje su prikazivane pod ratnom opremom. U novijoj literaturi ova bista se identificuje sa Konstantinovim sinom Krispom¹¹.

Zlatni prsten iz Vinika kod Niša nosi poredstavu Marsa pod punom vojnom opremom (T. IV-8). U pratnji božanstva je pas, kao njegova životinja i atribut, dok ispred njega na stubu stoji orao sa zmijom koja je omotana ispod. Ova scena je olimpičenje vojničke zakletve, ali i spoj htonskog i solarnog principa klasične rimske tradicije¹².

Licinijeva kameja
(T. IV-8)

11 Kuzmanović Novović, 2009: 81.

12 Jovanović, 2006: 243-246.

IKONOGRAFIJA VOJSKE

PREDSTAVE VEZANE ZA VOJSKU

Predstave vojnika menjaju se sistematski tokom perioda. Tokom kasne antike redukuje se broj vojnika u scenama na svega jednog ili dvojicu. Tranzicija od paganstva ka hrišćanstvu može se pratiti kroz prikaz insignija na kojima se umesto simbola legija sve više javlja hristogram / Hristov monogram kao simbol za sve trupe. Pažljivom analizom mogu se izdvojiti bojno i paradno oružje na predstavama, ali sa malo detalja. Pažnja će biti posvećena i vrstama scena u kojima se ono pojavljuje čime će jasnije biti pokazan i propagandni kontekst. U pojedinim scenama moći će da se analizira i načini upotrebe oružja, kao i načini za njegovo nošenje van borbenih aktivnosti. U ograničenoj meri zbog redukovane veličine predstava moći će da se izvedu i načini dekoracije opreme, futrola, kanija i slično.

Ikonografski koncept vojske drastično je suzio spektar vojnih predstava. Prikazuju se pešadija i konjica opremljeni kopljima, često pod punom opremom koja podrazumeva šlem, oklop, štit i plašt (*paludamentum*) u obući dubokoj do ispod kolena. Klasične kneamide nestaju iz ikonografije.

U izvorima se naglašava problem discipline s kojima se sučeljavala komanda na terenu kada je u pitanju nošenje, odnosno nenošenje oklopa i šlemova. Ovo se dodatno ogleda u okvirima ikonografije jer se na reljefnim predstavama, kao i na mozaicima gube ovi elementi i ostaju samo na novcu. Međutim predstave na novcu u velikoj meri prate tradicionalne šablone te je moguće zaključiti da one i ne odslikavaju adekvatno realan izgled vojnika kasne antike.

Ono što se posebno izdvaja u okvirima ikonografskih predstava je da se prikazuje uglavnom samo osnovna vojnička grupa, klasično opremljena i klasično naoružana. Pri-meri vojnika sa specifičnim oružjem i opremom su veoma retke.

Ratne mašine generalno nisu našle mesto u rimskoj ikonografiji iako je njihova upotreba ponekad bila skoro epska u opsadama i ratovima. Vegecije pominje aktivnu upotrebu raznih dalekometnih oruđa i naglašava da mnoga čak ne mora da opisuje jer su dobra poznata u praksi. Ipak i pored svega, sem u delu Anonimusa - De rebus Bellicis ratne sprave nisu prikazivane. Njihovim predstavama posvećeno je posebno poglavje u ovom istraživanju.

Predstave se u osnovi mogu podeliti u nekoliko kategorija. Cela ikonografija kasne antike fokusirana je na ličnost imperatora. Na osnovu više pokazatelja, pre svega karakteristika opreme može se zaključiti da u slučajevima kada se pojavljuje jedna figura na reversnoj predstavi ona iako se odnosi na vojsku u suštini predstavlja figuru imperatora koji tu vojsku i personifikuje. Tek u slučajevima kada su predstavljene dve figure može se zaključiti da su u pitanju vojnici sa kojima se identifikuje carska poruka.

Takođe, isti princip bi mogao da se primeni i na predstave konjice među kojima se može zaključiti da je imperator personifikacija ovog roda vojske.

Iz perioda principata posedujemo velik broj stela i drugih spomenika na kojima se predstavljaju vojna odličja, insignije i sami ratnici pod punom borbenom opremom. Nestanak spomenika ovakvog karaktera tokom kasne antike povlači niz pitanja kojima je veoma teško dati odgovor. Uz manji broj izuzetaka koji su predstavljeni u ovom radu, privatna ikonografija ratnika skoro da nestaje sa istorijske scene.

Reversne predstave novca kolonije Viminacijum
(Borić-Brešković, 1976,
kat br. 340, 478)

Ikonografske tradicije na prostoru Ilirika

Vojna propaganda na ovim prostorima ima dugu tradiciju i ustaljena simbolika legija iz doba principata jasno je prisutna. Možda je najbolji primer personifikacija provincije Mezije koja polaže ruke na lava (simbol III Flavijeve legije) i bika (simbol VII Klaudijeve legije). Iako prikaz same boginje nije vojnog karaktera postoje varijante u kojima se pojavljuje sa signumima ili veksilumima u rukama, što dodatno ističe vojnički karakter cele predstave. Ovakva ikonografija potvrđena je i na reljefima

otkrivenim na Viminacijumu. Iz kog razloga se ovaj identitet gubi i praktično napušta tokom kasne antike ostaje otvoreno pitanje. Cela tendencija obezličavanja stacionarnih jedinica i degradiranje posade na limesu svakako je imalo presudan uticaj da se ovakva, čak možemo reći i oficijelna, ikonografija izgubi do kraja III veka.

Predstave strelaca i praćkaša

Strelci, praćkaši ili posebne vrste kopljanički skoro potpuno su zanemareni iz ikonografskog koncepta kasne antike, što u ranijim periodima nije bio slučaj. Usamljena predstava praćkaša na Trajanovom stubu s početka II veka ostaje ikonografski rariitet (T. II-47). O njihovom prisustvu pisao je M. Vujović¹, a nalazi širom limesa nadovezuju se na njegova istraživanja i dodatno ih potvrđuju.

Jedini primer predstave praćkaša (*funditores*) koji sam pronašao tokom ovog istraživanja je reljef na Galerijevom slavoluku u okviru scene sa poslednjom bitkom u ratovima sa Persijancima (T. II-20,47). Prikazana su dva vojnika sa pravougaonim štitovima, i to sa leđa. Od njih dvojice levi drži praćku u desnoj ruci, spušteno pored noge spremno za dejstvo. Projektil se nalazi u visini kolena. Oružje desnog nije se očuvalo jer je ruka odvaljena - sve što je ostalo je rameni deo. Praćka je jednostavna, sačinjena od kožnog kaiša sa proširenim centralnim delom u kome se nalazi sferični projektil.

Primer streljačke opreme prikazane među numizmatičkim predstavama su reversi na novcu imperatora Postuma, druge polovine III veka. Usamljen prikaz strelaca sa kompozitnim lukom

Praćkaš, Galerijev slavoluk (T. II-20, 47)

Praćkaš, Trajanov stub (T. II-47)

Novac Postuma (260-269)
RIC VB Tabla XIII/14

Kataloški broj 4810.

¹ Vujović, 1998: 121-130; Vujović, 2007;

među reljefima kasne antike čini jedna predstava Konstantinovog vojnika u bici kod Verone na Konstantinovom slavoluku (T. II-50). Vide se tri strelca od kojih je samo krajnji levo očuvan sa oružjem u rukama. Predstava preostala dva vojnika je oštećena i može se zaključiti da su strelci samo na osnovu položaja ruku i istovetnom prikazu opreme kao trećeg vojnika. Dodatan argument može biti i fragment gornjeg vrha kompozitnog luka koji je zaostao u dekorativnoj lajsni. Vojnik, koji na toj sceni pada sa bedema Verone, verovatno je pogoden projektilom jednog od ovih vojnika koji su pokrivali prilaz cornuta gradu.

Na novcu Krispa pojavljuje se kompozitni luk, ali ne kao deo rimske vojne opreme, već kao deo ratnog plena (Kataloški broj 4810).

O postojanju ovih jedinica na teritoriji Ilirika nema sumnje. Jedinice strelaca / konjanika strelaca potvrđene su na više mesta u Noticiji dignitatum kao posade podunavskih utvrđenja. Nalazi na terenu potvrđuju istinitost ovih podataka.

Strelac, Konstantinov slavoluk (T. II-50)

Konjanik strelac, (T. IV-20)

Istaknute jedinice kasnoantičke vojske

Stare legije koje su činile elitu nekadašnje vojske polako se ikonografski gube. Nove jedinice sa potpuno novim simbolima postale su nosioci ratnih operacija. Iako se stare jedinice i dalje pojavljuju u listama Noticije Dignitatum one se ne pojavljuju sa simbolima ili dekorativnim šemama. Kao nosioci odbrane Ilirika s druge strane se pojavljuju nove trupe čija obeležja su jasno naglašena

Insignia viri illustris magistri militum per Illyricum

(T. I-27,28)

Među dekorativnim šemama na štitovima jedinica iz Ilirika dominiraju geometrijske forme, sa veoma uskim spektrom boja koje se prikazuju. Dominiraju crvena, plava i žuta.

Najveći broj jedinica predstavljen je raznim geometrijskim formama. Ambleme jedinica *Britoni Seniores*, *Sagittarii Lecti* čini zrakasto sunce; *Ascarii Juniores* i *Martii*, nose amblem sedmokrake, odnosno osmokrake zvezde. *Atecotti*, *Martiarii Constantes*, predstavljeni su varijacijom zvezde ili sunčanog diska koji isijava - amblem koji ima formu zupčanika. *Ascarii Seniores* predstavljeni su motivom u vidu čvora. *Invicti Juniores*, *Minervii*, *Lanciarii Juniores*, *Germaniciani Seniores*, *Secundiani* nose jednostavane šeme u vidu koncentričnih kružnica različitih boja. Samo jedna jedinica - *Petulantes Juniores*, kao svoj amblem ima četvoronožnu životinju u skoku, najverovatnije vuka ili psa (?).

Dve jedinice sa najspecifičnijom dekorativnom šemom na prostoru Ilirika su *Dianenses* i *Lanciarii Augustenses*. Obe dve jedinice imaju živopisan simbol u vidu ljudske glave sa dugom kosom nabijene na kolac. U ovom trenutku, s obzirom na nepouzdanost prepisivača ne možemo isključiti da li su ovo u nekom trenutku bile možda predstave glave imperatora (*imago*) ili možda meduze, koje obe imaju dugu tradiciju u okvirima vojne ikonografije. Glave neprijatelja nabijene na kolac nesumnjivo su bile deo rimske istorije, ali nikada nisu bile sastavni deo ikonografije njene vojske.

O dekorativnim šemama na štitovima više pažnje je posvećeno u poglavljju u kome su analizirani štitovi kao deo standardne vojne opreme.

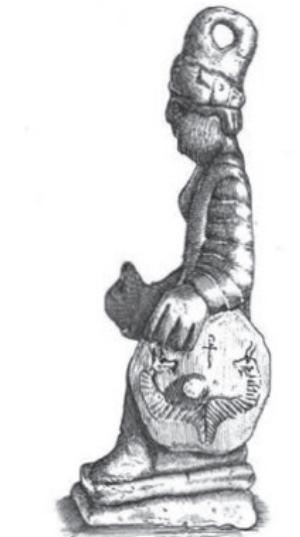
Cornuti - Rogati

Jedinica koja se pojavljuje pod ovim imenom čini jednu od specifičnih formacija koja se pojavljuje u kasnoantičkoj vojsci. Regrutovana je od varvara izvan granica carstva prema najverovatnije Konstantinovo ideji. Konstantin je jezgro svojih trupa, pre svega u pripremi operacija protiv Maksencija regrutovao iz redova keltskih i germanskih plemena iz doline Rajne. Prema predstavama do sada otkrivenim po svemu sudeći činili su elitne jedinice, u pratnji samog imperatora. Izvori ih pominju kao trupe čija uloga je bila ključna u bitci kod Milvijskog mosta 28. septembra 312. godine. Činili su okosnicu Galske vojske. Spadaju među najstarije jedinice koje se mogu svrstati među *auxilia palatina*, sa istaknutom ulogom u Dioklecijanovim pohodima na istoku i u Podunavlju².

Postojalo je nekoliko jedinica koje su nosile ovo ime. Po- red Konstantina pod kojim su se možda najpre proslavili koristili bili su i u pratnji Dioklecijana³. Prema malobrojnim podacima kojima raspolažemo jezgro trupa regrutovano je među Tevtoci- ma.

Cornuti Ioviani pripadali su trupama *Auxilia Palatina*. I dok se sa epitetom *Ioviani* normalno pojavljuje V legija, u izvo- rima se pojavljuje i ova jedinica Cornuta koja je *auxilia*⁴.

Cornuti sudeći po izvorima nisu samo vojnički predstavljali elitne jedinice. Šlemovi i legenda koja ih je pratila imali su podjednako psihološki efekat, kako među rimskim tako i među varvarskim trupama. Slična reputacija pratila je i jedinice Bata-

2 Speidel, 1996: 163-170.

3 Speidel, 1996: 168.

4 Aurelius Victor, de Caesaribus 39.18. *Huic postea cultu numinis Herculio cognomentum accessit, uti Valerio Iovium; unde etiam militaribus auxiliis longe in exercitum praestantibus nomen impositum.*

Teg sa štitom na kome je
oznaka Cornuta
T. IV-13

va, ali oni nisu toliko ikonografski specifični.

Ikonografski se mogu identifikovati na osnovu dve karakteristike: oznakama na štitovima i netipičnim dekorativnim elementima defanzivne vojne opreme - rogovima na šlemovima.

Prva karakteristika, šema obeležavanja štitova, javlja se kako u Noticiji Dignitatum, tako i na reljefu Konstantinovog slavoluka u Rimu i nesumnjivo se vezuje za identitet jedinice. Šemu na štitu sačinjavaju dve zmije omotane oko koplja naspramno postavljene kako se međusobno gledaju. Položaj zmija i koplja podseća u značajnoj meri na izgled pelte. Ovakav koncept podseća prema mišljenju nemačkih i ruskih istraživača⁵ na plešuće zmije koje se sreću na germanskom oružju, posebno na onim posvećenim ratničkim božanstvima.

Neobičajeno s druge strane je pojava ove oznake na predmetu jednostavnije utilitarne namene. U pitanju je bronzani teg sa predstavom Konstantina koji sedi pored štita na kome je predstavljena šema analogna onoj iz Noticije Dignitatum (T.IV-13,15).

Druga karakteristika su šlemovi netipični za tradicionalne rimske trupe. Odlikuju se rogovima jarca ili njihovim imitacijama kao dekorativnim elementom. Ova karakteristika prikazana je na Konstantinovom slavoluku, a ikonografski je poznata kroz duži vremenski period među narodima u severnom delu Evrope. U sporni interpretacijama, pre svega pojedinih reljefa na Konstantinovom slavoluku⁶, gde se diskutuje o tome da li su na pojedinim šlemovima prikazani rogovi ili dva pera, u ovom trenutku ne vredi diskutovati iz prostog razloga jer su u pitanju subjektivni argumenti istraživača vezani za reljefe koji su veoma oštećeni. Rogovi jarčeva nisu dekorativni i razgranati kao

Notitia Dignitatum
Štit sa oznakom Cornuta

Konstantinov slavoluk,
Štit sa oznakom Cornuta;
T. II-53.

⁵ Banninkov, 2014:1656-1657.

⁶ Alföldi & Ross, 1959: 172-173.

nekih drugih životinja te se i svako pređenje svodi na individualnu interpretaciju prema nahođenju istraživača.

Na prostorima Ilirika direktno prisustvo ovih jedinica ogleda se u ostacima kalote šlema iz Osijeka koja na sebi nosi reljefnu dekoraciju koja je istovetna oznakama na štitovima - dve zmije omotane oko kopljia u heraldičkom, naspramnom položaju (T. III-34).

Nekoliko predstava na reljefima Konstantinovog slavoluka u Rimu pruža istorijski veoma interesantnu celinu.

Prva predstava odnosi se na reljef vojnika na postamentu samog slavoluka. On nosi štit sa oznakom analognom šemi zabeleženoj u Noticiji Dignitatum - dva naspramna zmaja razjapljenih čeljusti⁷.

Drugu celinu čini niz skulptura na postamentu i na više delova friza koji prikazuju marševe i bitke, a koje nisu spolje i koje se sa sigurnošću mogu datovati u Konstantinov period.

Prvi prikaz je na sceni marša ka Veroni, gde se jedan od pripadnika kornuta nalazi skoro na samom čelu kolone - treća figura u nizu.

Opsada Verone je možda najbolje očuvan deo friza. Među pripadnikite ove jedinice mogu se ubrojiti jedan od oficira i tri vojnika u borbenom poretku kako prilaze gradskim bedemima pokrivajući se međusobno štitovima i sa podignutim kopljima. Svi na štemovima nose robove. Jedna usamljena figura izdvojena daleko ispred formacije ispred samog bedema takođe se može identifikovati sa pripadnikom ove jedinice. Ne raspolažemo niti imenom niti informacijama o toku ove bitke, ali nesumnjivo se radi o vojniku koji se posebno istakao tokom opsade da je to ovekovećeno i na reljefu. Za ovakve podvige vrlo je verovatno da se radi o posebno odlikovanom čoveku, verovatno sa *coronum muralis*.

⁷ Speidel, 2004: 43.

Predstave Kornuta, Konstantinov slavoluk, Rim (T.II-49,50)

Na delu friza sa scenom bitke kod Milvijskog mosta takođe se vide pripadnici ove jedinice, ali ovaj put naoružani mačevima.

Prilikom svečanog prelaza Tibra uz Romu i Viktoriju u neposrednjoj pratnji imperatora javljaju se i rogati vojnici.

Oni se javljaju i u trijumfalnoj povorci prilikom ulaska u grad i to među vojnicima na čelu formacije.

Pojavljujući se na svim ključnim scenama Konstantinove kampanje oni su neosporno nagrađeni kao jedna od presudnih jedinica koje su donele pobedu nad Maksencijem.

Ako izuzmemos specifične šlemove ove trupe se ne odlikuju posebnim karakteristikama. Bore se bez oklopa, samo u tunikama, nose velike kružne štitove. Od naoružanja koriste duga kopla i mačeve.

Ioviani et Herculiani

Među najznačajnije jedinice tetrarhije spadaju dve legije koje su se proslavile pod imperatorima Dioklecijanom i Maksimijanom upotrebom plumbata. Bile su njihove omiljene trupe, u bitkama prekaljene i iznele su glavni teret borbi tokom prve diarhije. Njihova imena su imena božanskih očeva i zaštitnika carskih porodica: Jupitera i Herkula. Obe legije pominju se kao posada Ilirika u prošlom vremenu što nam otežava njihovo praćenje kroz decenije koje su usledile. One dolaze na limes i poseđaju niz logora duž Dunava (*Teutoburgium, Onagrinum, Bononia, Burgenae*)⁸. U turbulentnim vremenima kraja III i početka IV veka posedanje ovog dela limesa od ovakvih elitnih jedinica može značiti samo jedno - neophodnu zaštitu nove prestonice

IOVIANI
IUNIORES

Oxford, Bodleian Library,
western ms. 19854 -
Canonici ms. misc. lat.
378.

München, Bayerische
Staatsbibliothek, ms. Clm
10291 / 1

München, Bayerische
Staatsbibliothek, ms. Clm
10291 / 2

Paris, Bibliothèque
nationale de France, ms.
Latin 9661

8 Dautova Ruševljan, Vujović, 2006: 23-24

Sirmijuma od napada iz Barbaricuma.

Posebno treba naglasiti da su jedine dve jedinice koje se poimenice pominju u Vegecijevom delu *Epitoma Rei Militaris* upravo ove dve legije V Iovia i VI Herculia⁹, odnosno *Ioviani Juniores* i *Herculiani Juniores* čime im se ukazuje posebna čast.

Prema njemu svaka od ovih legija brojala je po šest hiljada vojnika. Pisac ih pominje u prošlom vremenu kao legije koje su svojevremeno činile posadu Ilirika i daje čitav niz karakteristika o njihovom naoružanju, obuci i borbenim tehnikama. Činjenica da posebno naglašava da su ove jedinice brojale po šest hiljada ljudi svakako ukazuje na to da u vremenu kada je broj jedinica u legiji bio redukovani one zadržavaju pun formacijski sastav legija iz perioda principata.

Specifičnost borbene tehnike ovih jedinica je upotreba bačkih kopalja - *plumbata* poznatih i kao *mattiobarbuli* kako se pominje kod Vegecija. Svaki vojnik nosio je po pet projektila u posebnom useku unutar štita i lako su mogli da zaspu neprijatelja sa nekoliko plotuna projektila pre direktnog sukoba prsa u prsa.

Kao jedan od potvrđenih komandanata ovih jedinica potvrđen je Magnencije¹⁰ (*Flavius Magnus Magnentius*), koji će svoj položaj iskoristiti da preuzme carski presto 350. godine. Izgleda na osnovu izvora da su one činile neku vrstu samostalnog korpusa. Činjenica da je Magnencije preuzeo vlast sa polo-

9 Vegetius, *Epitoma rei militaris*, Liber I, XVII. *Plumbatarum quoque exercitatio, quos mattiobarbulos uocant, est tradenda iunioribus. Nam in Illyrico dudum duae legiones fuerunt, quae sena milia militum habuerunt, quae, quod his telis scienter utebantur et fortiter, Mattiobarbuli uocabantur. Per hos longo tempore strenuissime constat omnia bella confecta, usque eo, ut Diocletianus et Maximianus, cum ad imperium peruenissent, pro merito uirtutis hos Mattiobarbulos Iouianos atque Herculianos censuerint appellandos eosque cunctis legionibus praetulisse doceantur. Quinos autem mattiobarbulos insertos scutis portare consuerunt, quos si oportune milites iactent, prope sagittariorum scutati imitari uidentur officium. Nam hostes equosque consaucient, priusquam non modo ad manum sed ad ictum missibilium potuerit perueniri.*

10 Zosimus, *Historia Nova*, Liber II: 58

HERCULIANI

IUNIORES

Oxford, Bodleian Library,
western ms. 19854 -
Canonici ms. misc. lat.
378.

München, Bayerische
Staatsbibliothek, ms. Clm
10291 / 1

München, Bayerische
Staatsbibliothek, ms. Clm
10291 / 2

Paris, Bibliothèque
nationale de France, ms.
Latin 9661

žaja komandanta nad ovim jedinicama ukazuje na kontinuiranu visoku reputaciju i rang koji se nije promenio tokom skoro jednog veka. Vegecijevi komentari ovo dalje produbljuju i potvrđuju da se reputacija održala tokom dva veka koji su bili ključni za događanja na prostoru rimskog carstva.

Interesantno je primetiti da se nazivi jedinica nisu promenili nakon transformacije carstva pod uticajem hrišćanstva. Zadržale su svoje pagansko ime i svoje paganske zaštitnike decenijama, a kao takve se pojavljuju i kod hrišćanskih pisaca.

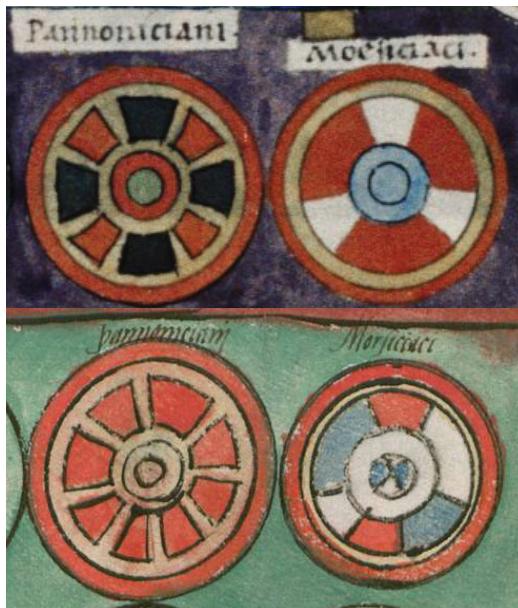
Legio Palatina Pannonica i Legio Palatina Moesiaca

Među istaknutim jedinicama iz Noticije Dignitatum pažnju su skrenule dve legije palatine označene opštim imenima kao *Legio Palatina Pannonica (Pannoniciani seniores)* i *Legio Palatina Moesiaca (Moesiaci Seniores)*¹¹.

Obe jedinice nisu nam poznate iz drugih izvora niti iz ranijeg perioda. Riterling smatra da je *Legio Palatina Moesiaca* možda sastavljena od vojnika III Flavije i VII Klaudijeve legije.

Ukoliko se zaista prihvati da *Legio Palatina Moesiaca* vodi poreklo od starih me-

11 Not. occ. V-15: Sub dispositione viri illustris magister peditum praesentalis,

Dekorativne šeme štitova: *Legio Palatina Pannonica (Pannoniciani seniores)* i *Legio Palatina Moesiaca (Moesiaci Seniores)*. (T. I-21)

zijskih legija njihova ikonografija morala je da bude novokreirana. Šeme štitova koje su predstavljene u Noticiji Dignitatum za sada nemaju nikakvu ikonografsku vezu ni sa III Flavijom ni sa VII Klaudijom, niti sa njihovim tradicionalnim simbolima lavom i bikom.

S druge strane njihov međusobni ikonografski odnos na šemama iz Noticije Dignitatum je blizak i sličan. Prvi je prikazan u vidu dva preklopljena krsta različitih boja ili u vidu osmokrakog propelera. Drugi prikaz je znatno jednostavniji, u vidu trokrakog propelera u kombinaciji tamnih i svetlih boja. Ovo bi moglo da ukaže na zajedničko poreklo, istog osnivača ili sličan sastav njihovih pripadnika.

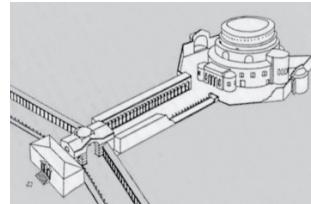
Amijan Marcellin pominje panonsku i mezijsku legiju (*Legiones Pannonica et Moesiaca*)¹² koje su pokušale da se suprotstave Kvadima i Sarmatima u provincijama Panoniji i Valeriji (372-374. godine). Iako su imale isti cilj, legije nisu imale jedinstvenu komandu, imale su suparnički odnos, nastupale su odvojeno, te su varvari odvojeno napali prvo mezijsku, a zatim i panonsku legiju. Obe jedinice su razbijene a malobrojni prežивeli spasli su se bekstvom. Ovakvi podaci ukazuju na ozbiljne probleme i nedostatke u organizaciji i komandoj strukturi vojske, kao i dobro poznati problem u disciplini.

12 Amm. Marc. XXIX: VI, 13-14.

13 *Quibus concito cursu ruentibus infestius, obviam legiones motae sunt duae, Pannonica et Moesiaca, valida proeliis manus: quae si conspirasset, abierat procul dubio victrix. Sed dum discretim grassatores adoriri festinant, ortis inter se discordiis impediti de honore certabant et dignitate. 14 Quo intellecto Sarmatae sagacissimi, non exspectato certandi signo sollemni, Moesiacam primam incessunt, dumque milites arma tardius per tumultum expediunt, interfectis plurimis aucti fiducia, aciem perrupere Pannonicam, disiectaque agminis mole, geminatis ictibus omnem paene delessent, ni periculo mortis aliquos citum extraxisset effugium.*

PREDSTAVE PEŠADIJE

Kasnoantička umetnost ne poznaje stroge principe koji su dominirali u principatu. Već od trećeg veka među predstavama nema uređenosti ili formacija tako karakterističnih za rimsku vojsku. Reljefi na sarkofazima sa prikazima bitaka uočava se indicija onoga što će se pojaviti i u umetnosti na carskim spomenicima. Na njima vojska se ne bori kao formacija, već je cela bitka sukob pojedinačnih parova, prikazana prilično haotično bez reda i plana.

Kompleks sa Galerijevim Slavolukom u Solunu
(http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ad/Saint_George_Rotunda_reconstruction.jpg)

Pešak sa Galerijevog slavoluka
(T. II-17)

Reljefne predstave

Kada su u pitanju reljefne predstave pešadinaca najbolji prikazi nalaze se na javnim spomenicima poput slavoluka ili na privatnim, nadgrobnim spomenicima.

Pešak sa Galerijevog slavoluka
(T. II-20)

Galerijev slavoluk u Solunu i odnos prema drugim slavolucima kasne antike

(T. II-17,18,19,20,21)

Galerijev slavoluk u Solunu spada među najveća očuvana monumentalna umetnička dela kasne antike u Iliriku. Podignut je kao deo složenijeg kompleksa u slavu pobede imperatora na istoku u ratu protiv Sasanida 298. godine. Sagrađen je između 298. i 299. a posvećen 303. godine. Na žalost veći deo slavoluka uništen je u potpunosti a velik deo reljefa koji su preživeli izlizan je skoro do neprepoznatljivosti.

Prikazi pešadije odgovaraju kasnijim komentarima u izvori. Vojnici ne nose nišlemove ni oklope, a štitovi su im jedina zaštita. Mogu biti naoružani sa po dva kopinja, verovatno bacac-

ka, ali su vrhovi uništeni do neprepoznatljivosti (T. II-17). Na sceni bitke Galerija i Narzesa, kao i na sceni sa grupom tetrarha ispod nje, svi vojnici prikazani u krupnom planu nose muskulurne oklope. Na osnovu položaja koji izgleda pre paradno nego borbeno izgleda da su u pitanju pre istaknuti oficiri kojima je ukazana pažnja za zasluge tokom rata. Takođe ove figure su znatno veće od neprijateljskih figura koje se pojavljuju na istoj sceni.

U analizi pešadinaca sa slavoluka izdvajaju se dva vojnika koji nose scutum, vrstu štita koja je uveliko zanemarena u ovom trenutku (T. II-20). Izgleda kao da levi vojnik u desnoj ruci nosi pracku sa sferičnim projektilom.

Generalno na reljefima dominiraju konjanici nad pešacima. O opštoj situaciji ne može se adekvatno suditi na osnovu relativno male očuvane površine pogodne za analizu.

Konstantinov slavoluk u Rimu koncipiran je prema sličnom principu iako se vezuje za tok i ishod događaja u građanskom ratu. (T. II-48,49,50,51,52,53,54)

Vojska je prikazana najčešće kao da je na maršu, čak i na sceni bitke kod Verone.

Među trupama dominira pešadija. Vojnici se ne prikazuju sa oklopima, ali nose šlemove, svi sem jedne figure koja je gologlava. Svi su u tunikama, sem dve figure iz Konstantinove vojske koje nose muskulurne oklope. Maksencijeve trupe koje se dave u Tibru u bici na Milvijskom mostu sve su opremljene ljuspastim oklopima (*lorica squamata*). Većina figura iz neposredne carske pratičnje prikazano je sa panonskim kapama.

Štitovi su kružni, sa kružnim umbom i dosta podsećaju na one videne na Galerijevom slavoluku, ali bez dodatnih dekorativnih elemenata. Neprijateljski štitovi su isti, ali se šlemovi razlikuju. Ikonografski štitovi su isti kao na oni prikazani na kasnjem Teodosijevom slavoluku.

Tri vojnika su verovatno strelci, ali je samo kod jednog u rukama očuvano oružje. Da su i ostala dvojica nosila kompozitne / refleksne lukove može se zaključiti na osnovu očuvanog položaja ruku i šaka. Na reljefu su prikazani kako gađaju protivnika na bedemima Verone, pružajući podršku pešadiji (*cornutima*) koja napreduje ka neprijatelju. *Cornuti* su naoružani samo kopljima. Nigde se ne pojavljuju predstave mačeva. Maksencijevi vojnici na bedemima prikazani su naoružani kopljima i sferičnim projektilima / kuglama koje bacaju na Konstantinove trupe koje im prilaze.

Na bazama slavoluka prikazano je nekoliko grupe vojnika sa ovalnim štitovima ili

insignijama (kombinacije *aquila - imago* i kombinacija *manus - imago*). Ovi vojnici izrađeni su sa mnogo više detalja od onih iz gornjeg friza. Oni su svi u muskulaturnim oklopima. Između ovih grupa vojnika nalaze se scene sa Viktorijama koje nose trofeje ili kompozicije sa zarobljenicima ispred trofeja.

Od značaja za interpretaciju vojne ikonografije su i stubovi Teodosija i Arkadija iz Konstantinopolja.

Stub imperatora Teodosija je skoro u potpunosti uništen. Pojedini delovi reljefa ostali su na forumu, gde se i danas nalaze a deo je ugrađen u Hamam sultana Bajazita II (T. II-57).

Očuvani reljefi pružaju sliku o solidnom kvalitetu izrade, ujednačenom stilu prikazivanja trupa, kao i njihovoj uniformnosti po pitanju oružja i opreme. Na štitovima se uočava Hristov monogram kao dekorativni element. Šлемovi koje nose mogli bi se opredeliti kao tip Intercisa.

O Arkadijevom stubu iz Konstantinopolja posedujemo relativno malo informacija. Stub danas više ne postoji, a jedini ikonografski validan materijal čini jedan prilično detaljan crtež nepoznatog autora iz XVI veka (T. II-62). Stub je posvećen 421. godine a srušen je tokom zemljotresa 1719. godine.

Iako formalno ne pripada teritorijalno osnovnoj oblasti koja je analizirana ikonografski koncept je od izuzetnog značaja za interpretaciju nalaza iz Ilirika.

Reljef opisuje bitke i pobedu nad Gotima izvojevanu kod Konstantinopolja. Ikonografski koncept celog stuba je veoma interesantan. Cela priča prati zajednički Arkadija i Honorija, i kao braću i kao vladare jedne države. Ceo stub odiše ovim duhom jedinstva, potvrđujući da podela carstva nije zamišljena kao cepanje imperije, već jednostavna administrativna podela, toliko puta viđena u prethodnim vekovima.

Baza stuba koja se sa crteža može najbolje rekonstruisati.

Teodosijev stub
(T. II-57)

Baza Arkadijevog stuba
(T. II-62)

predstavlja oba imperatora sa svojim pratnjama skoro istovetno, kao slike u ogledalu. Oni se okupljaju iznad trofeja, zarobljenika i ratnog plena. Ovakva forma prikazivanja imperatora sa naoružanom pratnjom spada među uzore koji će kulminirati mozaicima Justinijana I u bazilici San Vitale u Raveni.

Predstava vojnika na sarkofagu iz Šida
(Tabla II-10)

Oficir iz Šida

(T.II-10)

Predstava vojnika/oficira na sarkofagu iz Šida spada među najbolje i najdetaljnije primere kasnoantičke ikonografije¹³.

Figura stoji *en face*, u desnoj ruci drži koplje, levom руком drži balčak mača koji je na levom boku. Opremljen je u potpunosti za borbu. Oko struka izvajan je dekorativni pojedinačni detalji. Preko desnog ramena prebačen je dug plastični omotač, omotan dalje oko leve ruke. Fibula na desnom ramenu je predimenzionirana.

Vojnik nema ni šlem ni štit. Jedini komad zaštitne opreme je oklop, gladak po torzou, ali sa pažljivo urađenim ramenim delom.

Mač se identificuje kao polu spatha, mač srednje dužine, obešen na levom boku. Kanija je dekorativna.

Obuća je jednostavna i plitka do članaka, bez dekorativnih elemenata, zatvorenog tipa.

Nadgrobni spomenik
oficira, muzej Sofija
(Tabla II-41)

13 Dautova Ruševljan, Vujović, 2006; Pop-Lazić, 2013;

Nadgrobni spomenici vojnika i oficira iz susednih provincija

Predstava oficira, verovatno centuriona, iz Sofije (T.II-41), po stavu veoma podseća na oficira iz Šida. Položaj leve ruke na balčaku mača je skoro istovetan, kao i položaj tela i prikaz plasti. Razlika je u tome što u desnoj ruci verovatno drži štap obojen ka zemlji. Pojas oko struka takođe je drugačiji. Centurion je odeven u tuniku koja se završava iznad kolena i ne nosi oklop. Gornji deo tunike prikazan je jednostavno sa vertikalnim paralelnim naborima. Mač je kao i kod primerka iz Šida, najverovatnije polu spatha ali drugačije forme sečiva. Kanija je, kako se čini, više trougaonog oblika sa kružnim okovom na vrhu. Obuća je jednostavna i plitka do članaka, bez dekorativnih elemenata, zatvorenog tipa.

Stele iz Akvileje čine ikonografski najkompletniju grupu nadgrobnih spomenika vojnika (T. II-23, 24, 25, 42, 43).

Nadgrobni spomenik Flavija Augustala iz Akvileje prikazuje visokog oficira sa sinom i konjanikom u drugom planu (T. II-23). Figura oficira je u potpunosti prekrivena teškim sagumom koji je na desnom ramenu prikopčan velikom krstastom fibulom. Na glavi nosi panonsku kapu (*pilleus pannonicus*), izrazito popularnu tokom tetrarhije.

Pripadnik carske garde urađen je stilski u potpuno drugačijem maniru (T. II-24). Figura ratnika je urezana u formi najrudimentarnijeg linearog prikaza, bez detalja. Postavljen je u tipičan stojeći vojnički položaj sa kopljem u desnoj i štitom u levoj ruci. Šema štita bi mogla da pruži detaljne informacije¹⁴. od ostalih predstava vojnika iz Akvileje odvaja se prikazom šlema Intercisa tipa.

Nadgrobni spomenik carske garde, Akvileja (T. II-24)

Nadgrobni spomenik oficira (T. II-23)

Nadgrobni spomenik vojnika (T. II-43)

14 Za interpretaciju pogledati poglavlje vezano za predstave štitova.

Grupa stela sa predstavama vojnika pešadinaca, pripadnika XI Klaudije iz Akvileje čini najveći uzorak jedne jedinice sa jednog lokaliteta iz kasne antike (T. II-42,43). Svi su prikazani u istom položaju, sa dva koplja u denosj ruci i štitom u levoj. Ni jedan od vojnika ne nosi oklop ili šlem, ali svi nose plašt preko levog ramena. Obuća je plitka i jednostavna.

Stela vojnika iz Amijena (T. II-25) nastavlja formu pretvodno opisanih spomenika. Za razliku od vojnika na stelama iz Akvileje, ovaj vojnik nosi samo jedno koplje i deblji ogrtač vezan krstastom fibulom na desnom ramenu.

Sarkofag Anastasija je jedan od retkih primera predstave vojnika sa hrišćanskim simbolima (T. II-30). Hristovi vojnici - dva pešadinca predstavljena ispod Hristovog monograma na fragmentu sarkofaga Anastasija. U pitanju je veoma relaksirana, nestvarno mirna scena netipična za vojнике. Prikazani su bez oružja, ali pod punom zaštitnom opremom. Nose oklope, šlemove i oslonjeni su nonšalantno na velike ovalne štitove. Kombinacija sa hrišćanskim elementima je važna jer se izvorna hrišćanska doktrina protivrečila vojnom ustrojstvu svake vrste. Na očuvanom segmentu oružje nije prikazano.

Na sarkofagu Sabinusa iz Rima pešadinac na čelu kolone sa poklopca kovčega, predstavljen je na maršu, sa plumbatom oslonjenom na desno rame, bez oklopa i šlema sa jedva naznenim štitom u levoj ruci (T. II-48).

Nadgrobni spomenik vojnika (T. II-43)

Nadgrobni spomenik vojnika (T. II-42)

Nadgrobni spomenik vojnika (T. II-25)

Predstave pešadije na predmetima i oružju

Iako ne raspolažemo velikim brojem nalaza, predstave pešaka na predmetima i dekovima vojne opreme daju nam značajne podatke.

Pešadinci sa peharu iz Kelna stoje en face sa štitom ispred sebe i dva koplja ukrštena u središtu štita (T. IV-16). Glava im je okrenuta na levo, a pogled usmeren naviše. Vojnici ne nose šlemove ni oklope. Svaki je predstavljen sa drugačijom dekorativnom šemom na štitu¹⁵.

Predstave vojnika na carskim misorijumima su veoma raznovrsne (T. II-9,10,17). Misorijumi Teodosija i Valentinijana sadrže sličan ikonografski koncept kada su u pitanju pojedinačne predstave pešaka (T. IV-9,17). Kao i kod prethodnog primera vojnici stoje en face sa štitovima ispred sebe i sa kopljem u rukama. Ruke se ne vide, veći deo tela zaklonjen je štitom. Na štitovima postoje dekorativne šeme.

Primer misorijuma poznatog kao «Ahilov štit» je drugačijeg - mitskog karaktera vezana za Trojanski rat (T. IV-10), ali sa tipičnim pečatom umetnosti kasne antike. Pored predstave opreme koja je rasuta po zemlji lik pozicioniran krajnje desno obučen je u tipični muskulaturni oklop, paradni šlem i mač.

15 Detaljnija analiza u poglavlju o predstavama štitova ili u poglavlju o samom peharu.

Vojnik na peharu iz Kelna (T. IV-9)

Vojnik na misoriju Ahilov štit (T. IV-10)

Vojnici na misoriju Teodosija (T. IV-9)

Vojnika na tanjiru sa Magure (T. IV-5)

Reljef na pločici od slonovače iz Egipta prikazuje kolonu vojnika na maršu sa stavljenom od oklopljenih pešaka i oklopljenih konjanika strelaca (T. IV-20). Pešadinci i konjanici prikazani su istovetno, sa istim ljudspastim oklopima i šlemovima, ogrtačem i obućom. Pešaci nose štitove sa dekoracijom u vidu latica sveta. Sam primerak se datuje u VI vek, ali ikonografski koncept odgovara stilu istočnih radionica i njihovim umetničkim radovima iz prethodnih vekova. Ovo je redak primer u kome su pešaci i konjanici identično prikazani. Identični šlemovi samo sa perjanicom prikazani su na više vojnika sa Ludovisi sarkofaga (T. II-38).

Vojnik na tanjiru sa Magure

(T. IV-7)

Predstava vojnika je linearna i jednostavna bez dekorativnih elemenata. Umetnički je grubo rađena, jedva se vidi na obodu tanjira. Predstavlja deo «Velikog lova» od koga je očuvan samo manji deo na fragmentu tanjira. Vojnik je prikazan sa malim okruglim štitom i štitom kako se bori protiv divljih zveri.

Koncept ove predstave u potpunosti odgovara onima koje se nalaze na mozaicima sa istom tematikom, čiji su najbolji primeri u Piazza Armerini ili Gamzigradu.

Pešaci sa pektoralama iz Ritopeka

(T. III-1,2,3)

Ova predstava spada među najbolje primere umetničkog rada u sitnom reljefu. Scena je u svakom slučaju arhaična - praiskonska. M. Vujović smatra da nosi osnovni religijski karakter, sa prikazana dva sveštenika Marsovog kulta - Salija koji u ritualnoj igri slave ratničko božanstvo. Obojica su potpuno opremljena za bitku¹⁶. Njihova oprema je arhaična, ali i funkcionalna. Prikazuju se u plesu koji je simulacija borbe u kome dva sveštenika naizmenično napadaju jedan drugog. S druge strane E. Kunzl smatra da je u pitanju jedna od scena iz Trojanskog rata - bitka Hektora i Ajanta¹⁷, zadirući na taj način u najdublje korene klasične rimske mitologije.

16 Vujović, 2000: 255-264.

17 Kunzl, 2001:

Vojnici sa ploče iz Ságvára

(T. II-64)

Na ploči je u plitkom reljefu prikazana kolona pešaka u maršu. Kolonu predvodi konjanik pod čije noge pada poraženi neprijatelj. Predstava pešaka je donekle neuobičajena. Svi nose ovalne štitove sa prikazanim kružnim umbom, ali ispod desnog pazuha dok desnom rukom drže koplja ili su im možda šake spuštene na umbo (?). Moguće je da štitovi vise na kaišu prebačenom preko levog ramena. Iako sam koncept nošenja štita ne odskače od realnog koji je korišćen na maršu sam način predstavljanja na kome se preklapaju i štit i koplje i ruka prebačena preko spoljne površine do umba čine jedinstveni primer koji nema analogiju.

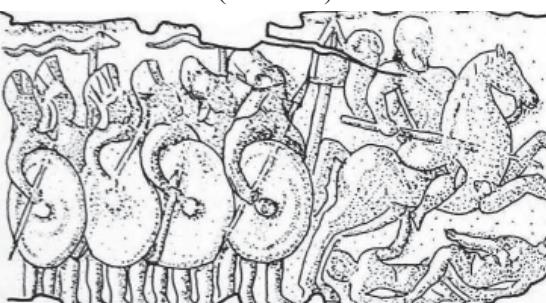
Štitovi nisu dekorisani. Svi pešaci na glavama nose šlemove intercisa tipa. Vojnici

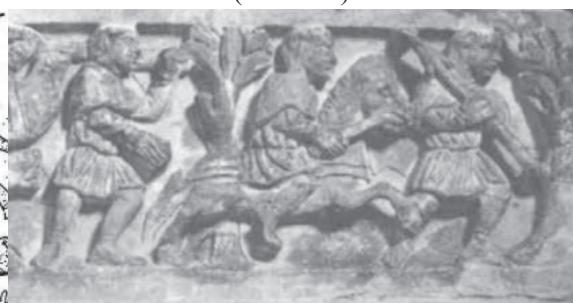
Missorium imperatora Valentinijana I ili II.
(T. IV-17)

Pešadija, Reljef na slonovači, Egipat.
(T. IV-20)

Bronzana pločica sa predstavom vojnika.
Ságvár, Mađarska (T. II-64)

Sarkofag Sabinusa
(T. II-48)

Pektoral, Ritopek, borba vojnika
(T. III-1)

Kameja iz Kusadka,
(T. IV-1)

kao svoje insignije nose jedan veksilum i dva zmaja. Konjanik ne nosi šlem, ali nosi koplje usmereno napred ka padajućim neprijateljima.

Kameja iz Kusadka

(T. IV-1)

Na kameji iz Kusadka pored imperatora očuvana je još samo jedna figura koja se može interpretirati kao rimski vojnik. Prikazan je kako se rve sa varvarinom ili kako mu vezuje ruke. Obe figure su prikazane nisko, klečeći na zemlji. Nisu prikazani sa oružjem, ali Rimljani nosi lepo modelovani mukulaturni oklop sa pterigama i šlem. Oprema je prikazana u tradicionalnom maniru, karakterističnom za prethodne vekove i rimsku gliptiku.

Freska ratnika, via Maria katakombe, Sirakuza
(T. V-12.)

Freska ratnika, via Latina katakombe, Rim
(T. V-12)

Predstave pešadije na mozaicima i freskama

Na freskama se prikazuje mali broj ratnika. Najpoznatije su dve grupe od kojih starija potiče iz Dura Europosa, a mlađa iz Katakombi Rima i Sirakuze.

Freske iz Dura Europosa (T. V-11,12), prikazuju dve konceptualno različite predstave. Sve scene povezane su sa predstavama vojnika sa veksilumima, ali scene iz Sinagoge obuhvataju oklopljenu pešadiju u zbijenoj formaciji¹⁸. Predstave su vezane za jevrejsku biblijsku tematiku, ali ikonografski koncipirane na period sredine III veka. Izdvajaju se prelaz preko Crvenog mora i scena nošenja zavetnog kovčega. Ove dve grupe vojnika su potpuno obučene u karičaste oklope sa kapuljačama i ovalnim

Mozaik Venatori, Feliks Romulijana (Tabla V-1)

¹⁸ Detaljnija analiza ove scene je data u poglavljima o oklopima i štitovima.

Dura Europos - Mozaici sa predstavom pešadinaca (T. V-11,12)

štitovima. Potpuno drugačija situacija nalazi se na fresci sa žrtvovanjem Julija Terencija. Prikazane trupe iz Palmire ne nose uopšte defanzivnu opremu, obućeni su u bele tunike i crne pantalone. Na ramenima nose pozlaćene ogrtače, a oko pojasa crvene opasače. Na osnovu natpisa ovi vojnici identifikovani su kao pripadnici *Cohors XX Palmyrenorum*.

Freska sa palmirskim trupama nije tipičnog vojnog karaktera pošto se rado o činu prinošenja žrtve, ali s obzirom da se radi o događaju u kome učestvuje naizgled cela jedinica sa svojim veksilumom moguće je izvesti zaključak da nije u pitanju jednostavan privatni ritual. Prisustvo insignija celojoj sceni, kao i uređeni stroj vojnika daje jaku oficijelnu notu.

Na fresci iz Sirakuze prikazan je pešadinac sa podignutim mačem, slično predstavama pešaka na figurama sa kandelabra (T. IV-18), ali i sa štitom u desnoj ruci. Na glavi nosi štit tipa Intercisa. Ne nosi nikakav oklop.

Slična scena potiče iz katakombi sa Via Latina iz Rima. Ikonografski koncept je sličan, po položaju tela, šlemu i štitu, ali se razlikuje u tipu oružja - vojnik iz Rima je prikazan sa kopljem, poput Marsa ili vojnika na reversnim predstavama.

Vojnici su na mozaicima predstavljeni na prostorima Ilirika samo na mozaiku sa pretstavom venatora iz Gamzigrada (T. V-1) ¹⁹. Iako je u pitanju predstava lova, a ne bitke sa varvarima ili usurpatorima u pitanju su vojnici. Ovo je jasno na osnovu štita koji nosi klasični šablon prepoznatljiv sa vinjeta u Noticiji dignitatum.

Samo je jedan vojnik naoružan kopljem i to upravo onaj koji nosi štit. Oba vojnika su obućeni u kratke tunike na kojima domira zelena boja. Dodatnu dekoraciju čine široke trake sa zlatnim vezom. Oko struka je široki pojас. Na nogama kao zaštitu nose trake od tekstila uvezane kožnim kaiševima.

¹⁹ Srejović, 1989:33, 29; Srejović, Lalović, 1991: 10, 22. Srejović, 1993: 265.

Piazza Armerina - Mozaici sa predstavom pešadinaca (T. V-5,6,9)

Ono što je iznenađujuće je to da i pored toga što lov sam po sebi nije bezopasan, vojnici sem štita ne nose nikakvu zaštitnu opremu - ni šlemove, ni oklope, pa čak ni one lake kožne varijante koje bi dale pokretljivost, a opet dovoljan stepen zaštite od napada životinja. Možemo prepostaviti da je ovakva situacija u sprezi sa Vegecijevim komentarima o nedostatku discipline i nenošenjem zaštitne opreme čak ni u bitkama.

Interesantno je primetiti da su lica vojnika veoma slična, skoro identična i blizanačka, sa dužom kovrdžavom kosom.

Slična scena predstavi venatora može se videti i na fragmentu srebrnog tanjira otkrivenog u tumulu 2 na Maguri (T. IV-7)²⁰. U pitanju je isti koncept lova. Prikazana je jedna figura vojnika, prilično sumarno sa kopljem u desnoj i mali okruglim štitom (*clipeus*) u levoj ruci. Cela scena je vrlo sumarno i linearno izvedena.

Za ovo istraživanje veoma su značajni mozaici iz carske vile kod Piazza Armerine na Siciliji. Na podnim mozaicima prikazane su scene Velikog lova, slično mozaicima iz Feliks Romulijane, ali daleko bolje očuvani i sa znatno većim brojem različitih scena²¹.

S obzirom da je moguće da je na jednoj od scena prikazan i sam tetrarh, najverovat-

20 Cvjetićanin, 2013: 208

21 Detaljnija analiza ove scene je data u poglavljima o štitovima.

Piazza Armerina - Mozaici sa predstavom pešadinaca (T. V-5,6,8)

Thoracomachus, prikazi iz rukopisa *De rebus bellicis* (T. I-25,26)

nije Maksimijan Herkulije, prikazani vojnici mogli bi se identifikovati sa pripadnicima telesne garde i elitnih trupa iz pratnje vladara. Svi vojnici prikazani su sa kopljima kao osnovnim oružjem i štitovima kao jedinim elemetom defanzivnog oružja, odnosno opreme. Svi su prikazani samo u tunikama sa ogrtačima. Izdvajaju se dve grupacije vojnika na osnovu tunika. To su ratnici u belim tunikama sa romboidnim dekorativnim elementima ili onima u vidu svastike (T. V-5,9). Bele tunike poznate su nam i sa predstava palmirskih trupa sa freske Julija Terencija iz Dura Europosa. Dodatnu paralelu čine crveni opasači prikazani na obema scenama, kao i pozlaćeni ogrtači.

Druga grupa vojnika nosi crvene tunike (T. V-7,8,9). Obe grupe prikazuju se i kao pešadinci (T. V-5,6) i kao konjanici (T. V-7)

Istovetan romboidni element, sa manjim varijacijama, pojavljuje se na odeći više likova, ali uvek na istim mestima te je sigurno u pitanju uniformni element koji se prišao na odeću.

Predstave pešadije u rukopisima

Dve najznačajnije predstave pešadinaca u rukopisima nalaze se u rukopisima *De rebus bellicis* i *Vergilius Vaticanus*. Pešadinci koji se prikazuju u ovim rukopisima u velikoj meri se razlikuju.

De rebus bellicis prikazuje *Thoracomachus*, odnosno *subarmalis* kako ga još mnogi opredeljuju. U pitanju je komad odeće koji se mogao i primarno bio namenjen nošenju

Predstave pešadije. Rukopis Vergilius Vaticanus, IV vek (T. I-24)

ispod oklopa. Povrede koje nisu probijale oklop, ali su prouzrokovale traume od udara poznate su nam iz antropoloških analiza, nošenje ovakvog komada odeće moglo je amortizovati udar i sprečiti takve povrede. *Thoromachus* je bio izrađen ide debljeg platna, ojačanog vunom, pre svega da bi olakšao nošenje oklopa na osnovu manjeg pritiska na telo²². Dodatna funkcija je bila i da sačuva toplotu tela tokom hladnih zimskih meseci. Razlika u komentarima i neusaglašenost opisa, čak i u samom spisu *De rebus bellicis*, mogla bi se interpretirati na drugi način. *Thoracomachus* je mogao biti izrađivan u različitim verzijama namenjenim nošenju tokom zimskih akcija i tokom letnjih kampanja. Na taj način ista jedinica je mogla nositi drugačiju opremu tokom leta i zime. Dodatna opcija mogla je biti i unošenje dodatnih umetaka u postojeću letnju odeću koja je korišćena zimi.

Korišćenje kože umesto platna predstavlja dodatnu opciju koja je mogla biti primenjena za ovaj komad vojne opreme. Nije nemoguće da je tokom kasne antike sa padom discipline ovaj komad odeće sa svojim veoma ograničenim zaštitnim karakteristikama mogao u akcijama nadomestiti oklop.

Drugačijeg karaktera su predstave vojnika u rukopisu *Vergilius Vaticanus*. U pitanju je ilustracija mitske Enejide, sa svim karakteristikama ikonografije kasnog IV i ranog V veka. Poput ratnika na freskama iz Dura Europusa, vojnici su ovde predstavljeni sa karičastim oklopima, kapuljačama i ovalnim štitovima, naoružani dugim kopljima.

22 Travis, 2012.

Predstave pešadije na novcu

Ekonomski i politički kriza uslovili su da je u prvi plan isplivala vojska.

Uočava se tendencija da se vladari dodevore vojsci za nizom predstava koje je slave.

Istovremeno pompejni sloganim kojima se veliča vojska imaju za svrhu da podigne moral građanstvu i podigne veru u poljuljanu sigurnost u okvirima carstva. Pax Romana u ovom trnutku daleko je od realnosti, pogotovo kada je reč o krajevima blizu limesa i koji su skoro neprestano ugroženi manjim upadima ili povremenim invazijama varvarskih plemena.

Reforme vojske su dovele do njenog obezličavanja i postepenog nestanka identiteta jedinica koji je stečen u ranijim vekovima. Više se ne pojavljuju legende vezane za pojedinačne legije. Na predstavama nema ničega sa čime bi se vojska mogla identifikovati osim opšte ikonografije koja je univerzalna.

Akcenat koji legende nose bačen je na vojničku Vrlinu (*Virtus*) i Slavu (*Gloria*).

Vojska se prikazuje redukovano jer zbog minimalnog prostora na novcu nije bilo moguće umnožiti broj likova. Prikazi grupe vojnika sa medaljona iz perioda principata ne nalaze se u ikonografiji kasne antike. S druge strane ide se ka tome da se vojska poistoveti sa imperatorom i generalno se uočava tendencija da se na novcu vojska personifikuje sa likom imperatora.

Vojska je u ikonografskom kontekstu prikazana sa dva vojnika između kojih se nalaze pobodene u zemlju jedna ili dve insignije, odnosno u kasnijem periodu labaruma. Vojnici drže kopljje u jednoj a štit u drugoj ruci i međusobno su predstavljeni u položaju kao u ogledalu.

Varijante prikazivanja vojnika:

Varijanta 1.

1.1 Dva vojnika između kojih se nalazi jedan signum. Vojnici u jednoj ruci drže kopljje, a u drugoj štit. Legenda GLORIA ROMANORVM. (Bruk 17-18, Kataloški broj 2902)

1.2. Dva vojnika između kojih se nalaze dva signuma. Vojnici u jednoj ruci drže kopljje, a u drugoj štit. Legenda GLORIA ROMANORVM. (Bruk 16, Kataloški broj 2768-2770, 2773-2775, 2904, 5101, 3001)

1.4 Dva vojnika između kojih se nalazi jedan vexillum. Vojnici u jednoj ruci drže koplje, a u drugoj štit. Legenda GLORIA ROMANORVM. (Kataloški broj 3005)

1.4 Dva vojnika između kojih se nalazi jedan labarum. Vojnici u jednoj ruci drže koplje, a u drugoj štit. Legenda GLORIA ROMANORVM. (Bruk 19, Kataloški broj 2903)

Varijanta 2.

2.1 Dva vojnika jedan pored drugog, bez insignija između njih. Legenda GLORIA ROMANORVM. (Bruk 10)

Varijanta 3.

3.1 Vojnik u stojećem stavu pod punom opremom. U jednoj ruci drži koplje u drugoj štit. Legenda GLORIA ROMANORVM. (Bruk 13-15, Kataloški broj 2712, 3213)

3.2 Virtus kao vojnik u stojećem stavu. U jednoj ruci drži koplje u drugoj štit. Legenda VIRTUS EXERCITVS (Bruk 13, Kataloški broj 2792, 3023, 3213).

3.3 Mars kao vojnik u stojećem stavu. U jednoj ruci drži koplje u drugoj štit. Legenda MARTI CONSERVATORI (Bruk 13, Kataloški broj 2401, 2736, 2738, 2744, 2753). Varijacija ove predstave sa štitom u desnoj i kopljem u levoj ruci. Javlja se sa legendom MARS AVGVSTOR AVG (Kataloški broj 2747).

3.4 Virtus stoji sa kopljem u jednoj i Viktorijom u drugoj ruci. Pored njega štit. Ispred njega na zemlji zarobljenik sa rukama vezanim na ledima. (Kataloški broj 2502, 2735).

Varijanta 4.

4.1 Vojnik u skoku kopljem probada palog konjanika. Kopije se nalazi u desnoj ruci, dok je mali okrugli štit u levoj ruci. Postoji više varijanti koje se u osnoi razlikuju prema položaju palog konja i neprijatelja. (Bruk 1-9, Kataloški broj 2771-2772, 3003-3004, 5100)

Varijanta 5.

5.1 Virtus, predstavljen kao pešak, u pokretu na desno, sa okruglim štitom i trofejem u jednoj i kopljem u drugoj ruci. Javlja se sa legendom VIRTUS EXERCITVS (Ka-

taloški broj 2302, 2403, 2405, 2786).

5.2 Mars predstavljen kao pešak, pod punom vojnom opremom, u pokretu na levo. U desnoj ruci drži granu, u levoj koplje i štit. Javlja se sa legendom MARTI PACIF (Kataloški broj 2727).

Varijanta 6.

Predstave sa savladarom (Bruk 12) ili imperator sa mladim prestolonaslednikom (*Princeps Iuventutis*) (Bruk 11)

Kada su numizmatičke predstave u pitanju uočava se ustaljeni, standardizovani šablon predstava vojnika. Svi vojnici nose oklop, šlem, koplje i štit. Moguće je zaključiti da su mačevi izostavljeni najviše zbog veličine predstava. Generalno se u ikonografiji koplje tretira kao osnovno oružje pešadije ali na kraju krajeva i konjice o čemu će biti reči u sledećem poglavljju.

U kasnoj antici počinje ekspanzija konjice kao dominantnog roda vojske, ali se to ne oseća toliko među ikonografskim predstavama u kojoj i dalje značajan procenat drže predstave pešadije. Ovo bi se moglo objasniti sa nastavkom tradicije iz ranijih vekova kada je pešadija još imala presudnu ulogu u organizaciji rimske vojske.

NAČIN NOŠENJA I KORIŠĆENJA ORUŽJA I OPREME

Ikonografske predstave spadaju među najefikasnije načine prikazivanja tehnika za nošenje oružja ili njegove upotrebe u borbenim uslovima.

Štit

Ikonografski je najbolje prikazan način nošenja štita. Većina figura koje su predstavljene, pre svega na novcu statično drže štit, obično podignut u levoj ruci ili spušten na zemlju pa se vojnik ili imperator oslanjaju na njega. Najbolji način upotrebe štita s druge strane prikazan je na aversnim predstavama imperatora, među scenama gde bi se to logički možda i najmanje očekivalo.

Većina scena na kojima se pojavljuje štit okrenute su na levo, naspram većine scena koje su okrenute na desno.

Možda se može zaključiti da su scene okrenute na levo više vojnog / miltarističkog karaktera, a okrenute na desno građanskog / pomirljivijeg karaktera. Ovakva interpretacija ima slabu tačku u činjenici da su imperatori i okrenuti na desno i dalje prikazani vrlo često u bojnoj opremi.

Interpretacija bi se mogla usmeriti i ka činjenici da su predstave koje su okrenute na desno, statičnije dok među predstavama koje su okrenute na levo ima dosta onih koje su u pokretu, mnogo dinamičnije i ponekad pretećeg karaktera.

S druge strane kada je nošenje štita u pitanju okretanje figure na levo sasvim je i logično jer je štit uvek prikazivan u levoj ruci, te ako se insistira na prikazu spoljne strane sa dekorativnim elementima onda je ovo i jedino rešenje za umetnika.

Predstave Konstantinovog sina Krispa kao mladog ratnika najbolje su prikazale marševski način nošenja štita sa širokim kaišem preko desnog ramena. Štit je ovako visio sa leve strane, dok je masa štita bila bolje rasporedena i ruka rasterećena (Kataloški broj 4806).

Krisp je na pojedinim predstavama prikazivan i u klasičnom položaju za napad: štit isturen ispred tela, sa podignutim kopljem u desnoj ruci. Poseban štit koji je namenjen nošenju štita poput balteusa prikazan je i na ovim scenama (Kataloški broj 4800, 4802, 4807, 4808).

Imperatori i cezari koji su najčešće prikazivani sa štitom su Konstantin, Krisp i Julian, a kasnije Arkadije i Teodosije II.

Koplja

Najčešći način nošenja koplja kada su u pitanju aversne predstave imperatora je prebačeno preko desnog ramena, sa vrhom iza leđa. Po svemu sudeći u pitanju je tipičan marševski način nošenja koplja (Kataloški broj 2031, 2102, 2703, 2705, 2706, 2707, 2708, 2710, 2725, 2725a, 4000, 4804, 4805, 4806).

Koplja su u borbenom položaju uvek prikazivana u desnoj ruci okrenuta napred, u visini lakta ili ramena ukoliko je scena to zahtevala, na primer da se bolje vidi ako je zakanjeno štitom i slično (Kataloški broj 3208, 3209, 3210, 3211, 3212, 3902, 4800, 4802,

4807, 4808).

Kod predstava figura u pokretu na reversima koplje se takođe uvek prikazuje nošeno u visini struka ili donjeg predela grudi, sa vrhom okrenutim unapred (Kataloški broj 2302, 2403).

U statičnim scenama koplje je prikazivano sa donjim delom - peticom koplja (*spiculum*) pobodeno u zemlju, što je i logično jer ne opterećuje i umara ruke (Kataloški broj 2735).

Postoji i niz statičnih predstava kada je koplje blago podignuto, sa vrhom unapred, u smeru u kome je okrenuto i telo prikazane figure. Kada su u pitanju imperatori u drugoj ruci se najčešće nalazi glob (Kataloški broj 2719, 2803, 3600, 4803).

Na pojedinim prikazima imperatora prikazan je način držanja koplja s vrhom pobodenim u zemlju (Kataloški broj 2712, 2726, 2753, 3213). Vrlo je moguće da je i statua tetrarha iz Brestovika, prema položaju ruke, mogla na isti ovakav način držati koplje (T. II-6,7,8).

U prikazima kada vojnici stoje pored insignija vrhovi kopalja su pobodeni u zemlju. Ove scene su po pravilu na reversima i veoma se retko vidi gornji deo koplja, odnosno petica (Kataloški broj 2768-2770, 2773-2775, 2902-2904, 3001, 3005, 5100-5101).

Koplje prilikom probadanja neprijatelja uvek je visoko podignuto u zamahu sa vrhom okrenutim prema neprijatelju, najčešće na dole (Kataloški broj 2771-3772, 3003-3004).

Mačevi

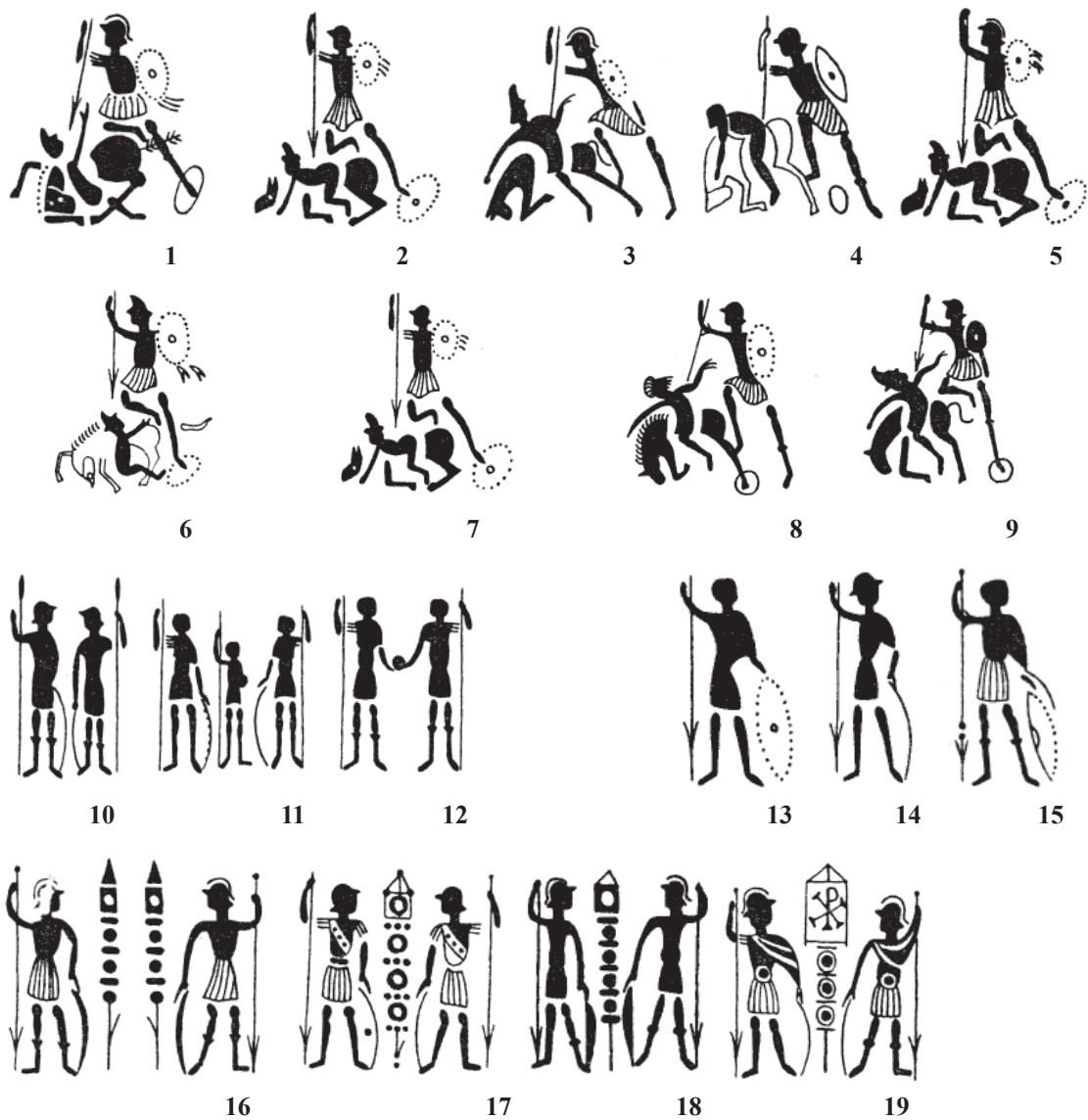
Radikalna promena u konceptu nošenja oružja ogleda se u nošenju mača. U ranim vekovima carstva, kako je to prikazivano i na javnim i na privatnim spomenicima, mač je nošen u kaniji na desnom boku. Mač nije našao zaslužno mesto u ikonografiji jer je koplje oružje koje dominira ikonografijom kasne antike. Znatno se ređe prikazuje, a na ono malo predstava koje su nam poznate mač je nošen o boku na levoj strani. O upotrebi mača i načinu nošenja detaljnija analiza biće prikazana u odgovarajućem poglavljju o naoružanju.

Labris

U retkim scenama u kojima je prikazan labris uvek se nalazi u desnoj ruci, prebačen

preko desnog ramena (T. II-11,12). Predstave sa vinjeta o fabricama ne daju detaljnije informacije o njihovojoj upotrebi.

ŠEMATIZOVANE PREDSTAVE PEŠAKA - G. BRUK

Šematizovane ikonografske predstave (Bruck, 1961)

PREDSTAVE PEŠAKA

Kataloški broj 2774.

Kataloški broj 5101.

Kataloški broj 3001.

Kataloški broj 2902.

Kataloški broj 2903.

Kataloški broj 3005.

Kataloški broj 2771.

Kataloški broj 2772.

Kataloški broj 3003.

MARS I VIRTUS - PREDSTAVE BOŽANSTVA KAO VOJNIKA

Kataloški broj 2735.

Kataloški broj 3213.

Kataloški broj 2302.

Kataloški broj 2403.

Kataloški broj 2205.

Kataloški broj 2727.

Kataloški broj 2401.

Kataloški broj 2723.

PREDSTAVE KONJICE

Konjica predstavlja osnovnu borbenu snagu mobilnih jedinica (*comitatenses*). Međutim u ikonografiji je predstavljena znatno manje od realne proporcije koja je zastupljena u jedinicama.

Smisao predstave konjanika su izuzetna snaga i brzina. Većina predstava, ako se izuzme predstava ADVENTUSA sa imperatorom na konju, insistira na dinamici i pokretu. Konj je u skoku, tela jahača i životinje su napregnuta do maksimuma, ogrtač koji se vijori pruža utisak brzine i poleta. Sama scena je dostojanstvenija. Ne deluje surovo, gotovo divljački kao predstave imperatora koji kao pešak probada neprijatelja u skoku.

Tokom ranog carstva broj nadgrobnih spomenika sa prikazima konjanika nije zanemarljiv, ali tokom kasne antike, kao i uostalom, celokupan fundus spomenika sa prikazima vojnika praktično je zanemarljiv.

Oprema i konjska orma predstavljaju izuzetan dekorativni element. Funkcionalno ako se izuzme sedlo nema velike razlike u postavljanju i međusobnom spajanju kaiševa. Rimljani nisu ikonografski prikazivali mamuze, a noge konjanika slobodno vise niz konjsko telo.

Predstave konjanika na reljefima

Kao i kod predstava pešadije konjanike reljefe nalazimo na javnim i ređe privatnim spomenicima. Konjanici na Galerijevom slavoluku prikazani su na nekoliko scena koje se po karakteru znatno razlikuju (T. II-17,19). U prvoj sceni (ADVENTVS) konjanici prate

ADVENTUS Galerijev slavoluk (T. II-17)

ADLOCVTIO, Galerijev slavoluk (T. II-19)

Poslednja bitka, Galerijev slavoluk (T. II-19)

imperatora prilikom dolaska u grad. Svi konji su prikazani u skoku, skoro u istovetnom položaju. Konjanici su obučeni u tunike, bez šlemova, sa štitom u levoj ruci. Samo krajnje levi je nosio koplje koje je skoro u potpunosti uništeno. Ostali konjanici drže desnu ruku na grudima. Svi štitovi su prikazani samo sa unutrašnje strane.

Iako su prikazani u pokretu i svi nose ogrtače ni jedan se ne vijori. Stiče se utisak kao da su ljudske figure statične a konjske u pokretu. Oprema konja je jednostavna, bez dekorativnih elemenata. Akcenat u prikazu je stavljen na kaiševe, dok razvodnici nisu prikazani ili se ne vide.

Na sceni obraćanja imperatora vojnicima (ADLOCVTIO) prikazani su konjanici opremljeni ljuspastim oklopom i šlemovima na spone («Sponghelme»). Dužina oklopa je do lakata na rukama i do kolena na nogama. Veličina ljuspi je prenaglašena, preuvečljana i dobro modelovana. Ni jedan vojnik ne nosi mač. Dosta vojnika je prikazano sa leđa okrenuti ka imperatoru čiji govor slušaju. Skoro svi štitovi modelovani su tako da se vidi samo unutrašnja strana. Četiri vojnika drže zmajeve (*dracones*) i još četvorica drže veksilume. Veksilumi su prikazani samo sa naborima, bez preciznijih oznaka koji bi ih mogli vezati za određene jedinice. Vojnici su naoružani kopljima sa romboidnim probojcima. Svi vojnici stoje na zemlji i drže konje uz sebe za uzde. Izgled konja je isti kao na prethodnom primeru.

Konstantinov slavoluk (T. II-50)

Konstantinov slavoluk (T. II-53)

Na trećoj sceni na kojoj se pojavljuju konjanici svi su prikazani u pokretu, dinamično. Ogrtači se vijore, konji su u skoku, tela neprijatelja leže razbacana po zemlji. Na žalost zbog ozbiljne oštećenosti reljefa može se doneti malo zaključaka. Vojnici su izgleda takođe bili opremljeni sa ljuspastim oklopima. Najmanje trojica nose zmajeve koji se vijore na vetr.

Konstantinov slavoluk (T. II-50,53) daje donekle drugačiji koncept samih predstava. Na njegovim reljefima dominiraju predstave pešadinaca. Oštećenost reljefa u mnogome otežava interpretaciju. Konjanici su prikazani na dva reljefa ali u različitim kontekstima. Na prvom su prikazani zajedno sa pešacima na maršu, u koloni. Na drugom su prikazani u centru bitke na Milvijskom mostu kako progone neprijatelja i sateruju ga u reku u kojoj se dave.

Konjanici ne nose oklope, ali nose šlemove. Naoružani su kopljima, a mačevi su prikazani samo na sceni bitke na Milvijskom mostu. Oprema konja je rudimentarna, prikazani su kožni kaiševi i uzde, ali nema drugih dekorativnih ili funkcionalnih elemenata. Na reljefu sa prikazom bitke kod Milvijskog mosta nekoliko konjanika je prikazano kako zamahuje mačevima na neprijateljske vojнике. Mačevi su u velikoj meri oštećeni, jedino se može zaključiti da imaju izraženo centralno rebro.

Iz izvora je poznato da je Konstantinova konjica imala ključnu ulogu u ovoj bici,

Nadgrobni spomenik Aureliusa domesticusa (T.II-11)

Ploča sa reljefom konjanika (T.II-12)

te im je na ovom reljefu odana i posebna počast. Posebno treba izdvojiti usamljenog konjanika na frizu iz Konstantinovog vremena (T. II-53). Moguće je da se radi o samom Konstantinu. Međutim, figura se ne izdvaja ni po odeći, ni po opremi. Čak se ni oprema konja ne izdvaja od ostalih figura koje su prikazane na slavoluku. Način nošenja koplja, karakterističan za predstave careva sa oružjem u rukama, i dostojsrveno držanje takođe idu u prilog ovakvoj interpretaciji. Prikaz bi se mogao interpretirati kao adventus, a u ovom slučaju bi imperator bio i personifikacija cele vojske jer nema prostora za više figura, a za njom sledi bitka kod Milvijskog mosta.

Nadgrobni spomenik Aureliusa domesticusa

(T. II-11)¹

Nadgrobni spomenik Aureliusa domesticusa (?) otkriven na Gamzigradu nosi u gornjoj trećini reljefnu scenu na kojoj su prikazani jedan konjanik i tri manje figure: muškarac sa svitkom u ruci, žena koja sedi ili kleći na zemlji i dete koje pruža ruke ka svitku u muškarčevoj ruci. Konjanik nosi na glavi šlem ili kapu (?) i u jednoj ruci koplje ili *labrys*². Konjanik je obučen u kratku tuniku i hlamidu koja se vijori na vetru. Na žalost velika oštećenost reljefa ne omogućava sigurnu interpretaciju. Cela scena donekle podsjeća na prikaze Tračkog konjanika, što s obzirom na Galerijevo poreklo izgleda veoma verovatno.

1 Mirković, 1997: 435. Živić, 2010:119-120.

2 diskusija o opremi ovog konjanika može se naći u članku M. Mirković 2 (Mirković, 1997: 435) i M. Živić (Živić, 2010: 119)

Konjanik, (T. II-44)

Konjanik, (T. II-42)

Konjanici iz Akvileje

(T. II-23)

Konjanici iz Akvileje

(T. II-23)

Ploča sa reljefom iz Gamzigrada³

(T. II-12)

Ispod luka se nalaze konjanik i pešak pod punom opremom. Obe figure su okrenute na desno. Konjanik je u trku, na ramenu nosi dvoseklu sekiru (*labrys*). Na glavi nosi pannonsku kapu (*pileus pannonicus*). Konjanik u velikoj meri podseća na predstave tetrarha. Obučen je u tuniku i halamidu, koja iza njega vijori na vетru. Hlamida je na ramenu pričvršćena krstastom fibulom.

Pešadinac se nalazi neposredno iza konjanika. U desnoj ruci drži kopljje, najverovatnije listolikog vrha. U levoj ruci drži veliki ovalni štit. Na glavi nosi šlem najverovatnije tipa «ridge helmet».

Konjanik iz Panonije, muzej u Budimpešti

(T. II-26)

Reljef konjanika iz Budimpešte spada među najrudimentarnije izrađene tokom kasne antike. Nosi sa sobom pečat tetrarhijske umetnosti koja je isticala dvodimenzionalnost umesto trodimenzionalnosti figura. Nivo detalja je skoro zanemarljiv, ikonografski koncept naivan sa utiskom da se radi o crtežu oko koga je izdubljena podloga.

Vojnik ne nosi oklop, ali je šlem na prikazan na glavi. Za elipsoidnu formu koja se nalazi preko leve ruke ne može se sa sigurnošću reći da li je štit ili plašt s obziron na loš kvalitet izrade. Tunika u mnogome podseća na haljinu nacrtanu od malog deteta sa

³ Mirković, 1997: 435; Živić, 2010:120-121.

kružnom kopčom na sredini struka. Od oružja je prikazan mač od koga se vidi samo donji deo kanije sa kružnom oplatom na vrhu.

Nadgrobni spomenici konjanika iz susednih provincija

U lapidariumu muzeja u Akvileji nalazi se nekoliko nadgrobnih spomenika pripadnika *legio XI Claudia* (T. II-23,42,44). Sve stele su datovane u kraj III i IV vek. Ukupno četvorica od njih su prikazani sa konjima. Klesarska izrada je prilično gruba samo sa bazičnim detaljima i greškama koji odaju ozbiljnu nemarnost umetnika.

Svi vojnici nose tunike i ogrtače. Ni jedan od konjanika nije prikazan sa oklopom ili šлемom. Pojasi su najjednostavniji, prikazani kao trake, bez dekorativnih elemenata. Dvojica su prikazana sa kopljima, a dvojica sa štitovima. Dva pripadnika nalaze se u pratnji pokojnika i vode konja u drugom planu, dok pokojnik ostaje u prvom. Konjska oprema je jedva naznačena.

Stela Batona iz Turina, spada u tipične primere tetrarhijiske umetnosti (T. II-25). Prikaz konjanika je linearan i rudimenteran. Konj je u mirnom pokretu. Scena skoro da je statična. Konjanik zamahuje kopljem u pravcu figure koja bi mogla biti pobeđeni neprijatelj koji sedi ili leži na zemlji (?). Ni na konju ni na konjaniku nema prikazanih detalja.

Konjanik iz Sofije prikazan je en face, dok je konj prikazan sa boka (T. II-41). Konj je prikazan samo sa uzdama bez tragova bilo kakve druge orme.

Vojnik ne nosi oklop, obučen je u jednostavnu tuniku. Opasač je prost sa kopčom kružnog oblika za pojasom visi srčolika torbica. Preko ramena je prebačen sagum. U desnoj ruci

Konjanik, Konstantinov slavoluk, (T. II-53)

Konjanik iz Panonije, Budimpešta (T. II-26)

Konjanik, (T. II-25)

Konjanik, (T. II-41)

je nosio štap okrenut na dole.

U pozadini se nalazi manja figura, veličine deteta. Ova figura je u pojedinim elementima čak i bolje urađena sa većim brojem detalja. Sagum na ovoj manjoj figuri vezan je na grudima jednostavnom kružnom kopčom. Oko pojasa opasač je vezan istovetnom pločom.

Sarmatski konjanik / drakonarij iz Čestera spada među retke primere privatnih spomenika kasnoantičkih signifera (T. II-63). Stela je u znatnoj meri oštećena. Konjanik je prikazan u sporom hodu, sa boka, dok je samo glava okrenuta en face. Samo jedna noga konja je podignuta. Ne nosi oklop, plašt se spušta niz leđa. Vidi se deo kanije kraćeg mača čija kanija doseže do kolena. Na glavi je šlem sa sponama ("Sponghelme"). U rukama nosi koplje na čijem vrhu se vijori zmaj (*draco*).

Sarkofag Svete Helene spada među najveće i najbolje modelovane sarkofage kasne antike (T. II-55). Izrađen je od porfira sa brojnim skulpturama konjanika i neprijatelja u dubokom reljefu. Konji su u galopu ili skoku, rudimentarno opremljeni, sa jedva naznačenim sedlom. Konjanici su obučeni u kratke tunike, opremljeni malim okruglim štitovima i šlemovima. Jedino oružje kojim raspolažu su koplja sa listolikim probojcima. Obuća konjanika se razlikuje⁴.

Reljefi predstavljaju rimske vojнике, uglavnom konjanike koji jašu iznad zarobljenih polunaginh varvara vezanih ruku. Neke od figura koje su stoje ili leže na zemlji mogle bi se interpretirati kao Rimljani. Sveukupna interpretacija sarkofaga je veoma problematična zbog ozbiljne rekonstrukcije reljefnih predstava koja je urađena nakon njegovog dopremanja u Vatikanski muzej 1777. godine.

Konjanik, (T. II-63)

Sarkofag svete Helene.
(T. II-55)

Konjanik, kameja iz
Kusadaka (T. IV-1)

Justinian I, (T. II-58)

4 detalji su prezentovani u poglavljju o obući

Predstave konjanika na predmetima i nakitu

Predstave konjanika na predmetima i nakitu relativno su retke. Među najbolje primere spadaju konjanik na kameji iz Kusadka i predstava Justinijana I na barberini diptihu (T. II-58). Reljef na diptihu spada među najbolje primere kasnoantičke umetnosti. Kvalitet izrade je izvanredan sa obiljem detalja i carske i konjske opreme. Konj je prikazan u skoku. Imperator nosi muskulaturni oklop sa dva reda pteriga i na ramenu i ispod pojasa. Paludamentum pada preko levog ramena. Na ramenu je kružna fibula. Levom rukom drži uzde, desnom zamahuje kopljem sa listolikim probojcem. Obuća je duboka sa modelovanom lavljom glavom ispod kolena. Deo oko prstiju je otvoren u potpunosti.

Konjska oprema je prikazana u celosti. Kaiševi su perforirani pleteni, sa razvodnicima oko kojih su dekorativne sfere ili možda latice. Oko grudi i na sapima nalazi se niz privesaka koji su slično modelovani kao i razvodnici. U centru svakog priveska i razvodnika je fasung za dragi kamen ili staklenu pastu koji su tokom vremena ispali iz skoro svih ležišta. Ostali su sačuvani tragovi u privsku na grudima i jedan u celosti sačuvan na čeonom razvodniku.

Kameja iz Kusadka

(T. IV-1)

Konjanik u kratkoj tunici, sa oklopom i sa paludamentumom koji se vijori iza njega napada neprijatelja sa visoko podignutim kopljem. Oko njega leže dva ubijena neprijatelja. Ispred konjanika jednom nogom na zemlji kleči jedan od neprijatelja i ruku skupljenih ispred sebe preklinje za milost. Cela scena u potpunosti odgovara slavljenju imperatora kao uništitelja neprijatelja.

Konjanik je imperator, u luksuznoj opremi, podseća ikonografski na koncept tračkih i podunavskih konjanika. Analognе scene postoje na novcu i praćene su legendama DEBELATOR HOSTIVM i FEL TEMP REPARATIO.

Viminacium, scene sa konjanikom iz groba G5517 (T. V-10)

Predstave konjanika na freskama i mozaicima

Kada su u pitanju predstave konjanika na freskama i mozaicima sve se mogu vezati za scenu velikog lova. Međutim i pored toga konjanici su opremeljeni kao da su u ratnoj kampanji na osnovu analognih predstava sa drugih spomenika.

Scena lova sa fresaka groba G 5517⁵ iz Viminacijuma spada među neke od najočuvanijih sa teritorije Ilirika. Prikaz konjanika, poznatog i kao “zemaljski jahač” odiše neverovatnom snagom. Mladić je prikazan u galopu tokom lova na lava. Zver napada mladića sa leđa koji se brani zamahom kopinja unazad gađajući zver u glavu. Ovo je potez konjanika poznat sa niza scena, ali mahom sa prikaza bitaka (T. V-10). Pojavljuje se na mozaicima (Piazza Armerina) i na scenama sarkofaga sa predstavom bitaka.

Druga scena lova i konjanik poznat kao “nebeski jahač” više podseća na klasične i znatno češće predstave poput imperatora u skoku koji probada neprijatelja, poznate sa reversa na novcu. Koplje je na ovom primeru okrenuto napred u pravcu skoka.

U oba slučaja figure neprijatelja su transformisane u figure zveri, a lov odslikava tradicionalnu i simboličnu borbu sa smelim i jakim protivnikom.

Odeća ovih konjanika, pre svega bela tunika, podseća donekle na uniforme palmirskih ratnika ili ratnika sa Sicilijanskih mozaika (bela tunika, tamne pantalone, pozlaćeni plašt).

Ikonografski koncept prikazivanja konjanika vrlo je unificiran, čak i kada su u pitanju mitološke scene. Mozaik sa Belerofonom iz vile u Bruknojdorfu uklapa se u ovaj

⁵ Korać, 2007.

Mozaik sa predstavom konjanika u lovu. Villa Romana de las Tiendas, Museum of Roman art, Mérida. Španija (http://www.fotovajero.com/en/recent/roman-mosaic-of-pantera-s--iv-d-c_1217, pristupljeno 22.02.2015.)

Mozaik sa Belerofonom. Kasnoantička vila, prostorija 9 Bruckneudorf. (Gassner et al. 2002. 323)

model u potpunosti. Sam položaj konjanika odgovara predstavama imperatora koji probada neprijatelja na reversnim predstavama koje se javljaju sa legendom FEL TEMP REPARATIO. Takođe sam konjanik podseća na predstave mitre i tračkog / podunavskog konjanika, a koji vidimo i na viminacijumskim freskama.

Sličan koncept zastupljen je i na mozaiku iz Meride gde je konjanik sa malim ovalnim štitom i kopljem prikazan u skoku tokom lova na leoparda.

Nešto drugaćiji koncept prikazan je sa konjanici na mozaicima, koji se mogu dатовати u istraživani period a nalaze se na podovima kompleksa u Piazza Armerini.

Čak ni u okvirima jedne vile svi prikazani konjanici nisu prikazani na isti način. Dvojica su prikazani sa dekorativnim štitovima, na konjima luksunije opremljenim (sedlo, kaiševi i razvodnici prikazni do detalja). Treći konjanik, prikazan samo sa dvozu-

Piazza Armerina, mozaici sa predstavama konjanika (T. V-7)

Piazza Armerina, mozaici sa predstavama konjanika (T. V-7)

bim kopljem jaše noesedlanog konja koji od opreme nema ništa osim uzdi. Iako su sva tri konjanika u pokretu on je blag, bez tenzije i odiše jednostavnošću. Dok se pešaci na mozaicima ove vile rvu sa opasnim zverima, konjanici prate kola ili love zeca, u scenama u kojima potpunosti izostaje dinamika.

Kataloški broj 2781.

Predstave konjanika na novcu

Predstave konjanika na novcu globalno gledano su ređe od predstava pešadinaca, što je u kontradiktornosti sa promenama u ustrojstvu vojske koja se dešavaju tokom ovog perioda.

Konji se ne predstavljaju na aversnim predstavama jer je fokus na poprsju i liku imperatora. Izuzetak čini kovanje Konstantina Velikog iz Ticinuma 315. godine (Kataloški broj 2781). U drugom planu, iza poprsja vladara, nalazi se konj koga Konstantin drži za uzde. Prikazani su konjska glava, fino modelovana griva i grudni deo sa delom dekorativne konjske orme. Jasno se vide dva razvodnika na vratu i grudima, kao i kaiševi koji ih spajaju.

Na reversnim predstavama konjanik se može poistovetiti sa imperatorom, ali će na ovom mestu biti analizirano iz ugla predstave konjanika.

Predstave konjanika koji probada neprijateljskog pešaka, ili čak dva pešaka koji stoje jedan pored drugog, kombinuje se sa legendama FEL TEMP REPARATIO i VIRTVS EXERCITVS, VIRTVS AVGG ET CAESS NN.

Konj je propet sa prednjim nogama u visini grudi ili glave neprijatelja koji je na kolenima i preklinje za milost. Konjanik u desnoj ruci drži dugo koplje kojim probada neprijatelja. Zbog redukovane veličine predstave na novcu koja je usmerena na

Kataloški broj 2506.

Kataloški broj 2102.

10

19

centralni deo scene izgleda kao da konjanik drži koplje za donji kraj. U desnoj ruci nosi okrugli štit, iza njega se vijori plašt. Konjanik na glavi nosi lovorođ venac, a može biti prikazan i sa nimbom (Bruck 1-9,10; Bruck 3-18,19; Kataloški broj 2102, 2506, 2717).

Konji se u ovim varijantama predstavljaju samo sa rudimentarnom opremom - kaiševima i uzdamama uglavnom bez ravnodnika.

Scena u kojoj se na ovaj način prikazuje konjanik može se sresti na brojnim privatnim stelama konjanika iz III veka, pre svega iz Engleske⁶ i Nemačke⁷.

Na zemlji leži rasuto oružje pobeđenog vojnika (štit i polomljeno koplje), ali postoje varijante i bez njega. Pobeđeni neprijatelj može biti gologlav ili nosi frigijsku kapu.

Druga predstava sa imperatorom kao uništiteljem neprijatelja prikazuje se slično prethodnom tipu, na konju u skoku. Javlja se sa legendom debellator hostium. Ova scena je blaža i dostojanstvenija, ne odiše agresijom kao probadanje neprijatelja. Imperator se prikazuje visoko podignute desne ruke dok se plašt vijori iza njega. Neprijatelja personifikuje zmija / zmaj obmotana oko koplja.

U poređenju ove dve scene imamo dve međusobno suprostavljene situacije. Kod agresivnije scene legenda je blaža (FEL TEMP REPARATIO) dok je kod blage scene je legenda sa agresivnijom porukom (DEBELLATOR HOSTIUM).

Imperator se na konju prikazuje i tokom VI veka u kovanju Justinijana koji je zadržao donekle modifikovanu ikonografiju kasne antike (Kataloški broj 5200, 5201). Scene su blage iako je predstava u potpunosti militarizovana. Vladar je na konju, pod

⁶ Stela konjanika sa Antoninskog zida, Trački konjanik Sextus Valerius Genialis iz Cirencestera (Carinium Museum) i Ribchester (Lancashire), Engleska.

⁷ Tri stele konjanika. Landesmuseum, Bonn, Nemačka.

Kataloški broj 3020.

Kataloški broj 5200.

Kataloški broj 2723.

Kataloški broj 2730.

Kataloški broj 2793.

punom vojnom opremom i naoružan kopljem. Predvodi ga Viktorija koja hoda ispred konja raširenih krila, sa trofejem prebačenim preko levog ramena. Na Justinijanovom novcu konj je daleko lepše opremljen, ne samo sa dekorativnim razvodnicima, nego i sa nizom privezaka po kaiševima duž tela.

Potpuno drugačiji ikonografski koncept prati scene “dolaska” imperatora (*adventus*). Vladar na konju, pod punom vojnom opremom u mirnoj i idiličnoj sceni. Konj je u blagom pokretu, samo sa jednom podignutom nogom, dok je figura cara nepokretna, sa podignutom rukom u znak pozdrava. Najčešće se prikazuje samo imperator (Kataloški broj 2730, 2793), ali postoje i varijante kada ga prate božanstva poput Viktorije ili Marsa (Kataloški broj 2723).

Ova scena treba da pokaže mir, sigurnost i stabilnost. Pretnji nema a imperator odiše dostojanstvom i ponosom. Imperator se prikazuje u muskulaturnom oklopu, ogrnut paludamentumom, najčešće bez štita, šlema ili oružja.

PREDSTAVE VEZANE ZA MORNARICU (CLASSIS)

Nalazi potopljenih brodova su retki, njihova očuvanost mala, ali zato postoji obilje predstava na novcu. Problem rešavanja ovih predstava je u samoj njihovoj prirodi. Brodovi su često redukovani, prikazani bez srazmere, ponekad bez ljudi, a ponekad sa tolikim ljudskim figurama da su one često veće od samog plovila. Problem detalja je na ovim predstavama posebno izražen.

Predstave vezane za mornaricu su najređe u ikonografiji kasne antike. Predstave iz ranijih perioda se pored novca mogu pratiti i na stubovima Trajana i Marka Aurelija o čemu postoje opsežne studije¹. Ikonografija koja je u ovim studijama analizirana u mnogo čemu podseća na scene koje srećemo i u temi ove disertacije. Osnovni principi nisu u suštini promenjeni, te se može reći da je tradicija prikaza zadržana. Čak štaviše, možda se pre može reći da je ikonografija mornarice bazirana pre na tradiciji nego na realnom stanju i evolutivnim promenama tokom kasne antike.

Može se diskutovati o ikonografiji vezanoj za mornaricu s gledišta značajnog za opstanak carstva. Dok je mornarica bila od ključnog značaja za održavanje plovnih puteva pre svega kroz uništenje pirata ona nije imala znatnog uticaja na ključne sukobe carstva. Sredozemno more ili *mare nostrum* bilo je upravo ono što i ime kaže - unutrašnje more carstva. Onog trenutka kada je uspostavljena kontrola nad svim morskim obalama realne opasnosti od spoljnog neprijatelja su iskorenjene. Ikonografija je usmerena na neposredne opasnosti koje su pretile granicama a one su pretile od kopnenih invazija plemena koje nisu raspolagali efektivnim pomorskim snagama.

Rečna ratna flotila, iako sa dugom tradicijom² efektivno nije uspela da spreči ili omete glavne udare varvara iako je svojim postojanjem sigurno uticala na planiranje upada.

O dunavskoj floti kasne antike takođe nema puno podataka. *Classis Flavia Histrica*

1 Matei, 1991

2... кренувши са целом војском стиже у подручје реке Саве, између града Сирмијума и Сингидунума (*Σιγγηδόνος*). И предузео је да премости реку, непријатељски смишљајући граду Сирмијуму, жељећи да га покори, а бојећи се да не буде спречен од Ромеја који су држали посаду у Сингидунуму и прибојавајући се њиховог дугогодишњег искуства и знања у прелажењу река чамцима, жељећи да подухват оствари пре него што његова намера изађе на видело, сакупивши бродове и многе сплавове по горњој Панонији и на Истру, од њих је направио ратне бродове и сам са целом варварском војском пешке прелазећи преко Сирмиског острва (*της Σφυρίδας* ανης νήσου) дође до реке Саве, Менандер fr. 63. (Krekic, Tomić, 1955: 92-93).

potvrđena je u Viminaciju, a *Classis Flavia Pannonica* u Sirmiju. Vegecije ne komentariše situaciju na rečnim vojištima pozivajući se na bogato iskustvo flote, a Simokata komentariše kako se tokom Avarskih opsada Sirmiuma kaže da se varvari plaše Rimljana koji imaju obilno iskustvo u plovidbama na Dunavu.

Predstave brodova na reljefima

Najpoznatije i najbolje predstave brodova i njihove upotrebe potiču sa Trajanovog stuba u Rimu (T. VI-1,2,3,4). Tehnološki gledano od Trajana do kasne antike nije bilo ozbiljnih promena u konceptu upotrebe pomorskih snaga. Na stubu Marka Aurelija ponovljena je klasična scena forsiranja reke poznata iz Prvog dačkog rata (T. VI-4). Osnovna razlika je bila u samoj upotrebi plovila - Trajan koristi veće brodove, sa prikazanim kormilima dok Marko Aurelije koristi veći broj manjih čamaca.

Tokom principata dosta trgovačkih i transportnih brodova je prikazano na reljefima stela i oltara. Istakla su se dva primera koja su veoma dobre analogije za ovo istraživanje. U pitanju je predstava čamca / broda koji vuku robovi uzvodno sa tovarom (T. VI-5). Problemi kao što je ovaj u rečnom transportu postojali su i na našim prostorima. Plovidba uzvodno Đerdapom predstavljala je težak izazov i bila je rešavana na način kao što je ovaj prikazan na reljefu.

Model broda iz Nojmagena u Nemačkoj (T. VI-5) predstavlja najbolju analogiju brodovima koji se prikazuju na aversnim predstavama na novcu. U pitanju je rečni brod, prikazan sa transportom buradi vina. Pramčani vrh modelovan je u vidu volute dok je krmeni vrh modelovan u vidu glave zmaja (na numizmatičkim predstavama Bruk 1-3,8). Ova glava istovetna je modelu koja se nalazi na reljefima stuba Antonina Pija. Ograda broda istovetna ovoj na modelu takođe se prikazuje na novcu (Bruk 11,13).

Predstave brodova na mozaicima

Prikazi brodova po prirodi stvari nisu vezani samo za numizmatiku. Scene brodova sa rostrumom sreću se i na mozaicima, pre svega onima iz Piazza Armerine (T. VI-6). Po obliku ovaj brod veoma podseća na brodove reversnih predstava (Bruk 5,7,15³) ali ima jednu karakteristiku - na mozaicima nisu uvek prikazana vesla ili su prikazana uvučena (T. VI-7). Ograda je na brodovima prikazana na isti način u vidu cik-cak linije, slično kao i naviše drugih primera sa prostora carstva (T. VI-8).

Sličan tip broda, ali sa krmenom kabinom prikazan je na tunižanskim mozaicima (Bruk 22,23; T. VI-8). Na njima se jasno vide vesla kao i trodelno krmeno veslo. Većina brodova prikazana je bezjarbola ili sa skupljenim jedrima. Od ovog principa odstupa jedan od brodova iz Hadrumenta koji je prikazan sa potpuno razvijenim rebrima, velikim brojem detalja, ali bez i jedne ljudske figure (T. VI-10).

Na mozaicima je iz svih praćenih predstava vidljivo da su svi brodovi korišćeni kao multifunkcionalna plovila. Postoje prikazi utovara robe ili životinja (T. VI-6,7,10), ali sa druge strane ne postoje prikazi pomorskih bitaka. Na svim brodovima sa mozaika vide se dekorativne slike na trupu koje su floralnog, figuralnog ili mitološkog karaktera. Same scene u kojima se brodovi pojavljuju takođe mogu biti mitološkog karaktera stavljenog u ikonografski koncept kasne antike. Na njima se pojavljuju božanstva poput Viktorije, Kupidona / Erota (T. VI-6,9), Dionisa (T. VI-8), ali i scene poput onih iz Odiseje (T. VI-8).

S druge strane scena na kojoj je predstavljen mozaik uopšte ne odgovara ikonografiji vojske i same mornarice, ali donekle može da odslikava realnu situaciju. Figure, među kojima su i krilati kupidoni pecaju ribu. Može se diskutovati o tome da li je mornarica doživela ono što se desilo i sa kopnenom vojskom. Transformacija i nastanak limitanea kao vojne formacije mogao se desiti i mornarici. Dok god je Rim kontrolisao obale sredozemlja mornarica je mogla pod okriljem lažne sigurnosti doživeti sudbinu limitanea odnosno početi u trenutku krize da se bavi privređivanjem. Eroti / Kupidoni koji hvataju ribu prikazani su na brodu sa rostrumom - ratnom varijantom (T. VI-6,9). Zašto se umetnik odlučuo za ovaku varijantu kada sama scena nije borbenog karaktera ostaje otvoreno pitanje.

³ Ovom tipu odgovaraju i predstave Bruk 22 i 23 po obliku broda ali na mozaicima nije prikazana krmena kabina

Predstave brodova iz Ilirika

Nalazi sa naših prostora vezani za mornaricu, pogotovo kasnoantičku vrlo su retki. Najznačajniji primerak sa naših prostora svakako predstavlja nalaz bronzone lampe iz Smedereva.

Jonin sarkofag, Beograd
(T. II-22)

Sarkofag sa predstavom Jone

(T. II-22)

Na reljefu je prikazan transportni brod kome se ističe oblik pramac i krma sa velikim krmenim veslom. Nad centralnim delom broda nalazi se krstasti jarbol sa trougaoim jedrom.

Lampa, Smederevo
(T. IV-5,6)

Na sarkofagu je jedina reljefna predstava broda. Sarkofag je nastao u Noričko-panonskim radionicama, najverovatnije u Aquincumu. Pošto je Aquincum jedno od značajnih baza rečne ratne i trgovačke flote moguće je da je majstor inspiraciju našao među brodovima koji su plovili Dunavom. Iako je biblijska priča vezana za more, predstavljeni brod na ovom reljefu više liči na rečne brodove koje poznajemo još sa Trajanovog stuba.

Bronzana lampa u obliku broda

(T. IV-5,6)

Lampa je izrađena u obliku broda. Postoji ukupno deset gorionika (po pet duž svakog boka). Pramac je u obliku zmaja (*draco*) sa vrhom u obliku ljudske figure koja mu izlazi iz usta. Bokovi broda su dekorisani sa reljefnim predstavama morske faune: delfin, ribe, lignje. Ljudska figura koja izlazi iz kitovih usta. Lampa spaja hrišćansku mitologiju prikazanu na bokovima vezanu za proroka Jonu, i mornaricu kojoj je posvećen predmet u celosti.

Ovaj primerak je izuzetno dobro očuvan. U središnjem delu broda / lampe nalazi se poprečna greda koja je mogla nositi centralnu katarku broda. Od nje na žalost nije ostalo ništa osim rupe u gredi.

Natpis se nalazi na krmi: DEI IN DOMU TERMOGENES VOTUM FECIT. Stariji autori smatraju da je prilikom izrade došlo do greške u pisanju imena i da je u pitanju HERMOGENES, a ne TERMOGENES⁴. Ime Hermogenes je poznato i može se identifikovati sa osobom koja je posvedočena na pelatima iz Đerdapa i koja je označena kao *p(rae)p(ositus) ripae legionis VII Claudiae partis citerioris*⁵.

Predstave brodova na novcu

Prikazi vezani za mornaricu na novcu su redukovani na predstavu cara koji stoji na pramcu broda dok, po pravilu, brodom kormilari Viktorija. Ovo je ikonografski najčešći prikaz. Mornaričke predstave analiziraćemo sa dva aspekta:

- konceptualnog, u kome će biti analizirana koncepcija likova i cele scene
- analiza samog broda kao objekta i vrste oružja

Prema koncepciji scene uočava se više tipova predstave mornaričkog karaktera:

Tip 1.

Imperator stoji na pramcu broda podižući desnu ruku dok mu se plašt vijori na vetruru. Viktorija sedi za kormilom i upravlja brodom. Legenda GLORIA ROMANORVM. Ovaj tip se interpretira kao pomorska verzija klasične predstave ADVENTVS (Bruk 1-10; Kataloški broj 3802).

Tip 2.

Imperator stoji na pramcu broda držeći Viktoriju u jednoj i labarum u drugoj ruci. Plašt samo naznačen, ne dolazi do izražaja. Legenda FEL TEMP REPARATIO. (Bruk 11,13-14)

⁴ Srejović, 1993: 338.

⁵ Popović, 2013: 346.

Tip 3.

Imperator stoji na pramcu broda držeći u jednoj ruci labarum a u drugoj feniksa koji stoji na globu. Legenda FEL TEMP REPARATIO. (Bruk 12,15-19; Kataloški broj 2900,2905,3008)

Tip 4.

Imperator sa labarumom i štitom ili Viktorija sa kopljem i štitom stoje na pramcu broda. U odnosu na prethodno pomenute scene figura je znatno veća, a prikaz broda je u potpunosti redukovana na mali prikaz pramca. Legenda FEL TEMP REPARATIO. (Bruk 20,21; Kataloški broj 2754,2758,2762,2760)

Predstava broda redukovana samo na prikaz vrha pramca što je jedino što se vidi od plovila. Na ovom primeru se posebno naglašava značaj figure a u zadnji plan potiskuje predstava broda.

Tip 5.

Viktorija stoji na sredini broda širom raširenih ruku. Boginja u svakoj ruci drži lovovov venac. Krila u poletu. Legenda LIBERTAS PVBLICA. (Bruk 22-23)

Tipovi brodova

Prikazi brodova generalno su potpuno šematizovani, ali razlike su i dalje primetne i značajne. U odnosu na ranije periode predstave brodova imaju tendenciju da se smanjuju ili minimiziraju na sitne jedva prepoznatljive delove.

Po pravilu su prikazana vesla zaronjena u vodu - lopatice vesala se ne vide ni na jednoj predstavi. Linija koja odvaja isečak / egzerh od centralnog polja mogao bi se interpretirati u pojedinim slučajevima kao vodena površina. Krmeno veslo je takođe uvek zaronjeno u vodu. Ovakva situacija sugerije da su svi brodovi prikazani u pokretu, u toku plovidbe.

Nikada se ne prikazuju ni jarbol ni jedra jer bi to uticalo na viziju glavne figure - imperatora ili božanstva.

Iako samo sa ograničenom sigurnošću možemo izneti pretpostavku da se na numizmatičkim ikonografskim pretstavama mogu opredeliti dve osnovne vrste brodova:

1. Brodovi sa rostrumom koji bi se mogli interpretirati kao brodovi pomorske flote.
2. Brodovi sa oblim pramcem koji bi se mogli interpretirati kao brodovi rečne ratne flotile ili trgovački brodovi. Ovde bi ipak podržali ideju da se radi o brodovima koji su se borili na rekama jer ne vidimo poentu u prikazivanju imperatora na transportnom brodu ma koliko da je on bio značajan.

Brodovi morske flote

1. Brodovi sa rostrumom

(Bruk 5,7-10,11,15-18,22-23)

Zbog redukovane veličine pretstave teško je analizirati ratne brodove kao realne prikaze. Liburne, tireme, bireme i generalno brodovi sa više redova vesala nisu prikazani ni na jednoj predstavi. Ovo je nesumnjivo u potpunoj kontradiktornosti sa realnom situacijom jer su upravo ovi brodovi činili okosnicu udarne snage flote.

Od zanačaja za život velikih gradova, a pre svega Rima bilo je kontinuirano snabdevanje žitom iz Egipta. Flota transportnih brodova konstantno je cirkulisala Sredozemljem u pokušaju da prenese dovoljno hrane. Stari princip građanskog mira “*panem et circenses*” koji se bazirao vekovima na kontinuiranoj isporuci besplatne ili jeftine hrane mogao je biti od presudnog uticaja na podršku stanovništva imperatoru. Ključni faktor za opredeljenje nekog broda u ovu kategoriju bila bi predstava dragocenog tereta ili božanstva poput personifikacije Egipta ili Anone, kakvih primera ima iz ranijih vekova. Iz ovog razloga bi brodove bez rostruma opredelili kao brodove rečne flote.

Brodovi rečne ratne flotide

(Bruk 1-4,6,12-14,19; Kataloški broj 2900,2905,3008)

Brodovi koji su prikazivani na novcu sa oblim kobilicama mogli bi pripadati *linter* ili *carabus* tipu brodova korišćenim na rekama. U pitanju su laki brodovi u poređenju sa pomorskim tipovima sa malim gazom, osrednjom nosivošću i varijabilnim brojem vojni-

ka u posadi u zavisnosti da li su zadaci vezani za snabdevanje fortifikacija, patroliranje ili suzbijanje varvarskih upada. Rečni brodovi su nesumnjivo bili multifunkcionalna plovila namenjena širokom spektru zadataka u odbrani granica carstva.

Neopredeljeni brodovi

(Bruk 20-21; Kataloški broj 2754,2758,2760,2762)

U pitanju su brodovi koji su toliko minimalistički prikazani da nije moguće odrediti tip broda zbog nedostatka adekvatnih smernica. Ovo međutim za sam koncept nije bitno jer je sam fokus predstave bio usmeren na ličnost koja se nalazila na njemu.

Legende vezane za predstave mornarice

Legende koje se javljaju uz predstave mornarice ne odstupaju od standardnih šabloni revernih legendi kada su u pitanju predstave na novcu. Šablon svih predstava je ujednačen u smislu da imperator stoji na pramcu dok je Viktorija na krmi i kormilom upravlja brodom. Imperator skoro po pravilu u jednoj ruci drži neku od varijanti insignija a u drugoj feniksa. Varijacije se odnose na izgled broda, insignija i prisustvo zarobljenika,

Najčešća legenda koja se javlja je FEL TEMP REPARATIO. Javlja se uz predstave brodova na kojima stoji imperator sa labarumom ili malom Viktorijom / Viktoriolom dok Viktorija u prirodnoj veličini sedi na krmi i drži kormilo (Bruk 1.20-26).

Druga legenda koja se javlja je VIRTVS AVGGG, koja se javlja u kombinaciji kada na pramcu broda ispred imperatora stoji i zarobljenik sa vezanim rukama (Bruk 7.4).

Predstave sa legendom GLORIA ROMANORVM odstupaju od standardnog modela predstava jer imperator drži podignutu desnu ruku i ne nosi insignije. Plašt imperatora se vijori na vetru iza njega (Bruk 3.21-30)

Predstave broda rečne ratne mornarice sa Viktorijom koja stoji na sredini broda sa raširenim rukama u kojima drži lovoroze vence vezuje se za legendu LIBERTAS PVBLICA (Bruk 5.12-13)

PREDSTAVE BRODOVA

Kataloški broj 2900.

Kataloški broj 2905.

Kataloški broj 3008.

Kataloški broj 3802.

Kataloški broj 2754.

Kataloški broj 2758.

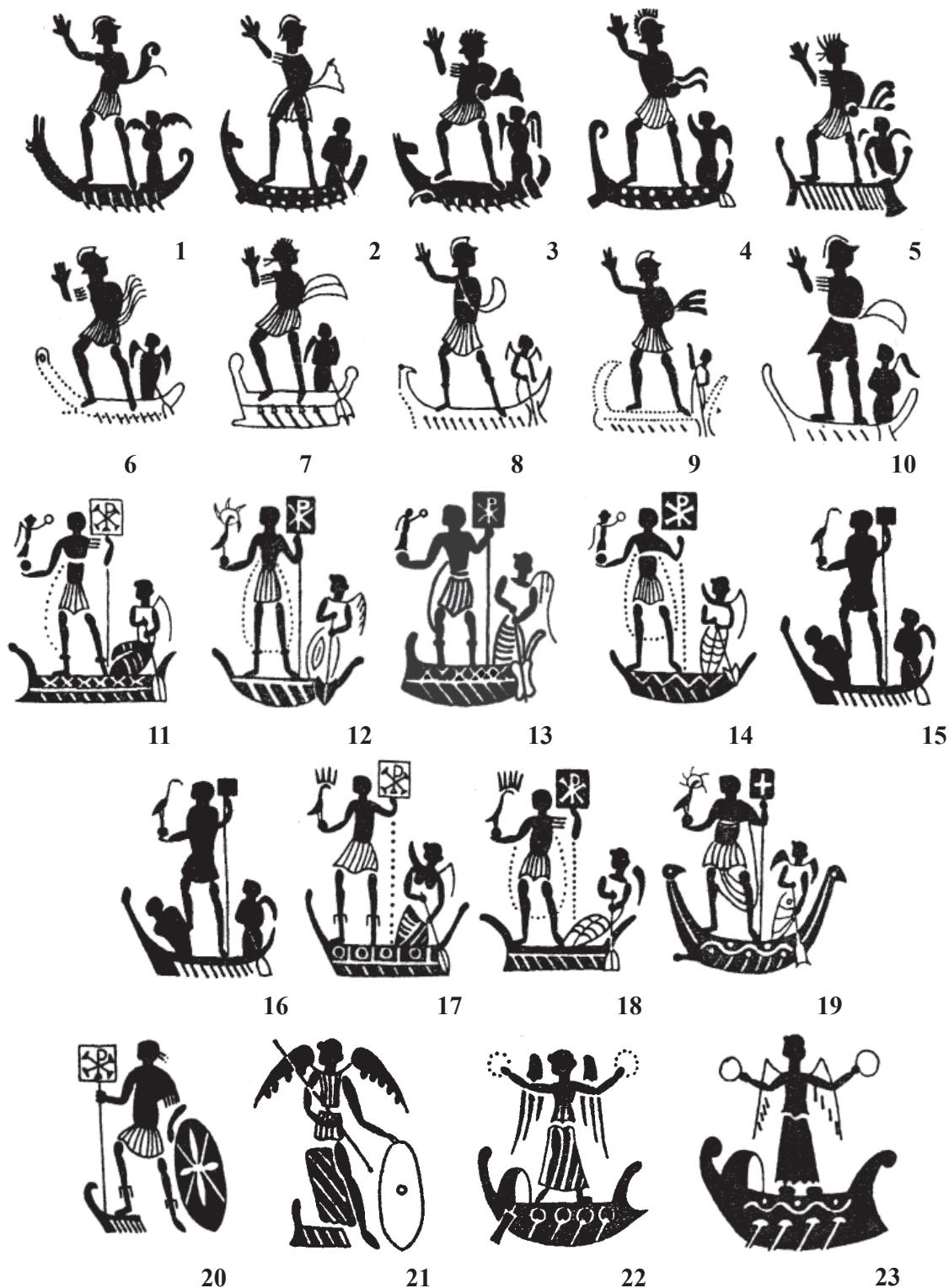

Kataloški broj 2762.

Kataloški broj 2760.

ŠEMATIZOVANE PREDSTAVE BRODOVA PREMA BRUKU

Šematizovane ikonografske predstave (Bruck, 1961)

IKONOGRAFIJA NEPRIJATELJA

Važnu komponentu vojničke ikonografije kasne antike predstavljaju predstave neprijatelja. Izbor predstava je u odnosu na ranije periode drastično sužen.

Na javnim spomenicima srećemo ih na reljefima Galerijevog i Konstantinovog slavoluka, koji iako nisu hronološki pretrano udaljeni biraju prilično različit koncept prikazivanja.

Predstave zarobljenika

Predstave zarobljenika po pravilu su male, veličine mladog deteta u odnosu na odraslu osobu. Imperator se u odnosu na zarobljenike pojavljuje kao krupna figura, skoro kao džin koji nadljudskom snagom poražava ništavnog neprijatelja. Insistiranje na ekstremnoj razlici u veličini jasno govori o odnosu Rimljana prema neprijateljima - oni su ništavni, mali naspram moći carstva i ako se ne pokore biće robovi. Dodatnu nemoć neprijatelja pokazuju zarobljenici koji na kolenima kleče ispred imperatora i podižu ruke preklinjući za milost.

Postoje varijante sa zarobljenicima kada sede na zemlji vezanih ruku sa božanstvima umesto imperatora. Postoje varijante kada je u pitanju Viktorija (Kataloški broj: 2720) i Sol. Varijacija u odnosu na samostalnu figuru je kada Konstantin i Sol stoje iznad vezanog zarobljenika (Kataloški broj: 2739, 2743, 2750).

Zarobljenici su najčešće anonimni. Ne nose nikakve karakteristike nacionalnosti. Ponekad na njihovu pripadnost može ukazati reversna legenda.

Jedini primer kada zarobljenik nosi obeležje nacionalnosti su onda kada na glavama nose frigijske kape. Ali i u tom slučaju ovo obeležje se može vezati generalno za sve istočne narode.

Na aversnim predstavama koje su rezervisane isključivo za predstave imperatora ne pojavljuju se predstave neprijatelja. Izuzetak čini sitni neprijatelj koji leži na zemlji dok preko njega preskače konjanik. Ova serija predstava javlja se na štitovima imperatora kasne antike. Na reversnim one su dosta česte i mogu se podeliti u dve osnovne grupe od

kojih svaka ima nekoliko ikonografskih varijacija:

- Predstave neprijateljskih zarobljenika
 - Zarobljenik ili dva zarobljenika koji kleče na kolenima i preklinju pred imperatorom sa visoko podignutim rukama (Kataloški broj 2720).
 - Zarobljenik ili dva zarobljenika koji sede na zemlji pod nogama imperatora. Sede skupljenih kolena sa rukama vezanim na leđima (Kataloški broj 2202, 2502).
 - Dva zarobljenika koji sede na zemlji ruku vezanih na leđima, leđa uz leđa. Između njih stoji veksilum (Kataloški broj 2704).
 - Dva zarobljenika koji sede na zemlji ruku vezanih na leđima, leđa uz leđa. Između njih stoji trofej (Kataloški broj 2711).
 - Zarobljenik sedi na zemlji vezanih ruku pod nogama božanstva. Postoji varijanta kada božanstvo stoji (Kataloški broj 2720, 2743) ili sedi (Kataloški broj 2759)
 - Zarobljenik sedi na zemlji vezanih ruku na leđima. Božanstvo (Sol ili Viktorija) ga gazi levom nogom, desna ruka podignuta, u levoj nosi glob (Kataloški broj 2739, 2750).
 - Zarobljenik ili dva zarobljenika koje imperator vuče u trijumfu. Ruke su im vezane na leđima (Kataloški broj 3401).
 - Imperator vuče jednog vezanog zarobljenika za kosu a drugog koji sedi na zemlji vezanih ruku gazi (Kataloški broj 2724).

Imperatori i božanstva sa zarobljenicima

Veživanje za zarobljenika za pojedinačne likove ima dugu tradiciju. U daljem tekstu izneto je nekoliko primera koji ilustruju način povezivanja vladara ili božanstava vezanih za događaje koji se slave na predstavama.

Konstancije Hlor - Stoji sa kopljem i globom između dva zarobljenika koji sede na zemlji sa rukama vezanim na leđima (Kataloški broj 2201).

Flavije Sever stoji iznad zarobljenika sedi na zemlji ruku vezanih na leđima U jednoj ruci drži Viktoriju na globu, a u drugoj kopljje i štit. (Kataloški broj 2502).

Konstantin I Veliki - Sol stoji okrenut na desno, pruža imperatoru okrenutom na levo Viktoriju koja stoji na globu; između njih je klečeći zarobljenik koji podiže obe ruke prema imperatoru (Kataloški broj 2720).

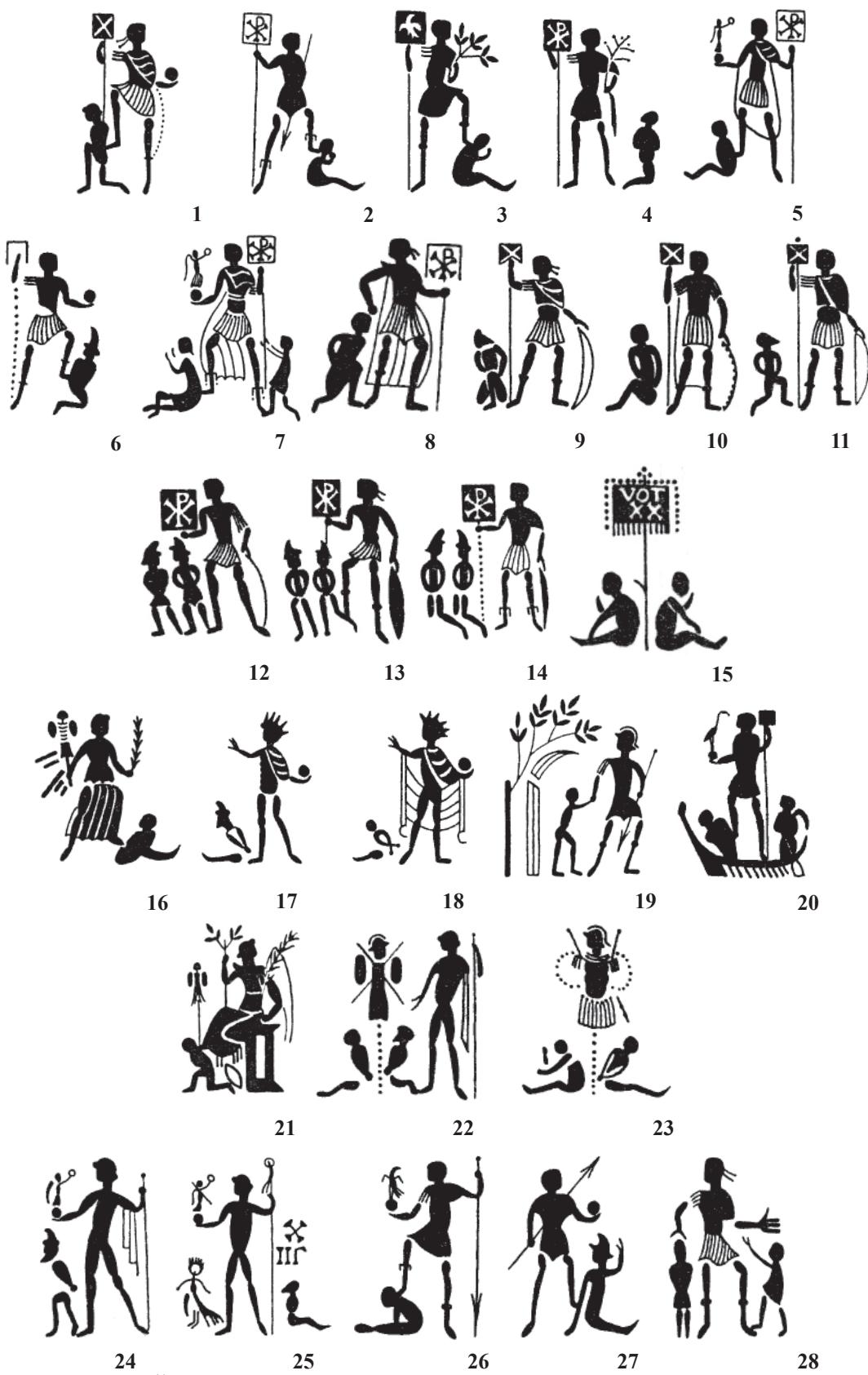
Konstantin I Veliki stoji iznad zarobljenika sedi na zemlji ruku vezanih na leđima U jednoj ruci drži Viktoriju na globu, a u drugoj koplje i štit. (Kataloški broj 2735).

Viktorija u pokretu na levo, u desnoj ruci drži venac, u levoj palminu granu. s leve strane sedi zarobljenik vezanih ruku na leđima (Kataloški broj 2743).

Zarobljenik sedi na zemlji vezanih ruku na leđima. Božanstvo (Sol ili Viktorija) ga gazi levom nogom, Kod Sola desna ruka podignuta, u levoj nosi glob (Kataloški broj 2739). Sa Viktorijom je ista scena jedino što u desnoj ruci nosi trofej a u levoj palminu granu (Kataloški broj 2750).

Viktorija sedi na cippusu. U obema rukama drži palmine grane. Ispred nje stoji trofej. Pod njenim kolenima ispod trofeja na zemlji sedi zarobljenik (Kataloški broj 2759).

PREDSTAVE ZAROBLJENIKA - ŠEMA I

Šematizovane ikonografske predstave (Bruck, 1961)

PREDSTAVE ZAROBLJENIKA I

Kataloški broj 2600.

Kataloški broj 2603.

Kataloški broj 2604.

Kataloški broj 2801.

Kataloški broj 4808.

Kataloški broj 2711.

Kataloški broj 2743.

Kataloški broj 2502.

Kataloški broj 2735.

Kataloški broj 2765.

Kataloški broj 4801.

Kataloški broj 2503.

Kataloški broj 2704.

Kataloški broj 4810.

PREDSTAVE ZAROBLJENIKA II

Kataloški broj 3203.

Kataloški broj 3205.

Kataloški broj 3206

Kataloški broj 2724.

Kataloški broj 3401.

Kataloški broj 2777.

Kataloški broj 3900.

Kataloški broj 3207.

Kataloški broj 3902.

Kataloški broj 2901.

Kataloški broj 3700.

Kataloški broj 2201.

Kataloški broj 3302.

PREDSTAVE ZAROBLJENIKA SA BOŽANSTVIMA

Kataloški broj 2750.

Kataloški broj 5000.

Kataloški broj 2759.

Kataloški broj 2720.

Kataloški broj 2608.

Kataloški broj 4900.

Uništavanje poraženog neprijatelja

Teška situacija u okvirima države i prodori varvara na teritoriju carstva oduvek su poticali stanovništvo na želju za osvetom ili odmazdom. Niz predstava u kojima imperator ubija palog neprijatelja, plasiran na novcu kao sredstvu propagande imao je verovatno za cilj da populaciji ispuni ovakve niske požude.

Predstave neprijatelja koga imperator pobeđuje u borbi mogu se podeliti u dve osnovne grupe:

- Predstave pobeđenog konjanika koga imperator pobeđuje kao pešak
- Predstave pobeđenog pešadinka koga imperator pobeđuje kao konjanik

Predstave neprijatelja pobeđenog u borbi

Ikonografski je interentan koncept kontra prikazivanja imperatora i neprijatelja, Kada je pobedeni neprijatelj konjanik imperator se pojavljuje kao pešak i obrnuto. Ali predstava je konceptualno ista. Imperator naoružan kopljem i štitom u dinamičnom pokretu, u skoku, probada ležećeg protivnika. Neprijatelj leži na zemlji, ponekad sa rukama preklinjući za milost, dok je njegovo oružje rastureno po zemlji. Ovakva scena nosi dugu tradiciju, a pojavljuje se i u gliptici među prikazima imperatora Komoda koji na konju probada pobeđenog pešaka (T. IV-8). Ove scene se javljaju isključivo na nižim nominacijama.

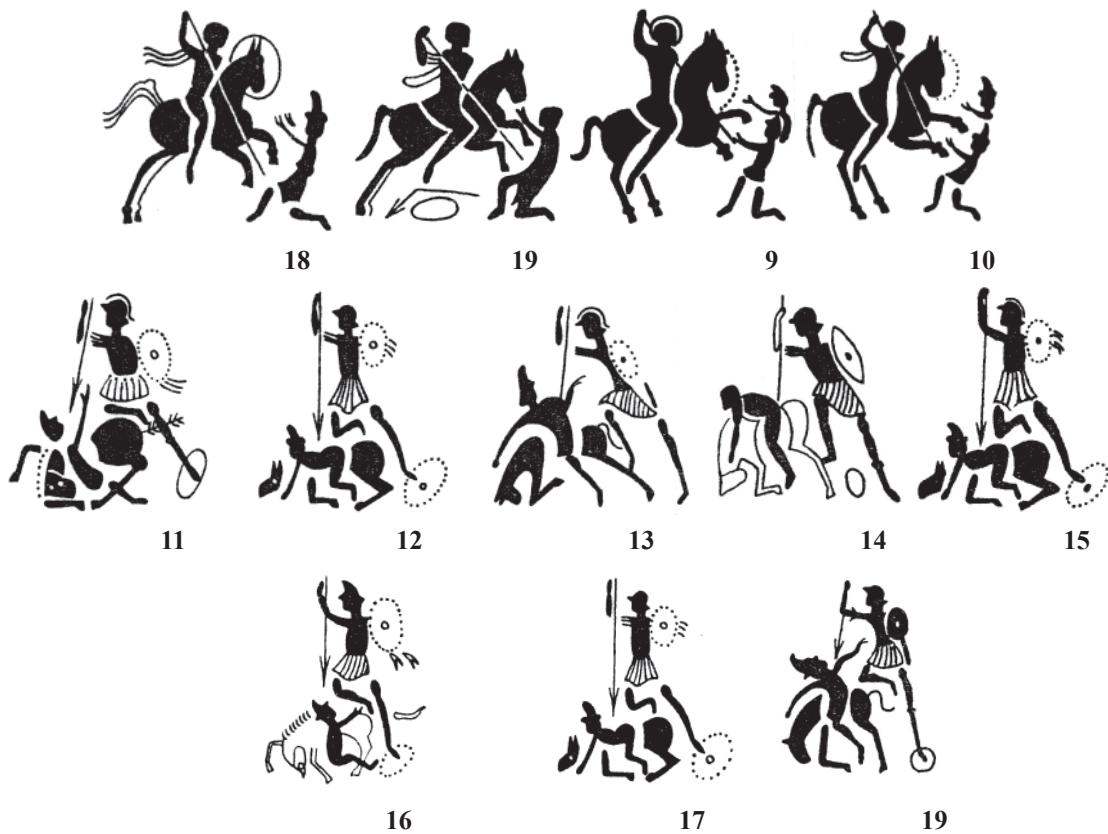
Ove scene se najčešće javljaju među kovanjem Maksimina Herkulija, Flavija Severa i Konstantina I.

Maksimin Herkulije - Na konju u skoku probada preklinjućeg pešaka koji leži na zemlji (Kataloški broj 2102).

Flavije Sever - Na konju u skoku probada dva preklinjuća pešaka koji leže na zemlji i podižu ruke moleći za milost (Kataloški broj 2501).

Konstantin I Veliki - Na konju u skoku probada preklinjućeg pešaka koji leži na zemlji (Kataloški broj 2717).

IMPERATOR UNIŠTAVA NEPRIJATELJA

Šematizovane ikonografske predstave (Bruck, 1961)

BOŽANSTVA U VOJNOM KONTEKSTU

Spektar božanstava koja se pojavljuju na novcu u vojnog kontekstu je daleko manji od onog koji se pojavljuje tokom ranog carstva. S jedne strane relativno rana pobeda hrišćanstva je istisnula paganska božanstva već od sredine IV veka. S druge strane imperatori su sopstvenom politikom suzili raznolikost božanstava. Klasični rimski panteon brzo je nestajao sa scene.

Jupiter, Junona (*Iuno Sospita*), Venera (*Venus Victrix*), Minerva, Mars i Herkul od davnina su poznati kao *dii militaris* - vojnička božanstva. Situacija u kasnoj antici redukovala je broj ovih božanstava. Na spomenicima i među numizmatičkim predstavama pojavljuju se samo Jupiter, Mars i Herkul.

Organizacija tetrarhije je dodatno dovela do ovakve situacije. Vladari su za sebe i svoje porodice birali zaštitnike koji su favorizovani u ikonografiji. Vladajuće kuće Dioklecijana i Maksimijana na primer kao svoje zaštitnike favorizovale su Jupitera i Herkula.

Konstantin je od trenutka kada je krenuo u proces ukidanja tetrarhije istakao nepobedivo Sunce kao svog zaštitnika i time prekinuo vezu sa svojim prethodnicima.

Honus i Virtus ostali su u okvirima klasičnih rimske božanstava, ali više u ikonografiji nego u praksi.

Viktoria je nesumnjivo božanstvo koje se najčešće javlja u vojnoj ikonografiji. Ona je takođe i jedino od paganskih božanstava koje je nadživelo transformaciju iz paganstva u hrišćanstvo.

Može se primetiti da neka od božanstava kao što je Mitra ili Jupiter Dolichen, iako su prisutni u vojnim logorima¹ nikada nisu našli put u oficijelnu vojnu ikonografiju.

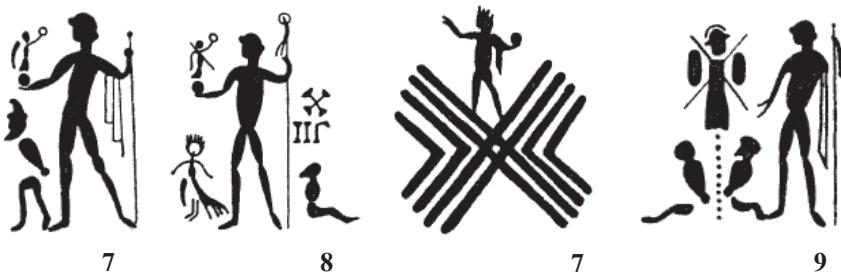
Predstave Marsa i Virtusa srećemo po pravilu kao pešaka, pod oružjem, sa trofejem u rukama ili na ramenu. Njihove predstave analizirane su u poglavljju vezanom za ikonografiju vojske. Predstave ovih božanstava skoro su identične i prikazuju se u istim kontekstima.

¹ Marcu, 2007: 75-105.

Kataloški broj 2608.

Kataloški broj 4900.

Jupiter

Jupiter kao najznačajnije državno božanstvo javlja se u nekoliko varijanti vezanih za vojnu ikonografiju, a sa epitetima *Conservator*, *Custos*, *Ultor*, *Victor*, *Stator* često se klasificiše kao jedno od vojničkih božanstava (*dii militaris*).

Prikazuje se u stojećem stavu sa simbolima koji su karakteristični za njegovu ikonografiju (orao sa vencem) ili sa simbolima pobeđe (Viktorija ili trofej). Na glavi nosi šlem.

Varijante u kojima se pojavljuje Jupiter:

1. Jupiter u stojećem stavu u jednoj ruci drži skiptar a u drugoj Viktoriju koja стоји na globu. Na glavi šlem. Ispred božanstva u poniznom čučnju stoji zarobljenik sa rukama vezanim na leđima. Na glavi zarobljenika je frigijska kapa. (Bruk 4.7)

2. Jupiter u stojećem stavu u jednoj ruci drži skiptar a u drugoj Viktoriju koja стоји na globu. Na glavi šlem. Ispred božanstva je orao sa vencem u kljunu. Iza Jupitera na zemlji sedi zarobljenik sa rukama vezanim na leđima. (Bruk 4.8)

3. Jupiter u stojećem stavu, u levoj ruci drži skiptar, desna ruka spuštena pokazuje na dva zarobljenika koji sede na zemlji ruku vezanih na leđima. Između zarobljenika stoji trofej. (Bruk 4.9)

Viktorija

Viktorija je jedna od najčešćih božanstava koja se prikazuje u ikonografskim predstavama vezanim za vojsku. Kao boginja pobede u direktnoj je vezi sa poželjnim ishodom ratnih kampanja. Često se prikazuje sa lovorovim vencem ili trofejem kao simbolom pobeđe. Ovo je ikonografski značajno jer realno predstavlja dupliranje simbola. Interpretaciju ovog dupliranja simbola treba tražiti možda u tome kome je posvećena pomba. Lovorov venac se javlja sa imperatorom i namenjen je njemu kao trijumfatoru. Trofej se javlja uz legende ALAMANNI / SARMATIA DEVICTA, sa zarobljenicima i može se interpretirati da je ovakva pomba posvećena vojnicima koji su učestvovali u ratu.

Značaj Viktorije kao pratioca imperatora izlazi iz okvira klasične božanske simbolike. Ona je jedino božanstvo koje se duplira u propagandnim porukama. U scenama kada je car na brodu, postoji čitava serija prikaza u kojima iako je Viktorija za kormilom broda, on u visoko podignutoj ruci drži malu Viktoriju / Viktoriolu koja ga ovenčava. Ovo dupliranje ne može biti slučajnost jer je osmišljavanje scena deo pažljivo planirane propagandne poruke.

Boginja se prikazuje u više varijanti:

Varijanta 1. Kao samostalna i centralna figura predstave

Varijanta 2. Kao prateća figura imperatora koga ovenčava lovorovim vencem

Varijanta 3. Kao mala figura koju imperator nosi u ruci ili koja стоји na globu koji imperator nosi u ruci

Varijanta 4. Kao mala figura koju imperator nosi u ruci ili koja стоји na globu koji imperator nosi u ruci

Varijanta 5. Kao kormilar broda na čijem pramcu стојi imperator

Varijanta 6. Figura boginje sedi na muskulaturnom oklopu a na kolenima drži veliki ovalni štit, često sa natpisom VOT XX (Kataloški broj 2005).

Varijanta 1.

Kao samostalna figura Viktorija dominira predstavom. Prikazuje se u pokretu. U jednoj ruci nosi trofej kao još jedan od simbola pobeđe nad neprijateljima a u drugoj

granu (palminu granu?). Ispred boginje na zemlji sedi zarobljenik ruku vezanih na leđima.

Legende ALAMANNI DEVICTA / SARMATIA DEVICTA. (Bruk 2.5-10)

Postoji i podvarijanta u kojoj umesto grane Viktorija nosi lovorov venac. U ovakvim podvarijantama pored njenih nogu mogu sedeti i dva zarobljenika (Kataloški broj 2018).

Varijanta 2.

Kao prateća figura imperatora koga ovenčava lovorovim vencem. Imperator i boginja su iste veličine.

Varijanta 3.

Kao mala figura koju imperator nosi u ruci ili koja stoji na globu koji imperator nosi u ruci. Boginja je mala figura, često šematizovana zbog svoje veličine. Boginja u rukama drži lovorov venac.

Varijanta 4.

Boginja kao mala figura koju nosi Jupiter na ruci dok Boginja rukom podiže lovorov venac (Kataloški broj 2035).

Varijanta 5.

Kao kormilar broda na čijem pramcu stoji imperator. Boginja se prikazuje u sedećem stavu, iste je veličine kao imperator. Obe figure se prikazuju kao ikonografski ravноправне.

Varijanta 6.

Figura boginje sedi na muskulaturnom oklopu a na kolenima drži veliki ovalni štit, često sa natpisom VOT XX. Prikazuje se u raskošnoj odeći sa draperijama ali postoje podvarijante u kojima je odeća boginje samo blago naznačena. Na glavi je šlem (Kataloški broj 2701). Javlja se na novcu Konstantina...

Varijanta 7.

Hrišćanska verzija predstave boginje. Viktorija sa blago raširenim krilima. Prikazana

anfas. U desnoj ruci drži veliki krst koji je iste visine kao i figura božanstva (Kataloški broj 4200).

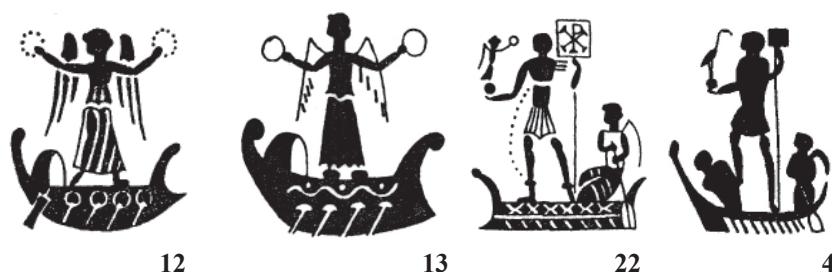
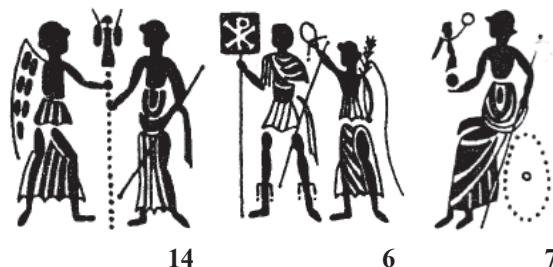
Predstave Viktorije nakon pobeđe hrišćanstva

Veoma je važno napomenuti da je Viktorija jedino božanstvo koje je nastavilo sa antičkim tradicijama i nakon poraza paganstva u strogim hrišćanskim okvirima. Ona nastavlja da se pojavljuje i u tipičnim hrišćanskim predstavama i nakon Gracijana, pa i Teodosija kada monoteistička ikonografija postaje absolutna norma. Pojedina objašnjena idu u pravcu njene sličnosti sa krilatim anđelima, ali se ovakva interpretacija mora uzeti sa znatnom rezervom.

Osnovna evolucija ikonografske predstave ogleda se u činjenici da se prikazuje sa krstom na dugačkom koplju koje je iste visine kao i figura božanstva (Kataloški broj 4200).

Niz predstava Viktorije koji seže do Justinijana I potvrđuje preživljavanje Viktorije kroz znatno duži period nakon pobeđe hrišćanstva.

VIKTORIJA - ŠEMATSKE PREDSTAVE PREMA BRUKU

PREDSTAVE VIKTORIJE U PRIRODNOJ VELIČINI

Kataloški broj 2762.

Kataloški broj 2758.

Kataloški broj 2754.

Kataloški broj 2060.

Kataloški broj 2750.

Kataloški broj 5001.

Kataloški broj 4801.

Kataloški broj 2723.

Kataloški broj 2701.

Kataloški broj 2752.

Kataloški broj 2759.

Kataloški broj 4800.

Kataloški broj 3101.

Kataloški broj 4200.

Kataloški broj 2723.

Kataloški broj 2723.

Kataloški broj 2719.

Kataloški broj 2720.

Sol Invictus

Sol kao nepobedivo sunce spada među najznačajnija rimska božanstva kasne antike. Nije tipično vojničko božanstvo i ne javlja se sa atributima vezanim za rat niti je prikazivan u vojnoj opremi. U okvir istraživanja za ovaj rad dospeo je posredno u okviru jasno vojnog konteksta celokupne predstave koja uključuje zarobljenike. Generalno se prikazuje nag, ponekad samo sa plaštom i radijalnom/zrakastom krunom na glavi, bez oružja i defanzivne opreme.

Sol je Konstantinov zaštitnik i dominira među njegovim ikonografskim predstavama kada su u pitanju prikazi božanstava.

Pojavljuje se u više varijanti:

Varijanta 1.

On je zaštitnik imperatora i kao takav se javlja na aversnim predstavama rame uz rame sa Konstantinom u punoj vojnoj opremi. Predstavlja se samo sa radijalnom krunom na glavi (Kataloški broj 2723).

Varijanta 2.

Reversna predstava nagog Sola koji stoji okrenut na levo, preko leđa pada plašt. U levoj ruci drži glob. S leve strane na zemlji sedi zarobljenik vezanih ruku na leđima. Postoje podvarijante u odnosu na to da li je zarobljenik sa bez nacionalnog obeležja ili nosi frigijsku kapu (Bruk, 1-2).

Varijanta 3.

Sol istovetne veličine kao i imperator stoji iza njega i ovenčava ga lovovovim vencem (Kataloški broj 2719)

Varijanta 4.

Sol i imperator stoje lice u lice. Obe figure u punoj veličini. Sol predaje imperatoru malu Viktoriju koja stoji na globu. Između njih na zemlji kleči zarobljenik i preklinje imperatora za milost (Kataloški broj 2720).

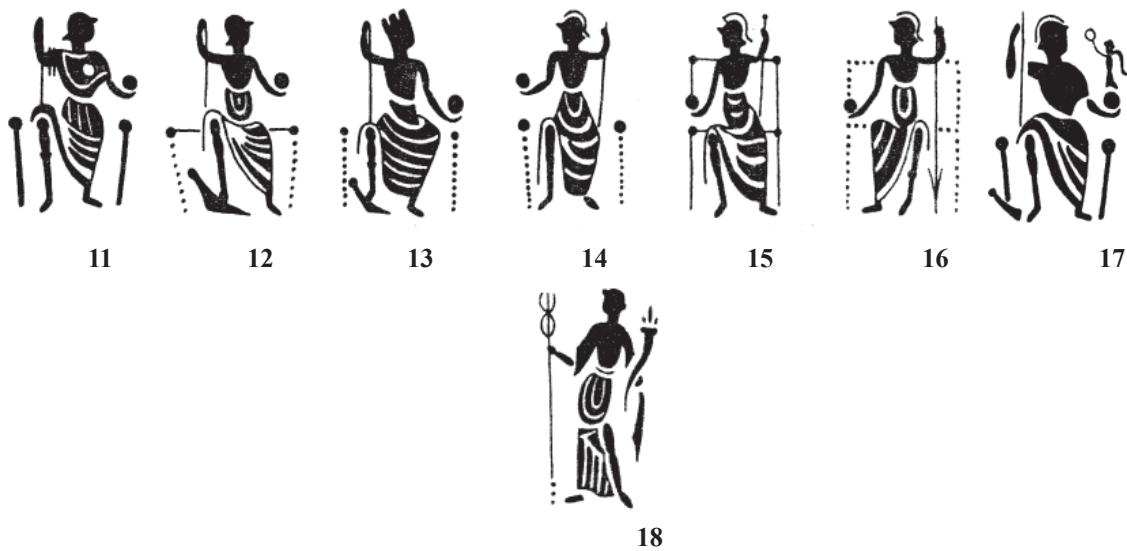
Concordia

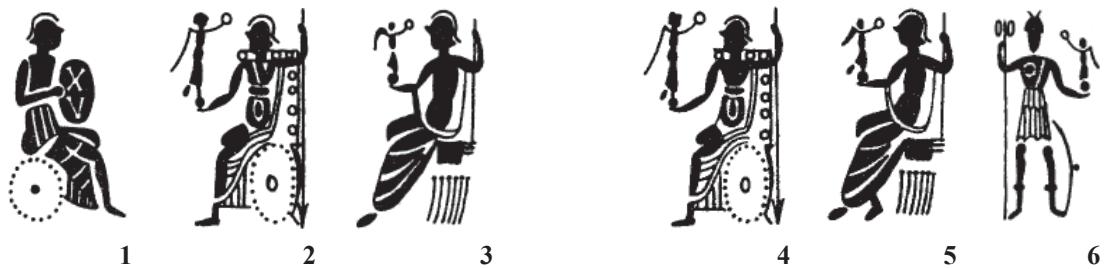
Concordia iako nije u direktnoj vezi sa vojnom ikonografijom našla je mesta u ovom istraživanju iz više razloga. Scene u kojima se javlja svakako nisu vojnog karaktera jer se boginja normalno predstavlja kako sedi na prestolu sa skiptrom u jednoj ruci a globom (Bruk 2.11-16) ili Viktorijom u drugoj ruci (Bruk 2.17). Scene su statične sa visokom dozom dostojanstva. Svoje mesto u ovom istraživanju boginja je našla jer se predstavlja sa šlemon i to u dve varijante - sa i bez perjanice.

Od ovog ikonografskog koncepta odstupa jedino predstava stojeće Concordiae koja u jednoj ruci drži insigniju, a u drugoj rog izobilja (Bruk 2.18).

Ali Concordia ima svoje mesto u vojnoj ikonografiji i jer simboliše direktnu vezu imperatora sa vojskom - od koje vlast imperatora u suštini i zavisi.

Boginja se može predstaviti i u varijanti kada stoji između insignija (Kataloški broj 2731). Ove predstave prati legenda CONCORDIA MILITVM.

Roma i Constantinopolis

Roma i Konstantinopolis su oduvek bile prikazivana kao božanstva vojnog karaktera. Tradicionalno se prikazuju kao žene ratnice, uvek sa šлемom, ponekad sa štitom na kome sedi. Ukupan ikonografski koncept pretrpeo je veoma malo izmena tokom vremena.

Pojave Konstantinopolsa naravno da počinju tek od vremena Konstantina I i ikonografski se nadovezuju na predstave Rome i stilski i kontekstualno.

Aversne predstave u mnogo čemu podsećaju na carske, sa šlemom, u oklopu i ogrnute sa paludamentumom, dok su reversne statičnije. Božanstvo najčešće sedi i u jednoj ruci drži Viktoriju, a u drugoj skiptar, trofej, kopljje ili neku od insignija.

Kataloški broj 2756.

Kataloški broj 2757.

Kataloški broj 2761.

Kataloški broj 2763.

Kataloški broj 3601.

Kataloški broj 2010.

Kataloški broj 3002.

Kataloški broj 3602.

Kataloški broj 2754.

Kataloški broj 2758.

Kataloški broj 2760.

Kataloški broj 2762

Kataloški broj 3902.

Kataloški broj 3009.

Hrišćanstvo

Hrišćanstvo se iskonski protivi prikazivanju božijeg lika, ali potreba za prikazivanjem božanstva u kombinaciji sa imperatorom bila je jača. Na više primeraka javlja se umesto božijeg lika božija ruka (*manus dei*) koja spušta venac na glavu imperatora (Kataloški brojevi 3009, 3902).

Prelazna faza koja je obeležila sredinu IV veka obeležila je kombinacija hrišćanskih simbola sa paganskim božanstvima. Već je bilo reči o tome kako se Viktorija nastavlja ppojavljivati u carskoj ikonografiji i nakon proglašenja hrišćanstva za jedinu državnu religiju pod Teodosijem I. Međutim tokom prelaznog perioda veći je spektar božanstava koji se međusobno kombinuju. Tako se Viktorija i Virtus zajednički javljaju u kombinaciji sa božjom rukom koja kruniše imperatora.

Značaj prihvatanja hrišćanstva brzo se odslikao u ikonografiji. Svakako se najbolje odslikava u činjenici da više nisu stara božantsva ta koja ovenčavaju imperatora već Bog jedini, veliki i nevidljivi.

PREGLED REVERSNIH LEGENDI VEZANIH ZA IKONOGRAFSKE PREDSTAVE VOJSKE

Reversne legende predstavljaju osnovnu komponentu poruke koju imperator šalje građanstvu. Iako nisu osnovni deo ikonografskog koncepta, na novcu ga dopunjuju, pojačavaju i pojašnjavaju samu prestavu. Upravo stoga je ovo poglavlje posvećeno ovom segmentu jer je važno za samu interpretaciju scene.

Virtus exercitus

Virtus spada među najstarije tradicije rimske vojske. U ranijim vekovima je često i prikazivan preko božanske personifikacije Vrline, ali sa preovlađivanjem hrišćanstva sve gubi se božanstvo a vrlina se apstraktno predstavlja preko scene. Ikonografske predstave praćene legendom virtus exercitus su brojne.

Dva zarobljenika sede na zemlji okrenuti leđima jedan drugom, ispruženih nogu, vezanih ruku. Između njih je poboden vexillum sa natpisom VOT XX (katalog Konstantin RIC VII 258).

Dva zarobljenika sede na zemlji zgrčenih kolena okrenutih leđa jedan drugom. Između njih je pobodeno trofejno oružje (oklop i šlem na kopljju, sa strane dva ovalna štita) (RIC VII 279 (r4))

Gloria exercitus

Ova legenda se sama po sebi izjednačava sa vojskom pa se i scene koje se javljaju odnose na skoro u celosti grupne prikaze vojnika sa insignijama. Pojedinačni prikaz pojedinačnog vojnika bez šlema sa kopljem i štitom postoji ali se ređe javlja. Centralni fokus ovih scena su insignije oko kojih se grapišu vojnici.

Za razliku od drugih reversnih legendi ova se javlja sa relativno malim varijacijama u izboru scena.

Tip 1.

Imperator stoji okrenut na desno. U desnoj ruci drži kopljje pobodeno u zemlju, levom rukom se oslanja na ovalni štit. Na glavi šlem. Zaštićen je muskulaturnim oklopm i plaštrom koji je skupljen i prebačen preko levog ramena, a zatim zavija i pada oko leve

podlaktice, preko štita (RIC VII : 22 (r3)) (Bruk 4.5)

Tip 2.

Dva vojnika između kojih stoji jedna ili dve insignije (Bruk 4.1-3).

Tip 3.

Dva vojnika između kojih stoji labarum (Bruk 4.4)

Fel Temp Reparatio

Scene koje se pojavljuju sa ovom legendom:

Oko ove legende i dalje se vode polemike kako je tačno tumačiti. Da li kao obnovitelj srećnih vremena ili ŠTA ŠTA ŠTA?. Kada su scene koje prate ovu legendu u pitanju u znatnoj meri se poklapaju sa legendom GLORIA ROMANORUM.

Karakteristično za sve predstave pod ovom legendom su da su one vezane isključivo za imperatora. Imperator je personifikacija onog što čini obnavljanje srećnih vremena, ali se istovremeno poistovećuje sa vojskom. On je ili sa potčinjenim zarobljenicima ili probada poraženog neprijatelja, ređe je sam sa insignijama u rukama iako postoji serija i ovih predstava.

Tipično za ovu legendu je serija predstava kada imperator stoji na brodu sa Viktorijom, koja istim brodom i upravlja. Ona je jedini božanski pomoćnik cara u ovom kontekstu, koji kao da samostalno radi na tome da se srećna vremena vrate.

Iz ovoga se može zaključiti fokusiranje obnove na ličnosti imperatora čak i kada iza toga može stajati vojska. Uklanjanje neprijatelja države je drugi fokus propagandne poruke. U ovom teškom i turbulentnom periodu pažnja se očigledno skreće sa unutrašnjih problema na spoljne faktore koje treba dovesti u stanje kontrole.

Tip 1.

Imperator koji izvlači zarobljenika iz kolibe (Bruk 1.7-8)

Tip 2.

Imperator koji u rukama drži labarum. Ispred njegovih nogu sedi zarobljenik ili ređe dva zarobljenika, ruku vezanih na leđima. Zarobljenici mogu i stajati ili klečati. Postoje varijante kada imperator dodatno drži štit ili glob sa Viktorijom ili varijanta u kojoj vuče zarobljenika za kosu. Izdvaja se jedna varijanta u kojoj imperator ne drži ništa dok

su oko njega dva zarobljenika koji ga preklinju za milost. (Bruk 1.1-6)

Tip 3.

Imperator koji na konju u skoku kopljem probada preklinjućeg zarobljenika. Postoje varijante kada zarobljenikovo oružje (kopljje i štit) leži na zemlji i varijanta kada nema oružja. Sličan ikonografski koncept se javlja i sa legendom GLORIA ROMANORUM. (Bruk 1.9-10)

Tip 4.

Imperator na pramcu broda sa labarumom i viktorijom koja stoji na globu.. Na krmi sedi Viktorija i drži kormilo. Varijacije u ikonografskoj predstavi odnose se na izgled broda. Koncept je sličan sceni koja prati legendu Gloria Romanorum ali umesto podignute ruke imperator stoji sa labarumom i Viktorijom. U ovoj sceni se ogrtač ne vijori iza imperatora. (Bruk 1.20-26)

Varijanta ove predstave je sa imperatorom koji stoji na pramcu broda. Od broda je predstavljen samo pramac. Viktorija nije predstavljena. (Bruk 2.2)

Tip 5.

Vojnik / pešak / imperator u skoku probada pobedenog neprijateljskog konjanika (Bruk 1.11-19). Za razliku od scene kada se imperator nalazi na konju ova scena se javlja samo sa ovom legendom.

Tip 6.

Imperator stoji uspravno, u desnoj ruci drži labarum. U levoj ruci drži kopljje ili štit. (Bruk 2.1, 2.3-4)

Gloria Romanorum

Ova reversna legenda se kombinuje sa većim brojem predstava među kojima je skoro u celosti fokus na ličnosti imperatora, slično kao i kod legende FEL TEMP REPARATIO. Razlike ipak postoje, spektar scema ja malo širi i ne uključuje tako striktno samo ličnost cara. Pored njega pojavljuju se još članovi porodice, pojedina božanstva, a postoje i pomorske scene, ali koje se donekle konceptualno razlikuju u odnosu na one sa legendom FEL TEMP REPARATIO.

Scene koje se pojavljuju sa ovom legendom mogu se radoviti u nekoliko tipova:

Tip 1.

Imperator koji u rukama drži labarum. Ispred njegovih nogu sedi zarobljenik ili ređe dva zarobljenika, ruku vezanih na leđima. Postoje varijante kada imperator dodatno drži štit, glob ili glob sa Viktorijom ili varijanta u kojoj vuče zarobljenika za kosu. Izdvaja se jedna varijanta u kojoj imperator ne drži ništa dok su oko njega dva zarobljenika koji ga preklinju za milost. (Bruk 3.1-6)

Tip 2.

Sama figura imperatora koji u rukama drži labarum. Postoje varijante u kojima drži dodatno u drugoj ruci kopljje, glob ili štit. (Bruk 3.8-9)

Tip 3.

Imperator sa carskom porodicom ili imperator sa mladim princepsom (Bruk 3.11-13)

Tip 4.

ADLOCUTIO, imperator dolazi na konju sa podignutom rukom (Bruk 3.20). Ova scena u potpunosti korespondira sa pomorskom varijantom kada je imperator u istom stavu na brodu kojim upravlja Viktorija.

Tip 5.

Imperator koji na konju u skoku kopljem probada preklinjućeg zarobljenika. Postoje varijante kada zarobljenikovo oružje (kopljje i štit) leži na zemlji i varijanta kada nema oružja. Sličan ikonografski koncept se javlja i sa legendom FEL TEMP REPARATIO. (Bruk 3.18-19)

Tip 6.

Imperator na pramcu broda sa visoko podignutom rukom. Na krmi sedi Viktorija i drži kormilo. Varijacije u ikonografskoj predstavi odnose se na izgled broda i način na koji se vijori imperatorov ogrtač. (Bruk 3.21-30).

Tip 7. Fortifikacija (Bruk)

Concordia militum

Scena se vezuje za jednu figuru muškarca u vojnoj opremi ali bez šlema i oružja. Verovatno se radi o imperatoru koji stoji uspravno i drži u svakoj ruci labarum. Jasno je da scena treba da oliči slogu vojske koju personifikuje više insignija koje se okuplja oko

jedne ličnosti - cara.

Hoc Signo Victor Eris

Legenda HOC SIGNO VICTOR ERIS spada među najstarije hrišćanske reversne legende. Odnosi se po tradiciji na viziju Konstantina pred bitku kod Milvijskog mosta 312. godine. Ne javlja se često i posvećena je pre svega slavljenju Konstantinove pobjede.

Scena koja se javlja uz ovu legendu podrazumeva imperatora koji u rukama drži labarum i koplje dok ga Viktorija u prirodnoj veličini ovenčava lovovim vencem.

Restitutor Rei Publicae, Felicitas Rei Publicae

Ove legende se javljaju sa istom serijom predstava koje se odlikuju pojedinačnom figurom imperatora koji u jednoj ruci drži labarum ili veksilum, a u drugoj malu Viktoriju.

CARSKA IKONOGRAFIJA

U odnosu na period vojničke anarhije opšta situacija ne odstupa znatno. Predstave imperatora pod punom vojnom opremom i sa oružjem nastavljaju se i dalje. Hronološki ovakve scene se javljaju u periodima vojne krize, ratova ili pada podrške među vojnicima.

Cela kasna antika generalno je otišla u degradaciju sa umetničkim stilovima. Kada je carska skulptura u pitanju među najznačajnije primere spadaju one rađene u porfiru. Sve figure su izuzetan primer blage gojaznosti koja se često može pratiti i na aversnim predstavama na novcu.

Carski prikazi nađeni kod nas su retki. Fragmenti Galerijeve skulpture iz Felix Romuliane i glava tetrarha iz Niša su najznačajniji primeri. Iako ni jedan od ovih portreta nema prikaze vojne opreme u analizu su uzete na osnovu analognih karakteristika sa skulptura iz Italije.

Period tetrarhije specifičan je ne samo po svom administrativnom uređenju već i po umetničkom stilu nametnutom od vladara vojnika koji su insistirali na jednakosti i istovetnosti. U okvirima tetrarhijske umetnosti može se izdvojiti više stilova koji su imali znatan uticaj na vojnu ikonografiju. Ove promene koje su se odrazile u umetnosti prevašodno su uticale na sve oblike osim numizmatike koja je ostala bazirana na tradicionalnosti tokom cele kasne antike.

Grubi stil prve tetrarhije

Glava tetrarha iz Niša vuče direktne analogije sa kompozicijom tetrarha sa crkve Svetog Marka iz Venecije. Po stilskim karakteristikama glave su skoro istovetne. Iako nije otkriven ostatak niške skulpture moglo bi se pretpostaviti da bi i ostatak mogao odgovarati venecijanskim tetrasima. Dr. Ivana Popović je u svojim radovima naglasila da je carska tetrarhijska ikonografija u ideološkom pogledu potpuno nepersonalizovana kako bi se istakla sličnost (*similitudo*), jednakost, sloga (*concordia*) i veštačko srodstvo samih tetrarha (Popović 2013: 175; Reese 2004: 74).

Sloga (*concordia*) se sama po sebi podrazumevala jer je sistem samo tako mogao da opstane, i čudni, skoro veštački zagrljaj ukazuje na ovaj odnos.

Similitudo, koja u ovim slučajevima skoro da predstavlja više identičnost umesto sličnosti, je vrhunski međusobni odnos vladara. Upravo zbog ove ikonografske identičnosti svi tetrarsi su obučeni i opremljeni istovetno, te će se u analizi kao jedna celina.

Jedina razlike na osnovu koje se može prepostaviti razlika između avgusta i cezara jesu brade koje nose avgusti.

Kompozicija grupe tetrarha iz Venecije sa crkve Svetog Marka (Table II-1,2) upravo odgovara ovim postavljenim principima, dok kompozicija tetrarha iz Vatikana ide i dalje. Tetrarsi iz Vatikana su četiri skoro istovetne kopije jedne figure (Table II-3).

Sve skulpture su krute i rigidne, sa šematisiranom i stilizovanom opremom i odećom. Među vladarima nema razlike u godinama Tetrarsi na glavama nose jednostavne niske cilindrične kape (*pileus pannonicus*).

Sam koncept je nešto drugačiji kod ove dve carske grupe. Iako su obe prikazane u oklopima, venecijanska grupa je naoružana mačevima, dok vatikanska grupa drži glob u rukama.

Ova koncepcija Iovii-Herculii porodice je karakteristika svih grupnih predstava i princip sličnosti/istovetnosti (*similitudo*). Stoga nalaz iz Niša nije moguće sa sigurnošću identifikovati sa određenim vladarem. Ovoj ikonografskoj koncepciji treba pridodati i nalaz iz Tekije koji iako minimalno očuvan stilski u potpunosti odgovara nalazu iz Niša i venecijanskim tetrasima (Popović 2013: 175).

Blagi stil prve tetrarhije

S druge strane glava Galerija ima slične karakteristike kao kompozicija tetrarha iz vatikanske biblioteke. Iako su autori, pre svega I. Popović i M. Tomović vezali rekonstrukciju carske statue za delimično rekonstruisani statuu Maksimina Daje iz Šarkamena (Popović 2013: 176-177), skloni smo da tražimo analogije i ka statuama iz Vatikana. Sličnost u modelovanju glava je tolika da je treba uzeti u razmatranje makar iz ikonografskih razloga.

Jedina razlike na osnovu koje se može prepostaviti razlika između avgusta i cezara jesu brade koje nose avgusti.

SKULPTORSKE I RELJEFNE PREDSTAVE

Carska ikonografija kasne antike predstavlja ozbiljnu evoluciju kako u predstavama tako i u njenim elementima. U odnosu na period principata uočava se drastična redukcija carskih predstava. Osnovni medij za prikaz podanicima postaje skoro isključivo novac.

Glava tetrarha iz Niša¹

(T.II-4)

Među najbolje primere carske ikonografije spada nalaz glave tetrarha iz Niša. Glava tetrarha je izrađena od porfira, kamena tipičnog za ovu seriju i stil skulpture. Otkrivena je u Niškoj tvrđavi. Iako je u velikoj meri oštećena, sačuvani deo ukazuje na analogiju koja je nesumnjiva. Koncept predstave potpuno odgovara skulpturnoj grupi četiri tetrarha koja se nalazi u Veneciji na uglu crkve Svetog Marka². Na zadnjem delu glave očuvana je deo skulpture kojima se ova figura vezivala za ostale tetrarhe u kompoziciji. Hronološki odgovara celom konceptu ranog IV veka.

Stil izrade, porfir kao karakterističan materijal, ikonografski koncept više skulptura koji se izvodi iz činjenice da postoji na temenu deo koji se spaja sa predstavama ostalih tetrarha ukazuje na zajedničko poreklo skultornih grupa.

Lice odražava neobičnu mirnoću. Na čelu su dve bore. Oči su široko otvorene sa

1 Srejović, 1993: 234; Srejović, Cermanović-Kuzmanović, 1987; 42;

2 ova kompozicija originalno se nalazila u Konstantinopolisu ali je nakon 4 krstaškog rata prenesena na ugao Crkve Svetog Marka.

Glava tetrarha, Niš
Tabla II-4

Grupa tetrarha, Venecija, Crkva Svetog Marka
Tabla II-1-2

umetnutim zenicama. Cela donja polovina lica je odbijena, ali po svemu sudeći lice je golobrado.

Cilindrična kapa je izuzetno ikonografski tipična za period rane tetrarhije - *pilleus pannonicus*. Javlja se na i na skulpturama (Niš, Crkva Svetog Marka), reljefnim predstavama (Gamzigrad), i mozaicima (Piazza Armerina). Dr. Dragoslav Srejović identifikovao je glavu kao Galerija. Dr. Ivana Popović smatra da je u pitanju predstava Konstantina³.

Fragment glave iz Tekije⁴

(T. II-5)

Glava tetrarha / diarha iz Tekije moglo bi se reći da po stilu i koncepciji spada u seriju carskih portreta od porfira o kojima je prethodno bilo reči. Na žalost glava je u velikoj meri oštećena. Po svim stilskim karakteristikama datuje se u period tetrarhije, ali po detaljima koji podsećaju na stil koji se sreće na slavoluku u Rimu za razliku od prethodne može se vezati za period druge tetrarhije ili diarhije. Očuvana je gornja polovina lica odraslog muškarca. Vide se čelo, oči i koren nosa. Kosa je u potpunosti stilizovana i samo se nazire. Bore na čelu su duboke i veoma izražene, znatno izraženije od porfirne glave iz Niša ili grupe tetrarha iz Venecije. Smatra se da je u pitanju deo skulpture imperatora Licinija.

3 Popović, 1995: 258.

4 Srejović, 1959: 253-264; Srejović, Cermanović-Kuzmanović, 1987: 44-45; Srejović, 1993: 231

Glava tetrarha / diarha, Tekija
(T. II-5)

Glava tetrarha
(T. II-5)

Kataloški broj 2726

Statua tetrarha iz Brestovika

(T.II-6,7,8)

Statua iz grobnice u Brestoviku za koju se smatra da predstavlja jednog od tetrarha radena je od sitnozrnog mermera poreklom iz Grčke ili Male Azije (Jovanović, 2006: 223-225). U pitanju je skulptura odraslog muškarca, u prirodnoj veličini, odevenog u kratku tuniku, sa plaštrom (*paludamentum*) prebačenim preko levog ramena, koji pridržava levom rukom. Plašt je vezan krstastom fibulom na desnom ramenu, a sa leve strane završava se sa kićankom. U desnoj ruci, koja je spuštena pored tela, držao je neki predmet (koplje ili skiptar?) koji nedostaje. Od posebnog značaja je dekorativni člankoviti pojasa oko struka (*cingulum segmentatum*). Ovakva kombinacija fibule i pojasa karakteristična je za predstave vladara prve i druge tetrarhije⁵. Na nogama nosi zatvorene sandale.

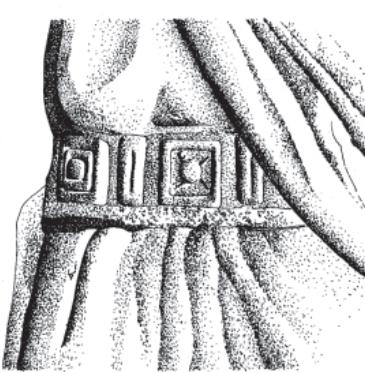
Skulptura je delimično oštećena - nedostaju glava i predmet koji je nosio u desnoj ruci. Kada je u pitanju predmet koji je nosio u desnoj ruci A. Jovanović smatra da je u pitanju možda koplje. U kontekstu predstave realnije bi se mogao očekivati skiptar, signum ili veksilum, ali je vrlo moguće da je interpretacija A. Jovanovića potpuno ispravna. Prednji vrh predmeta okrenut je napred na dole, a zadnji deo nazad na gore. Prečnik ovog valjkastog segmenta je 6,5 cm⁶ što je više nego što bi se moglo očekivati za koplje, ali nije ni nemoguće. Iako ovako okrenuto koplje nije uobičajeno da se nosi, analogija postoji i to upravo u periodu za koji se skulptura može vezati. Reversna predstava Konstantina I iz Siscije (Kataloški broj 2726), upravo prikazuje imperatora kako u desnoj ruci nosi labarum, a u levoj koplje okrenuto vrhom napred na dole skoro dodirujući zemlju - kako

5 Popović, 2013: 178.

6 Tomović, 1997: 419

Skulptura tetrarha iz Brestovika
Tabla II-8

Skulptura tetrarha iz Brestovika
detalj pojasa, Tabla II-8

Skulptura tetrarha iz Brestovika
Tabla II-7

bi se to moglo i očekivati i na ovoj skulpturi, samo u desnoj ruci. U ovakovom kontekstu ovaj argument bi išao u prilog pomenute interpretacije.

A. Jovanović i M. Tomović smatraju da je u pitanju neki od tetrarha, ali s obzirom da ključni elementi (glava ili carski atribut u ruci) nedostaju, pitanje ostaje otvoreno⁷. Pomenuti autori smatraju da je skulptura rađena u lokalnoj radionici, a sama izvedba daleko zaostaje za umetnošću carskih radionica.

A. Jovanović na osnovu kopinja koje se moglo nalaziti u ruci i koje je obično označavalo mlađe cezare, stari princip koji se održao kroz rimsку istoriju kao mladog savladara (*Princeps Iuventutis*) zaključuje da je u pitanju skulptura Maksimina Daje⁸. U prilog ova kvoj interpretaciji ide i činjenica da se na pojasu uočava štit ispred ukrštenih kopalja što se ikonografski vezuje za Marsa. Upravo sa ovim božanstvom Maksimin Daja se i sam identifikovao u periodu između 305-310. godine. Posredno i sama obuća donekle može da ukaže na identitet skulpture. Sandale su tipične za dačku populaciju iz koje je vladar i potekao. Datuje je okvirno u 300. godinu⁹. Drugo mišljenje je da statua predstavlja Lici-nija i da se može datovati u period između 306. i 308. godine.

Najbliža analogija ovom pojasu nalazi se na porfirnoj skulpturi iz Aleksandrije u Kunsthistorisches Museum u Beču (Tabla II-9). Sličnost se ne ogleda samo u istovetnom ikonografskom konceptu već i veoma sličnom pojasu, fibuli, tunici. Autori koji su analizirali ovu skulpturu slažu se da je verovatno u pitanju jedan od Konstantinovih sinova, verovatno Konstans¹⁰.

7 Jovanović, 2006: 223; Tomović 1997: 417-426

8 Jovanović, 2006: 223-225.

9 Jovanović, 2006: 225.

10 Tomović, 1997: 421

Pilastri iz Gamzigrada

(T.II-13,14)

Prikaz grupa tetrarha na dva stega na pilastrima iz Feliks Romulijane spada među nalaze koje ukazuju donekle na kontradiktornost i sukob vojne i «civilne» carske ikonografije. Nalazili su se na fasadi istočne kapije fortifikacije iz ranog četvrtog veka.

Oba pilastra prikazuju klasične stegove sa falerama i vencima kakvi se tradicionalni sreću u ikonografiji. Jedan pilaster je odlično očuvan, sa jasno vidljivim detaljima i figurama. Drugi pilaster je veoma loše očuvan. Ivice su oguljene, izlizani reljefi. Koliko se može nazreti, oba pilastra su pratili istovetni ikonografski koncept. Stranice svakog pilastra su ukrašene sa grožđem i vinovom lozom. Iako je svaki pilaster nesumnjivo sjajni primer vojne ikonografije, nasuprot očekivanju same predstave imperatora na falerama nisu. Svi tetrarsi su prikazani u civilnoj - carskoj odeždi, bez šlemova ili bilo kakvog vojnog elementa. Interesantno je primetiti da su aktuelni vladari, oba avgusta i oba cezara obučeni istovetno dok su stari avgusti u nešto drugačijoj odeždi. Svi su prikazani sa bradama i potpuno istim frizurama.

Pilaster I (Tabla II-12) je odlično očuvan. Na uspravno postavljenom kopljtu nalaze se četiri falere i jedan lovoroč venac ili možda coronu. Od falera jedna je prazna, a prva, treća i peta su sa predstavama po dva tetrarha¹¹.

Ikonografski koncept na pilastrima u potpunosti odstupa od tipičnog prikaza tetrarha koji bi se mogao vezati klasične primere iz Venecije (Tabla II-1,2) ili Vatikana (Tabla II-3) na kojima su imperatori prikazani u vojnoj opremi i sa vencima, međusobno zagrljeni. U ovim falerama nalaze se carevi jedan pored drugog, zagrljaja nema - ruke nisu čak ni prikazane koliko je sama scena redukovana da bi mogla stati u predviđeni skučen

Pilaster sa insignijom.
Tabla II-13

11 Srejović, 1993: 208

prostor. Njihova zbijenost treba da ukaže na željenu političku i porodičnu bliskost koliko i zagrljaj, ali je hladna i nema tog prisnog, pa makar i izveštačenog kontakta. Ikonografski koncept se razlikuje u još jednom elementu. Na falerama se prikazuje šest likova, odnosno dva više nego što je uobičajeno. U odnosu na slične predstave ovde su uključeni i stariji avgusti koji su se povukli sa vlasti čime se dodatno daje legitimitet aktuelnim avgustima i nastavlja tradiciju i kontinuitet «porodice».

Falere su pozinirane tako što su na dnu stari avgusti (*seniores augusti*): Dioklecijan (levo) i Maksimijan Herkulije (desno). Njih dvojica su odeveni u togu i ogrtač, dok su četiri lika u srednjoj i gornjoj faleri ogrnuti paludamentumom vezanim na desnom rame-nu sa fibulom¹² (Tabla II-13, detalj). Iznad njih je prazna falera¹³ iznad koje sledi falera sa aktuelnim, nebobedivim avgustima (*invicti augusti*): Galerijem (levo) i Maksiminom Dajom (desno). U najvišoj faleri nalaze se aktuelni cezari (*nobilissimi caesares*): Konstancije Hlor (levo) i Flavije Sever (desno). Lovorov venac je pozicioniran između falera sa prikazom avgusta i cezara, kao četvrti element odozdo.

Pilaster II (Tabla II-13) je loše očuvan. Jedina razlika koja se može uočiti je tor-diranost koplja na kome su postavljene falere. Pilaster I ima glatko koplje. Prva falera, gledano odozgo potpuno je izlizana, ne naziru se likovi tetrarha. Drugi elemenat, venac, takođe je potpuno izlizan. Treći element, falera sa tetrasima u znatnoj meri je izlizana. Likovi vladara se naziru ali se ne vide detalji koji bi mogli uticati na pouzdanu interpre-taciju. Četvrti elemenat je prazna falera, takođe u znatnoj meri izlizana. Peti elemenat, prvi gledano odozdo, takođe je falera sa likovima vladara, izlizana ali sa dovoljno vidljivih detalja koji potvrđuju analognu ikonografsku pretstavu sa prethodnim pilastrom.

Imperatori na najnižoj faleri su obućeni kao avgusti na prethodnom signumu. S ve-likom verovatnoćom se može pretpostaviti da su u pitanju stari avgusti (*seniores augusti*) Dioklecijan i Maksimijan Herkulije.

12 Živić, 2010: 115.

13 Da li je falera između starih i novih avgusta prazna treba ostaviti kao otvoreno pitanje. Tragovi u centralnom delu sugerisu da se nešto moglo i nalaziti u njoj ali da je tokom vremena došlo do oštećenja.

Fragment arhivolte sa predstavom tetrarha¹⁴

(T.II-15)

Veoma loše očuvani fragment arhivolte sa predstavom tetrarha (Tabla II-15). Očuvan je manji deo spomenika na kome je vidljiv jedan od vladara u oklopu i sa hlamidom. Obris drugog vladara se jedva nazire. Vidljivi su delovi paunova koji flankiraju lovov venac. Tetrarsi su predstavljeni unutar lukova nekog objekta.

Arhivolta sa tetrarsima,
Gamzigrad T. II-15

Fragment carske skulpture sa Gamzigrada¹⁵

(T.II-16)

Torzo imperatora u oklopu izrađen od belog mermera. Fragmenti pripadaju najverovatnije skulpturi u natprirodnoj veličini i predstavljaju samog Galerija u ratnoj opremi. Prema autorima ovo su delovi na kojima se vidi kožni oklop¹⁶. Grubo datovanje stavlja izradu u period nakon 298. godine i pobede nad Persijancima.

Otkriveni su deo torza i deo desne ruke od ispod rame na do iznad lakta. Oko ruke, neposredno ispod pazuha, vezana je traka ili marama u mašnu koja se nalazi sa unutrašnje strane ruke, ispod pazuha. Sa spoljašnje strane vidljivi su ostaci spirale u koju je umetnut hrastov ili klekov list¹⁷.

Postoji još jedan slično očuvani torzo tetrarha, ali bez elemenata za bliže opredeljenje.

Fragment carske
skulpture,
Gamzigrad, T. II-16

Fragment carske
skulpture,
Gamzigrad, T. II-16

14 Živić, 2010: 112.

15 Živić, 2010: 126-127.

16 Živić, 2010: 126.

17 Živić, 2010: 126.

Galerijev slavoluk u Solunu, detalji reljefnih predstava. (T.II-17,18,19)
<http://en.wikipedia.org/wiki/File:Arch-of-Galerius-1.jpg>

Galerijev slavoluk iz Soluna

(T.II-17,18,19)

Imperator Galerije je po samom ikonografskom konceptu prikazan na više mesta i u različitim kontekstima. Na žalost zbog gubitka više od polovine reljefa na nestalim stubovima tetrapilona ne može se kompletirati cela vizuelna priča, ali se na osnovu fragmenata ipak mogu doneti neki zaključci.

Ceo korpus scena može se podeliti u dve celine:

- Dokumentarni pregled ratnih operacija
- Ceremonijalna proslava ratnih pobeda i slavljenje tertarhije

Galerije kao ratnik - prikazuje se u jeku borbe, opkoljen neprijateljskim vojnicima sa svih strana. Jedan od neprijatelja nalazi se tačno ispod nogu njegovog konja. Rimski vojnici naziru se u plitkom reljefu samo u pozadini, tako da imperator izbija u prvi plan. Fokus scene je na ličnom sukobu Galerija i Narsesa. Oba konja vladara su propeta jedan prema drugom. Narses zamahuje desnom rukom sa bodežom. Desna ruka Galerijeva je podignuta u zamahu nekim oružjem koje je potpuno uništeno, dok se može naslutiti da levom rukom drži uzde konja. Galerije je prikazan u standardnom maniru imperatora koji se sreće i na novcu i na ranijim reljefima, sarkofazima sa predstavama borbe i slično.

Galerijev slavoluk u Solunu, detalji reljefnih predstava. (T.II-17,18,19)

<http://en.wikipedia.org/wiki/File:Arch-of-Galerius-1.jpg>; foto: Goldsworthy, 2000: 168.

Kameja Licinija (T. V-4);
Kameja iz Kusadka (T. V-1)

Galerije, porfirna statua sa detaljima krune.
Gamzigrad, (T. II-39)

Sama njegova figura ne odstupa od ustaljenog carskog ikonografskog koncepta, poznatog već vekovima. On je gologlav i ne nosi ni štit.

Iznad Galerije prikazan je klasični rimski orao u letu, sa lovorošim vencem u kandžama. Postavljen je tako da se lovoroš venac nalazi tačno iznad imperatorove glave. Narzes naspram njega frigijsku nosi kapu, te je moguće da zbog ovog detalja - lovoroševog venca Galerije ne nosi šlem.

Do ličnog međusobnog sukoba dva vladara u toku bitke na bojnom polju svakako nije moglo doći. Ali vladari su personifikacija svojih armija, te na predstavi koja je prostorno veoma ograničena oni predstavljaju hiljade vojnika, a njihov međusobni sukob sukob vojski. To je uostalom i jedan od najstarijih i primarnih principa, poznat još od praistorije kada je lični sukob vođa mogao odlučiti ishod rata.

Slavljenje tetrarhije. Sva četiri tetrarha: avgusti Dioklecijan, Maksimijan i cezari Konstancije Hlor i Galerije su prisutni. Viktorije ovenčavaju lovorošim vencima avguste koji sede jedan pored drugog u centralnom delu scene. Cezari sede svaki pored svog avgusta. Svi su u civilnoj odeći, ali oko njih stoje vojnici sa trofejima - sa svake strane po jedan.

Galerije, porfirna statua iz Gamzigrada

Glava porfirne statue imperatora Galerija iz Gamzigrada (*Felix Romuliana*) spada među najpoznatije predstave ovoga vladara (T. II-39). Ono što svrstava ovu skulpturu među nalaze povezane sa vojnom ikonografijom je kruna¹⁸. Ona predstavlja kombinaciju

18 Popović, 2013a: 176;

trijumfalne krune (*corona triumphalis*) i krune carskih sveštenika. Na kruni se smenjuju dragulji sa bistama četiri tetrarha, koje su na žalost u velikoj meri oštećene. Krajnja bista sa leve strane glave iako sa potpuno uništenom glavom prikazuje vladara u ljuspastom oklopu sa opasačem za mač prebačenim preko desnog ramena. Druge figure su ili potpuno nage ili su prikazane sa paludamentumom vezanim fibulom na desnom ramenu.

Ljuspe na oklopu su predimezionirane u odnosu na veličinu cele figure i prekrivaju ceo gornji deo tela.

Beogradska kameja / Kameja iz Kusadaka¹⁹

(T. IV-1)

Ovaj izuzetni nalaz spada među “državne kameje”. Izrađena je od troslojnog oniksa, značajnih dimenzija kada je u pitanju ovako dragocen materijal (dimenzije originalne kameje 200 x 250 mm). Očuvana je otprilike jedna četvrтina originalne predstave. Na njoj se vidi konjanik koji trijumfalno jaše kroz špalir pobijenih ili zarobljenih varvara.

Predstava konjanika vezuje se za imperatora Konstantina. Ceo ikonografski koncept donekle je baziran na principu *Imitatio Alexandri* koji nije stran tetrarsima, a često je korišćen i u opštoj carskoj ikonografiji tokom svih vekova rimskog carstva²⁰.

Kako bi se održao imidž imperatora kod branioca domovine cela kameja predstavlja borbu cara sa varvarima. Vešto je izbegnuta cela istorija građanskih ratova koja kao da je predstavljala tabu temu u carskoj ikonografiji. Konstantin je imao dovoljno pobjeda u ratovima sa Gotima i Sarmatima 322/323. godine da se prikaže kao branilac otadžbine.

Konjanik / imperator sa dijademom u kratkoj tunici, sa oklopom i sa paludamentumom koji se vijori iza njega. Na nogama su duboke čizme. U pokretu je / galopu na levo. U desnoj ruci je koplje spremno za izbačaj, dok levom rukom drži uzde.

Oko imperatora leže dva ubijena neprijatelja. Ispod nogu imperatora pored figure jednog od njih leži šestougaoni (?) keltski štit. Iza figure konjanika nalaze se dve figure, od koji je jedna verovatno rimljanin, u punoj vojnoj opremi, a druga polu nagi varvarin. Rimljanin vezuje ruje varvarinu na leđima. Ispred konjanika jednom nogom na zemlji kleći jedan od neprijatelja i ruku skupljenih ispred sebe preklinje za milost.

19 Popović, 2013: 190, 301

20Popović, 2013:190.

PREDSTAVE NA NOVCU

Likovi careva redovno se sreću na aversnim predstavama. U slučajevima kada su prikazani u vojnoj opremi detaljno su prikazani šlemovi i delovi prsnog oklopa i plašta (paludamentum). Ove predstave sadrže brojne detalje. Za razliku od aversnih predstava, reversne predstave često sadrže celu figuru, sa punom ratnom opremom, ali shodno tome i daleko manje detalja. Često se na aversnim predstavama mogu naći paralele sa nalazima šlemova iz Jarka i Berkasova.

Kroz predstave imperatora, pre svega one aversne uočava se postepena militarizacija ikonografije. Car se sada skoro po pravilu prikazuje u oklopu, ogrnut sa plaštrom. Najčešće plašt skoro u potpunosti prekriva oklop koji se samo po delovima vidljivim oko ramena može naslutiti. Oklop koji se najčešće prikazuje je muskulaturni, mada ima i pretstava sa ljudspastim oklopom. Karičasti oklop za sada se ne javlja. U pojedinim slučajevima kada je dodatna oprema u pitanju imperatori nose koplje ili štit ili i koplje i štit. Prikazi imperatora na novcu sa drugim vrstama oružja nije zabeleženo.

Carska ikonografija se može podeliti u dva segmenta.

Aversne predstave nose prikaz imperatorove biste ili glave uz prateću legendu koja ukazuje na ime i status. Lik imperatora je ono kakvim imperator želi da predstavi svojim podanicima.

Reversne predstave prikazuju scenu koja nosi poruku vezanu za carsku politiku i znatno je složenija. Drugi segment je reversna legenda koja rečima dodatno pojašnjava poruku. Primećeno je da se pojedine scene javljaju sa više reversnih legendi. Sa velikom sigurnošću se može prepostaviti da su sve pojedinačne reversne pretstave vojnika i konjanika u stvari personifikacije cara kao vrhovnog komandatna vojske.

Kada su u pitanju predstave imperatora na novcu sam koncept se u mnogome razlikuje. Aversne predstave naravno da su usredsređene na prezenaciju ličnosti i njegovog karaktera uz pomoć dekorativne opreme koja često izbija u prvi plan. U ikonografiji kasne antike opšta promena je upravo na vojnoj opremi koja dominira. Car više nije senator, civil, sa krunom ili vencem u togu. On je ratnik, najčešće u oklopu što čini i glavnu ikonografsku promenu. Prikazi sa lovovim vencem idu pre u pravcu prikaza blagog ratnika ili ratnika-senatora dok šlem već ukazuje na prekaljenog borca. Dodatak štita i koplja bi

bili vrhunac ratničkog prikaza - izjednačavanje cara sa vojnicima sa bojnog polja - možda vojni ekvivalent prvog senatora (*princeps senatus*) - prvi vojnik (*princeps militum* ?!). Naravno, ova gradacija nije hronološke prirode i ne evoluira iz jedne predstave u drugu, već je određen karakter pretstave imperatora korišćen prema trenutnom raspoloženju imperatora, javnosti ili prema situaciji.

Veoma je važno naglasiti da kada je u pitanju pretstavljanje careva sa štitom na aversima, carsko poprsje je po pravilu okrenuta na levo. Normalno dominiraju pretstave okrenute na desno, ali u tom slučaju bi se videla unutrašnjost štita koji se, po pravilu, nosi u levoj ruci. Kako unutrašnjost štita nije ni u estetskom ni u ikonografskom slučaju ni od kakvog značaja ovo se jednostavno izbegava okretanjem figure. Na taj način prikazuje se spopljašnjost štita koja u pojedinim slučajevima može i sama nositi ikonografsku poruku (u slučajevima kada je na štitu prikazana neka od reljefnih pretstava). U izuzetnim slučajevima imperatori se prikazuju anfas, ali je i tada cela scena koncipirana i blago okrenuta na levo tako da se vidi spoljna strana štita.

Izraz lica nesumnjivo je sledeća stavka na koju se obraćala pažnja. Imperator se pretstavlja sa osmehom, ozbiljan, namršten ili slično.

Kako je već navedeno novac je osnovni medijum kojim je imperator prenosio poruke namenjene građanima carstva.

Car se prikazuje kao harizmatični vojskovođa koji u očima vojnika postaje predstavnik bogova, a kasnije nakon pobeđe hrišćanstva i jedinog boga. Uvođenje labaruma, povezuje sada imperatora i religiju, vojnim uspesima i vojnoj ikonografiji daje dodatnu ikonografsku komponentu koja je umesto razuđenosti sada skoncentrisana u jednom božanstvu. Trend objedinjavanja i obezličavanja vojske sada je poprimio i jedinstve religijske karakteristike. Ovo je uticalo na redukciju ikonografskih predstava, pojednostavilo ih i izbrisalo razlike među podanicaima s kraja na kraj carstva. Više iskonski kult nije bio ono što je moglo da se poklopi - sada se sigurno poklapalo sa religijskom vizijom podnika. Varvarska pleme u dodiru sa Rimljanim pokrštena su i sada je poruka usmerena i na njih. Objedinjujući religijski karakter postignut je cilj da kroz hrišćanstvo sada i varvari vide imperatora kao posrednika i simbol neke više vlasti.

Reversne predstave i tradicionalna ikonografija

Za razliku od aversnih predstava koje su predstavljale carski lik, reversne dodeljuju imperatoru neki karakter, osobinu.

Najpotpunija reversna predstava nalazi se na velikom zlatnom medaljonu (prečnika čak 53 mm) Valentinijana I iskovanom u Sirmijumu (kataloški broj 3401), koji se danas čuva u Narodnom muzeju u Beogradu. Ova predstava sadrži najviše elemenata potrebnih za interpretaciju, kako same scene tako i za analizu odeće, obuće i vojne opreme. Važno je napomenuti da predstave cara na aversu i reversu nisu analogne već se razlikuju u čitavom nizu detalja uključujući šlem i oklop.

Imperator pod punom ratnom opremom u pokretu / raskorak levom nogom / na desno. Desnom rukom vuče malog zarobljenika kojem su ruke vezane na leđima. Ovaj zarobljenik je obučen u luksuznu odoru. U levoj ruci nosi kratak labarum prebačen preko levog ramena. Ispred imperatora sa desne strane kleči zarobljenik sa frigijskom kapom koji nema vezane ruke, a levu ruku podiže ka nebu. Iznad levog ramena leti mala Viktorija koja ovenčava cara lovoričkim vencem, dok u drugoj ruci drži palminu granu.

Imperator je u muskulatornom oklopu, ogrnut paludamentumom vezanom velikom kružnom fibulom na desnom ramenu. Plašt se vijori iza imperatora na čijem kraju se nalazi kvadratna pločica sa Hristovim monogramom ili možda pentagramom (?). Na glavi nosi šlem preko koga se nazire dijadema sa nizovima bisera (?). Šlema bi mogao odgovarati tipu Berkasovo. Horizontalno oko struka nalazi se široki pojasi koji kako izgleda nema dekorativnih elemenata. Na pojusu se ne vidi nikakva kopča. Grudni deo oklopa deluje jednostavno i bez dekorativnih elemenata. Deo oklopa oko struka i na butinama formiran je od dekorativnih kaiševa sa kružnim aplikacijama oko struka. Ispod oklopa nazire se tunika koja je iste dužine kao i sam oklop.

Podlaktice imperatora su takođe potpuno oklopljene. Sa predstave nije jasno da li su u pitanju manike (*manicae*) ili je to samo nastavak košulje / karičastog oklopa sa dugim rukavima.

Imperatorova obuća je duboka skoro do kolena, verovatno ukrašena dragim kamenjem i sa po dve kićanke na gornjem obodu sa sferičnim aplikacijama na krajevima.

Labarum je jednostavan. Na vrhu i na dnu se nalaze sfere, dve trake na bočnim

krajevima zastave. Histogram se nalazi u krugu koji bi se mogao poistovetiti sa vencem redukovanim na jednu liniju zbog male veličine predstave. Drška je skraćena da ne bi uticala na tok legende.

Iako imperator u rukama ne nosi oružje o boku mu visi dugi mač. Ovo je jedini numizmatički prikaz mača na koji sam naišao tokom istraživanja. Ova situacija se može vezati i za činjenicu da se ne radi o klasičnom primerku novca već velikom medaljonu na kome je bilo prostora da se dodatno stavi i jedan ovakav detalj oružja. Mač se nalazi u pravougaonoj dekorativnoj kaniji sa tri sferične aplikacije na vrhu. Sama kanija verovatno je ukrašena dragim i poludragim kamenjem duž ivica sa centralnim pravougaonim aplikacijama po središnjem delu. Drška mača takođe se vidi sa jabukom na vrhu.

U isečku u kome bi se očekivala oznaka kovnice i oficine nalazi se naslagano oružje poraženog neprijatelja, Jasno se uočavaju dva šlema, dva kopla, jedan štit i refleksni luk sa tobolcem punim strela.

Posebnu pažnju treba posvetiti zarobljenicima. Prvog, čije su ruke vezane na leđima imperator vuče za kosu. U pitanju je muškarac sa bradom, luksuzno obučen u pantalone i košulju čiji su rubovi ukrašeni dragim kamenjem. Na glavi nosi kupastu kapu koja se ne razaznaje previše. Drugi zarobljenik je značajno drugačije predstavljen. On je obučen u halamidu, odeća je jednostavna u poređenju sa drugim zarobljenikom iako se potencijalno nazire pojedinačni detalji. Na glavi je frigiska kapa i uočava se duga kosa ispod nje. On je okrenut imperatoru ledima ali okreće glavu i podiže je ka njemu. Desna ruka položena je na levo koleno dok levu podiže uvis. Nije isključeno da je reč o ženskoj figuri.

Legendom VIRTVS DD NN AVGVSTORVM imperator promoviše svoje vrline.

Reversne pretstave su scene, namenje prenošenju propagande o ličnosti imperatora i mogu se podeliti na nekoliko tipova:

I imperator kao trijumfator

II imperator kao uništitelj neprijatelja

III imperator kao simbol vojske

IV obraćanje imperatora vojsci / podanicima

V imperator kao miljenik bogova

VI imperator i carska porodica

VII imperator na brodu

I Imperator kao trijumfator

U ovaj tip spadaju sve pretstave na kojima se vezuje lik cara za trofeje ili poražene neprijatelje (neprijatelj kleći, vezan je ispod nogu pobednika ili ga poraženog car vuče za kosu...). Među ove scene spadaju i varijante sa malom Viktorijom koja ili leti uz cara ili mu stoji na ruci i ovenčava ga lovovim vencem. Mala Viktorija spada među najčešće elemente ovih predstava.

Ovaj tip se može podeliti u nekoliko varijanti:

Varijanta 1. Imperator prikazan sa trofejem

Varijanta 2. Imperator koji vuče zarobljenika ili stoji između zarobljenika

Varijanta 3. Imperator u trijumfalnoj povorci

Varijanta I - 1

U ikonografiji je od presudne važnosti prikazivanje lika imperatora kao pobednika, trijumfatora. Najznačajniji element ovog tipa su trofej koji nosi imperator ili koji se nalazi poboden uz njega.

Varijanta I - 1.1

Imperator pod punom vojnom opremom sa skiptrom u levoj ruci postavlja šlem na vrh trofeja pobodenog u zemlju (Kataloški broj 2712). Scena se ređe sreće u ikonografiji. Nosi ublaženu poruku za razliku od drugih i nije promocija velikih uspeha. Sa legendom SECVRITAS PERPETVAE više je trebalo da ulije osećaj sigurnosti podanicima nego da promoviše lik imperatora.

Varijanta I - 1.2

Imperator nosi trofej u jednoj i vuče zarobljenika za kosu drugom rukom. Ova scena najčešće se prikazuje na solidima, karakteristična je za više kovnica. Izdvaja se kao jedna od omiljenih reversnih legendi imperatora Julijana iako se pojavljuje i kod drugih vladara (Kataloški brojevi 2724, 3200-3206). Legenda koje prati ovu predstavu je: VIR-TVS EXERCITVS ROMANORVM.

Varijanta I - 2. Imperator koji vuče zarobljenika ili stoji između zarobljenika

Varijanta I - 2.1

Imperator koji za ruke izvlači zarobljenika iz kolibe iza koje se nalazi drvo. Razlikuju se varijante sa lišćem i plodovima na drvetu. Scenu prati legenda FEL TEMP REPARATIO. (Bruk 1.7-8). (Kataloški broj 2901)

Varijanta I - 2.2

Imperator stoji između dva preklinjuća zarobljenika. Jedna ruka na glavi jednog, a druga podignuta iznad drugog. Jedan zarobljenik stoji sa rukama vezanim na leđima dok drugi pruža ruke ka imperatoru i preklinje. Scenu prati legenda GLORIA ROMANORVM. (Bruk 3.17)

Varijanta I - 2.2

Imperator pod punom vojnom opremom stoji između dva zarobljenika koji sede na zemlji vezanih ruku. U desnoj ruci drži trofej (Kataloški broj 3022).

Varijanta I - 3

Imperator u trijumfalnoj povorci. Povorku vodi Viktorija koračajući ispred imperatora na konju, dok ga prati Mars koji nosi trofej. Viktorija je sa podignutom rukom u kojoj drži venac. Imperator je na konju sa podignutom rukom. (Kataloški broj 2723)

II Imperator kao uništitelj neprijatelja (debellator hostium)

U ovu seriju scena spadaju prikazi imperatora koji pobedi neprijatelja (*debellator hostium*). Imperator se prikazuje kao pešak ili kao konjanik koji kopljem propada neprijateljskog vojnika koji leži na zemlji ili koji ga preklinje za milost. Predstave iz ove grupe se mogu podeliti na dve osnovne varijante:

Varijanta II - 1. Imperator predstavljen kao konjanik koji pobedi neprijatelja

Varijanta II - 2. Imperator predstavljen kao pešak koji pobedi neprijatelja

Varijanta II - 3. Imperator na konju gazi zmiju / zmaja omotanu oko koplja

Varijanta II - 1

Analiza ovih predstava obradena je u poglavlju o reversnim predstavama konjanička. Na ovom mestu analizira se koncept u okvirima carske ikonografije. Najčešće predstave ovog tipa nalaze se na reversnim predstavama (Kataloški brojevi 2102, 2717, 2501, 2506).

Podvarijanta II - 1.1.

Reljefna predstava imperatora na kameji iz Kusadka u potpunosti odgovara scena na novcu. Autori smatraju da je na kameji u pitanju najverovatnije prikaz imperatora Konstantina, što odgovara i reversnim predstavama.

- a) imperator kao konjanik u galopu koji probada dva preklinjuća pešaka. Scenu prati legenda FEL TEMP REPARATIO. (Bruk 1.9-10). (Kataloški broj 2501, 2506, 2717)
- b) imperator kao konjanik u galopu koji probada jednog preklinjućeg pešaka sa frigijskom kapom. Scenu prati legenda GLORIA ROMANORVM. (Bruk 3.18).
- c) imperator kao konjanik u galopu koji probada jednog preklinjućeg gologlavog pešaka. Ispod konja na zemlji prelomljeno koplje i štit. Scenu prati legenda GLORIA ROMANORVM. (Bruk 3.19) (Kataloški broj 2102).

Varijanta II - 2

Varijanta 2. Imperator predstavljen kao pešak koji u skoku probada neprijatelja. Neprijatelj je predstavljen u vidu palog konjanika

Podvarijanta II - 2.1

Imperator u skoku probada palog konjanika. Konjanik preklinje sa podignutim rukama. Scenu prati legenda FEL TEMP REPARATIO. (Bruk 1.11-19). Na pojedinim predstavama prikazan je i štit ili po zemlji rasuta oprema pobeđenog neprijatelja. (Kataloški brojevi 2772, 3003-3004). Ove varijante spadaju među izdanja kovnice u Sisciji.

Podvarijanta II - 2.2

Imperator u skoku probada palog konjanika. Konjanik grli palog konja. Scenu prati legenda FEL TEMP REPARATIO. (Bruk 1.11-19). Na pojedinim pretstavama prikazan je i štit ili po zemlji rasuta oprema pobedenog neprijatelja. (Kataloški brojevi 2771). Ova varijanta pripada kovanju kovnice iz Soluna.

Varijanta II - 3.

Spada među retke predstave tokom kasne antike. Imperator na konju sa visoko podignutom desnom rukom gazi zmiju / zmaja omotanu oko kopljia. Zmaj je simbolična predstava neprijatelja. Ovu predstavu koristi Konstancije II nakon pobeđe nad usurpatorm Magnencijem 353. godine. Javlja se uz legendu: DEBELLATOR HOSTIVM (Kataloški broj 3020).

III Imperator kao ratnik / simbol vojske

U ovaj varijantu spadaju scene kada se imperator nalazi među insignijama, veksilumom ili labarumom ili kada se prikazuje kako stoji pod punim naoružanjem kao običan vojnik.

Varijanta III-1. Imperator en face sa insignijama

Varijanta III-2. Imperator stoji en face sa veksilumom

Varijanta III-3. Imperator stoji en face sa labarumom

Varijanta III-4. Imperator stoji en face sa dugim krstom

Varijanta III-5. Imperator stoji en face sa kopljem

VARIJANTA III - 1. IMPERATOR SA INSIGNIJAMA

Imperator stoji uspravno između dve ili tri insignije (Kataloški brojevi 2722, 2800). Iznad glave može biti prikazana osmokraka zvezda. U slučajevima kada je imperator prikazan sa tri signuma dva drži u rukama, dok je treći poboden u zemlju sa strane. Scenu prati legenda CONCORDIA MILITVM. (Bruk 2.19).

Podvarijanta III-1.1

Imperator je prikazan sa sa različitim brojem signuma. Kada se prikazuje sa jednim signumom drži ga u ruci. Ako drži signum i koplje u ruci, drugi signum može biti poboden iza njega. Ako se prikazuje sa tri signuma dva drži u rukama, dok je treći poboden u zemlju iza njega. (Kataloški broj 2722, 2800).

VARIJANTA III-2. IMPERATOR STOJI EN FACE SA VEKSILUMOM

Varijanta III-2 Imperator stoji en face sa veksilumom u jednoj dok se drugom rukom oslanja na štit.

Podvarijanta III-2.1

Imperator stoji en face sa veksilumom u jednoj dok se drugom rukom oslanja na štit. Podvarijanta sa jednim zarobljenikom koji sedi ili kleči vezanih ruku. Scenu prati legenda GLORIA ROMANORVM. (Bruk 3.1-6)

Podvarijanta III-2.2

Imperator stoji en face sa veksilumom u jednoj dok se drugom rukom oslanja na štit. Podvarijanta bez zarobljenika. Scenu prati legenda GLORIA ROMANORVM. (Bruk 3.8)

Podvarijanta III-2.3

Imperator stoji sa veksilumom u jednom i globom u drugoj ruci. Scenu prati legenda GLORIA ROMANORVM. (Bruk 3.9)

Podvarijanta III-2.4

Imperator stoji sa veksilumom u jednom i globom u drugoj ruci. Jednom nogom stoji na leđima zarobljenika. Scenu prati legenda SPES REI PVBLICAE. (Bruk 5.5,7)

VARIJANTA III-3. IMPERATOR STOJI SA EN FACE SA LABARUMOM

Varijanta se tradicionalno nadovezuje na prethodnu. Koncept je istovetan samo se umesto veksiluma prikazuje labarum.

Podvarijanta III-3.1

Imperator stoji sa labarumom u jednom i Viktorijom u drugoj ruci. Javlja se u varijacijama sa više legendi. Scenu prate legende RESTITVTOR REI PVBLICAE. (Bruk 5.1); VICTORIA AVGVSTA (Bruk 6.16); VIRTVS AVG (Bruk 7.5) (Kataloški broj 3800, 3801, 3900, 3901)

- a) sa jednim zarobljenikom koji sedi vezanih ruku, prikaz iz profila. Imperator jednom nogom stoji na zarobljeniku. Scenu prati legenda FEL TEMP REPARATIO. (Bruk 1.1)
- b) scena sa dva preklinjuća zarobljenika, od kojih jedan sedi na zemlji a drugi kleči podižući ruke ka imperatoru. Scenu prati legenda GLORIA ROMANORVM. (Bruk 3.14).
- c) scena bez zarobljenika. Javlja se u varijantama sa više legendi. Scenu prate legende FELICITAS REI PVBLICAE. (Bruk 5.8-11); VICTORIA AVGVSTA (Bruk 6.15). (Kataloški brojevi 3300-3301, 3400)

Podvarijanta III-3.2

Imperator u jednoj ruci drži labarum dok u drugoj ruci drži glob. Ispred njega na zemlji sedi zarobljenik (Kataloški brojevi 3207, 3700)

Podvarijanta III-3.3

Imperator u jednoj ruci drži labarum, druga ruka na boku. Ispred njega na zemlji sedi zarobljenik vezanih ruku (Kataloški broj 5000).

Podvarijanta III-3.4

Imperator stoji sa labarumom u jednoj i štitom u drugoj ruci. Scenu prate reversne legende FEL TEMP REPARATIO i GLORIA ROMANORVM).

Varijacije predstave koje se pojavljuju:

- a) sa dva zarobljenika koji stoje vezanih ruku, prikaz anfas. Scenu prati legenda

FEL TEMP REPARATIO. U šablonu se uočava varijacija sa imperatorom koji jednom nogom stoji na jednom zarobljeniku. (Bruk 1.2-4) Varijacija kada imperator stoji pored zarobljenika. Iznad zarobljenika veliki krst u polju sa legendom GLORIA ROMANORVM (Kataloški broj 3902).

b) sa dva zarobljenika koji kleče vezanih ruku, prikaz anfas. Scenu prati legenda FEL TEMP REPARATIO. (Bruk 1.5-6)

c) scena bez zarobljenika. javlja se u varijaciji sa više legendi. Scenu prate legende FEL TEMP REPARATIO. (Bruk 2.1) i VIRTVS EXERCITVS (Bruk 7.8).

Podvarijanta III-3.5

Imperator stoji sa labarumom u jednoj dok je druga opuštena pored tela. Scenu prati legenda FEL TEMP REPARATIO. (Bruk 2.3).

Podvarijanta III-3.6

Imperator stoji sa labarumom u jednoj i kopljem u drugoj ruci.

Varijacije koje se pojavljuju:

a) Imperator stoji sa labarumom u jednoj i kopljem u drugoj ruci. Scenu prate legende FEL TEMP REPARATIO (Bruk 2.4) i GLORIA ROMANORVM (Bruk 3.10) (Kataloški broj 2726)

b) Imperator stoji sa labarumom u jednoj i kopljem u drugoj ruci. Iza njega stoji Viktorija i ovenčava ga lovovim vencem. Scenu prati legenda HOC SIGNO VICTOR ERIS. (Bruk 4.6)

Podvarijanta III-3.7

Imperator stoji sa labarumom u ruci. Drugom rukom vuče klečećeg zarobljenika za kosu. Scenu prati legenda GLORIA ROMANORVM. Uočavaju se verzije sa plaštrom i bez plašta. (Bruk 3.15-16).

Varijaciju od ove osnovne teme je imperator koji nosi labarum umesto trofeja. Međutim cela scena u potpunosti odgovara po konceptu osnovnoj ideji trijumfa nad neprijateljem (Kataloški broj 3401) Legenda koja prati ovu predstavu: VIRTVS DD NN AVGVSTORVM.

VARIJANTA III - 4. IMPERATOR STOJI EN FACE SA DUGIM KRSTOM

Imperator stoji uspravno i drži veliki krst na koplju umesto labaruma. Generalno se u ovu grupu mogu svrstati sve predstave imperatora sa hrišćanskim simbolima (Kataloški brojevi 4000, 4200).

VARIJANTA III-5. IMPERATOR STOJI EN FACE SA KOPLJEM

Imperator kao vojnik sa kopljem u rukama.

Podvarijanta III-5.1

Imperator stoji pod punim naoružanjem kao običan vojnik u rukama drži koplje i štit (Kataloški broj).

Podvarijanta III-5.2

Imperator kao vojnik sa kopljem i globom u rukama. Dva zarobljenika sede na zemlji sa svake strane po jedan. (Kataloški broj 2202)

IV ADVENTUS i ADLOCUTIO

Scena svečanog dolaska imperatora (adventus) i obraćanja imperatora vojnicima (adlocutio).

Varijanta IV-1.

Motiv dobro poznat iz ranijih vekova, ali kao predstava tokom dominata ređe se sreće. Najbolji je primer ove scene na medaljonu iz Ticinuma (Kataloški broj 2781)

Varijanta IV-2.

Imperator na konju u pokretu sa podignutom desnom rukom. Scenu prati legenda GLORIA ROMANORVM. (Bruk 3.20)

V Imperator kao miljenik bogova

U ovaj tip spadaju sve pretstave impearatora uz božanstva. Najkarakterističnija božanstva u kompozicijama na reversnim predstavama na novcu su najčešće Sol i Viktorija (Kataloški broj 2719, 2720), a ređe i Herkul (Kataloški broj 2101). U ovaj tip pretstava svrstane su samo scene kada je Viktorija u prirodnoj veličini uz imператорa i kada je ceo prikaz usredsređen samo na njihove dve figure.

Varijanta V-1.

Predstave imperatora sa Solom

Sol je glavni Konstantinov zaštitnik. Na reversnim predstavama božanstvo i Sol su prikazani jednak po visini i stilu čime su s jedne strane međusobno izjednačeni. S druge strane činjenica da na pojedinim predstavama Sol ovenčava imператорa lоворovim vencem (Kataloški broj 2719). Imperator u vojnoj opremi prikazan sa Solom koji ga ovenčava. Konstantin drži u desnoj ruci koplje, a u levoj globus. Imperator je prikazan u muskulaturnom oklopu, sa plaštrom prebačenim preko levog ramena i obmotanog oko leve ruke. Javlja se uz legendu: SOL INVICTO COMITI.

Sol predaje malu Viktoriju pobedničkom Konstantinu (Kataloški broj 2720), dodatno se uzdiže lik vladara. Između njih se može nalaziti zarobljenik na kolenima koji pruža ruke prema imператорu. Ove serije mogu biti praćene legendom SOLI COMITI AVG N.

U ovu varijantu treba svrстатi i aversnu predstavu gde su Konstantin i Sol prikazani jedan pored drugog rame uz rame. Važno je napomenuti da su obe biste ravnopravne i jednakе po veličini, po stilu, pa čak i po izrazu lica. Iako je u pitanju prikaz samo njihovih poprsja poruka o jednakosti božanstva i imператорa je više nego jasna (Kataloški broj 2723).

Varijanta V-2.

Predstave imператорa sa Viktorijom u prirodnoj veličini (Bruk 4.6, 6.14, 7.10).

Kompozitne pretstave koje sadrže elemente tipa imператорa kao ratnika, kada u rukama nosi labarum i kao miljenika bogova. Božanstvo koje se javlja u ovoj varijanti po pravilu je Viktorija (Kataloški broj 3100-3102). Ovu seriju prati legenda: HOC SIGNO

VICTOR ERIS kod kovanja Vetraniona.

Varijanta V-3.

Predstave sa Herkulom (Kataloški broj 2101). Ova serija scena najčešća je na novcu Maksimijana Herkulija.

VI Predstave imperatora sa članovima porodice

Carska porodica je prikazivana u grupi na reversnim predstavama, ali samo muški članovi (Kataloški brojevi 2702, 2804). Akcenat se stavlja na imperatora koji po prirodi vlasti, ali i kao odrasla figura dominira scenom. Sa strane se prikazuju mladi prestolonaslednici koji se shodno svojim godinama prikazuju u različitim veličinama.

Važno je napomeniti da je cela porodica prikazana kao grupa vojnika. Sve figure su podjednako opremljene u muskulaturnim oklopima, ali bez šlemova. Kalige su vidljive i naglašene na svim figurama.

Princip prikazivanja dva lika na aversnim predstavama nije uobičajen, ali nije ni nepoznat u rimskoj ikonografiji. Imperatori su prikazivani sa božanstvima zaštitnicima, ali postoje slučajevi kada su prikazani i sa savladarima, odnosno mladim princepsima. Među ovim predstavama ipak ne važe pravila koja se pojavljuju u međusobno odnosu vladara i božanstva. Savladar je donekle jednak, ali princeps iuventutis nije i zato se mlađi naslednik prikazuje kao za nijansu manja figura, ali sa svim stilskim karakteristikama i atributima kao imperator (Kataloški broj 2764)

VII Imperator na pramcu broda

Ovaj tip se često prepliće sa drugim tipovima zbog kompozitnog karaktera scene.

Varijanta VII-1.

Imperator stoji na pramcu broda. Od broda se prikazuje samo redukovana predstava u vidu vrha pramca. Nema Viktorije. Nema zarobljenika. Scenu prati legenda FEL TEMP REPARATIO. (Bruk 2.2)

Varijanta VII-2.

Imperator stoji na pramcu broda kojim kormilari Viktorija. U jednoj ruci drži labarum, u drugoj malu Viktoriju. Scenu prati legenda FEL TEMP REPARATIO. (Bruk 1.20-23).

Varijanta VII-3.

Imperator stoji na pramcu broda kojim kormilari Viktorija. U jednoj ruci drži labarum, u drugoj feniksa. Scenu prati legenda FEL TEMP REPARATIO. (Bruk 1.23-26).

Varijanta VII-4.

Imperator stoji na pramcu broda sa podignutom desnom rukom. Leva ruka pored tela. Plašt se vijori na vetru. Brodom kormilari Viktorija. Varijacije se odnose na vrstu broda. Scenu prati legenda GLORIA ROMANORVM. (Bruk 3.21-30).

IMPERATOR KAO TRIJUMFATOR

Kataloški broj 2712.

Kataloški broj 2724.

Kataloški broj 2901.

Kataloški broj 3201.

Kataloški broj 3203.

Kataloški broj 3022.

Kataloški broj 2723.

IMPERATOR KAO UNIŠTITELJ NEPRIJATELJA

Kataloški broj 2102.

Kataloški broj 2506.

Kataloški broj 2771.

Kataloški broj 2772.

Kataloški broj 3020.

IMPERATOR KAO SIMBOL VOJSKE

Kataloški broj 2202.

Kataloški broj 2722.

Kataloški broj 2726.

Kataloški broj 2800.

Kataloški broj 3006.

Kataloški broj 3207.

Kataloški broj 3301.

Kataloški broj 3400.

Kataloški broj 3401.

Kataloški broj 3700.

Kataloški broj 3900.

Kataloški broj 3902.

Kataloški broj 4000.

Kataloški broj 4200.

Kataloški broj 5000.

IMPERATOR I CARSKA PORODICA

Kataloški broj 2804.

Kataloški broj 2702.

Kataloški broj 2764.

IMPERATOR KAO MILJENIK BOGOVA

Kataloški broj 2101.

Kataloški broj 2719.

Kataloški broj 2720.

Kataloški broj 2723.

Kataloški broj 3100.

PRINCEPS IUVENTUTIS U IKONOGRAFIJI

Ikonografija vezana za mlade naslednike (*princeps iuventutis*) je izuzetno važna u okvirima celokupne državne propagande. Ona povezuje sadašnjost i budućnost, daje argument državnoj vlasti i formira viziju državnog aparata kod stanovništva. Time se pokušava uspostavljanje dinastije i izbegavanja borbe za vlast nakon smrti imperatora.

Jedna je od prepostavki da je na kameji iz Viminacijuma (Tabla IV-1) prikazan mladi Krisp u svojstvu mladog princepsa. Sama kameja se vezuje za vreme Konstantinove vladavine i njegovu porodicu, a činjenica da je na kameji mladoliki muškarac sa šlemom na glavi ukazuje na jednog od Konstantinovih sinova. Kako su prikazi mladog Krispa najtipičniji u vojnoj opremi ova mogućnost deluje kao možda najverovatnija¹.

Na novcu mladi princeps skoro po pravilu se prikazuje kao vojnik u dostojanstvenoj pozici. Varijante 3 i 4 veoma podsećaju na standardnu i tipičnu carsku ikonografiju, što u potpunosti odgovara poistovećivanju mladog naslednika sa budućom funkcijom imperatora.

Prikazuje se u nekoliko varijanti:

Varijanta 1. Mladi princeps stoji, najčešće okrenut na desno, sa kopljem pobodenim u zemlju u jednoj i globom u drugoj ruci (Brug 1, Kataloški broj 2301, 2755, 2803, 3600, 4803)

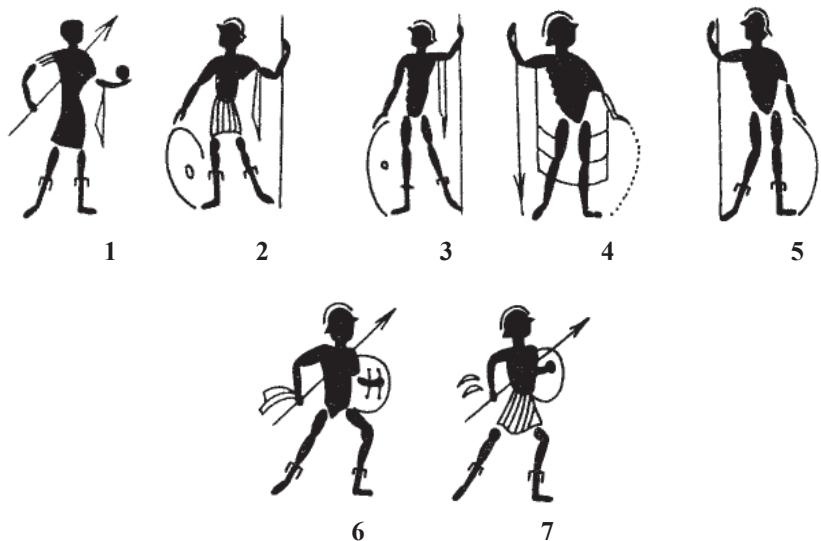
Varijanta 2. Mladi princeps u pokretu, najčešće na desno, kopljje podignuto usmereno u pravcu kretanja u jednoj ruci i okrugli mali štit u drugoj ruci (Brug 6-7, Kataloški broj).

Varijanta 3. Mladi princeps stoji između ili pored insignija (Kataloški broj 2503, 2766-2767, 2800)

Varijanta 4. Mladi princeps stoji uspravno u jednoj ruci drži malu Viktoriju, u drugoj kopljje. Pored koplja stoji uspravljen štit. Ispred njega na zemlji sedi zarobljenik ruku vezanih na leđima. Ova varijanta se može direktno vezati sa carskom ikonografijom (Kataloški broj 2502).

¹ Katalog Milanski edikt 2013: 302.

PRINCEPS IUVENTUTIS

Šematzivane ikonografske predstave (Bruck, 1961)

Kataloški broj 2502.

Kataloški broj 3600.

Kataloški broj 2301.

Kataloški broj 4803.

Kataloški broj 2803.

Kataloški broj 2755.

Kataloški broj 2800.

Kataloški broj 2767.

Kataloški broj 2766.

Kataloški broj 2503.

AVERSNE PREDSTAVE IMPERATORA

Početak tetrarhije označava tranzicioni period u militarizaciji carskih predstava. Civilne predstave i dalje dominiraju, a one u vojnoj opremi nisu „kompletne“. Imperatori se predstavljaju u oklopu, ali bez šlema, samo sa lovorošim vencem ili radijalnom krunom. Imperator se prikazuje u varijantama ljudskog oklopa (*lorica squamata*) ili mukulatornog oklopa.

Ovakav spoj vojnih i civilnih elemenata mogao je biti kompromis vojne i civilne vlasti i takva je poruka slata podanicima carstva.

S druge strane predstave sa lovorošim vencem ili radijalnom krunom su omogućavale potpuno sagledavanje carskog lika dok su predstave pod šlemovima ovaj elemenat u velikoj meri negirale i ceo akcenat je stavljan na vojni karakter imperatora.

Standardne aversne predstave na novcu u ranom periodu dominata ne odskaču od onih u periodu principata. Biste su okrenute na levo ili desno sa svim stilskim karakteristikama. Ipak grubo gledano postoje osnovne razlike koje se odslikavaju u vidu naznačenog pokreta imperatora.

Među poprsjima koja su okrenuta na desno dominiraju jednostavne statične predstave imperatora koji je u oklopu i sa plaštrom. Na glavi najčešće ima samo lovoroš venac. Ruke se ne prikazuju. Karakter ovih predstava pokušava da spoji civilni i vojni karakter carske vlasti. U ovim predstavama oklop ukazuje na vojni karakter carske vlasti, dok je lovoroš venac klasični primer građanske / civilne. To je klasični primer odražavanja tradicije pax Romana.

Poprsja koja su okrenuta na levo odslikavaju tendenciju pokreta. Imperator se u ovim primerima češće prikazuje sa šlemom, ponekad sa štitom i kopljem. Pancir je naglašeniji, retko prikriven plaštrom. Štit se uvek nosi u levoj ruci ili prebačen preko levog ramena. Kopljje, ukoliko postoji, nalazi se ili u desnoj ruci okrenuto napred ili se prebačeno unazad preko desnog ramena. Iako je prikaz statičan on daje blagu naznaku pokreta u vidu marša kada je kopljje prebačeno preko ramena ili vidu borbenog napredovanja / napada kada je kopljje okrenuto napred. Skoro po pravilu predstave okrenute na levo su više militarističkog karaktera u poređenju sa poprsjima okrenutim na desno.

Studija aversnih predstava imperatora sama po sebi mogla bi predstavljati jednu

zasebnu disertaciju s obzirom na količinu materijala koja postoji. Upravo stoga u ovom radu je ponuđena pojedinačna analiza aversnih predstava Konstantina I kao primer.

KONSTANTIN I - STUDIJA POJEDINAČNOG SLUČAJA

Konstantin možda od svih imperatora ima najširi spektar predstava na novcu. Prikazuje se u različitim varijantama, a na ovom mestu će biti prezentovane u dve celine: kao aversne i reversne predstave.

Sve do 313. daleko su češće predstave imperatora kao vojnika u uniformi i pod punom opremom nego u građanskoj odeći. Takva je situacija ostala sve do pobeđe nad Licinijem kada postaje jedini gospodar celog carstva¹, a fokus se sa rimskog suparnika usmerava prevashodno na spoljne neprijatelje.

Predstave imperatora sa lovovim vencem u oklopu bile su najčešće u periodu od 306-324. Dalje u periodu do 335. postaju samo sporadične. Privrženost tetrarhiji ogleda se u aversnim predstavama od 306-309. koje su potpuno u savladarskom maniru. Od 310-313. uočava se potpuna militarizacija predstava kada se najčešće prikazuje sa šлемom i kopljem, štitom u punoj ratnoj opremi. Ova ikonografija iako se nastavlja nije tako drastično izražena nakon poraza Maksencija, ali svakako ima veoma jak uticaj sve do poraza nad Licinijem 324².

Najznačajnija je promena kada kao jedini vladar počinje da preuzima ikonografiju helenističkih vladara. Sve češće se na glavi umesto venca javlja dijadema.

Čuveni medaljon iz Ticinuma sa hristovim monogramom na šlemu (Kataloški broj 2781) prikazuje Konstantina sa štitom na kome su reljefno prikazni Vučica sa Romulom i Remom. Simbolika je funkcionalni spoj novog (hrišćanstvo) i tradicionalnog (rimска tradicija o osnivanju). Nakon bitke na Milvojskom mostu i potčinjavanja Rima ova dva se spajaju u liku samog Konstantina. On je novi Romul, a sa priznanjem hrišćanstva i osnivač novog Rima, novog Konstantinopolja i novog carstva zemaljskog.

Hrišćanska simbolika kod Konstantina naspram širokom mišljenju nije izražena.

1 Borić-Brešković, Vojvoda, 2013: 219-220.

2 Borić-Brešković, Vojvoda, 2013: 220.

Iako postoje predstave koje naglašavaju simbole nove religije poput predstave na medaljonu Iz Ticinuma (315.) ili kasnijih kovanja u Sisciji (319-324), ili još kasnijih iz Konstantinopolja (oko 327.), one ne dominiraju globalnom količinom novca koji se emituje. Sumnje u Konstantinovu pripadnost Hrišćanstvu i danas su povod rasprava kako istoričara tako i teologa. Po svemu sudeći Konstantin ili nikada nije postao hrišćanin ili je u najboljem slučaju pokršten na samrtnoj postelji, što u značajnoj meri ukazuje na njegov opšti stav prema novoj religiji koji je za njega lično imao više politički nego religijski karakter. Možda upravo iz ovog razloga takav nedostatak hrišćanskih elemenata i nije neobičan. Hrišćanstvo se u Konstantinovoj državničkoj viziji vezuje za bitku kod Milvijskog mosta 312. godine, ali njegovovi ikonografski elementi nedostaju na svim krucijalnim predstavama vezanim za ovu bitku. Čak i sami hronološki najbliži izvori, Laktancije i Eusebije, o Konstantinovoj viziji daju donekle kontradiktorne podatke.

Pojavu hrišćanskih elemenata treba tražiti možda u drugom pravcu. U vreme kada se pojavljuju malobrojni hrišćanski simboli Konstantin se spremi za sukob sa Licinijem ili je on već u toku. Iako je hrišćanstvo već široko rasprostranjeno u celom carstvu, hrišćanska populacija je i dalje brojnija i uticajnija u istočnim nego u zapadnim delovima carstva, koji su u tom trenutku pod Licinijevom vlašću. Konstantinov ulazak u hrišćanske tokove, faktički je predstavljaо povezivanje sa populacijom koja je insajderski mogla da utiče na Licinijev pad. Protivnik je to i osetio što se najdirektnije ogleda u povlačenju potpisa sa Milanskog edikta i početku ponovnog progona hrišćana na teritorijama pod njegovom kontrolom.

Cela vizija Hristovih simbola pred bitku kod Milvijskog mosta u svakom slučaju energičnije je eksplatisana i u ikonografiji i u propagandi od njegovih naslednika.

Aversni tipovi predstava Konstantina I mogu se podeliti u nekoliko varijanti:

Varijanta 1

Imperator u ljuspastom oklopu sa lovoroškim vencem na glavi (Kataloški broj 2701)
Postoje podvarijante oklopa sa ravnom ivicom i valovitom ivicom na grudima (Kataloški broj 2702)

Varijanta 2

Imperator u ljuspastom oklopu samo sa žezlom i lovoroškim vencem na glavi. Posebna dekoracija na ramenim trakama – nosačima u vidu floralnog ornamenta. (Kataloški broj 2714)

Varijanta 3

Imperator u ljuspastom oklopu sa šlemom i kopljem (Kataloški broj 2703). Na šlemu je prikazan venac ili verovatnije uska traka od lovorošvog lišća.

Varijanta 3a

Imperator u ljuspastom oklopu sa šlemom (Kataloški broj 2713). Sličan prethodnom, ali bez koplja. Razlika u odnosu na šlem prethodne varijante je u obliku lovorošvog venca. Na ovim primercima lovorošv venac je razlistan i mnogo dekorativniji.

Varijanta 4

Imperator u ljuspastom oklopu sa šlemom na glavi. Kalota šlema jednostavna. Čeoni branik profilisan i dekorativan. Perjanica od čvrstog materijala sa kuglicama po gornjem obodu. Otvori za uši široki, uši potpuno otkrivene (Kataloški broj 2704).

Varijanta 5

Imperator u ljuspastom oklopu sa trakom preko grudi (možda od štita?). Šlem sa metalnom uskom perjanicom. Zvezde kao dekoracija kalote. Štit ukrašen reljefom sa predstavom konjanika koji preskače preko ležećeg neprijatelja (Kataloški broj 2705.).

Varijanta 5a

Isti kao prethodni, varijacija se odnosi na izgled štita koji nije reljefno dekorisan već je prikazan kao i ljuspasti oklop od dugih tankih pločica sa ojačanim ivičnom oplatom. Na oplati nema prikazanih nitni (Kataloški broj 2706).

Varijanta 5b

Isti kao i prethodni, varijacija se odnosi na štit koji je standardnog oblika, ravne površine, široka oplata sa nizom nitni. Koplje u vidu lastinog repa. Šlem manje raskošan

(?) (Kataloški broj 2707).

Varijanta 5c

Isti kao prethodno, varijacija se odnosi na štit čija je osnovna površina prikazana ka o ljuspasti oklop. Na oplati duž ivice se uočavaju nitne (Kataloški broj 2708).

Varijanta 6

Imperator u ljuspastom oklopu sa jednostavnim šlemom. Šlem je bez dekoracije, perjanica sa naglašenim perdima, široka iznad čeonog dela, sužava se na nulu iznad vrata. Prostire se preko cele duže ose šlema. U predstavama uši su inkorporirane u traku koja prolazi preko brade. Preko šlema se prikazuje lovorov venac (Kataloški broj 2713).

Varijanta 7

Imperator u ljuspastom oklopu sa šlemom na glavi. Oklop jednostavan, bez dekoracije. Šlem sa reljefnom dekoracijom u vidu ljiljanovg cveta sa dragim kamenom ili bobicama (?). Čeoni štitnik takođe reljefno dekorisan, dominiraju bobice. Perjanica široka iznad čela sa špicastim završetkom iznad vrata. Na perjanici polumesečasta dekoracija, okrenuta ka kaloti. Otvori za uši usečeni u kalotu. Kalota široko otvorena iznad čela (Kataloški broj 2715). Ova predstava ima svoju varijaciju i sa muskulaturnim oklopom (Kataloški broj 2716). Podvarijante ove predstave postoje i u verziji sa kopljem i štitom u rudimentarnoj varijanti ljuspastog oklopa.

Varijanta 8

Imperator u muskulaturnom oklopu, prekriven plaštrom, na glavi samo lovorov venac, u desnoj ruci kopljje sa vrhom u vidu lastinog repa (Kataloški broj 2710.).

Varijanta 9

Imperator u muskulaturnom oklopu (?), u celosti prekriven plaštrom, Široka kresta po dužini šlema sa pet uočljivih segmenata. Kopljje u desnoj ruci prebačeno preko desnog ramena. Kopljje je listolikog oblika (Kataloški broj 2709).

Varijanta 10

Imperator u muskulaturnom oklopu bez plašta. Šlem sa reljefnom dekoracijom na kaloti, niska perjanica celom dužinom šlema, nema obrazina. Prikazana kosa ispod šlema. Postoji utisak kao da šlem stoji na vrhu glave (Kataloški broj 2711).

KONSTANTIN I VELIKI

Kataloški broj 2703

Kataloški broj 2713

Kataloški broj 2704

Kataloški broj 2718

Kataloški broj 2715

Kataloški broj 2716

Kataloški broj 2711

Kataloški broj 2717

Kataloški broj 2705

Kataloški broj 2706

Kataloški broj 2725

Kataloški broj 2707

Kataloški broj 2708

Kataloški broj 2709

Kataloški broj 2725

Kataloški broj 2728

Kataloški broj 2730

KONSTANTIN I VELIKI

Kataloški broj 2701.

Kataloški broj 2702.

Kataloški broj 2714.

Kataloški broj 2723.

Kataloški broj 2710.

Kataloški broj 2720.

Kataloški broj 2764.

Kataloški broj 2764.

Kataloški broj 2766.

Kataloški broj 2767.

Kataloški broj 2781.

ORUŽJE KAO ELEMENT IKONOGRAFIJE

PREDSTAVE ORUŽJA I VOJNE OPREME

Oružje i vojna oprema čine osnovu ikonografije ovog doba. Iako je vreme vojnih careva okarakterisano kao period vojne diktature, vojna ikonografija u kasnoj antici postaje okosnica carske propagande.

Bodeži se uopšte ne prikazuju u ikonografskim scenama, dok se praćke, opsadne mašine ili teža bacačka sredstva veoma retko prikazuju.

Dominiraju predstave oklopa i šlemova od defanzivne opreme i kopljja kao centralno oružje rimskih ratnika. Vexilumi postaju skoro jedina okosnica vojnih insignija.

RELJEFNE I SKULPTORSKE PREDSTAVE

Predstave oružja i opreme na reljefima mogu se podeliti na dve grupe. Prva se odnosi na javne spomenike, poput carskih slavoluka i stubova. Druga se odnosi na privatne, individualne spomenike vojnika i dostojanstvenika. Prva grupa nosi složenije scene, veliki broj figura, ali i daleko manje detalja, pre svega oružja i opreme. Druga grupa donosi uglavnom pojedinačne predstave ili manje grupe figura, ali sa daleko većom količinom detalja.

PREDSTAVE NA MOZAICIMA

Vojna ikonografija nikada nije bila izražena na mozaicima. Oružje i bitke predstavljeni su samo u scenama dva umetnička pravca. Prvi čine istorijske scene koje se javljaju u drugim delovima carstva (Pompeja – bitka kod Isa). Drugi čine predstave gladijatora ili venatora koje se javljaju daleko češće a postoje i u Iliriku. Scene sa venatorima se u kasnoj antici češće javljaju zbog stava hrišćanstva prema gladijatorskim borbama. Ove scene značajne su za istraživanje postavljene teme iako nisu direktno vezane za vojsku. Oružje predstavljeno na njima nije nešto što se razlikuje od onog u standardnoj upotrebi pa su iz tog razloga i one uključene u razmatranje.

PREDSTAVE U PISANIM IZVORIMA

Sve predstave oružja u pisanim izvorima prema dosadašnjim istraživanjima vezuju se za pomenuta tri izdanja Noticije dignitatum.

Javlja se na stranama vezanim za radionice (*fabricae*). Generalno posmatrano svi problemi koji se vezuju za interpretaciju štitova slično se mogu se vezati i za crteže oružja. Oružje nosi jak stilski uticaj prepisivača i njegovog vremena, ali za razliku od fortifikacija, isti primeri oružja se javljaju u svim prepisima, naravno sa razlikama u varijacijama boje i slikanim detaljima. Ovo donekle hendikepira ozbiljniju analizu oružja ali nam omogućava da se uradi bazična analiza o tome šta je izrađivano i koji su bili rudimentarni oblici koji su birani za proizvodnju.

PREDSTAVE NA NOVCU

Predstave na novcu su na žalost zbog svoje veličine u osnovi redukovane i pojednostavljene. Od opreme dominiraju oklopi i šlemovi na aversnim predstavama. Na reversnim predstavama pojavljuju se oklopi, šlemovi, štitovi i koplja, dok svi ostali delovi opreme veoma retko ili nikad.

Na reversnim predstavama oružje i oprema se prikazuju na nekoliko načina:

1. Kao ukomponovana celina u vidu trofeja
2. U rukama imperatora, božanstava ili vojnika
3. Ležeći na zemlji oko poraženog neprijatelja
4. Kao dekorativna celina oko božanstava

1. Oružje i oprema kao celina u vidu trofeja

Trofej na koplju gde okosnicu trofeja čini muskulaturni oklop, postavljen na kopljje.

Na vrhu se nalazi šlem, a sa strane dva ovalna štita. Postoje varijante na kojima se ne prikazuju štitovi sa strane.

2. Oružje u rukama vojnika ili imperatora

Kao oružje prikazano u rukama imperatora javljaju se razne vrste kopalja.

3. Oružje koje leži na zemlji oko poraženog neprijatelja

Prikazi oružja na ovaj način veoma su retka. Javljuju se povremeno na medaljonima, ili oko tela poraženih neprijatelja.

4. Kao celina oko božanstava

Božanstvo, u principu Viktorija, prikazuje se ili kako sedi na muskulaturnom oklopu ili na tronu pored oklopa koji stoji na zemlji. U rukama drži veći ovalni štit sa natpisom.

TROFEJI

Pod trofejom se u rimskoj ikonografiji podrazumeva kompozicija dekorativnog skupa zarobljene vojne opreme koja se sastoji iz koplja na koji je okačen oklop, iznad njega na vrhu šlem i dva velika ovalna štita sa strane. Ovakav skup opreme je najčešća varijanta koja se prikazuje. Postoje varijacije u kojima se sa strane dodaju dodatna koplja iza štitova ili se umnožava broj štitova.

Iako simboliše ratni plen, u zavisnosti od veličine predstave može ali i ne mora da se prikazuje sa posebnim dekorativnim elementima. Detalji se prikazuju najčešće na štitovima, ređe na samom oklopu.

Okosnicu trofeja čini oklop koji je najčešće muskulaturnog tipa. Ovaj oklop je adekvatan za scene trijumfa iz dva razloga. Prvi je taj što muskulaturni oklop nose najviši oficiri, odnosno vojskovođe ili carevi, te prikazivanje njihovog zaplenjenog oružja simboliše i pobedu nad njima lično. Drugu razlog je taj što ni jedan drugi oklop nema čvrstinu da samostalno stoji zadržavajući oblik kako se u predstavama najčešće prikazuje.

Štit u ovom konceptu može biti ovalni, okrugli ili poligonalni. Njegova veličina se

Trofej iz Tilurijuma, I vek, *Legio VII Claudia* (Cambi, 2010: 11)

redukuje na visinu oklopa. Uglavnom se prikazuje iz profila ili ređe iz poluprofila, kada je umbo naglašeniji.

Tokom principata veliki značaj je ukazivan detaljima trofeja, te su delovi opreme, oklopi, a naročito štitovi modelovani prema realnoj opremi poraženog neprijatelja. Ovakav princip se najbolje vidi na reljefu iz Tilurijama, jednog od ranijih logora VII Klaudije, koja u kasnijim decenijama, odnosno vekovima ostaje stalna posada mezijskog limesa u Viminacijumu.

Zbog mase opreme koja je nagomilana na kopiju pretpostavlja se i njegova znatna težina te zbog toga dominiraju predstave u kojima je ili poboden u zemlju ili ako figura nosi trofej, nosi ga prebačenog preko ramena.

Kada su kasnoantičke predstave trofeja u pitanju važno je primetiti da sve većina predstava trofeja, bez obzira o kojoj pobedi se radi, su bezlične, unificirane i po pravilu predstavljaju varijante rimske vojne opreme. Čak i kada se slavi победа nad varvarima, na trofeju se prikazuje rimska, a ne varvarska oprema. Razlog tome može biti ciljna grupa kojoj se upućuje poruka – široka i prosta rimska populacija. Rimska populacija koja je u kontaktu sa novcem, razume i poznaje izgled rimske vojne opreme, ali ne i varvarsку opremu koju možda nikada nije imala priliku da vidi kada su u pitanju događaji na sasvim drugom kraju carstva. Upravo stoga umetnici koriste svima prepoznatljiv model. Ovakve predstave razlikuju se od predstava iz perioda principata jer su ranije češće prikazivane nacionalne karakteristike pobedenih neprijatelja.

Jedino primećeno odstupanje ovog principa u kasnoantičkim okvirima predstav-

Viktorija, Slavoluk Septimija Severa
(<http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=1275>)

Ijaju neki od reljefa na Konstantinovom slavoluku u Rimu. Trofeji nose jasne odlike istočnjačkih naroda, odnosno na koplju je umesto oklopa kratka tunika a umesto šlema frigijska kapa, slično ranijim prikazima sa slavoluku Septimija Severa.

Male dimenzije novca nisu prepreka da se nacionalno označi poraženi neprijatelj. Tako se na primer na cezarovim denarima jasno identificuje galsko oružje na sklopu trofeja na reversu¹. Upravo ovakav primer ide u prilog prethodno iznetoj interpretaciji trofeja u ikonografskim kontekstima kasne antike.

I prilog ovakvoj ikonografskoj interpretaciji ide i primer dva sarkofaga iz Rima na kojima su prikazani trofeji. To su dva čuvena sarkofaga sa predstavama bitke. Mlađi sarkofag iz II veka, poznat kao Portonacio sarkofag i sarkofag iz sredine III veka poznat kao Ludovisi sarkofag. Oba sarkofaga predstavljaju neke od najviših dometa rimske skulptorske umetnosti.

Portonaccio sarkofag (T.II-30A,30B), koji potiče iz znatno ranijeg perioda, konceptualski sadrži sličnu predstavu bitke sa trofejima na uglovima. Ali nasuprot Ludovisi sarkofagu ovde trofeji odgovaraju predstavljenim varvarima. Oprema nije rimska već je potpuno analogna štitovima i šlemovima varvara. Karakteristika prikaza na ovom sarkofagu je činjenica da suprotno uobičajenom principu da su štitovi istovetni i simetrični, štitovi su različiti na svakom od dva isklesana trofeja.

Ludovisi sarkofag (T. II-35,36,39) nosi sve karakteristike kasnoantičke ikonografije, pogotovo kada su u pitanju trofeji na uglovima. Oba nose sve jasne karakteristike rimske opreme. Luksuzni oklop, okosnica trofeja, absolutno odgovara onom koji rimljeni pa na kraju i sam imperator nose. Štitovi su ovalni, istovetni kao i oni koje vojnici u jeku bitke nose - susedne figure u reljefnoj predstavi. Nasuprot tome, oprema varvara na istom

Portonaccio sarkofag, T. II-31.

Ludovisi sarkofag, T. II-39.

¹ Brešković, 1991: 34

sarkofagu apsolutno ne odgovara predstavama trofeja. Pre svega varvari uopšte ne nose oklope, a četiri figure varvarina koje su predstavljene sa štitom nose šestougaone štitove. Varvarski ratnici ne nose šlemove a samo se dvojica jasno izdvajaju noseći frigijske kape.

Predstave trofeja na reljefima i skulpturama kasne antike

Prikazi trofeja na prostorima Balkana imaju dugu tradiciju. Prednost javnih spomenika daje mogućnost prikazivanja velikih scena sa nizom ikonografskih detalja.

Možda najlepši primer predstavlja reljef iz Tilurijuma čije se poreklo može vezati za ranu istoriju pripadnika *legio VII Claudia*.

Galerijev slavoluk
(T. II-18,19)

Trofeji na Galerijevom slavoluku predstavljeni su minimalistički i u potpunoj disproporciji u odnosu na figure vojnika. Ovakav način ne spada u klasični ikonografski model, posebno s obzirom na činjenicu da veličina trofeja odgovara veličine vojnikove glave (T. II-18). Na svim reljefima uočeno je nekoliko primeraka, koji su na žalost u velikoj meri oštećeni. Na najbolje očuvanom prikazu izgleda da trofej prati šablon prikazivanja rimske opreme. Čine ga oklop i dva ovalna štita. Nije sigurno da li su svojevremeno na vrhovima stajali i šlemovi ali na osnovu očuvanosti verovatno je da nisu.

Kao pandan Galerijevom slavoluku daleko bolje očuvani ostali su reljefi sa Konstantinovog slavoluka iz Rima (T. II-

Galerijev slavoluk,
(T. II-18)

Konstantinov slavoluk,
(T. II-54).

Konstantinov slavoluk,
(T. II-51).

51,52,54).

Na Konstantinovom slavoluku trofeji se nalaze predstavljeni u dve varijante na postamentu same građevine, kao i na luku iznad centralnog prolaza.

Na luku iznad prolaza nalaze se dve naspramne Viktorije koje nose redukovane trofeje. Na koplju je postavljena odeća (tunika), a ne oklop, sa frigijskom kapom na vrhu (T. II-52).

Na postamentu se nalaze trofeji u dva karakteristična konteksta (T. II-54). Na prvom prikazu se trofej nalazi grupe zarođenika. Na koplju je postavljena umesto oklopa odeća, na vrhu se nalazi šlem, a sa strane se nalaze dve grupe štitova. U prvom planu se nalaze dva ovalna štita, a iza njih se nalaze dva poligonalna štita. Na štitovima nema prikazanih dodatnih detalja.

Druga je predstava tipična predstava Viktorije koja je okrenuta ka posmatraču i nosi trofej u levoj ruci (T. II-51). Na koplju se u osi nalazi muskulaturni oklop sa šlemom na vrhu. Sa strane se nalaze dva simetrična šestougaona štita dekorisana volutama. Iznad levog štita nalazi se sekira, dok su iznad desnog dva ukrštena koplja sa trougaonim vrhovima.

Licinijeva kameja,
T. IV-4.

Licinijeva kameja

(T. IV-4)

Trofej koji nosi Viktorija, prikazan na Licinijev kameji spada među retke primere prikaza na nakitu (T. IV-4). Na trofeju su prikazani muskulaturni oklop i šlem, bez štitova ili oružja sa strane. Trofeji se pojavljuju na kamejama i ranije poput onog na Gemi Augustei iako je sama scena značajno drugačije koncipirana.

Predstave trofeja na novcu

Predstave trofeja spadaju među neke od najčešćih elemenata vojne ikonografije koji se pojavljuju na reversnim predstavama.

Na aversnim predstavama trofeji se ne prikazuju, zbog minimalne količine raspoloživog prostora uz portrete imperatora. Pojavljuju se uz božanstva poput Viktorije, Marsa ili ređe Virtusa. Uz imperatora se javlja sa predstavom vladarom u punoj figuri, samostalno ili u kombinaciji sa božanstvima, najčešće Viktorijom. Serija scena doduše veoma retka prikazuje kompoziciju samog trofeja pobodenog u zemlju između zarobljenika - koncept koji postoji i u varijanti sa veksilumom.

Veličina prostora na površini novca nije ograničavajuća kada su u pitanju vešti umetnici što su stara izdanja i pokazala. Tako na primer Cezarovo kovanje sa trofejem iz galskog rata sadrži podjednaku količinu detalja kao i mnoge znatno veće scene na reljefima.

Ličnosti koje nose trofeje nisu brojne. To su ili imperator ili božanstva (Viktorija, Mars ili Virtus), što jasno odvaja ikonografski koncept predstavljen na numizmatici od onog koji se prezentuje na reljefima građevina ili spomenika. Trofeji se prikazuju u sledećim kontekstima kao nekoliko tipova scena:

Tip 1. Viktorija sa trofejem

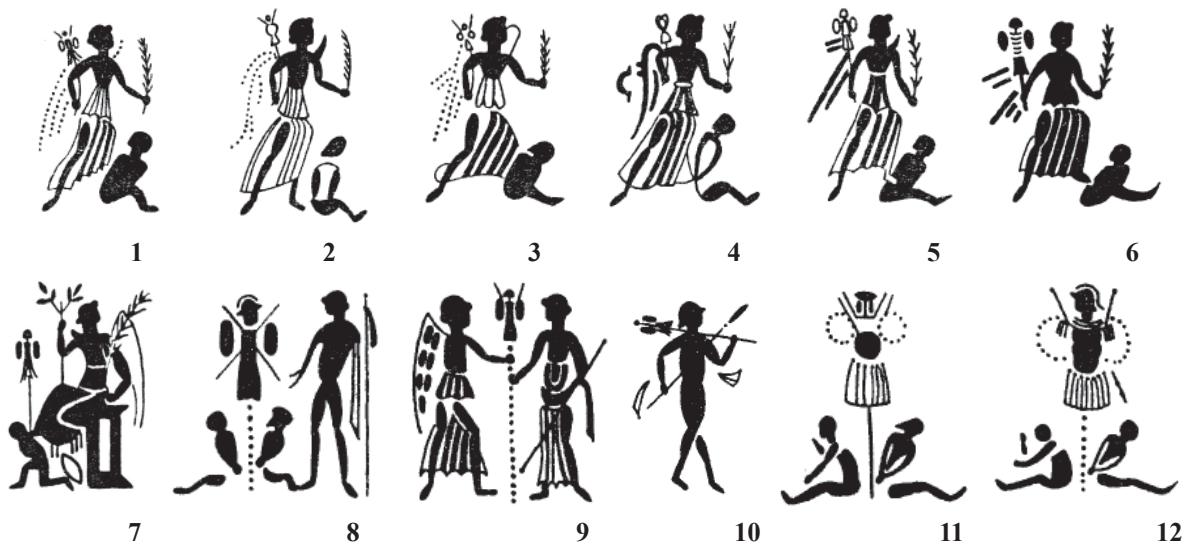
Varijanta 1 - Viktorija u pokretu nosi trofej u jednoj ruci a palminu granu u drugoj. Ispred nje na zemlji sedi zarobljenik vezanih ruku. Trofej je umanjenih dimenzija zbog ograničenog prostora za predstavu (Trofeji Bruck 1-6, kataloški broj 2750, 2751).

Varijanta 2 - Viktorija koja sedi na žrtveniku i u rukama drži granu. Trofej stoji ispred nje poboden u zemlju. Ispred nje na zemlji sedi zarobljenik vezanih ruku (Trofeji Bruck 7, Kataloški broj 2759).

Novac, revers, Legenda: CAESAR,
Predstava trofeja, 48-44 p.n.e.
Potter, 2007: 30.

TROFEJI - ŠEME PRIKAZA PREMA BRUKU

Šematzovane ikonografske predstave (Bruck, 1961)

Varijanta 3 - Viktorija predaje imperatoru trofej u ruke (Trofeji Bruck 9, Kataloški broj 5001, 3104).

Varijanta 4 - Viktorija stoji pored trofeja i drži ga desnom rukom. Trofej je minimalnih dimenzija sa dekorativnim kopljem u vidu niza spojenih sfera (Kataloški broj 2766).

Varijanta 5 - Viktorija stoji i drži dva lovova venca u obema rukama. Ispred nje stoji trofej poboden u zemlju. Pored klasičnog numizmatičkog reversa koristi se i kao žig na srebrnim slitcima (T. IV-18).

Tip. 2. Mars / Virtus sa trofejem

Varijanta 1 - Mars u pokretu u jednoj ruci nosi koplje a u drugoj trofej prebačen preko ramena (Trofeji Bruck 10, kataloški broj 2302, 2786).

Varijanta 2 - Istovetan ikonografski koncept kao prethodni samo sa Virtusom umesto Marsa (Trofeji Bruck 10, kataloški broj 2403, 2405).

Tip. 3. Imperator sa trofejem

Varijanta 1 - Imperator, pod punom ratnom opremom sa šлемom na glavi, u pokretu desnom rukom vuče zarobljenika vezanih ruku za kosu. Levom rukom nosi trofej prebačen preko levog ramena (Kataloški brojevi 3200, 3201, 3202, 3203, 3204, 3205, 3206). Postoji i podvarijanta ista kao ova ali sa drugim zarobljenikom koji sedi na zemlji ispred

imperatora. Imperator ga gazi levom nogom (Kataloški broj 2724).

Varijanta 2 - Imperator pod punom ratnom opremom stoji pored trofeja. U levoj ruci drži dugi skiptar ili koplje. Sa desne strane na zemlji sedi zarobljenik koji se hvata rukama za glavu (Kataloški broj 3107).

Varijanta 3 - Imperator, u oklopu sa plaštrom, bez šlema, svojim rukama sastavlja trofej koji je poboden u zemlju pored njega. Desnom rukom namešta šlem na trofeju, u levoj ruci drži skiptar. Ispod trofeja stoji šlem i još primeraka oružja koji kao da tek treba da se postave na trofej (Kataloški broj 2721).

Tip 4. Trofej poboden u zemlju

Trofej je centralna ideja predstave, nema figura koja bi ga nosila. Zarobljenici pojavljaju slavljenje pobjede nad neprijateljem.

Varijanta 1 - Trofej je poboden u zemlju a sa obe strane sede zarobljenici vezanih ruku (Trofeji Bruck 8, 11-12, kataloški broj 2711).

Varijanta 2 - Trofej poboden u zemlju. Personifikacije Alamaniae / Franciae sedi na zemlji ispod trofeja (Kataloški broj 2737, 4810).

Srebrni slitak sa reversnom predstavom Viktorije i trofeja, (T. IV-18).

TROFEJI

Kataloški broj 2711.

Kataloški broj 2721.

Kataloški broj 2724.

Kataloški broj 2750.

Kataloški broj 2759.

Kataloški broj 2766.

Kataloški broj 5001.

Kataloški broj 3104.

Kataloški broj 3107.

Kataloški broj 3200.

Kataloški broj 3201.

Kataloški broj 4810.

Kataloški broj 2302.

Kataloški broj 2403.

Kataloški broj 2405.

PARADNO NAORUŽANJE

Paradna oprema je karakteristična za kasnu antiku. Luksuzni primerci pre svega šlema i oklopa izdvajaju se i na ikonografskim predstavama i među nalazima. Sve poznate analogije i otkriveni primerci biće opisani i interpretirani u poglavljima sa pojedinačnim tipovima oružja i opreme.

Šlemovi su svakako najpoznatiji i najatraktivniji nalazi. Ovde spadaju dva zlatna šlema iz Berkasova i zlatni šlem iz Jarka¹.

Kada su u pitanju panciri tu donekle postoji raskorak između stvarnih nalaza, pre svega nalaza pektoralu iz Ritopeka i ikonografskih predstava². Među ikonografskim predstavama primetan je znatan uticaj starijih tradicionalnih predstava iz perioda principata.

Šlemovi, oklopi, štitovi i mačevi čine najtipičnije vrte oružja i opreme koje se izrađuju u luksuznim i dekorativnim varijantama. Postoje i dekorativne verzije vrhova kopala ali ona ne spadaju u ustaljeni tip oružja koji je posebno dekorisan, a posebno se ne javljaju među ikonografskim predstavama.

Mačevi

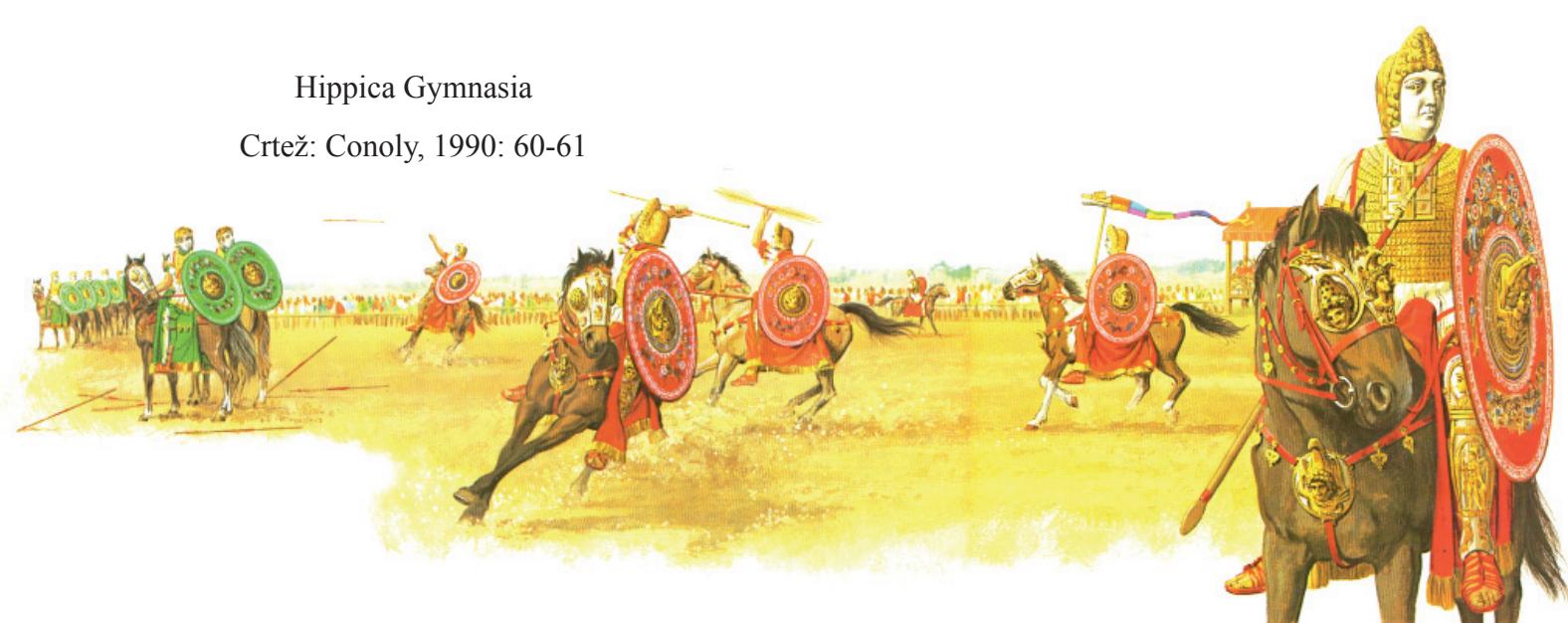
Paradni mačevi spadaju među specifično oružje. Dekorativni elementi najčešće obuhvataju dršku, branik i kaniju, delove koji su izloženi pogledima javnosti i koji se po

1 Vujović, 2011.

2 Crnobrnja, Krunic, 1997: 279

Hippica Gymnasia

Crtež: Conoly, 1990: 60-61

pravilu pojavljuju u ikonografskim predstavama. Mač se veoma retko prikazuje isukan. Uglavnom samo na sarkofazima sa scenama bitke. Međutim, postoje primerci oružja, potvrđeno nalazima sa prostora samog Ilirika, na kojima je ukrašeno i samo sečivo. Najbolji primer je spatha iz Muzeja grada Beograda (T. III-43) koja na sečivu ima izrađen plamenasti ukras u dve užljebljene trake duž ose mača.

Hypica gymnasia

Konjičke igre spadaju među najatraktivnije javne događaje kojima se u okviru propagande prikazivala veština ispremnost, moć, ili ponekad fiktivna moć, carske vojske i kojima su građani uveravani u sigurnost koju su trupe pružale. Takođe vera u vojsku je učvršćivala položaj cara i obezbeđivala podršku njegovoј vlasti. Mogle su se održavati i u čast carskih rođendana, jubileja. Ovakvi događaji morali su biti grandiozni, sa velikim brojem posetilaca i potencijalno stranih izaslanika. Ne treba omalovažavati uticaj ovakvih događanja ni na varvare i protivnike na koje je trebalo izvršiti utisak ili ih čak zastrašiti javnom demonstracijom moći rimskeh trupa.

Ove igre predstavljale su i deo obreda i različitih ceremonija. Među ovakve događaje najčešće spadaju one vezane za kult mrtvih (*novemdiale sacrum, cena novemdialis, ludi novemdialis, funus militare*). Mogle su biti i deo klasičnih vojnih parada, smotri ili trijumfa.

Još Arijan piše o konjičkim igrama u svom spisu *Tactica* iz II veka n.e. Njegov opis pominje skupocene šlemove sa maskom, kao i drugu dekorativnu ili luksuznu opremu. Tokom ovih igara prikazivana je veština ratovanja i spretnost, pre svega konjičkih jedinica. Učesnici događaja su se kretali u grupama ili pojedinačno zavisno od programa. S jedne strane demonstrirana je veština jahanja, a sa druge veština borbe tako što su se grupe međusobno gađale ili su gađane posebno pripremljene mete.

Oprema koja je korišćena tokom ovih događanja nije ista koja je korišćena u realnim borbama. Koplja i drugo oružje su bila manevarska sa vrhovima kojima se drugi učesnici nisu mogli povrediti. Sama oprema koju su nosili bila je luksuzna i bogato ukrašena, ali nije pretstavljala i adekvatnu zaštitu u borbenim uslovima. Kako i Arijan pominje šlemovi

su bili kompozitni sa bronzanim maskama preko lica, što ih dodatno čini nepraktičnom za borbenu upotrebu zbog suženog vidnog polja.

O tome da nisu postojale striktno paradne jedinice u okviru rimske vojske namenjene za ovakva događanja svedoči niz nalaza paradne opreme koja se na osnovu natpisa i njihovih vlasnika može vezati za različite formacije širom carstva. Distribucija ovih nalaza takođe ukazuje na to da je svaka jedinica sa dugom tradicijom mogla imati deo opreme koju je koristila prilikom ovakvih javnih događaja.

Paradna oprema koju su imperatori nosili tokom ovakvih događanja čini srž ikonografije i okosnica je propagande koja je plasirana građanstvu o ličnosti imperatora. Korišćen je njen luksuz i laka prepoznatljivost kao glavni adut koji je privlačio pažnju posmatrača.

Poreklo ovakvih događanja nije dovoljno poznato. Ratničke igre bile su deo pogrebnih svečanosti još u bronzanom dobu, pa je moguće njihovo preuzimanje još iz helenске homerske tradicije. Arijan traži njihovo poreklo u galskim ili iberskim običajima, ali analogije nisu potvrđene među ovim narodima u predrimsko doba. Tradicije paradnih šlemova sa maskom mogu se pratiti kroz helenizam, primere iz pergamske kraljevine i etrurijce pre pada pod rimsku vlast.

Predstave paradne opreme na novcu

Prema do sada analiziranom materijalu paradno naoružanje nije prikazivano na reversnim predstavama. Rudimentarni oblici oružja i opreme mogli su biti birani i iz jednostavnog razloga što je veličina prikaza bila mala, pa nije ni bilo mogućnosti za prikazivanje detalja.

Kataloški broj 3401.

Kada su aversne predstave u pitanju stvar stoji sasvim drugačije. Imperatori i jesući koji su za potrebe propagande i promocije nosili upravo paradno naoružanje. Veličina prikaza na aversu je bila značajno veća od one na reversu iako je i dalje bio mali i ograničen veličinom lika imperatora. Sem šlema koji je uvek u celosti prikazivan ostali delovi paradne opreme su bili samo delimično prikazivani. Problem kod prikazivanja carskih likova sa šlemovima je taj da nikada obrazine (*paragnatide*) nisu prikazivane. Isto važi

za nazalni štitnik, dok je vratobran prikazivan redukovano ukoliko je uopšte prikazivan. Ikonografski koncept je zahtevaо da se vidi lice cara te su sve ove predstave praktično nekorektne u odnosu na ono što bi običan posmatrač video kada se imperator pojavi pod punom paradnom opremom.

Štit nije mogao biti prikazan više od polovine, mada je najviše scena u kojima se vidi samo gornja trećina štita.

Od kopalja najčešće se vidi samo vrh i mali deo drške. Često cela scena deluje neprirodno jer se stiče da je koplje dužine mača prema tome kako leži u ruci. Izuzetak čine plumbate koje su kratke same po sebi. Međutim, kao plumbate se mogu opredeliti samo primerci na kojima se sigurno uočavaju oba kraja oružja, s obzirom da se i duga koplja koja nose probajac u vidu lastinog repa ikonografsko veoma slično prikazuju.

Mačevi se ne prikazuju iz jednostavnog razloga što se i ne bi videli u sklopu koncepta da se istakne samo poprsje imperatora. Jedini primer prikaza mača je u dekorativnoj kaniji na reversu Valentinijanovog medaljona (Kataloški broj 3401). Razlog što je ova scena izuzetno uspela da prikaže detalje na oružju je taj što je medaljon daleko većeg prečnika (53 mm, 80,45 g) od prosečnog solida koji je plasiran rimskej populaciji.

Hypica Gymnasia,
rekonstrukcija
Xanten, Nemačka,
Rimski festival
2007. godine
(foto: N. Mrđić)

OKLOPI

Oklopi čine veoma promenljivu stavku na ikonografskim predstavama. Visoki do stojanstvenici i dosta vojnika na javnom spomenicima prikazani su sa oklopima. Privatne predstave na nadgrobnim spomenicima koje prikazuju vojnike s druge strane veoma retko prikazuju vojnike u oklopima. privatna ikonografija ograničava se na sagum i tuniku, što u mnogome ide u prilog napomenama antičkih autora da su vojnici svesno odbacivali šlemove i oklope kao deo svoje redovne opreme. Na pojedinim trofejima, pre svega na Konstantinovom slavoluku pojavljuju se tunike umesto oklopa, što takođe može ići u prilog ovakvoj interpretaciji. Ni jedan od vojnika koji je prikazan na mozaicima širom carstva, takođe ne nosi oklop.

Izostanak oklopa u borbi nije zaobišao ni carsku ikonografiju. Na kameji iz Ku sadka (T. IV-1), sam Konstantin u jeku bitke pobeduje i gazi neprijatelja obučen samo u tuniku, bez šlema i bez oklopa.

Paradni oklopi

Pektoral paradnog oklopa iz Ritopeka

(T. III-1,2,3)

Paradni oklop iz Ritopeka¹ spada među jedinstveni nalaz ovog tipa u svetu. Pektoralna ploča je trapezoidnog oblika, izrađena od tankog mesinganog lima. Vratni izrez čini

¹ Za detaljne opise i interpretacije videti: Popović, 1993; Srejović. 1993:303-304; Crnobrnja, Krunić, 1997; Vujović, 1998: 217; Vujović. 2000;

Pektoral, Ritopek, T. III-1,2,3

Pektoral, Ritopek, T. III-1,2,3.
Detalj borbe ratnika

Umbo, reka Tyne.
T. III-4,5

lučno isečena gornja ivica. Sa obe bočne strane nalaze se po tri kružna dekorativna dugmeta koja su grudnu ploču spajali sa podlogom oklopa. Gornja površina dugmadi ukrašena je tehnikom čelijastog emajla u crvenoj, zelenoj i plavoj boji. Dodatni dekorativni element čini posrebrenje. Spoljašnji rub prati vrpčasti ornament naglašen punktiranjem i urezivanjem linija. Osnovni dekorativni element čini ukras izveden u visokom reljefu. Prepoznaje se sedam bista sa pratećim atributima između kojih se nalaze legijske insignije (*aquila. signum. vexillum*). Insignije su raspoređene u tri friza. Središnji deo donjeg friza predstavlja borbu dva bogato opremljena vojnika. Iznad njih nalazi se arhitektonska konstrukcija koju čine dva luka sa kapitelima.

Središnja figura pektoralu nesumnjivo predstavlja boga Marsa koga flankiraju sa leve strane Sol i sa desne Jupiter². Figura u donjem levom uglu predstavlja Saturna. Za ostale četiri figure postoje različita mišljenja među istraživačima: Prema mišljenju I. Popović³ u gornjem levom uglu se nalazi Honos, Virtus ili Disciplina, u gornjem desnom Genius Legionis, a u donjem desnom Pietas. R. Petrović i M. Vujović za ova poprsja ponudili su značajno drugačiju interpretaciju. Oni u celom kontekstu umesto njih vide Lunu, Merkura i Veneru dajući celom pektoralu radikalno drugačiju interpretaciju. Sa ovakvom interpretacijom slaže se i E. Kunzl⁴.

Prema njima svi likovi zajednički predstavljaju sedam planetarnih božanstava rimskog panteona koja personifikuju dane u kalendarskoj nedelji. Redosled dana u okviru nedelje, može se pratiti počev od poprsja božanstva na levoj strani u donjem redu. Saturn sa kosirom i bikom (koji je njegov zodijački znak) predstavlja prvi dan - subotu (sabbati). Nedelja (dominica) je personifikuje Sola sa zrakastom krunom i bičem koji se nalazi u srednjem redu levo. Iznad njega (gornji red, levo) je predstava Lune, koja simbolizuje ponеделjak (lunae). Centralna predstava u srednjem redu je Mars pod vojnom opremom koju čine šlem, kopljje i štit. On se vezuje za utorak - martis dies. Poprsje muškarca predstavljeno u gornjem desnom uglu koje I. Popović identificuje kao *Genius Legionis VII Claudioe* Vujović identificuje kao Merkura koji se vezuje za peti dan u antičkoj sedmici mercurii dies - sredu. Jupiter, sa svojim atributom munjom, prikazan s desne strane u

2 gledano iz ugla posmatrača. Na grudima nosioca Sol bi se nalazi na desnoj, a jupiter na levoj strani grudi.

3 Popović, 1993.

4 Kunzl, 2001: 75.

srednjem redu poistovećuje se sa četvrtkom - iovis dies, dok se ženski lik ispod njega, koji je I popović identifikovala kao pietas u donjem desnom uglu vezuje Veneru i za petak - veneris dies.

Mišljenje I. Popović koja povezuje scenu borbe ratnika sa pektoralu sa učešćem VII Claudioe u borbama uzurpatora Ingenuusa ili Reglijena sa imperatorom Galijenom ne čini mi se adekvatnim. Jedan argument je svakako onaj koji ističe M. Vujović⁵ da je malo verovatno da se predstave ovog tipa vezuju za realne istorijske događaje. Drugi argument svakako leži u činjenici da je u ovim građanskim ratovima VII Claudia stala na stranu uzurpatora protiv Galijena u oba slučaja. Iz tog razloga u oba slučaja našla se na poraženoj strani, a izvori naglašavaju da je razjareni Galijen nakon sloma pobune čak naredio da se kazni i civilno stanovništvo i pobunjenička vojska⁶. Ikonografsko rešenje ovog luku-suznog predmeta svakako nije moglo biti vezano za jedan potpuni poraz, a pogotovo ne u toku unutrašnjeg sukoba što je izbegavano tokom cele rimske istorije.

M. Vujović⁷ ceo koncept borbe interpretirana na bitno drugačiji način - kao ritualnu borbu salijskih sveštenika, tradicionalni, praiskonski događaj koji seže do najranijeg perioda po osnivanju samog Rima. Ratnici prikazani na pektoralu iz Ritopeka opremljeni su upravo vojničkom opremom koji bratstvo Salija izdvaja od ostalih sveštenika antičkog Rima. To ovalni štit (*ancilia*), ritualni šlem izrazito arhaične forme (*apex*) i bogato ukrašena tunika (*tunica picta*), grudni muskulaturni oklop (*tegumen*). Oba ratnika preko ramena nose drapirane ogrtache (*trabea*).

U prilog interpretaciji M. Vujovića ide još jedna činjenica. Oba ratnika prikazana su ravnopravno, sa sličnom opremom i sličnom položaju poput odraza u ogledalu. Da je

5 Vujović, 2000: 259.

6 SHA *Trig. tyr. 9,3* denique *Ingenuum conflictu habitu* vicit eoque occiso in omnes *Moesicos tam milites quam cives asperrime saevit*

IX 1-4. *Tusco et Basso consulibus cum Gallienus vino et popinis vacaret cumque se lenonibus, mimis et meretricibus dederet ac bona naturae luxuriae continuatione deperderet, Ingenuus, qui Pannonias tunc regebat, a Moesiacis legionibus imperator est dictus, ceteris Pannonicarum volentibus. neque in quoquam melius consultum rei publicae a militibus videbatur quam quod instantibus Sarmatis creatus est imperator, qui fessis rebus mederi sua virtute potuisset.* 2 causa autem ipsi arripiendi tunc imperii fuit, ne suspectus esset imperatoribus, quod erat fortissimus ac rei publicae necessarius et militibus, quod imperantes vehementer movet, acceptissimus. 3 sed Gallienus, ut erat nequam et perditus, ita etiam, ubi necessitas coegisset, velox, fortis, vehemens, crudelis, denique *Ingenuum conflictu habitu* vicit eoque occiso in omnes *Moesiacos tam milites quam cives asperrime saeviit. nec quemquam suaue crudelitatis exsortem reliquit, usque adeo asper et truculentus ut plerasque civitates vacuas a virili sexu relinquenter. 4 fertur sane item Ingenuus civitate capta in aquam se mersisse* ¹⁴ atque ita vitam finisse, ne in tyranni crudelis potestatem veniret.

7 Vujović, 2000: 259-261.

u pitanju pobedišvanje nekog neprijatelja, ne bi bilo ovakve ikonografske ravnopravnosti. Jedan bi ratnik morao biti prikazan u podređenom, pobedišnom ili ponižavajućem položaju. Upravo stoga i smatram da scena u potpunosti odgovara ratničkom plesu (*tripodium*) u kojoj suparnici naizmenično jedan drugog figurativno napadaju.

Dodatna analogija same predstave ogleda se u vidu analogije vlasnika i reljefnog prikaza. Vlasnik je sigurno neko od pripadnika višeg ranga u okviru VII Klaudijeve legije, kako je natpisom i posvedočeno. Legijske insignije i orlovi prisutni su kao jedno od ključnih ikonografskih elemenata, a i sami prikazani borci su pešaci, što je osnovni formacijski sastav legije. Možda upravo stoga ne možemo ići u prilog vezivanju pektoralu striktno za mesto nalaza čiji je garnizon bila neka od pomoćnih jedinica. Druga strana priče je činjenica da je pektoral otkriven u najužoj zoni pod jurisdikcijom III Flavijeve legije, ne tako daleko od njenog matičnog logora u Singidunumu. Problem može biti rešen u pravcu tradicije da su kastrumi kada su legije odlazile na druga ratišta⁸ mogli dobiti popunu posade iz drugih jedinica koje su bile u okviru provincija - što je u slučaju III Flavije VII Klaudija.

Treću interpretaciju scene dva pešaka ponudio je E. Künzl⁹ koji u njihovom suku vidi scenu iz Ilijade. Iako nudi dve opcije borbu Eneje i Diomeda¹⁰ ili borbu Hektora i Ajanta¹¹, u zaključku se odlučuje za drugu opciju iako bi kada je Rim u pitanju Eneja možda bio adekvatnije rešenje.

U interpretaciji dvostrukog lučnog prolaza kao kapije nekog od gradova ili Janusovog svetilišta u potpunosti se slažemo sa ponuđenom interpretacijom. Na kraju čak i same kapije Viminaciuma, kastruma VII Klaudijeve legije bile su dvostrukе sa bogato dekorisanim lučno zasvođenim prolazima kako su pokazala istraživanja porta praetorije na lokalitetu Čair.

Na ovom mestu uključio bih u analizu još jedan nalaz koji doduše ne potiče iz Ilirika ali me je u velikoj meri podsetio na reljefe pektoralu iz Ritopeka. Ikonografska analogija je veoma interesantna iako nije u pitanju oklop već umbo scutum-a iz reke Tajn sa

8 Postoje indicije da je IIII Flavia možda i cela bila poslata na istok u rat sa Saporom 254. godine

9 Künzl, 2001: 76-81.

10 Ilijada V, 297-310

11 Ilijada VII, 206-312

severa Engleske¹² (T. III-4,5). Umbo štita Junija Dubitata (*Iunius Dubitatus*), pripadnika legije VIII Augusta danas se čuva u Britanskom muzeju u Londonu.

Štit i pektoral i pored niza razlika sadrže sličan ikonografski koncept da je njihovo poređenje važno prilikom interpretacije. U odnosu na pektoral postoji nekoliko sličnosti i razlika koje treba istaći.

Osnovna razlika je u tehnologiji izrade. Dok je pektoral reljefni sa dodatnim elementima izведен puktiranjem, umbo je gladak i ravan sa figurama urezanim u podlogu od niela. Svi delovi scene uređeni su u zasebnim poljima. Centralna predstava je legijska aquila sa orлом koji je predstavljen u coroni u vidu venca. Sa svake strane postavljena je po jedna legijska insignija. U središnjem polju neposredno iznad venca nalazi se predstava Marsa u pokretu sa štitom u ruci. U četiri ugaona polja prikazane su personifikacije četiri godišnja doba. Centralno ispod venca nalazi se prikaz bika sa zvezdom i polumesecom iznad životinje.

Na pektoralu iz Ritopeka je prikazano sedam figura dok je na umbu prikazano pet. Sve figure na pektoralu su prikazane samo kao poprsja, dok su na umbu prikazane cele figure.

Kada su sličnosti ova dva nalaza u pitanju oba dela opreme spadaju u defanzivne / zaštitne elemente vojne opreme, odnosno pektoral spada u deo dekorativnog oklopa, a umbo iz Britanije dekorativnog štita. Centralna figura u vertikalnoj osi oba nalaza predstavlja Mars.

Na oba nalaza prikazani su orao i bik. Orao je sam po sebi jedan od osnovnih simbola legije, Jupiterova sveta ptica i generalno oličenje Rima uopšte. On je u ovakvim scenama očekivan i normalan. Ali iako je orao na obe scene on je donekle prikazan u različitim kontekstima. Na pektoralu iz Ritopeka orlovi su prikazani u uglovima, iznad božanstava. Na umbu Junija Dubitata orao je centralna figura unutar venca i cele scene. Bik je takođe prikazan na oba nalaza. Na umbu je najniža figura u centralnoj osi nalaza. Na pektoralu on kao da čini deo centralne scene sa borbom ratnika - nalazi se u njihovoj pozadini. Za razliku od orla bik je ovde iz sasvim drugog razloga. Vlasnik pektoralu iz Ritopeka bio je pripadnik VII Klaudijeve legije, a vlasnik štita iz reke Tajn pripadnik legije VIII Augusta. Obe legije delile su isti zodijački simbol na svojim vexillumima - Bika.

12 Sabin, 2008: 131.

Oba bika predstavljena su na potpuno isti način, u istom položaju i skoro u osi predmeta.

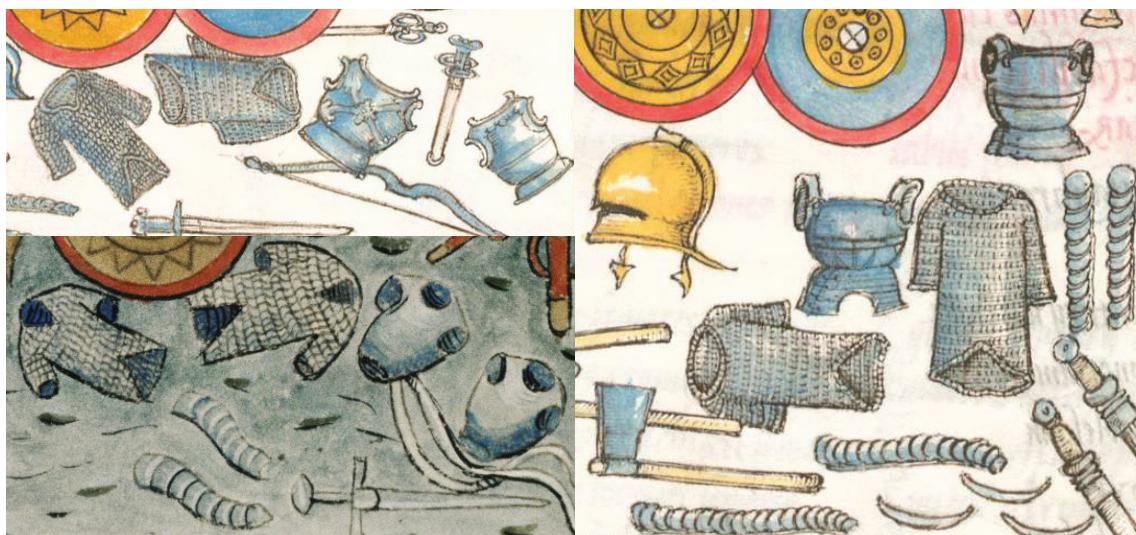
Iako je bik na Pektoralu iz Ritopeka u radovima vezan za Saturna kao njegova životinja atribut nije neverovatno da se on pojavljuje u dvostrukom kontekstu - i kao životinja božanstva i zodijački simbol legije. Ovakvu mogućnost ostavlja i E. Kunzl¹³.

Kao i na pektoralu iz Ritopeka i na baumbou se nalaze dva natpisa. U dva polja iznad insignija nalazi se naziv jedinice kojoj je vlasnik pripadao: LEG VIII AVG. Sa leve strane, duž ivice upisano je ime vlasnika *c(enturia) Iuli Magni Iuni Dubitati*. Oba natpisa izvedena su punktiranjem.

Predstave oklopa u rukopisima

Predstave oklopa su relativno retke među rukopisima. Pojavljuju na stranama Notitije Dignitatum među proizvodima fabrica širom carstva. Prikazani su po dve vrste oklopa na svakom: muskulurni i ljuspasti. Pojedini bi se mogli čak vezati i za karičaste oklope, ali uz rezervu. Crteži su naravno stilizovani, skoro poput dečijih (T. I. 5,6,7,8,9,10,11,12). Ljuspasti i karičasti oklopi prikazani su sa kompletним rukavima. Pored oklopa prikazane su i *manicae* i *knemidae*. One su prikazane u istom maniru kao i muskulurni oklop te možda predstavljaju njegov deo.

13 Kunzl, 2001

Crteži oklopa. *Notitia Dignitatum* (T. I-5,6,9)

Predstave pešadije. Rukopis *Vergilius Vaticanus*, IV vek (T. I-24)

Drugi rukopis u kome se vojnici sa ovakvim oklopima pojavljuju ali u drugačijem kontekstu je u rukopisu *Vergilius Vaticanus*. Vojnici iz mitske Vergilijeve Enejide prikazani su u kasnoantičkom maniru, sa karičastim oklopima koji su sa inkorporiranim kapuljačama (T. I-24). Istovetni oklopi prikazani su na freskama iz Dura Europosa skoro dva veka ranije (T. V-11).

Sarkofag iz Šida,
(T. II-10)

Grupa tetrarha, Venecija
(T. II-1)

Grupa tetrarha, Vatikan
(T. II-3)

Muskulaturni oklop (Lorica musculata)

Muskulaturni oklop spada među najčešće prikazivane iako je najskuplja i najlukuznija varijanta. Najveći broj prikaza vezan je za imperatore, ali ne i ekskluzivno samo za njih. S njim se pojavljuju i božanstva, pre svega Mars, oficiri visokog ranga ili vojnici koji nose trofeje.

Najčešći tip oklopa koji se javlja na reversnim predstavama na novcu svakako je muskulaturni oklop, bilo da su u pitanju predstave imperatora, božanstava ili vojnika.

Ovaj tip se redovno prikazuje ali je i najredukovanijsa varijanta prikaza pošto je obično pokriven paludamentumom. Pošto je ovaj oklop skriven i najčešće je jedino što se vidi niz pteriga, ne postoji dovoljno elemenata na osnovu kojih bi mogla da se vrši detaljnija analiza.

Ovaj tip oklopa često se prikazuje i kada su u pitanju razne scene trijumfa gde se zaplenjena oprema nosi ili leži negde u okviru scene kao plen. Adekvatan je za ove scene

Oklop na Galerijevom
slavoluku (T. II-17)

Oklop na Galerijevom
slavoluku (T. II-18)

Prikaz oklopa na Galerijevom
slavoluku (T. II-19)

Prikazi imperatora Honorija na diptihu Proba,
(T. II-28)

Diptih sa predstavom Justinijana,
(T. II-58)

iz dva razloga. Prvi je taj što muskulaturni oklop nose najviši oficiri, odnosno vojskovođe ili carevi, te prikazivanje njihovog zaplenjenog oružja simbolise i pobedu nad njima lično. Po pravilu kada se prikazuje oklop na trofeju upravo se prikazuje muskulaturni oklop. Drugu razlog je taj što ni jedan drugi oklop nema čvrstinu i strukturu da samostalno stoji, a u pojedinim predstavama kao deo plena upravo se tako prikazuje.

Primeri kada muskulaturni oklop stoji samostalno na zemlji mogu se sresti na, po pravilu, reversnim predstava Viktorije (Kataloški broj 2701, 4800). Na njima boginja sedi na oklopu. Postoje i varijante ove predstave kada oklop stoji uz njene noge.

Skulpture imperatora i vojskovođa još od vremena republike prikazivani su sa ovim tipom oklopa. Kasnoantički oklopi su s druge strane manje dekorativni, ponekad samo sa malom glavom meduze modelovanom na grudima. Luksuz oklopu daje ili pojasi ili kopče koje vezuju pterige za zaštitne ploče.

Oklopi iz perioda tetrarhije su prikazani minimalistički, za sve vladare rađene u istovetnom maniru. Sadrže po dva reda pteriga i na ramenima i ispod struka. Na grud-

Fragment statue imperatora Galerija
Gamzigrad (T. II-16)

Oklopi na spolijama iz vremena Marka
Aurelija, Konstantinov slavoluk

nim pločama nema dodatnih dekorativnih elemenata. Veoma su slične predstave iz Venecije (T. II-1,2), Vatikana (T. II-3), a takav oklop mogla je imati i skulptura iz Gamzigrada od koje je očuvana samo glava. Sličan koncept oklopa postoji i na Galerijevom slavoluku u Solunu. Na reljefima postoje varijacije u prikazivanju u zavisnosti od scene do scene, ali nema razlike među ratnikom sa trofejem i imperatorom. Ovi likovi su prikazani sa samo jednim redom pteriga i jednostavnim grudnim oklopom (T. II-18, 19). Drugi reljef koji prikazuje Galerija kako prinosi žrtvu drugačiji je. Oklop je detaljnije urađen, ima po dva reda pteriga iste dužine i na grudnom delu je postojao neki dekorativni element koji je na žalost danas uništen a tradicionalno se tu nalazila glava meduze (T. II-17).

Na Konstantinovom slavoluku vide se dve u značajnoj meri različite vizije vojske. Među vojnicima koji su prikazani na spolijama iz vremena Trajana i Marka Aurelija dominiraju oni koji su opremljeni sa lorica segmentatom i lorica squamatom. Figure su rađene sa velikom umetničkom veštinom i mnogobrojnim detaljima. Na reljefima izrađenim u Konstantinovo vreme situacija je drastično drugačija. Samo nekoliko vojnika prikazano je sa oklopima. Reljefi su znatno grublje rađeni, u kamenu lošijeg kvaliteta, umetnički inferiorni i sa značajno manje detalja. Na sceni sa opsadom Verone prikazana su samo dva vojnika sa muskulaturnim oklopom, i to kako izgleda oficiri koji nastupaju iza cornuta koji napreduju ka gradskim bedemima (T. II-50). Prikaz oklopa je rudimentaran. Svi ostali vojnici bore se samo u tunikama. Na sceni bitke na Milvojskom mostu Konstantinovi vojnici jurišaju bez oklopa dok su Maksencijevi vojnici koji se dave u Tibrus opremljeni ljuspastim oklopima (T. II-53). Više pažnje je posvećeno vojnicima koji su isklesani na postamentu slavoluka Oni svi nose jednostavne muskulaturne oklope, ali u

Lorica musculata
Missorium Ahilov štit.
(T. IV-9)

Konstantin I (T. II-56)

Konstantin II (T. II-56)

Predstave pešadije sa ljuspastim oklopima. Galerijev slavoluk (T. II-19)

velikoj meri zaklonjene, odnosno prekrivene ogrtačima (T. II-54). Na trofejima koje nosi Viktorija takođe su prikazani muskulaturni oklopi (T. II-51), dok Viktorije koje flankiraju svod iznad glavnog prolaza nose trofeje na kojima su tunike umesto oklopa (T. II-52).

Na missoriumu poznatom kao “Ahilov štit” prikazana su dva muskulatorna oklopa (T. IV-10)¹⁴. Jedan na figuri krajnje desno i jedan među ratnim plenom na zemlji. Iako je u pitanju predstava mitološkog događaja, scena je u potpunosti urađena u maniru kasnoantičke umetnosti, sa karakteristikama predstava oklopa za period kasnog IV veka.

Među najkasnije prikaze muskulaturnog oklopa spadaju reljefi sa Teodosijevog stuba u Konstantinopolju (T. II-57). Svi vojnici čiji su predstave sačuvane prikazani su sa ovom vrstom oklopa. Dodatno, vojnici su prikazani sa dugim rukavima ali se ne može sa sigurnošću zaključiti da li je u pitanju deo odeće ili deo defanzivne opreme, možda manica ili druge vrste oklopa koja je nošena ispod muskulaturnog oklopa.

Skulpture Konstantina I i Konstantina II (T. II-56) spadaju u idejno tradicionalne predstave imperatora kao što su statue Cezara ili Avgusta iz Primaporte. Prikazani su sa

14 Collona, 2008: 78-79.

Predstave pešadije sa ljuspastim oklopima. Konstantinov slavoluk (T. II-53)

muskulaturnim oklopom na kojima je iznenađujuće najviše detalja posvećeno pterigama i njihovim dekorativnim elementima.

Na Arkadijevom stubu u Konstantinopolju (T. II-62) takođe je među ratnim plenom ispod nogu imperatora prikazan niz muskulaturnih oklopa sa pratećim elementima. Na žalost, s obzirom da raspolažemo samo sa crtežom iz XVI veka ne može se sa sigurnošću zaključiti da li su to *manicae ili knemidae*.

Ikonografski je interesantan prikaz imperatora Honorija na diptihu Proba (T. II-28)¹⁵. Na dve pločice slonovače stoje dva veoma slična prikaza, stilski istovetna, ali sa manjim razlikama. Grudni delovi oklopa su istovetni, sa meduzom prikazanom na vrhu grudi. Paludamentum pada preko levog ramena ali u ovom slučaju ne zaklanja sam oklop. Pterige su veoma slično urađene ali razliku čini to što desna figura ima dva reda pteriga dok leva samo jedan. Rameni pojasi rešen je istovetno na obe figure. Generalno posmatrano može se zaključiti da na levoj predstavi dominira hrišćanski / religiozni karakter, dok na desnoj dominira sekularni, što je i uobičajeno na većini diptihova do početka VI veka. Ikonografski koncept, bez obzira na karakter obe predstave, i dalje ostaje okosnica koju čini imperator kao ratnik.

Na ikonografski veoma sličan način rešena je i predstava Justinijana I na diptihu Barberini (T. II-58). Razlika u odnosu na Honorijeve predstave je u tome što paludamentum pokriva veći deo leve strane grudi i što su kopče koje vezuju pterige kod Justinijana kvadrtane, a kod Honorija tradicionalno polukružne. Da luksuzni oklopi nisu samo deo carske opreme potvrđuje i prikaz na ovom diptihu na kome figura sa desne strane Justinijana nosi istovetan oklop kao i car.

Umetnički izvanredno urađene carske skulpture u oklopu postojale su na prostoru Ilirika. Fragment ruke sa delom luk-

Predstave oklopa,
Ludovisi sarkofag
(T. II-36,37)

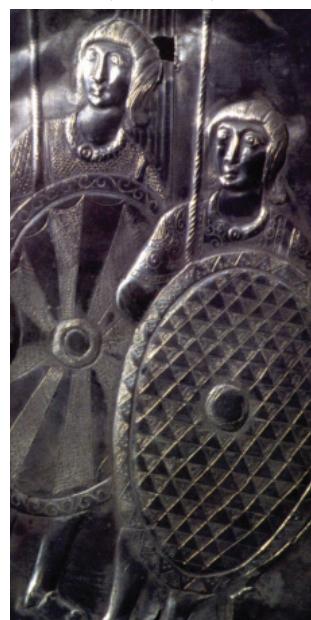
15 Ruggini, 2008: 246-248.

suznog muskulaturnog oklopa pronađen je na Gamzigradu (T. II-16). O samom oklopu ne može se ozbiljnije diskutovati zbog male očuvanosti fragmenta. Ostao je očuvan deo dekorativne trake vezane u mašnu oko nadlaktice, kao i elementi dekoracije oklopa. Sa spoljne strane vidljivi su ostaci spirale (armila?). U pitanju je floralni motiv sa listovima najverovatnije hrasta ili kleke¹⁶.

Kada su u pitanju privatni spomenici najznačajniji je prikaz oficira sa sarkofaga iz Šida (T. II-10). Oklop je luksuzan i dekorativan. I na nadlakticama i butinama završava pterigama. Ispod struka prikazana su tri reda pteriga - dva kraća i dekorativnija i treći duži nego prethodna dva zajedno ali sa manje dekorativnih elemenata - aplikacija. Oklop je prikazan u najboljem maniru kasnoantičke umetnosti.

Lorica hamata iz
Gamzigrada
(T. III-37)

Lorica hamata,
Missorium Teodosija
(T. IV-9)

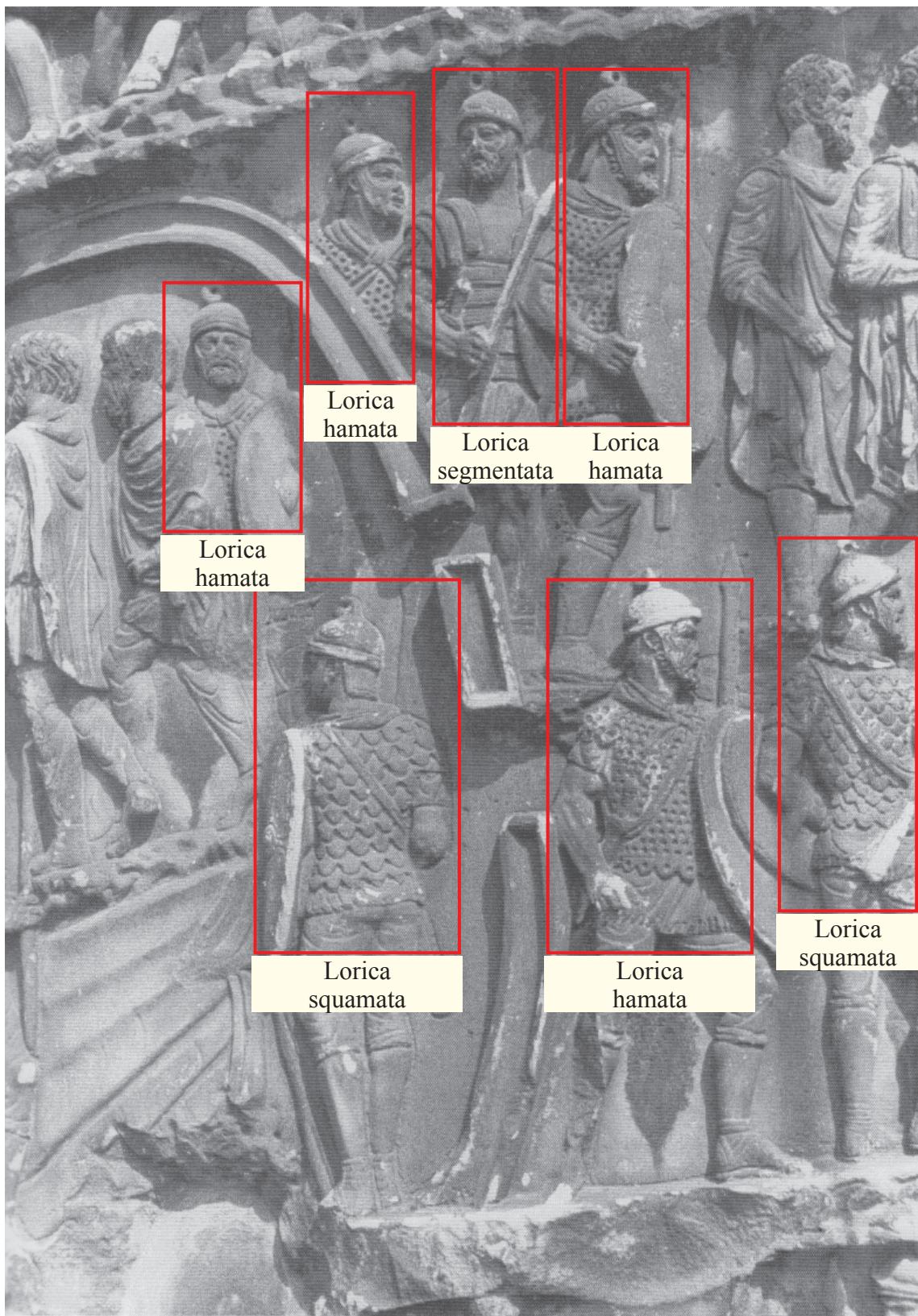
Lorica hamata,
Dura Europos
(T. V-11)

Ljuspasti oklop (*lorica squamata*)

Počevši od II veka proces transformacije vojne doktrine znatno se menja. Lorica segmentata se gubi iz upotrebe, a smenuju je fleksibilnije, jednostavnije i jeftinije varijante ljuspastih oklopa. Tokom ranijih perioda ovaj tip oklopa nosile su pomoćne, pre svega konjičke jedinice, ali polako ulazi u široku upotrebu kod pešadije i legija.

Među najbolje prikaza loricae squamatae spadaju oni na nizu figura sa Ludivisi sarkofaga (T. II-35). Sam imperator, kao i Drakonarij pored njega nose ovaj tip oklopa. Treća, četvrta i peta figura u levom uglu, opremljeni paradnim šlemovima sa orlovskom glavom i mačem sa drškom u vidu orlovske glave, što ih uzdiže u rangu među prikazanim vojnicima, takođe nose

¹⁶ Živić, 2010: 126-127

Predstave oklopa na stubu Marka Aurelija i stil njihovog prikazivanja
(adaptirano iz Feugere, 2010: fig. 120)

ljuspasti oklop (T. II-36,37). Ove predstave spadaju među najkvalitetnije urađene reljefe sa prikazom oklopa, sa visokim stepenom detalja.

Na javnim spomenicima pojavljuje se na spolijama, ali i na reljefima koji potiču iz IV veka. Prikaz detalja ovakvog oklopa zahtevaо je veliku veštinu klesara, kada su u pitanju figure koje su daleko manje od prirodne veličine. Zato je oklop na reljefima često prikazivan sa proporcionalno daleko većim pločicama od onih koje su prirodne veličine. Oklop je u vidu haljine pokrivaо veći deo tela, od vrata do kolena i cele rukave ili najkrće do iznad nadlaktice.

Vojnici predstavljeni na Galerijevom slavoluku (T. II-19) su konjanici, ali ne u bici. Konji su iza njih, na povodcima dok se oni okupljaju oko imperatora pod svojim znamenjima (zmajevima i veksilumima). Svi su opremljeni dugim ljuspastim oklopima. Konji na ovom reljefu ne nose oklope.

Jedna od bista tetrarha na kruni imperatora Galerija (poslednja na levoj strani glave) nosi na sebi upravo ljuspasti oklop. S obzirom na veličinu scene uočava se značajna disproporcija - ljudske figure na oklopu se predimenzionirane u odnosu na veličinu tela figure (T. II-39).

Na Konstantinovom slavoluku, jedini vojnici koji su prikazani na reljefima iz IV veka sa ljuspastim oklopom pripadaju Maksencijevim jedinicama koje se dave u Tibru (T. II-53).

Karičasti oklop (*lorica hamata*)

Karičasti oklop spada među oklope koji su bili u širokoj upotrebi tokom kasne antičke. Relativno česti u ikonografiji, a njihova rasprostranjenost potvrđena je brojnim nalazima na terenu. Kod aversnih predstava spada među najčešće oklope koji su prikazivani na telima imperatora, za razliku od reversnih predstava na kojima dominiraju muskulurni oklopi.

Manji fragmenti ovakvih oklopa ne spadaju u retke nalaze, ali se u Iliriku jedan može dovesti u vezu sainventarom rimskih careva. Jedan od primeraka otkriven je u Konsektrativnom spomeniku 1. na Maguri u neposrednoj blizini Felix Romuliane (T. III-37).

Primeri karičastog i ljuspastog oklopa.

Karičasti oklop sa kapuljačom nosi i grupa vojnika iz kasnoantičkog rukopisa *Vergilius Vaticanus* o čemu je već bilo reči u prethodnim poglavljima.

Na Ludovisi sarkofagu jedna od bočnih figura ratnika koja u rukama nosi trofej predstavljena je sa detaljno izrađenim karičastim oklopom (T. II-37).

Teodosijeva garda prikazana na missoriumu iz Madrida opremljena je karičastim oklopima. Oko vrata svaki od njih nosi torkves.

Predstave oklopa na novcu

LJUSPASTI OKLOP

Oklopi se sa najvećim brojem detalja prikazuju na aversnim predstavama imperatora, ali samo delimično zbog prikazivanja poprsja, a ne cele figure. U celosti oklopi se prikazuju na reversnim predstavama, ali su one redukovane u broju detalja zbog male veličine prikaza. Iako su varijacije i dekorativni elementi veoma različiti, prikazuju se samo dve vrste oklopa – muskulaturni (*lorica musculata*) i ljuspasti (*lorica squamata*).

Na aversima se po pravilu prikazuju ljuspasti ili karičasti oklop, dok se na reversima prikazuje muskulaturni oklop. Varijacije ili primeri koji odstupaju od ovog pravila su veoma retki.

O tome da li je na aversnim predstavama prikazana *lorica squamata* ili *lorica hamata* bilo je diskusije jer nivo detalja ne dozvoljava prostu odluku jer zbog veličine mogu slično da izgledaju. Niz ljuspi ili niz alki svedeni mogu veoma slično izgledati, a problem predstavlja što su elementi oklopa prikazani u vidu kružnica što više odgovara karičastom oklopu. Sa probama kada se rekonstrukcije oba oklopa smanje na veličinu novca dolazi do potpunog stapanja i nečitljivosti bilo karika ili ljuspi. Zaključak da se radi o ljuspastom oklopu donet je na osnovu drugih elemenata koji čine ovaj model, iako ljuspe nisu u osnovi kružnog oblika. Prikazivanje ljuspastog oklopa sa nizovima tačaka ikonografski je jedino moguće rešenje koje je tehnički moguće izvesti prilikom izrade tako malog kalupa.

Kataloški broj 3010.

Kataloški broj 3012.

Kataloški broj 2781.

Kataloški broj 3212.

Prikazi na aversnim predstavama

Prikazi na aversnim predstavama prikazuju redukovana scenu figure imperatora, ali je prikaz znatno detaljniji u odnosu na reverse gde se prikazuje cela figura. Kada su oklopi u pitanju prikazuje se samo obod oko vrata, grudni i rameni deo.

Paludamentum vezan fibulom na ramenu veoma često dominira na predstavi i znatno utiče na prikaz. Ponekad je samo naznačen, a u pojedinim scenama dominira skoro u potpunosti prekriva telo uključujući i oklop (Kataloški broj 2011). Da je imperator u oklopu vidi se samo na osnovu pteriga koje štrče na ramenu ispod plašta. Ovaj tip predstava je najbrojniji. Paludamentum je s druge strane zapostavljen u scenama kada se insistira na vojnom karakteru vladarske figure - kada je prikazan sa dodatnim elementima: šлемom, štitom ili kopljem, kao i svim varijacijama ovih elemenata.

KARIČASTI OKLOP

Kataloški broj 3903.

Kataloški broj 4000.

Kataloški broj 4200.

Kataloški broj 5200.

Obručasti oklop (lorica segmentata)

Prikazivanje obručastog oklopa na novcu je problematična tema. Na dve aversne predstave izgleda kao da su Konstantin I i Konstans I prikazani sa ovim tipom oklopa ali se ova interpretacija mora uzeti sa velikom rezervom (Kataloški broj 2767, 2902). Prvi problem čini to što je *lorica segmentata* već dugo izbačena iz upotrebe da bi našla svoj ikonografski pečat na novcu kasne antike. Drugi problem čini to što zbog veličine predstave ne možemo biti sigurni da li je ono što vidimo oklop ili nabori paludamentuma. Nabori su oštiri i pravilni i veoma podsećaju na obruče oklopa. Treći problem čini to da je segmentata legionarski oklop, a da su carevi tradicionalno prikazivani sa muskulaturnim oklopom. Rešenje ovog problema nije moguće u ovom trenutku. Kao što se ratnici iz Enejide prikazuju sa karičastim

oklopima, ikonografija može da zavara i da hronološki napravi varijante koje su u realnom životu malo verovatne, pogotovo ako je ideja tokom kreiranja propagandne poruke bila da se naglasi neki kontinuitet iz prošlih vekova.

Muskulaturni oklop (*lorica musculata*)

Predstave muskulaturnog oklopa skoro u potpunosti su vezane za reversne predstave, dok je svega nekoliko predstava na aversu moguće identifikovati sa ovim oklopom.

Po jedna predstava Konstantina i Maksimina Daje se može povezati sa ovom vrstom oklopa (Kataloški broj 2406, 2716).

Ikonografski posmatrano *lorica musculata* je jedina vrsta oklopa koja se pojavljuje na reversnim predstavama. Ovo je veoma neobično ako se uzme u obzir da je ovo najreda vrsta oklopa koja se i koristi i prikazuje. S druge strane ikonografski je ovo najjednostavniji oblik oklopa koji se može prikazati - jedini složeni deo cele pretstave čine pterige, dok je sama površina oklopa glatka i jednostavna za prikazivanje.

Sa ovom vrstom oklopa se prikazuju imperator, princeps iuventutis, vojnici, ali i božanstva kao što su Viktorija, Mars, Virtus i Roma.

Ljuspasti i karičasti oklop

Zbog veoma redukovane predstave na novcu teško je opredeliti o kojoj se vrsti oklop radi osim u nekoliko slučajeva kada je posebno kvalitetnom izradom i malom izlizanošću do nas došlo dovoljno podataka da se on tipološki identificuje. Sa rezervom može se zaključiti da bi većina aversnih predstava imperatora mogla da se veže za karičasti oklop.

U široj numizmatičkoj literaturi se prilikom opisivanja novca generalno navodi samo da je imperator prikazan u oklopu, bez specifičnog navođenja koji tip je u pitanju.

Stilovi prikazivanja oklopa najbolje se vide na primeru stuba Marka Aurelija gde su na jednom mestu i zajedno prikazane tri vrste oklopa, ne uključujući muskulaturni. Na ovom reljefu ljuspe su jasno urađene, dok je karičasti oklop prikazan u nizovima tačaka. Dodatno karičasti oklop je moguće prikazati kao niz talasastih linija. Međutim kada se

oba oklopa smanje na veličinu numizmatičke predstave i karičasti i ljuspasti bi potencijalno mogli da se prikažu kao niz tačaka.

Sigurni primeri ljuspastog oklopa (*Lorica squamata*)

Ljuspasti oklop ređe je prikazivan na imperatorima. Prednost prikaza ovog oklopa, kao na primer na aversnim predstavama Dioklecijana (Kataloški broj 2001, 2002), Konstantina (Kataloški broj 2781), je da se jasno vidi i nije pokriven paludamentumom kao što je to slučaj sa muskulaturnim oklopolom. Ramena su zaštićena širokim kožnim trakama. Zaštitne površine su povezane preko ramena širokim kožnim trakama spojenim metalnim nitnama. Površina sa pločicama detaljno se prikazuje. Traka ispod vrata ili je ravna ili ima valoviru ivicu.

Umetnički je najbolje i nejpreciznije prikazan oklop na novcu Konstancija II, gde su do detalja prikazani svi elementi, uključujući pojedinačne ljuspe i to bez redukcije koja je primenjivana kod ostalih vladara (Kataloški broj 3010, 3012).

Na pojedinim reversima Julijana Apostate takođe se može zaključiti da je u pitanju lorica squamata u pitanju na prosto osnovu veličine pojedinačnih ljuspi (Kataloški broj 3210, 3212).

Sigurni primeri karičastog oklopa (*Lorica hamata*)

Karičasti oklop sa dovoljnom količinom detalja je prikazan na samo nekoliko aversnih predstava koje su otkrivene tokom istraživanja. Sve potiču iz V veka, počevši od Arkadija (Kataloški broj 3903, 4000, 4200).

Ovaj trend pretstavljanja imperatora nastavlja se i kasnije jer su analogni aversi primećeni i kod kovanja Justinijana I (Kataloški broj 5200).

Svi oklopi izrađeni su u istom maniru, vezuju se za predstave imperatora en face. Nizovi karika prikazani su kao talasaste linije ili nizovi paralelnih crtica. Uočavaju se posebni komadi izrađeni od komada kože sa metalnim aplikacijama i nitnama koji bi mogli da predstavljaju spojeve zasebno pletenih komada oklopa.

Manicae

Manicae se retko predstavljaju na novcu. Sve do sada primećene nalaze se na aversima zlatnih medaljona (Kataloški broj 2767, 2779, 2764, 2805, 3011, 3500), osim jedne koja se nalazi na reversu imperatora Valentinijana (Kataloški broj 3401).

Ideja da se prikažu manicae je namerna i osmišljena, direktno vezana za položaj imperatora koji podiže ruku ili glob sa Viktorijom. Sam oklop ne nosi nikakve specifičnosti da bi se na osnovu njega mogao okarakterisati prikaz manika. Zbog toga se može zaključiti da je ideja prikazivanja manica čisto ikonografske, a ne vezana za odlike vojne opreme. Ideja da se ruke prikazuju položene niz telo u slučajevima kada imperator ništa u njia ne drži uslovila je da se manice i ne prikazuju.

Ni na jednoj od reversnih predstava kada se vide manice imperator ne nosi šlem. One predstavljaju dodatni element militarizacije predstave i želja da se one prikažu može ići u pravcu da se istakne vojni karakter carske vlasti, a da se pritom sa prikazom šlema ne utiče na poremećaj njegovog vizuelnog izgleda.

OKLOPI I

Kataloški broj 2001.

Kataloški broj 2002.

Kataloški broj 2004.

Kataloški broj 2100.

Kataloški broj 2101.

Kataloški broj 2102.

Kataloški broj 2104.

Kataloški broj 2112.

Kataloški broj 2103

Kataloški broj 2200.

Kataloški broj 2204.

Kataloški broj 2115.

Kataloški broj 2505.

OKLOPI II

Kataloški broj 2601.

Kataloški broj 2602.

Kataloški broj 2600.

Kataloški broj 2801.

Kataloški broj 2802.

Kataloški broj 2804.

Kataloški broj 3208.

Kataloški broj 3209.

Kataloški broj 3210.

Kataloški broj 3001.

OKLOPI III

Kataloški broj 2701.

Kataloški broj 2702.

Kataloški broj 2703.

Kataloški broj 2705.

Kataloški broj 2706.

Kataloški broj 2707.

Kataloški broj 2708.

Kataloški broj 2713.

Kataloški broj 2714.

Kataloški broj 2715.

Kataloški broj 2764.

Kataloški broj 2764.

Kataloški broj 2766.

Kataloški broj 2784.

Kataloški broj 2716.

OKLOPI II

Kataloški broj 4804.

Kataloški broj 4807.

Kataloški broj 4806.

Kataloški broj 4809.

Kataloški broj 4808.

Kataloški broj 4900A.

Kataloški broj 4900.

Kataloški broj 5100.

MUSKULATURNI OKLOPI - LORICA MUSCULATA

Kataloški broj 2406.

Kataloški broj 2716.

Kataloški broj 2301.

Kataloški broj 2724.

Kataloški broj 2772.

Kataloški broj 2726.

Kataloški broj 2777.

Kataloški broj 2779.

Kataloški broj 2800.

Kataloški broj 2803.

Kataloški broj 2805.

Kataloški broj 3006.

Kataloški broj 3011.

Kataloški broj 3100.

Kataloški broj 3102.

Kataloški broj 3105.

Kataloški broj 3107.

MUSKULATURNI OKLOPI - LORICA MUSCULATA

Kataloški broj 3203.

Kataloški broj 3302.

Kataloški broj 3500.

Kataloški broj 3600.

Kataloški broj 3800.

Kataloški broj 3802.

Kataloški broj 3401.

MUSKULATURNI OKLOPI - LORICA MUSCULATA

BOŽANSTVA

Kataloški broj 4800.

Kataloški broj 2701.

Kataloški broj 2205.

Kataloški broj 2753.

Kataloški broj 2403.

Kataloški broj 3213.

VOJNICI

Kataloški broj 2769.

Kataloški broj 2774.

Kataloški broj 5101.

OKLOPI - PREKRIVENI

Kataloški broj 2710.

Kataloški broj 2800.

Kataloški broj 3000.

Kataloški broj 2719a.

Kataloški broj 3002.

Kataloški broj 3401.

Kataloški broj 3009.

Kataloški broj 4801.

Kataloški broj 2800.

Kataloški broj 2780.

Kataloški broj 3014.

OBRUČASTI OKLOP - LORICA SEGMENTATA (?)

Kataloški broj 2767.

Kataloški broj 2902.

OKLOPI - OKLOPI SA MANIKAMA

Kataloški broj 2779.

Kataloški broj 2764.

Kataloški broj 2767.

Kataloški broj 2805.

Kataloški broj 3011.

Kataloški broj 3500.

Kataloški broj 3401.

ŠLEMOVI

Šlem spada među najkarakterističnije delove kasnoantičke opreme. Iako svi antički pisci napominju da je usled pada discipline mnogo jedinica počelo da se bori bez šlemova iz ovog perioda potiču neki od najkarakterističnijih primeraka poznatih iz rimskog perioda.

Prikaz šlemova na novcu varira u odnosu na aversne i reversne predstave. Na aversnim predstavama prikazi šlemova su detaljniji, ukrasi i prevoji metala jasno vidljivi, ali nisu prikazani u celosti. Na aversnim predstavama nema obrazina (*paragnatide*), vizira ili štitnika za nos i lice. Prikaz šlema je umetnički redukovani kako bi se u potpunosti prikazalo i naglasilo lice imperatora. Uši prelaze okvire šlema iako u realnosti najčešće nije takva situacija već je ovaj problem rešavan modelovanim štitnikom u vidu samog uveta ili jednostavnim usekom koji . Kaiševi kojima se ispod brade fiksirao šlem za glavu retko je prikazivan iz istog razloga. Navedeni primeri su najbolji argumenti da je zarađ ciljanog koncepta predstave dolazilo do svesnog i ozbiljnog redukovanja izgleda opreme koja ne bi imala pravi efekat ako bi bila upotrebljena kako je slikana, niti bi se mogla nositi u borbenim uslovima. Ovakav princip sreće se u svim sferama antičke umetnosti, ali je najizraženiji na numizmatičkim predstavama.

Kada su carski portreti u pitanju spoljni dekorativni elementi na aversnim pretstavama, odnosno dekoracija koja nije uvek sama po sebi deo šlema čine dijadema ili lovorođ venac. Biserna dijadema u pojedinim slučajevima ide oko donje ivice kalote šlema, a čvor kojim je povezan nekad se nastavlja na perjanicu, a ne na samu dijademu. Lovorođ venac je klasičan simbol rimske carske vlasti i može se ikonografski kombinovati sa vojnom opremom kada se želi povezati svetovna vlast sa

Ludovisi sarkofag
(T. II-36)

Konstantinov slavoluk
(T. II-50)

Konstantinov slavoluk
(T. II-50)

ratnikom. Promena dekorativnog koncepta sa lovorođevim venčićem na dijademu svakako dolazi u vreme Konstantina I. Međutim iz ranijeg perioda poznato je više primeraka šlemova koji su kao reljefnu dekoraciju imali upravo reljefno modelovan lovorođev venac oko kalote. Najpoznatiji i najbolje očuvani su weiler tip šlema otkriven u Ksantenu onaj iz Aksel Gutman kolekcije (T. III-36)

Na reversnim predstavama, koje su mnogo sitnije, lice se ne vidi pa su šlemovi češće prikazani u celosti – bez redukcije pojedinačnih delova. Na žalost reversne predstave nose toliko malo podataka o šlemovima da je u najvećem broju situacija teško opredeliti ih. Predstave šlemova među konjanicima, pešačima i božanstvima skoro su istovetne i moglo bi se uz rezervu moglo reći da se najčešće radi o predstavama konjaničkih šlemova.

Šlemovi mogu imati i različite veličine kalota na pojedinih predstavama, odnosno kalote mogu biti pliće i dublje. Tako na primer šlemovi koje najčešće nosi Konstantin I veoma je plitak, nema ravnu donju ivicu već od ušiju nastavlja lučno ka čelu.

Važno je primetiti da na izuzetno velikom broju predstava, koje dominiraju u ikonografiji, na carskim poprsjima nema šlema iako je imperator pod punom vojnom opremom. Ova činjenica ide u prilog propagandnoj viziji koja se bazira na liku vladara, pre nego na luksuznoj opremi.

Iako ne spada u okvire Ilirika posmatrana je i kolekcija nadgrobnih spomenika iz Severne Italije. Među legionarima XI Klaudije iz Akvileje ni jedan nije prikazan sa šlemom ili oklopom, u čemu se direktno ogledaju napomene Vegecija o tome da je vojska napustila nošenje oklopa i šlemova.

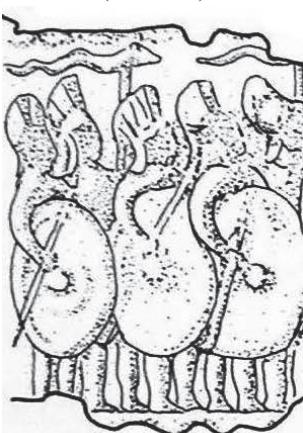
Na mozaicima tokom ranijih vekova predstave šlemova su uočene samo na onima na kojima su predstave gladijatora. Na

Legionar, Akvileja
(T. II-24)

Teodosijev stub,
(T. II-57)

Pločisa sa kovčežića,
Sagvar, (T. II-64)

Misirijum "Ahilov štit"
(T. IV-10)

kasnoantičkim mozacima među kojima dominiraju scene velikog lova ni jedan od vojнике nije predstavljen sa šlemom.

Među rukopisima šlemovi su prikazani na stranama Noticie dignitatum (strane sa fabricama) i na stranama rukopisa De Rebus bellicis. Šlemovi u najvećoj meri podsećaju na šlemove tipa "Intercisa" (T. I-20,21).

Medaljon sa Viminacijuma (T. IV-2)

Predstave šlemona na reljefima

Na više reljefa, pre svega carskih i dostojanstvenika iz doba diarhije i tetrarhije umesto šlema prikazuje se panonska kapa (*pilleus pannonicus*). Iako se na predstavama bitaka na javnim spomenicima pojavljuju najrazličitije varijante - od onih tradicionalno prikazivanih decenijama i vekovima unazad do savremenih tipova u upotrebi.

Šlemovi sa sarkofaga sa scenama bitaka nose visoko kvalitetne predstave oružja i vojne opreme. Najčešće predstavljeni tipovi šlema su paradni konjički sa izduženim čeonim delom i čvrstom krestom i intercisa tip.

Paradni šlemovi sa izduženim čeonim delom i čvrstom krestom spadaju među ređe nalaze na terenu, ali svakako su najzastupljeniji tip šlema u numizmatici na reversnim predstavama. Pojavljuje se na misorijumu Ahila u okviru mitološke scene.

Intercisa tip šlema (T. III-22) javlja se na urezanoj figuri stele iz Akvileje (T. II-24), nose ga svi vojnici prikazani na ostacima Teodosijevog stuba u Konstantinopolju (T. II-58). Pojavljuje se i na reljefu kovčežića is Sagvara (T. II-63), kao i na pektoralu iz Ritopeka na glavi Marsa (T. III-1).

Na javnim spomenicima se šlemovi ovog tipa javljaju na Konstantinovom slavoluku i to među Maksencijevim vojnici-

Sarkofag Anastasija (T. II-30)

Ludovisi sarkofag (T. II-38)

Ludovisi sarkofag (T. II-38)

ma na bedemima koji brane Veronu od napredujućih kornuta. Nose ih i Rimski konjanici na sarkofagu svete Helene iz Vatikana (T. II-55)

Šlemovi sa jednostavnom kalotom i izraženim čeonim branikom, kakav je prikazan na sarkofagu Anastasisa (T. II-30) i na medaljonu sa predstavom muškarca sa Viminacijuma (T. IV-2) nalaze svoje direktnе analogije na Ludovisi sarkofagu (T. II-38). Primerak medaljona sa Viminacijuma za koji pojedini autori smatraju da je u pitanju predstava Krispa spada među najbolje primerke prikaza vojne opreme na gliptici kada su pojedinačne figure u pitanju (T. IV-2)¹. Na javnim spomenicima varijacije ovog šlema se sreću i na reljefima Konstantinovog slavoluka u Rimu - među Konstantinovim vojnicima i konjanicima i pešacima (T. II-50, 53).

Najredi ikonografski tip šlema čsu šlemovi na spone "Sponghelme" koji se pojavljuju na glavama Galerijeve konjice u sceni *adlocutio* na slavoluku u Solunu (T. II-19). Drugi primer ovog šlema sreće se kod drakonarija iz Čestera (T. II-63). Nalazi ovih šlemoveva su retki u Evropi, iako je ikonografska tradicija stara vekovima. Jedan od najranijih prikaza šlemoveva ovog tipa može se naći na sarmatskim konjanicima na Trajanovom stubu u Rimu.

Najkvalitetniji i najdetaljniji prikazi šlemoveva na reljefima nalaze se na Portonacio i Ludovisi sarkofagu koji se čuvaju u rimskim muzejima.

Pogotovo šlemovi prikazani na Ludovisi sarkofagu ukazuju na veliki broj individualnih aplikacija na osnovnu formu šlema. Ovi dodaci se ogledaju u dodavanju kreste, reljefnih predstava apotropejskih životinja na kalotu ili čak reljefnih kresti u formi životinja, životinjskih ili ptičijih glava (T. II-36,

Galerijev slavoluk
(T. II-18)

Galerijev slavoluk
(T. II-19)

Stela sarmatskog
drakonarija (T. II-63)

¹ Kuzmanović Novović, 2009: 81-84.

37, 38).

Ako se izuzmu razni oblici perjanica i kresti, najčešći primer aplikacija na šlem odnosi se na orlovsку ili lavlju glavu, ali ne zaostaju ni mitološka bića poput capricorna, hipokampa, zmije ili zmaja.

Specifična promena u okvirima rimske ikonografije ulazi sa povećanim uplivom germanskih trupa koje uvode nove karakteristike, poput zmajeva ili jarčevih rogova na šlemove. Ovo se pre svega dešava u vreme Konstantina I i njegovih Kornuta. Činjenica da su Germanske trupe osvojile 312. godine Rim pod njegovom komandom, uz pomoć Mavarske konjice odiše svom snagom sa njegovog slavoluka u Rimu. Iako se na štitovima predstavljenim na reljefima nalaze simboli ovih jedinica, na scenama bitaka ovih oznaka nema, ali se lako prepoznaju na osnovu rogatih šlemoveva. Stiče se utisak kao da vizija umetnika nije bila skloni dupliranju amblema i simbola.

Tipologija šlemona prema ikonografskim predstavama na novcu

Tipologija šlemona u okivirima ikonografskih predstava donekle se može drugačije koncipirati u odnosu na klasičnu tipologiju šlemona kasne antike. Ova tipologija se tokom rada nametnula zbog s jedne strane redukovanja osnovnih borbenih delova šlema (obrazine i kaiševi), a sa druge strane maštovitog dodavanja različitih umetničkih i dekorativnih elemenata.

Tip 1

Plitka jednostavna, skoro loptasta kalota sa niskom perjanicom koja se pruža celom dužinom šlema – od čela do kraja vrata. Perjanica je celom dužinom spojena sa kalotom šlema. Vratobran je neizražen i pripojen vertikalno uz vrat. Paragnatide nisu prikazane. (Kataloški broj 2400, 2406, 4900, 4900A).

Tip 2

Plitka kalota šlema za iraženim vratobranom i branikom za čelo. Reljefna dekoracija preko cele kalote. Niska perjanica celom dužinom šlema pripojena uz kalotu. Obrazina nije predstavljena. Reljef je linearan u formi deformisanog slova T (?), sa manjim bobicama (?) koje bi mogle biti i nitne (?)². Kalota je izdužena helenističke forme (Kataloški broj 2015, 2728, 2802).

Tip 2a

Šlem sličnih karakteristika kao prethodni. Razlika u predstavi je dekorativni element u vidu lovoročog venca ili dijademe. (Kataloški broj 2004, 2100, 2102, 2103, 2112, 2500, 2505, 2717, 2786)

Tip 2b

Šlem je u osnovi isti kao bazični tip 2. Razlika u odnosu na osnovni model je nedostatak dekorativnih elemenata. Javlja se kao šlem koji ne nose imperatori već Konstantinopolis (Kataloški broj 2105, 2754, 2760, 2762).

² Posmatrani primerak je veoma loše očuvan.

Tip 2c

Ovoj varijanti šlema pripada i čitav niz šlemova koji se javljaju na reversnim predstavama. Na reversnim predstavama javlja se i na predstavama vojnika i imperatora i božanstava. U opštem pregledu reversnih predstava moglo bi se reći da je ovo najzastupljeniji šlem u ikonografiji (Kataloški broj 2302, 3213, 2401, 2403, 2753, 3802, 2010, 2723, 2724, 2736, 2744, 2747, 2752, 2768, 2769, 2770, 2771, 2772, 2773, 2774, 2775, 2786, 2779, 2901, 2902, 2903, 2904, 3001, 3003, 3004, 3005, 3013, 3200, 3201, 3202, 3203, 3204, 3205, 3206, 3601, 3803, 5100, 5101).

Tip 3

Plitka jednostavna i glatka kalota bez dekorativnih elemenata, sa niskom perjanicom celom dužinom ose šlema – od čela do kraja vrata. Perjanica je celom dužinom spojena sa kalotom šlema. Perjanica sa naglašenim perdimom, široka iznad čeonog dela, sužava se na nulu iznad vrata. Na šlemu je prikazan venac ili uska traka od lovoročog lišća. Traka kojom je venac povezan na zatiljku slobodno leprša. Oko uveta preko brade prikazuje se traka koja fiksira šlem za glavu. Može biti dekorisana kružnim nitnama. U predstavama uši su inkorporirane u ovu traku. Paragnatide nisu prikazane. (Kataloški broj 2703, 2713, 2718, 2784).

Ovaj tip šlema se pored imperatora javlja i kod božanstava - Konstantinopolis je prikazan sa njim u istom maniru i sa lovoročim vencem (Kataloški broj 2758).

Tip 3a

Šlem kao osnovni model tipa 3. Razlike u predstavi odnose se na dijademu umesto lovoročog venca, nedostaje traka ispod brade i uši su usečene u kalotu. (Kataloški broj 3208, 3209, 3210, 3211, 3212).

Tip 4

Profilisana glatka kalota sa produženim delom za zaštitu vrata. Vratobrana u klasičnom smislu pojma nema. Lovoroč venac nije prisutan. Dekorisani i profilisani čoni branik. Perjanica izrađena najverovatnije od metala, dekorisana polukružnim formama. Po gornjoj ivici perjanice nalazi se niz malih metalnih kuglica, slično onima kakve se sre-

ću na šlemovima iz Berkasova. Zaobljeni isečak na kaloti uši potpuno ostavlja otkrivene. Paragnatida nisu pretstavljene. (Kataloški broj 2704).

Tip 4a

Osnovna razlika u odnosu na bazični tip je u perjanici. Javlja se kao šlem koji ne nose imperatori već Roma (Kataloški broj 2756, 2757, 2761, 2761A, 2763)

Tip 4b

Oblik šlema isti kao prethodni. Osnovna razlika u dekorativnim elementima. Kalota šlema reljefno ukrašena sa cvetovima ljiljana (?) sa dragim kamenom ili sferama od plemenitih metala (?). Između listova i latica cveta aplicirane kuglice ravnomođno raspoređene preko kalote. Na čeonom braniku dekoracija u vidu floralnog prepleta i bobica. Svakako umetnički dorađivan komad opreme, pre sa paradnom nego borbenom funkcijom. Perjanica široka iznad čela sa špicastim završetkom iznad vrata. Na perjanici polumesecasta dekoracija, okrenuta ka kaloti. Otvori za uši usećeni u kalotu. Kalota široko otvorena iznad čela. (Kataloški broj 2600, 2603, 2604, 2715, 2716)

Tip 5

Kalota šlema veoma dekorisana. Podeljena je na četiri površine. U svakoj četvrtini nalazi se po jedna šestokraka zvezda sa malom sferom na kraju. Uočavaju se dve široke trake, sa pravougaonim kasetama u centru kojih se nalazi nitna (?): jedna po obodu šlema i jedna po širini šlema (od uveta do uveta). Traka koja prolazi ispod brade urađena je u istom maniru, ali bez nitni. Vratobran je redukovano urađen kao još jedna traka u istom maniru kao i prethodne opisane. Perjanica je trapezastog oblika, verovatno od čvrstog materijala, sa kraćim krajem spojenim za kalotu šlema (Kataloški broj 2705, 2706, 2707, 2708, 2709, 2725, 2725A).

Tip 6

Šlem sa jednostavnom glatkom kalotom bez ukrasa. Greben od metala sa sferama po gornjem obodu. Dekorativni elemenat preko kalote šlema je dijadema. (Kataloški broj 3802).

Tip 7

Ovaj tip predstavljanja šlema vezuje se podjednako na aversne i reversne predstave na novcu. Glavna odlika predstave je prikazivanje šlema spreda i isticanje čvrste metalne kreste sa ili bez aplikacija na čeonom delu.

Na aversnim predstavama ovaj tip počinje sa Konstantinom i njegvoim sinovima, ali se najčešće pojavlju poprsja imperatori počev od polovine IV pa kroz ceo V vek (Kataloški broj 2781, 3012, 3903, 4000, 4200).

Na reversnim predstavama na ovaj način se prikazuju imperator ili česšće božanstva koja stoje ili sede en face - pre svega Roma (Kataloški broj 3401, 3602).

ŠLEMOVI - TIP 1

Kataloški broj 2400

Kataloški broj 2406

Kataloški broj 4900A.

Kataloški broj 4900.

ŠLEMOVI - TIP 2

Kataloški broj 2779.

Kataloški broj 2010.

Kataloški broj 3601.

Kataloški broj 3803.

1

2

3

4

5

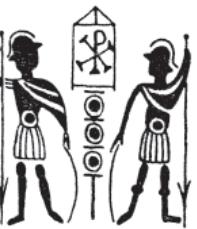
6

7

8

9

ŠLEMOVI - TIP 2

Kataloški broj 2711.

Kataloški broj 2802.

Kataloški broj 2103

Kataloški broj 2004.

Kataloški broj 2100.

Kataloški broj 2102.

Kataloški broj 2112.

Kataloški broj 2500.

Kataloški broj 2505.

Kataloški broj 2728.

Kataloški broj 2786.

Kataloški broj 2717.

Kataloški broj 2105.

Kataloški broj 2754.

Kataloški broj 2760.

ŠLEMOVI - TIP 2

Kataloški broj 2401.

Kataloški broj 2753.

Kataloški broj 2736.

Kataloški broj 3213.

Kataloški broj 2205.

Kataloški broj 2747.

Kataloški broj 2302.

Kataloški broj 2403.

Kataloški broj 2901.

Kataloški broj 2724.

Kataloški broj 3200.

Kataloški broj 3206.

Kataloški broj 3802.

Kataloški broj 2754.

Kataloški broj 2772.

Kataloški broj 2723.

Kataloški broj 2769.

Kataloški broj 2774.

Kataloški broj 5101.

Kataloški broj 3001.

ŠLEMOVI - TIP 3

Kataloški broj 2703.

Kataloški broj 2713.

Kataloški broj 2718.

Kataloški broj 2758.

Kataloški broj 2784.

Kataloški broj 3208.

Kataloški broj 3209.

Kataloški broj 3210.

Kataloški broj 3211.

Kataloški broj 3212.

ŠLEMOVI - TIP 4

Kataloški broj 2704.

Kataloški broj 2756.

Kataloški broj 2757.

Kataloški broj 2761.

Kataloški broj 2761A.

Kataloški broj 2763.

Kataloški broj 2600.

Kataloški broj 2603.

Kataloški broj 2604.

Kataloški broj 2715.

Kataloški broj 2716.

ŠLEMOVI - TIP 5

Kataloški broj 2705.

Kataloški broj 2706.

Kataloški broj 2707.

Kataloški broj 2708.

Kataloški broj 2709.

Kataloški broj 2725A.

Kataloški broj 2725.

ŠLEMOVI - TIP 6

Kataloški broj 3802.

ŠLEMOVI - TIP 7

Kataloški broj 2781.

Kataloški broj 4000.

Kataloški broj 4200.

Kataloški broj 3012.

Kataloški broj 3903.

Kataloški broj 5200.

Kataloški broj 3401.

Kataloški broj 3602.

Evolucija i razvoj šlemova tokom kasne antike

Kasnoantički šlemovi doživeli su znatnu transformaciju u odnosu na ranije vekove. Znatno gube na kvalitetu. Postaju kompozitne konstrukcije, jeftiniji za izradu, jeftiniji za popravke i održavanje, pogotovo kada je u pitanju kalota. Kalota se izrađuje od segmenata spojenih konstrukcijom u vidu trake ili grebena koja je spajala najmanje dve polovine kalote, mada postoje primerci i sa više elemenata u formiranju kalote³.

Nova državna strategija u proizvodnji i opremanju vojske bila je bazirana na sistemu državnih radionica (*fabricae armorum*)⁴. Ovo se u znatnoj meri odrazilo na kvalitet i koncept šlemova koji postaju lakši za izradu, jeftiniji, estetski manje lepi ali podjednako funkcionalni. U celom konceptu možda je najznačajniji element bila mogućnost popravke. Što više delova koji su mogli da se zamene čine šlem «popravljenijim» - jeftinijim za dugoročno održavanje.

Generalno poseduju greben / «ridge» koji u celosti spaja najčešće dve polovine kalote po dužoj osi šlema. Kako se razvija šlem kroz vreme broj segmenata koji čine kalotu povećava se. Ovakva evolucija s jedne strane nije tako čvrsta kao šlem čija je kalota iz jednog komada ali to se kompenzuje grebenom kao ključnim ojačanjem. Praktična strana ovakvog koncepta je daleko lakša popravka opreme prostom zamenom oštećenog dela čime se smanjuju troškovi održavanja lične opreme⁵.

Vratobrani se u odnosu na ranije periode dodatno smanjuju, a obrazine su jednostavnije povezane sa kalotom što ih čini lakše zamjenjivim, ali im daje i znatno bolju fleksibilnost prili-

Forma šlema razbijena na elemente (T. III-34)

Forma šlema razbijena na elemente (T. III-34)

3 James, 1986: 109

4 James, 1988.

5 James, 1986: 110-112

kom kretanja.

Za razliku od šlemova iz perioda principata koji su retko imali štitnike za nos, oni postaju čest nalaz na primercima od kasnog III do V veka.

Prema tipu kasnoantički šlemovi se mogu podeliti u dve osnovne grupe:

- šlemovi tipa intercisa / ridge helmet (T. III-22)
- šlemovi tipa Berkasovo (T. III-23)

Šlemovi kako paradni tako i klasični borbeni počinju da dobijaju apotropejske motive naspram borbeno funkcionalnih elemenata. Ovi elementi su najčešće na kaloti i čine ih oči, zvezda, polumesec ili krst). Tako se na primer na šlemovima iz Intercise pojavljuju oči na prednjem delu kalote (T. III-33). Na Konstantinovim šlemovima na aversnim predstavama pojavljuju se zvezde na sva četiri segmenta kalote (Kataloški brojevi 2705, 2706, 2707, 2708, 2725).

Sa teritorije centralne Srbije potiču nalazi fragmenata šlemova iz Vinika i Kostola (Kataloški broj III-21 b)⁶ od kojih je nalaz dekorativnih gusaka iz Vinika zanimljiva promena u odnosu na klasične šlemove. Pojava životinjskih elemenata, poput rogova ili ovih gusaka unosi interesantnu ikonografsku šarolikost i determinaciju. Cornutima su zaštitno obeležje bili rogovi na šlemovima te bi se možda i nalaz dekorativnog elementa sa guska-ma mogao uklopiti u šablon neke od istaknutih jedinica. Možda bi analogiju ovih predstava trebalo tražiti u primerima šlemova poput onih koji se nalaze na Ludovisi sarkofagu.

Carski šlemovi sa reljefnom dekoracijom, lovorošvim vencem i dijadrom

Dosta šlemova prikazanih na aversnim predstavama javlja se sa reljefnom dekoracijom koja je izvedena pre svega na kaloti⁷. Na pojedinim primerima reljefna dekoracija kombinovana je sa lovorošvim vencem. Pojedini šlemovi tipa «ridge helmet», pre svega na novcu Konstantina imaju reljefne elemente u vidu šestokrakih zvezda.

Na čitavom nizu aversnih predstava imperatori su prikazani sa šlemovima koji su

⁶ Vujović, 1998: 20-21.

⁷ 2015, 2100, 2102, 2103, 2112, 2600, 2603, 2604, 2715, 2716, 2717, 2802.

ukrašeni lovorošim vencem kao jednim od osnovnih carskih dekorativnih elemenata⁸.

Iako bi bilo logično zaključiti da je venac nezavisan ukras koji se stavlja preko kalote, dva šlema iz Ksantena i Axel Guttmann kolekcije (T. III-38) ukazuju na to da su postojali šlemovi koji su venac imali i kao integralan dekorativni element, izrađen od plemenitog metala ili sa pozlatom. Oba primerka mogli bi se klasifikovati kao deo lukszune paradne opreme. Nijedan od otkrivenih primeraka ne bi se mogao vezati za nekog od vladara, niti postoje indicije da su zaista pripadali carevima, ali svakako potvrđuju da su šlemovi ovog tipa postojali.

Imperatori nakon Konstantina su umesto venca nosili dijademе preko šlema⁹. Kalote ovih šlemova najčešće su bile glatke bez reljefne dekoracije. Da li bi se analogno moglo zaključiti da su i dijademe na isti način bile dekorativne element šlema kao na primerima Xantena i Axel Guttmann kolekcije može samo da se špekuliše. Šlemovi iz Berkasova svojim tehnikama izrade neosporno sugerisu da je ovakav dekorativni element mogao da se izvede u metalu i kombinaciji sa dragim kamenjem (ili njihovim imitacijama od staklene paste), kao i bisera.

Na reversnim predstavama zbog veličine prikaza nije bilo moguće izvesti ovakve dekorativne detalje i ni na jednom do sada analiziranom primeru nisu uočeni. Jedino odstupanje je na medaljonu Valentinijana I (Kataloški broj 3401), ali ovde nije u pitanju novac već medaljon prečnika preko 50 mm čije dimenzije višestruko premašuju sve klasične numizmatičke predstave.

Paradni šlem, Xanten

Paradni šlem, Axel
Guttmann kolekcija
T.III-36

8 Kataloški brojevi: 2100, 2102, 2103, 2112, 2500, 2717, 2703, 2713, 2718,

9 Kataloški brojevi: 3208, 3209, 3210, 3211, 3212, 3802, 4000, 3401.

NALAZI ŠLEMOVA NA TERITORIJI ILIRIKA

Šlemovi tipa Berkasovo

Najbolje paralele sa arheološkim nalazima su dva šlema iz Berkasova¹⁰. Oba šlema su pozlaćena. Jedan je ukrašen poludragim kamenjem. Datuju se u prvu polovinu IV veka. Izbor materijala i umetnički rad svakako su isključili šlemove iz realnih ratnih operacija jer s jedne strane ne bi mogli ispuniti funkciju nosioca, a sa druge strane vlasnik sigurno nije bio spremna da rizikuje njihovo oštećenje s obzirom na vrednost. Serija ovih skupocenih šlemoveva svakako je spadala u paradno naoružanje te je stoga lako dospela u ikonografske predstave kojima je imperator komunicirao sa podređenima.

Berkasovo, šlem 1¹¹.

Ovaj nalaz predstavlja jedan od najluksuznijih predmeta kasnoantičke vojne proizvodnje. Izrađen je u kombinaciji zlata, zlatnih listića, sa nizom poludragih kamenova različite veličine i oblika umetnutih po kaloti, longitudinalnom rebru i obrazinama.

Berkasovo, šlem 2.

Sličnosti među ovim šlemovima su manje nego što su razlike. Kalote oba šlema su izrađena iz više od jednog dela. Oba šlema nose pozlatu i luksuzno izgledaju. Natpisi na obručima oko kalote su na oba primerka izvedeni punktiranjem. Dekorativni elementi u vidu S motiva postoje na oba nalaza. Svi glavni

Berkasovo 1
(T. III-8.9)

Berkasovo 2
(T. III-10)

Budimpešta
(T. III-25)

10 Dautova Ruševljana, Vujović, 2006: 33-35; Marijanski Manojlović 1964

11 Pop-Lazić, 2013: 72-73; Vujović, 2011: 20-23, 96-103; Vujović, 1998.

elementi su međusobno spojeni zakivcima.

Razlika među ovim šlemovima ima dosta. Šlem 1. sastavljen je od 4 segmenta kalote, a šlem 2. od samo dva segmenta. Kresta je potpuno različita na oba primerka. Šlem 1 ukrašen je umetnutim komadima staklene paste koji imitiraju poludrago kamenje, dok je šlem 2. dekorisan samo srebrnim kuglicama. Kresta šlema 2 je puna i samo longitudinalna, dok je kresta šlema 1. kompozitna i izvedena iz tri elementa: jedne trake koja se direktno vezuje na kalotu šlema, nizom od potpornih stubića koji su nosili dodatnu traku sa dekorativnim elementima. Šlem 1. takođe ima jednu poprečnu krestu koja spaja četvrtinge kalote.

Jarak
(T. III-19,20)

Deurne
(T .III-24)

Deurne
(T .III-16)

Šlem iz Jarka

(T. III-19, 20)

O šlemu iz Jarka i njegovoj rekonstrukciji opsežno su pisali M. Vujović¹² i V. Dautova Ruševljan. S obzirom na to da je od šlema nađena samo oplata u okviru ostave, rekonstrukcija i digitalna 3D rekonstrukcija su predstavljale pravi podvig sa odličnim rezultatima. U pitanju je šlem analogan nalazu Berkasovo 2. Pronađen je kao deo ostave sa zlatnim listićima skinutim sa

12 Bugarski, 2005: 137-146.

13 Dautova Ruševljan, Vujović, 2011.

osnovne gvozdene podloge. Nalaz ovakvih šlemova otvara pitanje pohranjivanje ostava jer je nesumnjivo bilo potrebno vreme da se uklanjanje plemenitih metala izvede, a ono nije uvek bilo dostupno u slučaju bekstva nakon poraza.

Analogije ovim šlemovima se nalaze širom Evrope. Analogiju šlemovima tipa Berkasovo 1 predstavlja šlem iz Budimpešte (T. III-25,26,27). Kao ovaj tip mogu prepoznati u nalogi nalazi iz Augzburga, Koblenca, Alsohetenija (T. III-28,29,30), i Deurne (T. III-24).

Šlem, Sivac.

(T. III-17,18)

Šlem iz Sivca (T. III-17, 18)

Šlema iz Sivca, otkriven 1958. godine spada među retke primerke šleanova kasne antike. Pretpostavlja se da je pripadao nekom od vojnika iz *Legio VI Herculia* stacioniranoj u Begeču (*castellum Onagrinum*)¹⁴. Sa svojim čistim linijama i bez dekorativnih elemenata svakako odstupa od kitnjastih šleanova konjanika i generalno odstupa od primera koji su ikonografski reprezentovani. S druge strane, njegova praktičnost i robustnost jasno ukazuju na to da je pripadao vojniku koji je realno učestvovao u borbi i kome je estetika bila sekundarna u odnosu na osnovnu funkciju zaštite.

Šlemovi sa Đerdapa i iz Višegrada (T. III-31,32)

Šlemovima karakterističnog, izduženog oblika i konstrukcije pripada nalaz sa područja đerdapskog limesa iz Nacionalnog muzeja u Budimpešti. U pitanju su trodelni šlemovi koji su se sastojali od gomjeg dela koji je često rešavan u obliku šlema

¹⁴ Vujović 1998: 14-15

sa čvrstom, metalnom perjanicom ili krestom i zašiljenim prednjim delom na kome se često javljaju reljefne ljudske maske. Prednji štitnik za lice ima izreze oko očiju i do ispod usana. Međutim primerak sa Đerdapa sadrži samo gomji deo šlema sa perjanicom ispred koje se nalazi predstava orla. Kalota je ukrašena reljefnim predstavama zmaja ili zmaja, dok se na potiljačnom delu vide dva reda plastično izvedenih uvojaka kose. Ovaj šlem se obično svrstava u tip G paradnih šlemoveva (prema Robinsonu). Nalazi se datuju u kraj II i prvu polovinu III veka. Dok nalaz iz Đerdapa nije potpun i nedostaje mu maska, šlem iz Višegrada je kompletan. Najbliža analogija za ovaj šlem potiče iz Brigetia u Mađarskoj, a kod sličnog primerka iz Hederhajma (Heddemheim) u Nemačkoj može se videti i očuvani prednji deo sa otvorom za masku vizira. Kako su te maske izgledale pokazuju i donjopanonski nalazi iz II-III veka n.e., jedan iz Sotina (Comacum) nađen 1906. godine, a drugi sa nepoznatog lokaliteta, danas u osiječkom Muzeju Slavonije¹⁵. Ovom tipu bi pripadao i šlem iz Vetrena u Bugarskoj od koga je očuvana kalota sa krestom i vratobran. Na kaloti je pozlaćeni reljef sa predstavom zmije (T. III-34).

Analogne predstave ovog šlema sreću se na Ludovisi sarofagu u nekoliko varijacija uključujući različite oblike perjаница и reljefnih dekorativnih elemenata na kaloti (T. III-36,38). U pitanju su tri figure na uglovima. Primećuje se da iako je forma šlema istovetna svaki od njih je unikatan u poređenju sa šlemovima legionara koji su uniformni.

Odgovarajući osnovnom ikonografskom principu primenjenom na predstave šlemove na reljefima se prikazuje samo gornji deo šlema - kalota. Maske se ne prikazuju ni u jednom primeru.

¹⁵ Vujović 1998: 212.

Šlem iz Đerdapske klisure (T.III-31)

Šlem iz Visegrada (T.III-32)

Ludovisi Sarcophagus (T. III-36,38)

Galerijev slavoluk (T. IV-8)

Međutim ikonografski se ovaj šlem pojavljuje do kraja antike. Zadržan je kao osnovni tip šlema na reversnim predstavama. Nose ga i imperatori i božanstva i vojnici. Spada apsolutno među najkarakterističniji i najčešći tip šlema na reversima tokom cele kasne antike.

Ovom tipu pripadaju šlemovi na aversnim predstavama pod sledećim kataloškim brojevima: 2004, 2015, 2100, 2102, 2103, 2105, 2112, 2400, 2500, 2717, 2802, 4900, 4900A.

Ovom tipu pripadaju šlemovi na reversnim predstavama pod sledećim kataloškim brojevima: 2010, 2302, 3213, 2403, 2723, 2724, 2753, 3802.

Sa varijantom ovog šlema predstavlja se i Viktorija kako na novcu tako i na pojedinim diptisima (T. II-27). Mars kao iskonsko ratničko božanstvo takođe se prikazuje sa ovim tipom šlema, kako na reversnim predstavama, tako i na većem broju manjih bronzanih figurina (T. II-46)

Iz Hrvatske među nalazima iz Siska i Osijeka nalazi se grupa veoma fragmentovanih paradnih šlemoveva, datovanih u III-IV vek. Uglavnom su očuvani delovi kalote i više paradnih maski od kojih su dve nešto bolje očuvane (T. III-34). Dok većina fragmenata ne nosi posebna obeležja veoma je interesantan komad kalote iz Osijeka, na kojem su u plitkom reljefu izvedene dve antitetički postavljene životinjske glave, najverovatnije zmajeva. Po svom konceptu veoma podsećaju na osnovni amblem Cornuta i sličnih germanskih jedinica, dokumentovani među štitovima Noticije Dignitatum (T. III-34). Da li je u pitanju baš amblem jedinice ili je koncept sličan šlemovima sa apotropajskim simbolima poput onih sa Ludovisi sarkofaga ne može se reći zbog fragmentovanosti nalaza.

Fragment kalote šlema,
Osijek; T. III-34

Fragmentovane maske
šlema, Sisak, Osijek;
T. III-34

Šlem iz Vetrena,
Bugarska;
T. III-34

Natpisi

Natpisi koji se javljaju na šlemovima i koji su posvedočeni na svim nalazima nisu našli mesto među ikonografskim predstavama. Ovo se može objasniti s dva argumenta. Prvi je da su scene najčešće svedene i malih dimenzija, na novcu i da stoga nije bilo moguće prikazati ovaj element. Drugi argument je da su svi natpisi lične prirode i odnose se na vlasništvo nad opremom i pripadnost određenim jedinicama, dok su sve ikonografske scene generalizovane i bezlične osim ukoliko nisu direktno vezane za ličnost samog imperatora (u čijem opisu učestvuju aversne ili reversne legende).

Hrišćanska ikonografija vezana za kasnoantičke šlemove

Dekorativna aplika sa reljefnim motivom Hristovog monograma / Hristograma nađeni su na teritoriji Srbije, a ikonografske analogije postoje na aversnim predstavama kasnoantičkih imperatora. Sa teritorije Srbije sačuvana su nam četiri primerka:

- lokalitet Manastir iz Đerdapa (T. III-12)¹⁶. S obzirom na tragove pozlate verovatno je predstavljaо deo nekog od dekorativnih paradnih šlemoveva. Datuje se u treću ili četvrtu deceniju IV veka.
- Viminacium, lokalitet Čair (T. III-13) - širi prostor grada i legijskog logora¹⁷. Spada među slučajne nalaze iz 1991. godine te zbog toga ne posedujemo kontekst, niti precizno datovanje.
- Sremska Mitrovica (T. III-13)¹⁸. Nalaz potiče sa arheoloških iskopavanja antičkog grada i među retkima je sa prostora Evrope koji imaju definisani kontekst.
- Rutevac-Ćićina (Praesidium Pompei) fragmentovan disk aplike sa Hristovim monogramom (T. III-13)¹⁹.

Iako je sama aplika bila postavljena na malo neobično mesto, na čeonom delu šle-

¹⁶ Vujović. 1998; Popović, 2013: 303;

¹⁷ Vujović, 2013: 33

¹⁸ Vujović, 2013: 34

¹⁹ Tošić, Raškovićm 2009: 187-188.

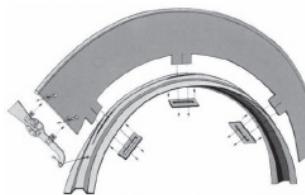
ma, za njeno pozicioniranje nema sumnje. Ovo je jedan od retkih primera u kome se u potpunosti podudaraju nalazi sa tera- na sa ikonografskim predstavama. Značajno je primetiti da je najvažnija ikonografska predstava vezana za poprsje imperatora Konstantina sa medaljona iskovanog u Ticinumu 315. godine (T. III-12, Kataloški broj 2781). Na aversu medaljona imperatorova bista je prikazana pod punom vojnom opremom sa šlemom na kome se upravo na čeonom delu nalazi prikazana jedna ovakva analogna aplika sa Hristogramom. Druge serije Konstantinovog novca kovane u Sisciji takođe nose ovakve dekorativne elemen- te.

Prilikom otkrića šlema iz reke Meze u Holandiji potiču delovi šlema na čijoj je visokoj kresti i dalje bila pričvršćena potpuno očuvana dekorativna aplika sa Hristovim monogramom (T. III-15).

S obzirom na lokacije nalaza, Viminacium i Sirmium, kao gradovi od visokog značaja u provincijskoj i carskoj administra- ciji su očekivane lokacije kada su otkrića luksuzne vojne opreme u pitanju. Primerak sa lokaliteta Manastir je malo neočekivan i donekle zbunjujući s obzirom na kontekst nalaza u okviru groba ali bez pripadajućeg šlema²⁰.

Sa evropske teritorije carstva poznato je još najmanje 11 primerova ovakvih dekorativnih aplika od kojih su po jedna iz mesta Alsoheteny i Savaria (Mađarska), dva su poznata iz Siscijske (Hrvatska), jedna iz Minhena (Nemačka), jedna iz Ričboroja (Velika Britanija) i dve iz doline reke Meze (Holandija). Četiri primeraka potiču iz raznih privatnih kolekcija sa nepoznatih lokaliteta (T. III-14).

Datovanje ovih nalaza i pored direktnih analogija sa Kon- stantinovog medaljona i novca generalno se može uspostaviti

Način postavljanja aplike
na šlem
T.III-15

Dekorativna aplika sa
lokaliteta Manastir
T. III-12

Medaljon iz Ticinuma,
Kataloški broj 2781.

Dekorativna aplika iz
Viminacijuma
T. III-13

²⁰ Минић, 1984.

znatno kasnije, u vreme od sredine IV veka do prve dekade V veka. Nalazi iz Holandije se datuju u period od 395-411 godine²¹, iz Mađarske u vreme 375-380 pa do početka V veka²², dok se nalaz iz Ričboroua datuje u prvu ili drugu deceniju V veka²³.

Ali ovakvi ornamenti ne javljaju se ekskluzivno samo na ovim nalazima što potvrđuje primer šlema iz mesta Alsoheteny (Mađarska), gde je hristov monogram izveden u plitkom reljefu na štitniku za nos (T. III-28,29,30).

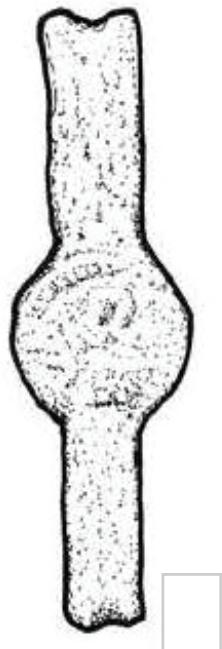
Dekorativni elementi na šlemovima

Pozlata ili posrebrenje

Pozlata ili posrebrenje spada među najčešće dekorativne elemente paradnih šlemova. Čest je slučaj da predstavlja jedini element koji je preživeo od opreme u slučajevima kada je gvožđe u potpunosti propalo a preostali listići od plemenitih metala. Pozlatu ili posrebrenje radili su posebni majstori poznati kao *barbaricarii*.

Pojedini šlemovi imaju čak štaviše i jedino ovaj dekorativni element kombinovan sa sferama od plemenitih metala u materijalu koji je drugačiji od podloge - sfere su srebrne u odnosu na zlatnu podlogu. Primer ovakvog šlema potiče iz Berkasova (šlem 2 T. III-10).

Zlatni šlemovi do sada su otkriveni u Berkasovu (šlemovi 1 i 2; T. III-8,9,10,11), Budimpešti (T. III-25,26,27), Alsoheteny (T. III-28,29,30), Deurne (T. III-24).

Dekorativna aplika iz
Sirmijuma
T. III-13

Dekorativna aplika iz
Rutevca
T. III-13

21 Vujović, 2013: 35

22 Kocsis, 2003

23 Vujović, 2013: 35-36.

Elementi od plemenitih metala

Kuglice / sfere od plemenitih metala sreću se na oba paradna šlema iz Berkasova i to u velikom broju. Javljuju se ravnomerno raspoređeni po kaloti i u nizovima preko grebena ili prstena kalote, obrazinama i čak vratobranu.

Od plamenitih metala urađeni su i usadnici za staklenu pastu, drago ili poludrago kamenje.

Reljefni elementi

Reljefni elementi se javljaju na paradnim šlemovima rađenim najčešće od bronce ali sa podjednakim umetničkim utiskom koji ostavljaju. Dekorativni elementi se javljaju najčešće na kaloti, vratobranu ili obrazinama.

Reljefno su izvedeni venci, girlande, floralni prepleti. U ovu grupu se mogu odrediti i svi dekorativni elementi vezani za životinjske predstave ili monolitne metalne perjanice o kojima će biti reči kasnije u tekstu.

Do sada poznati primerci iz Đerdapa datuju se u raniji period od II - III veka, ali se ikonografski pojavljuju na predstavama do kraja antike.

- Životinjske predstave

Najčešće su u pitanju ptice (orao), lav, ali i mitološka bića poput capricorna, hipokampa i zmije ili zmaja.

- Figure gusaka

Ptice, pogotovo kada su u pitanju one koje nisu predatori retko se sreću u okvirima vojne ikonografije. Dve bronzane guske čine dekorativnu osnovu, danas na žalost uništenog šlema iz Vinika²⁴. Prikazane su skupljenih kriva, tela savijenih tako da prate oblik kalote. Obe guske su istovetno modelovane, heraldički naspramno postavljene.

- Zmije

Kao jedan od najstarijih simbola sa mnogobrojnim interpretacijama zmija se javlja kao plastični dekorativni element izведен u bronzi na šlemu iz Đerdapa (T. III-33) i Višegrada (T. III-34)

24 Vujović, 1998:21

Životinjski rogovi

Iako netipični za rimske trupe, rogovi na šlemovima se pojavljuju u okvirima kasnootičke vojske kao dekorativni elemenat pomoćnih jedinica, pre svega onih german-skog / tevtonskog porekla.

Perjanica

Perjanice se mogu podeliti u dve grupe:

- Monolitne, fiksne i nepromenljive perjanice
- Klasične promenljive perjanice od dlake ili perja

Monolitne metalne perjanice koje predstavljaju integralni i nepromenljivi deo šlema. Među šlemovima iz Intercise nalaze se oni koji imaju fiksne metalne perjanice koje su funkcionalno činile greben ili deo grebena šlema.

Perjanice od duge životinjske dlake (na primer konjske grive ili repa) ili krupnijeg ptičijeg perja, koje su se postavljale u posebna ležišta i mogle su se nameštati ili skidati prema potrebi. Ovakve perjanice moguće su biti nameštane tokom parada, igara ili javnih događaja dok su verovatno skidane u vreme borbenih operacija što je olakšavalo pokrete glave. Šlem iz Augsta tako na primer ima tri ležišta namenjena postavljanju perjanice.

Pera

Za razliku od perjanica koje i dalje predstavljaju klasični dekorativni element šlema, pojedinačna pera javljaju se veoma retko. Neki od istraživača smatraju da su na šlemovima cornuta sa Konstantinovog slavoluka u Rimu prikazana pera a ne rogovi jarca za koje se smatra da su tipično obeležje jedinice.

Drago, poludrago kamenje i staklena pasta

Staklena pasta se kao dekorativni element javlja isključivo na paradnim šlemovima. Na teritoriji Ilirika poznata je sa šlemoveva iz Berkasova i Budimpešte gde pasta u raznim bojama treba da imitira smaragde, oniks i kalcedon.

Bez obzira na to što šlemovi najverovatnije nisu bili namenjeni brobenoj upotrebi, njihovo korišćenje u pokretu, tokom jahanja ili tokom hipika gimnazija izazivalo je stres na materijal koji je mogao uzorkovati ispadanje kamena iz ležišta te je iz praktičnih

razloga ono zamenjeno staklenom pastom kao jeftinijm rešenjem a istim dekorativnim efektom.

ŠTITOVI

Štitovi spadaju u osnovnu zaštitnu opremu vojnika na bojnom polju. S jedne strane imali su zaštitnu / odbrambenu funkciju, a s druge strane su predstavljali jedan od osnovnih šema za raspoznavanje trupa na bojnom polju. Čak ni u trenucima najveće krize discipline u vojski kako to pominje Vegecije, kada su zbog lenjosti odbačeni oklopi i šlemovi, štit je ostao kao osnova i prihvaćena defanzivna oprema.

Izrađivani su najčešće od drveta, sa metalnim umbom u sredini i gvozdenom oplatom duž oboda. Metalne šipke sa unutrašnje strane i kožni kaiševi činili su sistem za nošenje štitova u borbenom i marševskom položaju. Dosta štitova je prema nalazima iz Egipta i Sirije bilo presvučeno kožom. Bojenje spoljnih površina bilo je ustaljena praksa, a u Noticiji Dignitatum su predstavljeni nizovi šablona karakterističnih za pojedine jedinice iz redova elitnih trupa (*comitatenses*).

Forma šita korišćenog u kasnoj antici je ovalna ili kružna u različitim veličinama. Jedini izuzetak od ovog pravila je predstava pravougaonog scutuma na Galerijevom slavoluku. Ikonografski špjavljuje se i pelta, iako za sada ne postoje nalazi koji bi je stavili u praktičnu upotrebu (baza Arkadijevog stuba). Ostala je kao tradicionalni mitološki simbol u scenama borbe sve do početka V veka, već duboko u decenijama kada se potiskuje stara ikonografija sa paganskim elementima.

Ovalni štitovi se koriste i kao nosioci poruke. Tako dok Viktorija sedi na muskulaturnom oklopu drži na kolenima upravo ovalni štit na kome стоји VOT X, VOT XX (Kataloški broj 2701).

Prikazi štitova variraju od običnih do dekorativnih sa jednostavnom ili kompleksnom reljefnom dekoracijom. Upravo štit

Kataloški broj 2701.

Štit, Galerijev slavoluk
(T. II-18)

Štit, Galerijev slavoluk
(T. II-19)

dopušta najširi spektar dekorativnih elemenata zbog svoje velike površine. Štitovi koji se prikazuju ili su ovalni ili ređe manji okrugli. Zbog svoje veličine i ikonografskog koncepta štit se u najvećem slučaju kada su u pitanji aversne predstave prikazuje bez umba. Na reversnim predstavama, bez obzira što su manje kada se predstavlja štit u celosti prikazuje se i umbo. Oplata oko ivice štita nekada se predstavlja kao niz nitni, kao dvostruka ili deblja linija. U slučajevima kada se štit prikazuje delimično i u krupnijem planu na aversnim predstavama postoji i više varijacija.

Stela, Gamzigrad
(T. II-12)

Diptih Stilihona
(T. II-29)

Aurelius Sudecentus
Akvileja, (T. II-42)

Štitovi - reljefne predstave

Štitovi predstavljaju jednu od najvažnijih delova vojne opreme koja je neretko nalazila svoje mesto na reljefima kasne antike. Na spomenicima vezanim za više oficire skoro po pravilu ih nema, ali mogu ih nositi njihovi pratioци ukoliko su prikazani. Čak i na reljefu konjanika iz Gamzigrada, konjanik nema štit ali ga njegov pešak / pratičac ima - veliki klasični ovalni štit (T. II-12).

Štitovi vojnika iz Akvileje su uglavnom samo jednostavno naznačeni, bez detalja. Na nadgrobnom spomeniku vojnika (T.II-23) postoji samo jednostavna naznaka štita koji stoji na zemlji iza leve noge. Sličnu situaciju srećemo i na spomenicima Valerijusa Kvintusa i neidentifikovanog vojnika XI Klaudije, takođe iz Akvileje (T. II-43).

Konjanik iza Flavija Augustalisa takođe nosi jednostavno predstavljeni štit na leđima (T. II-23).

Štit pripadnika carske garde iz Akvileje prikazan je samo prostim urezivanjem, ali s druge strane i dalje nosi dosta infor-

macija. Ovalni štit se vidi u celosti, umbo je naznačen u sredini, što uglavno nije praksa. Naznaku dekorativnih elementa daje šest linija koje se zrakasto šire od umba ka obodu koji je obeležen duplom linijom. Moguće je pretpostaviti da je u pitanju podela površine na polja obojenih različitim bojama (T. II-24). Ovakav zaključak nalazi sigurnu potporu među štitovima prikazanim u Noticiji Dignitatum, među kojima se nalazi više primera koji bi se mogli uklopiti u ovaj ikonografski šablon.

Jednostavna predstava ovalnog štita sa naznačenim, ali ne i istaknutim umbom prikazana je i na nadgrobnoj steli vojnika iz Amijena (T. II-25). Vojnik drži levu ruku položenu na štit koji stoji na zemlji ispred leve noge. Površina štita nije dekorisana. Slična situacija vidi se i na spomeniku Aureliusa Sudecentusa (T. II-42).

Prikazi samo unutrašnjosti štita nisu mimošli ni carske predstave Honorija na diptihu Proba (T.II-28). Na slonovači je jasno izdvojen obod štita, kao i trakasta drška na sredini.

Diptih Stilihona rešen je umetnički znatno drugačije (T. II-29). Umesto razrađene dekorativne scene prikazana je površine štita u vidu ljsupi, analogno postojećim oklopima (*lorica squamata*). Pored površine na ovom štitu je prikazan i kupasti umbo što je još jedna specifičnost, često izostavljana u ikonografiji. Poseban dekorativni element čine dva mala poprsja na gornjoj polovini štita.

Ova praksa svakako je rezultat pada umetničkog izražavanja, koja umesto da iskoristi zgodan i procentualno velik i kompaktan prostor za neku od propagandnih ili religioznih poruka, okretanjem štita izbegava dalju razradu scene.

Većina ikonografskih predstava štitova ne nosi realnu dubinu, čak deluju skoro dvodimenzionalno i nerealistično.

Po dubini štitova ističu se dve istovetne predstave na Ana-

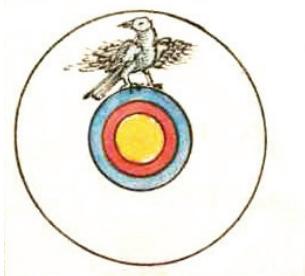

Galerijev slavoluk,
(T. II-17,20,21)

Galerijev slavoluk,
(T. II-21)

Quarto Decimam

stasiusovom sarkofagu, predstavljeni u kombinaciji vojnika koji stoje ispod Hristovog monograma. Štitovi su prikazani sa unutrašnje strane i bez detalja (T. II-30).

Štitovi, Galerijev slavoluk (T. II-18)

Interesantno je primetiti da je nošenje štitova na Galerijevom slavoluku neravnomerno raspoređeno prema delovima friza. Na svakom pojedinačnom frizu štitove nose ili Rimljani ili Persijanci. Na žalost velika oštećenja utiču na preciznost interpretacije.

Na najvišem frizu u koloni koja je u pratnji carskih kola nalaze se konjanici koji nose okrugle štitove. Ne vide se nikakvi detalji jer su ka posmatraču okrenute samo unutrašnje strane štitove.

Na sledećem frizu na kome je predstavljena bitka Galerija sa Narsesom, štitove nose Persijanci. Opet je najviše prikaza sa unutrašnjom stranom štita. Izdvaja se jedan Persijanac koji nosi ovalni štit sa floralnom (?) reljefnom dekoracijom, ali se može samo špekulisati o kompletном prikazu zbog velike oštećenosti reljefa.

Od značaja je prikaz drški na unutrašnjim stranama štita. Drške su jednostavne, polukružne. Iako nesumnjivo postoje dve drške, na reljefu se vidi samo manja na samom obodu štita koja se hvata šakom.

Dva ovalna štita koja flankiraju scenu prinošenja žrtve su prikazana sa simbolom orla u gornjoj osi iznad umba (T. II-17, 19). Štitovi su postavljeni u heraldičkom maniru sa orlovima okrenutim jedan prema drugom. U pokušaju da identifikujem je-

Štitovi, Galerijev slavoluk (T. II-18)

dinicu koja je ostavila ovaj ikonografski trag nije bilo moguće doći do konačnog rešenja. Iako je orao jedan od najtipičnijih simbola rimske vojske, njegovo pojavljivanje u Noticiji Dignitatum nije toliko često. Jedinica koja bi se najpre mogla poistovetiti sa oznakom na ovom štitu su *Quartodecimani*. Na reljefu nisu prikazani koncentrični krugovi sa bojenom šemom, tako da ovo opredeljenje ostaje pod znakom pitanja. U prilog ovakvoj interpretaciji ide sama jedinica *Legiones comitatenses - Quartodecimani* koja se nalazi pod komandom magistra militum Trake (Sub dispositione viri illustris magistri militum per Thracias). S obzirom na Galerijevo poreklo, bliskost sa ovakvom jedinicom i njenom komandom ima smisao.

Treći štit na kome se vidi orao pojavljuje se na sceni Galerijevog obraćanja vojsci, ali se na ovoj sceni pojavljuje u rukama vojnika, a ne u sklopu ceremonijelne grupe oružja, kao na prethodnom primeru (T. II-21).

Specifičnosti kod reljefa na ovom slavoluku mogu se pratiti na dva štita.

Prvi je prikaz dva vojnika koji nose tipičan rimski *scutum* - četvrtasti štit (T. II-20). O formi štita nema sumnje, ali njihova praktična upotreba u vreme gradnje slavoluka ostaje pod znakom pitanja.

Drugi je ovalni štit sa reljefnom predstavom Herkula. Figura stoji uspravno sa batinom u desnoj ruci usmerenoj ka zemlji i lavljom kožom oko leve ruke koja стоји uz telo.

Štit sa prikazom ratničkog božanstva iz Dura Europosa i motivi na štitovima iz Noticije Dignitatum već ranije su potvrđeni primjeri ovakvog ikonografsko rešenja (T. III-59). Figura na štitu iz Dura Europosa stoji skoro u identičnom položaju kao i reljef na slavoluku, ali sa naravno drugačijim atributima, i predstavlja najbolju analogiju kojom u ovom trenutku raspolaćemo.

Galerijev slavoluk,
(T. II-20)

Galerijev slavoluk,
(T. II-20)

Štit Dura Europos,
(T. III-62)

Sarkofag Anastasija,
(T. II-30)

Na štitovima Noticije Dignitatum prikazane su figure ženskog božanstava, krilate Viktorije i muške figure sa oružjem koje bi mogле biti carske ili takođe božanske. Ni jedna nije direktno analogna solunskom reljefu.

Prisustvo Herkula kao simbola u potpunosti odgovara situaciji na slavoluku kao zaštitniku Maksimijana Herkulija i Konstancija Hlora. Galerijev patron, kao i Dioklecijanov bio je Jupiter, ali poštujući principe jednakosti, kao i prisustvo ostalih tetrarha na reljefima, normalno je očekivati i prisustvo Herkula.

Predstave štitova na Konstantinovom slavoluku nose manju raznovrsnost predstava. Većina štitova prikazana je bez ikakvih dekorativnih elemenata. (T. II-49,50,51,53,54)

Na Konstantinovom slavoluku srećemo širok spektar štitova, ali znatno manji kada se uzmu u obzir reljefi koji zaista potiču iz vremena nakon bitke na Milvijskom mostu.

Jedine jedinice koje se mogu identifikovati na ovim reljefima su mavarska konjica i Kornuti. Kornuti su jedini koji se mogu identifikovati dodatno na osnovu dekorativne šeme štitova. Međutim šeme poznate iz ikonografije vezane za Noticiju Dignitatum ne predstavljaju digitalnu analogiju, što nam nameće okvire razumevanja ovog rukopisa. Na slavoluku je prikazana Viktorija koje nema među crtežima. To nam potvrđuje prepostavku da su u Noticiji korišćeni samo osnovni simboli za

Konstantinov slavoluk,
(foto: N. Mrđić)

Konstantinov slavoluk,
štit Kornuta (T. II-56)

Konstantinov slavoluk, Konstantinove jedinice napreduju ka bedemima Verone
(T. II-50)

prepoznavanje jedinica koji su na terenu mogli imati veći broj raznih varijacija koje ne možemo ni predvideti. Analognu predstavu onoj na slavoluku sa druge strane mogao bi predstavljati teg sa predstavom imperatora koji se oslanja na štit na kome se nalazi oznaka kornuta. Koncept je veoma sličan na oba štita samo što se na kasnijem primerku, na tegu, umesto Viktorije javlja Hristov monogram.

Većina prikazanih štitova ne nosi nikakve oznake korisne za identifikaciju. Polja su jednostavna i glatka, sa prostim poluloptastim umbom. Čak i većina kornuta u čuvenoj opsadi Verone nosi ove jednostavne i anonimne okrugle štitove (T. II-50).

Vojnici na reljefima postamenta izgleda da svi nose takođe anonimne ovalne štitove. Ovi štitovi su predstavljeni bez posebnih oznaka.

Predstave štitova na reljefima postamenata takođe su vezane za Viktoriju i trofeje. U sklopu ovih scena predstavljen je širi spektar štitova (T. II-51,55).

Arkadijev stub nudi iznenađujuće širok spektar predstava štitova. Većina ih nosi šemu u vidu cveta sa osam latica i manjim varijacijama. Jedini štit među pripadnicima carske pratinje koji se može sa sigurnošću identifikovati i povezati sa nekom od jedinica je štit krajnje desno. On nosi dekorativnu šemu legio Quinta Macedonica i nalazi se pod komandom magistra militum per Orientem. Ova scena spada među retke na kojima se jasno mogu izdvojiti pripadnici određenih jedinica.

Na Arkadijevom slavoluku, među plenom, oružjem pobedenog neprijatelja nalazi se nekoliko štitova koji izazivaju pažnju. Prvi je pelta koja se tradicionalno i mitološki vezuje za neprijatelje carstva, varvare koji od ikona i trojanskog rata pokušavaju da uniše rimske ideale. Drugi štit je donekle enigmatičan. U pitanju je ovalni štit, trebalo bi da bude rimski ali

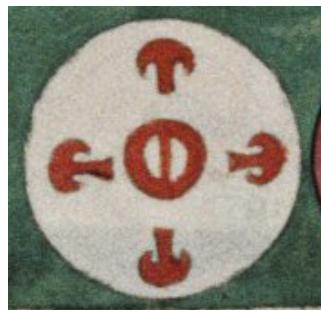
Pehar sa predstavom vojnika, Keln (T. IV-16)

Missorium imperatora Teodosija, Madrid (T. IV-9)

Missorium imperatora Teodosija, Madrid (T. IV-13)

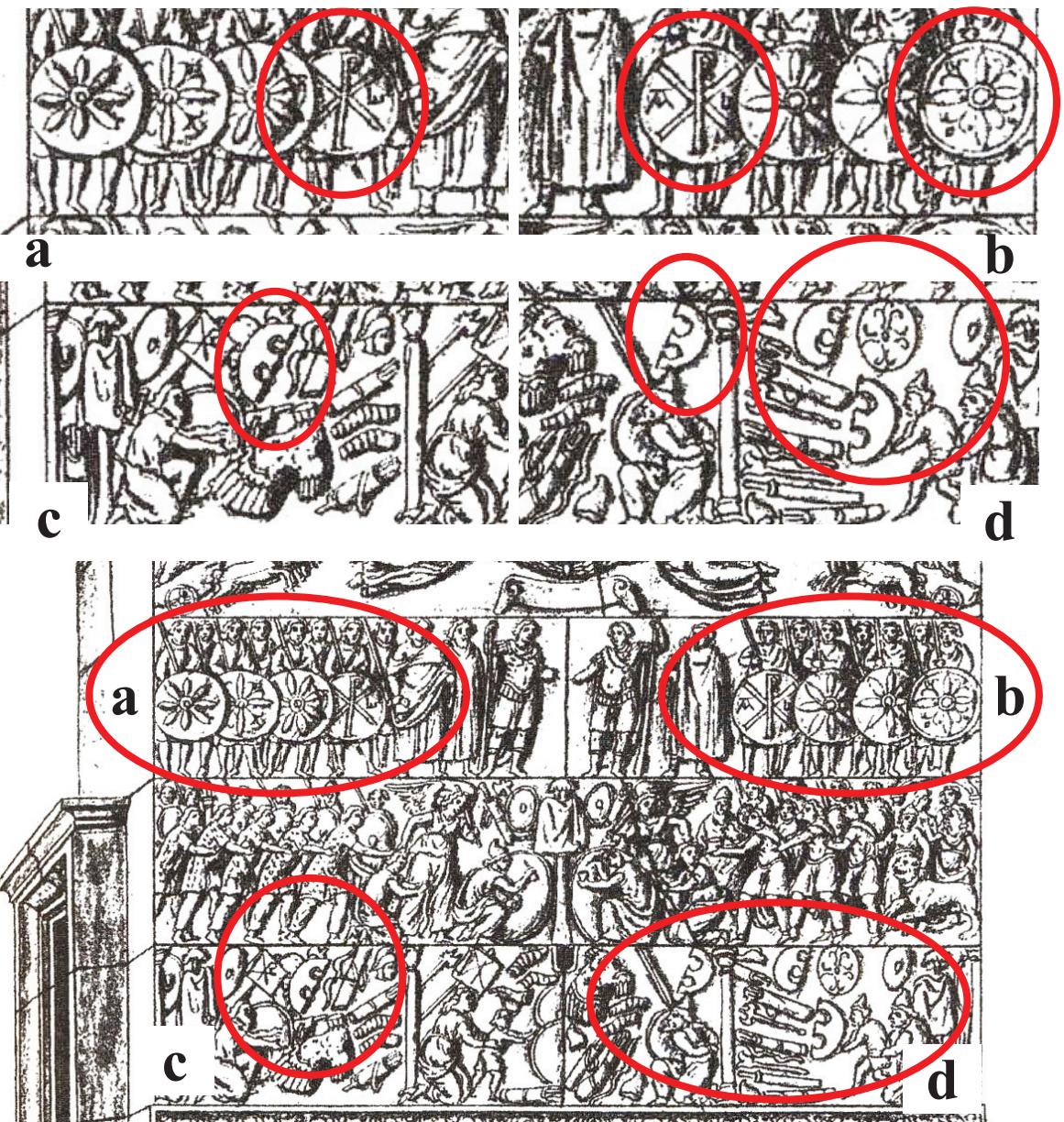
Octavani,
Notitia Dignitatum

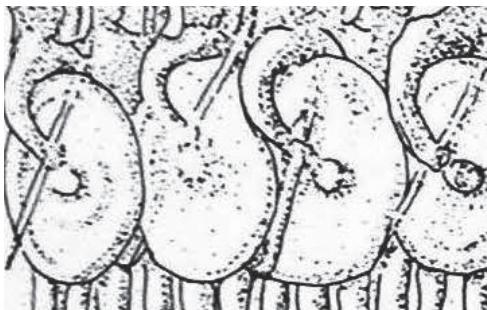
Vesontes,
Notitia Dignitatum

Quinta Macedonica,
Notitia Dignitatum

Arkadijev stub, crtež anonimnog umetnika. XVI vek (T. II-63)

Bronzana ploča sa predstavom vojnika,
Ságvár (T. II-65)

Srebrni tanjur sa predstavom Valentinijana
i njegove pratnje (T. IV-17)

se nalazi izdvojen među plenom. Štit sa ovakvom dekorativnom šemom nalazi se među predstavama u Noticiji Dignitatum i vezuje se za dve jedinice pod nazivom *Octavani* i *Vesontes*. Obema jedinicama komanduje *magister peditum* u zapadnom delu carstva.

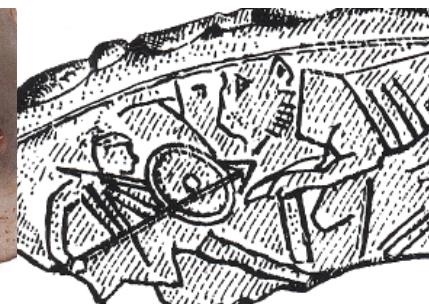
Predstave štitova na predmetima

Složenije predstave štitova na predmetima i dalje su relativno retke u vojnoj ikonografiji. Zato i pronađeme analogije deluju interesantnije u okvirima interpretacije. Štitovi na Teodosijevom misorijumu (T. IV-9) izrađeni su sa velikom umešnošću i visokim nivoom detalja. Svi štitovi su ovalni sa širokom oplatom i "S" motivom koji se prati duž ivice. Dekorativne šeme su u vidu trouglastih zraka koji se šire iz centralnog šestougao-nog umba i teksture formirane od rombova / trouglova (?). Ovaj drugi primer neodoljivo podseća na predstavu vojnika na peharu iz Kelna (T. IV-16).

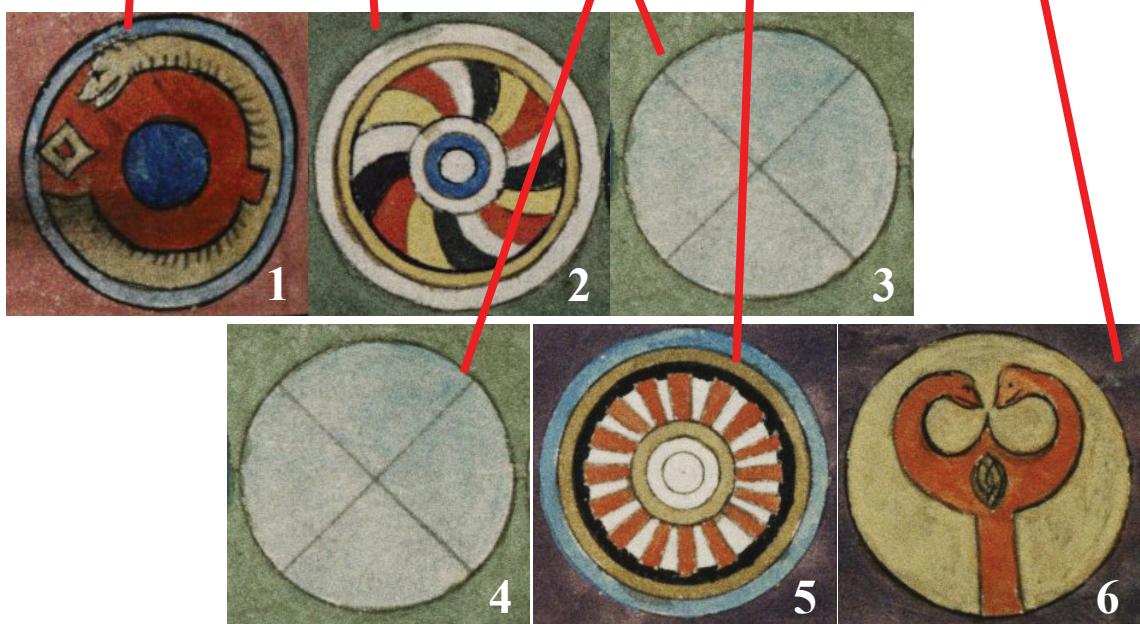
Značajan je i prikaz štitova na misorijumu Valentinijana ali je na žalost cela površina izrazito izlizana. Uočavaju se dekorativne šeme na štitovima od kojih se neke mogu

Kameja iz Kusadka (T.IV-1)

Tanjir iz Gamzigrada
(T.IV-7)

Misoriјum sa predstavom Valentiniјana
i njegove pratnje sa predloženom dekorativnom šemom štitova (T. IV-17)

povezati sa oznakama predstavljenim u Noticiji Dignitatum. Od šest vojnika koji su u pravnji imperatora svaki nosi drugačiji štit, verovatno simbolizujući ključne jedinice koje su imali uticaja na ratne uspehe vladara (T. IV-17).

Od šest štitova treći i četvrti vojnik gledano sa leva na desno ne mogu se identifikovati jer je površina štita u potpunosti izlizana. Prvi vojnik nosi štit sa predstavom zmaja. U noticiji postoji 8 jedinica koje imaju sličan amblem¹, ali se zbog razlike u vidu kružnice sa zracima oko umba ni jedna od njih ne može sa sigurnošću opredeliti. Drugi vojnik nosi štit sa izvijenim geometrijskim motivom. Peti štit bi mogao pripadati Lanciarii Iuniores ili Britones Seniores, a šesti veoma liči na štit Cornuta, mada postoji više šema koje bi se uklopile u formu vidljivu na štitu.

O analizi štitova predstavljenih na bronzanim tegovima već je prethodno bilo reči, zajedno sa interpretacijom šema na štitovima i njihovih veza sa jedinicama.

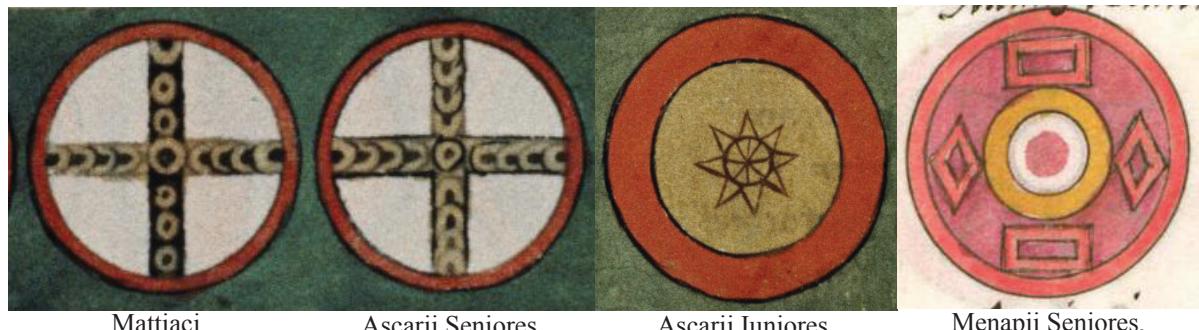
Na pločici iz Ságvára i tanjiru iz Gamzigrada vojnici su predstavljeni sa ovalnim, odnosno kružnim štitom bez bližih detalja (T. II-65; T. IV-7).

Na kameji iz Kusadka prikazana su dva štita koji leže na zemlji među telima varvara. Izgleda kao da su oba primerka heksagonalnog oblika i da pripadaju poraženim neprijateljima. Ovi primerci su na osnovu dekorativne forme keltskog porekla. Nepostojanje štitova u rukama imperatora ili rimskog vojnika ukazuje na to da je akcenat cele scene bačen na figure ljudi i njihovu neustrašivost u vrtlogu borbe.

Za istraživanje problematike dekorativnih šema štitova (shield patterns) i argumentaciju o autentičnosti originalnih predstava iz Noticije Dignitatum među najznačajnije nalaze spada stakleni pehar iz Kelna (T. IV-6).

Na zidovima staklenog pehara prikazan je stroj formiran od 4 pešadinca koji stoje između veksiluma zaklonjeni iza štitova. Činjenica da su štitovi istureni u prvi plan i da je na svakom drugačija dekorativna šema ukazuje na njihov značaj u okviru ovog ikonografskog koncepta. Rudimentarna tehnika dekorisanja staklene površine je ograničila kvalitet same predstave, ali moguće je sa znatnom dozom sigurnosti interpretirati pripadnost ovih vojnika određenim jedinicama. Za prvog vojnika do sada nije pronađena analogna predstava koja bi ga mogla bliže identifikovati. Njeg štit nosi

¹ Za detalje ikonografskih predstava sa zmajem u Noticiji Dignitatum pogledati poglavje posvećeno ovom tipu insignija.

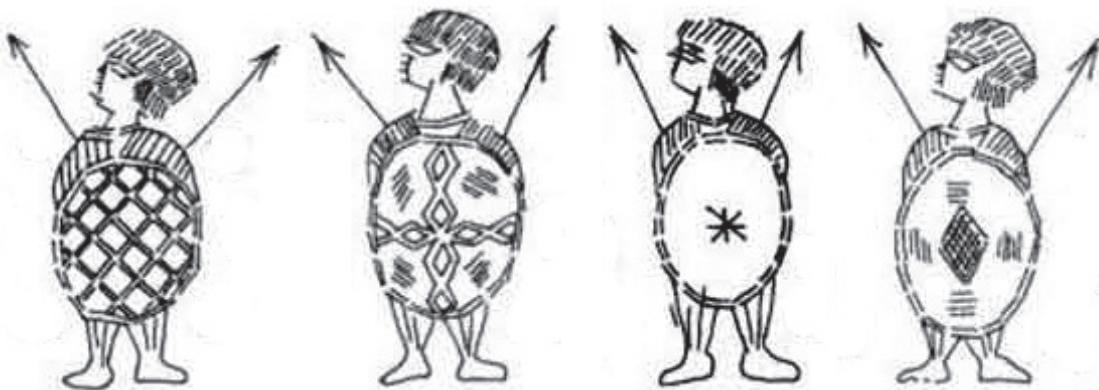

Mattiaci,
Notitia Dignitatum

Ascarii Seniores,
Notitia Dignitatum

Ascarii Iuniores,
Notitia Dignitatum

Menapii Seniores,
Notitia Dignitatum

Predstavom vojnika sa štitovima na staklenom peharu. Keln, Nemačka.
(T. IV-6)

šemu krstoobrazne forme koja kao da je formirana od karika romboidne forme. Drugi vojnik bi bi se mogao vezati za dve jedinice - *Mattiaces* i *Ascarii Seniores*, koji su pod komandom *magistra peditum* kao *auxilia palatina*. S obzirom da se treći vojnik vezuje za Alcarii Iuniores, možda možda je druga jedinica verovatnija opcija. Treći vojnik nosi štit sa malom osmokrakom zvezdom na sredini štita. Mogao bi odgovarati dekorativnoj šemi koja je u Noticiji Dignitatum vezana za *Ascarii Iuniores*, pod komandom magistra militum per Illyricum. Četvrti vojnik nosi štit koji nije identičan primerku iz Noticije ali najviše i jedino liči na oznaku jedinice *Menapii Seniores*, koji spadaju među *legio palatina*.

Nalazi štitova sa prostora Ilirika

Nalazi štitova iz Prve Mezije i Priobalne Dakije ograničeni su na nekoliko primera-ka umba sa Đerdapskih lokaliteta istraženih tokom zaštitnih iskopavanja prilikom gradnje hidroelektrane Derdap I.

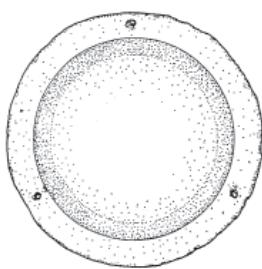
Sa iskopavanja Đerdapa potiču četiri umba sa lokaliteta Boljetin (T. III-40,41). Sva umba su kružna, mogli bi se vezati za ovalne štitove. Na samim nalazima nema specifičnih karakteristika koji bi ih mogli direktno vezati za neki ikonografski koncept. Isti princip prate i nalazi sa Ravne i Čezave (T. III-41).

Drugačiji tip umba, sa špicastim i izduženim vrhom potiče iz Begeča i Mora Vagei. Umba ovog tipa prikazana su čak i na vinjetama Noticije Dignitatum. Mogle bi se oka-rakterisati kao umba sa izraženijim mogućnostima za napad.

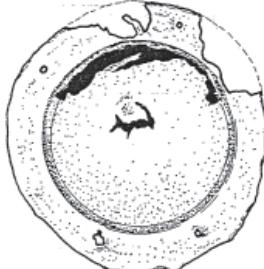
Predstave štitova na mozaicima

Predstave štitova na mozaicima spadaju među značajne izvore kojima se, zbog njihove veličine, koncepta i boje, mogu tražiti analogije kako među drugim predstavama tako i u pisanim izvorima, pre svega Noticiji dignitatum u kojoj su naslikane šeme obeležavanja štitova u okvirima celog carstva.

O tipovima jedinica čija su obeležja data u spisu već je bilo reči u poglavlju o izvorima, ali na ovom mestu pokušao bih da pružim potencijalne interpretacije o kojim jedinicama se zaista i radi. Otežavajuća okolnost prilikom interpretacije ovih šema je da postoje varijacije u bojama u postojećim sačuvanim rukopisima Noticije dignitatum.

Umba sa lokaliteta Boljetin
(T. III-38)

Vojnik sa štitom, Piazza Armerina
(T. V-9)

Mozaik Gamzigrad
(T.V-1)

Mozaik Piazza Armerina
(T.IV-5)

Mozaik Piazza Armerina
(T.V-7)

Na mozaiku sa pretstavom venatora iz Gamzigrada² prikazan je veliki ovalni štit sa nizom koncentričnih krugova u raznim bojama (T.V-1). Ne može se sa sigurnošću reći, mada je realno pretpostaviti, da je poslednja braon kružnica u stvari gvozdena oplata štita. Boje korišćene na štitu predstavljaju kombinaciju bele ili bež, sa narandžastom, zelenom, žutom i braon bojom. Štit bi morao da ima umbo u centralnom delu, ali on kao da nije prikazan - centralna kružnica je bele boje, sa možda malim bež krugom (?).

Identična šema ovom rasporedu boja za sada nije uočena a one sa najviše sličnosti ponudene su kao jedno od mogućih rešenja: *equites cetrati senior*³ i *tertii sagittaris* (T.V-2). *Equites cetrati senior* spadaju među jedinice «*Sub dispositione viri illustris comitis et magistri equitum praesentalis*» i čine vexillationes comitatenses, ali u zapadnom delu carstva. *Tertiis sagittaris* spadaju među jedinice «*sub dispositione viri illustris magistri militum praesentalis*⁴» i čine auxilia palatina, u istočnom delu carstva.

Predstave štitova na mozaicima iz Piazza Armerine nastavljaju da prate stil prikazan u Noticiji Dignitatum. Svi prikazani štitovi su ovalni sa kružnim umbom u sredini. Uočene su dve dekorativne šleme na štitovima - jednostavna zelena i crvena. Zeleni štitovi odgovaraju figurama koje su direktna pratnja imperatora Maksimijana Herkulija. Jedan ovakav štit nosi konjanik u lovnu, dok dva istovetna nose pratioci - pešaci pored samog cara. Crvene štitove takođe nose po jedan pešak i konjanik. Dva štita su specifična i javljaju se samo po jednom. Prvi štit ima šemu u vidu koncentričnih krugova zelene i crvene boje. Drugi štit je podeljen u četiri polja od kojih su dva žute boje, a po jedan zelene i crvene.

2 Srejović, 1989:33, 29; Srejović, Lalović, 1991: 10, 22. Srejović, 1993: 265-266.

3 Not. Dignitatum, In Partibus Occidentis, VI

4 Not. Dignitatum, In Partibus Orientis, V

Mozaik Piazza Armerina
(T.V-6)

Mozaik Piazza Armerina
(T.V-6)

Mozaik Piazza Armerina
(T.V-5)

Čisto crveni štit sa žutom kružnicom u kojoj je i umbo mogao bi odgovarati šemi koja se vezuje za jedinicu u Noticiji Dignitatum označenu kao *Lanciarii Stobenses*. Za ostale predstave štitova nisu nađene jasne i direktna analogije.

Interesantno je primetiti da su okrugli štitovi, korišćeni u gladijatorskim borbama nosili oznake koje veoma podsećaju na one koje se sreću u Noticiji Dignitatum (T. V-4). Za gladijatorske borbe nije bilo od značaja da se štitovi označavaju poput vojničkih. Ne sporimo mogućnost da su štitovi dekorisani na neki način ne bi li u areni izgledali atraktivnije, ali vojnička šema obeležavanja nije ono što bi realno očekivali. Jedino objašnjenje koje se može ponuditi moglo bi ići u pravcu privremenog korišćenja vojne opreme u areni od strane gladijatora ili možda simuliranih borbi od strane vojnika. Međutim, krvavi leš poraženog gladijatora u gornjem delu scene ne ide u prilog drugom potencijalnom objašnjenju.

Mozaik sa predstavom
gladijatorskih borbi (T. V-4)

Mozaik sa predstavom
gladijatorskih borbi (T. V-4)

Hrišćanska simbolika na štitovima

Hrišćanska simbolika na štitovima do sada nije potvrđena na numizmatičkim predstavama. Prema izvorima je poznato da su pred bitku na Milvijskom mostu Konstantinove trupe naslikale hristogram na štitovima kao rezultat imperatorove vizije. Do sada takav slučaj nije ikonografski potvrđen, pogotovo ne na predstavama iz Konstantinovog vremena. Ova situacija uklapa se u celu evoluciju hrišćanske ikonografije koja se realno razvija tek sa vladavinom njegovih sinova.

Legendarna vizija prvi put se i pojavljuje na štitovima iz vremena Konstancija II. Na mizorijumu ovog imperatora pojavljuje se najstarija predstava pronađena tokom ovog istraživanja. Vojnik koji prati imperatora uz Viktoriju, ranije mesto koje je ranije zauzimao Mars, nosi na štitu Hristov monogram (T. IV-17).

Na javnim spomenicima očekivana ikonografija se sreće na Teodosijevom stubu iz Konstantinopolja (T. II-58) ali hronološki znatno kasnije da bi moglo efektivno uticati na razvoj ovog aspekta ikonografije.

Hristov monogram se nalazi i na štitovima vojnika iz pratnje dvojice imperatora Arkadija i Honorija na Arkadijevom stubu u Konstantinopolju (T. II-63), ali samo po jedan vojnik i to u oba slučaja prvi koji stoji do imperatora.

Prilikom analize dekorativnih šema u Noticiji Dignitatum uočeno je samo desetak od 265 šema ukupno na kojima se nalazi krst u nekoj formi kao potencijalni simbol hrišćanstva. Međutim, da li je to i zaista bio slučaj ostaje otvoreno pitanje jer krst i raspeće ne ulaze u upotrebu u tokom perioda kada je rukopis nastajao. Monogram se može očekivati svakako ali postojanje krsta u formi koja je nesumnjivo hrišćanska ostaje problematično. Monograma u bilo kojoj formi među šemama nema, što otvara

Mizorijum
Konstancija II
(T. IV-17)

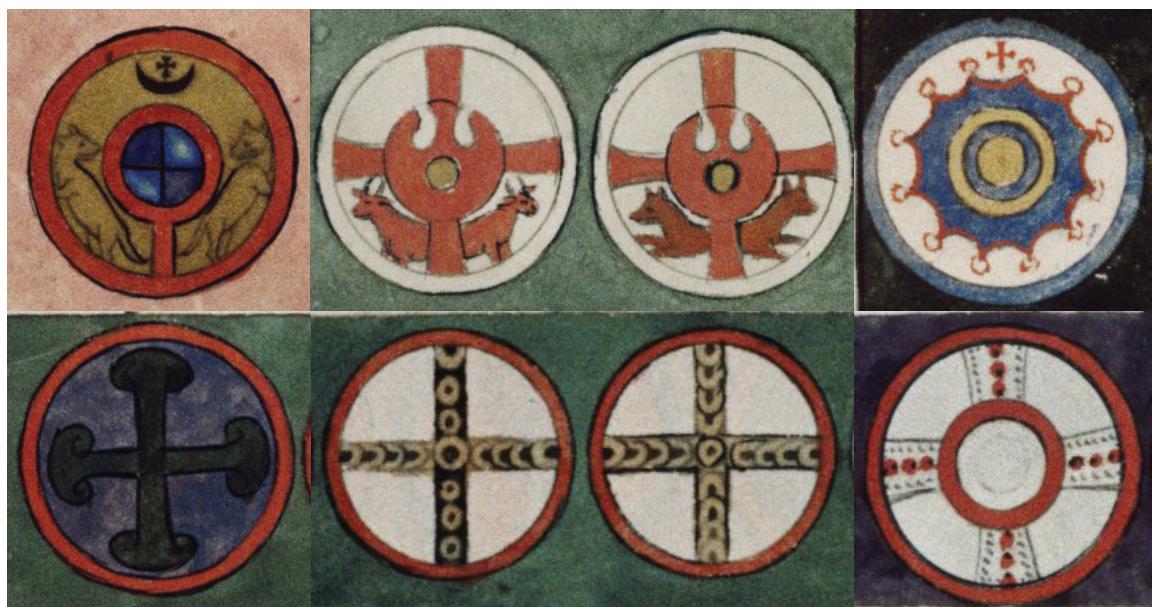
Teodosijev stub,
Konstantinopolj
(T. II-58)

Štit vojnika iz
Justinijanove pratnje,
Ravena (T. V-9)

niz pitanja o hrišćanskoj ikonografiji među trupama. Ovakvo stanje, pogotovo što je reč o jednom oficijelnom dokumentu je donekle neočekivano. Na pojedinačnim predstavama monogram se i uočava, čak i na samom štitu Kornuta na tegu sa predstavom Konstantina (T. IV-13), na istom mestu na kome se u Noticiji na dva primera pojavljuje krst.

Mali krst koji se javlja u vrhu štita može se prihvati kao religiozna oznaka pripadnosti trupa i pojavljuje se na mestu na kome se nekada pojavljivao orao kao tradicionalni Jupiterov simbol. Međutim kao ni orao na štitu iz Dura Europosa, on sam po sebi ne utiče na opštu ikonografiju koja se vezuje za amblem jedinice.

Predstave krsta na štitu, Noticia dignitatum
(T. II-50)

Predstave štitova na novcu

Svi štitovi prikazani na novcu su ovalnog ili ređe kružnog oblika. Ovalni štitovi su svi prikazani sa širokom oplatom duž ivice koja je ukrašena ili rebrom ili se jasno uočavaju kružne nitne na pravilnom rastojanju.

Način predstavljanja centralno polja štita prikazano je kao nekoliko tipova. Prva četiri su vezana za aversne predstave. Poslednja tri tipa su vezana za reversne predstave.

Aversne predstave

- Tip 1: kao jednostavna ravna površina
- Tip 2: kao površina ljudskog oklopa
- Tip 3: kao površina sa reljefom
- Tip 4: prikazuje se sa unutrašnje strane

Reversne predstave

- Tip 5: Ovalni štit se predstavlja spreda, prikazan sa kružnim umbom
- Tip 6: Kružni štit prikazan sa unutrašnje strane
- Tip 7: Ovalni štit sa kružnim umbom prikazan iz profila / sa strane

Tip 1

(Kataloški brojevi)

Varijanta 1. Bazična predstava štita odnosi se na ovalni štit sa ravnom površinom i oplatom duž spoljne ivice. Oplata može biti samo naznačena linijom paralelnom sa ivicom štita, dekorisana nitnama ili motivom sa valovnicom (ili S motivom?) Štit se najčešće javlja u levoj ruci, nošen sa strane u normalnom hodu, dok je kopljje prebačeno unazad preko desnog ramena. Umbo se samo naznačava malim delom kružnice koji nije postavljen u sredinu štita, što zbog male površine za scenu ima opravdanje iako ne predstavlja realan izgled (Kataloški broj 2100, 2105, 2200, 2707, 2730, 4805, 4806, 4900, 4900A).

Varijanta 2. Predstave sa osnovnom i nedekorativnom verzijom štita se javljaju kada imperator nosi štit ispred sebe, kao i kopljje okrenuto napred u vidu borbenog napredovanja. Ikonografski štit je prikazan sa strane / u profilu, te bi bilo kakva reljefna predstava bila i potpuno izlišna odnosno bolje reći skoro nevidljiva. Ovakve predstave su znatno ređe i javljaju se na aversnim predstavama Krispa i Julijana Apostata (Kataloški

brojevi: 3208, 3209, 3210, 3211, 3212, 4800, 4802, 4807, 4808).

Tip 2

Površina štita prikazana kao ljuspasti oklop (*lorica squamata*).

Varijanta 1. prikaz štita sa oplatom oko ivice (Kataloški broj 2102, 2505, 2708, 2717, 2728). Oplata može biti dekorisana valovitom linijom ili nizom nitni.

Varijanta 2. Prikaz štita bez oplate oko ivice (Kataloški broj 2725, 4804, 4807)

Varijanta 3. Površina štita odstupa od principa prikazivanja ovog tipa. Površina je prikazana kao niz od resa ili duguljastih ljuspi (Kataloški broj 2706).

Tip 3

Površina štita je reljefno ukrašena. Može se špekulisati da li je ovo u stvari bio način da se prikaže štit koji je bio luksuzno oslikan, poput štitova "Homerskog" ili štita sa "amazonkama" iz Dura Europosa. Najčešća predstava koja se pojavljuje na štitu je imperator na konju u skoku preko ležećeg neprijatelja koja se pojavljuje kod najmanje šest careva.

Najinteresantniji je primer štita na aversnoj predstavi Maksimina koji ima sedam figura u dubokom reljefu (Kataloški broj 2400). Prikazana su dva konjanika u kompoziciji sa pet pešaka koji naizgled podižu ruke. Na žalost primerak koji mi je bio na raspolaganju je u velikoj meri izlizan pa je nemoguće dati neke detalje o toj sceni. Izgleda kao da na štitu nema rama/okvira, odnosno oplate. Moguće je da su dva konjanika diarsi, Maksimin i Dioklecijan. Da li su pešaci neprijatelji koji se predaju ili su rimski vojnici koji dočekuju pobedonosne imperatore pozdravljajući ih podignutim rukama može se samo diskutovati.

Drugi primerak kovanja istog vladara sadrži sličnu predstavu, samo su umesto pet pešaka prikazana četiri (Kataloški broj 2406). Posebno je naglašen okvir štita.

Konstantin je prikazan sa više varijanti ovalnih štitova. U pojedinim slučajevima uočava se široka kožna traka sa nitnama prebačena preko desnog ramena koja je olakšala nošenje teškog štita.

Konstantin I ima tri reversne predstave sa reljefnim štitom. Prvi od štitova koji nosi ima prikazan reljef konjanika koji preskače ležećeg neprijatelja (Kataloški broj 2705). Cela scena nalazi se u gornjoj trećini štita. Drugi štit koji je prikazan skoro do polovine

nosi reljef imperatora u kvadrizi en face kako gazi dvojicu neprijatelja (Kataloški broj 2723). Ceo reljef podseća na redukovani scenu koja se pojavljuje i na Licinijevoj kameji. Okvir štita je dekorisan sa valovitom linijom i naizmenično postavljenim nitnama.

Treći štit Konstantina (Kataloški broj 2781) predstavljen je sa tradicionalnom scenom vučice sa Romulom i Remom. Ovaj prikaz ide u korak sa Konstantinovom propagandom da se prikaže kao novi Romul, kao osnivač nove prestonice, novog Rima na Bosforu.

Među Konstancijevim aversnim predstavama izdvajaju se dva štita sa reljefima. Na prvom je predstavljen imperator na konju u skoku u gomili isprepletanih figura, koje se jedva razaznaju. Jedna od figura izgleda kao da preklinje za milost, dok se drug pored imperatora ističe u borbi, a možda je čak i predstava drakonarijusa (Kataloški broj 3009). Na drugom štitu prikazan je imperator na konju u skoku kako preskače ležećeg neprijatelja. Na levom ramenu drži kopljje (Kataloški broj 3012). Slične scene nalaze se na reljefu štita Arkadija, Teodosija i Lava I ali bez kopinja (Kataloški broj 3903, 4000, 4200). Ovaj ikonografski princip zadržao se u nepromenjenom obliku sve do Justinijana I (Kataloški broj 5200).

Tip 4.

Aversne predstave imperatora sa štitom koji drži u levoj ruci. Specifičnost ovog tipa je to da se štit prikazuje sa unutrašnje strane (Kataloški broj 2011, 2500, 2786, 3802).

Tip 5.

Ovalni štit se predstavlja spreda. Prikazan je kružni umbo

Prikazuje se u dve varijante:

- sa božanstvima, pre svega Viktorijom (Kataloški broj 2010, 2752, 2754, 2758, 2760, 2762).
- sa imperatorom, predstavljenim kao pešakom, koji pobeđuje neprijatelja (Kataloški broj 2771, 2772, 3003, 3004, 3013).

Tip 6.

Kružni štit prikazan sa unutrašnje strane. Prikazuje se u scenama kada imperator

kao konjanik probada poraženog neprijatelja (Katloški broj 2501, 2506). Sa Marsom koji nosi koplje i trofej. Zajedno sa trofejem nosi i mali kružni štit u ruci (Kataloški broj 2403).

Tip 7.

Ovalni štit sa kružnim umbom, prikazan sa strane / iz profila.

Postoje dve varijante:

Varijanta 1: štit prikazan linearno (Kataloški broj 2768, 2769, 2770, 2773, 2774, 2775, 5100, 5101,)

Varijanta 2: štit prikazan plastično i trodimenzionalno (Kataloški broj 2401, 2502, 2712, 2736, 2738, 2744, 2747, 2753, 2903, 2904, 3001, 3005, 3213).

Na aversnim predstavama štitovi ističu militaristički karakter predstave. Daju mu dodatnu snagu i često nose dodatnu, reljefnu poruku na površini.

ŠTITOVI - TIP 2

Kataloški broj 2102.

Kataloški broj 2505.

Kataloški broj 2708.

Kataloški broj 2717.

Kataloški broj 2725.

Kataloški broj 2728.

Kataloški broj 4804.

Kataloški broj 4807.

Kataloški broj 2706.

ŠTITOVİ - TIP 3

Kataloški broj 2400.

Kataloški broj 2406.

Kataloški broj 2705.

Kataloški broj 2723.

Kataloški broj 2718.

Kataloški broj 3009.

Kataloški broj 3012.

Kataloški broj 3903.

Kataloški broj 4000.

Kataloški broj 4200.

Kataloški broj 5200.

ŠTITOVİ - TIP 4

Kataloški broj 2500.

Kataloški broj 3802.

Kataloški broj 2011.

Kataloški broj 2786.

ŠTITOVI - TIP 5

Kataloški broj 2010.

Kataloški broj 2752.

Kataloški broj 2754.

Kataloški broj 2772.

Kataloški broj 3013.

ŠTITOVI - TIP 6

Kataloški broj 2501.

Kataloški broj 2506.

Kataloški broj 2403.

ŠTITOVI - TIP 7

Kataloški broj 2769.

Kataloški broj 2770.

Kataloški broj 2774.

Kataloški broj 5101.

Kataloški broj 2747.

Kataloški broj 2502.

Kataloški broj 3213.

Kataloški broj 2753.

Kataloški broj 2712.

Kataloški broj 2401.

Kataloški broj 2744.

Kataloški broj 2738.

Kataloški broj 2736.

Šeme obeležavanja štitova

Drugi ikonografski važan segment spisa je niz predstava sa šemama oznaka pojedinačnih jedinica na štitovima. Ukupno je prikazano 265 štitova sa dekorativnim šemama. Kada su u pitanju ovi šabloni za dekoraciju štitova tu je vremenski raskorak prilikom kopiranja imao manjeg uticaja u odnosu na ikonografiju fortifikacija. Razlike i varijacije su manje, te je i svaka interpretacija samim tim pouzdanija. Prikazi sa štitova iako ne nose isti stilski pečat i dalje nose osnovni ikonografski koncept - orao u poletu je i dalje orao u poletu - simbol Jupiterove ili Herkulove legije (T. I-17,18). Svi prikazani štitovi su kružnog oblika iako to nužno nije moralo biti tako.

Šematska obeležja jedinica na štitovima donekle dolaze u koliziju sa drugim pisanim izvorima. Vegecije pominje da su kako bi se izbegla zbrka na bojnom polju vojnici svake kohorte drugačije bojili svoje štiove, pored čega su na njih upisivali svoja imena, broj kohorte i centurije¹. U kakvom je odnosu pojedinačno obeležavanje kohorti u odnosu na šemu pojedinačnih legija za sada možemo samo špekulisati. Imena i oznake jedinica sigurno ne utiču na ikonografski koncept, ali različite boje donekle mogu.

Da su ove šeme mogle imati realnu podlogu u odnosu na jedinice na terenu svedoči niz specifičnih prikaza na reljefima javnih građevina (Trajanov stub, stub Marka Aurelija, Konstantinov slavoluk, Teodosijev stub), kao i nalazi očuvanih štitova iz Sirije, sa lokaliteta Dura-Europas (T. I-51)². Svi štitovi imaju

Štitovi iz Dura Europusa
(T. III-61)

¹ Vegetius, *Liber II: XVIII*: *Sed ne milites aliquando in tumultu proelii a suis contubernalibus aberrarent, diuersis cohortibus diuersa in scutis signa pingebant, ut ipsi nominant, digmata, sicut etiam nunc moris est fieri. Praeterea in aduerso scuto uiuscuiusque militis litteris erat nomen adscriptum, addito et ex qua esset cohorte quaque centuria.*

² James, 2004.

očuvane drvene površine sa crveno bojenim slojem (osnovna podloga) i slikanim figuрама u različitim bojama. Na dva nema očuvanih umba niti oznaka jedinica. Sve scene koje su slikane moglo bi se okarakterisati kao mitološke - iz homerskih epova i legende o amazonkama. Najbolje očuvani *scutum* sa teritorije carstva s druge strane u donjem delu ima naslikanog lava, a u gornjem orla u poletu sa dvema Viktorijama koje ga ovenčavaju. Lav, kao zodijački znak, mogao bi biti simbol legije XVI FLAVIA FIRMA, koja je borbavila početkom III veka u ovom logoru, što potvrđuje navode iz izvora da su na štitovima nošene oznake jedinica. S obzirom na dekorativnost ovalnih štitova i njihovu ikonografsku kompleksnost, za njih bi se možda pre moglo poverovati da su deo luksuznije paradne opreme.

O tome da su na štitovima upisivana i imena jedinica svedoči i umbo iz reke Tajn i fragment umba iz Vindonise na kojima se nalaze ne samo ime jedinice i njenog vlasnika nego i zodijački simbol jedinice - bik (T. III-4,5,6). Na osnovu svega može se zaključiti da su navodi iz izvora tačni, ali da su svakako postojale varijacije u sistemu obeležavanja štitova.

Ono što se prvo uočava je da nisu sve jedinice pokrivenе šemama za štitove kojima se očigledno identifikuju. Važno je primetiti da se u Noticiji dignitatum ne javljaju stari veksilumi kao osnovno obeležje jedinice već se ono u potpunosti prebacuje na štit kao sredstvo obeležja i identifikacije. Stare insignije se gube, zamenuju ih labarumi koji su sa jedinstvenim prikazom Hristovog monograma. S druge strane na pojedinim stranama prikazuju se gradovi i fortifikacije, ali bez obeležja jedinica koje su činile njihovu posadu, iako je u tekstuallnom delu navedeno koja jedinica čini garnizon svake od njih.

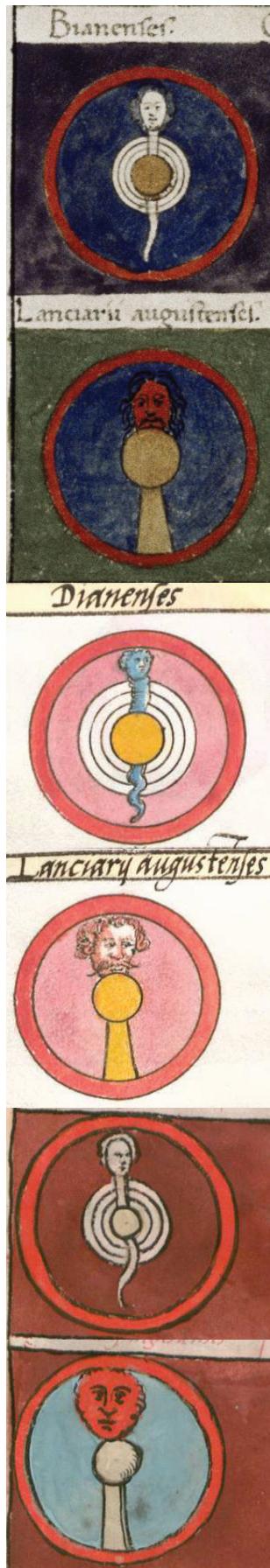
Kako nam se u ovom trenutku čini ova razlika u vojnoj ikonografiji u Noticiji Dignitatum odnosi se u osnovi na bazičnu organizaciju kasnoantičke vojske. Jedinice koje su identifikovane štitovima su one koje se javljaju na stranama gde su prikazane jedinice pod komandom magistra milituma (*Magister militum praesentalis*). Sve ove jedinice pripadaju elitnim mobilnim jedinicama (*Comitatenses*), kao što su Joviani i Herculiani - nove jedinice koje iz ranijih vekova nisu poznate. S druge strane na stranama gde se prikazuju jedinice pod kontrolom regionalnih komandanata (*dux*): *Dux Pannoniae*, *Dux Moesiae Prima*, *Dux Daciae Ripensis* naslikani su ne štitovi već fortifikacije. Jedinice o kojima je na ovim stranicama reč pripadaju stajaćoj pograničnoj vojsci (*Limitanei*), koja

realno spada u nižu klasu trupa. Ovde spadaju stare tradicionalno poznate jedinice kao što su *legio IIII Flavia*, *VII Claudia*, *XIII Gemina*. Njihova dužnost je u suštini da daju posadu pograđnim tvrđavama i upravo zato su na tablama prikazane fortifikacije. Kako nam se čini u novonastalom konceptu su utvrđenja ono što čini okosnicu odbrane, a ne jedinice koje su pod komandom *dux-a* i koje su zbog lošijeg kvaliteta od manjeg značaja. U ovome se ogleda razlog nestajanja starog ustrojstva, kao i nestajanje tradicionalno poznatih jedinica. Vreme nastajanja Noticije dignitatum poklapa se sa velikim radovima na obnovi limesa i građevinskim radovima na fortifikacijama, te se njima i poklanja pažnja.

Dodatni razlog zašto imператорi nisu poklonili adekvatnu pažnju statičnim jedinicama je možda i političke prirode. Vladari su poverenje ukazivali samo jedinicama koje su ih pratile, dok su statične jedinice mogle promeniti svoj izbor vladara ili su teritorije mogle biti izgubljene iz vojnih, diplomatskih ili političkih razloga. Ovaj strah mogao je uticati da se tokom decenija potpuno izgubilo poverenje u ove trupe čime se dodatno dovelo do toga da su one izgubile značaj pa samim tim i svaki ikonografski potencijal u okvirima državne administracije.

Ukoliko se u ovom kontekstu posmatra cela Noticija Dignitatum postaje jasno zašto su na različite načine prikazane vojne grupacije.

Sve vinjete ukazuju na drastičnu promenu u ikonografskom konceptu obeležavanja jedinica. Iako su orao, lav, bik i Viktorija zadržani u okviru amblema javlja se ceo spektar novih oblika i životinja. Geometrijski oblici dobijaju na značaju. Sunce sa zracima koji isijavaju iz sfere, zvezde i polumesec spadaju među najčešće elemente. Pelta se javlja na dosta primera i kao samostalan simbol na amblemu i u kompoziciji sa geometrij-

skim motivima. Koncentrične kružnice sa različitim šemama boje spadaju među izuzetno česte kombinacije.

Nove ptice, manjih vrsta javljaju se u različitim kontekstima, kao i pas. Zmaj kao mitološko biće i jedna od insignija pojavljuje se na 8 različitih amblema pojedinačno, ali i heraldički udvostručen, kao crtež u ogledalu na nekoliko primera.

Ljudske figure postaju češće, javlja se nekarakterističan prizor glava nabijenih na kolac. Iako rimljani prema surovosti nisu zaostajali za drugim narodima, ovakve surove scene nikada nisu bile deo oficijelne simbolike. Veliki broj ovakvih predstava ističe agresivnost koja makar u ranijim periodima nije bila toliko istaknuta, pogotovo kada je u pitanju emblem pojedinačne jedinice.

Kult glave i lica nije nepoznat u rimskoj ikonografiji. Imago kao oficijelna insignija javlja se od najranijih perioda, glava meduze je oduvek bila apotropejskog karaktera i bila je čest motiv na luksuznijim oklopima ili štitovima. Da li je glava istaknutog pobeđenog neprijatelja mogla postati simbol možemo samo špekulisati. Decebalova glava nikada nije bila deo ikonografije legije VII Klaudija, a on je nesumnjivo bio jedan od najomraženijih neprijatelja carstva. S druge strane takav običaj nije bio nepoznat kod varvara, posebno germanskih naroda i svernoevropskih plemena. U pojavi ovakvih simbola treba videti jedan od elemenata varvarizacije.

Krst se pojavljuje na nekoliko primera, ali praktično u velikoj meri izostaje hrišćanska ikonografija, koja je na osnovu ranohrišćanskih izvora donekle bila očekivana.

Među bojama dominiraju crvena plava i žuta, ali je među rukopisima najviše razlika upravo u ovom segmentu predstavljanja, što stvara sumnje u preciznost rukopisa i njihovu istorijsku validnost.

MAČEVİ

Pretstave mačeva su skoro u potpunosti isključene iz ikonografije kasne antike uopšte. U scenama brobi dominira koplje u kombinaciji sa ovalnim štitom. Najznačajnija predstava na kojoj su prikazani mačevi su 4 tetrarha iz Venecije. Iako ovo delo ne pripada našoj teritoriji ona je uzeta u razmatranje zbog nalaza glave tetrarha iz Niša. Kako po materijalu i stilski ova glava najdirektnije podseća na tetrarhe iz Venecije, može se, iako sa velikom rezervom prepostaviti da je i glava iz Niša bila deo slične kompozicije.

Mačevi su prikazani u celosti, smešteni u kanije okačene na levom boku. Jedna ruka svakog tetrarha je na maču dok se drugom međusobno grle. Najinteresantniji deo mača je drška koja je urađena u vidu orlove glave. Stilski izvedeno perje celom dužinom drške imalo je i praktičnu funkciju da spreči klizanje oružja kao što bi to imale i kanelure, rebra ili neki drugi vid praktične dekoracije.

Parazonium

Pod parazoniumom se podrazumevaju mačevi koji se nose više kao simbol moći i autoriteta nego kao sredstvo za borbu. Ipak za razliku od paradne opreme mačevi ovog tipa imali su gvozdena sečiva koja su mogla biti upotrebljena tokom borbe¹. Oružja ovog tipa vuku poreklo iz Grčke tradicije, gde su predstavljali luksuzne tipove noža. Tek su tokom rimskog carstva oni transformisani u luksuzan tip obično kratkog mača. Na rimskim reljefnim spomenicima javljaju se još od I veka (T. II-45), ali je poznat samo jedan očuvani primerak iz Pompeje, danas u Nacionalnom muzeju u Napulju.

Među najpoznatija reljefne predstave kasne antike svakako spada grupa tetrarha sa ugla crkve Svetog Marka u Veneciji. Originalno ova skulptorska kompozicija nalazila se u Konstantinopolju, ali je prenešena u XIII veku nakon pada grada u ruke krstaša. Izrađena je u porfiru sa izvanredno modelovanim detaljima odeće i oružja.

Svaki od tetrarha prikazan je sa rukom na dršci mača. Dužina prema telu vlasnika svrstatava ga u tip spathe (dužina od grudi do iznad članaka). Drška je modelovana u vidu

¹ Feugere, 2010: 124-125.

orlovske glave gde su kljun i sama glava zamena za jabuku, dok je drška modelovana u vidu ptičijeg vrata sa perjem (T. II-1). Sečivo mača se ne vidi. Kanija je pravougaona, blago trapezoidnog oblika, polihromno dekorisana sa nizovima pravougaonih elemenata od dragih, poludragih kamenova ili staklene paste. Nakrsnica mača je jedva nešto šira od sečiva, pravougaona i ne ističe se. Dekoracija je ista kao na kaniji.

U rimskoj ikonografiji ovo oružje ima dugu tradiciju. Poznati su primeri koji datiraju iz daleko starijeg ali i mlađeg perioda. Na Portonacio sarkofagu uočena su još dva mača sa sličnim balčakom u vidu orlovske glave (T. II-33). Na osnovu likova koji ih nose može se zaključiti da nisu ekskluzivno vezani za likove imperatora. Jedan od ovih mačeva nosi drakonarijus, dok drugi visi na opasaču okačen na štit koji je sastavni deo trofeja. Kanije su pravougaonog oblika sa polukružnim okovom. Dekorisane su kombinacijom S motiva i kružnih dugmetastih elemenata. Nakrsnica je kao i kod mačeva iz Venecije pravougaona, mala i neizražena, ali ne i dekorisana. Mač je za opasač vezan širokim prstenom koji se nalazi na samom vrhu kanije. Na osnovu veličine mača sa trofeja može se zaključiti da je u pitanju *semispatha*.

Mač sa drškom u vidu orlovske glave² nosi i jedan od vojnika na Ludovisi sarkofa-

² Sečivo mača je uništeno. Ostao je samo branik sa drškom koju vojnik nosi u ruci.

Sarkofag Portonaccio, detalj mača
T. II-33

Sarkofag Portonaccio, detalj mača
T. II-33

Drška mača, Pompeja.
T. II-45

Grtupa tetrarha, Venecija, detalji mačeva
T. II-1

Diptih Proba, detalji mačeva im-
peratora Honorija. T. II-28

Stela C. Sulpiciusa Cel-
susa sa mačem. T. II-45

Nepoznati vojnik, Rim
T. II-46

Aurelianus Lucianus,
T. II-46

Statua Marsa sa parazoniumom, Porolissum
T. II-46

gu prikazan u donjem levom uglu (T. II-35,36). I u ovom slučaju nije u pitanju najznačajnija figura na sceni. Drakonarius nosi mač sa jednostavnom drškom. Imperator Hostilijan nosi mač sa tordiranom drškom koja se završava lavljom glavom razjapljenih čeljusti (T. II-35). Očnjaci zveri su posebno naglašeni. Naspram drški u obliku orlovske glave ova varijacija je daleko ređa među ikonografskim predstavama.

Poznate su nam dve stele iz Rima sa predstavama dostojanstvenika opremljenih primercima ovih mačeva koje se datuju u III vek (T. II-46)³.

Porozonium spada i među oružje sa kojima se prikazuju i božanstva, pre svega Mars. Među najbolje očuvane primere spada nalaz manje statuete koja u desnoj ruci nosi mač sa drškom u vidu orlovske glave⁴. Širom Evrope otkriveno je nekoliko sličnih skulptura u Gerli, Ambletusu, Regensburgu, Beču i Sen-Žermenu.

Od izuzetnog je značaja i primerak solida Konstantina II na čijem se aversu imperator predstavlja sa mačem u vidu orlovske glave (Kataloški broj 2806). Perje duž ptičijeg vrata je prikazano kao niz tačkica, na isti način kao i ljsupe na njegovom oklopu.

Najkasniji primer mača sa balčakom u vidu orlovske glave nalazimo na jednoj po-

3 Bishop and Coulston, 2006: 153

4 Mina et al. 2004.

Ludivisi sarkofag, detalj mača sa lavljom glavom T. II-35

Ludivisi sarkofag, detalj mača sa orlovske glavom
T. II-39

Diptih Stilihona, detalj
T. II-29

Sarkofag iz Šida
T. II-10

Kataloški broj 3401.

Kataloški broj 2806.

lovini Diptiha Proba na čije obe strane se nalazi reljefna predstava imperatora Honorija (T. II-28). O dužini mača se ne može diskutovati s obzirom da je donji kraj kanije zaklonjen plaštom. Leva figura daje blagu naznaku da se kanija završava u visini kolena, te bi se možda moglo špekulisati da je u pitanju *semispatha*. Iako obe predstave sadrže niz sličnosti balčaci mačeva im se u znatnoj meri razlikuju. Desna predstava nosi mač sa balčakom u vidu orlovske glave dok leva nosi klasičan balčak sa valjkastom drškom i manjom jabukom. Balčak drugog mača u velikoj meri podseća na balčak mača sa Diptiha Stilihona (T. II-29). Kanije oba mača su sa druge strane istovetno dekorisane sa elipsoidnim i romboidnim elementima i aplikacijama u vidu dekorativnih zakivaka.

Nalazi koji bi potkrepili ove ikonografske predstave su veoma retki. Iz Pompeje potiču dva primerka, od kojih je jedan otkriven u kvadriportiku pozorišta. Naravno s obzirom na istoriju Pompeje i katastrofe koja ju je zadesila mač se može datovati u prvi osam decenija prvog veka (T. II-45).

Spatha i Semispatha

Mač na predstavi oficira sa sarkofaga iz Šida (T. II-10) može se definisati kao poluspatia (*semimi spatha*), mač srednje dužine. Dužinu je moguće približno odrediti na osnovu odnosa mača prema telu vlasnika. Vrh balčaka se nalazi neposredno ispod grudi i završava se u visini levog kolena, na osnovu čega se može zaključiti da je ukupna dužina mača između 55-60 cm⁵. Kanija se završava oblim širokim vrhom. Vrh balčaka je pljosnat i

⁵ Pop-Lazić, 2013:68 sa daljom literaturom;

Nadgrobni spomenik,
Sofija, T. II-41

Nadgrobni spomenik,
Akvileja, T. II-43

Stela konjanika iz
Budimpešte; T. II-26

blago proširen. Odgovara balčaku tipa Nydam⁶. Možda bi nalaz drške iz Singidunuma mogao da bude direktna analogija ovome koji je prikazan na sarkofagu (T. III-45). Drška na sarkofagu je donekle prenaglašena i istaknuta ali stilski odgovara nalazu, te varijacije mogu zavisiti samo od veštine i preciznosti klesara.

Na samoj kaniji je predstavljena cirkularna dekoracija, tipična za više stela datovanih u III vek. S. Pop-Lazić smatra da je možda ovakva dekoracija na kaniji ornament koji treba da simboliše oko, koje se nalazi na kaniji iz Durostorum⁷.

Većina mačeva koji su okarakterisani kao parazonium pripadaju tipu *semispatha*.

Redak prikaz mača na novcu na reversu imperatora Valentinijana I (Kataloški broj 3401) prikazuje luksuzno izrađenu kaniju i mač koji se može okarakterisati kao spatha.

Način nošenja mača

Razlika u odnosu na slične predstave je da je na njima prikazan mač koji se nosi na pojasu tipa balteus, a ne oko struka. Na spomenicima vezanim za ratove na istoku iz druge polovine III veka jasno je prikazano da Rimljani nose mačeve na balteusu, dok varvari nose mačeve na pojasu oko struka. Na svim reljefima na kojima se prikazuje zarobljeni Valerijan mač visi na balteusu⁸.

Napuštanje nošenja mača na balteusu započelo je nesumnjivo već krajem III veka. Na nadgroboj steli Aureliusa Sudecentiusa, pripadnika legio XI Claudia mač je prikazan

⁶ Pop-Lazić, 2013:69 sa daljom literaturom;

⁷ Pop-Lazić, 2013:70.

⁸ Bishop, Coulston, 2006: 163

da visi za pojasmem (T. II-42). Stela se datuje u period III - IV veka⁹. Ovakav stil nošenja prikazan je i na reljefnim predstavama pripadnika iz najviših redova. Na Stilihovom dиптиху dugi mač (*spatha*) takođe visi sa leve strane okačen na pojusu oko struka (T. II-29). Za razliku od starijih predstava ova poslednja i ne treba da čudi jer se radi o varvarinu kojima je ovakav stil nošenja vekovima i bio karakterističan.

Na nadgrobnim spomenicima svi mačevi predstavljeni su kako se nose na levom boku, što je značajna promena u odnosu na nošenje mača sa desne strane kako je to činjeno u ranijim vekovima. I Trajanov stub i stub Marka Aurelija predstavljaju legionare kako nose mačeve na desnom boku, kao i na brojnim nadgrobnim spomenicima. Međutim, nošenje mača na levoj strani počelo je nesumnjivo znatno pre početka dominata. Već tokom perioda vojničkih careva, na sarkofazima sa scenama borbe sa varvarima vojnici nose mačeve i na levoj i na desnoj strani, nasuprot varvarima koji su oduvek nosili mačeve na levom boku.

Od dolaska Dioklecijana na vlast svakako ne srećemo predstave na kojima se mač nosi na desnoj strani. Na sarkofagu iz Šida, kao i na reversnoj predstavi Valentinijana I (Kataloški broj 3401), mačevi su prikazani kako vise na levom boku.

Nalazi falera, takođe svedoče o novom načinu nošenja mača počev verovatno već od prve polovine III veka. Mač se nosi na posebnom kaišu/opasaču (*balteus*) koji se nosio preko desnog ramena i preko grudi¹⁰. Kanije je bila spojena na balteus posebnim remenom sa kopčom.

Ovi elementi su vrlo često izrađivani od kosti. Tako je na primer klizač kanije sa većim otvorom za pojasm i dva manja za remen kojima se kanija čvrsto vezivala za pojasm. Nalaz ovog tipa otkriven je u logoru IV Flavijeve legije u Singidunumu¹¹.

Drška na balčaku mača takođe je izrađivana od kosti i žljebljena je tako da anatomski odgovara šaci za najčvršći stisak. Drška je ukrašena sa četiri šire horizontalne kanelure koja definitivno nema samo dekorativnu funkciju. Četiri kanelure padaju tačno među prste kada se uzme u ruke i sprečavaju da mač prilikom udarca izleti iz ruke. Vojnik potpuno zadržava kontrolu nad oružjem. Balčak se sam po sebi ne vidi uvek na predstavama jer su

9 Pop-Lazić, 2013:68

10 Pop-Lazić, 2013:68

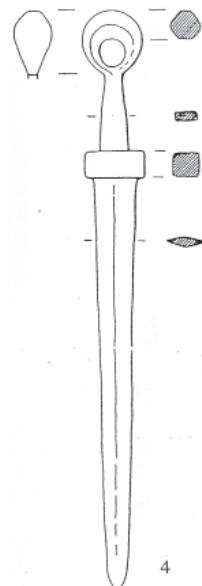
11 Vujović, 1998; Vujović, 1998a; Pop-Lazić, 2013

vojnici često prikazivani sa rukom na njemu. Donji okrajak koji se blago levkasto širi, umesto klasične sferične jabuke, mogao bi ikonografski da odgovara prikazu mača na sarkofagu iz Šida.

Od ustaljenog principa prikazivanja mačeva odstupa ona sa reljefa stele konjanika iz Budimpešte (T. II-26). Dok se u većini slučajeva vidi balčak mača, dok se vrh može ali i ne mora videti na ovom reljefu je obrnuti slučaj. Balčak mača je pokriven plaštrom dok se vidi vrh kanije sa kružnim okovom.

Nalazi mačeva na teritoriji Ilirika i njihove ikonografske analogije

Nalazi mačeva praktično ne odslikavaju adekvatnu sliku koja bi odgovatala ikonografskoj viziji kasne antike. Malobrojni nalazi uglavnom ne prate situaciju prikazanu ni na javnim ni na privatnim spomenicima što ukazuje na carsku propagandu koja je pratila u nekom smislu idealizirani koncept svakako ne baziран на merilima one opreme koju ćemo sresti među običnim vojnicima. S druge strane nastavak trend korišćenja kratkih mačeva iako je često osporavan ikonografski je i potvrđen nalazom sa malog Kalemegdana u Beogradu a predstavama na pojedinim stelama vojnika i oficira. Elementi kanije poput ušica nisu našli svoje mesto u ikonografiji iako spadaju u među normalne i čak neizbežne delove opreme (T. III-43). Isto se može reći i za dršku mača iz Pontesa (T. III-45). Međutim drška mača iz Singidunuma neodoljivo podseća na onu modelovanu na sarkofagu iz Šida i pored toga što je na reljefu šaka pokojnika pokrila njen veći deo (T. III-45)

Mač iz Beograda
(T. II-44)

Drška mača, Beograd
(T. II-45)

Dekorativna spatha iz Muzeja grada Beograda¹² (T. III-43)

Od mačeva posebno se izdvaja primerak iz Muzeja grada Beograda sa bogato dekorisanom oštricom, sa nepoznatog lokaliteta, koji bi se definitivno mogao svrstati u luksuznije oružje¹³. Kitnjasto ukrašena sečiva iako nikada nisu mogla biti deo ikonografske predstave svakako su bila deo opreme koju su mogli nositi oni koji su na njima predstavljeni. Varvari, posebno Germani, voleli su dekorativno i skupo oružje, te su zvaničnim ili nezvaničnim kanalima dostavljeni u Barbaricum ili federatima na teritoriji carstva.

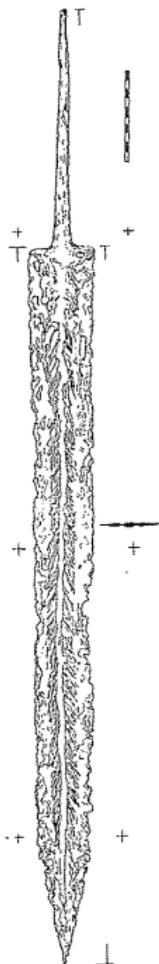

Gladijus, Beograd, Mali Kalemeđan (T. III-42)

Nalaz mača iz kolektora na Malom Kalemeđanu, ne prati striktno ikonografske principe kasne antike. Branik minimalne veličine jeste ono što se često javlja, pre svega na reljefima, ali je prstenasti balčak ono što se i pored većeg broja nalaza širom Evrope ne javlja u ikonografiji.

Nalazi poput spate iz Zidinca (T. III-42) koji je veoma dobro očuvan sa dugim sečivom sa trnom ili mač sa nepoznatog nalazišta iz Srbije (T. III-42) nisu našli svoje ikonografske paralele.

Mač iz Zidinca
(T. II-42)

Mač, nepoznati lokalitet
(T. II-45)

12 Vujović, 2001: 47-49.

13 Vujović, 2001: 48

KOPLJA

Koplje predstavlja osnovno oružje kasnoantičke vojske. Ono absolutno dominira među svim ikonografskim predstavama, pogotovo kada su u pitanju one numizmatičke. Kao primer može se uzeti grupa od sedam spomenika konjanika i vojnika Legio XI Claudia koji svi nose koplja, a samo jedan je naoružan i mačem (T.II-42,43,44).

Kada su vrste kopalja u pitanju, Vegecije pominje pored piluma da se u standardnoj upotrebi nalaze i *spiculum*, *verutum* i *plumbata*.

Koplje sa piramidalnim vrhom *pilum*, odnosno *spiculum* prema nazivu iz kasne antike ima dugu tradiciju borbene upotrebe. *Hasta* - teško i dugačko bodno koplje za blisku borbu sa neprijateljskim formacijama. *Lancea* - manje i lakše koplje koje se moglo i bacati na neprijatelja.

Plumbatae ili *martiobarbuli* spadaju u oružja koja su jedan od najznačajnijih oružja uvedenih u upotrebu tokom kasne antike. Vegecije im u svojoj raspravi posvećuje značajnu pažnju. U pitanju su bacačka oružja sa olovnim tegom, daljem dometa i visoke probnosti. Koristile su ih čak specifične jedinice koje su upravo jedno vreme činile posadu Ilirika - *V Iovia* i *VI Herculia* (odnosno *Ioviani* i *Herculiani* kako ih Vegecije pominje).

Problem u preciznoj interpretaciji ikonografskih predstava čini oblik probojca, pre svega u obliku lastinog repa, odnosno probojca sa dugim zakrilcima. On se javlja i na vrhovima dugih kopalja, kao i kod plumbata. Adekvatno i precizno opredeljenje se stoga može izvršiti samo ukoliko se može proceniti ukupna dužina oružja.

Ikonografski se sva koplja uvek prikazuju u rukama vojnika. Čak i bacačka koplja prikazuju se isključivo kako se nose ili u zamahu - nikada u letu. Odstupanje od ovog pravila je jedino kada koplje leži na zemlji.

Drške kopalja spadaju među dekorativne elemente oružja. Tordirane drške prikazuju se u rukopisima, ali i u numizmatici na reversnim predstavama. Koplja na kojima se nalaze insignije mogu biti tordirana (T. I-10,12).

Tipovi kopalja prikazani u kasnoantičkoj ikonografiji

Tip 1. Dugo koplje sa probojcem u vidu lastinog repa / sa zakrilcima.

Tip 2. Plumbate

Tip 3. Koplje sa listolikim vrhom.

Tip 4. Koplje sa trougaonim vrhom i podužnim rebrom.

Tip 5. Trobrida, četvorobrida ili vešebrida koplja.

Tip 6. Koplja sa romboidnim vrhom.

Tip 7. Koplja sa piramidalnim vrhom

Tip 8. Koplje sa kupastim vrhom

Tip 9. Koplje sa rešetkastim vrhom za umetanje zapaljive smeše.

Tip 10. Koplja sa dvozubim vrhom

Tegovi i kontrategovi na kopljima

Na reljefnim spomenicima, mozaicima ili freskama tegovi, kontrategovi i petice (*spiculum*) nisu prikazivani.

Na mumizmatičkim predstavama predstavljaju redovnu pojavu. Mogu se podeliti u dve osnovne grupe:

- Tegovi ispod probajca, koji bi ukazivali na bacački katakter oružja. Javlja se i na aversnim i na reversnim predstavama. Mogu biti pljosnati, odnosno elipsoidni u profilu i sferični.

- Tegovi na donjem kraju koplja, gde bi trebalo da se nalazi petica. Ovi tegovi su skoro po pravilu sferičnog oblika.

Da li bi ovu drugu i dalje trebalo tretirati kao petice stoji otvoreno pitanje. Kod dugih, pre svega konjičkih kopalja postoji logika njihovog postojanja i u ovom obliku. Oni međutim za sada nisu potvrđeni među nalazima.

Predstave kopalja u rukopisima

(T. I-5-12)

Koplja prikazana u rukopisima odnose se na vinjete vezane za fabricae i realno je prepostaviti da je primarna ideja autora bila da se prikaže spektar oružja koja je u njima proizvođena.

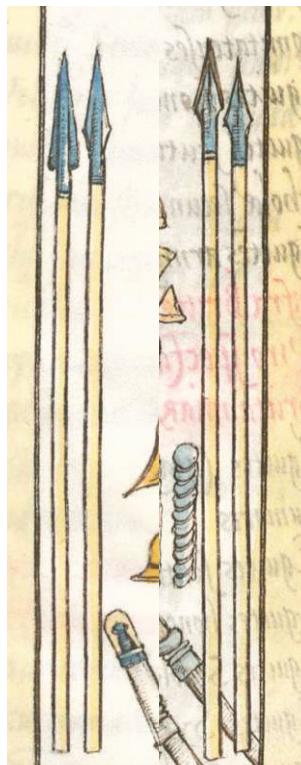
Na crtežima iz Noticije Dignitatum prikazana su samo duga koplja. Glavno oružje je predstavljeno sa tri osnovna oblika probajca: listoliki (T. I-12,25,26), romboidni sa rebrom i dvozubi.

Posebno su interesantni crteži kopalja sa probajcem koji ima dva vrha - dvozupcem (*bidens*). Predstava sličnog koplja nalazi se na mozaiku Piazza Armerine u lovnu na sitnu divljač (T. I-5,7,9,11; T. V-7).

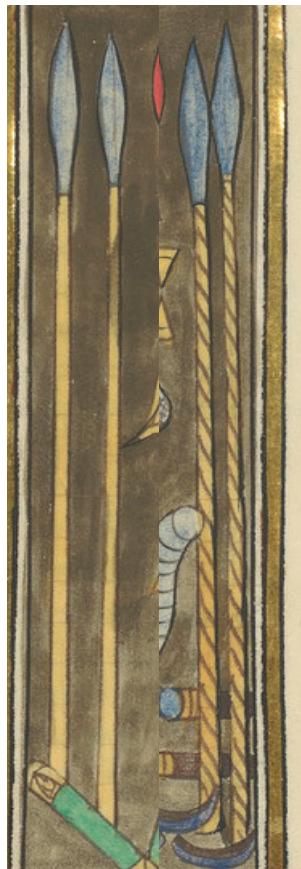
Na crtežima nisu prikazivane petice ili tegovi.

Probojci koji se prikazuju u *De rebus Bellicis* među projektilima koji se ispaljuju iz ratnih sprava opremljena su probojcima u vidu romba, lastinog repa i trougla.

Drške kopalja na pojedinim vinjetama prikazane su kao tordirane. Nalazi na terenu ne potvrđuju ovakvu situaciju, ali se ona ikonografski može naći na reversnim predstavama.

Koplja, Notitia Dignitatum
T. I-6

Koplja, Notitia Dignitatum
T. I-12

Piazza Armerina
T. V-5

Piazza Armerina
T. V-7

Piazza Armerina
T. V-8

Predstave koplja na mozaicima

(T. V-5,7,8)

Koplja su prikazana na nekoliko mozaika, ali sa ograničenim mogućnostima za ozbiljniju interpretaciju.

Na mozaiku iz Gamzigrada vidi se koplje ali se usled oštećenosti ne vide ni gornji ni donji vrh, a o kakvom se koplju radi na osnovu same drške nije moguće zaključiti (T. V-1).

Više koplja prikazano je na mozaicima Piazza Armerine. Prvo od koplja je jednostavno sa listolikim vrhom. S obzirom da ga figura vojnika drži visoko u zamahu, ispod samog vrha verovatno se sprema da ga baci (T. V-5).

Koplje sa vrhom u obliku slova V sa dva manja vrha u vidu lastinog repa (T.V-6). Najverovatnije je reč dvozubom lovačkom oružju za sitnu divljač. Ovakvo koplje prikazano je dva puta. Jedna figura pokušava sa konja da njime probode zeca (T. II-7). Druga figura koja je opremljena ovim oružjem nosi već ulovljenog zeca.

Probodno koplje sa piridalnim vrhom. Ispod vrha nalaze se dve ušice. Verovatno je u pitanju bojno koplje, a ne lovačko. Koplja sa ovakvim dodacima praktična su protiv konjanika (T. V-8). Na njima se dodavanjem horizontalne prečke može nositi i veksilum. Probojci ovog tipa pronađeni su u ostavi carskih insignija iz Rima (T. III-59).

Predstave kopinja na reljefima

(T. II-10,12,17,29,31,34, 42, 43, 48-56)

Većina predstava potiče sa nadgrobnih spomenika i sarkofaga, kao i sa javnih građevina poput Galerijevog i Konstantinovog slavoluka.

Na stelama iz Akvileje legionari su uglavnom predstavljeni sa kopljima kao osnovnim naoružanjem. Na tri stele vojnici nose u svežnju po dva kopija sa manjim listolikim probojcima i dugačkim drškama što sigurno ukazuje na laka bacačka kopija (T. II-42,43).

Na reljefnim predstavama najčešći prikaz obuhvata klasično trodimenzionalno isklesano oružje. Izuzetak predstavljaju spomenici gardiste iz Akvileje, Batoa iz Turina koji su jednostavno urezani u površinu kamena. Slična situacija je i na jednom segmentu Glaerijevog slavoluka na kome su kopija urezana.

Posebnu specifičnost predstavlja stela Valeriusa Viktora čija je dugačka drška u potpunosti neprirodno iskrivljena u vidu izduženog slova "S" (T. II-44). Ovakva greška na kompoziciji nije prirodna, čak i kod neveštih klesara. Možda objašnjenje ovakvog čudnog prikaza treba tražiti u izmenjenom konceptu koji je nastao tokom izrade spomenika.

Kopija su prikazana na nekoliko reljefa Galerijevog slavoluka, ali slaba očuvanost reljefa ostavlja otvoreno pitanje njihovog preciznog opredeljenja. Njihova forma je listolika ili blago romboidna. Sva su duga, ubodna. U trenutku kada su među najproslavljenijim jedinicama one koje koriste plumbate začuđujuće je to ovaj tip oružja potpuno izostaje sa reljefnih predstava svih javnih spomenika. Koriste se tradicionalne forme, koje su često nedovoljno izraženog oblika ili trodimenzionalnosti, što je posebno karakteristično za period tetrarhije.

Kopljima na Konstantinovom slavoluku nije posvećena posebna pažnja (T. II-48-

Sarkofag iz Šida
(T. II-10)

Reljef konjanika,
Gamzigrad (T. II-12)

Nadgrobni spomenik,
Akvileja (T. II-24)

Diptih Stilihona, detalj
(T. II-29)

Koplja, Galerijev slavoluk, Solun
(foto: N. Mrđić)

Koplja, Galerijev slavoluk, Solun
(foto: N. Mrđić)

56). Prikazana su jednostavno i bez detalja ili su oni u potpunosti uništeni i izgubljeni tokom vremena. Ovo se pre svega odnosi na reljefe koji datiraju iz Konstantinovog vremena, koji su bili u fokusu istraživanja. Na metopama iz vremena Marka Aurelija s druge strane sva koplja su daleko kvalitetnije urađena i jasno se vide probojci romboidnog preseka. Na reljefima sa Viktorijom u okviru trofeja prikazana su po dva koplja trougaonom oblika sa podužnim rebrom (T. II-51).

Kada su u pitanju stele vojnika iz Amijena i Turina (T. II-25) iako prikazani sa kopljima, nije moguće odrediti njihov tip sem da su u pitanju duga kopla.

Koplja sa zakrilcima / lastin rep

Na reljefnim predstavama koplja sa zakrilcima veoma su retka naspram numizmatičkih predstava među kojima absolutno dominiraju.

Varijantu ovog koplja sa izrazitim trougaonim vrhom nalazimo kao Marsovo oružje na pektoralu iz Ritopeka (T. III-1,3).

Trougaona koplja

Na sarkofagu iz Šida predstavljeno je koplje trougaonog vrha sa podužnim rebrom (T. II-10). Slična varijanta koplja načini se i na diptihu sa predstavom Stilihona (T. II-29).

Prikazi trougaonih kopalja imaju dugu tradiciju u rimskoj ikonografiji. Koplja ovog tipa nose vojnici na Portonacio sarkofagu (T. II-31,32). Koplje trougaonog oblika sa nešto izraženijim zakrilcima može se videti i na predstavi legionara Valerija Viktora iz Akvileje (T. II-44).

Koplje, Nadgrobni spomenici (T. III-44)

Listolika koplja

Vojnik koji prati konjanika na relju iz Gamzigrada nosi koplje sa listolikim vrhom (T. II-12). Na reljefima Galerijevog slavoluka prikazani su rimski vojnici uglavnom sa listolikim kopljima. Za pojedine probojce moguće je predložiti alternativnu interpretaciju u vidu romboidnih vrhova, ali usled oštećenosti samog reljefa, ovu varijantu treba uzeti sa rezervom (T. II-17). Ovakav oblik probojca imaju i laka koplja s kojima su prikazani legionari Aurelius Dudecentus, Valerius Quintus i nepoznati legionar iz Akvileje (T. II-43). Listoliko koplje sa podužnim rebrom nosi u legionar koji vodi konja Valeriusa Aulecentiusa (T. II-42).

Konstantinov slavoluk (T. II-51)

Koplje sa listolikim probojcem nosi i pripadnik carske garde koji je preminuo 352. godine (T. II-24). Na žalost, za razliku od ostalih primera oružja iz Akvileje, koplje na ovoj steli prikazano je samo linearno urezivanjem u ravnu kamenu površinu.

Justinijan I je na diptihu Barberini takođe prikazan sa listolikom kopljem (T. II-59).

Nalazi kopalja

Nalazi kopalja u potpunosti idu u prilog interpretaciji kasnoantičke ikonografije. Na teritoriji Srbije otkrivena su koplja sa zakrilcima u Savi kod Sremske Rače (T. III-48), Dumbovu kod Beočina (T. III-48), na Boljetinu (T. III-49) kao i na nekoliko nepoznatih nalazišta (T. III-48)¹. Sva ova koplja mogu se opredeliti kao bacačka, pre svega zbog svoje male dužine, koja je u proseku nešto veća od desetak centimetara.

Sa šireg prostora carstva postoje slični primerci u South Shieldsu u Engleskoj (T. III-52)², Pilsmarotu, Carvoranu i Kateriku (T. III-56)³. U novijoj literaturi⁴ objavljeni su još i nalazi iz Burgundije, Lorchha, Ibringena, Messkircha, Vindonise, Mosberga, Munchhof-Hornberga i Sargansa. Dodatna tri primerka još potiču iz Nydama (T. III-44).

Za bacačka koplja rešenje sa zakrilcima je odlično jer nakon pogotka neprijatelj je teško mogao izvući oružje iz tela ili štita. S druge strane za duga probojna koplja, kako se to najčešće prikazuje na elementima ikonografije koplja sa zakrilcima ne predstavljaju idealnu varijantu. Kada bi konjanik probio neprijatelja, prednost bi tada za njega postala problem, jer ga sada ni konjanik ne može izvući iz neprijateljskog tela, čime se efektivno lišava svog primarnog oružja.

O poreklu ovih kopalja diskutuje Feugere navodeći da su ona germanskog porekla⁵. i da potiču sa severoistoka Evrope. Smatra se da je ovo bile verzija koplja koja se nazivala gaesum. Vegecije⁶ pominje koplja sličnog tipa pod nazivom *bebra* koje su koristili varvari i nosili po više komada u bitku. Upotreba kopalja se nastavlja i tokom srednjeg veka kroz forme franačkih kopalja poznatih kao *ango*.

Tradicionalna listolika koplja, nalažena širom carstva, predstavljala su daleko bolju opciju za duga ubodna koplja u direktnom sudaru sa neprijateljskim trupama.

Listolika koplja sa podužnim rebrom su poznata sa nekoliko kasnoantičkih loka-

1 Vujović, 1998.

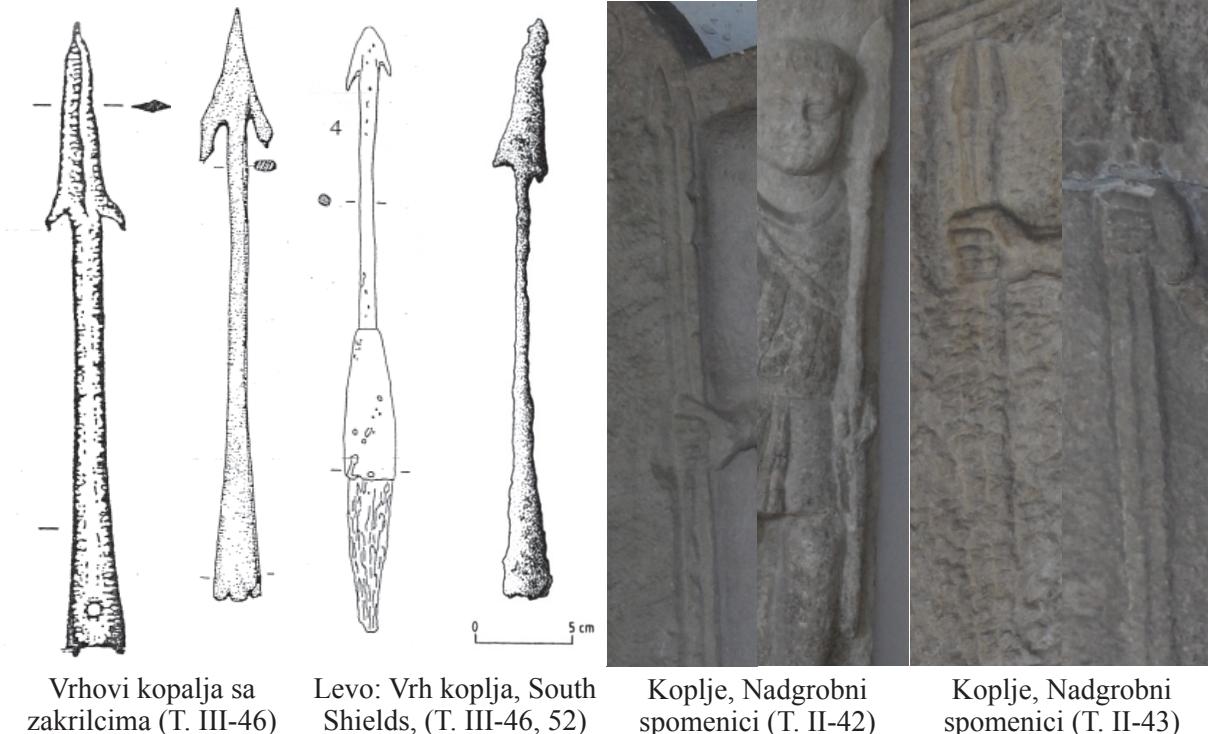
2 Southern & Dixon, 1996: 114

3 Bishop and Coulston, 2006, 201

4 Feugere, 2010:183-184.

5 Feugere, 2010.

6 Vegetius, *Epitoma rei militaris I: 20. Barbari autem scutati pedites his praecipue utuntur; quas bebras uocant, et binas etiam ac ternas in proeliis portant.*

Vrhovi kopalja sa zakrilcima (T. III-46)

Levo: Vrh koplja, South Shields, (T. III-46, 52)

Koplje, Nadgrobni spomenici (T. II-42)

Koplje, Nadgrobni spomenici (T. II-43)

liteta: Pontesa, Boljetina dok se za listoliki probojac sa natpisom IX XIII ne zna odakle potiče (T. III-43). Listoliko koplje sa Ravne verovatno se može okarakterisati kao beneficijarno (T.III-42). Sva dosadašnje primerke objedinio je i obradio M. Vujović⁷.

Sa teritorije Srbije poznato je više kopalja kvadratnog probojca sa Ravne, Čezave, Mediane (T. III-40)⁸.

Dekorativnim paradnim kopljima sa figuralnim predstavama i natpisom ANBIA-NIONI VIVATS teritorije carstva pripada i primerak koji se danas čuva u muzeju u Trier - Rheinisches Landesmuseum Trier (T. III-47). Probojac je dekorativan, sa dve ljudske figure slikane u kasnantičkom maniru i sa geometrijskim motivima. Koplje je datovano u IV vek⁹.

⁷ Vujović, 1998.

⁸ Vujović, 1998

⁹ Heather, 2008: 199

Predstave koplja na novcu

Kada su koplja u pitanju nema razlike među onima kojima su opremljeni konjanici i pešaci.

Standardno koplje koje se sreće na bojnom polju je ono sa piramidalnim vrhom. Ono se može videti na aversnoj predstavi Maksimina i Konstantina.

Na predstavama na kojima impeartor probada palog neprijatelja detalji koplja ne mogu uvek da se uoče. Cela predstava je suvise sitna.

Kataloški broj 2506.

Kataloški broj 2102.

Koplje sa zakrilcima / lastin rep

Dugo koplje sa probojcem u vidu lastinog repa / sa zakrilcima. Ovaj tip spada među najčešće pirkazivana koplja među numizmazičkim predstavama. Retko se prikazuje na reljefima ili drugim oblicima ikonografskih predstava. Postoje nalazi širom carstva koji su analogni i potvrđuju aktivnu upotrebu od vojske tokom kasne antike. Koplja koja se prikazuju u *De rebus Bellicis* među projektilima koji se ispaljuju iz ratnih sprava opremljena su probojcima sa zakrilcima (T. I-21)

Varijanta 1. Konjičko dugo koplje sa probojcem u vidu lastinog repa. Na donjem kraju nalazi se kontra teg u vidu kugle. Poseban manji teg elipsoidne forme nalazi se ispod samog vrha. Na aversnim predstavama se prikazuje se donji deo koplja (Kataloški broj 2016, 2719, 3210, 3211, 3212, 4803). Postoje varijante sa dva tega istog tipa (Kataloški broj 4800, 4805, 4806) ili sa tri tega istog tipa (Kataloški broj 3208, 4802).

Varijanta 2. Koplje sa probojcem u vidu lastinog repa bez dodataka tegova ispod vrha. Kada se prikazuje na reversnim predstavama može imati sferični kontrateg na donjem delu (Ka-

taloški broj 2102, 2302, 2703, 2705, 2706, 2707, 2708, 2710, 2725, 2725a, 2803)

Koplja sa vrhom u obliku lastinog repa mogu se interpretirati i kao bacačka i kao probodna koplja sudeći prema načinu upotrebe prikazanim na scenama. Dosta autora u njima najčešće vidi prikaze plumbata, ali to nije uvek slučaj. Reversne predstave dugih kopalja sa vrhom u vidu lastinog repa kojima konjanik ili pešak probadaju palog neprijatelja sugerisu da ovo nisu bacačka koplja. Nalazi sa terena potvrđuju ovaku situaciju.

Koplje sa listolikim vrhom

Ovaj tip spada među najčešće prikazivane tipove u rukopisima i među reljefima. Koplje sa ovakvim probojcem nosi pratilac konjanika sa stele iz Gamzigrada (T. II-12).

Varijanta 1. Koplje sa listolikim vrhom bez dodatnih elemenata. Na aversnim predstavama se ne prikazuje donji deo (Kataloški broj 4807). Na reversnim predstavama ima sferični kontrateg na donjem vrhu (Kataloški broj 2403).

Varijanta 2. Dugo koplje sa listolikim vrhom i elipsoidnim tegom ispod vrha. Pred-

Primer reversne scene sa varijacijama u obliku probojca na koplju

1. <http://www.coinarchives.com/bcb770b9fd05b1c6a98941cf0166e8ad/img/cng/e/340/image00420.jpg>
2. <http://www.ebay.de/itm/VETRANIO-spear-and-globe-350AD-Very-Rare-Authentic-Ancient-Roman-Coin-i21720-321295402737>
3. <http://www.dirtyoldcoins.com/roman/id/vet/vet001.jpg>
4. <http://esty.ancients.info/vetranio/Vetranio2.html#VA>
5. <http://esty.ancients.info/vetranio/Vetranio2.html#VA>

stavlja se pobodenim u zemlju an reversnim predstavama (Kataloški broj 2031, 2016). Postoji varijanta sa sferičnim tegom ispod vrha (Kataloški broj 3209, 4000, 4200)

Plumbatama ceremonijalnim kopljima i drugim posebnim vrstama zbog njihove specifičnosti posvećena su odvojena poglavljia u okviru ovog rada.

KOPLJA SA ZAKRILCIMA / LASTIN REP

Kataloški broj 3208.

Kataloški broj 3210.

Kataloški broj 3211.

Kataloški broj 3903.

Kataloški broj 3212.

Kataloški broj 4800.

Kataloški broj 4802.

Kataloški broj 2730.

Kataloški broj 2705.

Kataloški broj 2706.

Kataloški broj 2707.

Kataloški broj 2708.

Kataloški broj 2710.

Kataloški broj 2725.

Kataloški broj 2725A.

Kataloški broj 4900.

KOPLJA SA ZAKRILCIMA / LASTIN REP

Kataloški broj 2201.

Kataloški broj 2732.

Kataloški broj 2734.

Kataloški broj 2777.

Kataloški broj 2755.

Kataloški broj 2803.

Kataloški broj 4803.

Kataloški broj 2401.

Kataloški broj 2712.

Kataloški broj 3600.

Kataloški broj 2302.

Kataloški broj 2405.

Kataloški broj 2736.

Kataloški broj 2738.

Kataloški broj 2740.

KOPLJA SA ZAKRILCIMA / LASTIN REP

Kataloški broj 2771.

Kataloški broj 2772.

Kataloški broj 4200.

Kataloški broj 2768.

Kataloški broj 2769.

Kataloški broj 2774.

Kataloški broj 5100.

KOPLJA LISTOLIKIM PROBOJCEM

Kataloški broj 3009.

Kataloški broj 3209.

Kataloški broj 4807.

Kataloški broj 2723.

Kataloški broj 2100.

Kataloški broj 3012.

Kataloški broj 2728.

Kataloški broj 4804.

Kataloški broj 4805.

Kataloški broj 2507.

Kataloški broj 2406.

Kataloški broj 4200.

Kataloški broj 2735.

Kataloški broj 2403.

Kataloški broj 3107.

Plumbatae

(T. I-21; T. II-66; T. III-50,51,53,54,55,56,58; Kataloški brojevi 2011,2115,2301,2
786,2719,3024,4810)

Plumbate, odnosno martiobarbuli kako su još poznate, spadaju među najkarakterističnija oružja kasne antike. Pominju ih Vegecije, kao i anonimni autor dela *De Rebus Bellicis*. Vegecije, kada komentariše njihovu efikasnost, naglašava da su plotuni projektila mogli da nanesu ozbiljne gubitke protivniku, pogotovo u početnim fazama bitke. Pravovremenom upotrebom mogli su se pokazati podjednako efikasni kao i strelnici i smatra da mogu pretstavljati njihovu efikasnu zamenu. Ono što ide u prilog ovom Vegecijevom komentaru je i činjenica da su za upotrebu luka i strele potrebne obe ruke, što strelca izlaže dejству protivnikovog oružja. Za izbacivanje plumbate potrebna je samo jedna ruka dok se vojnik drugom mogao štitom pokrivati. Istovremeno, plumbate su i nošene u šupljini štita pa je dejstvo moglo biti brže i efikasnije. U trenucima kada je neprijatelj vršio juriš čak dva ili tri plotuna su mogla biti izbačena u kratkom roku pred neposredan i direktni kontakt.

Pominju se kao osnovno oružje jedinica, sa prostora Ilirika, pod imenom *Martiobarbuli Ioviani* i *Martiobarbuli Herculiani*.

Plumbate su ime dobine na osnovu olovnog tega koji težinom omogućava duži let i daje probojnost oružju (lat. *plumbo*, *plumbare*, *plumbaui*, *plumbatum* tr. *plumbum* + o = otežano olovom). O samoj varijaciji imena mattiobarbuli postoji dosta interpretacija i neslaganja. Prvi deo složenice se nesumnjivo odnosi na ime boga rata Marsa. Drugi deo je predmet diskusije. *Barbula*, *ae*, *f.* se odnosi na malu bradu, bradicu. Poznat je običaj među vojnicima da vrlo često oružju daju imena od milošte, nadimke koji nisu deo oficijalne nomenklature. “Marsova bradica” bi mogla biti adekvatan prevod za ovakvu neoficijelnu varijantu, koja se uostalom i pojavljuje jedino kod Vegecija. Čak i na engleskom jeziku vrh plumbate se označava kao “small barbed head”. Ime svakako nosi prizvuk deminutiva koji se može vezati za samu veličinu oružja. Druga mogućnost koja mi se čini realnom je opcija da se ime oružja vezuje preko jedinica koje su ga koristile. *Martiobarbuli Ioviani* u Noticiji dignitatum se pominju i kao *Ioviani Iuniores* - te bi možda i ime moglo da se prevede kao “Marsovi golobradi”, pogotovo što je za efikasno bacanje projektila bila potrebna mladalačka snaga.

U pitanju je specifično bacačko oružje, u vidu kraćeg projektila, sa vrhovima različitog oblika, olovnim tegom na usadnom tulcu i perima, stabilizatorima leta. Sam projektil nije bio dugačak, a vojnici su nosili po pet komada u svom borbenom kompletu. Ukupna dužina oružja je najverovatnije iznosila oko 50 cm¹. Mogle su se koristiti i kao ofanzivno i kao defanzivno oružje. Probojnost je manja nego kada su u pitanju strele, ali s obzirom da većina trupa nije nosila oklope ili je nosila samo kožne varijante to nije moralo biti od presudnog značaja.

Dužina metalnih delova projektila iznosila je između 98-275 mm. Težina otkrivenih olovnih tegova na plumbatama kreće se od 130-350 g. Generalno, teži tegovi se vezuju za kasnije verzije oružja. Takođe, za izbacivanje težih verzija projektila moguće je da su bile i korišćene varijacije praćki.

¹ Bennet, 1991: 60.

Plumbata, Rekonstrukcija izbacivanja pomoću praćke
(<http://johns-spot112948.blogspot.com/2014/10/lead-weighted-darts-roman-plumbata.html>)

O bacanju plumbata dosta se diskutuje s obzirom da im Vegecije i anonimni autor *De rebus bellicis* pridaju veoma veliki značaj i pristojan domet. Eksperimenti potvrđuju efikasan domet do oko 62 m, kada se izbacuju samo rukom bez pomoćnih sredstava (*manus impetu*). Domet je moguće znatno povećati sa upotrebljom sredstva sličnog praćki.

U njihovim opisima navedene su dve varijacije oružja pozane kao *Plumbata et tribolata - Plumbata mamillata*. Generalno se datuju u period od III - V veka, mada se pojedini primerci datuju i kasnije u VI vek.

Tribolata se odnosi na projektil koji pored vrha sa krilcima, nosi i šiljke na olovnom tegu. Ovakvo oružje, čak iako bi promašilo cilj, moglo je predstavljati opasnost za protivnika u vidu dobro poznate zamke na koju se moglo zgaziti - *tribulus*.

Mamillata se odnosi na varijaciju projektila čija je osnovna funkcija bila probijanje oklopa. Njihov vrh nije bio sa krilcima, već je bio piramidalan ili šiljat.

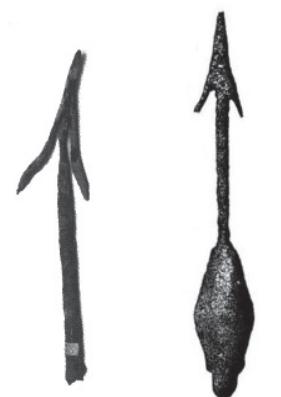
Plumbata, Sarkofag Sabinusa (T. II-48)

Rekonstrukcija plumbate

Prikazi plumbata na reljefima

Jedini prikaz plumbata koji se sa sigurnošću može opredeliti je predstavljen na sarkofagu Sabinusa koji se danas nalazi u Lateranu u Rimu (T. II-66). U pitanju je ranohrišćanski sarkofag sa biblijskom tematikom na čijem sanduku je u reljefu izvedena novozavetna scena. Prikaz vojnika nalazi se na poklopcu, a samo oružje je predimenzionirano za koncept same scene. Sama plumbata je visine od kolena do vrha glave. Vrh je klasičan sa zakrilcima.

(T. III-51,52)

(T. III-51)

Nalazi plumbata

Najveći broj pojedinačnih nalaza potiče iz Siscije² (T. III-55-56). Svi primerci sa ovog lokaliteta imaju vrhove sa zakrilcima, isključujući jedan primerak kome sam vrh nije očuvan.

Sa teritorije Srbije potiče ukupno 29 primeraka kojima je do istraživanja dr M. Vujovića poklanjana minimalna pažnja³. Plumbate su otkrivene u Zemunu, Kostolcu, Dubravici, Čezavi, Karatašu, Mihajlovcu, Borđeu, Svrljigu, Pirotu, kod Svilajnca i Negotina (T. III-49,50). Samo na Gamzigradu otkriveno je daljih sedam primeraka (T. III-48). Svi nalazi potiču sa lokaliteta koji su vojni logori, najčešće na limesu ili u neposrednom zaleđu.

Skoro svi primerci koji su u većoj meri očuvani imaju probajce sa zakrilcima u vidu lastinog repa. Samo primercak iz Dubravice ima trobridni vrh (T. III-49), a primerak iz Žarkovaca je trougaonog/piramidalnog probajca. Obema primercima iz Mihajlovca i 4 primerka iz Garmzigrada nisu očuvani vrhovi, te se o njima ne može dalje u tom pravcu diskutovati.

Po broju otkrivenih primeraka među lokalitetima izdvaja se i Siscija iz koje potiče 4 primerka ovog oružja i još dva probajca sa zakrilcima ali bez tegova za koje nije sigurno da li su probajci klasičnih bacačkih kopalja ili plumbate koje su ostale bez tegova (T. III-53,54). Veoma dobro očuvan primerak probajca sa zakrilcima potiče iz Vrhnikе, iz Slovenije (T. III-55).

Iz Italije potiče nekoliko primeraka od kojih su Iliriku najbliži tri primerka iz Akvileje i jedan iz Monastera (T. III-51)⁴. Od njih su dva imali vrh sa zakrilcima, jedan je piramidalnog oblika dok je četvrti oštećen, ali je mogao i on biti sa zakrilcima.

2 Radman Livaja, 2004: 31; kataloški brojevi 28-29(?), 31-35.

3 Vujović, 2009: 203-219.

4 Tiussi et al. 2013: 215 - 216

Vrh plumbate iz Vrhnikе
(T. III-55)

U Engleskoj je jedan primerak otkriven u Wroxeteru (T. III-54)⁵, kao i u Carnuntumu (T. III-58)⁶.

Četiri dobro očuvana primerka sa probojcem sa zakrilcima čuvaju se u muzeju u Ensiju (*Lauriacum*) (T. III-54).

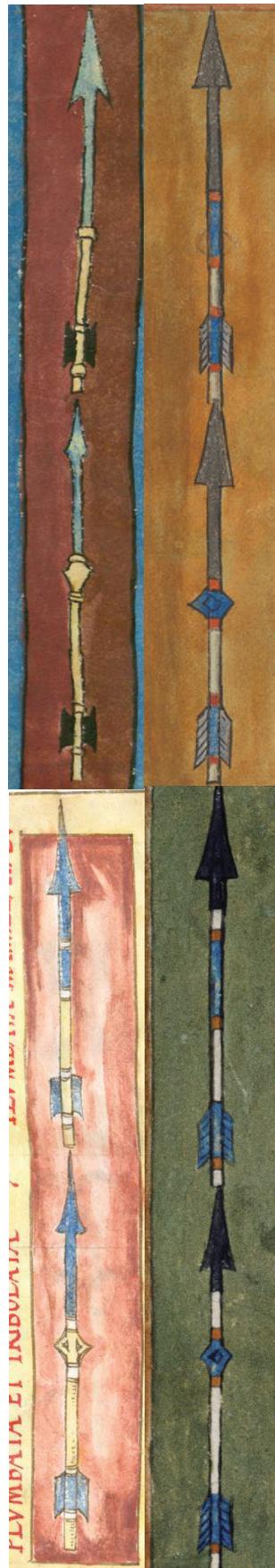
Oblik olovnog tega variva među posmatranim primerima. Pojedini primerci imaju sljepu loptastu i kraću, nesšto kruplju i težu tegove, dok drugi imaju tegove vretenastog oblika koji su daleko aerodinamičniji ali i znatno manje mase.

Prikazi plumbata u rukopisu De Rebus Bellicis

(T. I-21)

Pored opisa koji srećemo u tekstu od značaja nam je za ikonografske predstave i crtež ovih oružja. U jednoj od vinjeteta prikazana su oba projektila položena u nešto što bi se moglo odrediti kao drveni sanduk. Natpis koji stoji iznad pominje PLVMBATA ET TRIBOLATA i PLVMBATA MAMILLATA. Iznenadjuće je to da pored svih razlika koje se mogu pratiti u stilu poznatih rukopisa među ovim primerima oružja nema bitnije razlike u sva četiri analizirana primerka.

U sva četiri rukopisa uočava se doslednost u bojenju delova oružja u kome se koriste nijanse bele / žuto-bele, narandžaste i plave boje. Za sada ni na jednom od otkrivenih primeraka nije primećen trag bilo kakve boje.

5 Southern & Dixon, 1996: 114

6 Bishop and Coulston, 2006, 201

T. I-21

Prikazi plumbata na novcu

Kako je već naznačeno na početku poglavlja da bi se u okviru ikonografske predstave moglo neko oružje opredeliti kao plumbata a ne klasično dugo koplje mora postojati vizuelna znaka veličine.

Plumbatae, odnosno matiobarbuli, pojavljuju se među mu-mizmatičkim predstavama kod Proba na kovanju iz 279. godine i sreću se do Flavija Severa 306/307. godine. Ovakvo datovanje ikonografskih predstava korigovano je u radu V. Drost i S Estiot. Oni su argumentovano pokazali niz predstava na kojima se Maksencije iz 310/311. godine predstavljen sa ovim tipom oružja¹. Međutim smatram da i ovako datovanje treba korigovati jer se predstave i kasnijih imperatora mogu analogno povezati sa plumbatama. Konstantin i Krisp nose veoma slično oružje na pojedinim aversnim i reversnim predstavama (Kataloški broj 2703, 4806). Čini mi se veoma verovatnim da se čak i vladari poput Teodosija I i Arkadija prikazuju sa njima u rukama (Kataloški broj 3802, 3902). Nalazi na terenu potvrđuju da se plumbate i dalje koriste u ovom vremenu.

Generalno se može naglasiti da se plumbate pojavljuju na aversnim predstavama u rukama samih imperatora.

Najtipičniji način prikazivanja polumbata na aversima je kada je prebačen preko desnog ramena. Najveći broj ovih predstava vezuje se za Dioklecijana i Maksimijana Herkulija (Kataloški broj 2004, 2102, 2103, 2105). Slične predstave postoje i sa drugim carevima (Kataloški broj 2703, 4806).

Na reversnim predstavama skoro po pravilu se pojavljuju klasična duga koplja. Među retke primere plumbate na reversu nalaze se predstave imperatora na solidima (Kataloški broj

Kataloški broj 2011.

Kataloški broj 2115.

Kataloški broj 2786.

Kataloški broj 2719.

¹ Drost & Estiot, 2010: 435

2301, 2719, 3024).

Predstave imperatora pod kataloškim brojevima 2011, 2015, 2786. nose u levoj ruci po dva projektila dok je treći u desnoj spreman za bacanje. Prikazani su imperatori Dioklecijan, Maksimijan Herkulije, Konstantin I.

S jedne strane Dioklecijan dostojanstveno drži projektil uspravljen u jednoj prilično statičkoj sceni (Kataloški broj 2011). S druge strane Maksimijan Herkulije i Konstantin I stoje u blagom pokretu koji indicira da imperator zamahuje. Vrh projektila je kod Maksimijan Herkulija (Kataloški broj 2115) okrenut unazad sugerujući da će ruka uskoro biti uspravljena, dok je Konstantin već u znatno dinamičnijoj pozici zamahuje (Kataloški broj 2786). Ovi primeri takođe potvrđuju da su vojnici nosili više projektila u bitku u šupljini štita. Dioklecijan i Konstantin su prikazani sa po dva projektila u šupljini štita u desnoj ruci.

Krisp predstavljen kao mladi ratnik u desnoj ruci nosi klasičnu plumbatu sa zakrilcima (Kataloški broj 4810).

Najveći broj predstava imperatora sa plumbatama vezuje se za imperatora Maksencija². Međutim, posmatrajući publikovane scene, nismo skloni da prihvatimo sve interpretacije kao plumbate. Kružna površina novca, kao i sama veličina su izrazito ograničavajući faktor. Smatram da dosta varijanti predstavlja duga koplja u redukovanoj predstavi jer se ne vide oba kraja koja bi postavio kao uslov za interpretaciju nekog oružja kao plaumbate. Sami vrhovi su ikonografski skoro istovetni u obema varijantama.

Kada je u pitanju tipologija probojaca, svi prikazani primerci plumbata na aversima u rukama imperatora su sa probojem sa zakrilcima u vidu lastinog repa.

Plumbate ikonografski donekle podsećaju na Jupiterove

Kataloški broj 2301.

Kataloški broj 3024.

Kataloški broj 4810.

² Estiot, 2008; Drost & Estiot, 2010.

munje, te je ovakvo prikazivanje imperatora donekle imalo i božansku konotaciju. Kada se uzme u obzir da su elitne jedinice poput Ioviana i Herculiana bile poznate upravo po ovom tipu oružja lako je zaključiti da je carska ikonografija usko povezana sa njihovim elitnim jedinicama.

PLUMBATAE / MATTIOBARULI

Aversne predstave Maksencija sa plumbatama (Drost & Estiot, 2010: 443)

PLUMBATAE / MA(R)TTIOBARBULI

Kataloški broj 2004.

Kataloški broj 2102.

Kataloški broj 2103.

Kataloški broj 2105.

Kataloški broj 3802.

Kataloški broj 3902.

Kataloški broj 2703.

Kataloški broj 4806.

Plumbate sa teritorije Srbije. 1. Dubravica, 2. Kostolac, 3. Veliko Gradište, 4. nepoznat lokalitet,
5. Zemun, 6. Žarkovci, 7. Žarkovci.

(foto Vujović, 2009: 219, T.I; Vujović, 2008a: 126)

Dvozuba koplja (*Bidens, Bidentis*)

Koplja ovog tipa prikazana su među crtežima Noticije Dignitatum, na mozaiku iz Piazza Armerine. Jedan od nalaza je

Koplja sa dva probojca spadaju među oružja posebne vrste. Mitološki je daleko poznatiji trozubac - (*tridens*), koji iako sa dugom mitološkom tradicijom nije našao mesto u ikonografiji kasne antike. Dvozubac se u mitologiji povezuje sa Plutonom, vrhovnim htonskim božanstvom iako nedostaju ikonografske veze. Vezuje se za Ahila, ali i Kastora koji lovi Kalidonskog vepra sa ovim oružjem.

Kao što se trozubac koristi u areni ili pomorskom lovnu, na osnovu mozaika moguće je zaključiti da je i ova vrsta koplja bila namenjena istoj aktivnosti.

Jedna od predstava je scena lova sa mozaika iz Piazza Armerine. Dvozubac nosi konjanik prikazan u zamahu da ulovi zeca koji se krije u grmlju (T. V-7). Druga scena na kojoj se pojavljuje muškarac sa dvozupcem je takođe na mozaicima Piazza Armerine, ali je u ovoj sceni prikazan sa već ulovljenim zecom u jednoj i kopljem u drugoj ruci.

Piazza Armerina, scene lova
(T. V-7)

Notitia Dignitatum,
Fabricae (T. I-5)

Dvozubac je prikazan na vinjetama iz Noticije Dignitatum (T. I-5,6,8,11) koje predstavljaju proizvod lokalnih radionica za proizvodnju oružja (*fabricae*) u istočnoj polovini carstva.

Fizički nalazi oružja ovog tipa relativno su retki. Jedan potiče iz luksuznog groba iz mesta Jerša (Budaors, Mađarska)¹. Otkriveni primerak potiče iz II veka, ali sama forma hronološki nije osetljiva.

Bidens, Jerša
(Mrav, 2006:53)

¹ Mrav, 2006: 53.

Višebrida ceremonijalna koplja

Višebrida koplja spadaju među najređe nalaze oružja. Mogu se povezati sa carskom pratnjom ili delom carskih insignija, kao i najvišim dostojanstvenicima države. Okarakterisana su kao ceremonijalna koplja. Po pravilu se javljaju u kontekstima vezanim sa samog imperatora. Spadaju među ređe nalaze. Ikonografski se pojavljuje na novcu u rukama imperatora ili božanstava.

Među nalazima kopalja se posebno izdvajaju ona pronađena u ostavi carskih insignija sa Palatina u Rimu (T. III-59)¹. Među njima se izdvajaju koplja čiji vrhovi izbijaju iz šest široko otvorenih latica. Šestobrida ceremonijalna koplja, koja se pojavljuju na nekoliko numizmatičkih predstava takođe spadaju među retke ikonografske detalje.

Predstave kojima do sada raspolažemo sve su na novcu i sve su vezane ca imperatora lično. Zbog veličine prikazanog koplja i grube tehnike izrade ne može se sa sigurnošću tvrditi koliko oštrica postoji na svakom od predstavljenih kopalja. Meni lično se čini da su u pitanje četvorobride predstave, mada nalazi sa Palatina imaju po šest sečiva.

C. Panella se slaže da za sada ne raspolažemo analogijama za koplja sa šest sečiva². Izrađena su od gvožđa i presvučena orihalkom.

Na reversima ove predstave su veoma retke. U dosadašnjem istraživanju uočio sam samo jedan primer ovakvog koplja i to na predstavi imperatora Konstantina iskovanom u Sisciji (Kataloški broj 2726). Koplje se nalazi u levoj ruci sa vrhom okrenutim ka zemlji, dok u desnoj ruci drži labarum.

Kataloški broj 2726.

Kataloški broj 4808.

Kataloški broj 5200.

1 Panella, 2008: 86-91.

2 Panella, 2008: 88.

Na aversima sa ovakvim kopljima prikazani su Krisp (Kataloški broj 4808) i Teodosije II (Kataloški broj 4000). Interesantno je primetiti da se i Justinijan I pojavljuje na aversima sa ovakvim ceremonijalnim kopljem (Kataloški broj 5200). Krisp je prikazan u napadu sa isturenim štitom i kopljem okrenutim napred, dok se Teodosije i Justinijan prikazuju u statičnom položaju sa kopljem prebačenim preko desnog ramena.

Na svim predstavama nosioci kopla su pod punom ratnom opremom.

Slični primeri sečiva sa više oštrica otkriveni su u Moselu kod Trira u grobovima viših dostojanstvenika. Sva se datuju u period IV i V veka.

U ovoj ostavi pronađena su tri ovakva vrha, za koje se smatra da potiču sa dva ceremonijalna kopla. Jedno klasično dugo koplje i drugo sa dvostrukim vrhom.

Među neočekivane elemente ikonografije spadaju ceremonijalna kopla koja su prikazana kao projektili sa zapaljivim vrhom (*malleolus* - mali malj ili čekić). Ova kopla nalaze se na reversnim predstavama u kojima figura stoje uspravno sa jednom rukom položenom na štitu a drugom držeći koplje vertikalno sa probojcem na ubodenim u zemlju. Vrh koji odaje namenu kopla i pored scene izuzetno male veličine jasno se vidi.

Međutim, iako su ovo ilustrovani primeri *malleolusa*, nema razloga da ih na ovaj način interpretiramo. Ovo su nesumnjivo ceremonijalna višebrida kopla i po kontekstu i po načinu nošenja. Na koji način su prikazana da izgledaju kao kopla sa zapaljivim probnjcem ostaje nejasno. Možda je umetnik-graver pogrešno protumačio neki od probnjaca koji je video u fabricama, pa ga tako predstavio na novcu.

Prvi revers vezuje se za Konstantinovo kovanje i predstavu Marsa sa legendom MARTI CONSERVATORI (Kataloški

Kataloški broj 4000.

Kopla iz ostave sa Palatina (Panella, 2008: 87).

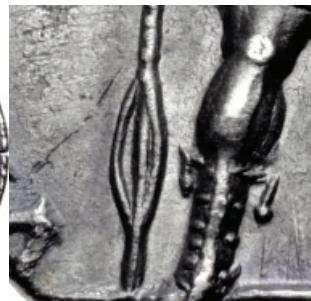
broj 2753). Druga predstava potiče iz vremena Julijana i praćena je predstavom vojnika sa legendom VIRTVS EXERCITVS (Kataloški broj 3213).

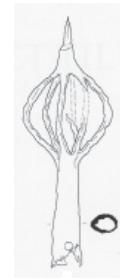
Kataloški broj 2753.

Kataloški broj 3213.

Kataloški broj 3213.

Vrh koplja,
(Ivčević, 2010:
453)

BOJNE SEKIRE I DVOJNE SEKIRE (LABRIS)

Sekire spadaju u klasičnu opremu rimske jedinice. Još ih Vegecije pominje kao deo standardne opreme, ali ne kao borbenu opremu, već kao oruđa za inženjerijske radove poput utvrđivanja logora ili pravljenje opsadnih sprava.

Labris je, pored klasičnih bojnih sekira prikazan na vinjetama Noticije Dignitatum koje se odnose na proizvodnju *fabrica* u oba dela carstva (T. I-5-12).

Dvosekla sekira spada među neke od najstarijih oružja počev od praistorije. Takođe spada među neke od ikonografski najeksploatisanijih, pre svega zbog upotrebe u mitološkim i alegorijskim scenama. Međutim, labris nikada nije bio tipično rimske oružje. Istorijски gledano uvek je bilo oružje mitskog karaktera

Na reljefima se predstave labrisa nalaze na reljefima iz Gamzigrada i na Konstantinovom slavoluku u Rimu.

U naučnim krugovima još uvek je diskutabilno da li je oružje koje konjanik Aurelius domesticus iz Feliks Romuliane nosi preko ramena labris (T.II-11). To se čini veoma mogućim, pogotovo ako se uzme u obzir činjenica da je sasvim sigurno to oružje koje je predstavljeno na ploči sa reljefom konjanika otkrivenom u neposrednoj blizini (T.II-12).

Notitia Dignitatum,
Fabricae T.I-8

Notitia Dignitatum,
Fabricae T.I-9

Notitia Dignitatum,
Fabricae T.I-11

Stela, Gamzigrad T.II-11.

Gamzigrad T.II-12

Na oba reljefa u pitanju su konjanici i u oba slučaja nose ga prebačeno preko ramena.

Na ploči sa reljefom konjanika, figura koja podseća na tetrarha, labris nosi u desnoj ruci, prebačen preko desnog ramena. Drška sekire približne je dužine od struka do vrha glave prikazane figure. Sečiva nisu leptiraste već više trapezoidne forme i nisu po veličini preterano izražena.

Na Galerijevom slavoluku u Solunu pojavljuje se labris u scenama bitke sa Persijancima (T. II-18).

Na jednom od reljefa sa postamenta Konstantinovog slavoluka prikazana je Viktorija sa trofejem (T. II-51). Sa leve i desne strane oklopa u kompoziciji heksagonalnih štitova prikazana su po dva koplja i sa leve strane jednosekla a sa desne strane dvosekla sekira. Sekire su pozicionirane u osi štitova.

Najkasniji prikaz nalazi se među ratnim plenom na reljefu sa baze Arkadijevog stuba iz Konstantinopolja (T. II-63).

Sekire same po sebi nisu nisu hronološki osetljiva oruđa, te ukoliko nisu otkriveni u zatvorenim i precizno datovanim

Predstava labrisa na Galerijevom slavoluku.
(T. II-18)

Labris kao deo trofeja
T.II-51

Sekira kao deo trofeja,
T.II-51

Bojne i dvosekle sekire prikayane na bazi Arkadijevog stuba.
(crtež nepoznatog autora iz XVI veka)

RATNE SPRAVE

(T. I-20, 22, 23)

Ratne, pre svega opsadne sprave ne spadaju u klasičan koncept vojne ikonografije. Ne pojavljuju se na novcu, mozaicima ili utilitarnim predmetima. Ne predstavljaju element ni standardne vojne ni carske propagande.

Crteži sprava nalaze se samo u okviru rukopisa *De rebus belicis* nepoznatog autora i predstavljaju direktnu potvrdu opisa koji se javljaju u navedenom tekstu ili opisa koje pružaju Vegecije i Amijan Marcelin. Na žalost svi crteži su potpuno urađeni u renesansnom maniru i ne mogu se uzeti u detaljnu analizu.

Sprave prikazane na crtežima možemo podeleti u dve grupe:

- Sprave na dva točka koje dejstvuju direktno udarom u telo protivnika. S obzirom da ih vuku konji položaj glavnog postavljenog oružja je postrane. Svaka od naslikanih sprava ima i sekundarna sečiva ili oružja postavljena na ili iznad osovine.

- *Tichodefrus*
- *Clipeo centrus*
- *Currus drepanus*
- *Currodrepanus singularis*
- *Currodrepanus clipeatus*

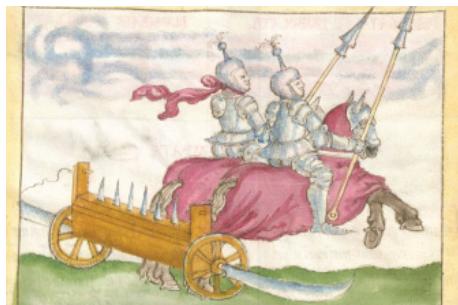
- Sprave na četiri točka koje dejstvom sa daljine izbacivanjem projektila različitih veličina i oblika. Sprave iz ove kategorije ne nose sekundarna oružja.

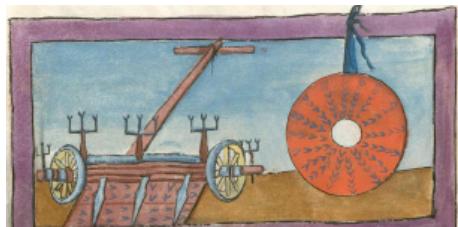
T.I-22

T.I-22

T.I-22

T.I-22

T.I-20

- *Balista quadriots*
- *Balista fulminalis*

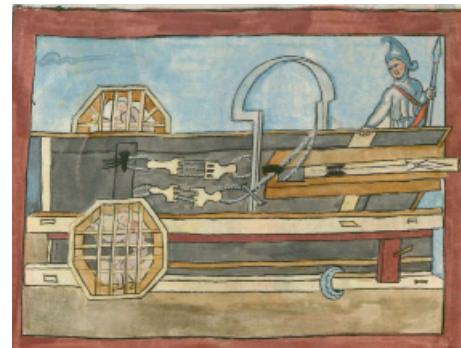
Na osnovu posmatranih crteža moguće je izvesti nekoliko zaključaka:

- Sprave iako sa velikim potencijalom na bojnom polju nisu bile deo klasične ikonografije. Građile su se prema potrebi, izvori ih slabo pominju u okvirima borbene funkcije. Javlja se praktično samo u vojnim priručnicima, što ne odgovara stanju među nalazima jer postoje primeri projektila različitih vrsta koji ukazuju na realnu primenu sprava, pogotovo u pograničnim zonama.

- Crteži odgovaraju opisima antičkih autora te se ne mogu isključiti kao potpuna izmišljotina.

- Crteži su bili u originalu bazirani na nekim antičkim uzorima. Iako postoje međusobne razlike, crteži iz sva četiri rukopisa u znatnoj meri se podudaraju.

- Šlemovi vojnika koji opslužuju sprave na pojedinim crtežima bazirani su na antičkim uzorima.

T.I-23

INSIGNIJE

Insignije se često javljaju u rimskoj ikonografiji, posebno kada su u pitanju reversne pretstave na novcu. Razlika u odnosu na period principata je da se među insignijama gube orlovi kao samostalna insignija, a ostaju stegovi (*signum*) i zastave (*vexillum – labarum*). Još od vremena Trajana i Hadrijana uočava se tendencija za spajanjem insignija u jednu. Pojavljivanje labaruma, odnosno vexiluma sa hristovim monogramom nesumnjivo se vezuje za Konstantina I i prihvatanje hrišćanstva. Međutim, labarum se aktivnije pojavljuje na predstavama, pre svega na novcu, tek od Konstantinovih sinova. Gubljenje akvile iz ikonografije može se posmatrati verovatno u istom kontekstu. Kako je orao jedan od osnovnih Jupiterovih simbola njegov nestanak se može vezati za potiskivanje paganskih u korist hrišćanskih insignija. S druge strane orao sam po sebi, često sa vencem u kljunu, ostaje još neko vreme prisutan upravo u sklopu poslednjih pretstava Jupitera (sa legendama IOVI CONSERVATORI). Upravo poslednja serija novca na kojoj se može uočiti stara aquila sa signumima spada u kovanja imperatora Konstantina neposredno pre bitke kod Milvijskog mosta (312. godine).

Podaci koje nalazimo u izvorima kontriraju podacima koje srećemo na ikonografskim predstavama. Vegecije pominje da su insignije koje su pripadale legijama orlovi - *aquilae* (svaka legija nosi po jednog) i zmajevi - *dracones* (svaka centurija po jednog)¹. Zmajevi se u dosadašnjim istraživanjima na polju ikonografije relativno retko pojavljuju i to samo na javnim spomenicima.

Imago kao samostalan steg suštinski nestaje iz grupe insignija tokom ovog perioda, mada se carska poprsja mogu javiti u okviru pojedinih falera na signumima ili kao figure na zastavama.

Karakteristika signifera da su nosili životinjske kože preko glave i ramena tokom

¹ Vegetius, Liber II, XIII

XIII. *Primum signum totius legionis est aquila, quam aquilifer portat. Dracones etiam per singulas cohortes a draconariis feruntur ad proelium. Sed antiqui, quia sciebant in acie commisso bello celeriter ordines aciesque turbari atque confundi, ne hoc posset accidere, cohortes in centurias diuiserunt et singulis centuriis singula vexilla constituerunt, ita ut, ex qua cohorte uel quota esset centuria, in illo uexillo litteris esset adscriptum, quod intuentes uel legentes milites in quantouis tumultu a contubernalibus suis aberrare non possent. Centuriones insuper, qui nunc centenarii uocantur, (nimium bellicosus) (loricatos) transuersis cassidum cassidum cristis, ut facilius noscerentur; singulas iusserunt gubernare centurias, quantenus nullus error existeret, cum centeni milites sequerentur non solum uexillum suum sed etiam centurionem, qui signum habebat in galea.*

kasne antike se gubi. Vojnici koji nose insignije ne razlikuju se od drugih, osim u pojedinim slučajevima po nešto luksuznijoj opremi, pre svega muskulaturnim oklopima.

Prilikom analiza insignija poseban problem predstavljaju hibridne insignije - jedna insignija formirana od dve ili više klasičnih / tradicionalnih insignija. Rešenje treba možda tražiti u situaciji koja je zahvatila celu vojsku. Redukcija broja vojnika svakako je uticala i na redukciju oficira i signifera, pa su stoga dva simbola mogla biti spojena u jedan koji je nosio jedan umesto dva vojnika.

Signum

Signum je podrazumevao niz falera, polumeseca i venaca postavljenih na koplje. U pojedinim falerama mogla su se nalaziti poprsja imperatora. Orao je mogao biti sastavni deo kompozicije, pogotovo na reljefnim predstavama iz ranijih perioda.

Pektoral iz Ritopeka,
detalji insignija
T. III-1.

Prikazi signuma na oružju i opremi

Na pektoralu iz Ritopeka predstavljena su dva simetrična i istovetno koncipirana signuma koji flankiraju Marsa kao centralnu figuru predstave. Svaki se sastoji od po četiri falere, horizontalnom prečkom sa trakama i privescima na krajevima. Na vrhu se nalazi stisnuta šaka (T. III-1).

Sličan koncept je i kod umba iz reke Tajn (T. III-4,5). Razlika se odnosi na broj falera koji je kod umba pet i jasno se vidi donji deo koji je poboden u zemlju. Na donjem delu se vidi trougaona petica, polumesec i horizontalna prečka ispod falera.

Prikazi signuma na pilastrima iz Gamzigrada (Felix Romuliana)

Primer pilastera iz Felix Romuliane jedan je od najlepših primera carske i vojne ikonografije na kamenoj plastici¹. O predstavama tetrarha već je bilo reči u poglavljju o carskoj ikonografiji, ovde će biti analiziran signum kao simbol jedinice.

Oba pilastera su istovetno koncipirani s tim što je jedan u velikoj meri oštećen, dok je drugi očuvan u potpunosti. Koncept

¹ Srejović 1993: 39

Arcus Argentariorum
Rim, (Cowan, 2003: 29)

svakog pilastra baziran je na signumu koji se sastoji od ukupno šest elemenata. Po tri medaljona / falere nose po dva poprsja imperatora (dva stara avgusta, dva nova avgusta i dva cezara), jedan čini venac, jedan prsten i jedan polumesec. *Signum* se na vrhu završavao sa metalnom kuglom.

Prvi pilaster je odlično očuvan sa jasno vidljivim svim detaljima, posebno sa likovima tetrarha (T. II-13).

Drugi pilaster sa signumom (T. II-14) nije na žalost tako dobro očuvan kao prethodni. Ono što može da se zaključi na osnovu sačuvanih elemenata je da ima manjih razlika. Prva razlika je u samom kopljtu koje nije jednostavno kao prethodno. Drugi signum ima tordirano kopljte. Druga falera gledano odozdo je prazna kao i na prethodnom primeru. Poslednja tri elementa su oštećeni do nečitljivosti. Donji kraj signuma takođe je u potpunosti uništen.

Posebno treba napomenuti da iako je u pitanju vojni simbol, svi imperatori koji su predstavljeni ne nose nikakve vojne attribute - obučeni su potpuno u civilnu odeću i bez oružja.

Lokacija ovih nalaza je podjenako značajna. Otkriveni su u šutu koji pripada pilastrima istočne kapije kasnije fortifikacije. To znači da su bili na izuzetno vidnom i prohodnom mestu. Svaki podanik je ulazio ili izlazio kroz prolaz koji su flankirali simboli vojske na čiju snagu se carstvo u ovim ključnim trenutcima oslanjalo. Politička poruka o sigurnosti više je nego jasna.

Nalaz ovakvih pilastara nije nov u okvirima rimske arhitekture. Direktnu analogiju mogao bi predstavljati pilastar sa predstavom pretorijanskog signuma na luku Argentarija, u Rimu. Iako stilski u mnogome kompleksniji, umetnički na daleko višem nivou, suština i koncept nisu toliko drugačiji. U pitanju je steg lokalne jedinice (Rim = pretorijanci) sa portretima carske grupe Septimija Severa, Karakale i Gete, izrađen oko 204. godine.

Gamzigrad, Pilaster sa insignijom (T. II-13).

Gamzigrad, Pilaster sa insignijom (T. II-14).

Na primeru ova dva stega vidi se evolucija ideje carske porodice, s jedne strane krvne linije i s druge strane idealne adoptivne ideje tetrarhije. U oba slučaja se vidi ideja stratifikacije vladara prema starosti, ali i isticanje prenaglašene identičnosti tetrarha i udvostručavanje vladarske loze.

Prikazi signuma na novcu

Prikazi signuma na novcu spadaju među najkarakterističnije ikonografske tipove koji se pojavljuju u rimskoj istoriji generalno. Insignije su sveti predmeti, simboli jedinica za koje se gine da ne bi pali neprijatelju u ruke. Ne postoji ništa svetije niti vrednije od insignija kada je vojska u pitanju.

Upravo stoga kada božanstvo ili imperator treba da se poistovete sa vojskom i njenim vrednostima, prikazuju se sa insignijama.

Ikonografski prati sličan princip bez obzira na to sa čijom se figurom pojavljuje. Uvek su pobodeni u zemlju ili ih figura drži u rukama, pobodene u zemlju.

Izuzetak čini scena ADLOCVTIO kada Mars koji prati imperatora nosi signum.

Tip 1.

Jedna figura imperator ili božanstvo između dve ili tri insignije (Kataloški broj 2100, 2113)

Varijanta 1.

Imperator stoji između insignija (Kataloški broj 2503)

Varijanta 2.

Mladi princeps stoji između insignija i drži ih u rukama (Kataloški broj 2722, 2729, 2731, 2733, 2741, 2745, 2748)

Figura mladića je pod punom vojnom opremom. Standardna legenda koja prati ovu scenu je PRINCIPI IVVENTVTIS. Postoji tokom tetrarhije verzija i sa predstavom oba cezara sa dva signuma između njih i i sličnom legendom PRINCIPVM IVVENTVTIS (Kataloški broj 2208).

Varijanta 3.

Neko božanstvo stoji između insignija (Kataloški broj 2505)

Božanstvo u dugoj togi stoji poput vojnika između insignija. Od božanstava mogu biti prikazani:

- Konkordija sa legendom CONCORD MILITVM ili CONCORDIA MILITVM (Kataloški broj 2113, 2713);
- Fides stoji između dva signuma i drži ih obema rukama (Kataloški broj 2100).

Predstavu prati legenda: FIDES MILITVM sa varijacijama vezanim za imperatore ili carsku porodicu.

Tip 2.

Figura ili figure vojnika između kojih stoje jedna ili više insignija.

Varijanta 1.

Između dva vojnika stoji jedna insignija.

Varijanta 2.

Između dva vojnika stoje dve insignije.

Tip 3.

Adventus imperatora

Imperator dolazi na konju sa visoko podignutom rukom. Prate ga Viktorija i Mars. Mars u rukama nosi signum (Kataloški broj 2723).

Tip 4.

Personifikacija provincije stoji i u desnoj ruci drži insigniju. Simbolizuje srećan dolazak imperatora sa vojskom u udaljene provincije. Javlja se sa legendama FELIX ADVENT AVGG (Kataloški broj 2006, 2106, 2107, 2202). Javlja se kod više imperatora tokom tetrarhije.

Tip 5.

Tri insignije stoje pobodene u zemlju. Dve na krajevima na vrhovima nose imago i manus. Centralna nosi orla (Kataloški brojevi 2402, 2606, 2742, 2776).

Tip 6.

Božanstvo sedi na tronu i u obema rukama drži signume pobodene u zemlju. Božanstvo može biti Fides i javlja se uz legendu: FIDES MILITVM (Kataloški broj 2105). Simbolizuje vernost vojske, poruka je namenjena pre svega trupama koje se zaklinju na vernost ili kao zahvalnost za iskazanu vernost, možda tokom građanskih ratova. Javlja se tokom tetrarhije, nestaje sa pobedom hrišćanstva. Ovu scenu kasnije smenjuju likovi van paganske mitologije, ali se legenda zadržava.

INSIGNIJE I

Kataloški broj 2100.

Kataloški broj 2113.

Kataloški broj 2503.

Kataloški broj 2505.

Kataloški broj 2722.

Kataloški broj 2729.

Kataloški broj 2731.

Kataloški broj 2733.

Kataloški broj 2741.

Kataloški broj 2745.

Kataloški broj 2748.

Kataloški broj 2208.

Kataloški broj 2723.

Kataloški broj 2105.

INSIGNIJE II

Kataloški broj 2402.

Kataloški broj 2606.

Kataloški broj 2742.

Kataloški broj 2776.

Kataloški broj 2006.

Kataloški broj 2106.

Kataloški broj 2107.

Kataloški broj 2202.

Hibridne insignije

Predstave nibrnidnih insignija na reljefima

Počev od perioda tetrarhije važnost većine insignija se gubi ili spaja u hibridne varijante.

Klasični signumi iz doba principata počinju da se gube još od vremena Marka Aurelija.

Na Galerijevom slavoluku, koliko to možemo uslovno da kažemo jer je znatan deo uništen i oštećen, ne pojavljuju se signumi, već samo zmajevi i veksilumi.

Konstantinov slavoluk predstavlja intreresantan spoj prikaza insignija oz raznih perioda. Delovi reljefa, spolija, rađenih u ranijim vekovima nose prikaze signuma iz II i III veka (T. II-53,54). Treba naglasiti da na reljefima koji datiraju iz Konstantinovog perioda, na scenama bitaka nema prikazanih insignija. Sve insignije su deo isključivo statičnih scena.

Na spolijama Konstantinovog slavoluka pojavljuje se skup izuzetno precizno izrađenih hibridnih insignija u kojima se kombinuje *aquila*, *imago* i *signum*, *imago* i *vexillum*, *signum* i *aquila*.

Generalno posmatrano tokom IV veka u ikonografiji *manus*, *imago* i *aquila* se gube iako nesumnjivo nastavljaju da postoje među jedinicama na terenu. Vegecije pominje ove insignije u svom spisu o vojnoj veštini. Za sada su usamljeni primer hibridne insignije na Konstantinovom slavoluku na reljefima postamenata (T: II-55). U pitanju su dve varijacije hibridnog stega. Prvi je nastao kombinovanjem dve klasične insignije: *aquile* i *imago*. Na vrhu koplja se nalazi orao i klasični *imago* ispod njega. Drugi je nastao sličnom kombinacijom skupljene šake (*manus*) i *imago*-a.

U odnosu na spolije iz ranijeg perioda ove insignije su

Insignije na spolijama, Konstantinov slavoluk (<http://ancientrome.ru/art/artwork/sculp/rom/relief/arcus-constantini/ac018a.jpg>)

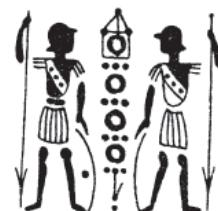
Insignije, Konstantinov slavoluk, T. II-55.

znatno jednostavnije i sa manje elemenata. Ovo "skraćenje" najverovatnije predstavlja umetničko rešenje za smanjeni rasploživi prostor na bazama slavoluka.

Jedina insignija koja se ne javlja u kombinacijama je zmaj (draco). Ovo je istovremeno i jedina insignija koja nema duboku ikonografsku tradiciju poput ostalih i jedina je prihvaćena od varvara u kasnijim vekovima carstva.

1

2

3

4

5

Predstave hibridnih insignija na novcu

Trend spajanja insignija odrazio se i u numizmatici i to isključivo na reversnim predstavama. Najčešće se spajaju veksilum i signum, odnosno kasnije labarum i signum.

Signum i veksilum

Hibridnu insigniju čine 5 falera međusobno odvojenih horizontalnim prečkama i kvadratni veksilum. Iznad veksiluma nije najjasnije šta se nalazi. Najverovatnije je u pitanju konopac koji spaja krajeve veksiluma sa sferičnim vrhom koplja. Donji kraj insignije čine dve pune sfere (Kataloški broj 2768). Pojedini primerci imaju i lučni nosač za nogu na donjem kraju (Kataloški broj 2769, 2774). Kod nemarnije rađenih predstava falere su predstavljene kao ispunjene sfere (Kataloški broj 2770, 2775, 2904).

Postoji i varijanta ove hibridne insignije sa četiri (Kataloški broj 2773) odnosno samo tri falere. (Kataloški broj 5101).

Ovaj tip insignije retko se pojavljuje nakon Konstantina.

Tip 1.

Hibridna insignija ili insignije stoje pobodene u zemlju iz-

među dva vojnika pod punom opremom. Vojnici u jednoj ruci drže koplje sa vrhom pobodenim u zemlju, a drugom rukom se oslanjaju na štit. Međusobno predstavljaju simetričan odraz u ogledalu.

Insignija se sastoji od tri falere, tri horizontalne prečke i vekisluma koji visi na vrhu. Sam veksilum je ukrašen praznom kružnicom.

Postoje dve varijante predstavljanja vojnika sa ovim insignijama:

Varijanta 1. Dva vojnika između kojih stoje dve insignije (Bruk 1; Kataloški broj 2768, 2769, 2770, 2773, 2774, 2775, 2904, 3001, 5101)

Varijanta 2. Dva vojnika između kojih stoji jedna insignija (Bruk 2; Kataloški broj 2902, 5100)

Tip 2.

Imperator pod punom vojnom opremom стоји поред insignija.

Varijanta 1.

Imperator pod punom vojnom opremom стоји између две insignije. Desnom rukom drži jednu insigniju, a u levoj drži skiptar. Druga insignija je pobodena u zemlju sa leve strane odmah поред carske figure (Kataloški broj 2766, 2767, 2805, 3011).

Varijanta 2.

Imperator kao na prethodnoj varijanti ali su predstavljene tri insignije. Imperator jednu drži u desnoj ruci, u levoj umesto skiptra drži koplje. Dve insignije su pobodene u zemlju sa leve strane (Kataloški broj 2800).

Varijanta 3.

Imperator стоји uspravno en face. U desnoj ruci drži Viktoriju na globu, a u desnoj insigniju (Bruk, 4,5)

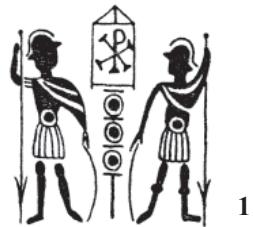
Kataloški broj 2903.

Kataloški broj 3006.

Kataloški broj 3019.

1

2

Tip 3.

Prikaz više insignija bez prisustva ljudskih figura. Na reversu se mogu nalaziti tri ili četiri insignije (Kataloški broj 3010). Ova predstava ima dugu tradiciju još od ranog principata.

Signum i labarum

Labarum i tradicionalni signum su kombinovani u jedan simbol jedinice (Kataloški broj 2903, 3006, 3007). Na horizontalnoj prečki je postavljena kvadratna zastava sa hristovim monogramom dok su na koplju ispod nje bile postavljene tri falere i tri polumeseca. Vrh iznad zastave mogao je biti prikazan u više varijanti.

Neki od labaruma imaju dršku koplja formiranu od niza spojenih sfera (?) ili možda falera (?).

Geneza ovakvog labaruma za sada nam nije poznata, ali se može prepostaviti da je u pitanju modifikovana starija varijanta kombinacija veksiluma i signuma.

Tip 1.

Dva vojnika stoje pod punom vojnom opremom. Između njih стоји jedna insignija. (Bruk 1; Kataloški broj 2903).

Tip 2.

Imperator stoji između dve insignije, kombinacije signuma i labaruma (Bruk 2; Kataloški broj 3006, 3007, 3019)

Signum i aquila

Kombinacije signuma i orla spada među one sa dužom ikonografskom tradicijom. Među reljefima sreće se na Konstantinovom stubu, ali i na privatnim spomenicima iz ra-

Kataloški broj 2402.

Kataloški broj 2606.

Kataloški broj 2742.

Kataloški broj 2776.

HIBRIDNE INSIGNIJE I

Kataloški broj 2768.

Kataloški broj 2769.

Kataloški broj 2770.

Kataloški broj 2773.

Kataloški broj 2774.

Kataloški broj 2775.

Kataloški broj 2902.

Kataloški broj 3021.

Kataloški broj 5101.

Kataloški broj 2766.

Kataloški broj 2767.

Kataloški broj 2800.

Kataloški broj 3010.

Kataloški broj 2805.

Kataloški broj 3011.

Nalaz carskih insignija iz Rima

(T. III-59)

Jedini nalaz carskih insignija do sada čini nalaz ostave sa Palatina u Rimu (T. III-59)¹. Ostava je pronađena sakrivena u šutu tokom haosa koji je nastao nakon poraza, najverovatnije imperatora Maksencija. Pronađene su kristalne sfere, ukupno tri komada, koje su se nalazile na dva skiptra, šestobrida ceremonijalna kopljja koja izviru iz usadnika u vidu latica, listolika kopljja sa krilcima koje su nosači veksiluma. Analizama materijala i sedimenata potvrđeno je prisustvo ostataka platna. Zaključak istraživača je da su insignije bile umotane u veksilume i tako sakrivene. Izložene su u stalnoj postavci Nacionalnog muzeja u Rimu.

1 Panella, 2008: 86-91

Ostava carskih insignija, Rim
(T. III-59).

Vexillum, II/III vek. Egipat
(Bishop, Coulston, 2006: 188) (T. III-64)

Freska, Dura Europos
(T. V-12)

Vexillum

Veksilumi spadaju među najtipičnije insignije kasne antike. Javljuju se na svim javnim spomenicima, a spadaju i među omiljene insignije na reversnim predstavama na novcu. S druge strane oni spadaju među najređe nalaze zbog loših karakteristika platna da izdrži zub vremena. Jedina dva do sada očuvana primerka iz Egipta gde je izuzetno suva klima pomogla da se tkanina i boje očuvaju¹.

Da su veksilumi najčešće bili crvene boje ukazuju nalazi iz Egipta i predstava veksiluma na fresci iz Dura Europosa (T. V-12).

Za dva vrha koplja iz ostave carskih insignija sa Palatina smatra se da bi mogla biti vrhovi koji su se nalazili na veksilumima. Analize sprovedene na prilikom iskopavanja potvrdile su ideju istraživača da su insignije bile umotane u platno koje po svojim karakteristikama i elementima pozlate najverovatnije potiče sa veksiluma.

Na reljefima se ne prikazuju simboli koji se mogu vezati za pojedinačne jedinice. Iako se uočavaju forme na samoj zastavi u pitanju su nabori samog platna. Ovakva situacija ide u prilog razmišljanja o obezličavanju vojske.

¹ Feugere, 2010: 48-49.. Prikazani primerak se nalazi u Музей изобразительных искусств им. А.С. Пушкина, Москва, Русия.

Prikazi veksiluma, Galerijev slavoluk iz Soluna
(T. II-17)

Predstave veksiluma na reljefima

Veksilumi se javljaju na svim javnim carskim spomenicima kasne antike. Najbolji primeri su prikazani na Galerijevom slavoluku iz Soluna (T. II-17,18,19) i Konstantinovom slavoluku iz Rima (T. II-43,47). Na kasnoantičkim reljefima prikazuje se u statičnim scenama. Tokom ranijih vekova međutim postoje primeri kada se veksilum pojavljuje i u jeku bitke, kao na primer na Portonaccio sarkofagu (T. II-31, 32).

Galerijev slavoluk

(T. II-17,18,19).

Na Galerijevom slavoluku prikazano je nekoliko veksiluma. Svi su anonimni bez ikakvih predstava. Forme u vidu linija koje se na njima vide treba da dočaraju deformaciju platna, odnosno vijorenje na vetru. Pojavljuju se na scenama ADVENTVS i ADLOCVTIO. Nije prikazan na analiziranim scenama bitaka.

Prikazi veksiluma, Galerijev slavoluk iz Soluna
(T. II-19)

Prikazi veksiluma, Konstantinov slavoluk u Rimu (http://en.wikipedia.org/wiki/Arch_of_Constantine#mediaviewer/File:Arch_of_Constantine_forum_frieze.jpg)

Na Konstantinovom slavoluku veksilum se javlja kako na spolijama iz vremena Marka Aurelija (T. II-47,48), tako i na reljefima izrađenim nakon bitke kod Milvijskog mosta (T. II-43). Sve scene su statične i vezuju se za neposredno prisustvo imperatora.

Licinijeva kameja

(T. IV-4).

Jedna od Viktorija na Licinijevoj kameji nosi veksilum sa predstavom dva poprsja na zastavi. Vrh je sferičnog oblika. Spada među retke ikonografske primere prikazivanja ljudskih figura, verovatno avgusta i cezara na zastavama. Postoje primeri kada su ovakve predstave prisutne na signumima, a ovo čini jedini primer na platnu.

Licinijeva kameja,
detajl veksiluma (T. IV-4)

Carske insignije, iz Rima
T. III-59

Misorijum Valentinijana
(T. IV-17)

Misorijum imperatora Valentinijana

(T. IV-17)

Za razliku od većine drugih predstava na kojima se veksilum nalazi u okolini imperatora ili rukama nekoga iz njihove pratnje, na ovom misorijumu Valentinjan ga lično nosi. Verovatno je u pitanju labarum, ali kako je površina zastave izlizana do neprepoznatljivosti nije moguće izneti više detalja.

Među nalazima je veoma teško opredeliti neki od probajaca koji postoje kao primerak koji se nalazio na veksilumu. Jedini sigurno poznati primerak je iz ostave carskih insignija sa Palatina gde ne samo da forma probajca odgovara nego je hemijskim analizama potvrđeno da su nalazi bili umotani u platno sa pozlatom i karakteristično za zastave careva.

Predstave veksiluma na novcu

Pojedini primjeri vexiluma, odnosno labaruma odudaraju od stare tradicije rimske vojske. Vexillum je sam po sebi bio kvadratna zastava koja je visila sa prečke horizontalno postavljene na koplje. Među numizmatičkim predstavama dominiraju predstave veksiluma na hibridnim insignijama.

Sam koncept podseća na opšti koncept prikazivanja insignija. Hronološki javlja se tokom tetrarhije i Konstantinove vladavine, ali sa dolaskom na vlast Konstantinovih sinova postepeno ga potpuno smenjuje labarum.

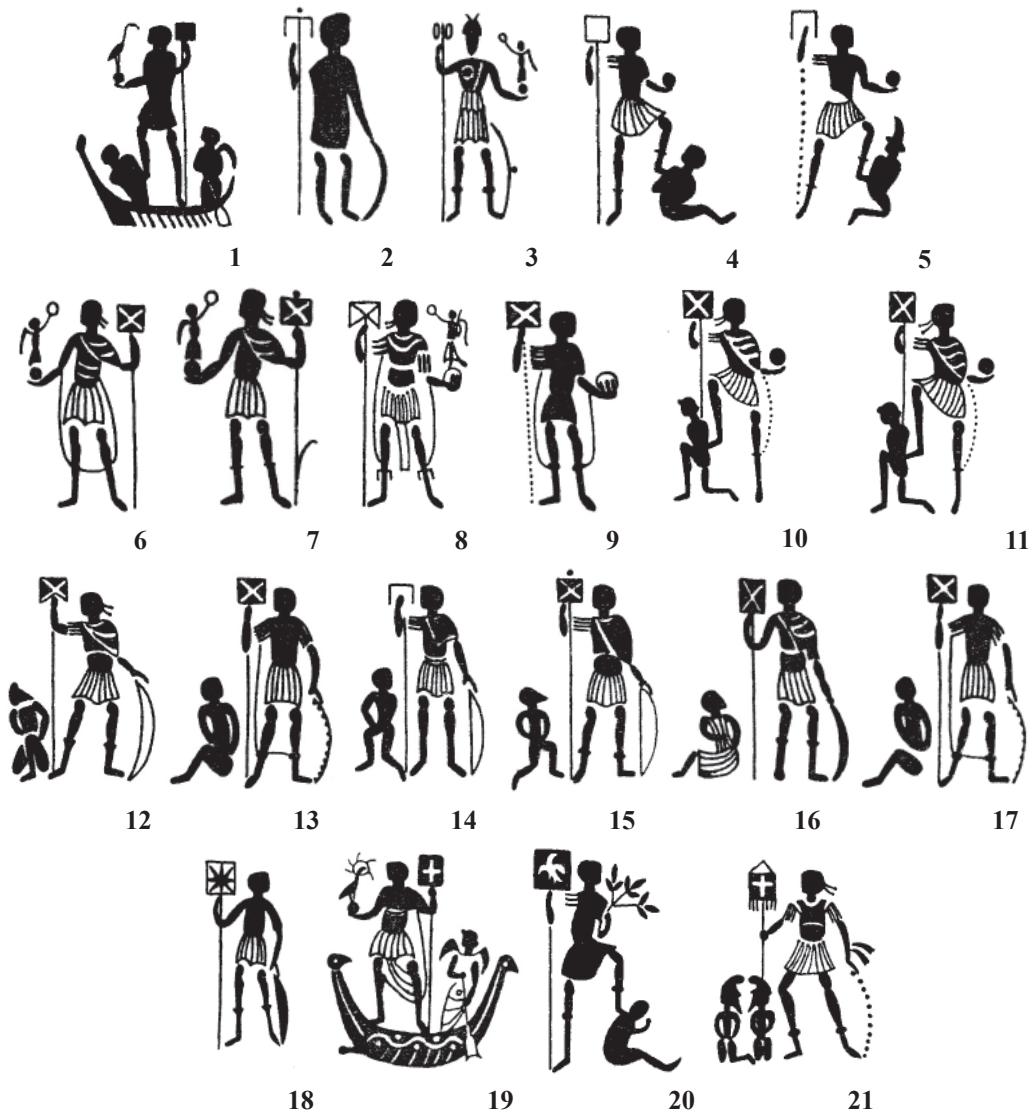
U svim predstavama figura stoji sa ili bez zarobljenika. Postoji nekoliko tipova sa predstavom imperatora na brodu.

Koplje može biti sa kupastim metalnim vrhom ili sa tri sfere umesto probajca. Prečka bez dodatnih dekorativnih elemenata. Zastava sa resama sa donje strane, na uglovima dva kružna priveska.

Veksilum se prikazuje ili prazan sa modelovanim naborima ili sa tekstu na zastavi VOT XX (Kataloški broj 2600, 2603, 2604, 2704, 2801, 4808).

Posebno je interesantno ikonografsko rešenje u kome osnovu insignije ne čini koplje već je nosač sačinjen od niza sfera (Kataloški broj 3005).

ŠEMATSKI VEKSILUMA PREMA BRUKU

Šematizovane ikonografske predstave (Bruck, 1961)

Kataloški broj 2600.

Kataloški broj 2603.

Kataloški broj 2604.

Kataloški broj 2704.

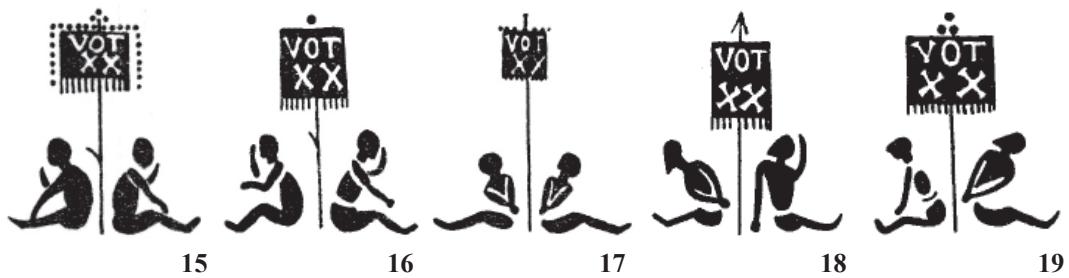
Kataloški broj 2801.

Kataloški broj 4808.

Kataloški broj 3005.

Labarum

Labarum kao nova zastava i simbol jedinica produkt je prihvatanja hrišćanstva kao državne religije. Ikonografski i praktično među trupama labarum zamenjuje veksilum. Tokom kasne antike spada među najznačajnije insignije.

Drugo pitanje je postavljanje monograma, odnosno zamena simbolike na zastavi. Hristov monograma kao novi i opšti simbol dolazi u okvir starog vexiluma na kome je tradicionalno stajao individualni simbol legije.

Uvođenje labaruma označava nastavak gubitka identiteta vojnihi formacija, započetog sa osnivanjem elitnih mobilnih grupacija. Veksilum sa jednim simbolom - hrišćanskim zamenio je posebne veksilume sa individualnim simbolima svake pojedinačne jedinice.

Da li je pod novim uslovima stavljanje religijskog simbola trebalo da zaštitи vojнике i povede ih u nove pobeđe ili je to bio kompromis da jedan simbol u ikonografiji simboliše sve jedinice ne možemo sada znati.

Na reljefima ga je veoma teško identifikovati jer se nastavlja praksa anonimne zastave.

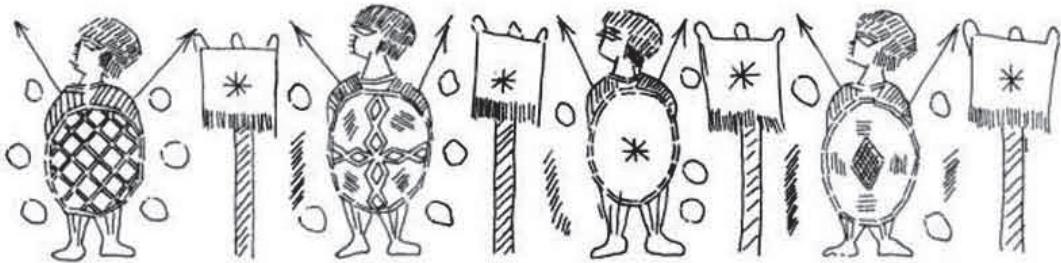
Imperator Honorije
(T. II-28).

Valentinijan I ili II sa veksilumom (T. IV-17).

Predstave labaruma na predmetima

Predstave labaruma nalaze se na predmetima čije poreklo se može pratiti u sve delove carstva. Diptih proba (T. II-28) spada među neke od lepših prikaza. Na jednoj strani Probovog diptiha predstavljen je imperator Honorije pod punom ratnom opremom sa veksilumom na kome je natpis: IN NOMINE XPI VINCAS SEMPER. Na vrhu kopljja je kružni medaljon sa predstavom

Stakleni pehar sa urezanom predstavom vojnika. Keln, Nemačka.
(crtež: Southern & Dixon, 1996: 101, Pl.13)

Hristovog monograma. Pet privesaka visi na resama ispod zastave.

Na Missoriumu imperator Valentinijan prikazan je sa labarumom u levoj ruci (T. IV-17). Na žalost usled izlizanosti cele predstave detalji površine na zastavi su izbrisani.

Na staklenom peharu iz Kelna (T. IV-16) prilazane su četiri figure vojnika i četiri labaruma sa Hristovim monogramom. Sva četiri labaruma su istovetno rešena - kopljia su tordirana, na zastavi su manji monogrami koji u velikoj meri podsećaju na zvezde, najverovatnije zbog grube tehnike graviranja na staklenoj površini. Iznad zastave nalaze se tri sfere, po dve na krajevima i jedna u sredini.

Predstave labaruma na novcu

Na reversnim predstavama labarum se najčešće nalazi u rukama imperatora ili između vojnika. Postoje i varijante sa mladim princepsom. Naravno zbog hrišćanskog karaktera predstava gube se predstave starih, paganskih božanstava koje su se tokom ranijih vekova redovno pojavljivali sa insignijama.

Tip 1.

Imperator pod punom vojnom opremom стоји en face. U desnoj ruci drži labarum.

Varijanta 1.

Imperator стоји en face. U desnoj ruci drži labarum. Leva ruka spuštena na bok.
(Bruk 13).

Varijanta 2.

Imperator stoji en face. U desnoj ruci drži labarum. U levoj ruci drži koplje okrenuto vrhom na dole (Bruk 14; Kataloški broj 2726, 3103).

Varijanta 3.

Imperator stoji en face, glava okrenuta na levo. U desnoj ruci drži labarum. Paludamentum prebačen preko leve ruke u kojoj drži glob. Ispred labaruma na zemlji sedi zarobljenik vezanih ruku (Kataloški broj 3207, 3302).

Varijanta 4.

Imperator stoji en face, glava okrenuta na desno. U desnoj ruci drži labarum. U levoj ruci drži Viktoriju. Paludamentum pada niz leđa. (Bruk 15; Kataloški broj 3300, 3300a, 3301, 3400, 3402). Postoje varijante kada je figura postavljena kao u ogledalu - sa labarumom u levoj i Viktorijom na globu u desnoj ruci (Bruk 16, 17, 19).

Varijanta 5.

Imperator stoji en face. U desnoj ruci drži labarum, levom rukom se oslanja na štit. Postoje varijacije kada je prikazana samo figura imperatora, kada je prikazan sa jednim ili sa dva zarobljenika. (Bruk 8, 10, 11, 18; Kataloški broj 3902).

Varijanta 6.

Imperator stoji en face. U desnoj ruci drži labarum, u levoj ruci drži krst sa dugačkom drškom (Kataloški broj 4000).

Varijanta 7.

Imperator stoji en face. U desnoj ruci drži labarum, u levoj ruci drži palminu granu (Bruk 5).

Tip 2.

Imperator stoji en face u desnoj ruci drži labarum. Jednom nogom gazi zarobljenika koji sedi ili kleći na zemlji.

Varijanta 1.

Imperator stoji en face, glava okrenuta na desno. U desnoj ruci drži labarum. U levoj ruci drži Viktoriju na globu. Paludamentum pada niz leđa. Levom nogom gazi zarobljenika. (Kataloški broj 3800, 3801, 3900, 3901). Postoje varijacije ove scene u kojima imperator u levoj ruci drži glob (Kataloški broj 2739), skiptar (Kataloški broj 5000) ili koplje (Bruk 6).

Varijanta 2.

Isti kao prethodni. Imperator desnom nogom gazi zarobljenika (Kataloški broj 3500). Postoje varijacije kada se imperator oslanja na štit levom rukom i gazi jednog ili dva zarobljenika desnom nogom (Bruk 9).

Tip 3.

Imperator prikazan en face, u levoj ruci drži labarum. Desnom rukom vuče zarobljenika (Bruk 3, 4).

Varijanta 1.

Imperator pod punom vojnom opremom u pokretu na desno. Na levom ramenu nosi labarum. Desnom rukom vuče zarobljenika (Kataloški broj 3401).

Varijanta 2.

Imperator stoji en face. U levoj ruci drži labarum. Desnom rukom vuče zarobljenika (Kataloški broj 3700)

Tip 4.

Imperator stoji en face. U obema rukama drži labarume. Paludamentum pada niz leđa (Bruk 27; Kataloški broj 3105).

Tip 5.

Imperator sa labarumom u desnoj ruci i skiptrom u levoj. Okrenut na levo. Iza njega Viktorija koja ga ovenčava lovovim vencem (Bruk 12, Kataloški broj 3100, 3101, 3102, 3106, 3403).

Tip 6.

Imperator stoji sa labarumom na pramcu broda en face.

Varijanta 1.

Imperator stoji na pramcu broda en face. U desnoj ruci drži Feniksa, a u levoj labarum. Viktorija na krmi drži kormilo i upravlja brodom (Bruk 20-25; Kataloški broj 2900, 2905, 3800). Postoje varijacije u obliku i dekoraciji broda.

Varijanta 2.

Imperator stoji na pramcu broda en face, U desnoj ruci drži labarum, levom se oslanja na štit (Bruk 26).

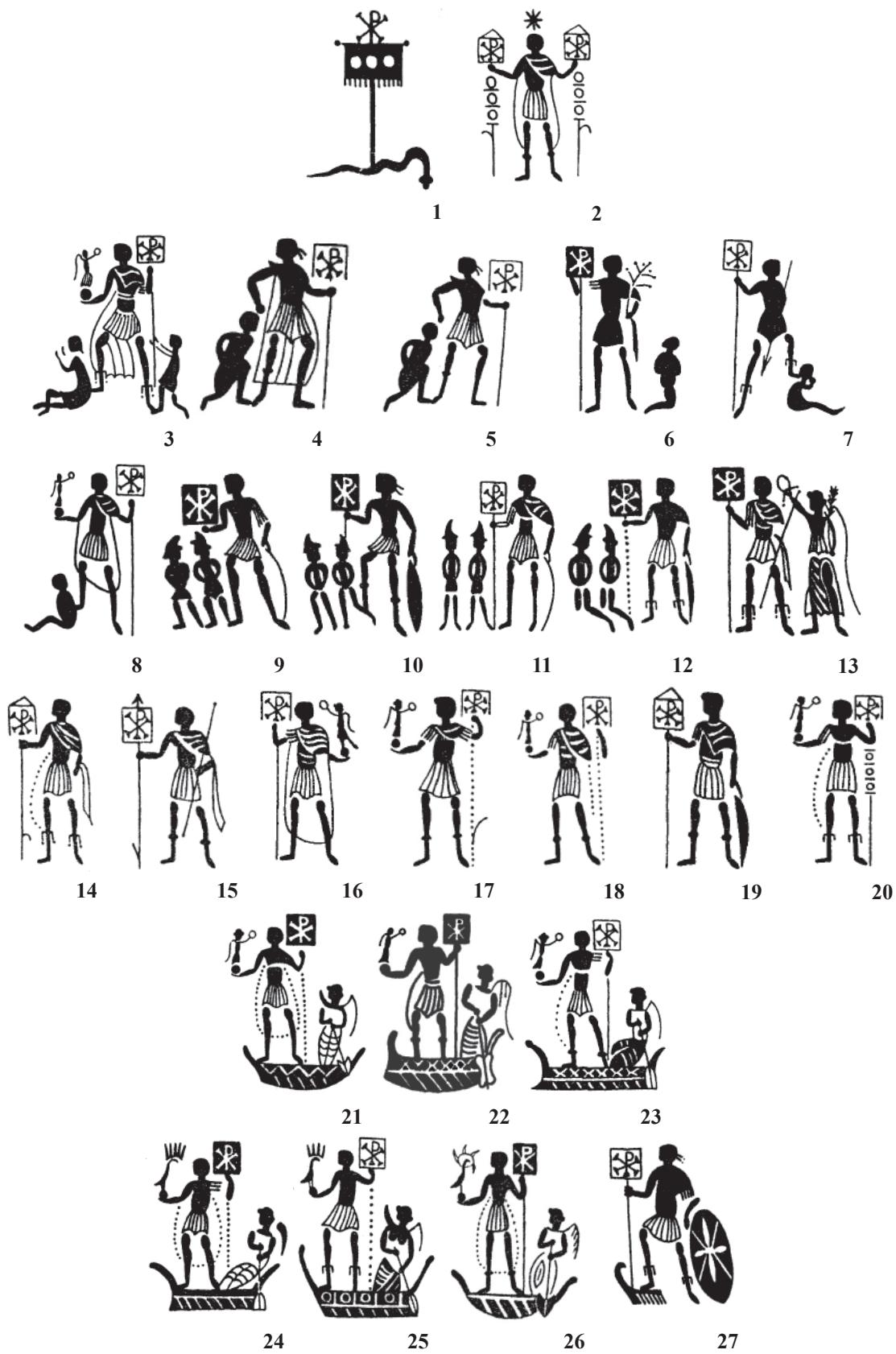
Tip 7.

Veksilum sa Hristovim monogramom na vrhu koji je uboden u zmiju / zmaja (Bruk 1; Kataloški broj 2782).

Tip 8.

Imperator stoji en face. U desnoj ruci drži krst sa dugačkom drškom umesto labaruma (Kataloški broj 4200).

ŠEMATSKI PRIKAZ LABARUMA PREMA BRUKU

Šematzovane ikonografske predstave (Bruck, 1961)

LABARVM I

Kataloški broj 2726.

Kataloški broj 3103.

Kataloški broj 3105.

Kataloški broj 3401.

Kataloški broj 3207.

Kataloški broj 3302.

Kataloški broj 3500.

Kataloški broj 3700.

Kataloški broj 3100.

Kataloški broj 3101.

Kataloški broj 3102.

Kataloški broj 3106.

Kataloški broj 4000.

Kataloški broj 4200.

Kataloški broj 3902.

Kataloški broj 3403.

Kataloški broj 2900.

Kataloški broj 2905.

Kataloški broj 3800.

LABARVM II

Kataloški broj 2782.

Kataloški broj 3400.

Kataloški broj 3402.

Kataloški broj 3800.

Kataloški broj 3801.

Kataloški broj 3900.

Kataloški broj 3901.

Kataloški broj 2739.

Kataloški broj 5000.

Kataloški broj 3300.

Kataloški broj 3300a.

Kataloški broj 3301.

Prikazi dačkih ratnika sa zmajevima. Trajanov stub, Rim (T. II-61).

Dracones

(T. II-18,19,30,31,32,33,34,35,50,60,61,62,63)

Zmajevi (*Dracones*) predstavljali su jedno od osnovnih insignija jedinica ranga cohorte¹, koje su nosili vojnici poznati kao *draconarii*.²

Koreni ikonografije ovih insignija vuku poreklo još iz dačkih ratova, ali u tom trenutku kao insignije protivničke strane. Na Trajanovom stubu nose ga dački vojnici ili je prikazan kao deo plena / trofeja na ukupno dvadeset scena. Nose ga dački pešaci iako je prvo bitno poreklo bilo vezano za konjanike, kako u borbi tako i tokom predaje Rimljana (T. II-61). Nekoliko ikonografski sličnih zmajeva prikazano je na bazi stuba među oružjem i opremom koji su deo ratnog plena nakon konačne pobe (T. II-60).

Tek od sredine II veka zmajevi počinju da se koriste i u rimskoj vojski. Arian pomije u svom delu «Taktika» kako se koriste tokom borbe³, kao i da ih konjanici nose tokom

¹ Vegetius, *Liber I: XXIII*. *Porta autem, quae appellatur praetoria, aut orientem spectare debet aut illum locum, qui ad hostes respicit, aut, si iter agitur, illam partem debet adtendere, ad quam est profecturus exercitus, intra quam primae centuriae, hoc est cohortes, papiliones tendunt et dracones et signa constitutum.*

² Vegetius, *Liber II: XIII*. *Primum signum totius legionis est aquila, quam aquilifer portat. Dracones etiam per singulas cohortes a draconariis feruntur ad proelium.*

³ (Vegetius, *Liber II: VII*) *Signiferi qui signa portant, quos nunc draconarios vocant.*

3 Arrianus, *Tactica* 35 ...Σὺνεισ δὲ διακερίμενοι επελαύνουσιν, οὐ τοις Ρηομαϊκοῖς μονον αλλα καὶ τοις Σκυτηικοῖς, του ποικιλοοτεραν τε καὶ ημα πηβεροοτεραν γνωστηι τὸν ελασι. Τα Σκυτηικα δε σὺνεισ εστιν επι κοντον εν μκει ξψυμετροοι δρακοντεσ απαιορούμενοι. Ποιουνται δε ξψρραπτοι εκ ρηακον βεβαμμενον, τασ τε κεπηλαλασ και το σοομα παν εστε επι τασ ουρασ εικασμενοι οπηεσιν, ηοοσ πηβεροοτατα ηοιον τε εικαστηναι. Και τα σοπηισματα ταντα ατρεμουντον μεν τοον ηιπποον ουδεν πλεον ῥηακ ἀν ιδοισ πεποικιλμενα εσ το κατο αποκρεμαμενα, ελαννομενον δε εμπνεομενα εξονκουνται, ηοοστε ηοοσ μαλιστα τοισ τηριοισ επεοικεναι, και τι και επισψριζειν προσ τὸν αγαν κινδιν ηψπο τὶ πνοι βιαιαι διερχηομενι.

'... They attack separated by standards, not only the Roman but the Scythian ones as well, so the charge becomes

Prikaz zmaja na Portonaccio sarkofagu
(T. II-32)

Prikaz zmaja na Ludovisi sarkofagu
(T. II-35)

igara poznatih kao *hippika gymnasia*⁴. Reforme rimske konjice i primjenjenih iskustava sarmatskih ratnika, koje su se odvijale tokom vladavine Hadrijana uvode ovu insigniju i među borbene trupe, pre svega među katafrakte⁵. Arijan ih identificuje kao skitski simbol.

Kada se uzme oblik i činjenica da su ih koristili konjanici, možda pre svega konjanici strelci možda se za njihovu upotrebu može vezati i jedna veoma praktična funkcija. Forma zmajeva veoma podseća na savremene platnene pokazivače smera i jačine vetra te bi se jedna od rudimentarnih funkcija mogla vezati za strelce⁶. Vijorenje platna zmajevog tela moglo je ukazati na pravac i jačinu vetra te na taj način dati smernice strelcima kako da koriguju nišanjenje svojih ciljeva. Jačina i smer vetra predstavljaju ključne faktore koji utiču na domet i skretanje odapetih strela. Svest o njima ima odlučujući uticaj na horizontalni i vertikalni ugao, kao i jačinu odapinjanja projektila.

more colourful and fearsome at the same time. The Scythian standards are snakes of equal length held up on top of spearshafts. They are made of coloured pieces of cloth sewn together, the heads and their entire body up to the tail resembling serpents, so in order that they appear thus more frightening. And when the horses are not trembling from them the multicoloured bodies can be seen hanging down, however when charging they fill with air through the wind so they are most like the beasts and even hiss when a strong wind flows through much movement.'

4 Arr. Tact. XXXV. 1-5.

5 Arr. Tact. IV; Dio Cass. XLIX. 5

6 <http://www.fectio.org.uk/articles/draco.htm>

Jedna od potencijalnih funkcija zmaja tokom borbe - određivanje smera i jačine vetra.
Draconarius, rekonstrukcija prema P. Konoliju. Savremeni pokazivač smera vetra.

Iako do pojave zmaja među vojnim insignijama ne dolazi pre Hadrijana, zmijoliko čudovište poznato je u ikonografiji i ranije, pre svega u mitološkim kontekstima. Ova predstava sreće se na reljefima Arae Pacis, jednom od najpoznatijih umetničkih dela Avgustovog vremena (T. II-62). Na istočnom zidu oltara među figurama reljefa sa Telusom pojavljuje se glava i deo tela zmaja koje ponekad interpretiraju kao “morska zmija”. Na ovom mestu ne bi ulazili u diskusiju i interpretaciju scena i identifikaciju figura, ali bi nagnasili da ikonografski ovo čudovište u potpunosti korespondira sa kasnijim predstavama zmaja koje na kraju nalazi svoj put među simbole vojne ikonografije.

Na postamentu stuba Antonina Pija, u jednoj od ključnih scena apoteoze, skoro u potpunosti zanemaren leži i jedan *draco* među nagomilanim oružjem i vojnom opremom ispred nogu boginje Rome (T. II-34). Kvalitet detalja je izuzetan a ova predstava se izdvaja dekorativnom krestom na glavi i vratu zmaja. Dodatna predstava zmaja, sa kljunom umesto usta, uočava se na vrhu luka položenom pored štita, takođe ispred nogu boginje.

Iako zmajeva nema na novcu tokom kasne antike, više imperatora stavilo ih je na reversne predstave svog kovanja tokom II i III veka, ali u veoma različitim kontekstima. Među kovanjem Marka Aurelija (Kataloški brojevi 1001-1005) zmajevi se pojavljuju na vrhu naoko haotične gomile formirane od oružja i opreme. Prikazuje se samo izuvijano

Draconarius, Galerijev slavoluk, detalj
(T. II-19)

Draconarius, Galerijev slavoluk, detalj
(T. II-19)

Draconarius, Galerijev slavoluk, detalj
(T. II-18)

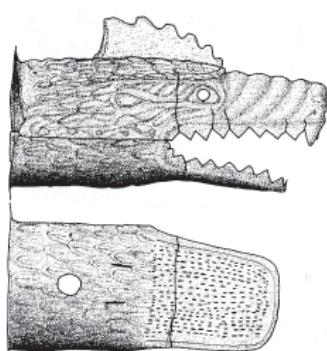

Draconarii, detalj, Galerijev slavoluk (foto: Goldsworthy, 2000: 168)

zmijsko telo, bez koplaja kao nosača. Među predstavama Marka Aurelija još uvek ne vidi-mo rimske kontekst ove insignije. Ona se nalazi kao deo plena, ali ne u formi trofeja kako je to uobičajeno u rimskoj ikonografiji već na gomili. Sličan koncept prikazivanja nalazi se i na postamentu stuba Antonina Pija (T. II-34).

Ikonografski koncept Trajana Decija u mnogome je drugačiji. Na njegovim rever-snim predstavama imperator lično drži zmaja u rukama (Kataloški brojevi 1006-1007). Imperator stoji en face u poziciji u kojoj se tradicionalno predstavlja sa veksilumom ili si-gnumom. Ove predstave sugeriraju da je *draco* već postao deo oficijelne rimske vojne sim-bolike, kao i da postaje deo prepoznatljive vojne ikonografije koja se plasira podanicima.

Ikonografski prikazivani su kao dugačke zmije, sa zatalasanim telom, ponekad sa psećom ili vučijom glavom. Glava koja se fiksira/umeće na koploje izrađivana je od metala, najčešće bronze, a oči su činili umetci od staklene paste. Glava je po pravilu šupljia sa široko otvorenim ustima kako bi se omogućio nesmetan protok vazduha. Veći deo, odno-sno zmijolikog tela bilo je pravljeno od platna kako bi se moglo vijoriti na vetr i oponašati kretanje zmije. Veoma je verovatno da su zubi u kombinaciji sa ostalim elementima pri brzom protoku vazduha mogli izazivati neki zvuk ili zviždanje koji bi mogli imati i psiholo-

Draco, Niederbieber.
(Bishop, Coulston 2006: 188)

Reversna predstava Trajana Decija sa zmajem.
(T. VI-2, Kataloški brojevi 1006-1007)

Drakonarius, Konstantinov slavoluk, detalj. (T. II-50)

loški efekat na bojnom polju, o čemu piše Amijan Marcellin⁷. Upravo stoga su drakonariji mogli okretati glavu u smeru duvanja veta ne bi li postigli jače zvučne efekte.

Platneni deo često je bio obojen jarkim bojama kako bi lako privukao pažnju posmatrača. Imperatora Julijana su lako pratili tokom bitke kod Argentorate (357.) zbog purpurnog zmaja koji se stalno vijorio iznad njega⁸, a to je dodatno uticalo i na pobednosni ishod bitke.

Zmajevi (*dracones*) nisu predstavljali tipičan element vojne ikonografije kasne antike iako se jasno vide na javnim spomenicima. S jedne strane njihove predstave na sarkofazima sa scenama borbe, Galerijevom i Konstantinovom slavoluku ukazuju na njihov veliki značaj. Prikazuju se u neposrednoj blizini imperatora, na scenama na kojima često izostaju drugi signiferi. Vegecije ih pominje kao jedno od standardnih insignija rimske vojske. Tokom IV veka ova insignija počinje da se koristi i među pešadijskim jedinicama.

Prikazi ovih insignija sa vojnicima koji ih nose najbolje su prikazani na dva reljefno dekorisana sarkofaga iz ranijeg perioda: na Portonaccio sarkofagu datovanom između 190-200. godine (T: II-31,32,34) i sarkofagu Ludovisi⁹ iz perioda 250-260 (T. II-35), oba iz Rima. U oba slučaja drakonariji su izvajani neposredno ispod oboda sanduka i u centralnom delu predstave. U oba slučaja oni su konjanici u dinamičnom pokretu, galopu / napadu. Na Portonacio sarkofagu *draconarius* je konjanik, centralna figura scene, ratnik oko koga se lomi ishod bitke. U slučaju Ludovisi sarkofaga *draconarius* je prikazan

⁷ Ammianus Marcellinus, 16.10.7:... *purpureis subtegminibus texti circumdedere dracones hastarum aureis gemmatisque summitatibus inligati, hiatu vasto perflabiles et ideo velut ira perciti sibilantes caudarumque volumina relinquentes in ventum.*

⁸ Bishop, Coulston 2006: 188

Ammianus Marcellinus, 16.12.39: *Quo agnito per purpureum signum draconis, summitati hastae longioris aptatum velut senectutis pendentis exuvias, stetit unius turmae tribunus et pallore timoreque percussus ad aciem integrandam recurrit.*

⁹ Poznat i pod nazivom *Via Tiburtina Sarcophagus*.

neposredno uz samog imperatora Hostilijana, u istom nivou, sa njegove leve strane. U opštem haosu bitke stiče se utisak da je on taj koji krči put imperatoru kroz neprijateljske redove. Ovakva bliskost nesumnjivo ukazuje na njihov značaj u celom konceptu organizacije jedinica.

Na Portonaccio sarkofagu drakonariji su prikazani i na bočnoj strani sarkofaga u sceni predaje neprijatelja (T. II-34). Za razliku od glavne scene borbe na reljefu predaje varvara prikazana su dva drakonarija, kao pešaci, sa vijorećim zmajevima.

Sami zmajevi spadaju među veoma retke nalaze. Najpoznatiji je nalaz glave iz Niederbiebera¹⁰. Bronzana glava očuvana je u celosti. Jedino što nedostaje su oči koje su bile od staklene paste i inkorporirane u otvore sa na obe strane glave. Otkrivene je u neposrednoj blizini vojnog logora. Datuje se u III vek.

Njihov izostanak iz šire ikonografije i pre svega numizmatike možda ipak treba tražiti među drugim razlozima. Kao što je prethodno napomenuto zmajevi su insignija jedinica ranga kohorte¹¹ što je možda presudno u ovom slučaju. Akvile, stegovi i veksilumi, kasnije labarumi su obeležja legija¹².

Akcenat je naravno bio na obeležjima najvišeg ranga. Upravo zato su sve pomenute insignije deo standardne i široko prihvaćene ikonografije, dok su obeležja nižih jedinica izostavljena iz celog koncepta.

U potrazi za razlogom nedostatka prikazivanja zmajeva na novcu i u široj ikonografiji možda se treba vratiti na iskonsku rimsku tradiciju. Vojna ikonografija definitivno

10 Bishop, Coulston 2006: 188

11 *Vegetius, II: XIII. Dracones etiam per singulas cohortes a draconariis feruntur ad proelium.*"

12 *Vegetius, III. V. Muta signa sunt aquilae dracones vexillaflammulae tufae pinnae; quocumque enim haec ferri iusserit ductor, eo necesse est signum suum comitantes milites pergant.*"

Scriptores Historiae Augustae - Gallieni Duo VIII.6. Hastae auratae altrinsecus quingenae, vexilla centena praeter ea, quae collegiorum erant, dracones et signa templorum omniumque legionum ibant."

Draco, Stub Antonina Pia
(T. II-34)

Draconarius. Chester
(T. II-63)

Draco. Hadrianeum
(T. II-63)

se bazira na viševekovnim rimskim insignijama koja potiču još od vremena republike, bez obzira na to što one u kasnoj antici gube svoj prvobitni kontekst. U toj tradiciji nema zmaja i u tome treba tražiti njegovo dugotrajno probijanje u ikonografiji.

Draco sa Galerijevog slavoluka

(T.II-18.19)

Nekoliko reljefnih prikaza zmaja nalazi se na više sačuvanih ploča Galerijevog slavoluka u Solunu (T. II-18,19). Ikonografski nema razlike u odnosu na prethodno pomenuće nalaze. Nadovezuje se na stariji koncept i nastavlja se na njega. U okviru cele kompozicije nalazi se na istom mestu i položaju u odnosu na imperatora.

Interesantno je primetiti da se zmajevi i veksilumi često pojavljuju u odvojenim scenama. Zmajevi se najčešće prikazuju u scenama akcija i bitaka, a veksilumi u statičnim scenama¹³.

Zajednički se ove insignije pojavljuju na Galerijevom slavoluku samo na jednoj sceni - *adlocutio*, obraćanja imperatora vojsci (T. II-19). Scena predaje neprijatelja na bočnoj strani Portonaccio sarkofaga takođe sadrži kombinaciju ovih insignija (T. II-34). Na celokupnim do sada analiziranim scenama dracones se pojavljuju samostalno u scenama borbe. Možda ovde treba naći pravilnost jer su dve scene na kojima se draco predstavlja u kombinaciji sa veksilumom scena trijumfa odnosno scena predaje, koje slede nakon pobeđe u bitci.

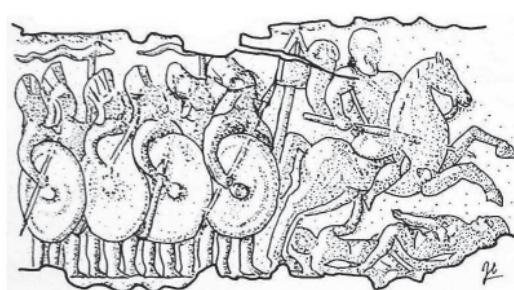
Dracones se analogno javljaju i na Konstantinovom slavoluku iz Rima (T. II-50).

Prikaz zmaja na Konstantinovom slavoluku nalazi se samo na reljefu koji potiču upravo

13 Odstupanje od ovog principa ogleda se u glavnoj sceni na Portonacio sarkofagu gde se u jeku bitke nalazi i jedan veksilarijus (T. II-30B).

Draconarius, ikona podunavskih konjanici T. II-64

Draconarius, pločica kovčežića. Sagvar, Mađarska. T. II-64

iz Konstantinovog vremena (T. II-50). Dva zmaja se vijore iznad kolone vojnika na martašu. Na žalost zbog oštećenosti reljefa nije moguće sigurno zaključiti da li je drakonarijus pešadinac ili konjanik jer se i jedni i drugi nalaze u formaciji. sa rezervom se može izneti da su veće šanse da je u pitanju konjanik na osnovu distribucije figura u neposrednoj blizini insignija. U ovoj sceni *draco* je jedina insignija koja se pojavljuje.

Reljefne predstave zmaja

Draco iz Hadrianuma spada među najmonumentalnije reljefe na kojima se prikazuje jedna insignija (T. II-64). Iako delimično oštećena, očuvan je ceo gornji deo sa svim detaljima potrebnim za interpretaciju. Prikazana je zmijolika glava, sa iskolačenim očima, šiljatim ušima i jezikom koji palaca. Ovo je jedina predstava na kojoj se vide dekorativne trake vezane u mašnu na najmanje 4 mesta koje se dodatno vijore nezavisno od samog tela zmaja. Cela kompozicija nalazi se u sklopu sa trofejem koji je prikazan u vidu kopljja na koje je nabačena tunika.

Draco, savremena rekonstrukcija, Hypikka Gymnasia, Xanten, Nemačka,
Rimski festival 2007. godine. (foto: N. Mrdić)

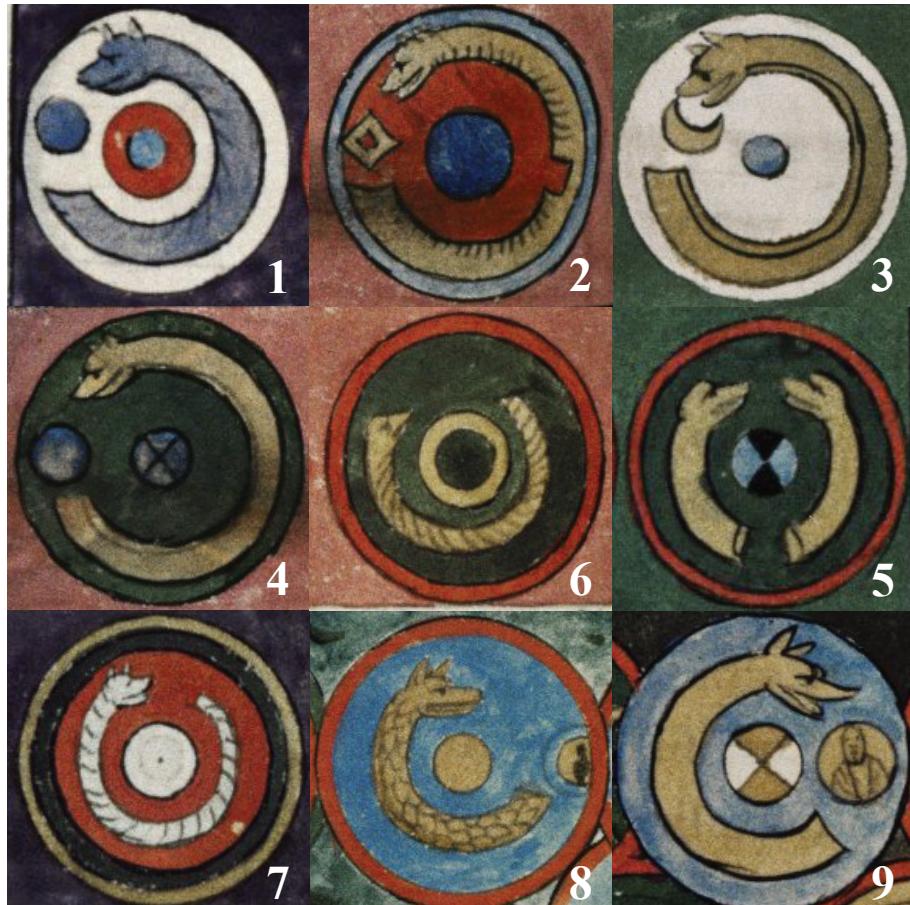
Draco je prikazan i na jednoj ikoni podunavskih konjanika datovanoj u prvu polovicu III veka. U centralnom polju ikone prikazana su dva konjanika okrenuti jedan drugom. Levi jahač nosi u rukama zmaja. Nalaz se može vezati za lične / privatne predmete religiskog karaktera, koji ne spada u deo opšte državne propagande. Poreklo ikone možda treba tražiti među pripadnicima auksilijarnih konjičkih jedinica regrutovanih iz plemena na istoku koje su služile na prostoru Dakije.

Bakarna pločica sa kutije iz Sagvara spada u ređe segmente utilitarnih predmeta koji su nađeni do sada (T. II-64). Datuje se u IV vek. Na pločici je prikazana kolona rimskih pešaka u marševskom poretku, predvođena jednim konjanikom koji gazi neprijatelja ispred njih. Vojnici nose ovalne štitove i koplja. Među pešacima u koloni dvojica nose zmajeve a jedan veksilum / labarum. Neprijatelja predstavljaju dve ležeće figure ispod nogu vodećeg konjanika.

Stela drakonarija sarmatskog konjanika iz Čestera (T. II-63) je najseverniji prikaz ove insignije koji posedujemo. Na žalost stela je u većoj meri oštećena, glava zmaja je uništena a preostao je deo zmijastog tela koji se vijori iznad konjanika. Ovakve ikonografske predstave su i iskonski vezane za konjanike stepa, među njima i Sarmatske odredе koji su prednjačili u uvođenju novina među rimske pomoćne jedinice.

Predstave zmaja u Noticiji Dignitatum

Zmaj je kao motiv iskorišćen i na nizu dekorativnih šema vezanih za štitove kasnoantičkih jedinica. Najčešće je prikazan kao zmija koja je omotana oko umba i prati liniju spoljnog oboda štita uz dodatni element poput romba, polumeseca ili sfere. Prikazuje se na štitovima među vinjetama *fabrica* u oba dela carstva. Ostatak predstava vezan je za jedinice iz zapadnog dela carstva i to po tri iz galske i afričke dijeceze. Jedinice koje nose ove oznake su u najvećem broju slučajeva konjičke pomoćne trupe koje se klasificuju kao *comitatenses*.

Štitovi sa predstavom zmaja (Notitia Dignitatum, Bodleian Library Manuscript)

1. Equites Honoriani Taifali iuniores – dieceza Galia (Occidentalis VI 16)
2. Equites Cetrati iuniores – dieceza Africa (Occidentalis VI 35)
3. Equites Marcomanni – dieceza Africa (Occidentalis VI 22)
4. Equites Honoriani iuniores – dieceza Africa (Occidentalis VI 36)
5. Equites Mauri alites – dieceza Galia (Occidentalis VI 15)
6. Menapii seniores – dieceza Galia (Occidentalis V 75)
7. Cortoriacenses – dieceza Galia (Occidentalis V 96)
8. Fabricae
9. Fabricae

Insignije sa figurom božanstva ?

Na Konstantinovom slavoluku u sceni marša prikazana su dva vojnika koji nose insignije sa figurom najverovatnije božanstava. Pošto su vojnici prikazani zajedno sumnjam da se radi o istom božanstvu već verovatno o kombinaciji dva božanstva značajna za imperatora. Obe figure prikazane su u celosti, na kružnoj platformi skraćenog koplja. Na žalost oštećenost reljefa onemogućava adekvatnu interpretaciju.

Leva figura izgleda kao da je prikazana u dugoj haljini, moguće je da se oslanja na štit levom rukom. U desnoj ruci nosi izduženi predmet skiprat ili koplje (?). Vrlo je verovatno da je u pitanju Viktorija. Uz rezervu, na oštećenoj pozadini možda bi se mogli uočiti i tragovi njenih krila.

Desna figura je muška. Ovde se jasno uočava da su noge razdvojene. Torzo je blago izbačen unapred. Na desnom ramenu nosi nešto što se u ovom trenutku ne može identifikovati. Možda bi se moglo špekulisati da je u pitanju Sol, kao Konstantinov zaštitnik. Figura je gologlava ili nema šlem pa se zato ne bi odlučili da idemo ka interpretaciji nekog od tipičnih ratničkih božanstava poput Marsa.

Insignije sa figurama božanstava, Konstantinov slavoluk. (T. II-49)

POJASNE GARNITURE

Pojasne garniture spadaju među najtipičnije elemente vojne opreme. Carske garniture javljaju se na manjem broju spomenika. Na žalost

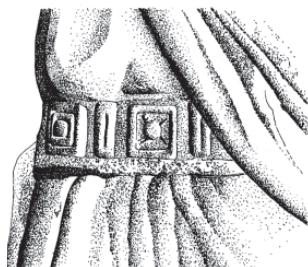

Statua iz Brestovika

(T. II-6,7,8)

Pojasna garnitura na skulpturi iz Narodnog muzeja u Beogradu (iz Brestovika) nosi izuzetno interesantan pojaz. Veći deo pojasa je zaklonjen plaštom. Sastoji se od niza kvadratnih segmenata u obliku kasete između koji se nalaze pravougaone spojnice¹. U okviru prvog segmenta postavljeno je kvadratno ležište sa kružnim ispupčenjem. Drugi segment je oštećen i ne može se utvrditi o kakvom se umetku radi. Pojas nosi direktnе analogije sa drugim prikazima tetrarha. Iako se na skulpturi ne može suditi o materijalima ili bojama verovatno su u pitanju zlatni segmenti. O konцепцији umetanja dragog kamenja i tehnološkom postupku izrade veoma su slični dekorativnim elementima sa šlema 1 iz Berkasova.

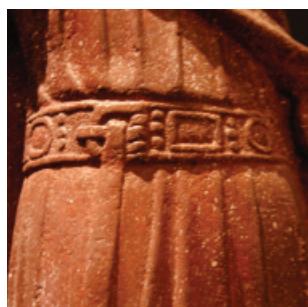
Najbliža analogija ovom pojazu nalazi se na porfirnoj skulpturi iz Aleksandrije u Kunsthistorisches Museum u Beču (T. II-19). Slične pojaseve nose i tetrarsi iz kompozicije na uglu crkve Svetog Marka u Veneciji (T. II-1).

Skulptura iz Brestovika
(T. II-6,7,8)

Sarkofag, Šid
T. II-10

Skulptura iz
Aleksandrije, T. II-9

Grupa tetrarha, Venecija.
T. II-1

Kada su u pitanju garniture oficira i vojnika za njih je tipično da ostaju u vlasništvu i nakon napuštanja aktivne vojne službe te označava u društvu njihov veteranski status. Ovde međutim postoji ozbiljna disproporcija u količini nalaza i broju prikazanih pojaseva. Oni predstavljaju jedan od najkarakteristič-

¹ Tomović, 1997: 419

nijih i najčešćih nalaza na našim lokalitetima, ali u ikonografiji su veoma ograničeno predstavljeni.

Pojasne garniture iz perioda IV-V veka, koje su nađene na Boljetinu (Smorna), Kostolu (Pontes), Ravnim (Campsam) i u Beogradu (Singidunumu)², nisu našle svoje paralele među do sada poznatim ikonografskim predstavama.

Kada su dekorativni pojasevi u pitanju, teško je suziti ikonografsku analizu samo na Ilirik. Pomeranja trupa tokom kasne antike bila su znatna i na prostorima Ilirika postoje nalazi koji su karakteristični za prostore Britanije, Galije, Severne Italije, Porajnja i Podunavlja.

Sa padom kvaliteta izrade privatnih spomenika dolazi i do znatno rudimentarnijih predstava pojaseva koje se svode na jednostavnu kružnu kopču sa trnom, gde se trn nikada ne prikazuje (T. II-26,41).

Grupa tetrarha, Vatikan.
(T. II-3)

Stela Aurelija Valensa.
(T. II-26)

Stela Aurelija Valensa.
(T. II-41)

Kataloški broj 3401.

Reljef oficira na sarkofagu iz Šida

(T. II-10)

Predstava vojnika sa kompletном opremom na sarkofagu iz Šida uključuje i predstavu raskošne pojasne garniture (Dautova Ruševljan, Vujović 2006). Ovaj reljef spada među najkvalitetnije urađene na našim prostorima. Aplikacije pojasa izrađene su u obliku propelera koji je i najkarakterističniji za IV vek. Kružna kopča sa jezičkom dekorisana je sa nizom granula. Kvalitet izrade detalja išao je dotle da su prikazana i dva zakivka na pločici kopče. Na reljefu je prenaglašen i predimenzioniran jezičak koji je spušten kroz kopču.

² Pop-Lazić, 2013:71.

Predstave pojaseva na novcu

Na novcu se pojas sreće samo na reversnim predstavama, ali je zbog njihove veličine redukovani samo na osnovnu formu. Najčešće se ne vidi samo delimično jer ga u znatnoj meri zaklanja paludamentum. Izdvaja se samo izuzetna predstava sa medaljona Valentinijana I (Kataloški broj 3401).

Kataloški broj 3401.

ODEĆA

Prikazi odeće u okvirima vojne ikonografije u potpunosti zavise od nivoa vojne opreme kojom su figure opremljene.

Najčešći elemenat odeće neosporno je plašt. Kada su u pitanju *vojnici* - sagum, kada su u pitanju imperatori *paludamentum*.

Sagum je karakterističan za nadgrobne spomenike privatnog karaktera. Često pokriva telo u daleko većoj meri nego što to čini *paludamentum* na carskim predstavama. Na scenama bitaka vojnici ne nose plaštovе jer bi ih ometali, te su prikazani samo u tunikama.

Tunike su specifična pojava. U odnosu na period principata u velikoj meri povećava procenat njihove prikazanosti, što ide u prilog komentarima istoričara da je vojska usled pada discipline odbacivala oklope i šlemove, te se borila zaštićena samo štitom.

O tunikama ne raspolažemo sa dovoljno podataka. Boje na spomenicima koje su im davale i živost i neko opredeljenje davno su nestale. Jedine objektivne predstave kojima raspolažemo su mozaici u Gamzigradu i Piazza Armerini, kao i na freskama iz raznih delova carstva. Dok se smatra da je ranija osnovna boja odeće legionara bila crvena, kako bi prikrila krv povređenih, kasna antika je u velikoj meri zaboravlja. Samo dve figure nose crvene tunike na mozaicima. Među svim predstavama odeće prikazane u boji, dominiraju tunike u beloj boji sa raznim geometrijskim amblemima islikanim ili prišivenim na razne delove tunika i plašta. Na mozaiku iz Gamzigrada opet venatori su prikazani u zelenim tunikama što je donekle presedan.

Plašt kada je prikazan na konjaniku u galopu vijori se lepezasto raširen iza tela. Ovaj princip poznat nam je sa velikog broja primera i profane i sakralne umetnosti. Plašt se ovako prikazuje i kod Mitre i kod Podunavskih i Tračkih konjanila. Tako prikazani i na reljefima stela iz Gamzigrada, ali i na mosaicima sa Viminacijuma. Od ovakvog stila se ne odstupa ni u numizmatici gde je imperator veoma često prikazan sa plaštom koji se vijori lepezasto iza njega.

U scenama plašt se prikazuje na sledeće načine:

- plašt prebačen preko leve ruke u statičnim scenama
- plašt prebačen preko levog ramena, pada ravno niz leđa. Javlja se u statičnim sce-

nama. Ova varijanta javlja se kada imperator drži predmete u obe ruke (na primer labarum i Viktoriju) (Kataloški broj 3300, 3300a, 3301, 3400, 3800, 3801, 3900, 3901, 4000)

- plašt koji se vijori iza figure suprotno pravcu kretanja. Javlja se u dinamičnim scenama, u trku ili skoku ili plovidbi na vetru (Kataloški broj 3200, 3201, 3202, 3203, 3204, 3205, 3206, 3802)

Tek u manjem broju scena, pre svega imperator se pojavljuje u civilnoj odeći sa vojnim insignijama.

Ako izuzmemmo mozaike odeća po pravilu ostaje u drugom planu jer se ističe oklop. Paludamentum je jedini deo odeće posebno naglašen na numizmatičkim predstavama, podjednako na aversima i na reversima.

Ne možemo znati koliko je boja, koja je nekada nesumnjivo postojala na spomenicima, uticala na percepciju cele scene. Rekonstrukcije koje su urađene na pojedinim grčkim i rimskim spomenicima i skulpturama ukazuju na drastično drugačije sagledavanje, jer tada boja a ne reljef, ma koliko umetnički dobar ili loš preuzima primat i pažnju. To je moguće sagledati na mozaicima koje probe radi možemo digitalno izmeniti u crno bele varijante i onda ponovo analizirati kao novo i nepoznato otkriće. Zaključci mogu biti daleko lošiji i neprecizniji, shvatanje nedorečeno.

Vojnici su prikazani samo u tunikama bez oklopa kako na nagrobnim spomenicima, tako i na javnim građevinama. Na Galerijevom slavoluku većina predstava vojnika je u tunikama. Na Konstantinovom slavoluku, Konstantinove trupe su skoro u potpunosti prikazivane samo u tunikama.

ODEĆA

Kataloški broj 2719.

Kataloški broj 2720.

Kataloški broj 2712.

Kataloški broj 3600.

Kataloški broj 2723.

Kataloški broj 4803.

Kataloški broj 2803.

Kataloški broj 2753.

Kataloški broj 2800.

Kataloški broj 2766.

Kataloški broj 2767.

Kataloški broj 2722.

Kataloški broj 2726.

Kataloški broj 3213.

Kataloški broj 3401.

Kataloški broj 3100.

Kataloški broj 3101.

Kataloški broj 3102.

Kataloški broj 3106.

Kataloški broj 3201.

Kataloški broj 3205.

Kataloški broj 3203.

Kataloški broj 3202.

Kataloški broj 3200.

Kataloški broj 3204.

Kataloški broj 3400.

Kataloški broj 3802.

Kataloški broj 3900.

Kataloški broj 3901.

Kataloški broj 3801.

Kataloški broj 3800.

Kataloški broj 3300.

Kataloški broj 3300a.

Kataloški broj 3301.

Kataloški broj 4000.

KAPE

Kape nisu tipična karakteristika rimske ikonografije. U okvirima vojne ikonografije pojavljuju se dve vrste kapa: panonska kapa (*pileus pannonicus*) i frigijska kapa.

T. II-1,2

Panonska kapa (pileus pannonicus)

(Table II-1,2,4, 12, 23)

Panonska kapa najkarakterističnija je za period tetrarhije, najčešće je nose vladari ili visoki dostojanstvenici. Cilindričnog je oblika, sa ravnim obodom i ravnim.

Nosi je tetrarh iz Niša, kao i svi tetrarsi iz Venecije (T. II-1,2,4). Prikazana je na reljefu sa konjanikom iz Gamzigrada (T. II-12), a nosi je i *Flavius Augustalis* čiji nadgrobni spomenik je otkriven u Akvileji (T.II-23). Prikazana je i na mozaiku iz Piazza Armerine (T.V-5), ali i na Konstantinovom slavoluku iz Rima (T.II-48)

Na novcu do sada nije prikazivana osim na aversu Konstantina koji se nedavno pojavio na internetu i još nije zvanično publikovan¹.

Javlja se uvek u vojničkom kontekstu: tetrasi iz Venecije su u oklopima i sa mačevima o boku. Konjanik iz Gamzigrada u pratnji je vojnika pod punom opremom, a legionar Flavius Augustalis drži isukani mač ispred sebe.

Najčešće je samo po jedna figura prikazana sa kapom, ako je kompozicija u pitanju, osim na primeru Konstantinovog slavoluka gde većina figura pored imperatora, odnosno najuža pratnja nosi u koloni nosi istovetne panonske kape (T. II-48).

Od koga materijala je izrađena i koje su boje korišćene

T. II-4

T. II-12

T. II-23/2

¹ <http://www.beastcoins.com/Topical/VLPP/VLPP.htm>

može se samo špekulisati. Sudeći po obliku i čvrstini materijala koja se može naslutiti, verovatno je bila izrađena od kože. Boja je prikazana jedino na mozaiku iz Piazza Armerine i podseća na nijanse bež i narandžaste (T. V-5). Pojedine interpretacije povezuju ovu kapu sa medveđom kožom, ali bar u ovom trenutku i na osnovu raspoloživih materijala ne bi se mogli složiti sa takvim zaključkom.

Prikazi vojnika u biblijskim scenama na sarkofazima takođe su doživeli žig kasnijeg vremena. Novozavetna scena hapšenja apostola Petra dogodilo se u I veku. Međutim ikonografsko rešenje na sarkofazima izrađenim u prvoj polovini IV veka, vojnici i tamničari su prikazani sa panonskim kapama (T. II-40,66). Ovo ikonografsko rešenje ponavlja se na nekoliko sarkofaga, od kojih se većina danas nalazi u muzeju u Vatikanu, i Lateranu, uz značajan sarkofag u Metropolitan muzeju u Njujorku.

Generalno posmatrano, svi likovi na sarkofazima koji nose panonske kape, prikazani su u negativnom ili pogrdnom kontekstu, poput malih zgrčenih figura po čoškovima, tamničara apostola Petra.

Pošto se ove kape vezuju za ranu tetrarhiju, pre svega za Dioklecijana, Maksimijana Herkulija i Galerija - sve potvrđene progonoce hrišćana, ova odlika postala je sinonim za neprijatelje i progonitelje. Figure su uopšteno slično obučene i jedino što odvaja hrišćane od progonitelja jesu panonske kape. Ova negativna konotacija dovela je do postepenog i potpunog gubljenja ovih kapa sa ikonografskih predstava.

T. V-5

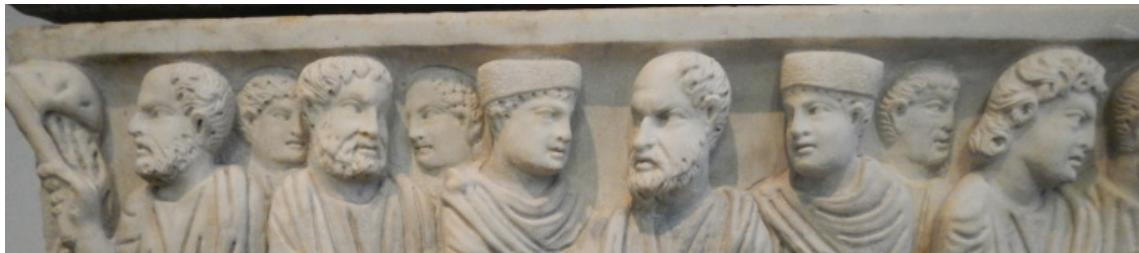
Kataloški broj 2785.

Sarkofag Markusa
Klaudianusa (T. II-40)

Sarkofag Sabinusa (T. II-66)

T. II-40. Sarkofag sa novozavetnim scenama, Marcus Claudianus, Rim
Datovanje 330-335. godina (foto N. Mrđić)

Imperator sa pratnjom na maršu, Konstantinov slavoluk. (T. II-48)
(<http://www.beastcoins.com/Topical/VLPP/History/ArchOfConstantine-WestFrieze.jpg>)

Frigijska kapa

(T. II-17,37)

Figijska kapa je često prikazivana u okvirima ikonografije, ali kao odlika neprijateljskih vojnika sa istoka. Ona predstavlja njihovo opredeljenje i nacionalnu pripadnost. Rimljani je ne nose. Tradicionalno u okvirima rimske republike nosili su ih oslobođeni robovi kao simbol slobode.

U pitanju je konična kapa od mekog materijala sa vrhom savijenim unapred. Kako sam naziv kaže vezana je za stanovnike Frigije, regije u centralnoj Anatoliji na Maloazijskom poluostrvu, ali je ikonografski uopšteno vezana za narode istoka, bez adekvatnog nacionalnog opredeljenja. Istoriski ovakvo značenje kapa vuče još iz ranijih perioda, pre svega iz antičke grčke gde su varvari bez obzira na nacionalnu pripadnost prikazivani sa ovakvim kapama. Ikonografski se vezivala za Trojance, a kasnije i za Persijance, što se zatim nastavlja kroz rimsku ikonografiju.

Mitološki ovaj tip kape je vezan i sa božanstvima - Atisom i Mitrom.

Tokom kasne antike pojavljuje se u dva ikonografska konteksta:

- Na glavama neprijatelja u scenama borbe, gde opredeljuju ko je protivnik carstva (T. II-36,37)

- Na scenama trijumfa ili prikazima imperatora kao trijumfatora, na kojima su zarobljenici u različitim pozama poput preklinjanja za milost ili vezanih ruku i klečeći na zemlji prikazani sa frigijskim kapama (Kataloški broj 2785, 3302).

6

T. II-37

Kataloški broj 2785,
3302.

Kataloški broj 2785,
3302.

Galerijev slavoluk
T. II-17

OBUĆA

Obuća s jedne strane čini element svakodnevnog života vojnika, a sa drugog deo sredstva propagande koje odiše luksuzom.

Problem analize obuće je kompleksan zbog male veličine, pre svega reversnih predstava.

U rukopisu *De rebus bellicis* figure na vinjetama nalazi se veći broj figura vojnika. Prikazi obuće su potpuno svedeni, bez detalja i dekorativnih elemenata, jednobojni i u svakom pogledu rudimentarni (T. I-20).

Vojnici su na stelama predstavljeni sa jednostavnom obućom, nošenom svaki dan. Uglavnom su u pitanju plitke zatvorene varijante kada je to moguće utvrditi (T. II-10). Kod većine drugih figura, obuća je skoro u potpunosti izlizana do neprepoznatljivosti ili uopšte nije ni modelovana. Postoji čak utisak koji se čini neverovatnim kada je u pitanu vojska, a to je da su prikazani bosonogi.

Slično pitanje se postavlja i kod konjanika. Verovatno je da su mogli jahati bosi jer na predstavi sa nadgrobnog spomenika konjanika iz Budimpešte obuća nije predstavljena. S druge strane kada se uzme cela predstava, rudimentarnost, redukovanošt i skoro dvodimenzionalnost detalja ovaj podatak bi se mogao i odbaciti uz jednostavno objašnjenje da celoj kompoziciji nedostaje ozbiljnijeg umetničkog izraza (T. II-26).

Carska obuća je predstavljena sa daleko većim brojem detalja. Na skulpturama se predstavlja uglavnom poluotvorena obuća, sa kaiševima u prepletu (T. II-2,3,6,8). Obuća na skulpturi tetrarha Brestovika, prikazana je sumarno i sa malo detalja. Na prvi pogled je jednostavna, špicasta, bez dekorativnih elemenata, široko otvorena sa gornje strane. Tanak kožni kaiš drži sandalu oko članka¹. Slični modeli vide se i kod figura koje nose panonske kape na ranohriščanskim sarkofazima sa biblijskim scenama (T. II-40,66). Analognе predstave mogu se videti i mozaicima Piazza Armerine, pogotovo na figuri Maksimijana Herkulija i njegove neposredne pratnje.

Konstantinova obuća predstavljena na kameji iz Kusadaka je relativno jednostavna. Vrlo je verovatno da su u pitanju kožne čizme obmotane kožnim trakama do ispod kolena. Kožne trake se kombinuju uzduž, popreko i unakrst sa stopalom i nogom. Umetnik je

¹ Tomović, 1997: 419

iskoristio i razlike u boji samog kamena ne bi li dodatno unapredio prikaz. Na celoj sceni samo je imperator predstavljen sa obućom dok su ostali likovi naizgled bosi, bar kada su u pitanju figure koje nisu oštećene (T. IV-1).

U umetnosti kasnog V veka na diptisima sa predstavama imperatora pojavljuje se obuća sa dekorativnim lavlјim glavama i šapama na obodu ispod potkolenica. Honorijeva obuća je šnirana sa gornje strane, ali je ostala otvorena zajedno sa prstima (T. II-28). Ukrasena je ekementima u vidu krugova, rombova, ukrštenim "S" motivom. Svi oni verovatno mogu realno biti izrađeni od staklene paste ili žice od plemenitih metala. Stiče se utisak da su viseće lavlje šape zamenile kićanke prikazane na reversnim predstavama.

Istovetna obuća prikazana je i na Barberini diptihu Justinijana I. Motiv lavlje glave, otvoreni prsti i sveukupni oblik se u potpunosti poklapaju. Razlika se odnosi na šniranje kožnih kaiševa sa gornje strane (T. II-59).

Kada je obuća u pitanju među reljefnim predstavama dominiraju prikazi pojedinačnih figura. Od ovog pravila odstupa reljef na komadu slonovače iz Egipta na kome je prikazana grupa vojnika na maršu. Svi nose istovetnu obuću. U pitanju su duboke čizmice, sa širokim šnirom spreda. Gornji obod izvajan je u obliku cveta sa polukružnim laticama formiranim oko noge (T. IV-20).

Carske skulpture Konstantina I i Konstantina II iz Rima prikazane su sa sličnim dubokim čizmama. Moguće je možda pratiti elemente ikonografije u pravcu klimatskih zona kada je obuća prikazana. Iako su na obe skulpture prikazane duboke čizmice obe su otvorene na prstima. Spoj materijala nalazi se na prednjem delu i završava se sa mašnom od kožnih traka ispod gornjeg oboda obuće. Ovi prikazi ne deluju tako dekorativno poput onih koji su na novcu. Obuća otvorena spreda na prstima mogla bi biti karakteristična za blažu klimu južnih Evropskih provincija ili Afrike.

Predstave obuće na novcu

Predstave na novcu su daleko složenije i dekorativnije kada je obuća u pitanju. Na aversnim predstavama naravno obuću nije moguće pratiti, ali u pojedinim primerima kada su u pitanju reversne pretstave ističe se njena dekorativnost.

Obuća prikazana na novcu spada u neke od najsitnijih detalja kasnoantičke ikonografije, ali opet sa dovoljno detalja da se može izvesti makar delimična interpretacija.

Specifičnosti koje se sreću na novcu nisu brojne. Najistaknutija su kićanke vezane na gornji obod obuće koje su predstavljene u vidu dekorativnih kaiševa na čijem kraju su sfere. Na osnovu reversnih predstava nije moguće zaključiti kolika je realna veličina kićanki niti od čega su bile izrađene. Ne pojavljuju se na drugim ikonografskim predstavama. Nedoumicu izaziva i obuća koju Mars nosi, a koja podseća na peraje. Retko se javlja te je moguće da je izdvojeni primerak u stvari samo greška gravera.

Varijacija predstava koja se pojavljuje na novcu a koju nije jednostavno objasniti je način prikazivanja obuće u vidu grozda sfera.

Tipologija obuće u ikonografskim pretstavama

Većina reversnih prikaza ukazuje na duboku obuću sa manjim brojem raznovrsnih detalja. Generalno posmatrajući, spektar obuće nije širok i sličan je kod predstava božanstava, imperatora i vojnika.

Tip 1. Duboka obuća do kolena.

Varijanta 1.

Opštu karakteristiku čini dugački šnir kožnih kaiševa. Moglo bi se zaključiti da je ovakva obuća mogla imati i funkciju knemida, s obzirom na dubinu do kolena, i potpuno zatvorenost potkoleničnog dela (Kataloški broj 2712, 3200, 3600, 3800, 3901,

Varijanta 2.

Ovaj tip izgleda kao prethodni, ali se ne vide kaiševi. Spoljna površina obuće je glatka (Kataloški broj 3301, 3400, 3900)

Tip 2.

Duboka obuća do pola potkolenice. Dekorativni elementi koji se nalaze na vrhu čine ili savijeni obod od kože (Kataloški broj 2722, 2766, 2767) ili kićanke na dužim visuljcima pretstavljene kao male sfere (Kataloški broj 2800, 3100, 3101, 3102, 3201, 3203, 3205, 3206, 3213, 3300a, 3401, 3802). Na primeru Valentinijanove obuće postoji mogućnost da su čizme bile otvorene na prstima (Kataloški broj 3401).

Tip 3.

U pojedinim pretstavama šnir ne dolazi do vrha obuće, ali postoji čitav niz sfera po površini (Kataloški broj 2712, 2719, 2726, 2794, 3203, 3204, 3902, 4000). Možda se može pretpostaviti da su dekorativne sfere biseri iako su malo predimenzionirano za ovaj tip reversnih pretstava. Postoji varijanta ove obuće sa kićankama.

Tip 4.

Carska obuća prikazana je i sa jednom vrstom šnira koji se sastoji od po dve trake u gornjem i donjem delu (Kataloški broj 2720).

Tip 5.

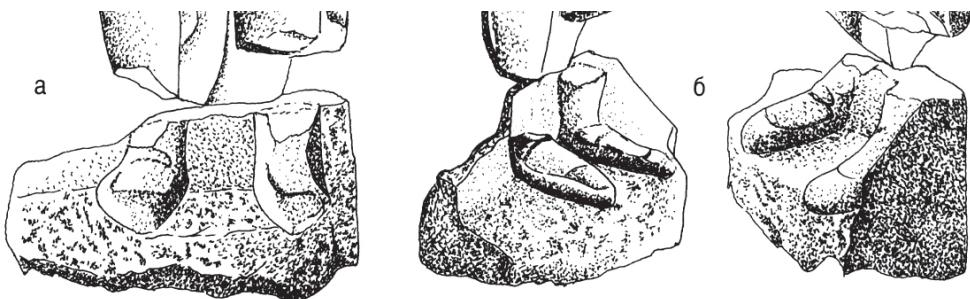
Mars se prikazuje sa čudnom obućom koja podseća na ronilačka peraja. Donji deo je proširen, deluje predimenzionirano u odnosu na telo i nekako neprirodno u konceptu cele figure (Kataloški broj 2302).

Tip 6.

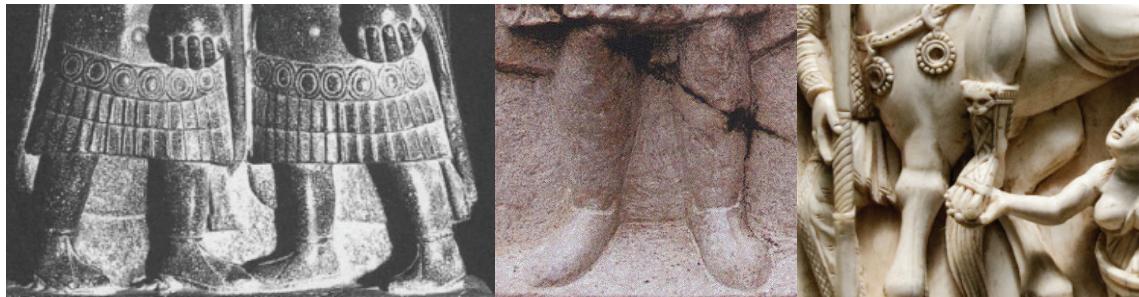
Platnena obuća sa kožnim kaiševima. Materijal od koga se obuća izrađivala je standardno koža, ali bi se možda prema mozaicima moglo zaključiti da su pojedini delovi bili izrađeni od platna koje je oko potkolenica vezivano. Potencijalni primer ove obuće može se videti na mozaiku sa venatorima iz Gamzigrada (T. V-1). Na potkolenicima uočava se ili dugme ili neki od dekorativnih elemenata u vidu šupljeg kruga. Da li sličnu obuću nosi i predstava imperatora na kameji iz Kusadka za sada se može samo špekulisati (T. IV-1).

Tip 7.

Najbolji i možda najdetaljniji prikaz obuće je na reljefu tetrarha sa crkve Svetog Marka u Veneciji. Sličan ikonografski koncept obuće prati i grupa tetrarha iz Vatikana ali sa manje detalja. Sličan tip obuće nosi i skulptura muškarca iz Brestovika. U pitanju su plitke sandale potpuno otvorene iznad i vezane kožnom trakom oko gležanja. Mogu biti špicaste ili oble (T. II-2,3,6,8,10). Slična obuća bi mogla biti naslikana i na nekim od vinjeta rukopisa *De rebus bellicis* (T. I-20) ili prikazana na mozaicima Piazza Armerine (T. V-5,6,9). Primer ovakve obuće nalazi se i na nogama imperatora Konstancija II sa misorijuma iz Kerča (T. IV-17).

Statua iz Berkasova,
(T. II-6,8)

Grupa tetrarha, Vatikan
(T. II-3)

Sarkofag iz Šida,
(T. II-10)

Justinijan I, Barberini diptih
(T. II-59)

Reljef na slonovači, Egipat
(T. IV-20)

Grupa tetrarha, Venecija
(T. II-2)

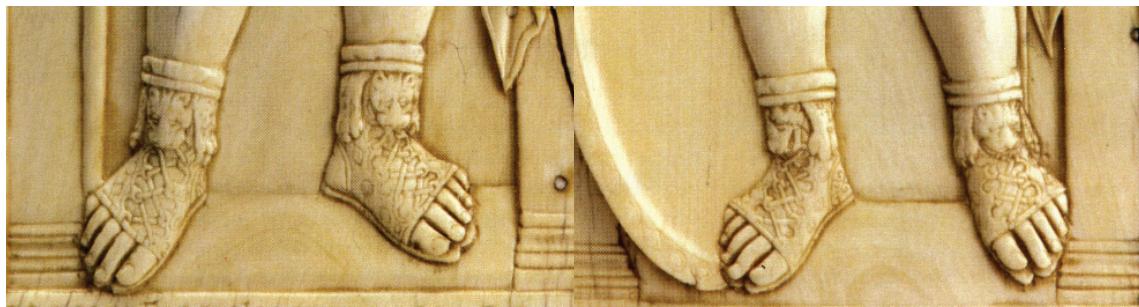
Kameja iz Kusadka,
(T. IV-1)

Vojnici iz *De rebus bellicis*, (T. I-20)

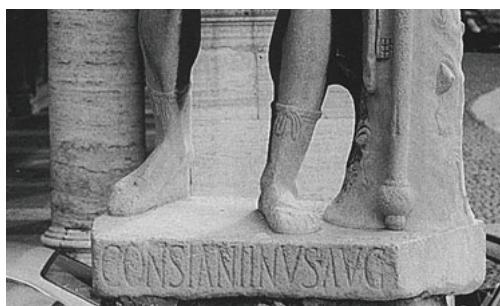
Vojnici iz *De rebus bellicis*, (T. I-20)

Diptih Proba sa predstavom obuće imperatora Honorija
(T. II-28)

Obuća vojnika sa panonskim kapama. Ranohrišćanski sarkofag, Rim.
(T. II-40)

Konstantin II
(T. II-57)

Konstantin I kao Avgust
(T. II-57)

Kožna knemida

Obuća

Piazza Armerina, Mozaik sa predstavom
Velikog lova (T. V-8)

Obuća prikazana na mozaicima 1. Gamzigrad (T. V-1), 2-8. Piazza Armerina (T. V-5,6,7,8,9)

OBUĆA I

Kataloški broj 2302.

Kataloški broj 2712.

Kataloški broj 3600.

Kataloški broj 3213.

Kataloški broj 2722.

Kataloški broj 2766.

Kataloški broj 2794.

Kataloški broj 2767.

Kataloški broj 2800.

Kataloški broj 3100.

Kataloški broj 3102.

Kataloški broj 2205.

Kataloški broj 2712.

Kataloški broj 2719.

Kataloški broj 2720.

OBUĆA II

Kataloški broj 3200.

Kataloški broj 3201.

Kataloški broj 3202.

Kataloški broj 3203.

Kataloški broj 3204.

Kataloški broj 3205.

Kataloški broj 3206

Kataloški broj 3401.

Kataloški broj 3400.

Kataloški broj 3900.

Kataloški broj 3901.

Kataloški broj 3902.

Kataloški broj 2726.

Kataloški broj 4000.

Kataloški broj 3802.

OBUĆA III

Kataloški broj 3404.

Kataloški broj 3302.

Kataloški broj 3024.

Kataloški broj 3011.

Kataloški broj 3013.

Mizorijum imperatora
Konstancija (T.IV-17)

FIBULE

Fibule na carskim predstavama obično spadaju među najizraženiji funkcionalni element odeće. Na aversnim predstavama istaknute su u prvi plan jer se imperator uvek prikazuje sa paludamentumom spojenim fibulom na desnom ramenu. Uvek su izuzetno dekorativne. Ukoliko se imperator prikazuje na aversu i reversu istovremeno ne prikazuje se sa istom fibulom kako se to vidi na primeru medaljona Valentinijana (Kataloški broj 3401). Na aversu je prikazan sa četvrtastom fibulom, a na reversu sa većom kružnom.

Najčešće forme fibula koje se javljaju su kružne (na numizmatičkim predstavama) i krstaste (na reljefnim predstavama)

Uočeno je nekoliko tipova koji se javljaju na predstavama

- krstasta fibula (T. II-6,10,23,25,29,42,51; T. II-7)
- velika kružna fibula. Pojavljuje se i na aversnim i na reversnim predstavama, ali i na skulpturama sa predstavama imperatora (Kataloški broj 2764,2767,2780,2800,2806, 3002,3011,3013,3014,3401,4801,4811; T. II-3,13,19,30,42,59).
 - velika kružna fibula sa tri sferična priveska sa donje strane na grudima (Kataloški broj 3800).
 - velika kružna fibula u obliku cveta sa otvorenim laticama (Kataloški broj 3800,).
 - Fibula u obliku sveta sa raširenim laticama i tri sferična priveska sa donje strane (Kataloški broj 3900, 3902). Postoji i varijanta sa dva priveska (Kataloški broj 3802; T. II-27).
 - velika kružna fibula. Sa donje strane preko grudi padaju tri lanca sa sferičnim privescima na krajevima (Kataloški broj 3015,3901).
 - velika četvrtasta fibula sa umetcima od paste duž trake oko oboda. Sa donje strane preko grudi padaju tri lanca sa sferičnim privescima na krajevima (Kataloški broj 3401).

FIBULE

Kataloški broj 3800.

Kataloški broj 3900.

Kataloški broj 3901.

Kataloški broj 3902.

Kataloški broj 3802.

Kataloški broj 3401.

Kataloški broj 3002.

Kataloški broj 3020.

Kataloški broj 2781.

Kataloški broj 2793

KONJSKA OPREMA

U prethodnim poglavljima bilo je dosta reči o predstavama konjice. Ovu temu je detaljno obradio M.C. Bishop za period ranog carstva¹. Međutim uporednim pregledom reljefa ranog i kasnog carstva, sam koncept konjeske opreme nije se u mnogome promenio. Ali ikonografska rešenja vezana za predstave konjske opreme su donekle zbumujuća. Kreću se od jednostavnih, minimalističkih predstava, do onih kompleksnih sa velikim brojem detalja luksuzne konjičke opreme. Mamuze, iako su poznate sa niza lokaliteta, ni na jednom primeru nisu prikazane. Noge konjanika su vidno u letu i dinamičnom pokretu, zavisno od scene što se uklapa u činjenicu da Rimljani nisu poznavali uzengije koje bi omogućile bolju stabilnost i kontrolu tela jahača. Ovo je moralo biti kompenzovano oblikom sedla što se jasno vidi iz radova P. Konelija i M. Vujovića². Na velikom broju predstava izvršena je redukcija opreme praktično samo na uzde koje konjanik drži u rukama ili kaiševe na telu konja.

Na Galerijevom slavoluku srećemo više predstava konja, i rimske i neprijateljskih

1 Bishop, 1988.

2 Vujović, 1994.

Kameja iz Kusadaka
(T. IV-1)Konstantinov slavoluk
(T. II-56)Justinianov diptih
(T. II-59)

Mozaik sa predstavom konjanika,
Piazza Armerina (T. V-7)

Galerijev slavoluk,
imperator na konju.

(T. II-18). Nedostaju predstave razvodnika, kao i privesaka. Sedla su jedva naglašena, ali bez jasno definisanog oblika. Sva oprema je jednostavna i rudimentarna sem konja oba cara. Kaiševi Galerijevog konja izgleda da su ukrašeni dekorativnim aplikacijama ili nitnama. Na grudima konja postoji neka vrsta dekorativne trake ili "ogrlice". Konj Narseha, sasanidskog vladara opremljen je na interesantniji način. Njegov konj opremljen je sedlom koje je najverovatnije izrađeno od lavlje kože ili koja predstavlja podlogu za pravo sedlo. Odmah iza tela neprijateljskog vladara uočava se jabuče kako se slično javlja na rimskim sedlima.

Najviše predstava konjske opreme posedujemo iz vremena Konstantina. Na slavoluku iz Rima predstave konjanika su minimalističke - prikazani su samo kaiševi, bez razvodnika i privesaka ili drugih dekorativnih elemenata (T. II-56).

Oprema na kameji iz Kusadka, s jedne strane je predstavljena minimalistički - bez razvodnika, samo sa ukrštenim kaiševima, na mestima na kojima bi trebali da se nalaze. S druge strane oko grudi i sapi na svim kaiševima vise kružni privesci. Sedlo nije prikazano, ali imperator sedi na podlozi u vidu luksuznog pokrivača sa resama (T. IV-1).

Da se konjska oprema nije menjala tokom kasne antike ukazuje i reljef Justinijana I na Barberini diptihu. Kružni privesci na kaiševima podsećaju na sve one na predstavama

Mizorijum imperatora
Konstancija II (T.IV-17)

Konj. Ludovisi
sarkofag (T. II-44)

tokom kasne antike. Položaj konjskog tela i oprema u mnogome podsećaju na predstavu konja sa Ludovisi sarkofaga. Na ovim predstavama kaiševi su dvostruko pleteni.

Predstave na novcu prate one na drugim materijalima. U suštini prate koncept prikaza sa kameje iz Kusadka. Ne prikazuju se razvodnici, ali se prikazuju kružni privesci na kaiševima oko grudi i na sapima (Kataloški broj 2793, 3020).

Na retkim aversnim predstavama Konstantina I i Krispa prikazan je konj iza po-prsja imperatora koga vladar drži na uzdi (Kataloški broj 2781). Iako je prikazana samo glava kvalitet izrade je visok, a za razliku od krupnijih predstava na njima su prikazani i razvodnici.

Konj na Misorijumu Konstancija II (T. IV-17) u pojedinim elementima podseća na predstave Galerija sa slavoluka. Sedlo se ne vidi, kao da imperator sedi samo na luku-suznoj tkanini / pokrivaču. Osnovni deo opreme - kaiševi dekorisani su sa aplikama ili nitnama. Prikazani su svi ključni razvodnici koji su kružne forme. Na konjskim grudima je posebno široka ogrlica u vidu širokog kaiša sa većom falerom na grudima. Sama fala-rena izgleda kao da ima umetak od staklene paste. Na sapima kaiševi izgledaju kao da su vezani u dekorativnu mašnu.

Na mozaicima Piazza Armerine prikazana su dva konjanika (T. V-7). Oba konja nose sličnu ali ne i istovetnu opremu. Kaiševi su prikazani crvenom bojom, sa pojedinim kružnim razvodnicima, kao i žvalama. Sedla su prikazana samo u donjem delu, u istoj boji, ali bez jabučja u visini tela jahača. Na jednom od konja na vratu i oko glave nalazi se niz elipsoidnih aplikacija.

IKONOGRAFIJA FORTIFIKACIJA

Fortifikacije nisu standardni prikaz koji bi očekivali na ikonografskim predstavama kasne antike. Iako nema reljefnih ili skulptorskih prikaza, postoje na mozaicima, novcu i pisanim izvorima. U vreme kriznih i nesigurnih vremena koje su obeležje ovog vremena bedemi predstavljaju simbol sigurnosti, a u okvirima carske propagande brigu za bezbednost njegovih podanika.

FORTIFIKACIJE NA MOZAICIMA

Jedini za sada dokumentovani mozaik sa prikazom fortifikacije je Labirint iz Gamzigrada¹. Konceptualno inkorporiran u temu Baha i Arijadnog spašavanja iz labyrintha on sam po sebi ne nosi elemente vojne ikonografije. Ali labyrinthus se nalazi unutar fortifikacije koja je ovde predmet analize.

Labyrinthus i fortifikacija su u formi heksagrama podeljeni u tri polja nekim vrstama centralne komunikacije. Važno je primetiti da i gradovi koji su prikazivani na numizmatičkim predstavama imaju šestougaonu formu čime se i sam mozaik može povezati pre sa gradom nego sa nekim vojnim objektom. Bedemi su po svemu sudeći građeni u tehnici *opus mixtum* u kojoj su građeni i bedemi Romulijane, i ostalih tipičnih fortifikacija ranog IV veka. Od šest prikazanih kapija mogu se izdvojiti najmanje 3 varijante:

- Dupla kapija sa lučnim prolazima i lučnim prozorima iznad prikazana je na dva mesta
- Dupla kapija sa dva pravougaona prolaza i lučnim prozorima iznad prikazana je na jednom mestu.
- Jednostruka kapija sa dva lučna prozora iznad. Prolaz na kapiji je crn.
- Jednostruka kapija sa dva kvadratna prozora iznad. Prolaz na kapiji je beo. Ovakva kapija prikazana je dva puta.

Zaštitni zubi na bedemu javljaju se celom dužinu po kruni bedema i iznad kapija.

Mozaik sa predstavom Labyrintha
Gamzigrad (T. V-3)

¹ Srejović, 1993: 264-265; Srejović, Lalović, 1991: 10, 25.

Svi su u obliku slova T. Koja je svrha prikazivanja ovako različitih kapija ostaje otvoreno pitanje. Može se špekulisati da su kapije bele boje otvorene, a tamne zatvorene. Druge solucije za interpretaciju trenutno nema.

Uglovi mozaika su dodatno dekorisani sa dva kratera i dve pelte naspramno raspoređeni. Krater se sam po sebi povezati sa Dionisom koji je i sam prikazan na jednom delu gamzigradskih mozaika, ali u ovom trenutku je interesantnija pelta, kao jedan od najstarijih elemenata, skoro praiskonskih, ratničke ikonografije. Pelta je mitološki i iskonski obeležje Amazonki, koje se dalje nadovezuje za trojanski rat, na pad Troje, na Eneju, Romula i osnivanje samog Rima². Ova nit dovodi nas do novog Romula i jedno od Galerijevih tendencija da se predstavi kao “Novi Romul”³.

2 Petrović, 1995: 248.

3 Petrović, 1995: 248; Dušanić, 1995: 79.

FORTIFIKACIJE U PISANIM IZVORIMA

(T. I-1-4)

Najznačajniji pisani izvor vojske kasne antike svakako je Notitia Dignitatum. Iako je u pitanju registar dostojanstvenika i raspored vojnih komandi i jedinica za istraživanje ovog rada su značajne strane na kojima su prikazani gradovi i fortifikacije u vidu vinjeta.

Na žalost spis u originalu nije dospeo do nas što predstavlja veliki naučni hendikep. Danas raspolažemo sa nekoliko kopija, ali kada su u pitanju vinjete vidno je da stil ne odgovara antičkim uzorima već da su kopisti dali srednjovekovni umetnički pečat. Razlika u stilu i načinu prikazivanja fortifikacija prikazana je na uzorku vinjete Viminacijuma sa strane obeležene naslovom "Dux Moesiae Primae".

Fortifikacije koje su prikazane u rukopisima nesumnjivo nose ikonografski i stilski pečat osobe i vremena u kome je kopija nastala. Ova činjenica predstavlja ozbiljan hendikep za ikonografsku analizu. S druge strane značajno za interpretaciju je to da fortifikacije nisu slikane šematski niti uniformno. Sve su različite, sa svojim individualnim karakteristikama koje su mogle imati realnu podlogu u fizičkom izgledu naslikanih fortifikacija.

Problem druge vrste je taj što se u različitim rukopisima fortifikacije predstavljaju potpuno drugačije. Za razliku od štítova koji prate identičan šablon i mogu se naći logične paralele sa varijacijama, kod fortifikacija nije ista situacija. Svaki rukopis ima drastično drugačiji koncept predstava fortifikacija po kome se tek pažljivom analizom mogu naći međusobne paralele.

Broj predstavljenih fortifikacija nije identičan pod različitim provincijskim komandama;

- Pod komandom Dux Moesiae Primae je naslikano 8 for-

VIMINACIVM /

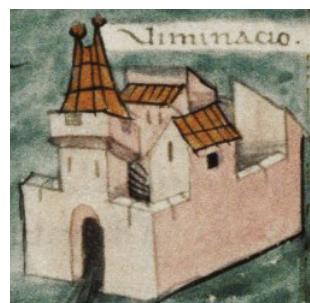
VIMINATIO

München, Bayerische Staatsbibliothek, ms. Clm 10291 / 1; T. I-1

München, Bayerische Staatsbibliothek, ms. Clm 10291 / 2; T. I-2

Oxford, Bodleian Library, western ms. 19854 - Canonici ms. misc. lat. 378. T. I-3

Paris, Bibliothèque nationale de France, ms. Latin 9661; T. I-4

tifikacija.

- Pod komandom Dux Daciae Ripensis prikazano je 8 fortifikacija
- Pod komandom Dux Panoniae nalazilo se 18 fortifikacija
- Pod komandom Dux Pannoniae Prima se nalazilo se 10 fortifikacija

Zbog velikog obima materijala koji se nalazi u rukopisima za predmet osnovne analize i njen primer na ovom mestu uzeta je jedna strana iz svakog rukopisa i paralelno obrađivana.

Ono što je važno primetiti za područje Ilirika je to da kada su u pitanju provincije, nema štitova tipičnih za viševekovnu posadu podunavskog limesa. Nisu prikazane označke jedinica poput IIII Flaviae ili VII Claudiae koje se istovremeno pojavljuju u listingu jedinica kao posada fortifikacija sa viševekovnom tradicijom.

S druge strane na stranama koje su označene pod komandom Dux Moesiae Prima, Dux Daciae Ripensis i ostalih provincijskih komandanata na vinjetama su predstavljeni gradovi, odnosno fortifikacije koje se nalaze pod njihovom komandom.

Tri od četiri rukopisa ikonografski imaju predstavljene modele gradova i fortifikacija trodimenzionalno, a samo jedan odstupa u dvodimenzionalnom crtežu. S druge strane tri od četiri rukopisa daju naznake da su za modele fortifikacija korišćeni isti uzori. Minhenski primerak dat je u dvodimenzionalnom crtežu, dok su oksfordski i pariski trodimenzionalni. Sličnosti koje se prenose sa crteža na crtež iako nisu idealne ukazuju da je model zajednički - položaj kula, međusoban odnos zgrada i zidova. Na žalost sa trenutno dostupnim materijalima ne može se odrediti šta je tačno bio uzor, niti iz kog razloga je jedan od kopista odlučio da trodimenzionalni pretvori u dvodimenzionalni crtež.

Poklapanja u ikonografiji fortifikacija

FORTIFIKACIJE NA NOVCU

Fortifikacije predstavljene na novcu prikazane prema koncepciji možemo podeliti u tri tipa.

Tip 1. Kompleksan prikaz fortifikacije sa kulama i kapijom.

Tip 2. Utvrđeni poligonalni grad ispred koga tetrarski prinose žrtvu

Tip 3. Šematski prikaz u vidu višestrikog slova X

Tip 1.

(Bruck 1-26; Kataloški broj 2007, 2008, 2009, 2013, 2108, 2109, 2110, 2111, 2117, 2203, 2207, 2304, 2749, 2786, 2787, 2788, 2789, 2790, 3016, 3017, 3018)

Kompleksan prikaz fortifikacije sa kulama i kapijom. Ovo je standardni i najčešći prikaz fortifikacije na novcu. Varijante se mogu izdvojiti u vidu razlika u broju kula (1-4). Pojedini autori idu u detalje brojanja redova kamena u bedemima ali taj podatak ne utiče na samu ikonografsku koncepciju te u ovom slučaju nije razmatran. Kapija fortifikacije je uvek otvorena, a vrata kapije retko se prikazuju. Ponekad se iznad kapije ili iznad fortifikacije nalazi zvezda. Najznačajnija razlika u predstavama odnosi se na broj kula i na razlike u pokrivačima / krovovima kula.

Za razliku od tipa 3. ovo je rudimentaraniji čisto dvodimenzionalni koncept. Otvorena kapija grada sugerije mirno i sigurno vreme - bezbednost u državi. Legende koje se javljaju pre svega *PROVIDENTIAE AVGUSTI / CAESARIS* mogli bi se vezati za uspostavljanje sigurnosti u okvirima države. Moguće je povezati ove legende sa obnovom fortifikacija i jačanjem limesa koje se vezuje za period kovanja ovih primeraka. Pomenute legende mogле bi biti promocija tetrarha u smislu da su fortifikacije obnovljenje providjenjem vladara koje je u dobar čas obezbedilo sigurnost pred dolazećim ratovima sa varvarima.

U ovom ikonografskom konceptu nema prisutnih ljudskih figura.

Uz ovaj ikonografski koncept javljaju se reversne legende; *VIRTUS MILITVM, VIRTVS CAESS, PROVIDENTIAE AVGVSTI, PROVIDENTIAE AVGG, PROVIDENTIAE CAESARIS, PROVIDENTIAE CAESS, CONCORDIA MILITVM*.

Novac je kovan za Dioklecijana, Maksimijana Herkulija, Konstanciju Hlora, Gale-

rija, Konstantina I, Konstancija II.

Izdanja ovih emisija novca se poklapaju sa obnovom fortifikacija na limesu, što je arheološki potvrđeno dugogodišnjim iskopavanjima, pre svega na prostoru Đerdapa¹. Iako je ceo limes podlegao ozbiljnoj reorganizaciji, ključne aktivnosti su sprovedene na prostoru novoosnovanih provincija Mezije Prime (*Moesia Prima*), Dacia Ripensis (*Dacia Ripensis*) i Mezije Sekunde (*Moesia Secunda*). Napuštanje Dakije na levoj obali Dunava i formiranje provincije pod sličnim imenom na desnoj obali značilo je daleko ozbiljniji poduhvat nego prostu reorganizaciju. Tvrđave koje su bile zapuštene nakon Trajanovih dačkih ratova trebalo je ne samo ponovo osposobiti za borbu nego ih popuniti i pojačati ozbiljnom posadom koja je trebalo da se suprostavi neprijatelju koji se vraćao na suprotnu obalu.

Do sledeće velike obnove limesa u Iliriku došlo je u doba Valentinijana I što se prati u Panoniji od 366. godine kao i na čitavom nizu derdapskih i donjodunavskih utvrđenja - Saldum, Boljetin, Malo Golubinje, *Diana, Pontes, Bononia, Ratiaria, Augusta, Oescus*².

Tip 2.

(Kataloški broj 2012, 2116, 2303)

U prvom planu stoje četiri tetrarha u dve grupe po dvojica sa svake strane kapije. Prinose žrtvu ispred gradske kapije iznad metalnog tripoda / žrtvenika. Iza njih se nalazi poligonalna fortifikacija sa šest kula, najverovatnije neki od utvrđenih gradova, a ne logora.

Javlja se uz reversne legende: *VICTORIA SARMATICA* i *VIRTVS MILITVM*.

Novac je kovan za Dioklecijana, Galerija i Maksimijana Herkulija. Ovakva ikonografija karakteristična je za period tetrarhije.

Tip 3.

(Bruck 27; Kataloški broj 2602)

Šematisovani prikaz fortifikacije donekle podseća na pojednostavljeni prikaz mozaika iz Felix Romuliane. Grupo posmatrano šema podseća na 4 slova X koja su preklo-

1 Petrović and Vasić, 1996.

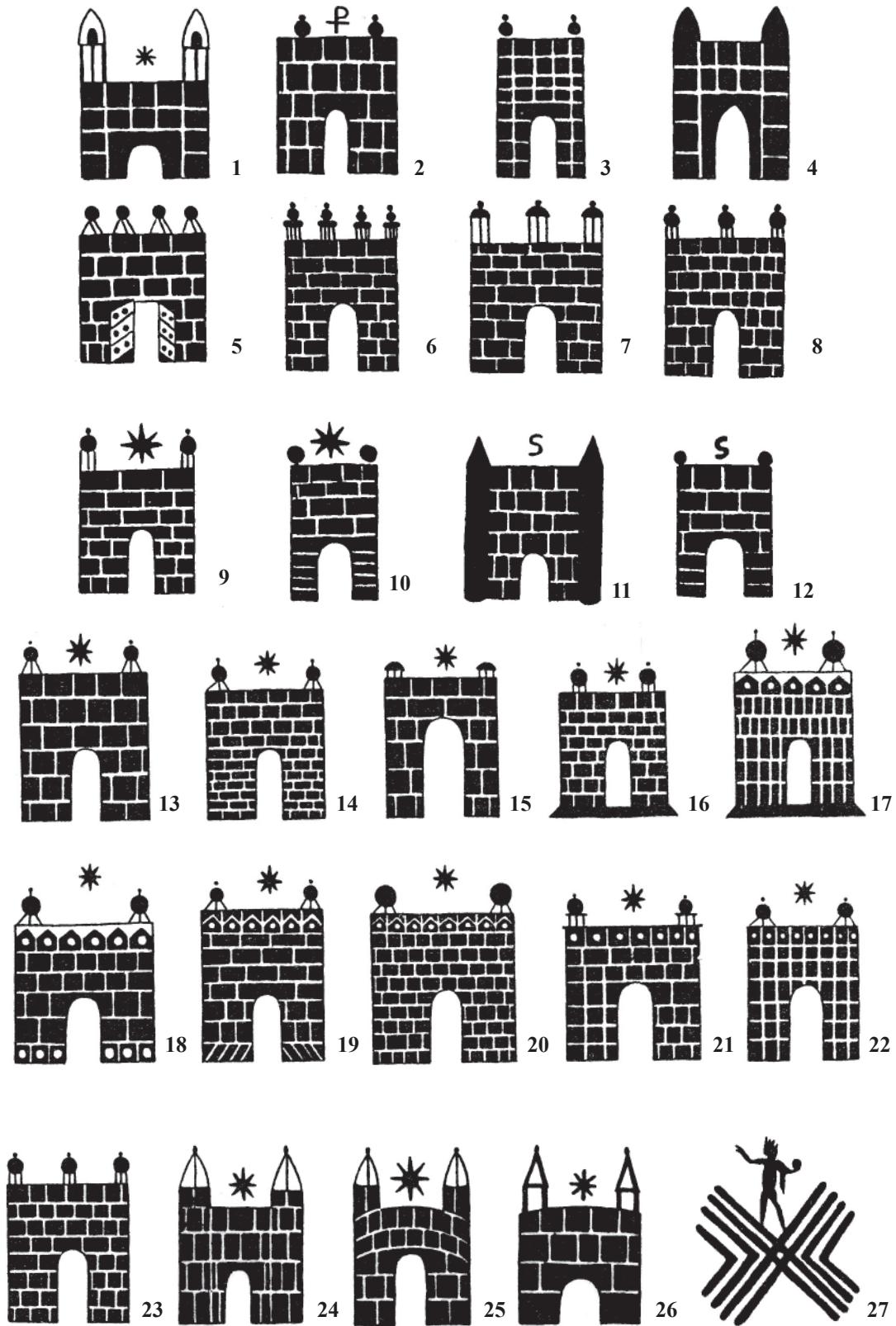
2 Vasić, 1995: 327-328.

pljena sa manjim otklonom jedna preko drugog. Ove predstave srećemo kod Licinijevog kovanja. Interesantno je primetiti da se ovaj prikaz fortifikacije kombinuje sa figurom virtusa koji stoji u centru, uz prateću reversnu legendu: *VIRTVS EXERCITVS*.

U arheološkim okvirima kovanje novca sa pretstavama fortifikacija spada u vreme obnove tvrđava i podizanju novih na limesu, najintenzivnije između 294. i 303. godine. Ova intenzivna građevinska aktivnost nije mogla proći bez ozbiljne političke propagande i sa klasičnim sloganima koji su veličali proviđenje vladara. Ove aktivnosti nisu veličane samo na novcu već i na natpisima, poput onog otkrivenog u Donjim Butorkama, u kojima se izražava želja da se trajno zaštiti teritorija carstva - *in aeternum rei publicae praesidium.*

Ikonografski se može na osnovu navedenog jasno izdiferencirati da su poligonalne fortifikacije utvrđenih gradova, dok su frontalno prikazane sa kapijama bez ljudi fortifikacije na granici.

FORTIFIKACIJE

Šematisizovane ikonografske predstave (Bruck, 1961)

FORTIFIKACIJE I

Kataloški broj 2007.

Kataloški broj 2008.

Kataloški broj 2009.

Kataloški broj 2013.

Kataloški broj 2108.

Kataloški broj 2109.

Kataloški broj 2110.

Kataloški broj 2111.

Kataloški broj 2117.

Kataloški broj 2203.

Kataloški broj 2207.

Kataloški broj 2304.

Kataloški broj 2749.

Kataloški broj 2786.

Kataloški broj 2787.

Kataloški broj 2788.

Kataloški broj 2789.

Kataloški broj 2790.

FORTIFIKACIJE II

Kataloški broj 3000.

Kataloški broj 3016.

Kataloški broj 3017.

Kataloški broj 3018.

Kataloški broj 2206.

Kataloški broj 2114.

Kataloški broj 2012.

Kataloški broj 2303.

Kataloški broj 2116.

Kataloški broj 2602.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Vojna ikonografija se u znatnoj meri menja u odnosu na onu iz perioda principata, ali istovremeno pokušavajući da zadrži one ključne, praiskonski rimske, elemente koji su joj vekovima davali identitet. Čak i hrišćanstvo, koje je izvršilo ozbiljan uticaj na nju nije uspelo da promeni ključne, tradicionalne, elemente.

Dok je u ranijim vekovima dominirala „blaga“ i trijumfalna scena pobede, period dominata doneo je izraženiju brutalnost. Iako neke od scena, kao na primer zarobljenici ispod trofejnog oružja sa varijacijama te teme i dalje postoje u globalnoj vojnoj ikonografiji takva scena ne dominira. Agresivnost ikonografije se prenosi na fizičko uništenje, a ne samo pobedu neprijatelja. Scene u kojima konjanik ili pešak probadaju palog neprijatelja (varijante pali pešak ili pali konjanik sa konjem) - *Debellator hostium* sve više uzimaju maha. Brutalne scene ne idu samo u pravcu poniženja neprijatelja, već ka njegovom masakriranju, skoro u svojstvu osvete. U scenama nema milosti iako su praćene sa legendama VIRTVS AVGVSTI ili FEL TEMP REPARATIO. Fizičko uništenje, a ne prosto poraz neprijatelja se na ovaj način direktno povezuje sa obnovom sretnih vremena.

Ove scene izuzetno su zastupljene na primercima novca kovanog tokom četvrte i pete decenije IV veka (340-360).

Scene blažeg karaktera sa vojnikom koji vuče zarobljenika ili stoji iznad njega sa trofejima, praćene su nešto drugačijim reversnim legendama – VIRTVS EXERCITVS i GLORIA EXERCITVS. Ova razlika koja prati legende i dalje se poziva na stare principe rimske tradicije Virtus i Honos, kao i na slavu koja prati rimsku vojsku. Kontrast pobeđe i fizičkog istrebljenja u ovim slučajevima je veoma jasan.

U surovosti se ističu i dekorativne šeme na štitovima u Noticiji Dignitatum. Pojava amblema sa glavama nabijenim na kolac nije u duhu klasične rimske tradicije. Iako u borbama rimska vojska nije bila poznata po blagom postupanju a fizičko uništavanje populacija je poznato kroz vekove, ovakva reputacija nikada nije bila deo oficijelne ikonografije.

Rimska državna ideologija vekovima je fokusirana na vojni uspeh i na vrline od praiskona poznate kao *virtus, honos, concordia, fides, clementia*, što je izvorno je ideologija vodeće političke klase u Republici¹. Istrajnost ovih idealova nastavlja se tokom kasne antike. Njima se zadržava ili zadobija legitimitet carske vlasti, na bazi tradicionalnosti koja seže do republike i avgusta. Legende sa ovim sloganima opastaće ma rimskom nov-

¹ Arsenijević, 2005: 160.

cu decenijama nakon Konstantina, bez obzira na upliv novoproklamovanih hrišćanskih idealja koji nisu mogli lako potisnuti rimsku tradiciju usađenu u srž klasične rimske populacije.

Ono što je uočeno jeste razlika u ciljnim grupama kojima su namenjene ikonografske poruke zastupljene na različitim nominalima. Brutalne scene ubijanja neprijatelja javljaju se na bronzanom novcu koji je namenjen širokim narodnim masama. Korisnici bronzanog novca bili su neminovno upravo oni koji su najviše bili izloženi udarima varvara. Oni su tražili sigurnost, ali i osvetu neprijateljima carstva, pa je srova brutalnost bila upravo ono što je običan narod i tražio od imperatora.

Statične scene imperatora kao trijumfatora nad neprijateljem koji kleči poražen nalaze se na zlatnom novcu. U ovaj kontekst ulaze i dostojanstvene scene imperatora koji samostalno stoji pod vojnom opremom i sa insignijama, kopljem, štitom i sličnim varijacijama. Zlatni novac je bio namenjen znatno užem krugu podanika, pre svega krugu onih koji su bili uključeni u državne poslove i mnogo bolje poznavali opštu situaciju - nemoć u državi. Grupi tako dobro upućenoj u stanje carstva, slati sliku neprijatelja koji je uništavan u trenutcima kada država jedva ima kontrolu nad granicama bilo bi iritantno i provokativno.

Drugi odgovor na različitost scena ponovo leži u materijalu od koga je kovan novac. Zlato je korišćeno prilikom plaćanja varvarskim plemenima, te su i scene prilagođene ciljnoj grupi kojoj je novac plasiran. Značajne količine solida su plasirane i otkrivane na prostoru Barbarikuma - Severna Srbija, pre svega Banat, Rumunija, zapadna Ukrajina². Brutalnim scenama uništavanja neprijatelja nije bilo mesto u diplomatskoj misiji koju je novac "sprovodio" mađu varvarima. Solidi su mogli biti poslati ili kao deo plate za vojne usluge ili kao deo danka varvarskim poglavicama, a možda i kao deo trgovačkog lanca ili plena prilikom nekog od upada.

Specifičnos vojne ikonografije vezane za scene i kompozicije korišćene na solidima ogleda se i na drugi način u ciljnoj grupi koju čine varvarska plemena. Promene u kovanju do kojih je povremeno dolazilo i koje se ogledaju u degradaciji novca korišćenjem bakarnih i bronzanih varijanti presvučenih srebrnim ili zlatnim slojem (suberati) dovode su do neverice i sukoba. Varvarske vođe i trupe insistirale su na isplatama u zlatu, možda

² Eremić, 2014

dodatno i zbog toga što je zlatne nominale bilo lakše testirati na verodostojnost materijala u odnosu na druge metale³.

U pomenutom radu D. Eremić iznosi niz argumenata kako je novac korišćen u varvarskoj sredini⁴. Od posebnog je značaja činjenica da je u pitanju novac koji je nađen na teritoriji populacije koja nije imala monetarni sistem. Rimska ikonografija bila je prijatriva za varvare i često su zlatnici bušeni i nošeni kao deo nakita (Kataloški broj 3403). Podjednako popularne su bile i aversne i reversne scene. Ova činjenica ide u prilog izostavljanju brutalnih scena iz poruka koje su prenošene iz carstva u Barbarikum.

Pretvaranje novca, pre svega zlatnog i srebrnog u razne forme nakita ili funkcionalne delove odeće spada među tradicije koje su se očuvale sve do XX veka, pogotovo među balkanskim narodima. Ova tradicija se i kod našeg naroda prati u ruralnim sredinama skoro do pre pedesetak godina. Kod varvara V i VI veka ova pojava se uočava i među pri-padnicima najznamenitijih porodica iz plemena. Tako se na primer solid Honorija koristi kao osnovni element u pravljenju fibule u okvirima Teodorihovog kraljevstva⁵.

Prikazi na standardnim reversima, na novcu koji je ostao sačuvan, a da nije pretopljeni su oni koji prikazuju imperatora, Viktoriju, Romu i Konstantinopolis, kao i kombinacija predstava na kojima su predstavljeni Imperator i Viktorija. Svi ovi prikazi su vrlo karakteristični za period IV veka.

U praćenju ikonografskog koncepta, kako je u prethodnim poglavljima pokrenuto pitanje od velikog značaja je nominal novca koji se kuje. Samim tim moguće je predvideti ciljnu grupu do koje će vizuelna poruka moći da stigne.

Za analizu ikonografskih istraživanja u velikoj meri je veći uticaj imao zlatan novac, ali ne zbog svoje nominalne vrednosti. Generalno krupniji nominali nisu bili toliko u cirkulaciji da bi se izlizali pa su i predstave mnogo oštريje i moguće je uočiti detalje kojih obično nema na bronzanom novcu.

Značajno su doprineli i srebrni milijariji, zlatne i srebrne multiple koji nisu bili namenjeni standardnoj monetarnoj cirkulaciji. Ovu vrstu novca uveo je Konstantin I, a bio je namenjen davanju u vidu poklona visokim činovnicima za rođendane ili posebnim

3 Vasić, 1995: 332.

4 Eremić, 2014

5 Brogiolo, 2008: 370-373.

povodima - *dies imperii* (poput stupanja na presto).

Na žalost predstave kasne antike su u velikoj meri stereotipne. Stil portreta se u znatnoj meri menja. Do posebnog izražaja dolaze stilske razlike između zapadnih i istočnih kovnica.

Orijentalizirajući stil, počinje još u vreme vojničkih careva, pre svega od Galijena. Tokom tetrarhije on će dostići vrhunac. Njega je lako uočiti u balkanskim kovnicama, pre svega u Sisciji, Tesalonici i Herakleji Tračkoj. Odlika ovog stila je svođenje crta na one najkarakterističnije uz zadržavanje tendencija da se ispolji dekorativnost, pogotovo u prikazu kose, brade i očiju, uz izrazitu klasičnu istočnačku simetriju⁶.

Zapadne kovnice s druge strane otiske su u pravcu preuveličavanja predstava i nagašavanje veze vladara sa božanstvima. Poprsja ili glave vladara zauzimaju cela polja, a u pojedinim slučajevima se radi veličine predstave izostavi i sama legenda⁷.

Problem u vezivanju predstava i vladara ponekad je morao biti ignorisan jer nije bio realan. U vreme tetrarhije čitav niz scena kovan je za sve vladare iako je kovnica bila pod upravom samo jednog. Revers je bio isti a menjana je aversna predstava koja je često i sama po sebi mogla biti problematična ako se postavi pitanje da li su blagovremeno ili uopšte stizali portreti ostalih tetrarha.

U ikonografiji se gubi identitet vojske mukotrpno kreiran vekovima tokom principata. Nestaju legende i simboli legija. Vojnici se predstavljaju tipizirano, po ustaljenoj šemi. Insignije ne nose oznaće jedinica već ili standardne votivne legende ili još češće Hristov monogram. Labarum sa monogramom doveo je do potpunog obezličenja jedinice koje se sada samo u ime Hristovo bore sa neprijateljima. Čest je i slučaj da na vexillumima koje nose vojnici nema nikakvih simbola.

Grafičke predstave u izvorima, pre svega u Noticiji Dignitatum, takođe prate ovaj trend kada je Ilirik u pitanju što nije slučaj sa drugim krajevima carstva.

Razlog u ovome obezličenju verovatno treba tražiti u reformi vojske koja je dovela do podela jezgra trupa na one elitne – mobilne (*comitatenses*) i pogranične (*limitanei*). Jezgro jedinica sa dugom tradicijom iz odbrane Ilirika ostalo je u ovoj reformi među pograničnim trupama iako su upravo iz njihovih redova uzeti vojnici koji su činili elitu

⁶ Vasić 1991: 52-53

⁷ Vasić 1991: 52-53

mobilne vojske.

Objašnjenje ovakvog stanja treba tražiti u više pravaca:

Prvi je niz građanskih ratova koji je potresao carstvo gde su jedinice careva i preten- denata bile uništavane ili rasformirane, te je obezličavanjem uklonjena mogućnost neke tradicije koja bi se mogla vezati za njihovu „neslavnu“ prošlost sa poraženim vojskovo- đom.

Drugi je moguće brzo uništavanje jedinica i u borbama sa varvarima, te fluidnim stanjem u vezi sa regrutacijom i popunom brojnog stanja. Vrlo je moguće da se izbegava- lo favorizovanje tradicije i imena jedinica, pre svega u carskoj propagandi i ikonografiji kako bi se izbegli potencijalni šokovi koje je moglo izazvati njihovo uništenje (poput poraza u Teutoburškoj šumi).

Treći razlog leži u samom brojnom sastavu jedinica, pre svega legija koje su posta- le samo bleda senka trupa iz perioda principata. Svođenje brojnosti na 30% nekadašnjeg sastava ili čak možda u nekim slučajevima i manje otupilo je njihovu osnovnu udarnu moć. Ove jedinice samim tim nisu ni bile u stanju da zasluže ili opravdaju ime koje su tradicionalno nosile. Bez ratnih uspeha one su ostale samo stavka u carskim listinzima. Od ovoga odstupaju samo dve legije *V Iovia* i *VI Herculia* koje su se vojnim uspesima nametnule kao jedinice po čuvenju i ostale zabeležene poimenice u izvorima.

Predstave neprijatelja se u značajnoj meri šematizuju i gube nacionalni identitet u većini slučajeva. Zarobljenici gube nacionalne karakteristike i svode se najčešće na bazičnu ljudsku figuru. Izuzetak od ovog pravila predstavljaju frigijske kape koje oprede- ljuju poraženog neprijatelja kao pripadnika istočnih naroda.

Trofeji koje nosi pobednik (rimski vojnik – imperator) pretstavljaju se u formi rim- skog, a ne neprijateljskog, oružja. Tipični rimski ovalni štitovi, muskulaturni oklop ili klasičan šlem prikazuju ono što bi trebalo da bude oružje neprijatelja - sada ratni plen. Veoma su retki primeri da se na trofejima umesto šlema prikazuje frigijska kapa, galski štit ili drugi komadi opreme tako karakteristični za poraženog neprijatelja.

Način dekorisanja i obeležavanja štitova koji se opisuje u rukopisima potvrđen je na reljefima i državne propagande i privatnih spomenika. Raskorak u ovom konceptu ide u pravcu preciznije identifikacije i direktnih analogija koje je teško međusobno povezati. Hrišćanska ikonografija, usko povezana - skoro mitski sa Konstantinovim ediktom nije

ostavila ozbiljnog traga na dekorativnim šemama štitova IV veka u Noticiji Dignitatum. Tek se od Konstancija počinje javljati na reljefnim predstavama i nepromenjena nastavlja da postoji do Justinijana.

Kao ikonografski pretstavljeni neprijatelji nikada se ne pojavljuju Rimljani iako ovaj period obiluje građanskim ratovima i usurpacijama, osim u slučaju Konstantinovog slavoluka. Neprijatelj je uvek varvarin.

Čak i nakon velikih pobeda, kao što je ona na Milvijskom mostu, Konstantin se prikazuje kako stoji sa insignijama i legendom HOC VICTOR ERIS, ali bez pobeđenog neprijatelja. Sličan princip pojavljuje se i kod drugih imperatora koji su porazili Rimljane u građanskim ratovima.

Tradicionalnost u okvirima ikonografije uočava se u mnogim segmentima. Korišćenje simbolike iz vremena principata i slogana iz vremena koji sežu do poslednjih vekova republike utiče na težinu poruke koja je ukazivala na stabilnost i kontinuitet vlasti, pogotovo kod imperatora koji su došli na vlast tokom građanskih ratova ili su izabrani od vojnika kojima su komandovali.

Vegecijevi komentari koji govore o problemima discipline u vojsci u potpunosti su potvrđeni vojnom ikonografijom kasne antike. Dok sa jedne strane carska propaganda plasirana pre svega preko novca pokušava da insistira na potpuno opremljenim vojnicima, elementi koji potiču iz privatnih izvora - pre svega nagdrobni spomenici absolutno potvrđuju pisane izvore. Međutim vojničke predstave takođe počinju da bivaju degradirane, čak i u carskim okvirima. Primeri vojnika samo u tunikama se javljaju i na javnim spomenicima (Galerijev slavoluk, Konstantinov slavoluk, Arkadijev stub), ali kako vreme odmiče i na novcu, na reversnim predstavama.

Komentari u kojima se naglašava da su mnogi porazi posledica nediscipline koja se ogleda najviše u nenošenju šлемova i oklopa vide se kroz većinu spomenika. Vojnici i oficiri nisu pratili trend carske politike i njihove figure su isklesane i bez oklopa i bez šlemova. Od ovog principa odstupa nekoliko izuzetaka, od kojih je primer oficira sa sar-kofaga iz Šida najizrazitiji.

Konstantinovi vojnici koji su razbili Maksencijeve jedinice kod Milvijskog mosta takođe ne nose oklope, dok se razbijena neprijateljska pešadija opremljena ljuspastim oklopima davi u Tibru.

Kratki mačevi zadržali su značajan procenat među ikonografskim predstavama, pogotovo kada su u pitanju lica višeg ranga ili imperatori. Ovo je značajno s obzirom na sveobuhvatnu dominaciju dugih mačeva na bojnom polju i među nalazima. Prema nalazima i opštoj situaciji u kasnoantičkoj arheologiji dugi mač je osnovno sredstvo za borbu. Situacija koju srećemo u ikonografiji u velikoj meri je drugačija.

Od sedam nadgrobnih spomenika konjanika i vojnika Legio XI Claudia, samo jedan nosi mač. Retki su prikazi mačeva, uglavnom luksuznijih primeraka, koji se javljaju za pojasom viših dostojanstvenika. Na mozaicima, javnim spomenicima, novcu i ostalim nosiocima ikonografskih predstava mačeva ili nema ili su retki. Ovakva situacija definitivno potvrđuje da je tokom kasne antike koplje činilo osnovno oružje vojnika sa stanovišta vojne ikonografije. Generalno se u ikonografiji tretiraju kao osnovno oružje kako pešaka, tako i konjanika. Štitovi čine uz koplja jedan od standardnih elemenata borbenog kompleta vojnika, kako pešadije, tako i konjice.

Tradicija koplja, kao osnovnog oružja, je praiskonska i vuče poreklo u mitske periode trojanskog rata i antičke grčke. Ona je jača od situacije na terenu, jača od prakse dokazane kod vojnika.

Prilikom prikazivanja oružja i opreme vršena je redukcija ili umanjivanje pojedinih delova kako bi se istakla ljudska figura. Veličina štitova je smanjivana u odnosu na realnu. Delovi šlemova, poput obrazina, vratobrana, kaiševa ili nazalnih štitnika su svesno izostavljeni da bi se istaklo lice vladara ili pokojnika.

Moglo bi se zaključiti da se među predmetima koji nose obeležja kasnoantičke vojne ikonografije leži začetak "vojničkih memorabilija". Niz utilitarnih predmeta, poput pehara iz Kelna nosio je obeležja i simboliku nekoliko vojnih odreda. Predmet sa više različitih dekorativnih šema nije mogao biti oproštajni poklon saboraca neke jedinice. U tom slučaju bi se na predmetu nalazila samo jedna šema - poslednje jedinice u kojoj je vojnik služio. Ostaje otvorena mogućnost da su možda pripadnici više odreda iz sastava jednog korpusa poklonili komandantu uspomenu na trupe kojima je u nekoj kampanji komandovao. Predmet sa više različitih dekorativnih šema mogao je naručiti vlasnik da ga podseti na sve one odrede u kojima je proveo vojničku karijeru.

Utilitarni predmeti, pre svega oni koji nose dekorativne šeme (shield patterns) na prikazanim štitovima su ključni dokaz koji potvrđuje da je Noticija Dignitatum u origi-

nalu bila bazirana na autentičnim dekorativnim šemama i da nisu ad hoc fabrikacija prepisivača. Razlike i nedoslednosti koje su prouzrokovale ovakav stav u novijoj literaturi nesumnjivo utiču na apsolutnu pouzdanost interpretacije, ali je i dalje čine mogućom.

Vojna ikonografija kasne antike s jedne strane pokušala je da zadrži stare tradicije i korene bez obzira na sve promene koji su se dešavale na spoljnom i unutrašnjem planu. S druge strane pokušala je da inkorporira novi poredak, pojavu hrišćanstva i upliv novih populacija koje su se naseljavale na teritoriju carstva. Tako se na u jedinstvenom ikonografskom konceptu sreće tradicionalna, paganska Viktorija sa hrišćanskim labarumom i zarobljenikom koji preklinje za milost u trenutku kada carstvo jedva uspeva da održi liniju odbrane na granicama.

Kroz ikonografiju uopšte Rim je nametao svoje vrednosti varvarima koji su prvo ušli u vojsku a potom i sve dublje u državni aparbat. Ovo se ogleda i u varvarskej umetnosti nastaloj na teritoriji carstva ili produkciji rimske radionice za varvarsku populaciju.

Ekonomska kriza je u velikoj meri uticala na razvoj i elemente ikonografije. Podizanje javnih zgrada ako izuzmemo prestonice skoro da prestaje. Na nadgrobnim spomenicima sve je manje reljefa. Proizvodi umetničkih radionica svesu redi. Isključivanje pograničnih trupa iz operacija širih razmara vodilo je njihovom daljem degradiranju. Nakon hunske najezde značajan deo Ilirika je zapusteo ili je prepušten varvarima. Slom koji je usledio bio je konačan pre svega u umetnosti. Pojedini predmeti povezani sa vojskom, poput bronznih kandelabara sa predstavama vojnika nastavili su sa ikonografskim tradicijama antike. Međutim njihova malobrojnosc označila je i prestanak prisustva trupa što je samim tim obeležilo kraj rimskog carstva na ovim prostorima.

VARVARIZACIJA VOJSKE I EVOLUCIJA IKONOGRAFSKIH PREDSTAVA

Degradacija opštih vrednosti i varvarizacija vojske pre svega uticali su na gubljenje one stare tradicije koja je pratila ranocarske legije. Iako bi se po listama jedinica iz Noticije Dignitatum moglo pomisliti suprotno, upravo ikonografija i svi nalazi ukazuju suprotno. Iako brojne predstave vojske sve sa insignijama nisu retke, one su postale bezlične i šablonske. Simbolišu vojsku uopšte i nema traga identitetu jedinica. Redukcija legija, dezorganizacija i dezintegracija strukture vojske, uključivanje varvara u rimsku vojsku koja nikad nije prihvatile identitet i tradiciju nekad elitnih legija postaju više nego očigledni. „Legionarski novac“ poznat iz vremena principata potpuno nestaje¹.

Kada i zašto je počela varvarizacija vojske nije jednostavno pitanje. Legionari se od II veka regrutuju u provincijama u trenutku kada «novozasluženi» rimski građani još nose dosta karakteristika autohtonih plemena. Još u vreme republike varvari su primani u pomoćne jedinice (*auxilia*), a mnoga su plemena kao federati (*foederati*) učestvovali u ratovima u okvirima rimske vojske. Sve manje beneficija koja je vojska dobijala, sve više opasnosti kojima su trupe bile izložene uticalo je na opadanje popularnosti među starim rimskim građanstvom. Situacija je konačno eskalirala u IV veku kada je došlo do potpunog raspada sistema organizacije i ustrojstva regrutacije.

Naseljavanje varvara na rimskim teritorijama donelo je novu krv vojsci ali ne i kvalitet u svakom pogledu. S jedne strane Konstantin regrutuje neke od elitnih pomoćnih jedinica među varvarima iz Barbarikuma. Ovaj princip da se jedinice regrutuju sa prostora van carstva pod njim postaće skoro osnovni princip. Ovi plaćenici nisu pod političkim uticajem, niti dolaze sa predrasudama rimskih građana. Veliki broj zarobljenika iz germanskih i keltskih plemena regrutovan je u vojsku. Tokom 322. godine naseljava desetine hiljada Sarmata po provincijama, što se ponavlja i pod Konstancijem 358. godine. Teodosije i Gracijan sklapaju ugovor o naseljavanju Gota na teritoriji carstva koji donekle menja ceo koncept regrutacije varvara. Od 380. oni koji su naseljeni u Panoniji i Trakiji ulaze u sastav vojske sa svojim kraljevima i pod komandom svojih vođa što konačno

1 Arsenijević 7

razbija i sistem uređenog komandovanja². Rimljani i praktično gube komandnu kontrolu nad sopstvenom vojskom.

Nesumnjivo je da se u vojnoj ikonografiji uopšte primenjivao princip elite, odnosno da su svoje predstave na novcu dobijale samo najznačajnije trupe, koje su u pohodima i pratile imperatora. Iz istorije kasnog Rimskog Carstva poznato nam je da je vojska mahom bila sastavljena i od jedinica lošijeg kvaliteta (*numeri, cunei*) i varvara (*foederati*) koji su pokušavali da zadrže liniju odbrane na limesu.

Vegecije u svojoj raspravi o ratnoj veštini pominje aktivnu upotrebu lakih konjaničkih naoružanih džilitima, strelaca i praćkaša, kao vojнике pete borbene linije. Plotun strela ili projektila usmeren na neprijatelja mogao je imati poražavajući efekat na organizaciju borbene linije, a imao je zaštitni efekat prilikom opsade ili odbrane utvrđenih uporišta. Vegecije čak preporučuje upotrebu ovih lakih i mobilnih jedinica protiv bojnih slonova. Strelci i praćkaši mogli su efikasno biti upotrebljeni i u mornaričkim operacijama na moru i rekama. U ranom carstvu svakako da je ovim lakinim jedinicama posvećivana veća pažnja zbog jednostavnosti, jeftinog opremanja i visoke mobilnosti. Prikazani su i na Trajanovom stubu u Rimu. Kasna antika ostavila je ove jedinice po strani. One se ne pojavljuju u ikonografskim izvorima. O prisustvu ovih jedinica na limesu u Iliriku već je bilo pisano³. Stoga njihovo nepostojanje u ikonografskim izvorima treba objasniti drugim razlozima. Vegecije upućuje na to da vojниke treba trenirati svestrano u upotrebi raznovrsnog oružja. Ako je teška pešadija bila obučena da koristi praće i plumbate tada potreba za specijalizovanim jedinicama praktično nestaje. Praćkaš sa Galerijevog slavoluka sigurno se ne bi mogao okarakterisati kao laki pešak kakav je prikazan na Trajanovom stubu. U slučaju potrebe bilo koji deo jedinice je mogao preuzeti određenu ulogu.

Legije koje ostaju u kasnoj antici na prostoru Ilirika samo su bledi tragovi nekada elitnih trupa. U Meziji Primi IIII Flavia i VII Claudia, ostaju skoro neprimetne. Nalazi koji bi se mogli vezati za njih u ovo doba postaju retki. S druge strane u Panoniji Sekundi situacija se u mnogome menja s dolaskom novih jedinica. Dok za građevinske aktivnosti mezijskih legija u ovom periodu nemamo pouzdanih tragova, panonske legije aktivno učestvuju u građevinskim poduhvatima.

² Mirković, 1994:96

³ Vujović, 2007; Vujović, 2009.

UTICAJ HRIŠĆANSTVA NA VOJNU IKONOGRAFIJU

Hrišćanstvo je tek u godinama nakon Milanskog edikta počelo da se inkorporira prvo u carsku ikonografiju, da bi se uskoro nametnulo u svim elementima prikazivanja. Reversne predstave imperatora nisu bitno promenjene u odnosu na ranije periode. Relativno je mali broj predstava na kojima se uočavaju hrišćanski motivi.

Prelomni momenat za uvođenje hrišćanskih simbola u rimsku vojsku je svakako bitka kod Milvijskog mosta 28. oktobra 312. godine. Ovaj događaj opisuju Laktancije¹ i Eusebije², naravno ističući hrišćanske elemente cele priče. Ali ova bitka ne označava i trenutak kada oni realno ulaze u upotrebu. Svi kasniji izvori, pogotovo hrišćanski pokušavaju da skoro mitološki formiraju priču o pobedi hrišćanstva ali ona ne nalazi potvrdu u samoj arheologiji. Na svim predstavama koji neposredno pratе Konstantinovu победу hrišćanskih simbola nema. Nema ih na aversnim i reversnim predstavama Konstantinovog kovanja, a nema ih ni na Konstantinovom slavoluku u Rimu. Sva ikonografija je tradicionalno paganska, ne pojavljuju se ni krst ni

Sarkofag Anastasija, Rim
(T. II-28)

1 Lactantius, *De mortibus Persecutorum* XLIV: *Iam mota inter eos fuerant arma civilia. Et quamvis se Maxentius Romae contineret, quod responsum acceperat peritulum esse, si extra portas urbis exisset, tamen bellum per idoneos duces gerebatur.* 2 Plus virium Maxentio erat, quod et patris sui exercitum receperat a Severo et suum proprium de Mauris atque Gaetulis nuper extraxerat. 3 Dimicatum, et Maxentiani milites praevalebant, donec postea confirmato animo Constantinus et ad utrumque paratus copias omnes ad urbem proprius admovit et a regione pontis Mulyii consedit. 4 Imminebat dies quo Maxentius imperium ceperat, qui est a.d. sextum Kalendas Novembres, et quinquennalia terminabantur. 5 Commonitus est in quiete Constantinus, ut caeleste signum dei notaret in scutis atque ita proelium committeret. Facit ut iussus est et transversa X littera, summo capite circumflexo, Christum in scutis notat. Quo signo armatus exercitus capit ferrum. Procedit hostis obviam sine imperatore pontemque transgreditur, acies pari fronte concurrunt, summa vi utrimque pugnatur: Neque his fuga nota neque illis.

2 Eusebius, *Vita Constantini* I:28-30; Eusebius *Historia Ecclesiastica* VIII: 2.

Hristov monogram niti drugi ranohrišćanski simboli. Insignije su klasične rimske - signumi, veksilumi, dracones - ne samo na spolijama iz doba principata u čemu bi se možda moglo tražiti opravdanje, već i na autentičnim delovima izrađenim u Konstantinovo vreme. Hrišćanski pisci kažu da su Konstantinovi vojnici potaknuti imperatorovom vizijom naslikali na svojim štitovima Hristogram i pod tim znamenjem krenuli u borbu. Međutim ovaj ključni detalj u velikoj meri nedostaje u rimskoj ikonografiji. Samo na reljefima Teodosijevog stuba i na bazi Arkadijevog stuba iz Konstantinopola vojnici nose Hristovo znamenje na štitu. Na šemama Noticije Dignitatum ovog znamenja takođe nema što je još više zbunjujuće, pogotovo kada smo svesni da su nam svi dostupni primerci kopije iz srednjeg veka kojim je hrišćanstvo apsolutno dominiralo. Samo nekoliko štitova se može povezati uopšte sa motivima krsta, ali se samo uz veliku rezervu mogu opisati kao potencijalni element hrišćanske ikonografije.

Uticaja hrišćanstva na ikonografiju Konstantina Velikog skoro da nema. Veoma je mali broj predstava, pre svega na novcu koji se mogu vezati za novo priznatu religiju. Ovakva situacija ide u prilog sumnjama o Konstantinovim intimnim vezama sa hrišćanstvom.

Među retkim primerima koji se vezuju za Konstantinove veze sa hrišćanstvom je predstava Konstantina na srebrnom medaljonu iz Ticinuma, kovanom 315. godine, na čijem frontalnom delu šlema se nalazi aplikacija sa Hristovim monogramom (T. III-10). Hristov monogram se zatim pojavljuje na seriji novca kovanog u Sisciji tokom 319 i traje u jasnijoj ili čak pojednostavljenoj formi sve do 324. godine. Sumnju u agresivnu prohrišćansku propagandu podgreva i činjenica da je kovanje iz Ticinuma jedinstveni primerak, kao i da je u pitanju medaljon, a ne novac koji se nalazi u široj cirkulaciji.

Štit sa Hristovim monogramom pripadnika pratrne imperatora Justinijana
T. V-9

Kataloški broj 2781.

Novac sa predstavom Hristovog monograma na šlemu (Odahl, 2004: 149)

Kataloški broj 2782.

Medaljoni kovani neposredno nakon bitke, sa reversnim scenama trijumfa značajni su iz više razloga. Na aversu su jedan pored drugog prikazani Konstantin i Sol, rame uz rame kao ravnopravni vladari ovozemaljskog i božanskog. Na reversu su prikazani Konstantin, Viktorija i Mars u trijumfalnoj procesiji. Ako je neverovatna vizija hristovih simbola uticala sudbonosno na ishod bitke sa Maksencijem zar se ne bi pojavila odmah i bez drugih božanstava. Kako to da se Konstantin prikazuje sa Solom a ne sa Hristom i zar paganska božanstva u trijumfu nisu u suprotnosti sa monoteističkim karakterom religije koja je ostavila tako snažan uticaj na «novog Romula». I. Popović ne vidi ovaj raskorak kao drastičan i povezuje vizije Hrista i Sola³.

Labarum se u ikonografiji ne pojavljuje do 326/327. godine, kao i prvi put sa samim imperatorom koji ga nosi u rukama. Ovo se dešava u vreme kada Konstantin konačno slama Licinija nakon bitke kod Hrizopolja i postaje jedini gospodar, ponovo ujedinjenog carstva.

Iako postoje sumnje o ličnoj Konstantinovoj povezanosti sa hrišćanstvom za njegove sinove u to nema osnove. Svi su bili poklonici Hristovog monoteizma. Upravo stoga, tek se nakon Konstantinove smrti može smatrati da je započela agresivna propaganda hrišćanstva u državnim okvirima i njen uticaj na ikonografiju.

Ikonografski Hristov monogram nastavlja da se pojavljuje i u kasnjem periodu, pre svega tokom VI veka, u vreme vladavine imperatora Justinijana I (527-565). Jedan od pripadnika njegove pratnje na mozaiku bazilike San Vitale iz Ravene nosi upravo štit sa ovakvom predstavom (T. V-9).

Hrišćanski istoričari i vojni teoretičari poput Amijana Marcelina i Flavija Vegecija Renata takođe zagonetno ne pominju nikakve hrišćanske insignije pod kojima su vojnici odlazili u rat. Tradicionalne rimske insignije prisutne su u njihovim tekstovima: *aquila* i *draco* kod Amijana Marcelina, dok Vegecije pored njih pominje i *imago*. Komentari ovih autora su donekle u koliziji sa ikonografskim predstavama nakon Konstantinove vladavine. Da li razliku u propagandi i situaciji na terenu među jedinicama pravdati praktičnim razlozima među vojskom koja je odstupala od carske propagande ili je propaganda našla način da neutralnim, opštim, simbolom sve jedinice stavi pod jednu insigniju - Hristovu zastavu, labarum, možemo samo špekulisati.

³ Popović, 2010a: 147-162.

Može se pretpostaviti da je na taj način kompromisno cela vojska, a ne pojedine jedinice dobila na značaju. Ali i stare insignije bile su više opšte nego pojedinačnog karaktera. Stari veksilumi na reversnim predstavama bili su prazni i anonimni - na zastavama nije bilo određujućeg obeležja pod kojim su jedinice vekovima unazad marširale i umirale. Među ređe primere spadaju kovanja novca koja su nosila pečat u ratovima istaknutih jedinica, ali i tada je akcenat stavljan na njen simbol poput pegaza, lava ili bika koji su bili u krupnom planu, nikada ne na veksilumu ili nekom drugom obliku insignija.

S druge strane reversne predstave doživele su u pojedinim elementima radikalne izmene. Iako se ceo koncept predstave malo ili skoro uopšte nije promenio promenjeni su elementi carske vlasti i vojne komande. Figure, njihov položaj i stav zadržali su skoro sve elemente iz prethodnog perioda. Reversne legende su ostale iste.

Hristov monogram / Hristogram čini okosnicu promene i osnovni simbol hrišćanstva u ikonografiji. Krst kao simbol hrišćanstva ne javlja se do vremena Tedosija I (378-395). Pojava krsta na globu kao dodatnog ikonografskog elementa javlja se u isto vreme. Ovakvo datovanje predstavlja jasan *terminus post quem* za datovanje svih nalaza sa ovim ikonografskim predstavma⁴.

Uz figure imperatora pojavljuje se krst kao samostalan simbol (kataloški broj 3902). Umesto klasičnog skiptra pojavljuje se krst na dugačkoj dršci koju imperator nosi u rukama (kataloški broj 4000).

Zakletva mladih regruta na vernost imperatoru uključivala je i zakletvu Bogu, Hristu i Svetom duhu⁵. Ovakav karakter zakletve umnogome je uticao na karakter vojnika, pogotovo ako se u analizu uzmu osnovni postulati ranog hrišćanstva.

Umesto klasičnog veksiluma iz proteklih vekova javlja se labarum, koji postaje najznačajniji i naprikazivaniji element u carskoj i vojnoj ikonografiji. Jedna od karakteristika koje su primećene prilikom istraživanja ove problematike je da se predstave zarobljenika

⁴ Alföldi & Ross, 1959: 171.

⁵ Vegetius, *Liber II: V. Diligenter igitur lectis iunioribus animis corporibusque praestantibus, additis etiam exercitiis cotidianis quattuor uel eo amplius mensum, iussu auspiciisque inuictissimi principis legio formatur. Nam uicturis in cute punctis milites scripti, cum matriculis inseruntur, iurare solent; et ideo militiae sacramenta dicuntur. Iurant autem per Deum et Christum et sanctum Spiritum et per maiestatem imperatoris, quae secundum Deum generi humano diligenda est et colenda. Nam imperator cum Augusti nomen accepit, tamquam praesenti et corporali Deo fidelis est praestanda deuotio, inpendendus per uigil famulatus. Deo enim uel priuatus uel militans seruit, cum fideliter cum diligit qui Deo regnat auctore. Iurant autem milites omnia se strenue facturos, quae paeceperit imperator, numquam deserturos militiam nec mortem recusaturos pro Romana republica.*

ne pojavljuju u scenama na kojima su prikazane insignije već isključivo u scenama sa labarumom. Iako je koncept isti možda se prikaz zarobljenika sa hrišćanskim simbolikom može vezati za religiozni princip milosti prema pokorenima.

Na reljefu fragmenta sarkofaga Anastasija prikazana su dva vojnika ispod Hristovog monograma sa alfom i omegom iznad glava (T. II-28). Obojica stoje potpuno opušteno, zadovoljno, i u hrišćanskem kontekstu možda i blagosloveno. Težina tela iznesena je na po jednoj nozi dok je druga blago savijena. Obe ruke su na štitu. Jedna ga blago pridržava u uspravnom položaju dok je druga na njega oslonjena laktom, presavijena i na nju je položena glava. Cela scena odiše neobičnom i netipičnom relaksiranošću kada je u pitanju jedna vojnička predstava. Oba vojnika su istovetni i predstavljeni su kao slike u ogledalu.

Sve do konačnog pada Ilirika, uključujući Justinijanovu obnovu vojna ikonografija zadržala je tradicionalnu formu. Iskonsko rimske u pojedinim elementima nadživelo je pobedu hrišćanstva i nastavilo da postoji bez obzira na njeno pagansko / mitsko poreklo. Ovo se pre svega odnosi na kontinuirano predstavljanje Viktorije i Meduzine glave. Trenutak kada je hrišćanska ikonografija slomila otpor rimskog i krenula konačno u drugom evolutivnom smeru na posmatranom prostoru već nije imalo propagandni značaj. Istočno rimsko carstvo izgubilo je kontrolu nad balkanskim provincijama.

LITERATURA

SKRAĆENICE

RIC – Roman Imperial Coinage (Harold Mattingley and Edward A. Sydenham)

BMC – *Coins of the Roman Empire in the British Museum*

CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum

IMS – Inscriptions de la Mésie Supérieure

LRBC – Late Roman Bronze Coinage

Katalog Trir, 2007 - Demandt, A and Engemann, J. (eds.) 2007. Konstantin der Grosse. Mainz. Philipp von Zabern.

Katalog Rome and Barbarians - Aillagon, J..2008. *Rome and Barbarians. The Birth of a New World.* Milano. Skira.

Katalog Milanski edikt 2013 - Popović, I. Borić-Brešković, B. 2013. *Constantine the Great and the Edict of Milan 313.* Belgrade. National Museum Belgrade.

Antički portret - Katalog Antike Portrats Aus Jugoslavien. Frankfurt am Main. Museum Fur Vor - Und Frühgeschichte.

ANTIČKI IZVORI

VEGETIUS

Flavi Vegeti Renati Viri Inlustris Comitis, Epitoma Rei Militaris Libri IIII

<http://www.thelatinlibrary.com/vegetius.html> (latinski tekst)

NOTITIA DIGNITATUM

- Oxford, Bodleian library, western ms. 19854 - Canonici ms. misc. lat. 378, (fol.88v-170r).
- Paris, Bibliothèque nationale de France, latin ms. 9661, (fol.72r-146v).
- München, Bayerische Staatsbibliothek, ms. Clm. 10291: codex 1 = fol.1-170, (fol.88r-169v)
- München, Bayerische Staatsbibliothek, ms. Clm. 10291: codex 2 = fol.171-222, (fol.178v-222v)

AMIANUS MARCELINUS

- Ammiani Marcellini. Rerum Gestarum libri qui supersunt

<http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Ammian/home.html> (latinski tekst)

<http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Ammian/home.html>

(engleski prevod J. C. Rolfe, the Loeb Classical Library edition, 1939-1950)

- Амијан Мацелин. Историја. Београд, 1998. Просвета (српски превод)

EUSEBIUS

- Eusebius, Vita Constantini
- Eusebius Historia Ecclesiastica

LACTANTIUS

- Lactantius, De mortibus Persecutorum

LITERATURA

Aillagon, 2008.

Aillagon, J. 2008. *Rome and Barbarians. The Birth of a New World*. Milano. Skira.

Alföldi, 1932.

Alföldi, A. 1932. The Helmet of Constantine with the Christian Monogram. *Journal of Roman Studies*, Volume 22 Issue 01: 9-23.

Alföldy, 1956.

Alföldy, A. 1956. The Crisis of the Empire (A.D. 249 - 270). *Cambridge Ancient History vol XII: The Imperial Crisis and Recovery A. D. 193 – 324*. Pp. 165 – 231. Cambridge: Cambridge University Press.

Alföldi & Ross, 1959.

Alföldi, A. and Ross, M.C. 1959. Cornuti: A Teutonic Contingent in the Service of Constantine the Great and Its Decisive Role in the Battle at the Milvian Bridge. With a Discussion of Bronze Statuettes of Constantine the Great. *Dumbarton Oaks Papers* Vol. 13, (1959): 169+171-183.

Alfoeldy, 1971.

Alfoeldy, G. 1971. The Invasions of the People from the Rhine to the Black Sea. U: *Cambridge Ancient History XII* (The Imperial Crisis and Recovery AD 193-324: 138-165. Cambridge: Cambridge University Press.

Allmand, 2011.

Allmand, C. 2011. *The De Re Militari of Vegetius: The Reception, Transmission and Legacy of a Roman Text in the Middle Ages*. Cambridge. Cambridge University Press,

Arsenijević, 2005.

Arsenijević, M. 2005. *Summa Militaris na novcu i medaljonima doba Principata*

(doktorska disertacija, neobjavljen).

<http://www.scribd.com/doc/126375723/SUMMA-MILITARIS-NA-NOVCU-IMEDALjONIMA-DOBA-PRINCIPATA#scribd>

Bannikov, 2014.

Bannikov, A. V. 2014. Late Roman Auxilia and Constantine's "Vision". *World Applied Sciences Journal* 30 (11): 1656-1659.

DOI: 10.5829/idosi.wasj.2014.30.11.14230

Bennett, 1991.

Bennett, J. 1991. Plumbatae from Pitsunda (Pityus), Georgia, and some observations on their probable use. *Journal of Roman Military Equipment Studies* 2: 59-63.

Birk et al (eds.) 2014.

Birk, S. Kristensen, T. M. Poulsen, B. (eds.) 2014. *Using Images in Late Antiquity*. Oxford, Oxbow Books.

Bishop, 1988.

Bishop, M.C. *Cavalry Equipment of the Roman Army in the First Century A.D.* in Coulston, J.C. (ed.) 1988: Military Equipment and the Identity of Roman Soldiers. Proceedings of the Fourth Roman Military Equipment Conference, BAR International Series 394, Oxford.

Bishop, Coulston 2006.

Bishop, M.C., Coulston J.C.N. 2006. *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the Fall of Rome, Second edition*, Oxford: Oxbow Books.

Bohec, 2000.

Bohec, Y. L. 2000. *The Imperial Roman Army*. London and New York, Routledge.

Bojović, 1984.

Bojović, D. 1984. Rimski mač iz Singidunuma. *Vesnik vojnog muzeja* 30: 201-207. Beograd: Vojni muzej Beograd.

Борић-Брешковић, 1976.

Борић-Брешковић, Б. 1976. *Новац колоније Виминацијума у збирци Светозара Ст. Душанчића*. Београд. Музеј града Београда.

Borić-Brešković, 1991.

Borić-Brešković, B. 1991. Rimski republikanski novac. u: *Tri numizmatička legata univerziteta u Beogradu*: 29-36. Beograd. Filozofski fakultet, Centar za arheološka istraživanja.

Borić-Brešković, Vojvoda, 2013.

Borić-Brešković, B. Vojvoda, M. 2013. The Iconography of the Constantine the Great's Coinage. in: *Constantine the Great and the Edict of Milan 313 - The Birth of Christianity in the Roman Provinces on the soil of Serbia* (eds. I. Popović and B. Borić-Brešković): 218-234. Belgrade, National Museum Belgrade.

Brogiolo, 2008.

Brogiolo, G.P. 2008. The Ostrogoth Kingdom in Italy. in: *Rome and Barbarians. The Birth of a New World*. (ed. Aillagon, J.) 370-373. Milano. Skira.

Bruck, 1961

Bruck, G. 1961 Die spätömische Kupferprägung - Bestimmungsbuch für schlecht erhaltene Münzen , Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt.

Brunn, 1966.

Brunn, P. 1966. *The Roman Imperial Coinage. vol VII: Constantine and Licinius A.D. 313-337*. Sutherland, C. H. V., Litt, D and Carson R. A. G. (editors). London Spink and Son LTD.

Bugarski, 2005.

Bugarski, I. 2005. Ulomak poznorimskog paradnog šlema iz Singidunuma. *Singidunum* 4: 137-146. Beograd: Arheološki institut Beograd.

Busch, 2009.

Busch, A. 2009. Idee und Wirklichkeit - Die Schildbewaffnung Romischer Legionare im 2. Jahrhundert n. Chr. *Xanter Berichte 16. Waffen in Aktion ROMEC XVI*: 323-342. Mainz am Rhein. Verlag Philipp von Zabern.

Cambi, 2010.

Cambi, N. 2010. Roman Military Tropea From Dalmatia. *Radovi XVII ROMEC-a - Rimska vojna oprema u pogrebnom kontekstu*. pp. 9-22. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za arheologiju; Arheološki muzej u Zagrebu.

Campbell, 1994.

Campbell, B. 1994. *The Roman Army, 31 BC - 337 AD: A Sourcebook*. London: Routledge.

Chauvot, 2008.

Chauvot, A. 2008. Roman Representations of the Barbarians. in: *Rome and Barbarians. The Birth of a New World*. (ed. Aillagon, J.) 156-159. Milano. Skira.

Chicorius, 1896-1900.

Chicorius, C. 1896-1900. *Die Reliefs der Traianssäule I-III*. Berlin.

Coarelli, 2000.

Coarelli, F. 2000. *The Column of Trajan*. Colombo.

Colonna, 2008.

Colonna, C. 2008. The Missorium known as ‘Achilles’ Shield’. *Rome and Barbarians. The Birth of a New World*. (ed. Aillagon, J.) 78-79. Milano. Skira.

Conolly, 1990.

Conolly, P. 1990. *Rimska vojska*. Ljubljana. Mladinska knjiga.

Cowan, 2003.

Cowan, R. 2003. *Imperial Roman Legionary AD 161-284*. Oxford. Osprey Publishing.

Cracco Ruggini, 2008.

Cracco Ruggini, L. 2008. Rome and the Barbarians in Late Antiquity. in: *Rome and Barbarians. The Birth of a New World*. (ed. Aillagon, J.) 204-215. Milano. Skira.

Cracco Ruggini, 2008.

Cracco Ruggini, L. 2008. The Dyptich of Probus. in: *Rome and Barbarians. The Birth of a New World*. (ed. Aillagon, J.) 246-248. Milano. Skira.

Crnobrnja, Krunic, 1997.

Crnobrnja, A & Krunic, S. 1997. Vojna oprema i konjska orma. u: *Antička bronza Singidunuma* (ur. S. Krunic): 263-271. Beograd: Muzej grada Beograda.

Cvjetićanin, 2013.

Cvjetićanin, T. 2013. Personal Piety. Objects of the Christian Cult in Everyday Life. in: *Constantine the Great and the Edict of Milan 313 - The Birth of Christianity in the Roman Provinces on the soil of Serbia* (eds. I. Popović and B. Borić-Brešković): 206-217. Belgrade, National Museum Belgrade.

Dautova Ruševljan, Vujović, 2006.

Dautova Ruševljan, V. Vujović, M. 2006. *Rimska vojska u Sremu*. Novi Sad: Muzej Vojvodine.

Dautova Ruševljan, Vujović, 2011.

Dautova-Ruševljan, V. Vujović, M. 2011. Kasnoantički šlem iz Jarka. Novi Sad. Muzej Vojvodine.

Demandt, Engemann 2007.

Demandt, A. Engemann J. (Hrsgg.) 2007. *Imperator Caesar Flavius Constantinus – Konstantin der Große. Ausstellungskatalog*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern

Dixon and Southern, 2005.

Dixon, K. Southern. P. 2005. *The Roman Cavalry. From the First to the Third Century AD*. London. Routledge.

Dragojević – Josifovska, 1982.

Dragojević – Josifovska, B. 1982. Scupi et la région de Kumanovo. *Inscriptions de la Mésie Supérieure, Vol. VI*, Beograd, Centre D'Etudes Epigraphiques et Numismatiques de la Faculte de L'Universite de Beograd.

Drost & Estiot, 2010.

Drost, V. and Estiot, S. 2010. Maxence et le portrait militaire de l'empereur en Mattiobarbulus. *Revue Numismatique* 166 (2010): 435-445.

Dušanić, 1961.

Dušanić, S. 1961. Novac kolonije Viminacium i datumi iz rimske istorije sredine III veka. *Starinar XII*: 141-154.

Dušanić, 1995.

Dušanić, S. 1995. Imitator Alexandri and Redditor Libertatis. in: *The Age of Tetrarchs*. 76-99. Belgrade. Serbian Academy of Science and Arts.

Elton, 1997.

Elton, H. 1997. *Warfare in Roman Europe AD 350-425*. Oxford. Clarendon Press.

Enckevort and Willems, 1994.

Enckevort, H. and Willems, W. J. H. 1994. Roman cavalry helmets in ritual hoards from the Kops Plateau at Nijmegen, The Netherlands. *Journal Of Roman Military Equipment*

Studies. Volume 5: 125-137.

Emion, 2014.

Emion, M. 2014. «Christum in scutis notat» Le bouclier au chrisme des gardes impériaux dans l'Antiquité tardive. Journée des doctorants du GRHIS. Rouen. Université de Rouen.

Eremić, 2014.

Eremić, D. 2014. Coin finds beyond the Danube: functions of fourth century gold coins within barbarian societies. in C. Rowan & A. Bokern (eds), *Embodying Value: The Transformation of Objects in and from the Ancient World*, British Archaeological Reports International Series 2592 (2014): 121-130.

Estiot, 2008.

Estiot, S. 2008. Sine arcu sagittae: la représentation numismatique de plumbatae / mattiobarbuli aux IIIe – IVe siècles (279-307 de n. è.), *Numismatische Zeitschrift* 116.-117. Bd (Wien, 2008): 177-211.

Evans, 1993.

Evans, H. 1993. An Early Christian Sarcophagus from Rome. Lost and Found. *Metropolitan Museum Journal* 28: 77-84.

Feugere, 2010.

Feugere, M. 2010. *Weapons of the Romans*. Gloucestershire. The History Press.

Gassner et al. 2002.

Gassner, V. Jilek, S. Ladstatter, S. 2002. *Am Rande des Reiches, Die Römer in Österreich*. Wien. Verlag Carl Ueberreuter.

González, 2013.

González, S.M. 2013. The missorium of Theodosius: imperial elites and the Lusitanian countryside in the Later Roman Empire. in: *The Theodosian Age (A.D. 379-455) - Power,*

place, belief and learning at the end of the Western Empire. BAR International Series 2493. (García-Gasco, R. et al. eds): 91-98. Oxford. Archaeopress.

Grigg. 1983.

Grigg. R. Inconsistency and Lassitude: The Shield Emblems of the Notitia Dignitatum. The Journal of Roman Studies Vol. 73, (1983): 132-142. Published by: Society for the Promotion of Roman Studies

Article Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/300077>

Goldsworthy, 2000.

Goldsworthy, A. 2000. *Roman Warfare.* London. Cassell & Co.

Goldsworthy, 2003.

Goldsworthy, A., 2003. *Complete Roman Army,* London.

Halbertsma, 2008.

Halbertsma, R. B. 2008: The Helmet of Deurne (The Netherlands). in: *Rome and Barbarians. The Birth of a New World.* (ed. Aillagon, J.) 200-201. Milano. Skira.

Hannestad, 1986.

Hannestad, N. 1986. *Roman Art and Imperial Policy.* Moesgard. Jutland Archaeological Society.

Heather, 2008.

Heather, P. 2008. Consolidating the Limes. in: *Rome and Barbarians. The Birth of a New World.* (ed. Aillagon, J.) 196-199. Milano. Skira.

Hill, 1976.

Hill, P.V. 1976. *Late Roman Bronze Coinage A.D. 324-498.* London.

Ivanov et al. 2006.

Ivanov, R. Atanasov, G. Donevski, P. 2006. *History of Silistra Volume I: The Ancient Durostorum*. Silistra - Sofia. Municipality of Silistra.

Ivčević, 2010.

Ivčević, S. 2010. Project Tilurium - Roman Military Equipment. *Radovi XVII ROMEC-a - Rimska vojna oprema u pogrebnom kontekstu*. pp. 435-453. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za arheologiju; Arheološki muzej u Zagrebu.

James, 1986.

James, S. 1986. Evidence from Dura Europos for the origins of late roman Helmets. In: *Syria* 63, Fasc. 1/2 (1986), pp. 107–134. Institut Francais du Proche-Orient.

James, 1988.

James, S., 1988. The Fabricae: State Arms Factories of the Later Roman Empire,” in: *Military Equipment and the Identity of Roman Soldiers* (ed. J. C. N. Coulston): 281–285, BAR International Series 394, Oxford.

James, 2004.

James, S. *The Excavations at Dura-Europos conducted by Yale University and French Academy of Inscriptions and Letters 1928-1937. Final Report VII. The Arms and Armour and other Military Equipment*. London. The British Museum Press.

Jovanović, 1995.

Jovanović, A. 1995. A Contribution to Studies of the Late Roman Culture in Serbia. in: *The Age of Tetrarchs*. 156-165. Belgrade. Serbian Academy of Science and Arts.

Kent, 1981.

Kent, J. P. C. 1981. *The Roman Imperial Coinage volume VIII: The family of Constantine I A.D. 337-364*. London: Spink and Son Ltd.

Kent, 1994.

Kent, J. P. C. 1994. *The Roman Imperial Coinage volume X: The Divided Empire and the Fall of the Western Parts AD 395-491*. London: Spink and Son Ltd.

Kocsis, 1999.

Kocsis, L., 1999. A Cavalry Sports Helmet from Albertfalva. *Pannonia and Beyond. Studies in honour of Laszlo Barkoczi*. (Vaday, A. ed): 242-246. plates 691-693. Budapest.

Kocsis, 2003.

Kocsis, L., 2003. A New late Roman helmet from Hetény in the Hungarian National Museum, in: *Pannonica Provincialia et Archaeologia* (eds. Á. Szabó, A. Toth): 521–552, Festschrift J. Fitz, Libelli Archaeologici, S.N. 1. Budapest.

Kocsis, Toth, 2005

Kocsis, L. Toth, E. 2005. The Roman Age (6 A.D.-420 A.D.). *Guide to the Archaeological Exhibition of the Hungarian National Museum 400.000 B.C.-804 A.D.* (Kovacs, T. ed.): 89-106. Budapest. Magyar Nemzeti Museum and Helikon Publishing House.

Kocsis, 2008.

Kocsis, L. 2005. New Data on the Question of Morphology and Dating of the Intercisa III Type Helmets. *Journal of Roman Military Equipment Studies* Vol. 16. (Proceedings of the 15th International Roman Military Equipment Conference, Budapest 2005): 249-272.

Kocsis, 2013.

Kocsis, L. 2013. A New Piece With a Chi-Rho from the Roman Collection of the Hungarian National Museum. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 64 (2013) 113–129.

Korać, 2007.

Korać, M. 2007. *Slikarstvo Viminacijuma*. Beograd. Centar za nove tehnologije.

Kozlenko, 2005.

Kozlenko, A. 2005. Barbarian Throwing Clubs and the origins of Roman Plumbatae. in: *Journal of Roman Military Equipment Studies* Vol. 16 (*The Enemies Of Rome. Proceedings of the 15th International Roman Military Equipment Conference, Budapest 2005*) (ed. Laszlo Kocsis): 341-343.

Крекић, Томић, 1955.

Крекић, Б. Томић, Л. 1955. Менандар. *Византиски извори за историју народа Југославије*, Том 1. Београд

Krunić, S. 1997.

Krunić, S. (urednik), 1997. *Antička bronza Singidunuma* (katalog izložbe). Beograd: Muzej grada Beograda.

Künzl, 1988.

Künzl, E. *Der römische Triumph. Siegesfeiern im antiken Rom*. München: Beck's Archäologische Bibliothek.

Künzl, 2001.

Künzl, E. 2001. Die Ikonographie der römischen Panzerplatte von Ritopek, Serbien/YU. In: *Belgian Archaeology in a European Setting*. Album Amicorum Joseph Remi Mertens I. Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 12. Ed. M. Lodewijckx. pp 71-83. Leuven: Leuven University Press,

Künzl, 2008.

Künzl, E., 2008. *Unter den goldenen Adlern: Der Wafenschmuck des römischen imperiums*, Regensburg Mainz. Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums.

Кузмановић Нововић, 2009.

Кузмановић Нововић, И. 2009. Портрети цара Константина и чланова његове породице на глиптици у Србији. Ниш и Византија VII (ур. Миша Ракоција): 77-86. Ниш.

Град Ниш, Универзитет у Нишу, Нишки Културни центар.

Lejoux, 2008.

Lejoux, R. 2008. The Parade Spear of Cutry (France). in: *Rome and Barbarians. The Birth of a New World*. (ed. Aillagon, J.) 446-447. Milano. Skira.

Letki, 2009.

Letki, P. 2009. The state factories (fabricae) during the time of tetrarchy. *Studia nad kulturą Antyczna*, vol. V. (J. Rostropowicz, ed): 49-64.

Letki, 2010.

Letki, P. 2010. Oddziały kawalerii rzymskiej w czasach Pannonia Cesarza Dioklecjana. *Studia nad kulturą Antyczna*, vol. VI. (J. Rostropowicz, ed): 113-131. / The Roman Cavalry Units During the Reign of Emperor Diocletian AD 284-305

MacDowall, Hook, 1995.

MacDowall, S. Hook, C. 1995. *Late Roman Cavalryman AD 236-565*. Oxford, Osprey Publishing, Limited.

Malone, 2009.

Malone, C. 2009. Violence on Roman Imperial Coinage. Journal of the Numismatic Association of Australia: 58-72.

Mano-Zisi, 1982.

Mano-Zisi, Đ. 1982. Antika. u: *Umetnost na tlu Jugoslavije*. Beograd.

Marciniak, 2010.

Marciniak, M. 2010. *Draco – historia smoczego sztandaru / Draco – the history of the dragon standard* (Praca magisterska). Warszawa. Uniwersytet Warszawski, Instytut Archeologii.

Marcu, 2007.

Marcu, F. 2007. Places of Worship in Forts. *Acta Musei Napocensis* 41-42/I: 75-105.

Marijanski-Manojlović, 1964.

Marijanski-Manojlović, M. 1964. *Kasnorimski šlemovi iz Berkasova*. Novi Sad

Matei, 1991.

Matei, C. 1991. Flota Romana in Razboaiele Dacice. *Peuce X Studii si Comunicari de istorie veche, Archaeologie si Numismatica, Volumul I*: 85-96. Tulcea 1991.

Mattingly 1923-1950.

Mattingly H, 1923-1950. *Coinsof the Roman Empire in the British Museum I-V*, London.

McCann, 1978.

McCann, A.M. 1978. *Roman Sarcophagi in The Metropolitan Museum of Art*. New York.
Metropolitan Museum of Art.

McNab, 2012.

McNab, C. ed. 2012. *The Roman Army, The Greatest War Machine of the Ancient World*. Oxford. Osprey Publishing.

Miks, 2008.

Miks, C. 2008. *Von Prunkstück zum Altmetall, Ein Depot Spätromischer Helmteile aus Koblenz*, Begleitbuch zur Ausstellung im Römisch-germanischen Zentralmuseum, 26. September bis 16. November 2008. Mosaiksteine 4. Mainz Mainz.

Millar, 2007.

Millar, F. 2007. *A Greek Roman Empire: Power and Belief Under Theodosius II (408-450)*. University of California Press.

Milovanović, 2013.

Milovanović, B. 2013. Soldiers, Medals and Military Insignia on Tombstones From Viminacium. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. 46 No.1: 159-184.

Минић, 1984.

Минић, Д., 1984. Песача, античко утврђење и средњовековна некропола, *Старинар* XXXIII/XXXIV(1984): 172–175.

Mina et al. 2004.

Mina, J. Wright, B. Matei, A. Gazdac, C. 2004. Mars from Porolissum. *Orbis Antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis*. pp. 606-616. Cluj Napoca. Neremia Napocae Press.

Mirković, 1986.

Mirković, M. 1986. *Inscriptions de la Mésie Supérieure Vol. II, Viminacium et Margum*. Beograd, Centre D'Etudes Epigraphiques et Numismatiques de la Faculte de L'Universite de Beograd.

Mirković, Dušanić, 1976.

Mirković, M. Dušanić, S. 1976. Singidunum et le nord-ouest de la province. *Inscriptions de la Mésie Supérieure, Vol. I*, Beograd, Centre D'Etudes Epigraphiques et Numismatiques de la Faculte de L'Universite de Beograd.

Мирковић, 1994.

Мирковић, М. 1994. Централне балканске области у доба позног царства. *Историја српског народа I*: 89 - 105. Београд. Српска књижевна задруга.

Mirković, 1997.

Mirković, M. 1997. Romuliana, the Roman Army and Soldiers. *Antidoron. Uzdarje Dragoslavu Srejoviću*: 427-435. Beograd. Filozofski fakultet Beograd, Centar za arheološka istraživanja.

Mrav, 2006.

Mrav, Z. 2006. Paradeschild, Ringknaufschwert Und Lanzen Aus Einem Römerzeitlichen Wagengrab In Budaörs - Die Waffengräber der lokalen Elite in Pannonien. *Archneol%iri Értesítő* 131: 33-73.

Негин, 2010.

Негин, А. Е. 2010. Позднеримские шлемы с продольным гребнем. *Germania - Sarmatia* II: 343-360. Kaliningrad - Kursk. Regional Kaliningrader Kunst- und Geschichtsmuseum, Regional Kursker staatliche Museum der Archäologie

Nischer, 1923.

Nischer, E. C. 1923. The Army Reforms of Diocletian and Constantine and Their Modifications up to the Time of the Notitia Dignitatum. *The Journal of Roman Studies*, Vol. 13. (1923), pp. 1-55.

Odahl, 1977.

Odahl, C. 1977. Christian Symbols on Constantine's Siscia Helmet Coins. *Society for Ancient Numismatics* (SAN) 17: 56-58.

Odahl, 2004.

Odahl, C.M. 2004. *Constantine and the Christian Empire*. London. Routledge.

Olariu, 2010.

Olariu, C. 2010. The Constantinian Ideology. *Niš i Vizantija* VIII: 164-173. Ниш. Град Ниш, Универзитет у Нишу, Нишки културни центар.

Panella, 2008.

Panella, C. 2008. Imperial Insignia from the Palatine Hill. in: *Rome and Barbarians. The Birth of a New World*. (ed. Aillagon, J.) 86-91. Milano. Skira.

Parker, 1961.

Parker, H.M.D. 1961. *The Roman Legions*. Cambridge: W. Heffer and Sons, Ltd.

Pearce, 1951.

Pearce, J. W. E. 1951. *The Roman Imperial Coinage. Vol. IX: Valentinian I - Theodosius I*. London: Spink and Son Ltd.

Petrović, 1979.

Petrović, P. 1979. *Inscriptions de la Mesie Supérieure Vol. IV – Naissus – Remesiana – Horreum Margi*. Beograd: Centre d'etudes Epigraphiques et Numismatiques de la Faculte de Philosophie Beograd.

Petrović, 1995.

Petrović, P. 1995. Timacum minus et la valée du Timok. *Inscriptions de la Mésie Supérieure, Vol. III/2*, Beograd, Centre D'Etudes Epigraphiques et Numismatiques de la Faculte de L'Universite de Beograd.

Petrović, 1995.

Petrović, M. 1995. Remains of Roman Architectural Ruins near Dobrinci – Caput Bassianense. In: *Age of Tetrarchs*: 221-225. Beograd: Serbian Academy of Science and Arts.

Petrović, 1995.

Petrović, P. 1995. The Mosaic Iconography in the Period of Tetrarchy. in: *The Age of Tetrarchs*.244-249. Belgrade. Serbian Academy of Science and Arts.

Petrović and Vasić, 1996.

Petrović, P., Vasić, M., 1996. The Roman frontier in Upper Moesia: Archaeological investigations in the Iron Gate Area – Main results, in: *Roman limes on the middle and lower Danube* (ed. Petrović, P.): 15–26. Belgrade. Archaeological Institute.

Piletić, 1968.

Piletić, D. 1968. Antički šлемovi - razvojni put i uticaji s naročitim obzirom na materijal iz naše zemlje. *Vesnik vojnog muzeja* 13-14: 29-52.

Piletić, 1971.

Piletić, D. 1971. Rimsko oružje sa teritorije Gornje Mezije, *Vesnik vojnog muzeja JNA* 17:7-40. Beograd: Vojni muzej.

Pop-Lazić, 2009.

Pop-Lazić, S. Late Roman Necropolis Beljnjaka in Šid. *Starinar* LVIII: 163-173. Belgrade. Institute of Archaeology.

Pop-Lazić, 2013.

Pop-Lazić, S. Review of the Late Roman Army in Serbia. in: *Constantine the Great and the Edict of Milan 313 - The Birth of Christianity in the Roman Provinces on the soil of Serbia* (eds. I. Popović and B. Borić-Brešković): 60-73. Belgrade, National Museum Belgrade.

Поповић, 1992.

Поповић, И. 1992. *Прстене римски накит у Народном музеју у Београду*. Београд. Народни музеј - Београд.

Поповић, 1993.

Поповић, И. 1993. *Римски парадни оклоп из Римопека*. Београд. Народни музеј Београд.

Popović, Borić-Brešković, 1994.

Popović, I. Borić-Brešković, B. 1994. *Ostava iz Bara*. Beograd: Narodni muzej Beograd.

Поповић, 1997.

Поповић, И. 1997. *Ремек дела римских златара*. Збирка Народног музеја у Београду.

ду. Београд. Народни музеј Београд.

Popović, 1995.

Popović, I. 1995. Upper Moesia at the End of the Third Century on the Basis of Archaeological Finds. in: *The Age of Tetrarchs*. 250-269. Belgrade. Serbian Academy of Science and Arts.

Popović, 2010.

Popović, I. 2010. Sakralno-funerarni kompleks na Maguri. *Felix Romuliana - Gamzigrad*: 141-158. Beograd: Arheološki institut.

Поповић, 2010а.

Поповић, И. Верска политика константина великог и његови официјелни портрети на новцу. *Ниш и Византија* VIII: 147-162. Ниш. Град Ниш, Универзитет у Нишу, Нишки културни центар.

Popović, 2013.

Popović, I. 2013. «In hoc signo vinces». in: *Constantine the Great and the Edict of Milan 313 - The Birth of Christianity in the Roman Provinces on the soil of Serbia* (eds. I. Popović and B. Borić-Brešković): 138-159. Belgrade, National Museum Belgrade.

Popović, 2013a.

Popović, I. 2013. Stone Art in the Service of Imperial Propaganda and Christian Messages. in: *Constantine the Great and the Edict of Milan 313 - The Birth of Christianity in the Roman Provinces on the soil of Serbia* (eds. I. Popović and B. Borić-Brešković): 174-183. Belgrade, National Museum Belgrade.

Popović, Borić-Brešković, 2013.b

Popović, I. Borić-Brešković, B. 2013. *Constantine the Great and the Edict of Milan 313*. Belgrade. National Museum Belgrade.

Potter, 2007.

Potter, D. 2007. *Emperors of Rome - The story of Imperial Rome from Julius Caesar to the Last Emperor*. London. Quercus.

Radman -Livaja, 1998.

Radman-Livaja, I. 1998. Rimska streljačka oprema nađena na Gardunu kod Trilja. *Opuscula Archaeologica* 22: 219-231.

Radman-Livaja, 2004.

Radma-Livaja, I. 2004. *Militaria Sisciensia – Nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheološkog muzeja u Zagrebu*. Zagreb: Arheološki muzej.

Radman-Livaja, 2010.

Radman-Livaja, I. (ed.) 2010. *Nalazi rimske vojne opreme u Hrvatskoj* (katalog izložbe). Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu.

Rees, 1993.

Rees, R. 1993. Images and Image: A Re-Examination of Tetrarchic Iconography. *Greece & Rome, 2 nd series*. Vol. 40, No.2: 181-200.

Rees, 2004.

Reese, R. 2004. *Diocletian and Tetrarchy*. Edinburgh. Edinburgh University Press.

Ritterling, 1924.

Ritterling, E. 1924. Legio. Bestand, Verteilung und kriegerische Betätigung der Legionen des stehenden Heeres von Augustus bis Diocletian. In: Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (RE). Band XII,1, Stuttgart 1924, Sp. 1211–1328.

Ritterling, 1925.

Legio. Bestand, Verteilung und kriegerische Betätigung der Legionen des stehenden Heeres von Augustus bis Diocletian (Fortsetzung). In: Paulys Realencyclopädie der

klassischen Altertumswissenschaft (RE). Band XII,2, Stuttgart 1925, Sp. 1329–1829.

Riviere, 2008.

Riviere, Y. 2008. Sarcophagi with Battle Scenes. in: *Rome and Barbarians. The Birth of a New World*. (ed. Aillagon, J.) 166-169. Milano. Skira.

Riviere, 2008a.

Riviere, Y. 2008. The ‘Portonacio’ Sarcophagus (Rome). in: *Rome and Barbarians. The Birth of a New World*. (ed. Aillagon, J.) 170-171. Milano. Skira.

Riviere, 2008b.

Riviere, Y. 2008. The Restoration of Order to the Roman Empire: From Tetrarchs to Constantine. in: *Rome and Barbarians. The Birth of a New World*. (ed. Aillagon, J.) 186-193. Milano. Skira.

Roberto, 2008.

Roberto, U. 2008. The Altar to the Goddess Victory in Augsburg (Germany). in: *Rome and Barbarians. The Birth of a New World*. (ed. Aillagon, J.) 180-181. Milano. Skira.

Roberto, 2008.

Roberto, U. 2008. Theodosius and the Barbarians. in: *Rome and Barbarians. The Birth of a New World*. (ed. Aillagon, J.) 244-245. Milano. Skira.

Rothman, 1977.

Rothman, M. P. 1977. The Thematic Organization of the Panel Reliefs on the Arch of Galerius. *American Journal of Archaeology*, vol. 81, No.4: 427-454. Archaeological Institute of America.

Rossi, 1971.

Rossi, L. 1971. *Trajan’s Column and the Dacian Wars*. London. Thames and Hudson.

Rosso, 2008.

Rosso, E. 2008. The Barbarians in Roman Art (First Century BCE to Third Century CE). in: *Rome and Barbarians. The Birth of a New World.* (ed. Aillagon, J.) 162-165. Milano. Skira.

Sabin, et al. 2008.

Sabin, P. van Wees, Whitby, M. (eds.) 2008. *The Cambridge History Of Greek And Roman Warfare. Volume II Rome from the late Republic to the late Empire.* Cambridge. Cambridge University Press.

Scarre, 1995.

Scarre, C. 1995. The Penguin Historical Atlas of the Ancient Rome. London. Penguin Books.

Sloane, 2006.

Sloane, K. 2006. *Epic Illustrations: Vergil's Aeneid in the Vergilius Vaticanus.* 2005-2006 Penn Humanities Forum on Word & Image, Undergraduate Mellon Research Fellows.
URL: http://humanities.sas.upenn.edu/05-06/mellon_uhf.shtml

Southern & Dixon, 1996.

Southern, P. & Dixon, K. 1996. *The Late Roman Army.* New York. Routledge.

Speidel, 1996.

Speidel, M. P. Raising New Units for the Late Roman Army: «Auxilia Palatina». *Dumbarton Oaks Papers* Vol. 50, (1996), pp. 163-170. Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University.

Article Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1291742>

Speidel, 2004.

Speidel, M. 2004. *Ancient Germanic warriors: warrior styles from Trajan's column to Icelandic sagas,* London and New York. Routledge.

Speidel, 2009.

Speidel, M. 2009: Dressed For The Occasion - Clothes and context in the Roman army.
Heer und Herrschaft im Römischen Reich der Hohen Kaiserzeit. 235-248. Stuttgart.

Srejović, 1959.

Srejović, D. 1959. Dva kasnoantička portreta iz Srbije. *Živa antika* IX: 253-264.

Srejović, Cermanović-Kuzmanović, 1987

Srejović, D. Cermanović-Kuzmanović, A. 1987. *Rimska skulptura u Srbiji*. Beograd.

Srejović, Lalović, 1991.

Srejović, D. Lalović, A. 1991. *Felix Romuliana: Galerijeva palata u Gamzigradu*, Beograd.

Srejović, 1993.

Srejović, D. (ed.) 1993. *Roman Imperial Towns and Palaces in Serbia*. Belgrade, Serbian Academy of Science and Arts.

Srejović, Vasić, 1994.

Srejović, D. Vasić, Č. 1994. *Imperial Mausolea and Consecration Memorials in Felix Romuliana (Gamzigrad, East Serbia)*. Belgrade. Centre for Archaeological Research Faculty of Philosophy Belgrade.

Srejović, 1995.

Srejović, D. 1995. Diva Romula, Divus Galerius. in: *The Age of Tetrarchs*. 294-311. Belgrade. Serbian Academy of Science and Arts.

Stephenson, 1999.

Stephenson, I. P. 1999. Stephenson, *Roman infantry Equipment. The Later Empire*, Stroud.

Sumner and D'Amato, 2009.

Sumner, G, and D'Amato, R. 2009. *Arms and Armour of the Imperial Roman Soldier*:

From Marius to Commodus. Yorkshire. Frontline Books

Sutherland, 1967.

Sutherland, C. H. V. 1967. *The Roman Imperial Coinage. Volume VI: From Diocletian's reform (A.D. 294) to the Death of Maximinus (A.D. 313).* London: Spink and Son Ltd.

Šašel, 1963.

Šašel, J. and A. Šašel 1963. *Inscriptiones latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX, I. Situla 5.*

Tasić, 1998.

Tasić, N. (ur.) 1998. Arheološko blago Kosova i Metohije od neolita do ranog srednjeg veka. Beograd: SANU, Muzej u Prištini.

Tiussi, et al 2013.

Tiussi, C., Villa, L. Novelo, M., 2013. *Constantino e Teodoro - Aquileia nel IV secolo.* Aquileia. Fondazione Aquileia

Tomović, 1997.

Tomović, M. 1997. О jednoj gornjomezijskoj skulptorskoj predstavi «tetrarhijskog cara». *Antidoron. Uzdarje Dragoslavu Srejoviću:* 417-426. Beograd. Filozofski fakultet Beograd, Centar za arheološka istraživanja.

Тошић, Рашковић, 2009.

Тошић, Г. Рашковић, Д. 2009. Хришћански мотиви на археолошком материјалу из околине Крушевца и Алексинца. Ниш и Византија VII (ур. Миша Ракоција): 179-196. Ниш. Град Ниш, Универзитет у Нишу, Нишки Културни центар.

Travis et al. 2012.

Travis, J. and Travis, H. 2012. *Roman Body Armour.* Gloucestershire. Amberley Publishing Limited.

Vasić, 1990.

Vasić, M. 1990. *Nalazi rimskog bronzanog novca IV i V veka iz municipijuma Horreum Margi (Čuprija)*. Beograd: Arheološki institut i Vojni muzej.

Vasić, 1991.

Vasić, M. R. 1991. Novac kasne antike. U: *Tri numizmatička legata Univerziteta u Beogradu* (ed. V. Popović), pp 051-060. Beograd. Univerzitet u Beogradu Filozofski fakultet, Centar za arheološka istraživanja.

Vasić, 1995.

Vasić, M. 1995. Moesia Prima and Dacia Ripensis in the Time of Valentinian I and Valens (364-378 AD). in: *The Age of Tetrarchs*. 324-335. Belgrade. Serbian Academy of Science and Arts.

Vasić. 2000.

Vasić, M. 2000. On the Porphyry Head from Niš Once More. *Starinar* L: 245-251.

Velenrajter, 1978.

Velenrajter, P. 1978. Rimski šlem sa natpisom iz Sivca. *Građa* 8-9: 17-20. Novi Sad.

Vujović, 1994.

Vujović, M. 1994. Deo okova rimskog sedla iz Boljetina. *Glasnik Srpskog Arheološkog društva*: 10 (1994), 118-123.

Vujović, 1998.

Vujović, M. B. 1998. *Naoružanje i oprema rimskog vojnika u Gornjoj Meziji i jugoistočnom delu Gornje Panonije*. (magistarski rad, neobjavljen).

Vujović, 1998a.

Vujović, M. 1998. O jednom izuzetnom nalazu iz Singidunuma. *Glasnik Srpskog arheološkog društva* 14: 241-248.

Vujović, 2000.

Vujović, M. 2000. O paradnom oklopu iz Ritopeka - pohvala vernosti ili Carmen Saliare. *Singidunum* 2: 255-264. Beograd. Arheološki institut.

Вујовић, 2001.

Вујовић, М. 2001. Два мача из музеја града Београда. *Годишњак града Београда. XLVII - XLVIII* (2000-2001): 45-50. Београд. Музеј града Београда.

Вујовић, 2003.

Вујовић, М. 2003. Касноримске појасне фалере на тлу Србије. *Рад Драгослава Срејовића на истраживању античке археологије, Меморијал Драгослава Срејовића, Зборник Радова* 2, 211-223. Крагујевац.

Vujović, 2005.

Vujović, M. 2005. Ranovizantijski kandelabr iz Viminacijuma - 100 godina kasnije. *Zbornik Narodnog muzeja* 18 (1), 581-594.

Vujović, Dautova-Ruševljan, 2006.

Vujović, M. Dautova-Ruševljan, V. 2006. *Roman Army in Srem / Rimska Vojska u Sremu*. Novi Sad.

Vujović, 2007.

Vujović, M. 2007. Beleške o prisustvu rimskih praćaša na tlu Srbije. *Glasnik Srpskog Arheološkog Društva* 23: 297-313. Beograd. Srpsko Arheološko društvo.

Vujović, 2008.

Vujović, M. 2008. *Rimski šlem iz Sivca*. Sombor. Gradski muzej Sombor.

Vujović, 2008a.

Vujović, M. 2008. Plumbate iz Srema. *Vesnik vojnog muzeja* 35: 126-129.

Vujović, 2009.

Vujović, M. 2009. The Plumbatae From Serbia. *Glasnik Srpskog arheološkog društva* 25: 203-219. Beograd. Srpsko Arheološko Društvo.

Vujović, 2010.

Vujović, M. 2010. Clay slingshots from the Roman fort Novae at Čežava (Serbia). *Waffen in aktion, Akten der 16. Internationalen Roman Military Equipment Conference (ROMEC)*, Xanten, 13. – 16. Juni 2007.

Вујовић, 2011.

Вујовић, М. 2011. Представе гладијатора са римских налазишта у Србији. *Зборник Народног музеја* 20 (2011): 243-276. Београд. Народни музеј.

Dautova-Ruševljjan, Vujović, 2011.

Dautova-Ruševljjan, V. i Vujović, M. 2011. *Kasnoantički šлем iz Jarka*. Novi Sad. Muzej Vojvodine.

Вујовић, 2013.

Вујовић, М. 2013. Few Contributions on the Late Roman Helmets From Iron Gate. *Весник* 39/2012: 29-44. Београд. Војни музеј.

Вујовић, 2014.

Вујовић, М. 2014. Roman Weapons and Military Equipment from Singidunum. *Весник* 40/2014: 29-48. Београд. Војни музеј.

Živić, 2010.

Živić, M. 2010. Umetnička ostvarenja u carskoj palati. u: *Feliks Romulijana - Gamzigrad*: 107-141. Beograd. Arheološki institut.

Ward-Perkins, 1999.

Ward-Perkins, B. & Brogiolo, G.P. (urednici), 1999. Re-using the architectural legacy of

the past. in: The Idea and Ideal of the Town between Late Antiquity and the Early Middle Ages, pp. 225–244. Ward-Perkins, W. & Brogiolo, G.P. (urednici). Leiden.

Weitzmann, 1979.

Weitzmann, K. (ed.) 1979. *Age of Spirituality: Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century: Catalogue of the Exhibition at the Metropolitan Museum of Art*, New York: Metropolitan Museum of Art.

**UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOZOFSKI FAKULTET U BEOGRADU**

NEMANJA P. MRĐIĆ

**VOJNA IKONOGRAFIJA
OD III DO V VEKA
NA PROSTORU ILIRIKA**

**Tom II
KATALOG**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Beograd, 2015.

**UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY**

NEMANJA P. MRĐIĆ

**MILITARY ICONOGRAPHY
FROM 3RD - 5TH CENTURY AD
IN THE TERRITORY OF ILLYRICUM**

**Volume II
CATALOGUE**

DOCTORAL DISERTATION

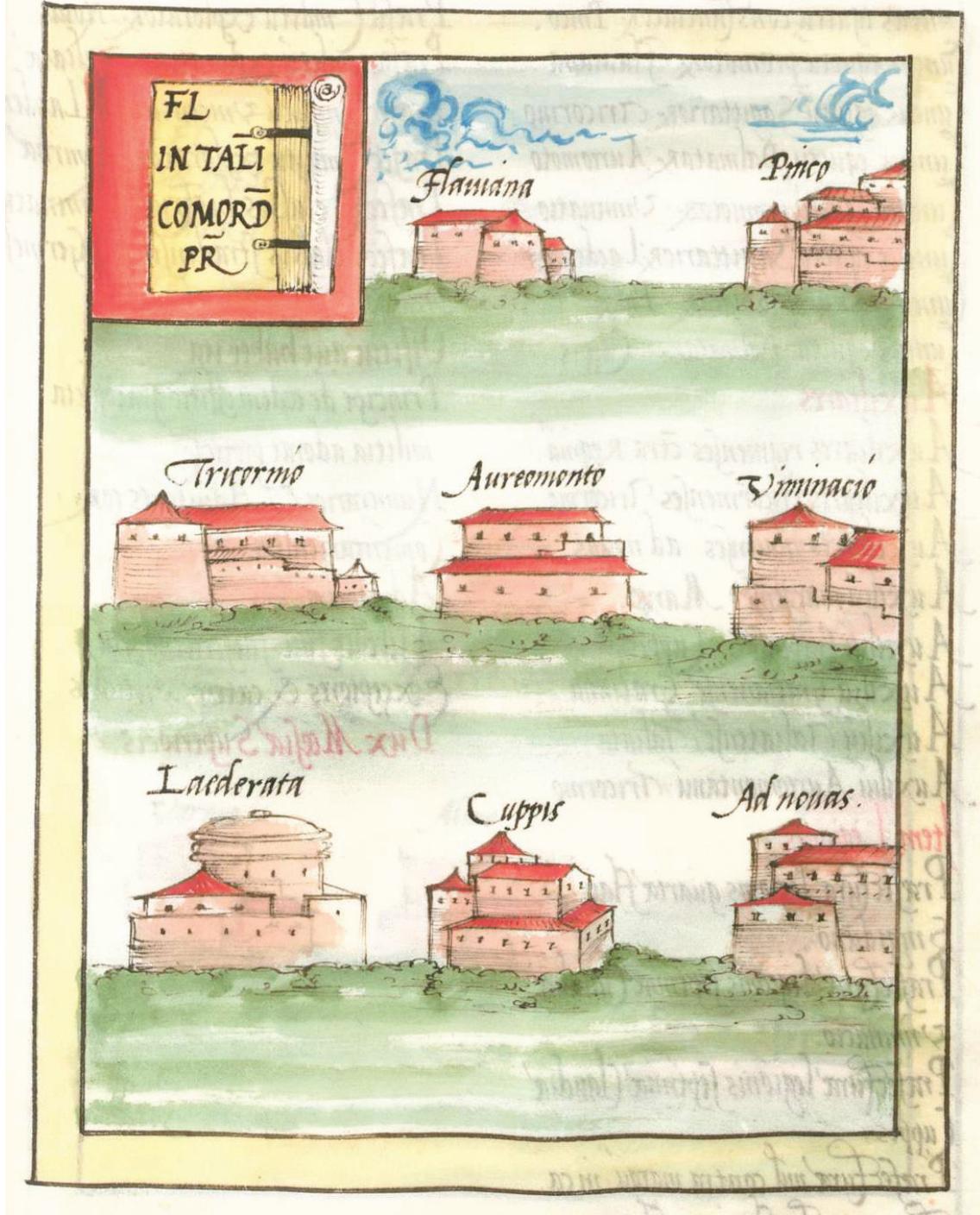
Belgrade, 2015.

KATALOG

I

**KATALOG PREDSTAVA U
PISANIM IZVORIMA**

DVX MÖSIAE PRIME

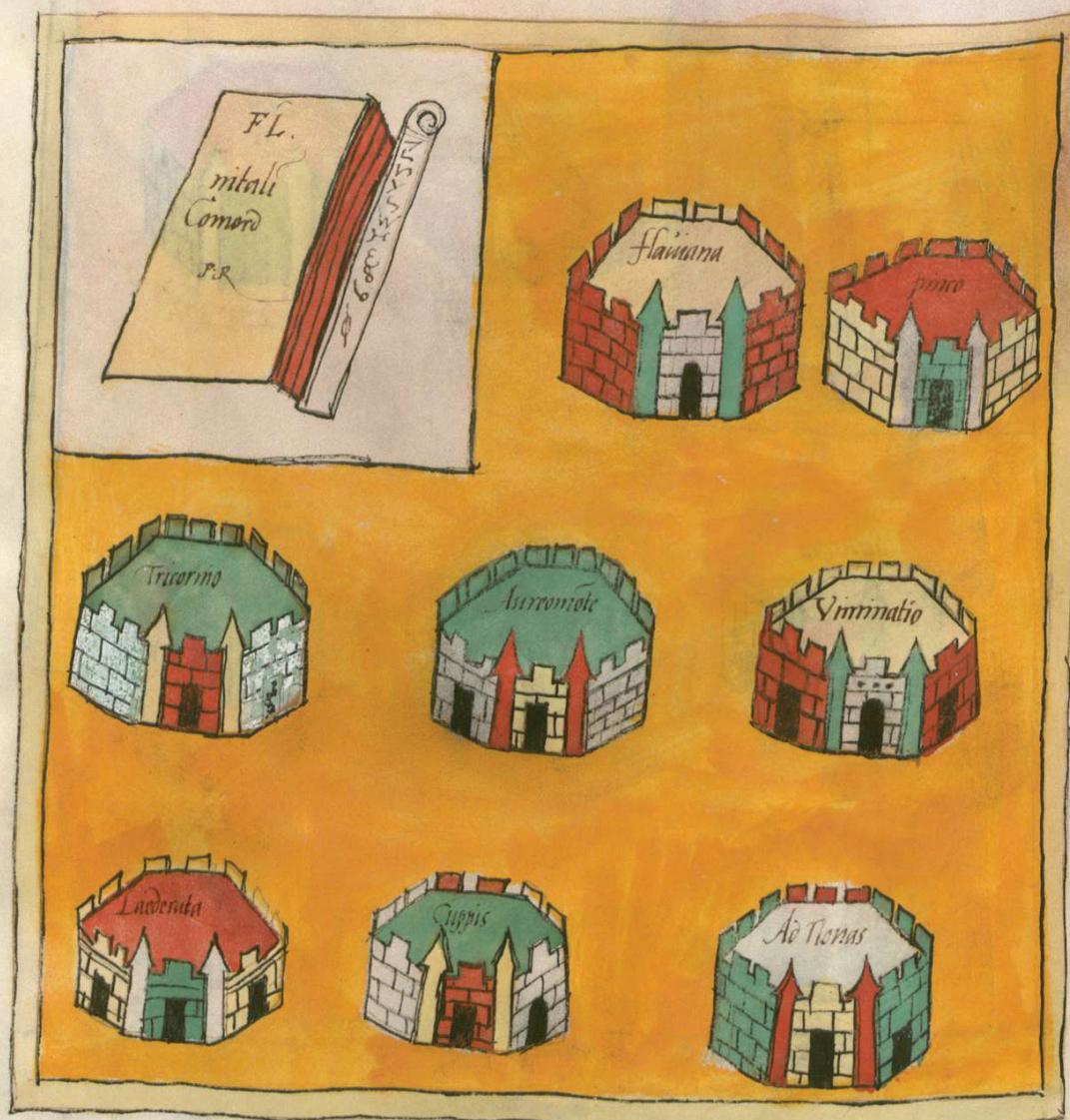

I-1

Notitia Dignitatum, Fortifikacije Moesiae Primae
(Sammelhandschrift) - BSB Clm 10291. Speyer 1542 und 1550 - 1551
Bayerische Staatsbibliothek

Dux Masisa Prima

56

I-2

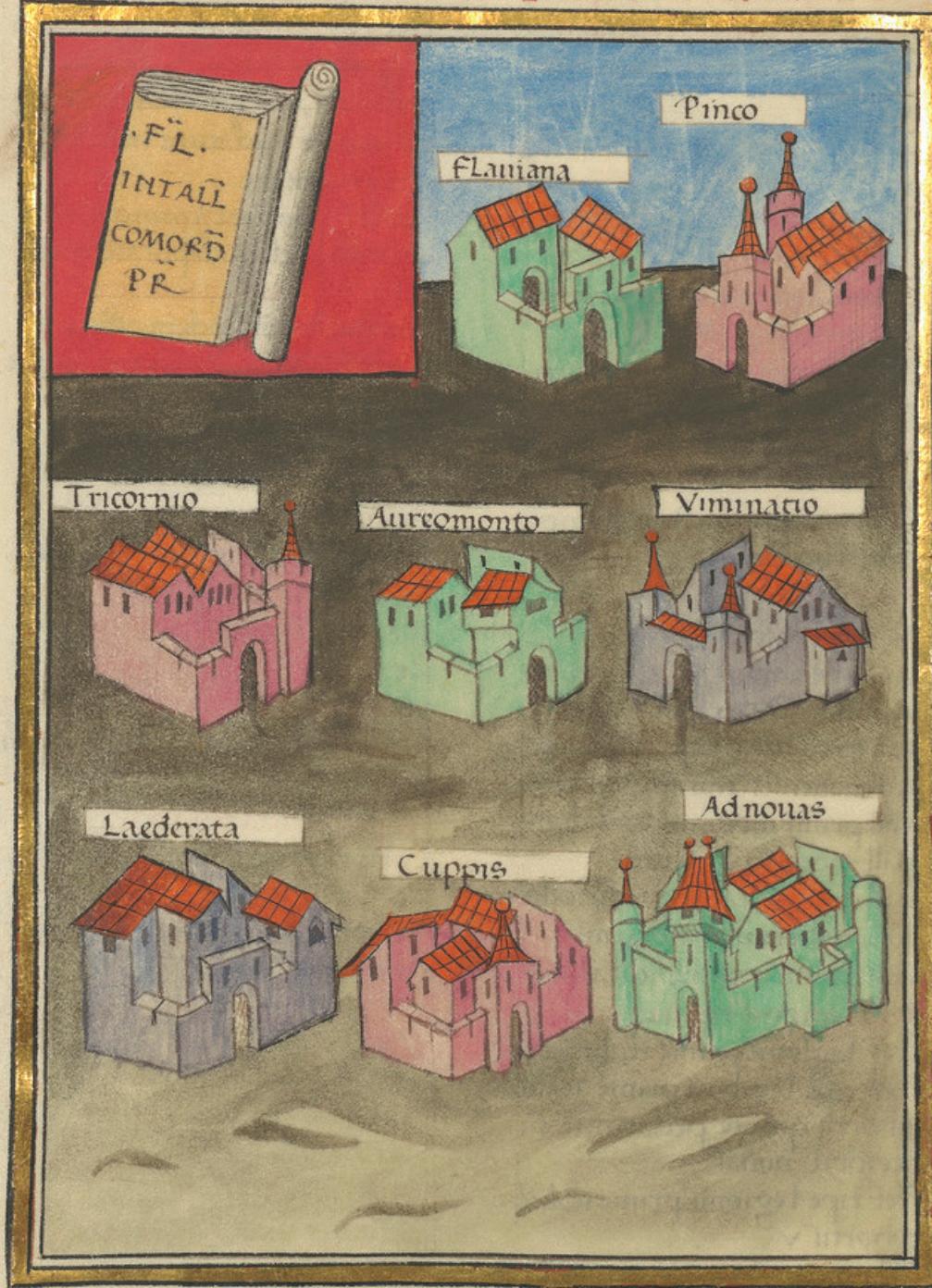
Notitia Dignitatum, Fortifikacije Moesiae Primae
(Sammelhandschrift) - BSB Clm 10291. Speyer 1542 und 1550 - 1551
Bayerische Staatsbibliothek

D V X M O E S I A E P R I M A E.

I-3 Notitia Dignitatum, Fortifikacije Moesiae Primae
Oxford, Bodleian library, western ms. 19854 - Canonici ms. misc. lat. 378,
(fol.88v-170r).

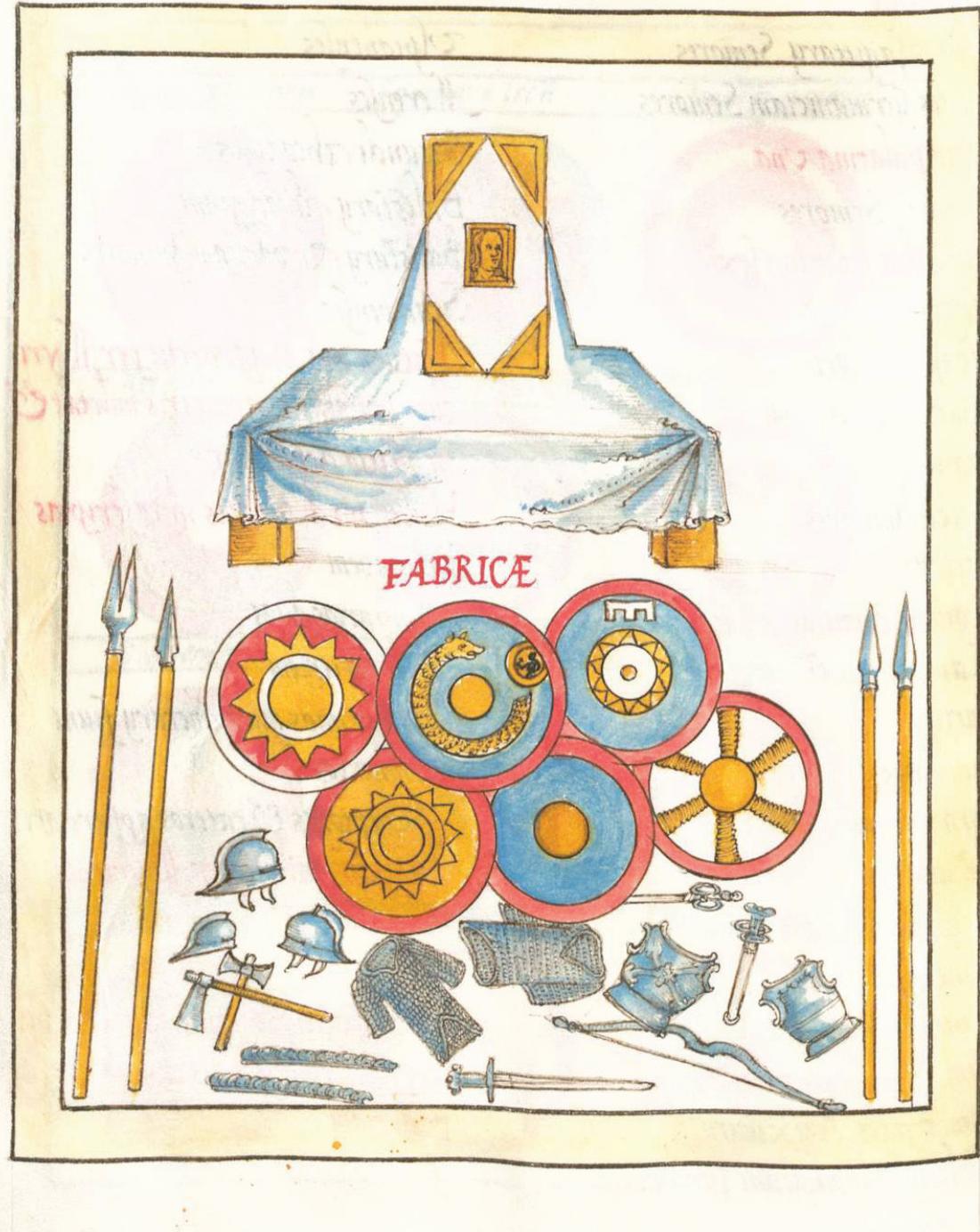
D V X M O E S I A E · P R I M A E

I-4

Notitia Dignitatum, Fortifikacije Moesiae Primae
Paris, Bibliothèque nationale de France, latin ms. 9661, (fol. 72r-146v).

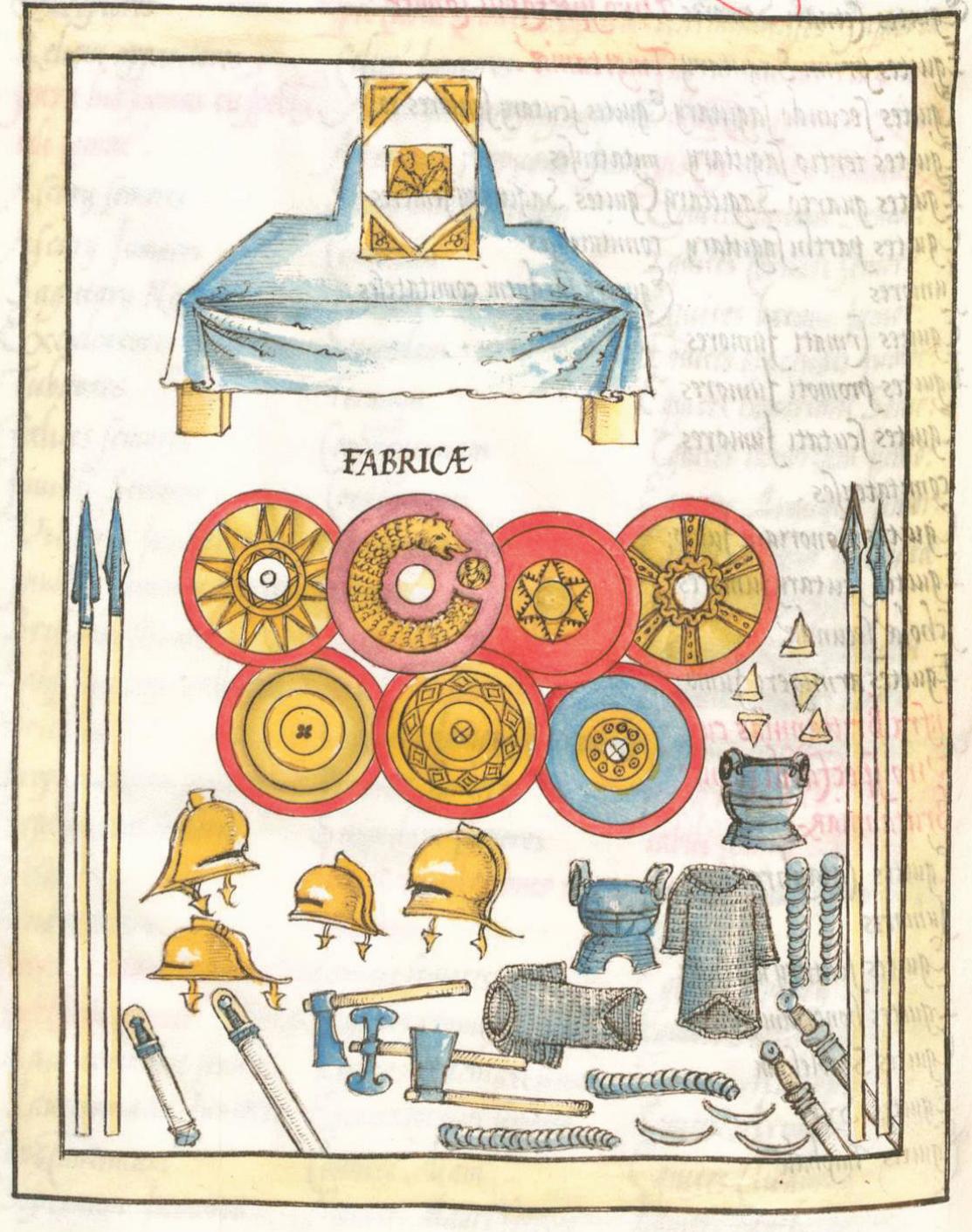
IN SIGNIA VIRI ILLVSTRIS MAGISTRI OFFICIORVM

I-5

Notitia Dignitatum, Fabricae in pars Orientis
(Sammelhandschrift) - BSB Clm 10291
Speyer 1542 und 1550 - 1551. Bayerische Staatsbibliothek / 2

INSIGNIA VIRI ILLVSTRIS MAGISTRI OFFITIOR

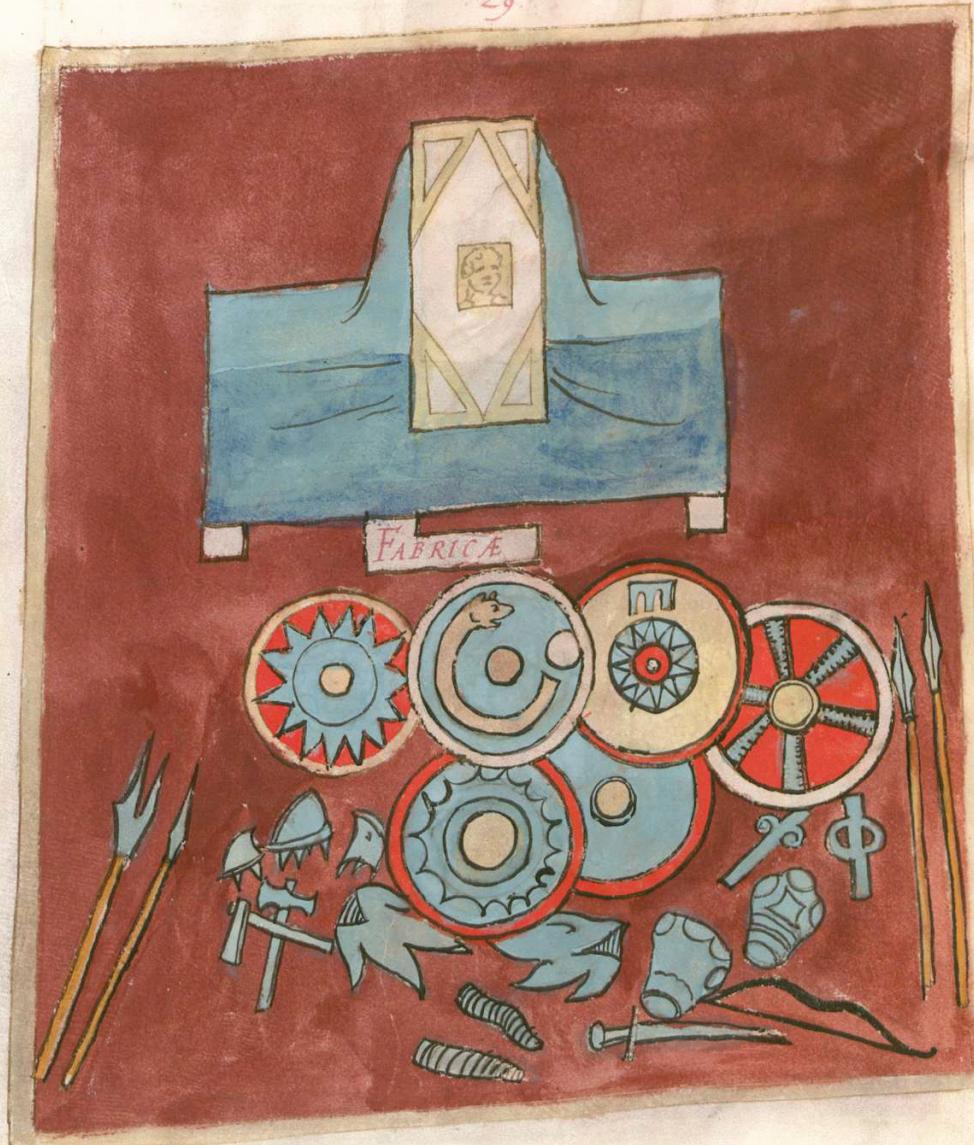

I-6

Notitia Dignitatum, Fabricae in pars Occidentis
(Sammelhandschrift) - BSB Clm 10291
Speyer 1542 und 1550 - 1551. Bayerische Staatsbibliothek / 1

Insignia Vari illas Magistrorum officiorum

29.

I-7

Notitia Dignitatum, Fabricae in pars Orientis
(Sammelhandschrift) - BSB Clm 10291. Speyer 1542 und 1550 - 1551
Bayerische Staatsbibliothek / 2

I-8

Notitia Dignitatum, Fabricae in pars Occidentis
(Sammelhandschrift) - BSB Clm 10291. Speyer 1542 und 1550 - 1551
Bayerische Staatsbibliothek / 1

IN SIGNIA VIRI ILVSTRIS MAGISTRI OFFICIORVM.

I-9

Notitia Dignitatum, Fabricae in pars Orientis
Oxford, Bodleian library, western ms. 19854 - Canonici ms. misc. lat. 378,
(fol. 88v-170r).

IN SIGNIA VIRI ILLVSTRIS MAGISTRI OFFICIORVM.

I-10

Notitia Dignitatum, Fabricae in pars Occidentis
Oxford, Bodleian library, western ms. 19854 - Canonici ms. misc. lat. 378,
(fol.88v-170r).

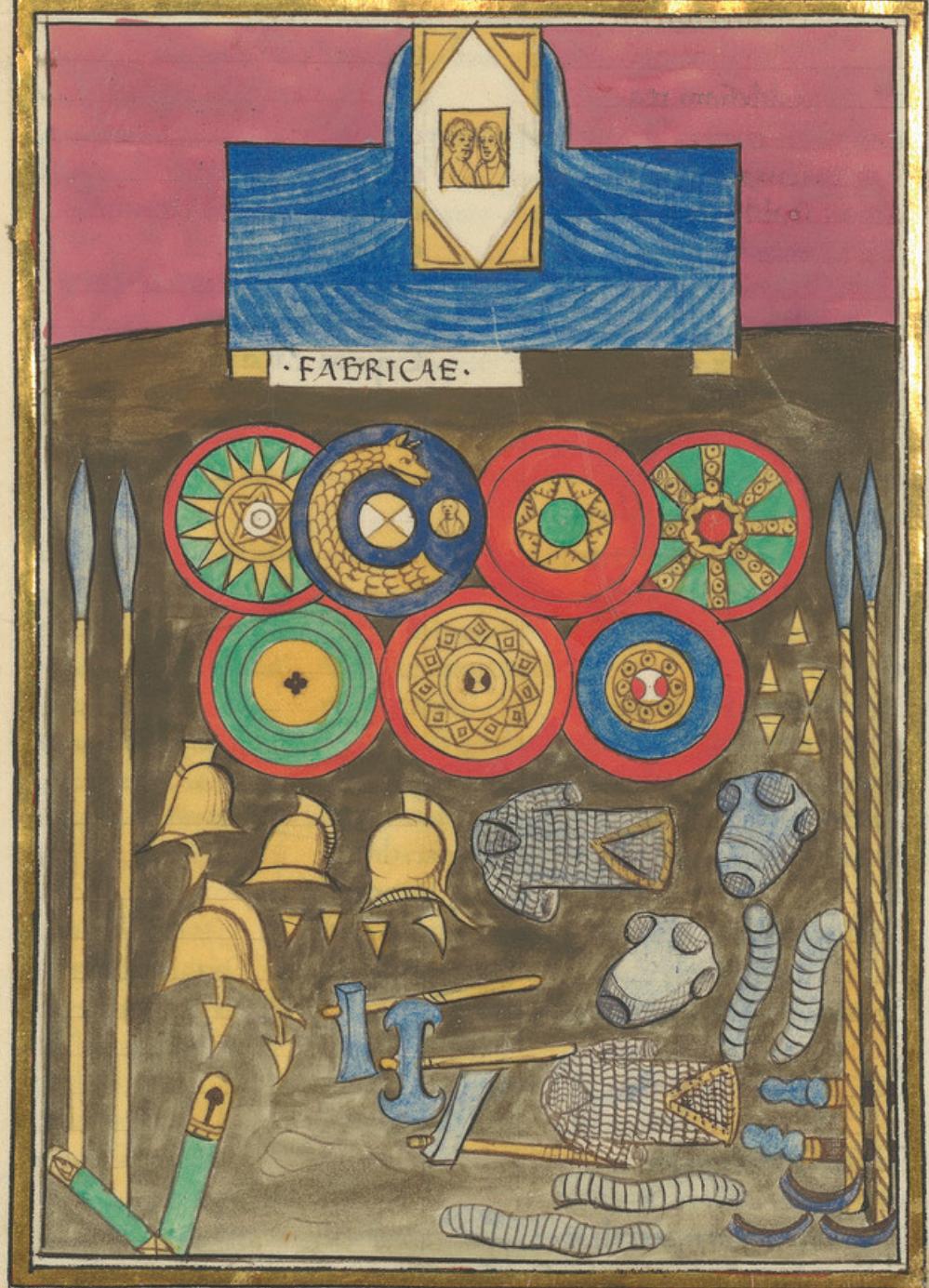
IN SIGNIA·VIRI·ILLVSTRIS·MAGISTRI·OFFICIORVM.

I-11

Notitia Dignitatum, Fabricae in partibus orientis.
Paris, Bibliothèque nationale de France, latin ms. 9661, (fol. 72r-146v).

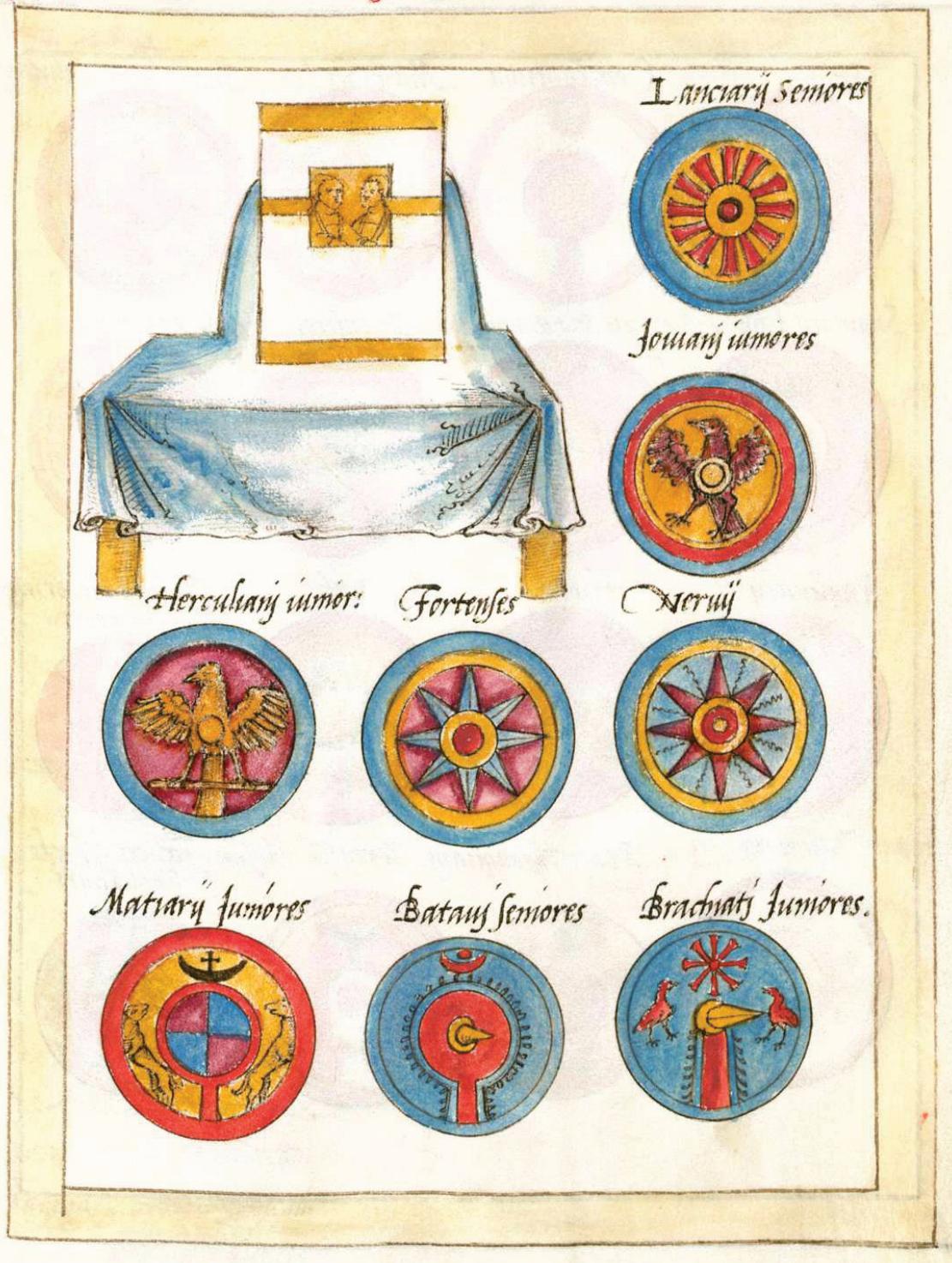
IN SIGNIA· VIRI· ILLVSTRIS· MAGISTRI OFFICIORVM

I-12

Notitia Dignitatum, Fabricae in partibus Occidentis.
Paris, Bibliothèque nationale de France, latin ms. 9661, (fol. 72r-146v).

Insignia viri illus tris Magistrj Militum Praesentalis.

I-13

Insignia viri illustris Magistri Militum Presentalis.
Notitia Dignitatum (Sammelhandschrift) - BSB Clm 10291
Speyer 1542 und 1550 - 1551. Bayerische Staatsbibliothek

Insignia Viri illustris Magis tri Militay presentales

19

I-14

Insignia viri illustris Magistri Militum Presentalis.
Notitia Dignitatum (Sammelhandschrift) - BSB Clm 10291
Speyer 1542 und 1550 - 1551. Bayerische Staatsbibliothek

IN SIGNIA VIRI ILLUSTRIS MAGISTRI MILITVM PRESENTIALIS.

I-15

Insignia viri illustris Magistri Militum Presentalis.
Oxford, Bodleian library, western ms. 19854 - Canonici ms. misc. lat. 378,
(fol. 88v-170r).

IN SIGNIA VIRI ILLVSTRIS MAGISTRI MILITV PRESENTALIS.

I-16

Insignia viri illustris Magistri Militum Presentalis.
Paris, Bibliothèque nationale de France, latin ms. 9661, (fol. 72r-146v).

HERCULIANI IUNIORES

Detalj šema štitova

I-17

Notitia Dignitatum: 1. Oxford, Bodleian Library, western ms. 19854 - Canonici ms. misc. lat. 378; 2a, 2b. Bayerische StaatsBibliothek, BSB Clm 10291; 3. Paris, Bibliothèque nationale de France, ms. Latin 9661

1

2a

2b

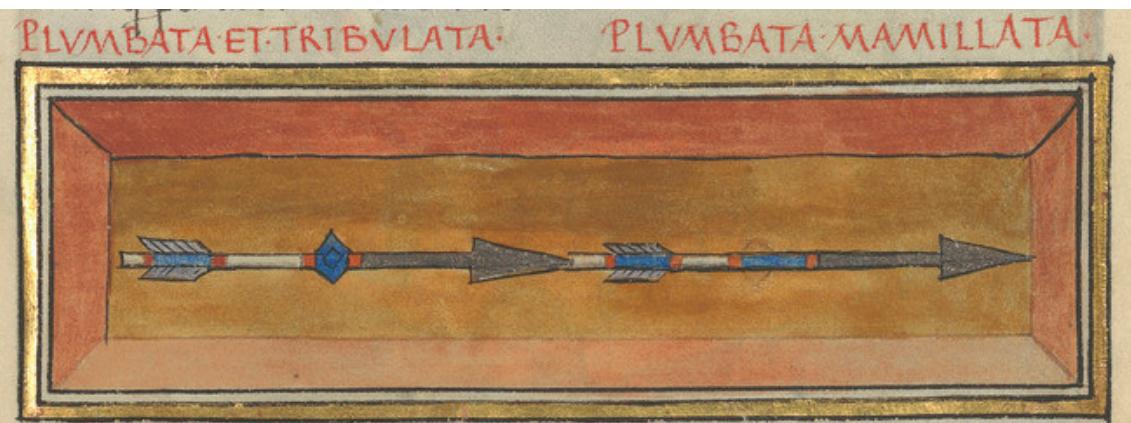
3

IOVIANI IUNIORES

Detalj šema štitova

I-18

Notitia Dignitatum: 1. Oxford, Bodleian Library, western ms. 19854 - Canonici ms. misc. lat. 378; 2a, 2b. Bayerische Staatsbibliothek, BSB Clm 10291; 3. Paris, Bibliothèque nationale de France, ms. Latin 9661

Paris, Bibliothèque nationale de France, ms. Latin 9661

München, Bayerische Staatsbibliothek, ms. Clm 10291

Oxford, Bodleian Library, western ms. 19854 - Canonici ms. misc. lat. 378.

I-19

PLVMBATA ET TRIBOLATA - PLVMBATA MAMILLATA
Vinjete iz četiri rukopisa De rebus bellicis

I-20 *Balista quadriots*: Notitia Dignitatum (Sammelhandschrift) - BSB Clm 10291; Speyer 1542 und 1550 - 1551. Bayerische StaatsBibliothek; Paris, Bibliothèque nationale de France, latin ms. 9661, (fol.72r-146v). Oxford, Bodleian library, western ms. 19854 - Canonici ms. misc. lat. 378, (fol.88v-170r).

INSIGNIA VIRI ILLUSTRIS MAGISTRI PEDITUM.

I-21

Insignia viri illustris magistri peditum.
Oxford, Bodleian library, western ms. 19854 - Canonici ms. misc. lat. 378,
(fol. 88v-170r), frame 67.

T.I-22/1a

T.I-22/1b

T.I-22/2a

T.I-22/2b

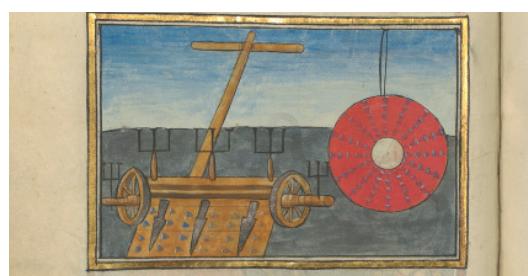
T.I-22/3a

T.I-22/3b

T.I-22/4a

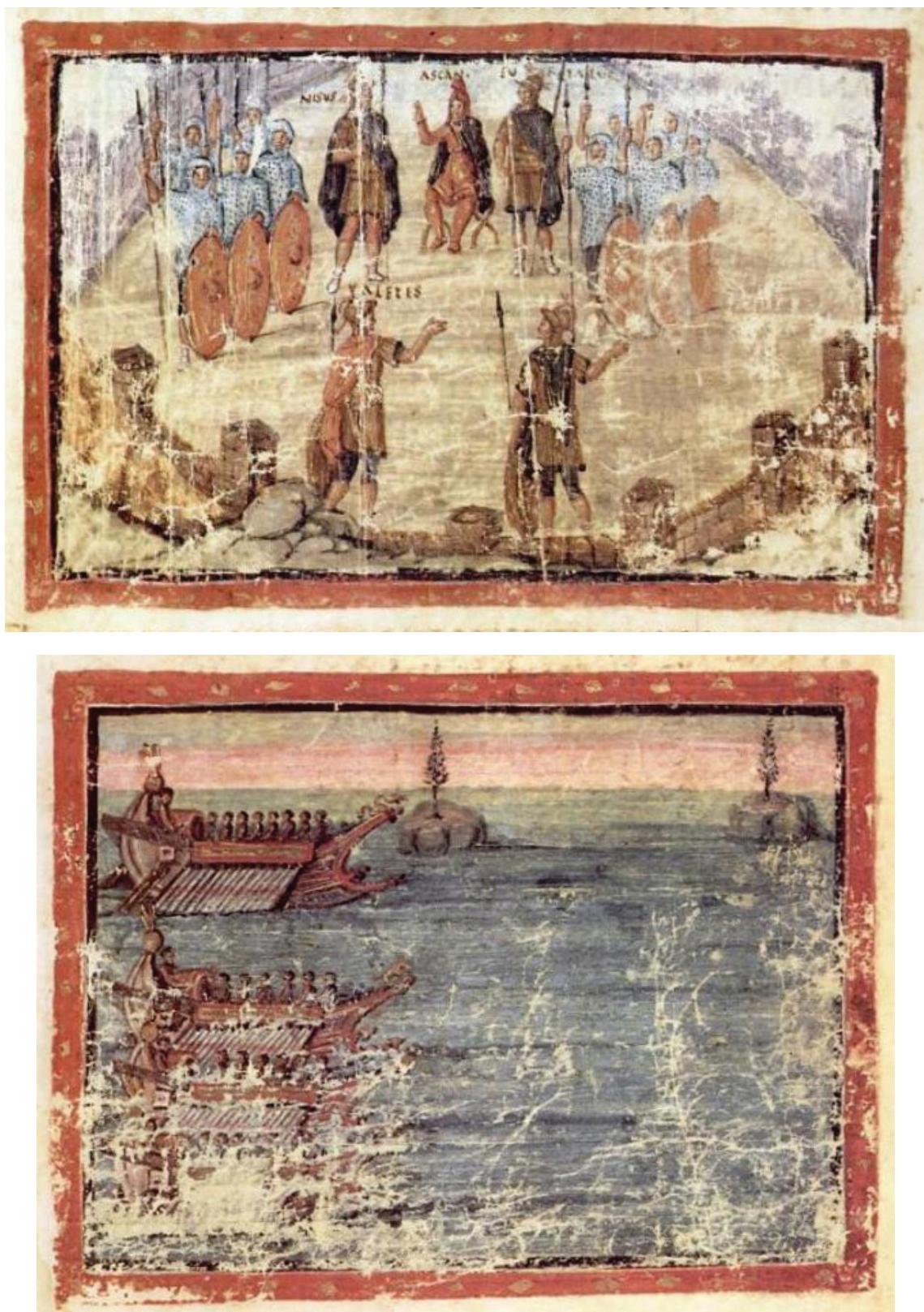

T.I-22/4b

I-22 De rebus bellicis, crteži iz rukopisa; Notitia Dignitatum (Sammelhandschrift) - BSB Clm 10291; Speyer 1542 und 1550 - 1551. Bayerische StaatsBibliothek; Paris, Bibliothèque nationale de France, latin ms. 9661, (fol.72r-146v).

I-23 *Balista fulminalis, De rebus bellicis. Notitia Dignitatum (Sammelhandschrift) - BSB Clm 10291; Speyer 1542 und 1550 - 1551. Bayerische Staatsbibliothek; Paris, Bibliothèque nationale de France, latin ms. 9661, (fol.72r-146v). Oxford, Bodleian library, western ms. 19854 - Canonici ms. misc. lat. 378, (fol.88v-170r).*

I-24

Iluminacija sa predstavom vojnika i brodova iz rukopisa
Vergilius Vaticanus, IV vek.
<http://www.ucpress.edu/op.php?isbn=9780520072404>

T H O R A C O M A C H U S -

ris parte extiore per quod
T O R A C O M A C H U S .

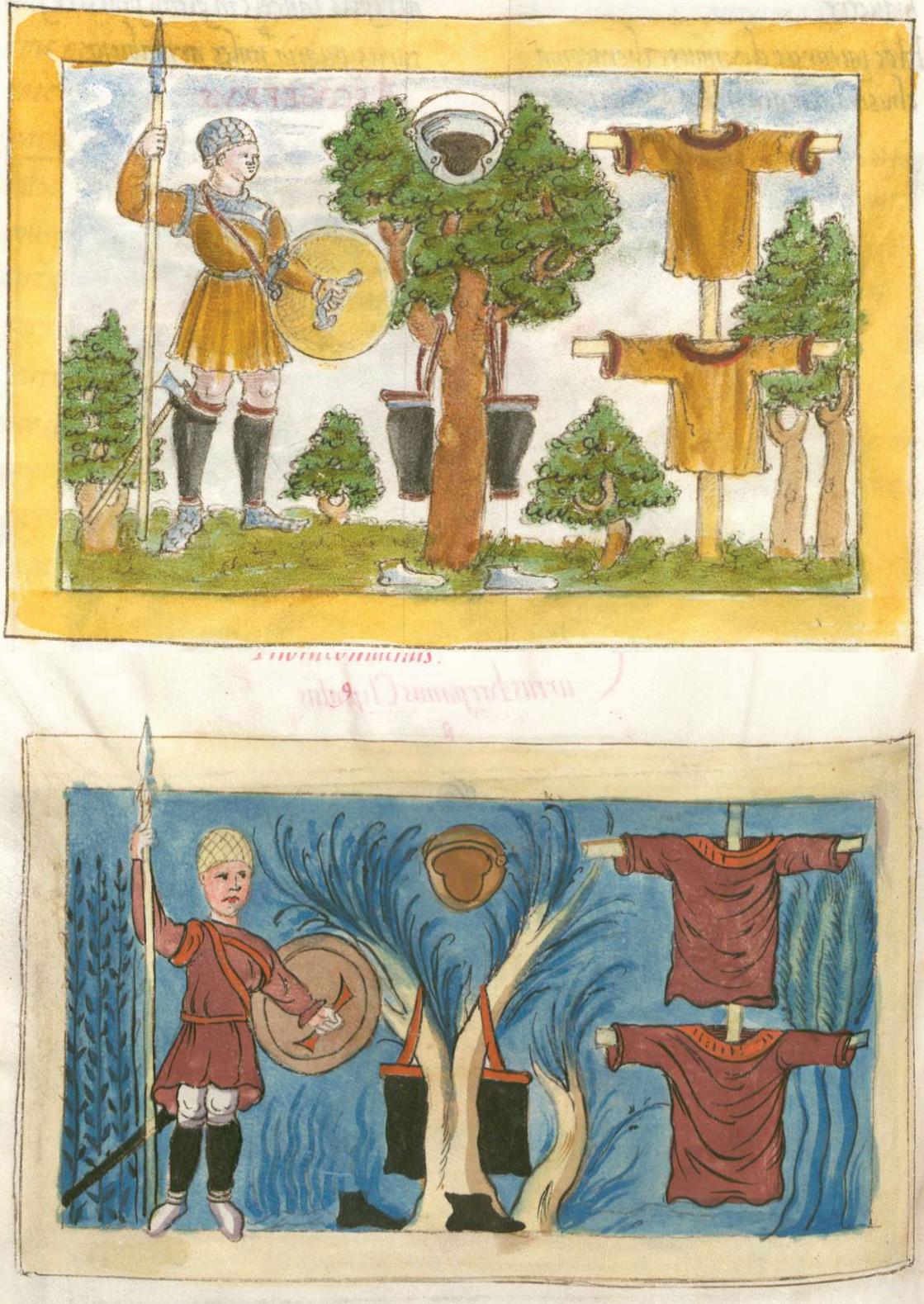
I EXPOSITIO T O R A C O M A C H I

I-25

Toracomachus, De rebus bellicis
Oxford, Bodleian library, western ms. 19854 - Canonici ms. misc. lat. 378,
(fol.88v-170r).

Paris, Bibliothèque nationale de France, latin ms. 9661, (fol.72r-146v).

THORACOMACHVS

Thoracomachus, *De rebus bellicis*

I-26

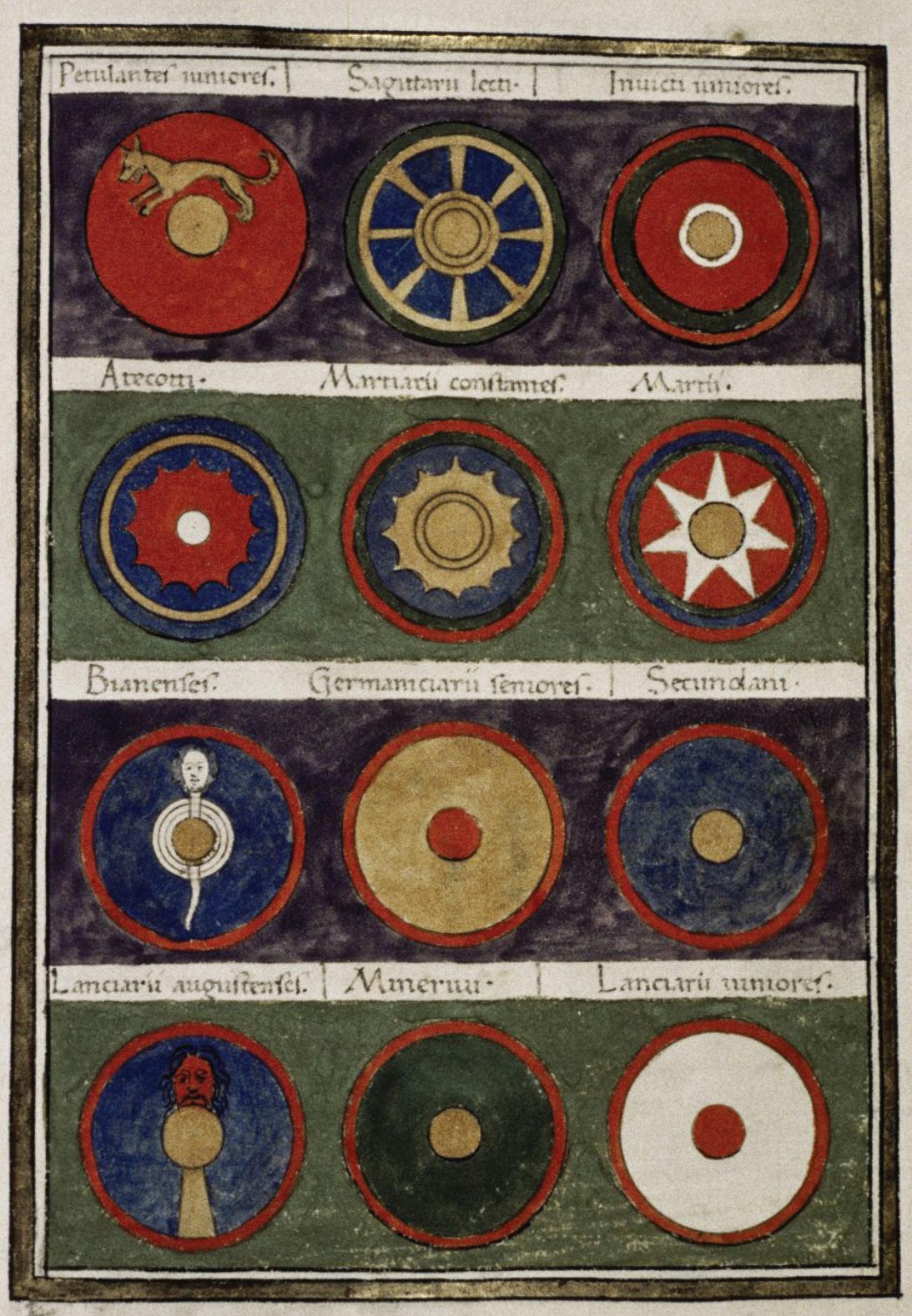
München, Bayerische Staatsbibliothek, ms. Clm. 10291: codex 1 = fol. 1-170,
(fol. 88r-169v); München, Bayerische Staatsbibliothek, ms. Clm. 10291: codex 2 =
fol. 171-222, (fol. 178v-222v)

IN SIGNIA VIRI ILLVSTRIS MAGISTRI MILITVM PER ILLYRICVM.

I-27

Insignia viri illustris magistri militum per Illyricum.
Oxford, Bodleian library, western ms. 19854 - Canonici ms. misc. lat. 378,
(fol. 88v-170r).

I-28

Insignia viri illustris magistri militum per Illyricum.
Oxford, Bodleian library, western ms. 19854 - Canonici ms. misc. lat. 378,
(fol.88v-170r).

II
KATALOG
**SKULPTORALNIH I
RELJEFNIH PREDSTAVA**

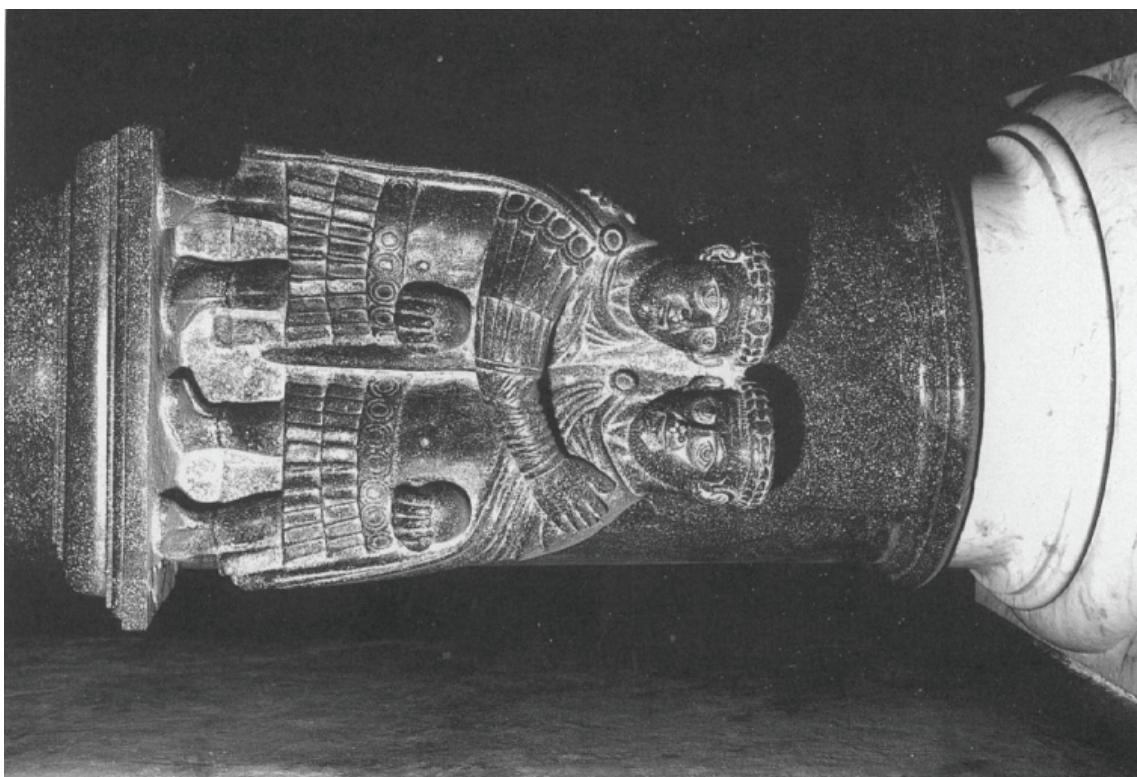
II-1

Grupa tetrarha. Crkva svetog Marka, Venecija (foto: N. Mrđić).

II-2

Tetrarsi. Crkva svetog Marka, Venecija (foto: N. Mrđić).
Gore: Rameni pojас sa detaljima oklopa. Dole: Detalj obuće.

II-3

Kompozicija tetrarha u biblioteci Vatikana (Rees 1993: 194-195).

Predmet: Glava tetrarha

Mesto nalaza: Naissus / Niš / Niška tvrđava

Opis: Fragmentovana glava tetrarha iz perioda prve ili druge tetrarhije. Donja polovina lica je odvaljena. Na čelu se uočavaju dve paralelne bore. Kosa se jedva nazire ispod cilindrične kape (pilleus panponicus). Uši su krupne, a lice je golobrado. Oči su krupne i širom otvorene., sa umetnutim zenicama. Na temenu se uočava deo koji je glavu ovog tetrarha spajao sa ostala tri vladara.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza: Narodni muzej Niš, No.

180/P.

Materijal: porfir

Tehnika izrade: klesanje i poliranje

Datovanje: rani IV vek

Natpis: -

Dimenzije: visina 17 cm, širina 15 cm.

Analogije: grupa tetrarha, crkva Svetog Marka, Venecija, Italija.

Literatura: Srejović, 1993: 234; Katalog Milanski edikt 2013: 291. Vasić, 2000:245-251.

II-4

Glava tetrarha, Niš (Katalog Milanski edikt 2013: 291)

Predmet: Glava tetrarha / diarha

Mesto nalaza: Transdierna / Tekija

Opis: Veoma fragmentovana glava od porfira koja po svim stilskim karakteristikama datuje u period tetrarhije. Očuvana je gornja polovina lica odraslog muškarca. Vide se čelo, oči i koren nosa. Kosa je u potpunosti stilizovana i samo se nazire. Bore na čelu su duboke i veoma izražene. Pogled i izraz lica dosta podseća na onaj koji se sreće i kod grupe tetrarha na crkvi svetog marka. Smatra se da je u pitanju deo skulpture Licinija.

Godina otkrića: -

Trenutna lokacija nalaza: Beograd, privatna kolek-

cija

Materijal: porfir

Tehnika izrade: klesanje i poliranje.

Datovanje: rani IV vek.

Natpis: -

Dimenzije: visina 13 cm, širina 17 cm.

Analogije:

Literatura: Srejović, 1993: 231; Katalog Milanski edikt 2013:290.

II-5

Glava tetrarha (Licinije) iz Tekije (Katalog Milanski edikt 2013:290.)

Predmet: statua tetrarha
Mesto nalaza: Brestovik
Opis: figura muškarca ogrnutog paludamentumom.
Dekorativna pojasma garnitura. U ruci je držao verovatno kopljje. Nedostaje glava.
Godina otkrića: nepoznato.
Trenutna lokacija nalaza: Narodni muzej Beograd
Materijal: beli mermer
Tehnika izrade: klesanje
Datovanje: IV vek

Natpis: -
Dimenzije: visina 1,55 m (sa postamentom); debljina 0,20 m.
Analogije: Statua iz Kunsthistorische Museuma, Beč (crtež preuzet iz: Tomović, 1997: 426)
Literatura: Tomović, 1997, Popović, 2013:178.

II-6

Statua tetrarha iz Brestovika, Narodni muzej Beograd
(foto: S. Pop-Lazić)

II-7

Statua tetrarha iz Brestovika, detalji
(fotografije: Stefan Pop-Lazić)

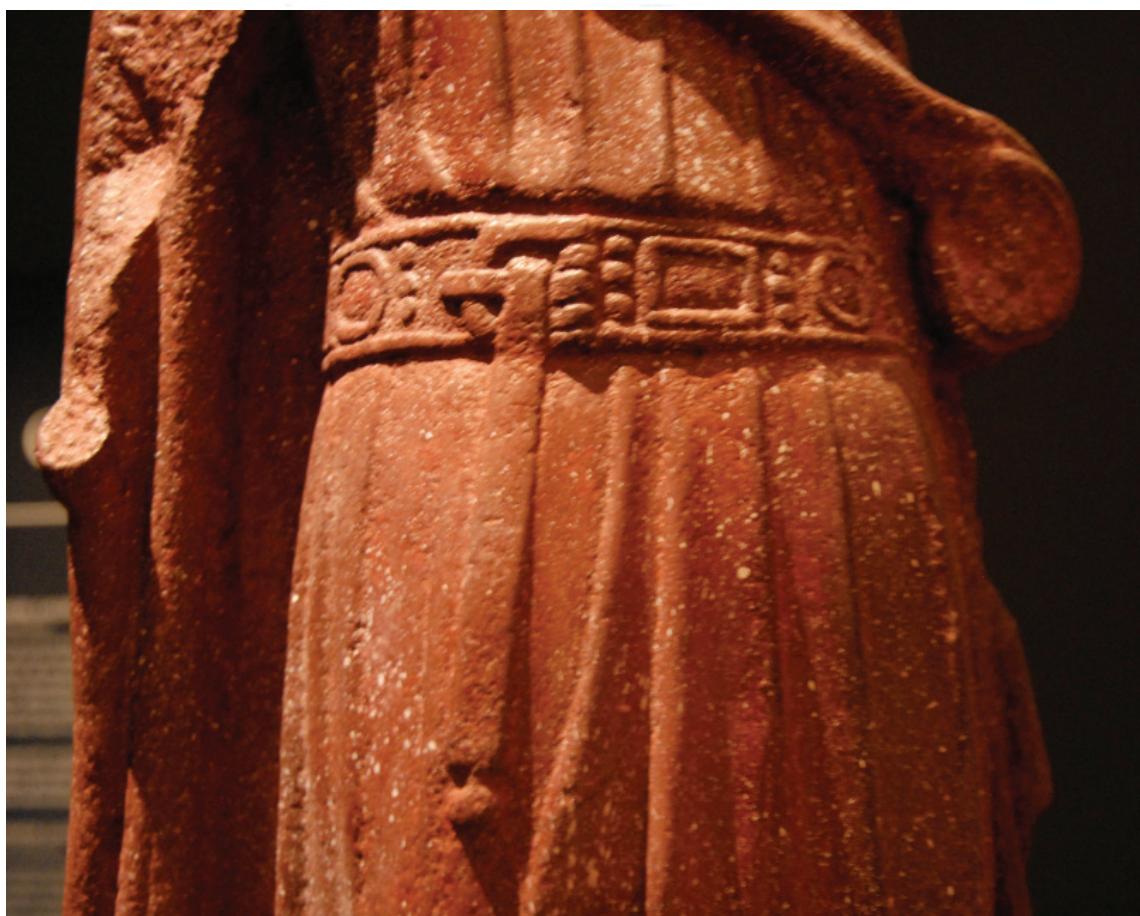

II-8

Statua tetrarha iz Brestovika, crtež i detalj pojasa.

(crtež preuzet iz: Tomović, 1997: 426)

Statua sa pojasmom graniturom iz Ravene (crtež: Bishop, Coulston 2006: 224)

II-9

Porfirna skulptura iz Aleksandrije, Beč Kunsthistorische Museum.
(crtež preuzet iz: Tomović, 1997: 426)
Fotografija: Detalj pojasa (foto: N. Mrđić)

Predmet: sarkofag

Mesto nalaza: Šid

Opis: Oficir stoji *en face* na postamentu sa kopljem trougaonog vrha u desnoj ruci. Levom rukom drži balčak mača. Preko desnog ramena nosi sagum koji je prebačen preko leve ruke. Na desnom ramenu se nalazi velika krstasta fibula koja vezuje sagum. Oklop, *pterygæ* i kanija mača izrađeni su sa veoma mnogo detalja koji ukazuju na skupu i veoma luksuznu opremu pokojnika. Na nogama nosi jednostavnu zatvorenu obuću (*calcei*).
Godina otkrića: 1997.

Trenutna lokacija nalaza: Galerija "Sava Šumanović", Šid.

Materijal: mermer

Tehnika izrade: klesanje

Datovanje: IV vek.

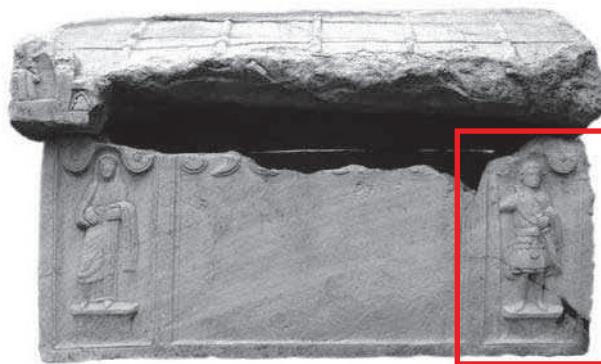
Natpis: Polje natpisa je prazno.

Dimenziije:

Analogije:

Literatura: Pop-Lazić, 2009: 163-173. Dautova Ruševljan, Vujović 2006; Pop-Lazić, 2013: 60-73.

Fotografije: Pop-Lazić, 2009: 168. Pop-Lazić, 2013: 69.

II-10

Sarkofag oficira iz Šida, IV vek (Pop-Lazić, 2013:69).
Detalj oklopa, pojasa i mača (Pop-Lazić, 2009: 168).

Predmet: Nadgrobni spomenik
Mesto nalaza: Gamzigrad (*Felix Romuliana*)
Opis:
Godina otkrića: 1953.
Trenutna lokacija nalaza: Felix Romuliana, lokalitet
Materijal: beli krečnjak
Tehnika izrade: klesanje
Datovanje: IV vek
Natpis: D(is) M(anibus) | secu[r(itati) perp(etuae)
| Aur(elli) [+2] ni (?) d(evotissimi) d(omestic)i |
vir[i q(ui) vix(it) | ann(is) L[X]V (?) per(fectis) | i(n)
m(ilitia) an(nis) XX | et fil(ii) I[usti]ni k|a(rissimi)
vix(it) an(nis) XXX | Zelia [I]ustina | coi[u]x [i]
mpendio eo|rum d[o]navit | b(ene) m(erentibus)
Dimenzije:
Analogije:
Literatura: Petrović, 1995: 112; Mirković, 1997:
427-435; Živić, 2010:119-120.

II-11

Nadgrobni spomenik *Felix Romuliana* (foto:)
detalj (foto: Mirković, 1997: 435)

Predmet: Ploča sa reljefom konjanika

Mesto nalaza: Gamzigrad (Felix Romuliana)

Opis: Ispod luka se nalaze konjanik i pešadinac pod punom opremom. Obe figure su okrenute na desno. Konjanik je u trku, na ramenu nosi dvoseklu sekiru (labrys), dok mu se plašt vijori iza na vetr. Na glavi nosi panonsku kapu (pileus pannonicus). Konjanik u velikoj meri podseća na predstave tetrarha. Pešadinac se nalazi neposredno iza konjanika. U desnoj ruci drži koplje. U levoj ruci drži štit. Na glavi nosi šlem.

Godina otkrića: 1953

Trenutna lokacija nalaza: Gamzigrad, lapidarium

Materijal: tufopeščar

Tehnika izrade: klesanje

Datovanje: rani IV vek

Natpis: -

Dimenzije:

Analogije:

Literatura: Mirković, 1997: 427-435; Živić, 2010:119-120. Petrović, 1995: 57.

II-12

Ploča sa reljefom, Gamzigrad / *Felix Romuliana* (foto: Mirković, 1997: 435)
(crtež: Bishop, Coulston 2006: 209. Fig. 133)

II-13

Pilaster sa insignijom. Felix Romuliana (Gamzigrad). Fasada istočne kapije fortifikacije ranog IV veka. Detalji falera sa pretstavama tetrarha.
Katalog Milanski edikt 2013. kat br. 25.

II-14

Pilaster sa insignijom. Felix Romuliana (Gamzigrad).
Fasada istočne kapije kasnije fortifikacije. (Fotografija N. Mrdić).

Predmet: fragment arhivolte

Mesto nalaza: Gamzigrad (Felis Romuliana)

Opis: fragment arhivolte sa predstavom tetrarha, loša očuvanost. Očuvan manji deo spomenika na kome je vidljiv jedan od vladara u oklopu i sa hlamidom. Obris drugog vladara se jedva nazire. Vidljivi su delovi paunova koji flankiraju lovorov venac. Tetrarsi su predstavljeni unutar lukova nekog objekta.

Godina otkrića: 2007.

Trenutna lokacija nalaza: Narodni muzej Zaječar.

Materijal: tufopeščar

Tehnika izrade: klesanje

Datovanje: rani IV vek

Natpis: -

Dimenziije:

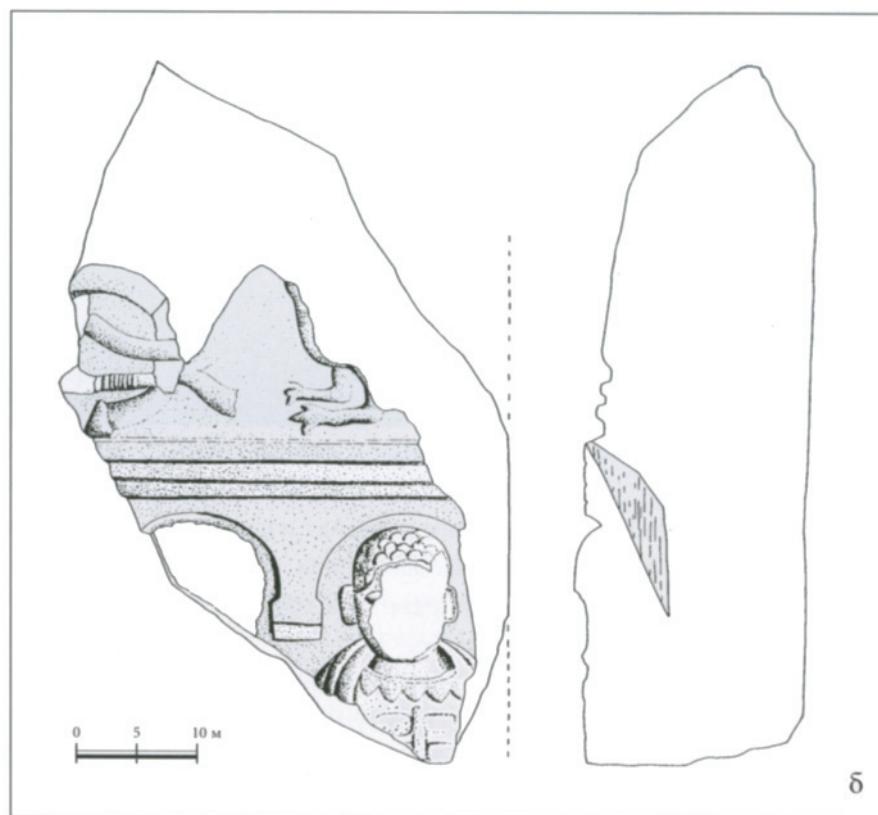
Analogije:

Literatura: Živić, 2010: 112.

Foto i crtež: Živić, 2010: 112.

a

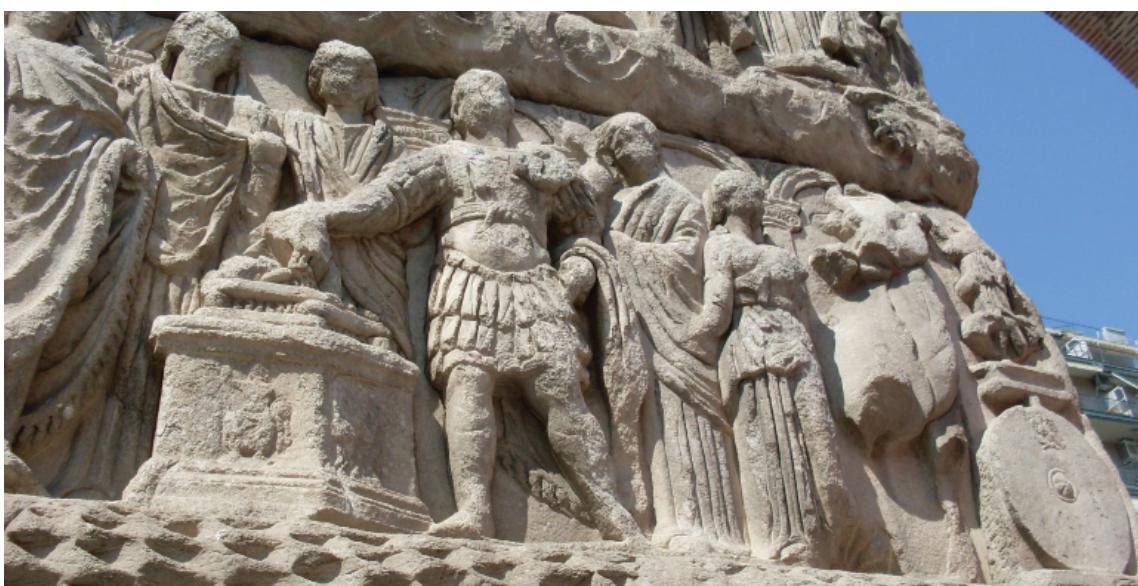
δ

II-15

Arhivolta sa tetrarsima, Gamzigrad
(Živić, 2010: 112)

II-16 Fragment carske statue od belog mermera sa detaljem dekorativnih elemenata, imperator Galerije. Gamzigrad (Felix Romuliana) (Živić, 2010: 125-126.)

II-17

Galerijev slavoluk sa detaljima reljefnih predstava (foto N. Mrđić).

II-18

Galerijev slavoluk u Solunu.
(foto: N. Mrđić)

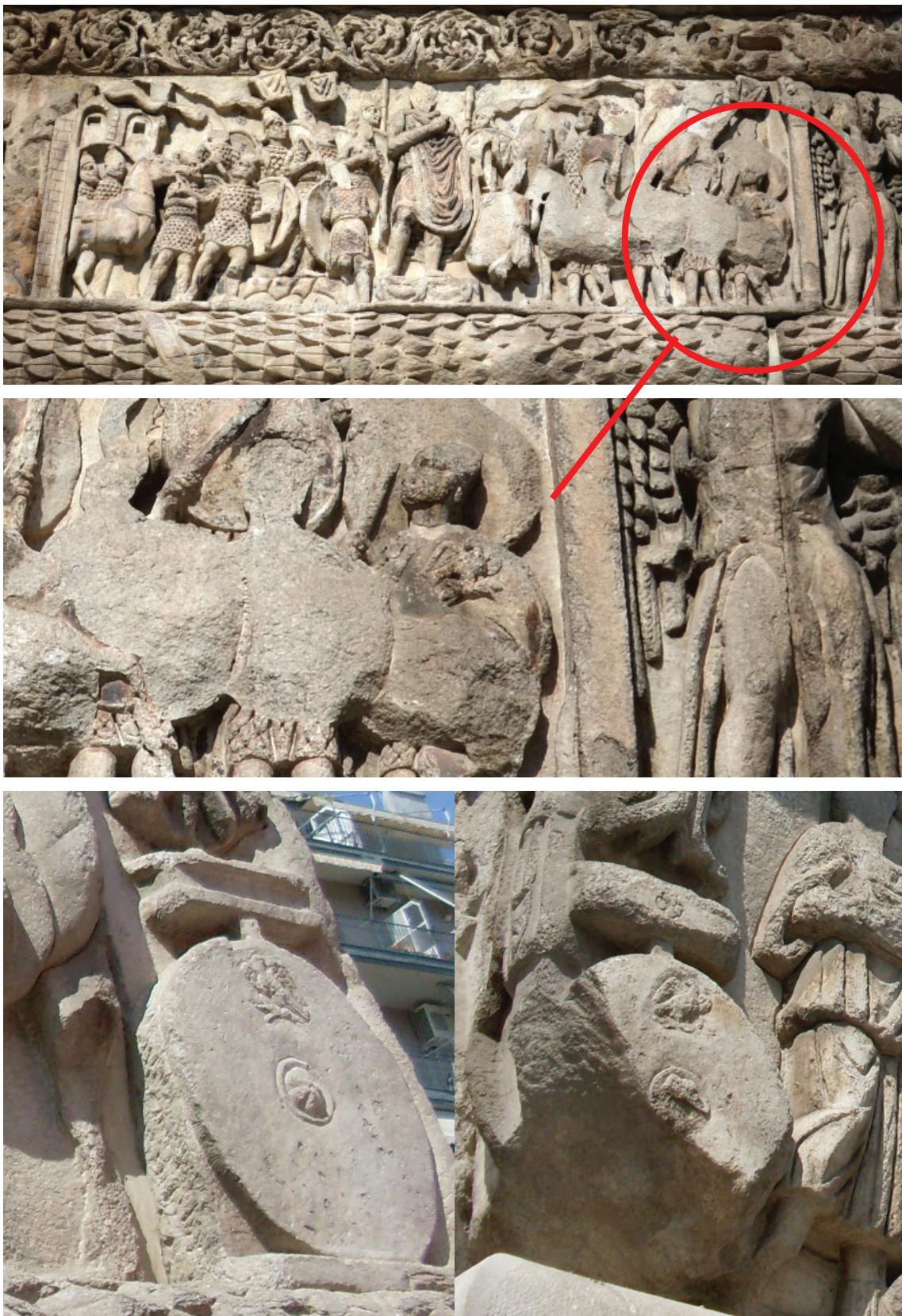
II-19

Galerijev slavoluk.
Prikaz dva Drakonarija (foto: N. Mrdić); prikaz Drakonarija (<http://adevaruldespredaci.ro/wp-content/uploads/2014/11/dracon-pe-arc.png>)

II-20

Galerijev slavoluk.
Predstave štitova (foto: N. Mrdić).

II-21

Galerijev slavoluk.
Prikazi detalja sa orlovima na štitovima (foto: N. Mrđić).

Predmet: Sarkofag sa predstavom Jone

Mesto nalaza: Beograd (Singidunum)

Opis: Sarkofag sa poklopcem u idu krova sa akroterijama. Na bočnoj strani pravougaono polje, ivice dekorisane noričko-panonskim volutama. Reljefno su prikazane scene iz života Jone, proroka iz Starog Zaveta. Centralna priča je o Joni i njegovom čudesnom spasenju iz kita. Prikazani su dodatno brod i delfin. Krupna scena Hrista kao dobrog pastira sa leve strane scene koji oko vrata nosi jagnje.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza: Beograd, Kalemegdanska tvrđava.

Materijal: krečnjak

Tehnika izrade: klesanje

Datovanje: sredina IV veka

Natpis: -

Dimenzije: Sanduk: dužina: 2,18 m; širina 0,98 m; visina 0,74 m. Poklopac dužina: 2,29 m; širina 1,16 m; visina 0,28 m.

Analogije: -

Literatura: Popović, 2013: 138-159, 317.

Napomena: Noričko panonske radionice (Aquinum)

II-22

Jonin sarkofag, Beograd. Kalemegdan (Popović, 2013: 149)

II-23 1. Nadgrobni spomenik konjanika. Datovanje IV vek, Akvileja, 2. Nadgrobni spomenik Flaviusa Augystalisa, Akvileja (Tiussi et al. 2013: 98, 210, crtež: Bishop, Coulston 2006. 209)

II-24

Nadgrobni spomenik pripadnika carske garde, Akvileja.

Datovanje: 352. godina.

(foto: Tiussi et al. 2013: 211; crtež: Bishop, Coulston 2006. 209)

II-25

Stela vojnika Valerius Ianuarius Ursariensis,
prva polovina IV veka, Amien, Francuska;
Stela Eques Bato, druga dekada IV veka, Turin, Italija.
(Katalog: Roma e Barbari)

II-26

Nadgrobni spomenik Aurelija Valensa (Aurelius Valens). Datovanje: IV vek
Nacionalni muzej Budimpešta (foto: N. Mrđić).

II-27

Diptih sa predstavom Rome i Konstantinopolisa.
(Tiussi et al. 2013: 163)

II-28

Diptih Proba sa predstavama imperatora Honoriја.
(Cracco Rugini, 2008: 247)

II-29

Diptih sa predstavom Stilihona i njegove žene Serene.
Slonovača, izrađen oko 400.
(Potter, 2007: 224; Roberto, 2008: 245)

II-30

Fragment reljefno dekorisanog sarkofaga Anastasia,
(Rim, Vatikanski muzej) Katalog Trir, 2007.

II-31

Portonaccio sarcophagus, Museo Nazionale Romano, Rim.
Detalji uglova sarkofaga sa predstavom trofeja.
(foto: N. Mrđić)

Portonaccio sarcophagus, *draconarius* detalji Museo Nazionale Romano
(foto: N. Mrdić)

II-32

Portonaccio sarcophagus, bočna strana sa predstavom drakonarijusa.
(foto: Marcianiak, 2010: 225)

II-33

Portonaccio sarcophagus, detalji mačeva
Museo Nazionale Romano (foto: N. Mrđić)

II-34 Postament stuba Antonina Pija, Vatikan
(<http://ancientrome.ru/art/artwork/sculp/rom/relief/columna-antonini/ca008.jpg>)
(<http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=2052>)

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Grande_Ludovisi_Altempo_Inv8574.jpg

<https://www.flickr.com/photos/hen-magonza/4197204450/in/photostream/>

II-35

Ludovisi sarkofag.
Museo Nazionale Romano, Palazzo Altemps, Rim

<https://www.flickr.com/photos/hen-magonza/4196449275/in/photostream/>

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b6/Grande_Ludovisi_sarcophagus_12.JPG

II-36

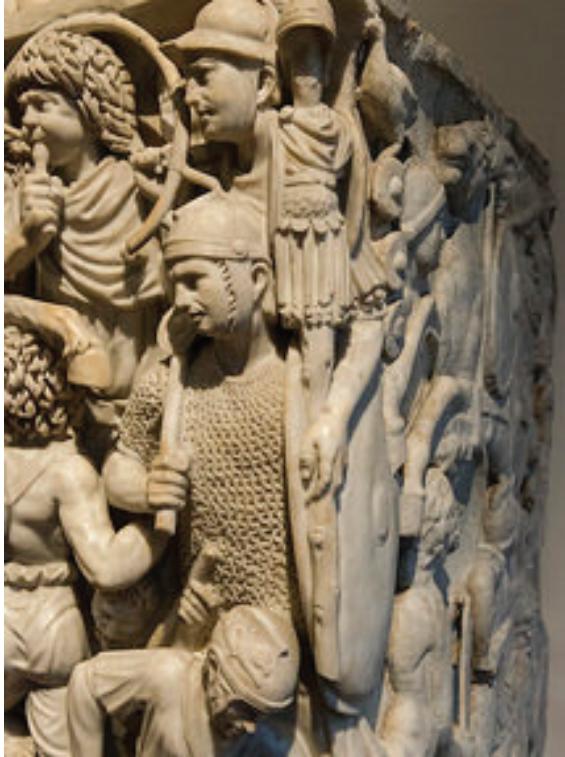
Ludovisi Sarcophagus
Museo Nazionale Romano, Palazzo Altemps, Rim

<https://www.flickr.com/photos/henmagonza/4169235909/>

<https://www.flickr.com/photos/henmagonza/4196450981/>

<https://www.flickr.com/photos/69716881@N02/14308798799/sizes/k/>

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Grande_Ludovisi_sarcophagus_07.JPG

II-37

Ludovisi Sarcophagus, detalji
Museo Nazionale Romano, Palazzo Altemps, Rim

1

2

3

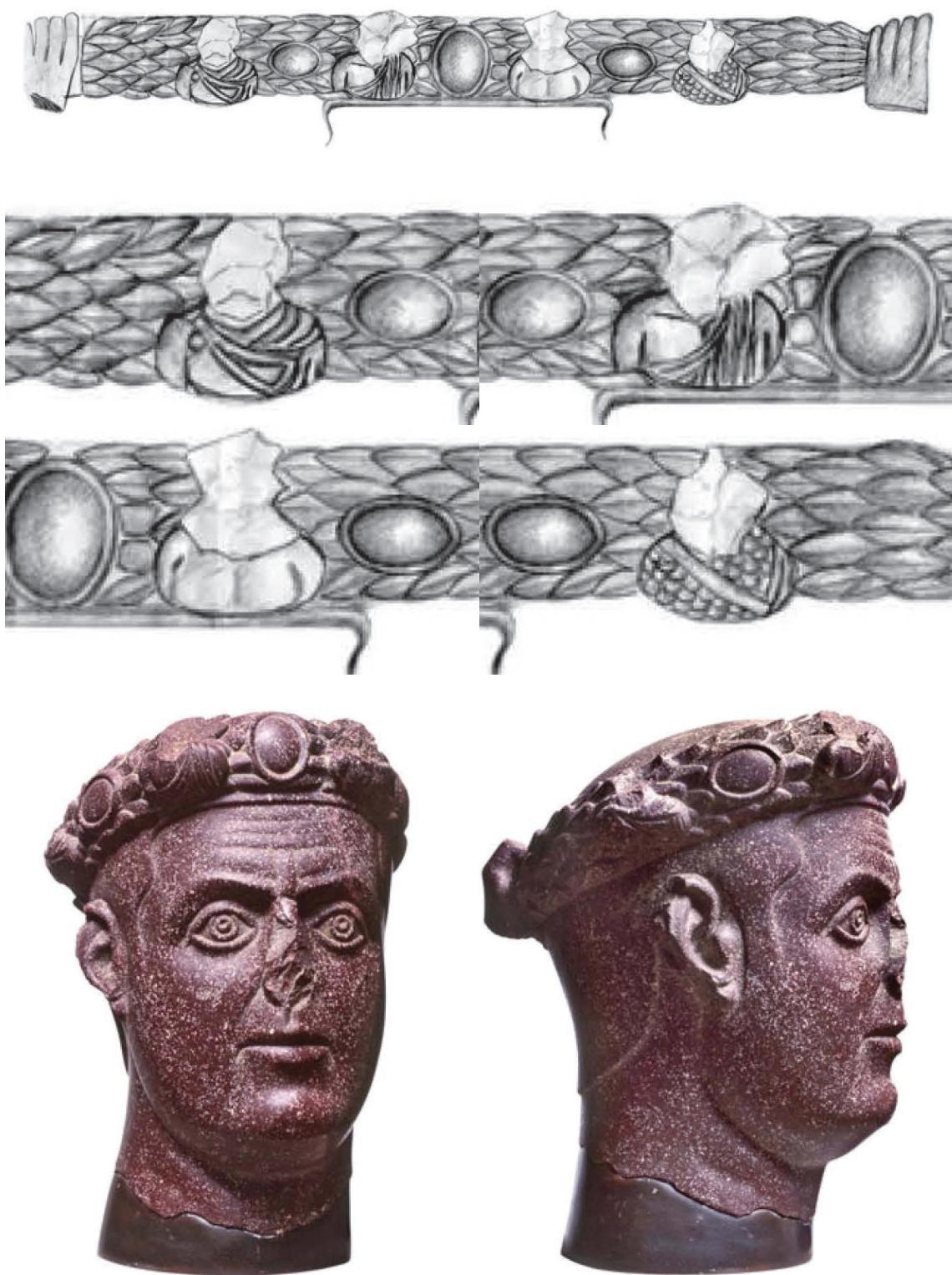

[https://www.flickr.com/photos/
bstorage/4758322881/](https://www.flickr.com/photos/bstorage/4758322881/)

[http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/
aa/Grande_Ludovisi_sarcophagus_08.JPG](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/aa/Grande_Ludovisi_sarcophagus_08.JPG)

II-38 Ludovisi Sarcophagus, detalji. Museo Nazionale Romano, Palazzo Altemps, Rim
(1. <https://www.flickr.com/photos/bstorage/4758961450/in/photostream/>) (2. <https://www.flickr.com/photos/bstorage/4758323437/in/photostream/>) (3. <https://www.flickr.com/photos/bstorage/4758962124/>)

II-39

Galerije, porfirna statua sa detaljima krune
Gamzigrad, Narodni muzej Zaječar
(Popović, 2013a: 176; Katalog broj 24, 290)

II-40

Sarkofag, Marcus Claudianus, Museo Nazionale Romano
datovanje 330-335. godina, (foto N. Mrđić)

II-41 Nadgrobni spomenici, iz stalne postavke, datovanje kraj III veka.
Национален археологически институт с музей при Българска академия на науките, София, Бугарска (foto: N. Mrđić)

Aurelius Sudecentus CIL V 900
(foto: N. Mrdić)

Valerius Aulecentius CIL V 940
(foto: N. Mrdić)

II-42

Nadgrobni spomenici pripadnika legio XI Claudia iz Akvileje,
Lapidarijum muzeja u Akvileji, datovanje III - IV vek.

Valerius Quintus, eques CIL V 944
(foto: N. Mrdić)

Neidentifikovani vojnik
(foto: N. Mrdić)

II-43

Nadgrobni spomenici pripadnika legio XI Claudia iz Akvileje,
Lapidarium muzeja u Akvileji, datovanje III - IV vek.

Nadgrobni spomenici vojnika iz Akvileje, Lapidarium muzeja u Akvileji, datovanje
II-44 III - IV vek. Valerius Victor, eques (foto: N. Mrđić)
Delovi konjske opreme, Ludovisi sarkofag (https://c1.staticflickr.com/5/4138/475832581_05c8725843_z.jpg)

http://www.vroma.org/images/mcmanus_images/eaglegladius_handle.jpg
http://www.vroma.org/images/mcmanus_images/eaglegladius_handle2.jpg

II-45 Stela Quintus Sulpicius Celsus sa parazoniumom, Rim. (Palazzo dei Conservatori).
Datovanje I vek (foto: Sumner and Amato, 2009, fig. 89)
Balčak mača od bronce, parazonium, Pompeja

II-46 Figura Marsa sa parazoniumom, Porolissum. Datovanje II-III vek.
 (Mina et al. 2004. Pl. I, II). Predstave vojnika sa parazoniumom na nadgrobnim
 spomenicima iz Rima, Datovanje: III vek. Levo: nepoznati oficir, desno: Aurelianus
 Lucianus (Bishop and Coulston, 2006: 153)

II-47

Praćkaši, Galerijev slavoluk, detalj (foto: N. Mrdić)
Trajanov stub. Tabla XLVII, scena LXVI: detalj.
(Chicorius, 1896-1900. Erster Tafelband: «Die Reliefs des Ersten Dakischen
Krieges», Tafeln 1-57, Verlag von Georg Reimer, Berlin 1896)

II-48

Sarkofag Sabinusa. Lateran. Rim
Ranohrišćanski sarkofag sa biblijskim / novozavetnim scenama.
(McCann, 1978:140)

II-49

Konstantinov slavoluk, Rim. (Foto: N. Mrđić)

II-50

Konstantinov slavoluk, Rim. (Foto: N. Mrđić)

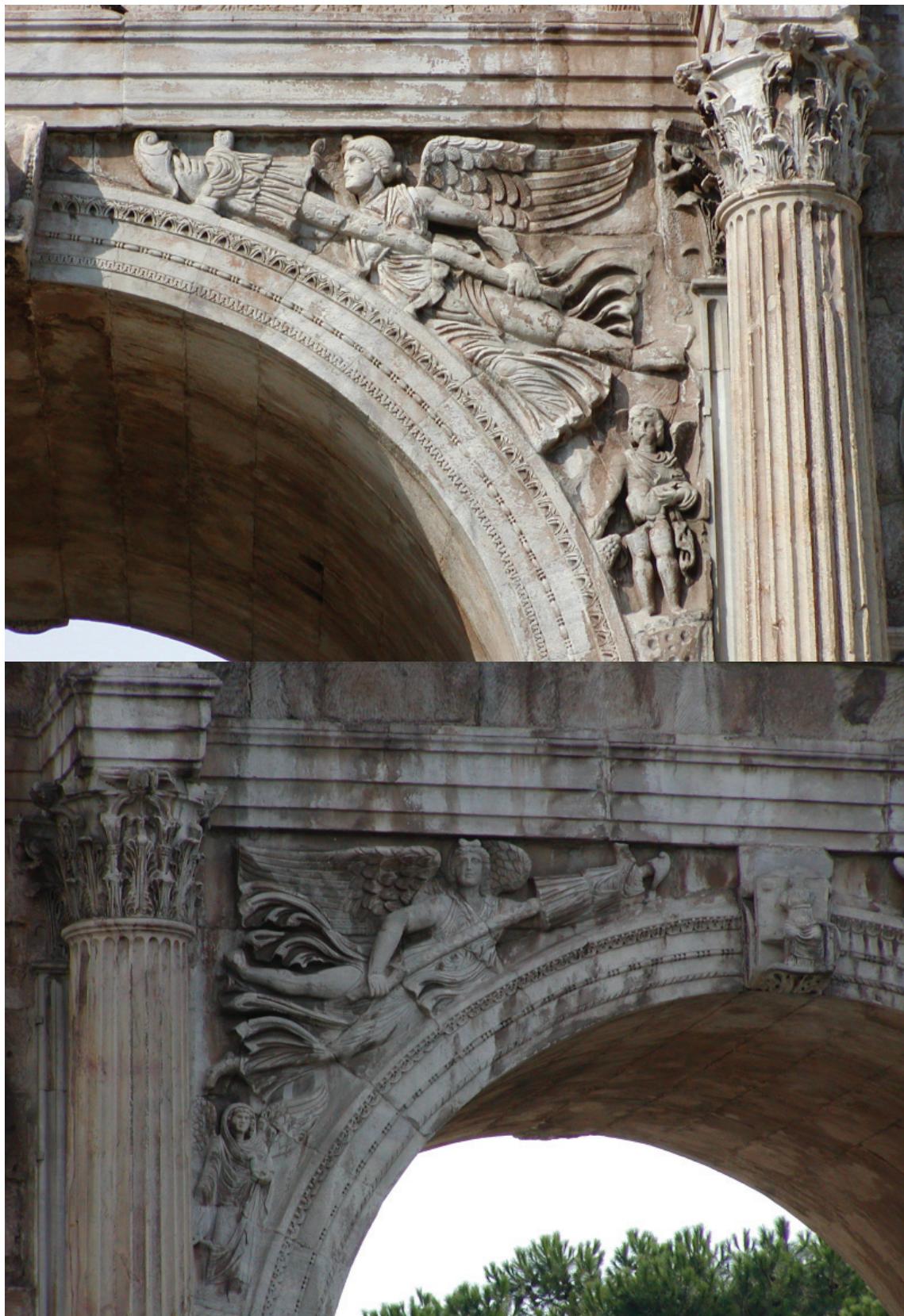

rome101.com

II-51

Konstantinov slavoluk, Rim. (<http://www.beastcoins.com/Topical/VLPP/History/ArchOfConstantine-WestFrieze.jpg>);

Viktorija sa trofejem. Reljef na postamentu
(<http://www.rome101.com/Topics/ArchConstantine/>)

II-52

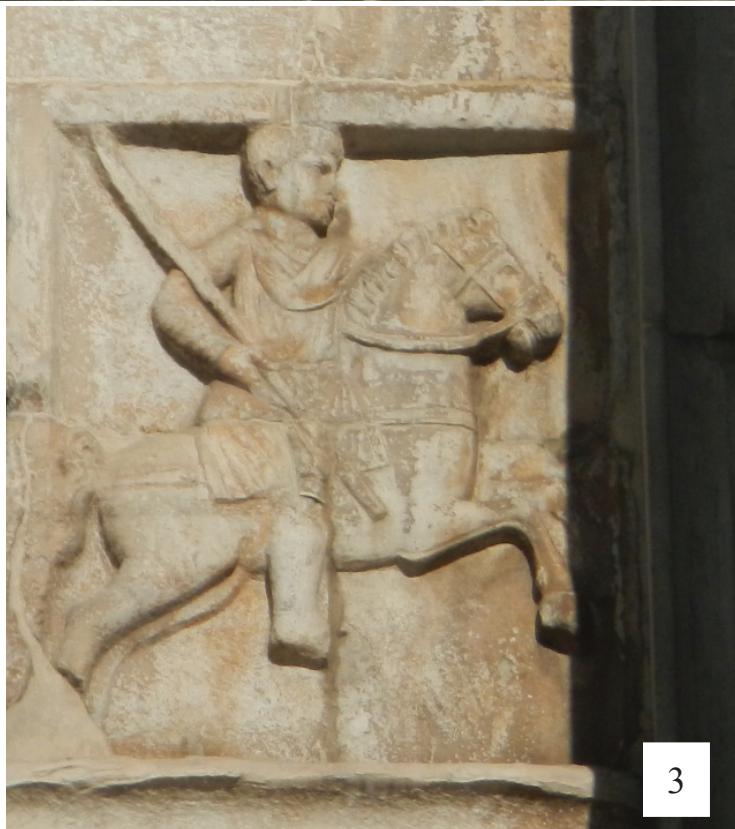
Viktorije, Konstantinov slavoluk, Rim
<http://sights.seindal.dk/img/orig/8177.jpg>
<http://sights.seindal.dk/img/orig/8136.jpg>

1

2

3

Konstantinov slavoluk, Rim

II-53

1. Bitka na Milvijskom mostu, 3. Imperator / Konjanik (foto: N. Mrdić)
2. štit Cornuta (crteži: Banikov, 2014: 1656-1657)

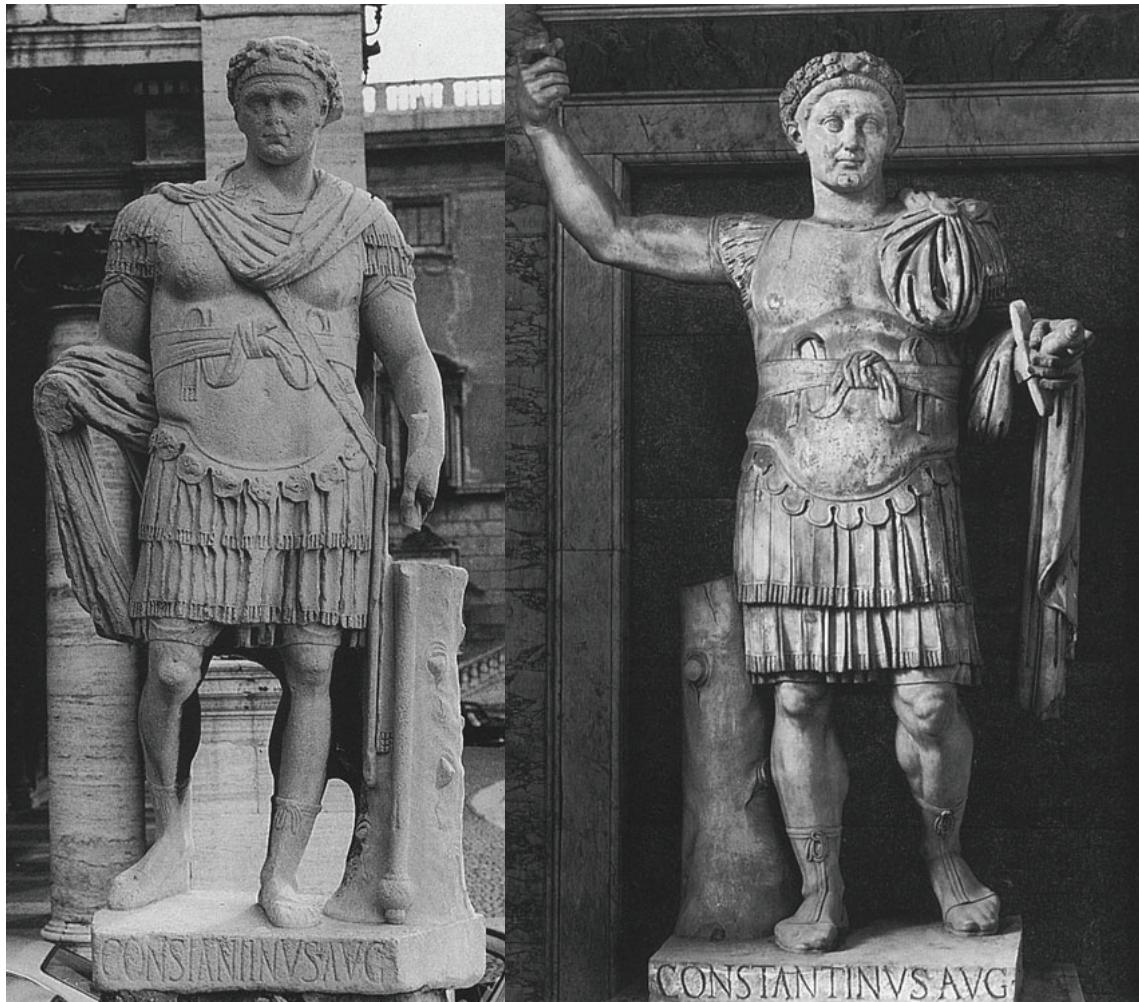
II-54

Konstantinov slavoluk, Rim.
Reljeфи sa baznog dela slavoluka, datirani u vreme Konstantina.
(foto: N. Mrđić)

II-55

Sarkofag Svetе Helene, Muzej u Vatikanu.
Rim, oko 330. godine

Konstantin II, Rim, Kapitolski muzej.
Photo: Kleiner, Diana E.E. 1992 Roman
Sculpture, Yale University Press New
Haven & London. P. 437, fig. 397.

Konstantin I kao Avgust, nartheks crkve San
Giovanni in Laterano, Rim (oko 315. godine)
Photo: Kleiner, Diana E.E. 1992 Roman Sculpture,
Yale University Press New Haven & London. P. 436,
fig. 396.

http://www.livius.org/site/assets/files/11776/istanbul_forum_theodosius_soldiers_iam.jpg

<http://classconnection.s3.amazonaws.com/456/flashcards/1015456/png/91355625807431.png>

Gore: Rimski vojnici na fragmentima Teodosijevog stuba, Konstantinopolj.
II-57 Dole: Vojnici sa predstavom Hristovog monograma na štitovima, fragment reljefa sa Teodosijevog stuba. Hamam sultana Bajazita II (Emione, 2014: 21).

II-58 Diptih. Justinijan kao branilac vere. Druga četvrtina VI veka.
(Luvr, Pariz) (http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8e/Diptych_Barberini_Louvre_OA9063_whole.jpg)

II-59

Prikazi zmajeva. Columna Traiana - baza stuba, Rim (foto: N. Mrđić)

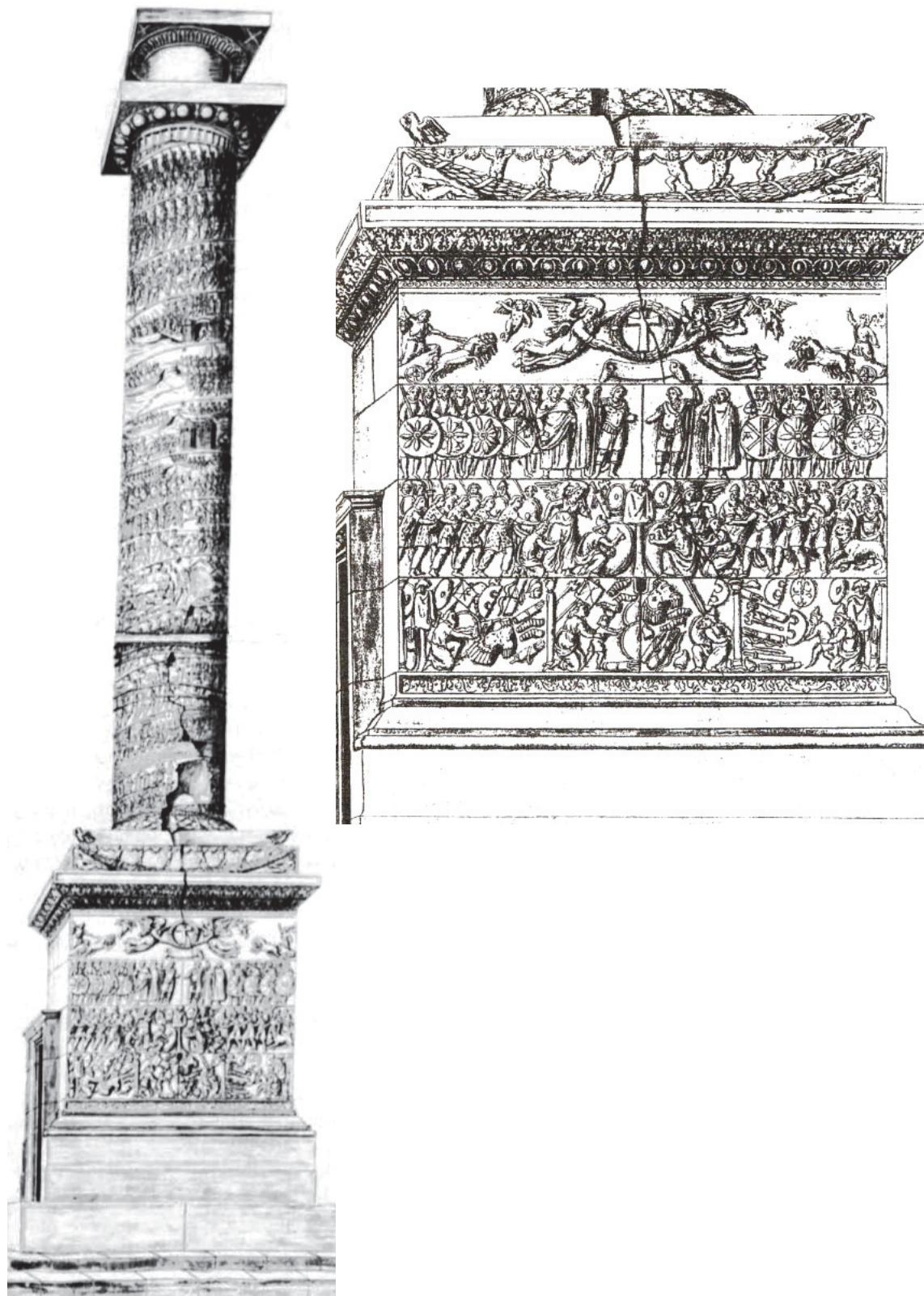

II-60 Prikazi dačkih ratnika sa zmajevima. Columna Traiana, Rim (Sabin et al, 2008: 20; http://en.wikipedia.org/wiki/File:023_Conrad_Cichorius,_Die_Reliefs_der_Traians%C3%A4ule,_Tafel_XXIII.jpg)

II-61

Reljef sa Telusom. Istočni zid oltara, Ara Pacis Augustae. Rim
(foto: N. Mrđić)

II-62

Rimski vojnici sa štitovima na kojima je predstava Hristovog monograma.
Baza Arkadijevog stuba (crtež nepoznatog autora iz 1575. godine)
(crteži preuzet iz: Weitzmann, 1979: 80; Emion, 2014: 22).

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3a/Grosvenor_Museums_-_Grabstein_3_Sarmate.jpg

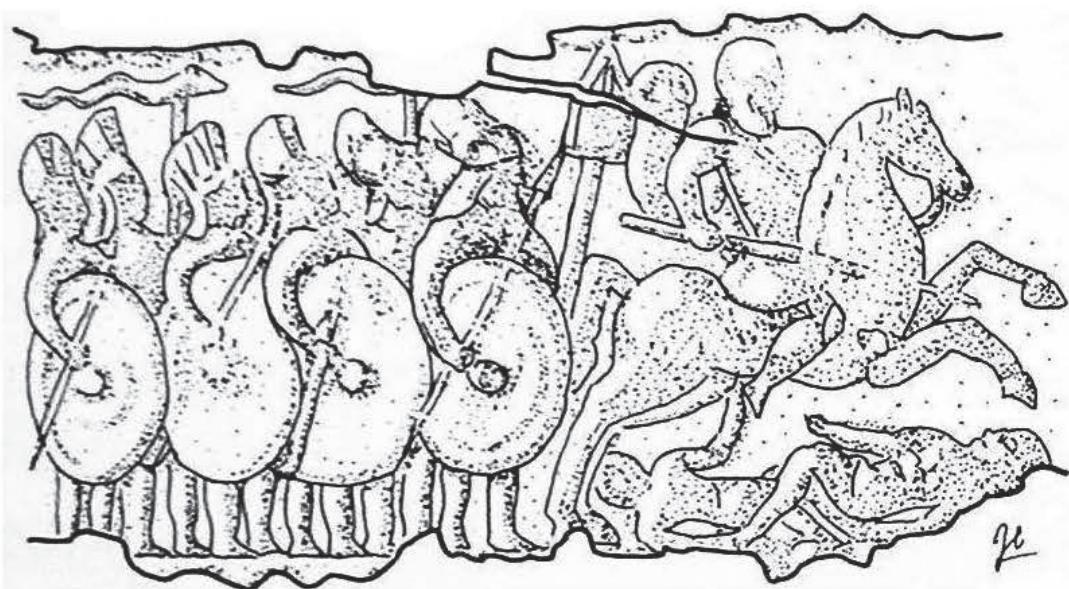

<http://imagini.encyclopedia-dacica.ro/DRACO/draco%20roman%201.jpg>

[http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/63/Trophies_of_arms_\(tunic,_short_spear,_captured_Dacian_Draco\)_relief_from_the_Hadrianeum,_a_temple_of_the_deified_Hadrian_in_the_Campus_Martius_ERected_by_Antoninus_Pius_in_145_AD,_Capitoline_Museum_\(16276748956\).jpg](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/63/Trophies_of_arms_(tunic,_short_spear,_captured_Dacian_Draco)_relief_from_the_Hadrianeum,_a_temple_of_the_deified_Hadrian_in_the_Campus_Martius_ERected_by_Antoninus_Pius_in_145_AD,_Capitoline_Museum_(16276748956).jpg)

II-63 Stela sa reljefom sarmatskog konjanika, Čester. Grosvenor Museum, Engleska.
Reljef sa predstavom trofeja i zmaja. Hadrianeum, Rim, Kapitolski muzej. Italija

II-6

Ikona sa predstavom podunavskih konjanika, Aluta, Rumunija

Nacionalni istorijski muzej, Bukurešt (Marciniak, 2010: 59).

Bronzana ploča sa predstavom drakonarijusa, Ságvár, Mađarska

(Marciniak, 2010: 68).

III

**KATALOG NALAZA
ORUŽJA I VOJNE OPREME**

III-1

Pektoral, Ritopek. Narodni muzej Beograd.
(crtež: Popović, 1993; foto: Vujović, 2000)

Predmet: Grudna ploča paradnog oklopa, pektoral.
Mesto nalaza: Ritopek (*Castra Tricornia*)
Opis: Pektoral trapezoidnog oblika, izrađen od tankog mesinganog lima.
Vratni izrez čini lučno isečena gornja ivica. Sa obe bočne strane nalaze se po tri kružna dekorativna dugmeta koja su grudnu ploču spajali sa podlogom oklopa. Gornja površina dugmadi ukrašena je tehnikom čelijastog emajla u crvenoj, zelenoj i plavoj boji. Dodatni dekorativni element čini posrebrenje. Spoljašnji rub prati vrpčasti ornament naglašen punktiranjem i urezivanjem linija. Osnovni dekorativni elemnt čini ukras izveden u visokom reljefu. Prepoznaje se sedam bista sa pratećim atributima oko kojih se nalaze legijske insignije (*aquila. signum. vexillum*). Insignije su raspoređene u tri friza. Središnji deo donjeg friza predstavlja borbu dva bogata opremljena vojnika. Iznad njih nalazi se arhitektonska konstrukcija koju čine dva luka sa kapitelima.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza: Narodni muzej Beograd,
Inventarski broj 4180/III

Materijal: Mesing,
Tehnika izrade: iskucavanje, emajliranje, posrebrenje

Datovanje: III - početak IV veka

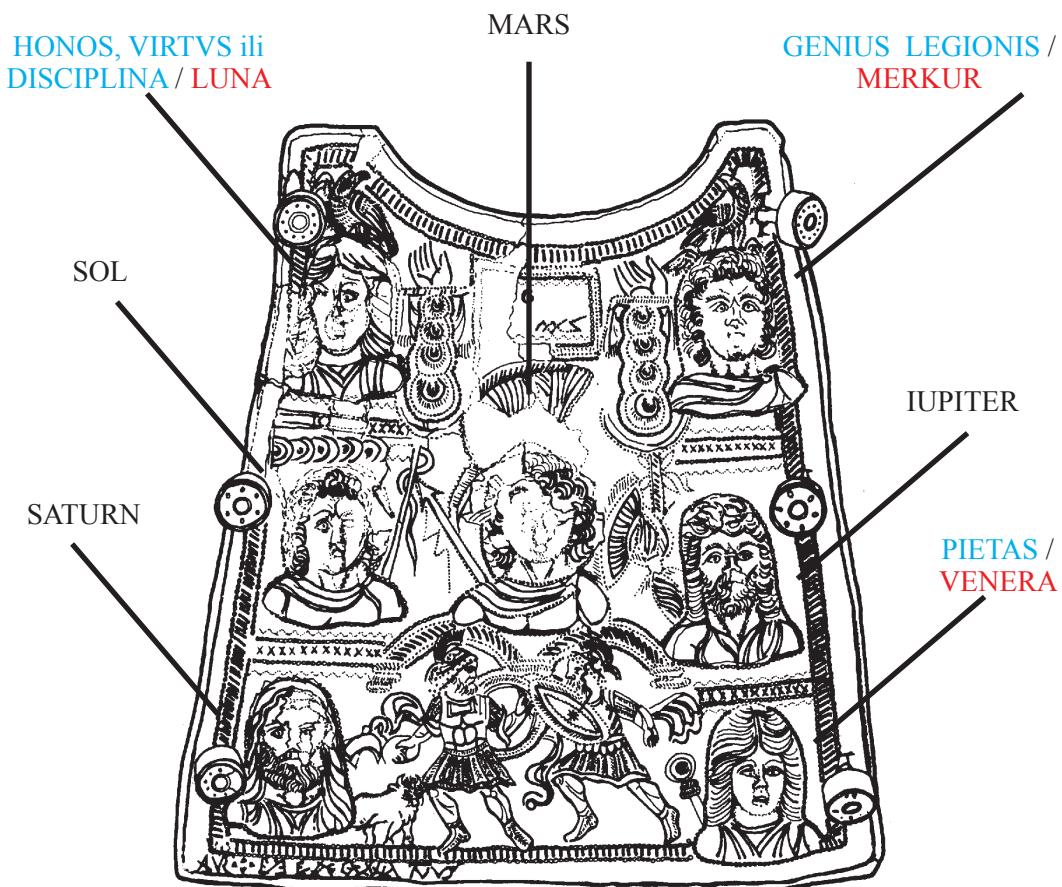
Natpis: Natpisi su izvedeni urezivanjem i punktiranjem.

- Na prednjoj strani natpisi su zapaženi na donjem desnom rubu: Aur(elius) Herculanus;
- Na veksilumu: \Le\g(io) VII C(laudia)\Le]g(atus) Augustis\
- Na gornjem rubu sa zadnje strane oklopa: Martinianus f(ecit) XX.

Dimenzije: duža strana 22.4 cm, kraća strana 16.5 cm, bočne ivice 23.6 cm.

Analogije:

Literatura: Popović, 1993; Vujović, 1998: 217; Vujović, 2000: 255-264; Crnobrnja, Krunic, 1997: 279. Srejović, 1993: 303-304. Kunzl, 2001: 71-83

III-2

Pektoral, Ritopek. Narodni muzej Beograd.

(crtež: Popović, 1993; Vujović, 2000)

Plavi tekst prema Popović, 1993; Crveni tekst prema Vujović, 2000

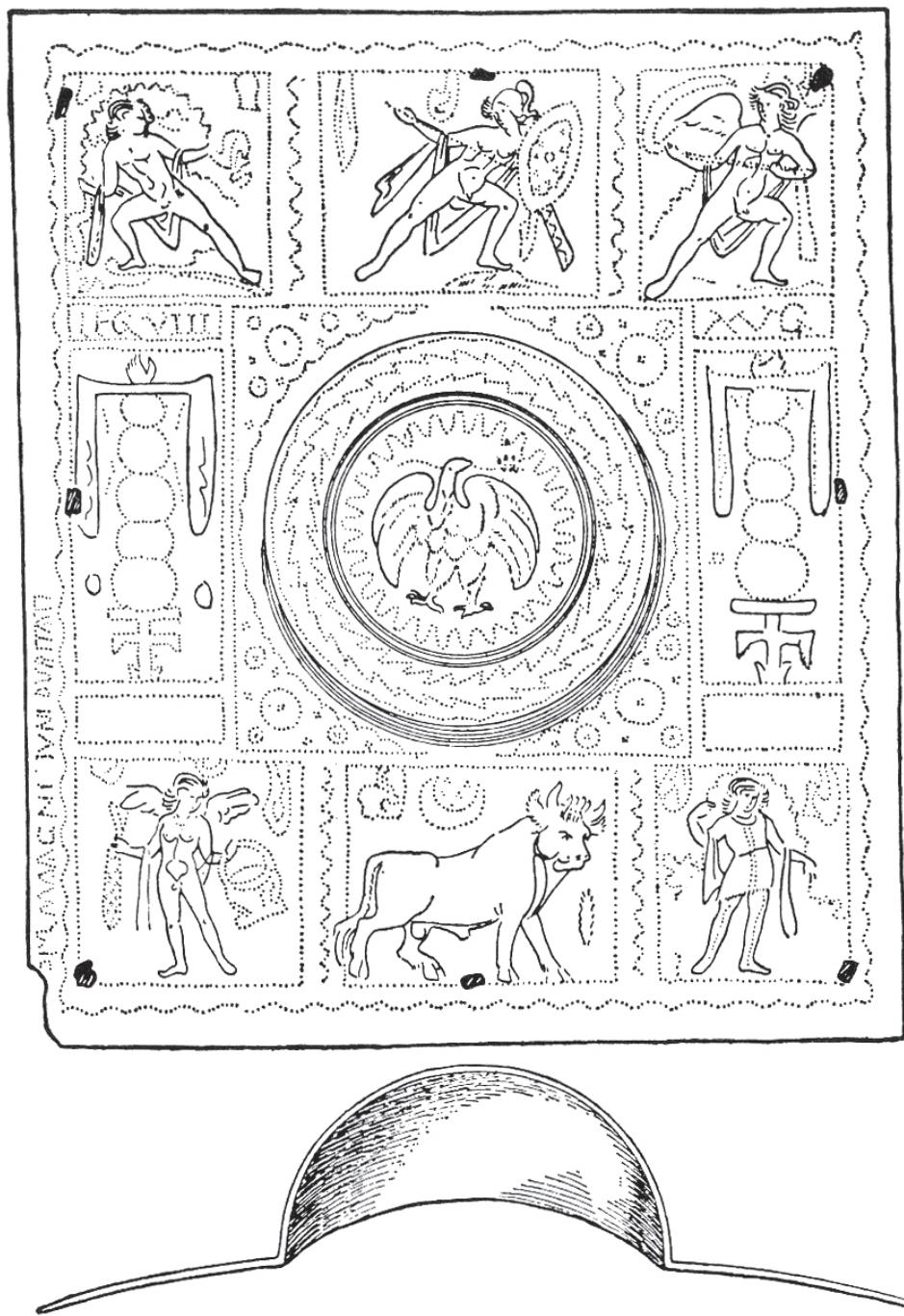

III-3

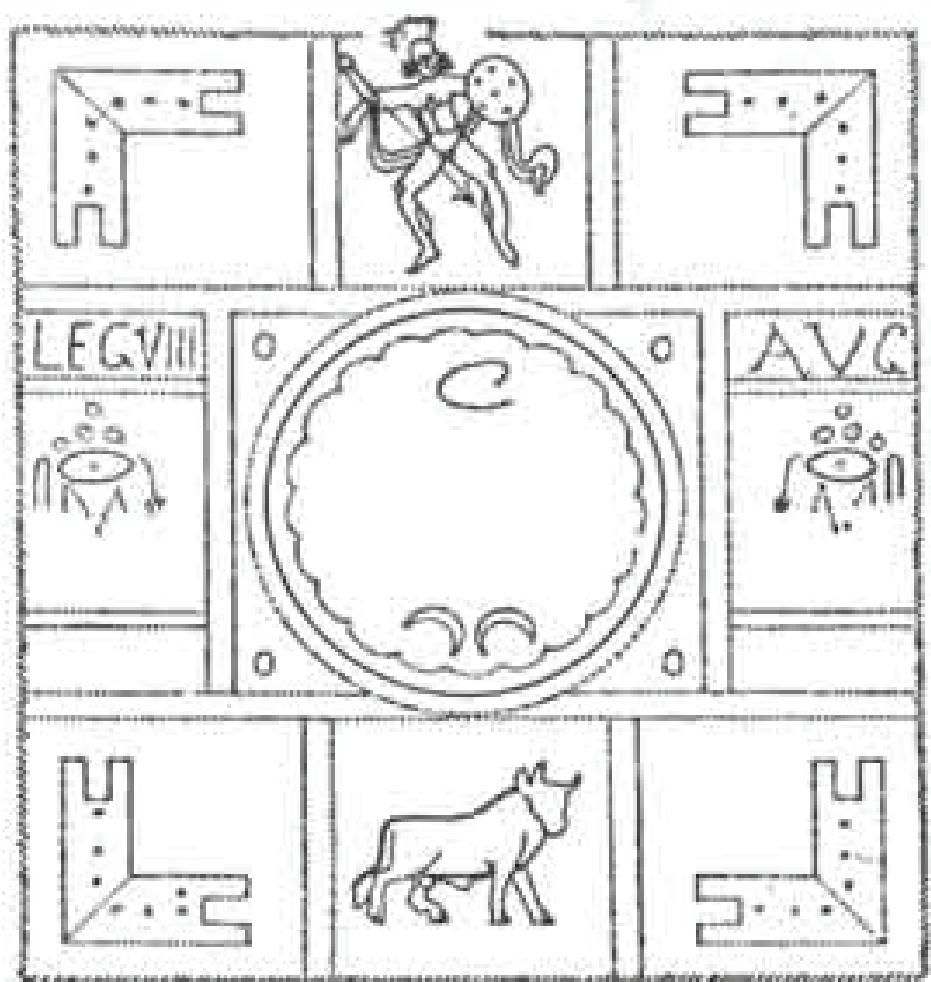
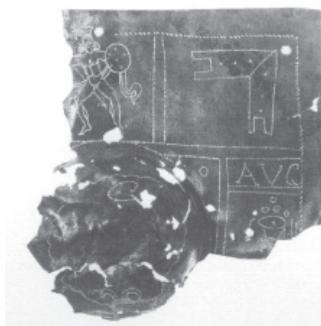
Pektoral, Ritopek. Narodni muzej Beograd.
(Popović, 1993)

III-4 Umbo štita Junija Dubitata (*Iunius Dubitatus*), pripadnika Legio VIII Geminia. Tyne, River, Tyne and Wear, Britanski muzej, London. Velika Britanija. (Foto: N. Mrđić).

III-5 Umbo štita Junija Dubitata (*Iunius Dubitatus*), pripadnika Legio VIII Geminia. Tyne, River, Tyne and Wear, Velika Britanija. (Crtež: Busch 2009: 325).

III-6

Umbo štita iz Vindonise, Windisch (Švajcarska)

Leva strana: rekonstrukcija; desna strana: originalni fragment.

Lokacija: Vindonissa Museum. (<http://www.argentoratum.com/en/army.htm>)

III-7

Dekorativni umbo štita iz Majnca.
(crtež prema: Southern & Dixon, 1996: 100)

III-8

Šlem - paradni, Berkasovo (Vojvođanski muzej, Novi Sad)

Predmet: Paradni šлем

Mesto nalaza: Berkasovo kod Šida

Opis: Šlem se sastoji od kalote, čeonog obruča sa dve trake na kojima je punktiranjem izведен natpis, dve paragnatide, vratobrana i nazalnog štitnika. Na vratobranu su sa spoljne strane očuvane dve polukružne pređice od srebra. Kalota je sastavljena od četiri jednak dela koji su spojeni visokom krestom podužnom osom šlema. Delovi kalote spojeni su sa krestom i metalnim trakama pomoću zakivaka. Dekoracija kalote izvedena je staklenom pastom. Segmenti su ukrašeni tako da pasta imitira smaragd ovičen astragalom u pravougaonim poljima, oniks u ovalnim poljima i plavi kalcedon sa cmom trakom u okruglim ležištima. U osmougaonim poljima, na vrhu segmenata nedostaju ukrasi svuda osim jednog kamena. Na isti način ukrašene su i trake kreste, metalne trake koje pokrivaju sastav kalote sa obe strane, paragnatide i štitnik za vrat. Nazalni štitnik je ukrašen astragalom i punktiranjem. Na kresti i metalnim trakama punktiranjem

su izvedene četvorokrake zvezde u nizu, S motiv, kružići sa tačkom u sredini i lunule u više različitih kombinacija.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza: Muzej Vojvodine, Inventar AA 153.

Materijal: gvožđe, srebri lim, staklena pasta

Tehnika izrade: kovanje, pozlata

Datovanje: prva polovina IV veka

Natpis: Na čeonoj traci punktiran je natpis na grčkom jeziku:

ΑΨΕΙΤΟΨ ΕΠΓΟΝ ΓΟ ΚΑΓΡΙΒ sa desne strane, i sa leve: ΔΙΖΩΝ ΨΓΙΕΝΩΝ ΦΟΡΙ

Dimenzije: visina 21.5 cm, širina 17.6 cm.

Analogije: Budimpešta, Lajden, Worms, Intercisa.

Literatura: Manojlović-Marijanski, 1964; Vujović 1998; Katalog milanski edikt 2013: 303. Srejović, 1993:300-301.

III-9

Šlem - paradni, Berkasovo (Vojvođanski muzej, Novi Sad)
(Katalog milanski edikt 2013: 303.)

III-10

Šlem - paradni, Berkasovo (Vojvodanski muzej, Novi Sad)
(Foto: Katalog Trir, 2007:151)

Predmet: Paradni šlem (šlem 2.)

Mesto nalaza: Berkasovo kod Šida

Opis: Šlem se sastoji od kalote, kreste, četiri manje trake za natpis, vratobrana i dve paragnatide. Kalota je sastavljena iz dva dela čiji sastav po dužini pokriva rebrasto uzdignuta kresta čiji se krajevi postepeno sužavaju. Kresta je pričvršćena za kalotu sa po šest zakivaka. Oštećena je na prednjem delu. Vrh kreste, kao i površina kalote ukrašene su srebrnim kuglicama ravnomerno i simetrično raspoređenim. Nazal ni štitnik nedostaje ali su očuvani nizovi perforacija koje svedoče da je nekada postojao. Vratobran na gorjem delu nosi polukružne pređice od srebra između kojih je punktiran natpis. Paragnatide su delimično očuvane. Na rubovima očuvanih delova šlema (paragnatida, kalota, vratobran), prepoznatljiv je ukras sitnih okomitih ureza, krugova sa tačkom u sredini i ornamentalnih traka sastavljenih od niza obmutih S motiva uokvirenih astragalom. Sa unutrašnje strane šlema, uz rub obe strane kalote pričvršćene su dve metalne trake za natpis.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza: Vojvođanski muzej AA
154

Materijal: kovano gvožđe, pozlaćeni srebrni lim,

Tehnika izrade: iskucavanje, punktiranje

Datovanje: prva polovina IV veka

Natpis:

Na vratobranu natpis izведен punktiranjem:
XBAΛHS I SEHPINVS

Na očuvanom delu prednje trake na pločici sa desne strane majuskulom je iznutra urezan natpis: VIC-IT, a na pločici sa leve strane od oštećenog teksta čitljivo je: (LIC)INIANA.

Dimenzije: visina 17.9 cm, širina 16.0 cm.

Analogije:

Literatura: Manojlović-Marijanski, 1964; Katalog milanski edikt 2013: 303. Vujović, 1998; Srejović, 1993:302.

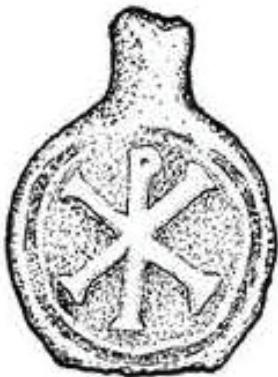

III-11

Šlem - paradni, Berkasovo (Vojvođanski muzej, Novi Sad)
(Srejović, 1993:302; Southern & Dixon, 1996: Pl. 8-9)

1

2

3

Predmet: Dekorativna aplikacija sa Hristovim monogramom

Mesto nalaza: Manastir, Đerdap, Gornja Klisura

Opis: Manja kružna ploča sa ugraviranim Hristovim monogramom. Nalaz predstavlja dekorativni elemenat za čeoni deo kalote šlema.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza:

Materijal: bronza

Tehnika izrade: pozlata, iskucavanje

Datovanje: IV vek

Natpis: -

Dimenzije: prečnik 2,3 cm

Analogije: Novac imperatora Konstantina kovan u Ticinumu 315. godine

Literatura: Vujović, 1998; Popović, 2013: 303;

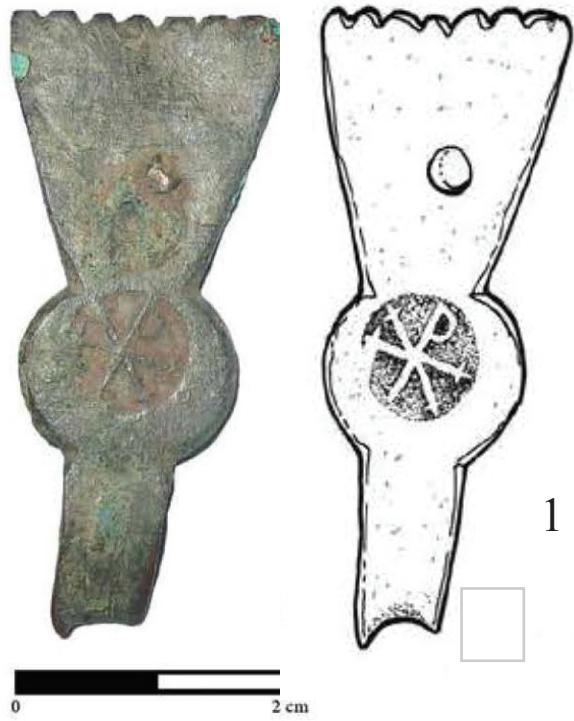
III-12

(1) Fragment aplikacije sa Hristovim monogramom

(foto: Katalog Milanski edikt 2013: 303, crtež: Vujović, 2012);

(2) Rekonstrukcija šlema, Milano Museo Diocesano (Tiussi et al. 2013: 224);

(3) Srebrni medaljon. Kovnica Ticinum 315. godina. Katalog Trir, 2007: 206;

1

Predmet: Dekorativna aplika sa Hristovim monogramom

Mesto Viminacium, lokalitet Čair

Opis: Manja kružna ploča sa ugraviranim Hristovim monogramom. U gornjem delu proširenje ukrašeno zupčastim urezima sa ostatkom nitne za pričvršćivanje. Donje deo oštećen. Nalaz predstavlja dekorativni elemenat za čeoni deo kalote šlema.

Godina otkrića: 1991, slučajni nalaz

Trenutna lokacija nalaza: Narodni muzej Požarevac

Materijal: bronza

Tehnika izrade: iskucavanje.

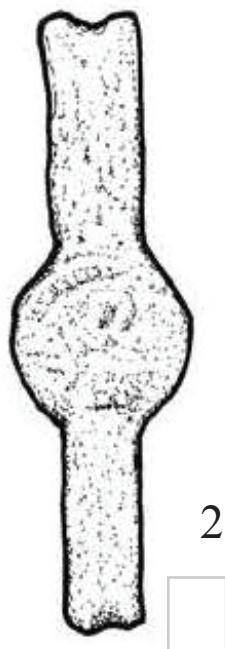
Datovanje: IV vek

Natpis: nema

Dimenzije:

Analogije: Novac imperatora Konstantina kovan u Ticinumu 315. godine. Dekorativne aplike iz Hetenjija i Siscije.

Literatura: Vujović, 2012: 33.

2

Predmet: Dekorativna aplika sa Hristovim monogramom (?)

Mesto nalaza: Sirmium

Opis: Manja kružna ploča sa možda ugraviranim Hristovim monogramom (u potpunosti izlizan). Nalaz predstavlja dekorativni elemenat za čeoni deo kalote šlema.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza: Muzej Srema Inventarski broj Z 2360.

Materijal: bronza

Tehnika izrade: iskucavanje

Datovanje: IV vek

Natpis: nema

Dimenzije:

Analogije:

Literatura: Vujović, 2012: 34.

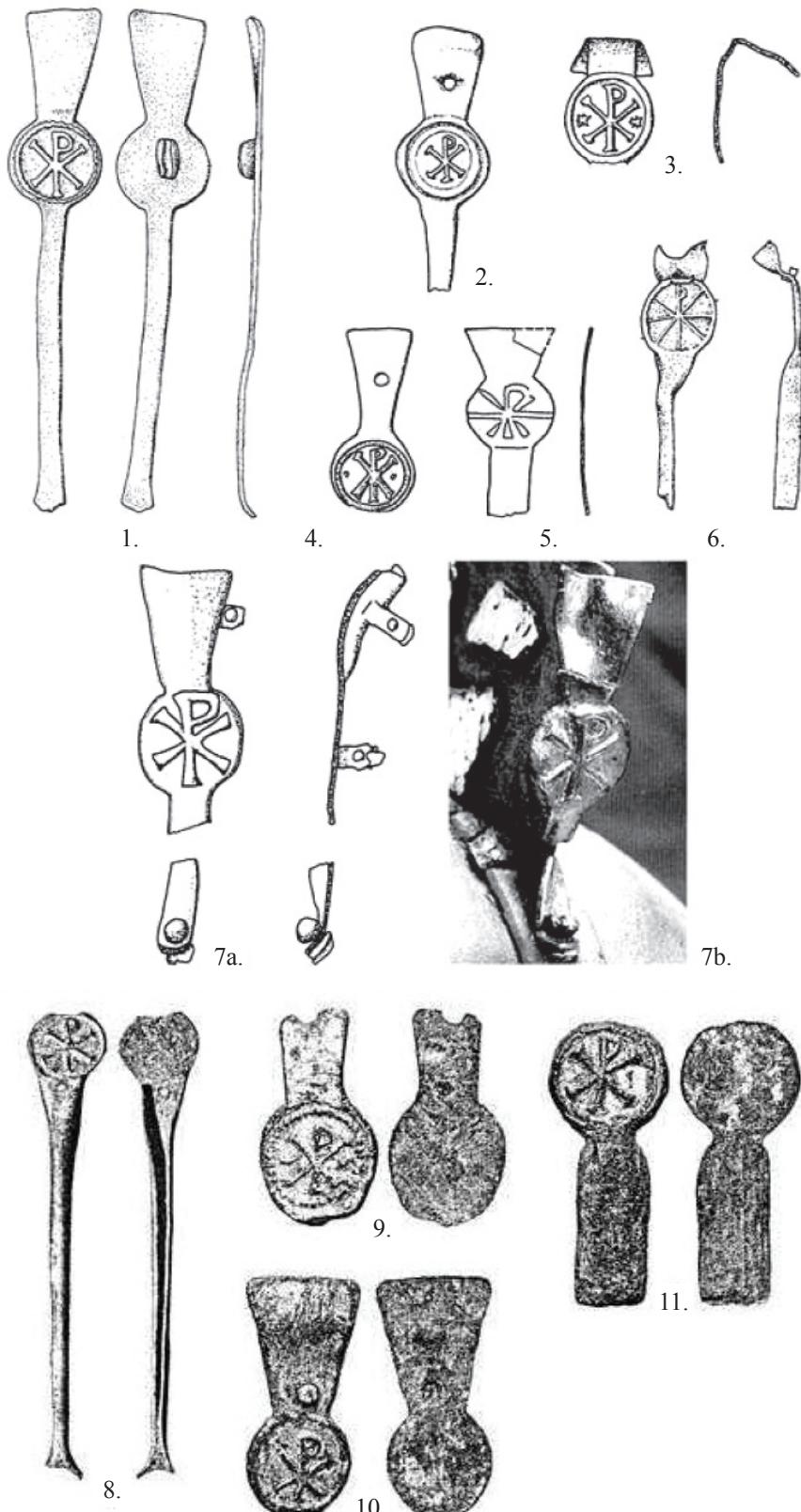

3

III-13

Dekorativne aplike sa Hristovim monogramom sa srpskih lokaliteta.

1. Viminacium; 2. Sirmium (Vujović, 2012); Rutevac-Čićina (Presidium Pompei).

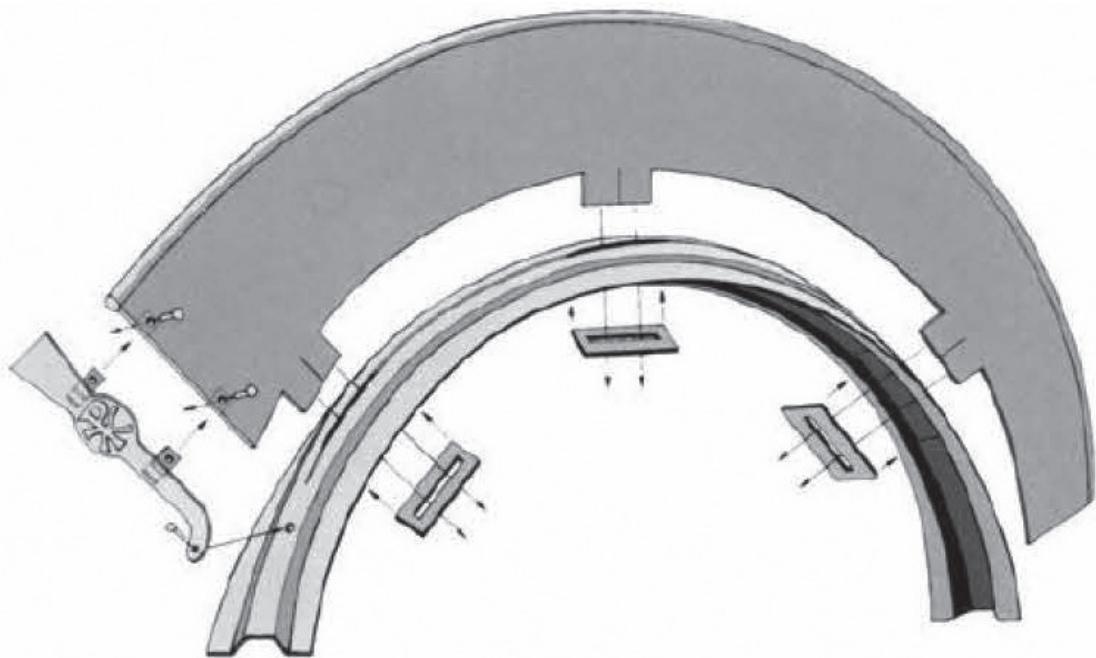
Dekorativne aplike sa Hristovim monogramom sa evropskih lokaliteta.

III-14

1. Alsoheteny, 2,3. Siscia, 4. Minhen, 5. Ričborou, 6. Savaria,

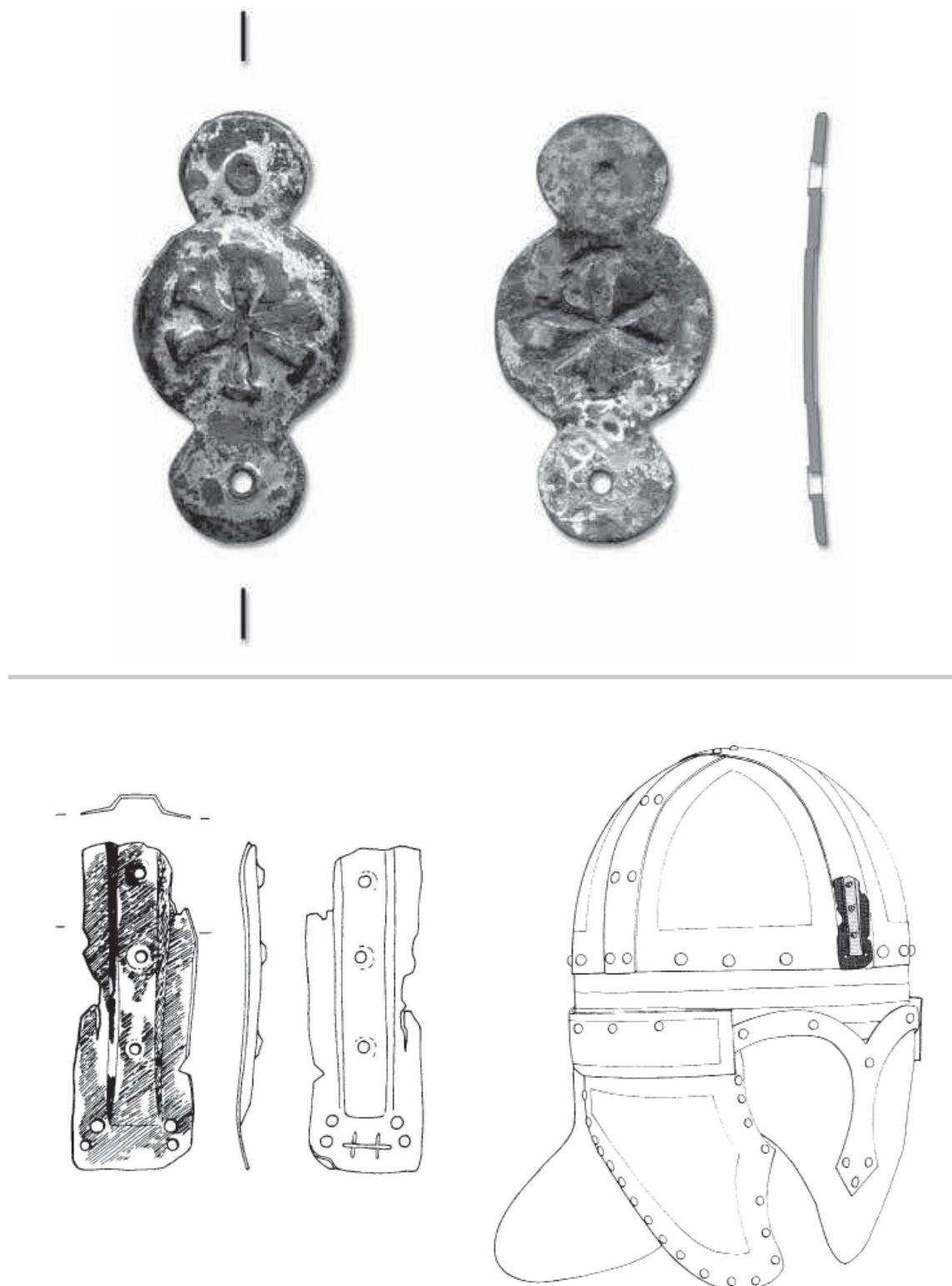
7a, 7b, dolina reke Meze. (Kocsis, 2008: 268, figure 23);

8-11. Nepoznati lokalitet (Vujović, 2012: 32, prema Miks, 2008)

III-15

Dekorativne aplike sa Hristovim monogramom.
Rekonstruisani šлем iz reke Meze (Vujović, 2012: 34)
Način postavljanja aplike na krestu štita (prema Miks, 2008)

III-16

Dekorativne aplike sa Hristovim monogramom.
Nepoznati lokalitet iz Panonije, Mađarska (Koscis, 2013: 115)
Fragment šlema iz Singidunuma (Bugarski, 2005:139,140)

Predmet: Šлем

Mesto nalaza: Sivac

Opis: Kalota izrađena iscela sa dugačkim lučnim vratobranom. Štitnici za uši iskovani su iz osnovne metalne mase šlema. Dve perforacije na bočnim stranama kalote služile su za pričvršćivanje šarnira za paragnatide koje su očuvane. Na donjem delu paragnatida uočavaju se druge rupe čija svrha je bila pričvršćivanje vrpcu koje su vezivane ispod brade vojnika (Vujović 1998:14).

Na kaloti se uočava više proboga: po jedan na potiljačnom i čeonom delu i po jedan na bočnim stranama kalote. Oni su objašnjeni kao otvori za neke dodatne elemente koji su zakovicama bili pričvršćeni za šlem. Moguće je da se radi o čeonom štitniku.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza: Gradska muzej Sombor.

Materijal: bronza

Tehnika izrade:

Datovanje: kraj III veka

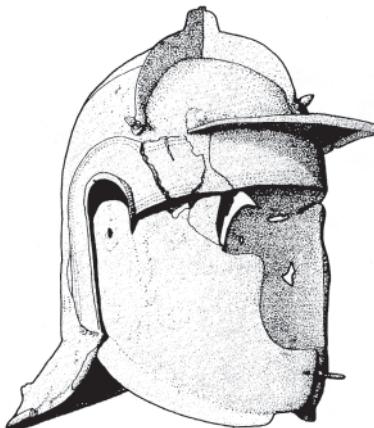
Natpis: iskucan na vratobranu C.III.IVL / M.I.EVC

- interpretiran kao C(ohors) quatra IVL(iana) / M(anipulus) primus LVC(ii)

Dimenzije: širina 22,5 cm, visina 27 cm, raspon vratobrana 16 cm, širina 8 cm.

Analogije:

Literatura: Vujović 1998: 14-15, Vujović 2008.

III-17

Šlem, Sivac kraj III veka (foto: Vujović, 2008).
Analogija šlem iz Friedberga (crtež: Bishop, Coulston 2006: 176)

III-18

Šlem, Sivac kraj III veka
(foto: Vujović, 2008)

III-19

Šlem, Jarak, IV vek (Dautova-Ruševljan, Vujović, 2011)

Predmet: šлем

Mesto nalaza: Jarak

Opis:

Godina otkrića: otkupljen 2006. godine.

Trenutna lokacija nalaza:

Materijal:

Tehnika izrade:

Datovanje: prva polovina IV veka.

Natpis:

Dimenzije:

Analogije: Berkasovo, šlem 2. Augzburg.

Alsoheteny, Koblenc.

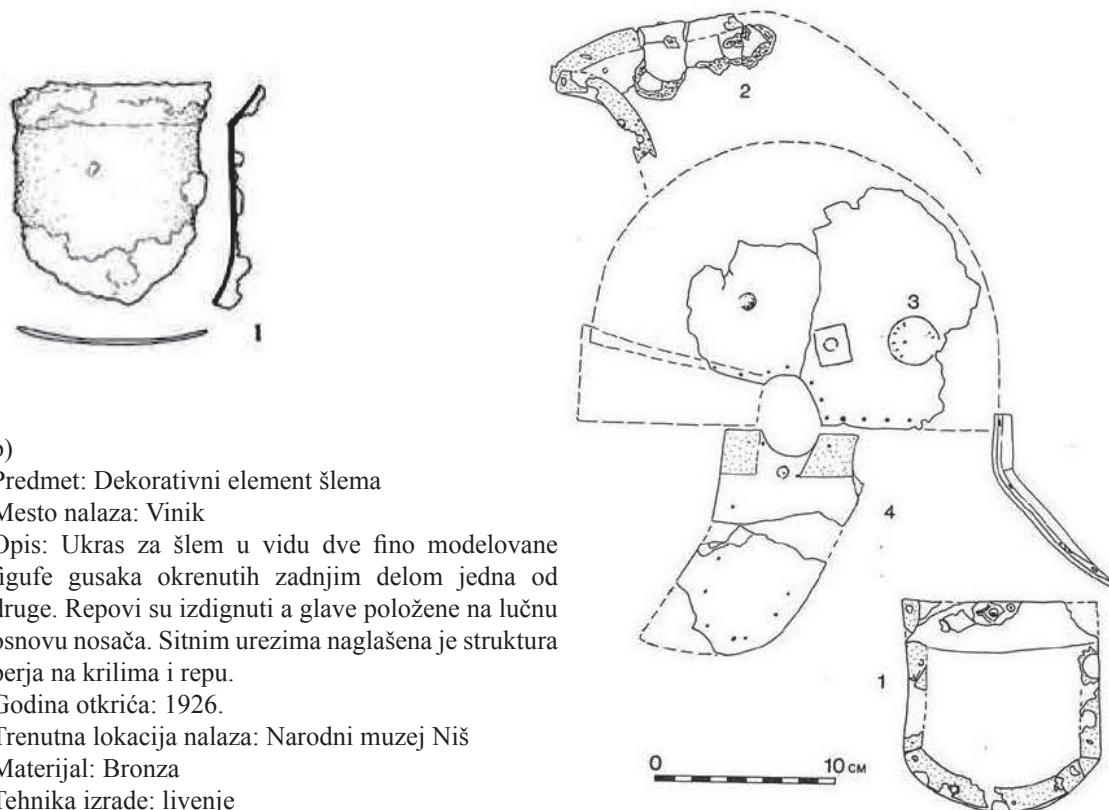
Literatura: Dautova-Ruševljjan, Vujović,

2011.

Fotografija: Dautova-Ruševljjan, Vujović,
2011: 10.

III-20

Šlem, Jarak, IV vek (Dautova-Ruševljjan, Vujović, 2011)

b)

Predmet: Dekorativni element šlema

Mesto nalaza: Vinik

Opis: Ukras za šlem u vidu dve fino modelovane figufe gusaka okrenutih zadnjim delom jedna od druge. Repovi su izdignuti a glave položene na lučnu osnovu nosača. Sitnim urezima naglašena je struktura perja na krilima i repu.

Godina otkrića: 1926.

Trenutna lokacija nalaza: Narodni muzej Niš

Materijal: Bronza

Tehnika izrade: livenje

Datovanje: III-IV vek.

Natpis: nema

Dimenzije: raspon između kljunova 11.0 cm. visina oko 5. 2 cm.

Literatura: Vujović, 1998: 21.

Napomene: ostatak šlema uništen od strane nalazača.

Predmet: Vratobran šlema

Mesto nalaza: Rtkovo Glamija

Opis: vratobran šlema.

Godina otkrića: 1980

Trenutna lokacija nalaza:

Materijal: gvožđe

Tehnika izrade: kovanje

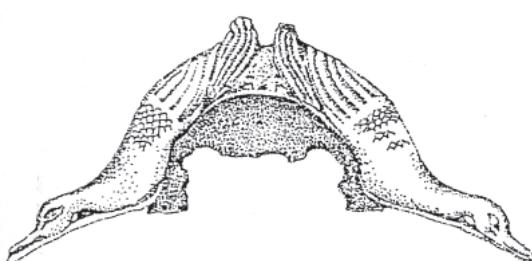
Datovanje: rani V vek.

Natpis: nema

Dimenzije: Visina 12,5 cm, širina 10 cm.

Analogije: šlemovi tipa Intercisa. Ričborou, Engleska; Vorms, Augusta Raurica.

Literatura: Vujović, 2012: 36-37.

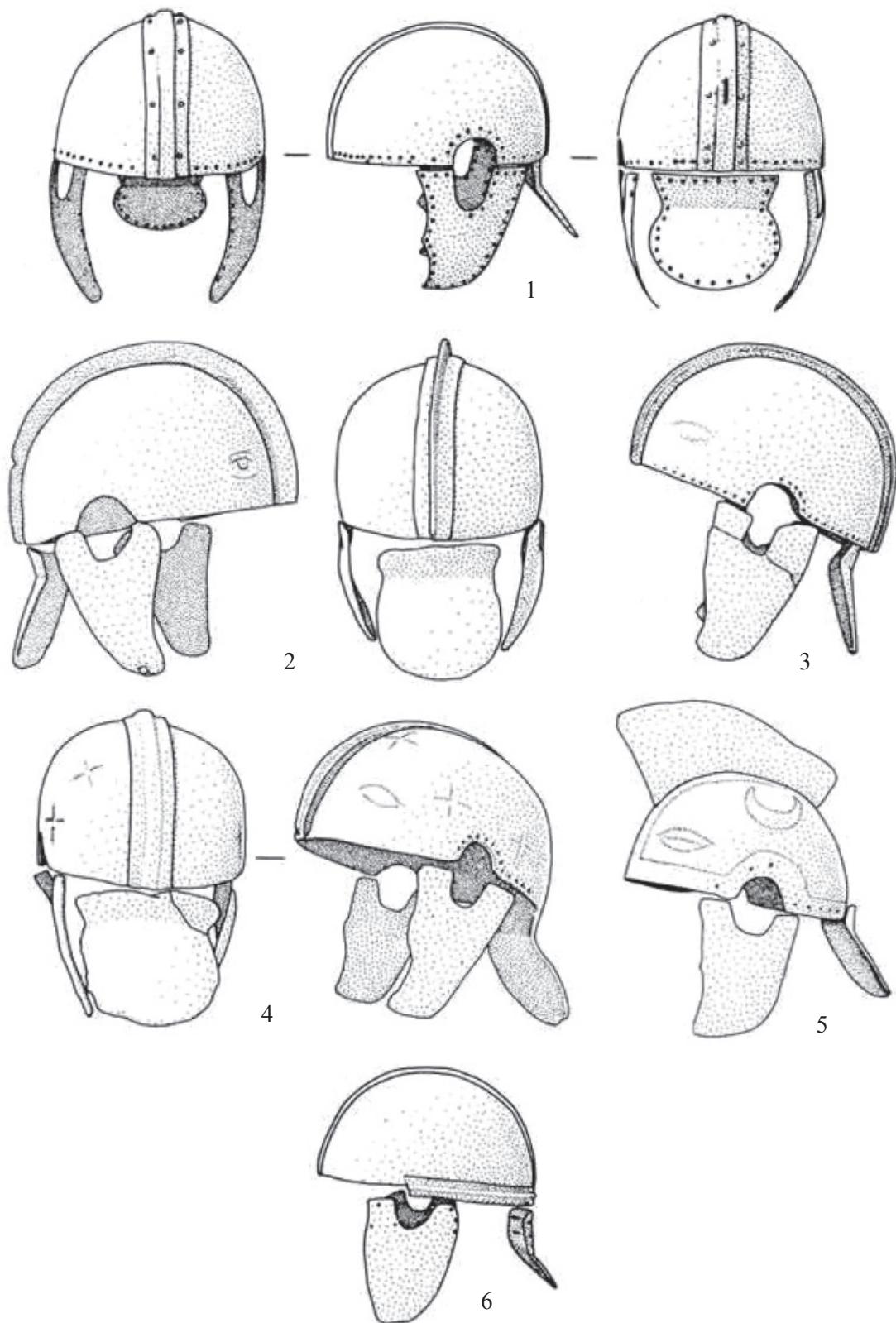

Deo vratobrana šlema sa lokaliteta Rtkovo Glamija (gore levo).

Rekonstrukcija šlema iz Ričboroua (gore desno).

(crtež: Vujović, 2012: 35)

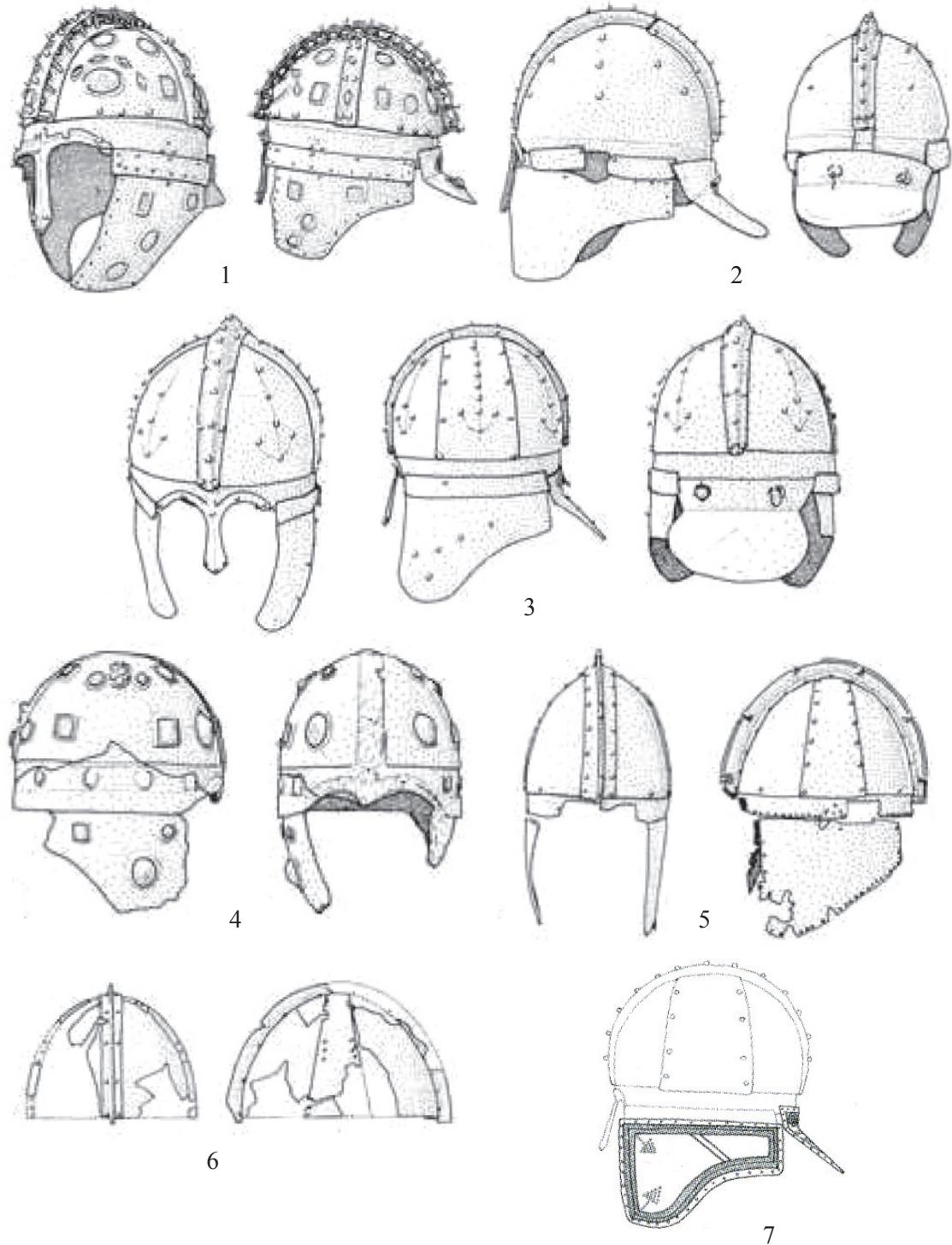
III-21

III-22

Tipologija kasnoantičkih šлемova - tip Intercisa / «Ridge helmet».

1. Augst; 2-5. Intercisa; 6. Worms;
(crteži prema: James, 1986)

III-23 Tipologija kasnoantičkih šлемova - tip Berkašovo. 1-2. Berkašovo; 3. Deurne; 4. Budimpešta; 5. Končesti; 6. Burg Castle; 7. San Giorgio di Nogaro (rekonstrukcija)
(crteži prema: 1-6 James, 1986, 7. Tiussi et al, 2013)

III-24

Paradni šлем, Deurne, Holandija (Halbertsma, 2008: 201)

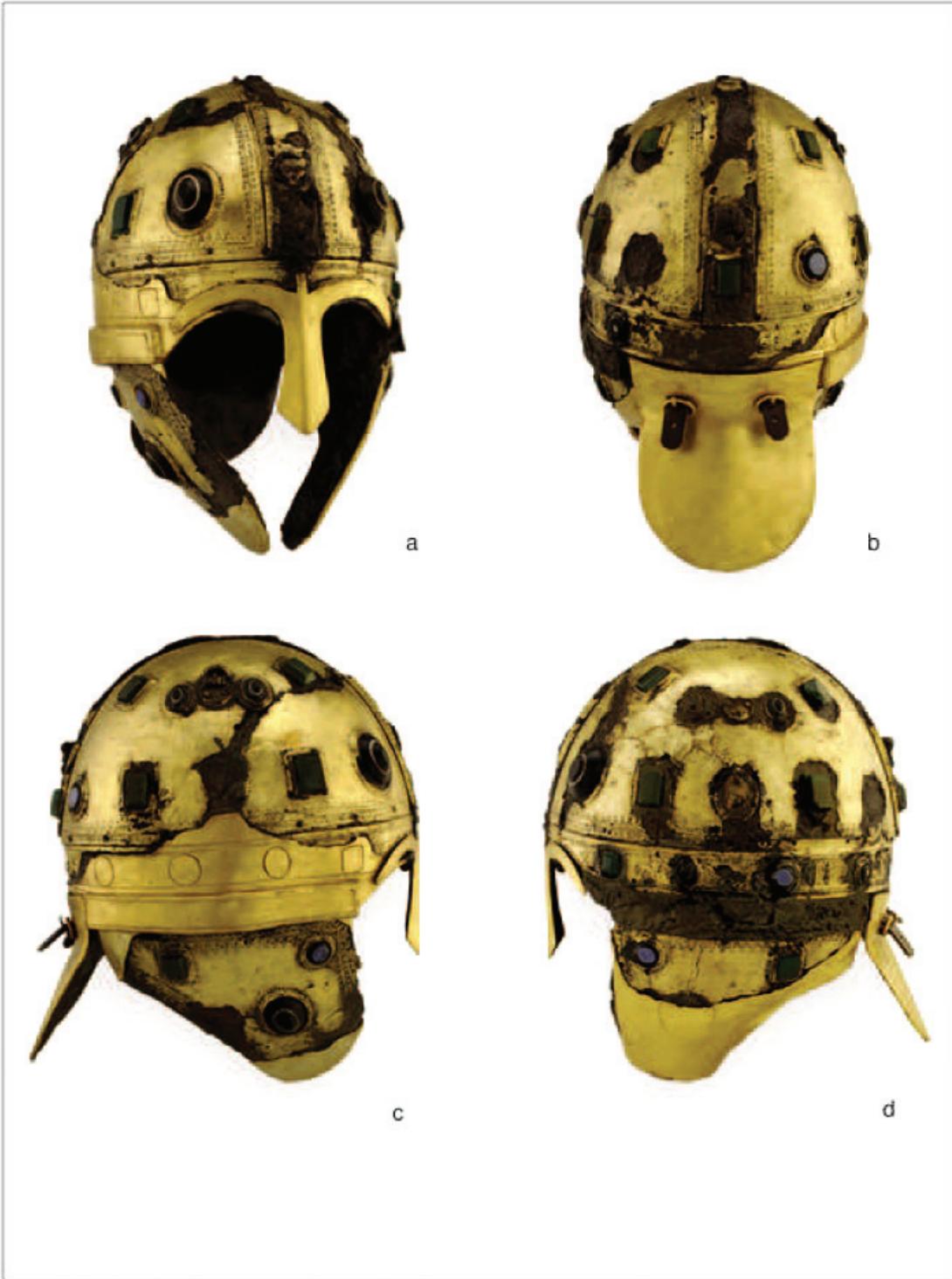
III-25

Šlem - Budimpešta, tip Berkasovo, Nacionalni muzej Budimpešta,
(foto: Kocsis, Toth, 2005: 88).

III-26

Šlem - Budimpešta, tip Berkasovo, Nacionalni muzej Budimpešta,
(foto: Nemanja Mrđić).

III-27

Šlem - Budimpešta, tip Berkasovo, Nacionalni muzej Budimpešta,
(Kocsis, 2008: figure 8).

III-28 Štitnik nosa sa Hristovim monogramom, (foto i crtež: Kocsis 2008: 256-257).
Kompletna rekonstrukcija šlema iz mesta Alsoheteny, Mađarska. Nacionalni muzej
Budimpešta, (foto: Kocsis, Toth, 2005: 88).

III-29

Rekonstrukcija šlema iz mesta Alsoheteny, Mađarska.
Nacionalni muzej Budimpešta, (foto: Kocsis, 2008: 266).

III-30

Forma šlema razbijena na sastavne delove. (foto: modifikovano iz <http://www.durolith.co.uk/articles/helms/ridgeexploded.jpg>)
Rekonstrukcija delova šlema (Kocsis, 2008: 265)

Predmet: šлем

Mesto nalaza: nepoznati lokalitet u Đerdapskoj klisuri

Opis: Gomji deo trodelnog paradnog šlema od bronce sa po dužini postavljenom visokom metalnom perjanicom koja se završava predstavom orla. Imitira oblik korintskog šlema zabačenog na teme, sa antropomorfnom maskom izvedenom na prednjem kraju. Na potiljačnom delu vratobrana plastično su dati pramenovi kose. Na bočnim stranama kalote šlema reljefno su prikazane zmije.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza: Magyar Nemzeti Muzeum, Budapest, inv.br.54.5.68.

Materijal: bronza

Tehnika izrade: iskucavanje sa posrebrenjem

Datovanje: kraj II i prva polovina III veka.

Natpis:

Dimenzije: Visina 27.5 cm.

Analogije:

Literatura: Vujović, 1998.

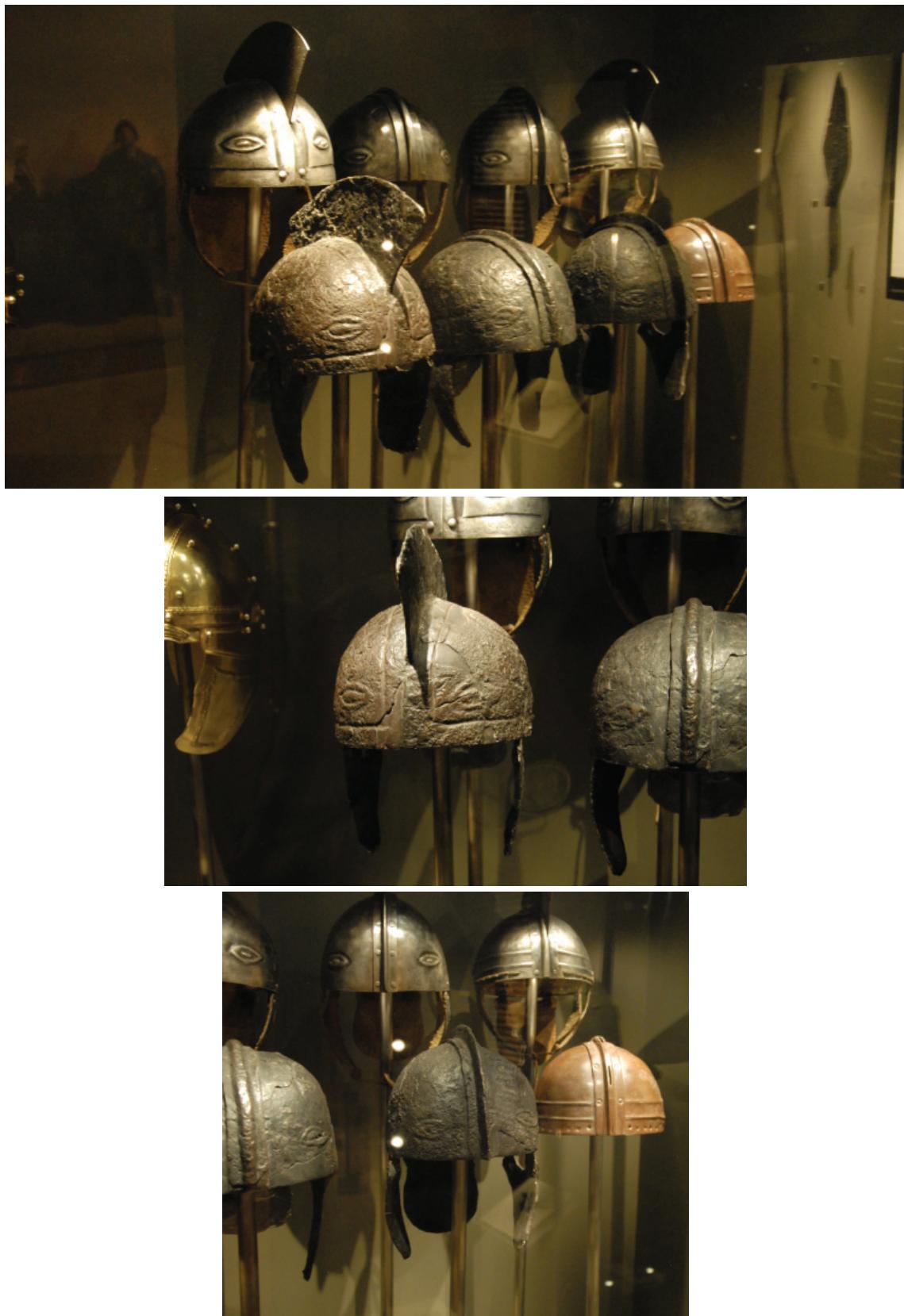
III-31

Konjički paradni šlem, Đerdapska klisura, nepoznato nalazište
Nacionalni muzej Budimpešta (Magyar Nemzeti Múzeum)
(foto: N. Mrđić).

III-32

Paradni šlem sa maskom, Višegrad-Varkertdulo, Mađarska
Nacionalni muzej Budimpešta (Magyar Nemzeti Múzeum)
(foto: N. Mrđić).

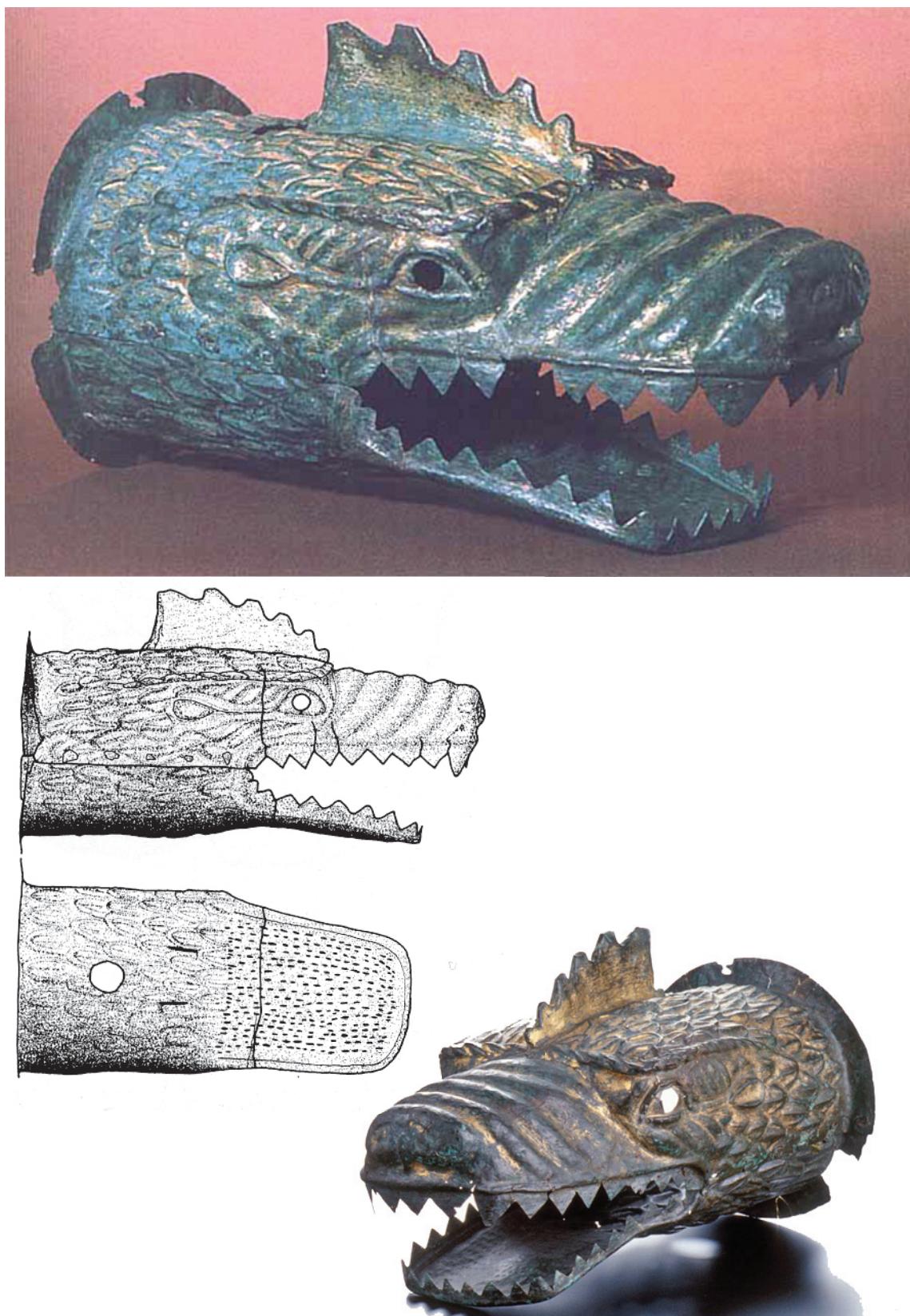

III-33

Šлемovi iz Intercise i njihove rekonstrukcije, tip Intercisa / Ridge helmet
Nacionalni muzej Budimpešta (Magyar Nemzeti Múzeum)
(foto: N. Mrđić).

III-34 Konjički šlem iz Vetrena, Bugarska. Danas u muzeju u Silistri (Ivanov et al, 2006)
Šlemovi sa teritorije Hrvatske: 1. Sisak, 2,3. Osijek
(Radman-Livaja, 2010: 211, 235, 236)

Draco iz Niederbiebera, muzej u Koblencu, Nemačka.

III-35 (Bishop, Coulston, 2006; <http://www.fectio.org.uk/articles/draco1.jpg>; http://www.deichstadtweg.de/content/media/image/kelten_und_roemer_in_neuwied/drachenstandarte.jpg)

III-36 Weiler tip šlema iz Ksantena i Axel Guttmann kolekcije
Katalog ROMEC ZAGREB, (<http://www.romancoins.info/MilitaryEquipment-Helmet-Weiler-Niedermoermter.html>)

III-37

Oružje i oprema iz konsekrativnog spomenika 2, Gamzigrad (Magura).
(foto: Popović, 2010: 156)

Predmet: Umbo

Mesto nalaza: Boljetin (Smorna)

Opis: Fragmentovani umbo kružne osnove i kalotastog ispupčenja. Na osnovi očuvan jedan klin pravougaone glave.

Godina otkrića: -

Trenutna lokacija nalaza:

Materijal: gvožđe

Tehnika izrade: kovanje.

Datovanje: druga polovina III veka - IV vek.

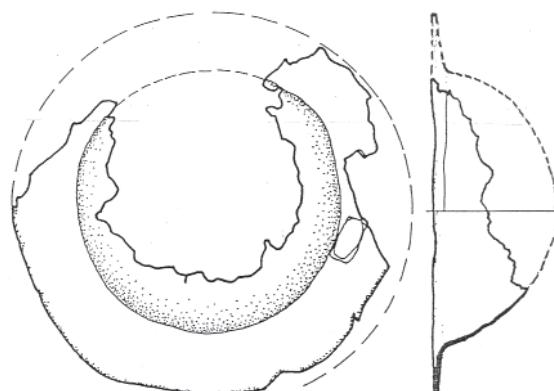
Natpis: -

Dimenzije: R oboda oko 20,0 cm, visina oko 6,0 cm

Analogije: Bishop, Coulston 1993, fig.76, 106/1,2.

Literatura: neobjavljeno. terenski inventarski broj 439. Podaci preuzeti iz Vujošić 1998: 48.

Crtež: Vujošić 1998: 48

Predmet: Umbo

Mesto nalaza: Boljetin (Smorna)

Opis: Umbo kružne osnove i koničnog središnjeg, ispupčenog dela. Na koso raskovanom obodu primetne su tri kružne perforacije za nitne.

Godina otkrića: -

Trenutna lokacija nalaza:

Materijal: gvožđe

Tehnika izrade: kovanje.

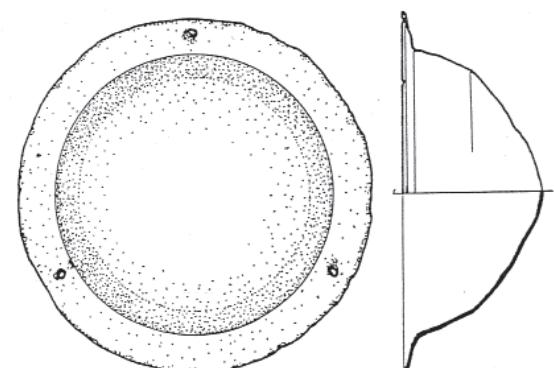
Datovanje: druga polovina III veka - IV vek

Natpis:

Dimenzije: R oboda 18,0 cm, visina 7,0 cm

Literatura: neobjavljeno. terenski inventarski broj 641. Podaci preuzeti iz Vujošić 1998: 48.

Crtež: Vujošić 1998: 48

Predmet: Umbo

Mesto nalaza: Boljetin (Smorna)

Opis: Umbo kružne osnove, koso raskovanog oboda i naglašeno koničnog središnjeg ispupčenja. Na obodu primetne četiri kružne perforacije za nitne.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza:

Materijal: gvožđe

Tehnika izrade: kovanje.

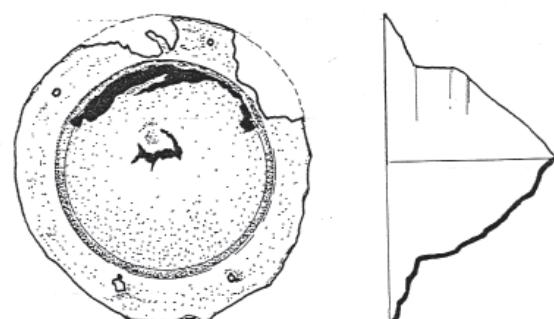
Datovanje: druga polovina III veka - IV vek.

Natpis:

Dimenzije: R oboda 17,0 cm, visina 6,0 cm.

Literatura: neobjavljeno. terenski inventarski broj 383. Podaci preuzeti iz Vujošić 1998: 49.

Crtež: Vujošić 1998: 49

Predmet: Umbo

Mesto nalaza: Boljetin (Smorna)

Opis: Umbo kružne osnove, bikoničnog središnjeg ispupčenja sa nešto naglašenijim ramenom. U većoj mjeri korodirano i sačuvano u dva veća fragmenta.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza:

Materijal: gvožđe

Tehnika izrade: kovanje.

Datovanje: III - IV vek.

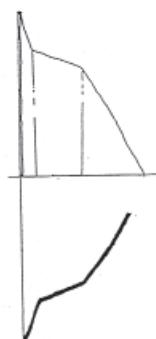
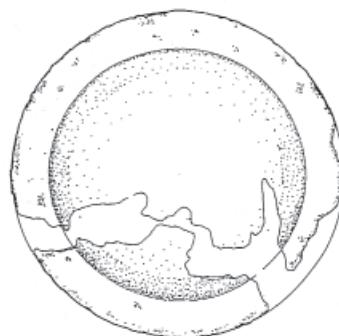
Natpis: -

Dimenzije: R oboda 16,8 cm, visina 6,2 cm.

Analogije:

Literatura: neobjavljeno. terenski inventarski broj 218/68. Podaci preuzeti iz Vujović 1998: 49.

Crtež: Vujović 1998: 49

Predmet: Umbo

Mesto nalaza: Ravna (Campsaa)

Opis: Umbo kružne osnove, bikoničnog središnjeg ispupčenja sa nešto naglašenijim ramenom. U većoj mjeri korodirano i sačuvano u dva veća fragmenta.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza:

Materijal: gvožđe

Tehnika izrade: kovanje

Datovanje: III - IV vek.

Natpis: -

Dimenzije: R oboda oko 18 cm, visina oko 6 cm.

Literatura: neobjavljeno. terenski inventarski broj 453/67. Podaci preuzeti iz Vujović 1998: 48-49.

Crtež: Vujović 1998: 49

Predmet: Umbo

Mesto nalaza: Čezava (Novae)

Opis: Umbo slično prethodnom, oštećenog oboda na kome je očuvan jedan zakivak pravougaone glave.

Dimenzije:

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza:

Materijal: gvožđe

Tehnika izrade: kovanje.

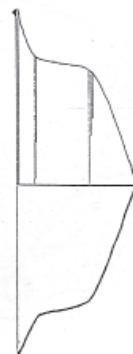
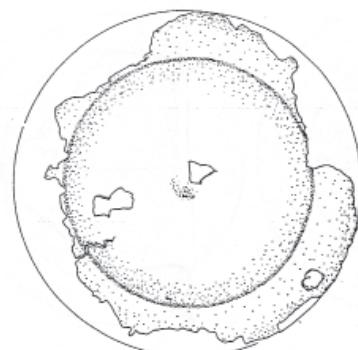
Datovanje: III - IV vek.

Natpis:

Dimenzije: R oboda oko 17,5 cm, visina 6,2 cm.

Literatura: neobjavljeno. terenski inventarski broj 2158/69. Podaci preuzeti iz Vujović 1998: 49.

Crtež: Vujović 1998: 49

Predmet: Umbo

Mesto nalaza: Begeč - Kuva

Opis: Umbo kružne osnove i kosog oboda. Središnji deo ispupčen i špicasto završen.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza:

Materijal: gvožđe

Tehnika izrade: kovanje.

Datovanje: kraj IV - početak V veka

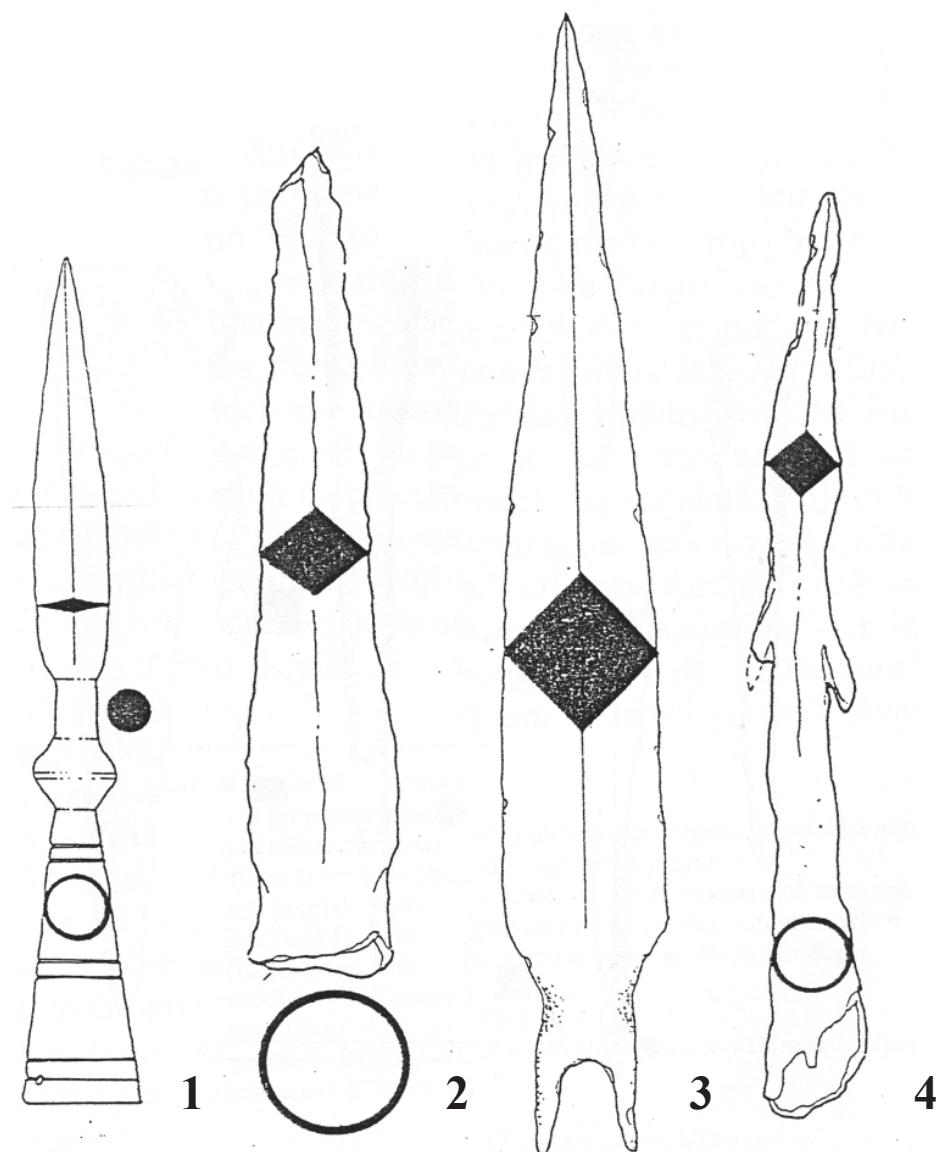
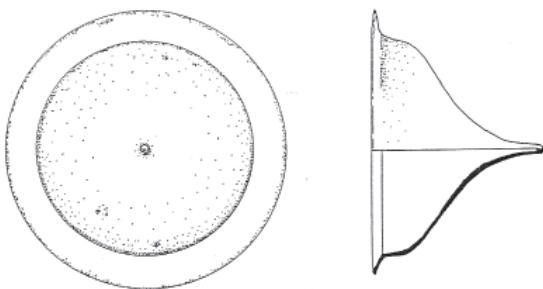
Natpis:

Dimenzije: R oboda 18,5 cm, visina 12,5 cm.

Literatura: V. Dautova - Ruševljan 1972-73, 145,

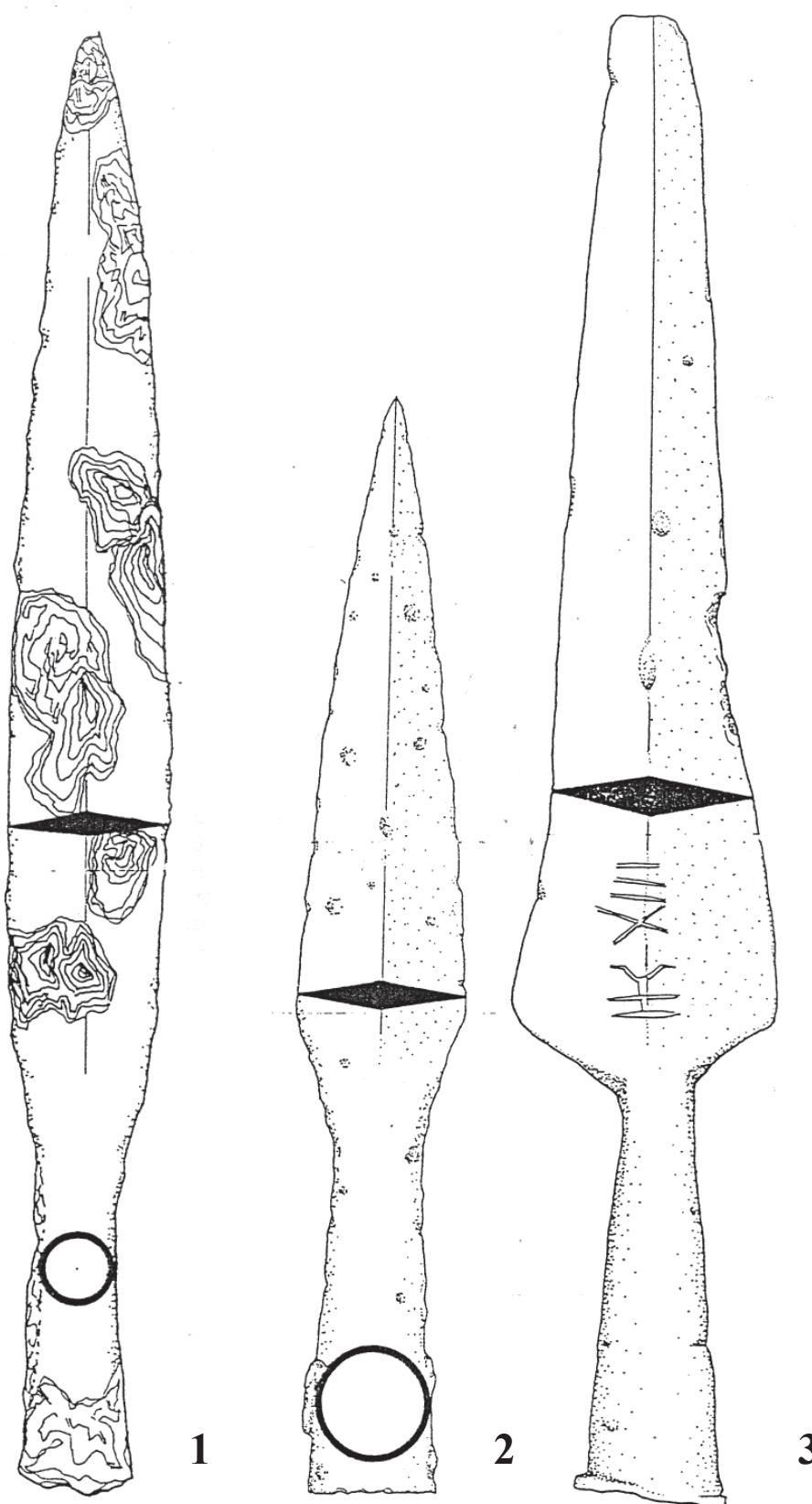
Vujović 1998: 49

Crtež: Vujović 1998: 49

III-40

Nalazi oružja sa teritorije Srbije. 1. Umbo, Begeč
Koplja: 1. *Timacum Minus* (Ravna); 2,4. Čezava (*Novae*); 3. *Mediana*.

III-41

Nalazi oružja sa teritorije Srbije
Koplja: 1. Pontes; 2. Boljetin; 3. Nepoznato nalazište:

a)

Predmet: mač

Mesto nalaza: Beograd -Mali Kalemeđan (Singidunum)

Opis: Dvosekli mač jako korodiran ali očuvan u jednom komadu. Sečivo se od korena sužava ka vrhu i ima po sredini podužno rebro. Sečivo i balčak kovani izgleda u jednom komadu. Delimično oštećeni branik i drška balčaka pravougaonog su preseka. Balčak je prstenasto završen.

Trenutna lokacija nalaza: Muzej grada Beograda, inv. br 3281

Materijal: Gvožđe,

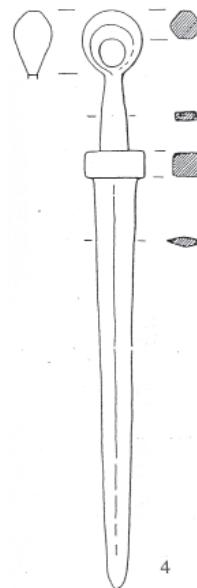
Tehnika izrade: kovanje

Datovanje: kraj IV - prva polovina V veka

Dimenzije: ukupna dužina 71.2 cm, dužina sečiva 53 cm, širina sečiva u korenu 4.8 cm.

Literatura: Bojović 1984, 201-205. Vujović, 1998.

Crtež: Vujović, 1998.

4

b)

Predmet: mač

Mesto nalaza: Zidinac

Opis: Dvosekli mač širokog sečiva neznatno zadebljanog po sredini. Trn pravougaonog preseka. Kraj trna oštećen.

Trenutna lokacija nalaza:

Materijal: gvožđe

Tehnika izrade: kovanje

Datovanje: kraj III-IV vek.

Natpis:

Dimenzije: ukupna dužina 80.0 cm, duž.sečiva 70.0 cm, širina cm 7.0, duž.tma 10.0 cm.

Literatura: Vujović, 1998.

Crtež: Vujović, 1998.

c)

Predmet: mač

Mesto nalaza: nepoznato

Opis: Fragmentovano sečivo dvoseklog mača paralelnih oštrica. Pri korenu mača vidljivi su inicijali izvedeni punktiranjem. Trm pravougaonog preseka. Krajevi sečiva i tma oštećeni.

Trenutna lokacija nalaza: Narodni muzej Beograd

Materijal: Gvožđe,

Tehnika izrade: kovanje

Datovanje: II-IV vek.

Dimenzije: ukupna dužina 80.0 cm, duž.sečiva 70.0 cm, širina cm 7.0, duž.tma 10.0 cm.

Literatura: Vujović, 1998

b)

Predmet: Mač (Spatha),

Mesto nalaza: nepoznato nalazište

Opis: Spatha dugih i paralelnih oštrica, trouglasti vrh, dug usadni trn. Dekorativni elementi Patern welding.

Plamenasti ukras izведен u dve uzdužne užljebnjene trake, simetrično postavljene u odnosu na glavnu osu mača

Trenutna lokacija nalaza: Muzej grada Beograda, inventarski broj I 2131

Materijal: gvožđe

Tehnika izrade: kovanje

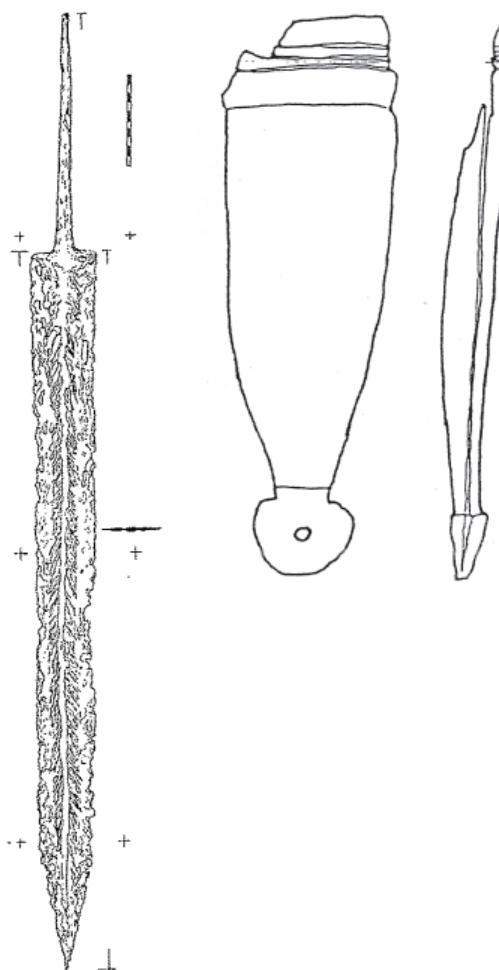
Datovanje: III - IV vek.

Dimenzije: ukupna dužina 92.2 cm, duž.sečiva 69.0 cm, širina cm 7.0, duž.tma 10.0 cm. Dužina usadnog trna 23,2 cm.

Analogije: Spatha sa lokaliteta Zidinac, bez dekorativnih elemenata.

Literatura: Vujović 1998; Vujović, 2001: 48-49.

Crtež: Vujović 1998.

Predmet: Oplata kanije

Mesto nalaza: Karataš (Diana)

Opis: Oplata donjeg dela kanije bodeža ili mača, u gomjem delu ukrašena urežima i plastičnim prstenvim a u donjem se završava sa pločastim kražnim proširenjem koje u sredini ima perforaciju.

Trenutna lokacija nalaza:

Materijal: Slonovača

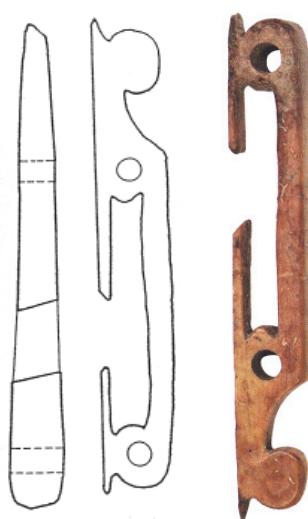
Tehnika izrade: rezanje

Datovanje: druga polovina III - prva pol. IV veka

Dimenzije: dužina 9.3 cm, širina 2.8 cm.

Analogije:

Literatura: S.Petković 1995, kat.br.626, T XXXVI/3. Mesto nalaza: Beograd (Singidunum), Veliki Kale-megdan - rimski kastrum

Predmet: Ušice kanije mača

Mesto nalaza: Beograd (Singidunum), Veliki Kale-megdan - rimski kastrum

Opis: Ušica kanije mača izrezana iz jednog komada kosti trapezoidnog preseka sa širom bazom i zaobljenim krajevima. Iznad donjeg, užeg kraja pločica je izrezana u obliku volute a zaobljena iznad gomjeg, šireg kraja. Iz profila vidljiv je podužni otvor (dimenzija: 5.1 x 0.6 cm) i dve kružne perforacije prečnika 0.5 cm. U gomjoj trećini stopa je presečena kosim izrezima i nedostaje u dužini od 1.5 cm Dim: dužina 10.7 cm, širina 1.1 cm, visina 1.6 cm (Vujović, 1998).

Materijal: kost

Tehnika izrade:

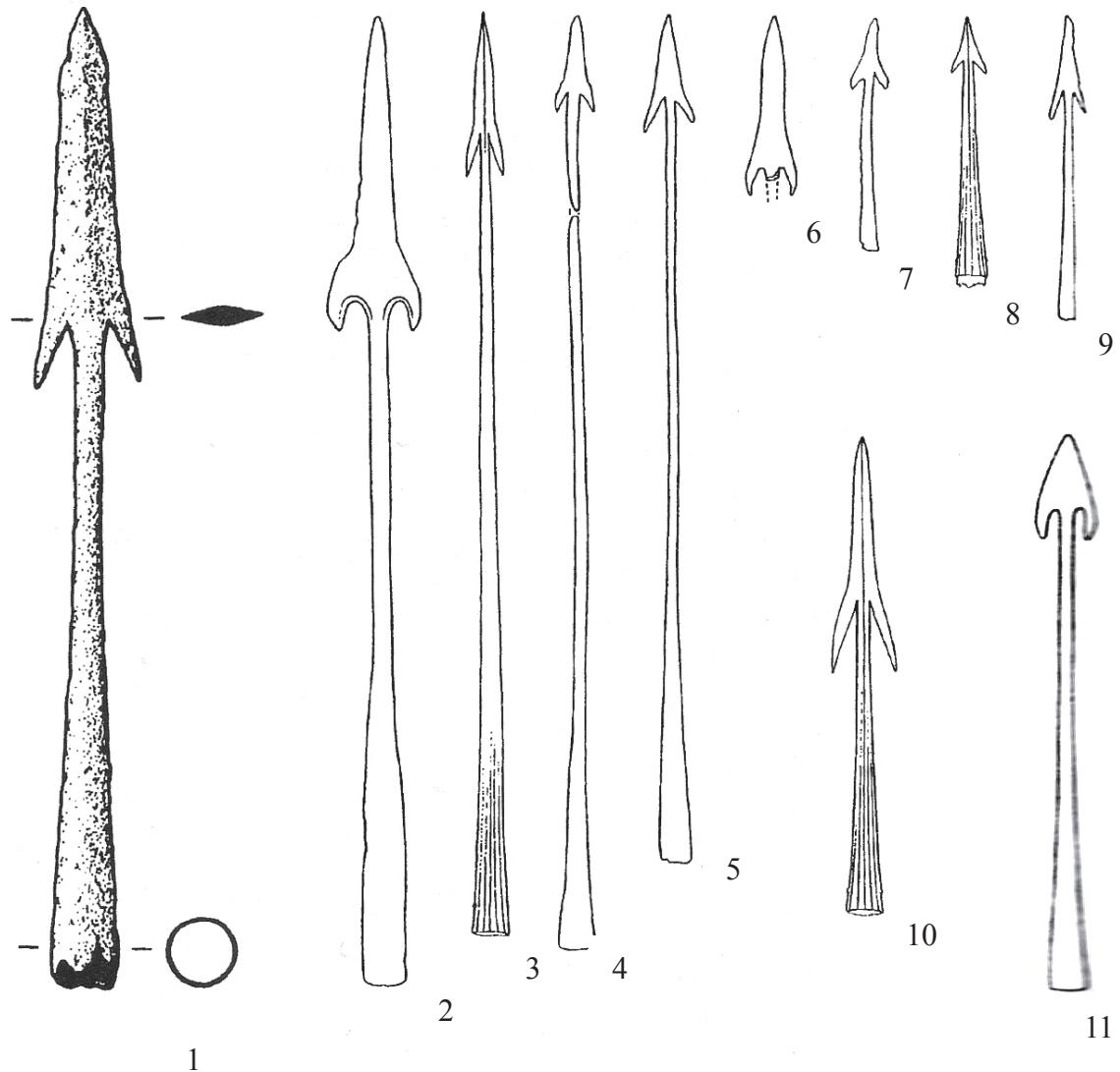
Datovanje: IV vek.

Dimenzije:

Literatura: Bishop, Coulston 1993:131; Vujović. 1998; Pop-Lazić, 2013. Vujović, 1998a.

Crtež: Vujović, 1998.

Foto: Pop-Lazić, 2013: 68

III-44

Vrhovi kopalja sa zakrilcima iz Zapadnoevropskih provincija

1. Burgundija; 2. Lorch, 3,8,10. Nydam; 4. Ihringen; 5. Messkirch;
6. Vindonissa; 7. Moosberg; 9. Munchhof-Hornberg; 11. Sargans;
(Feugere, 2010: 184)

Predmet: drška mača

Mesto nalaza: Kostol (Pontes)

Opis: Drška mača šestougaonog preseka. Po sredini izbušen je kanal kvadratnog preseka.

Trenutna lokacija nalaza:

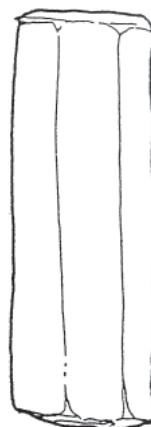
Materijal:

Tehnika izrade:

Datovanje: kraj III - prva polovina IV veka.

Dimenzije: dužina 7.5 cm, širina 2.5 cm.

Literatura: Petković 1995, kat.br.603. Vujović, 1998.

Predmet: Drška mača

Mesto nalaza: Beograd (Singidunum), Veliki Kale-megdan, kastrum

Opis: Fragmentovana drška mača ukrašena sa četiri horizontalne, šire kanelure.

Trenutna lokacija nalaza:

Materijal: kost

Tehnika izrade: rezanje

Datovanje: IV vek

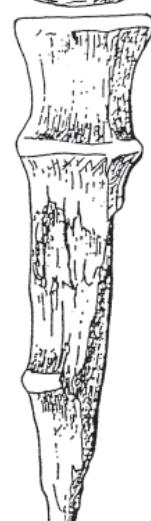
Dimenzije: dužina 9.9 cm, širina 2.5 cm.

Analogije:

Literatura: Vujović, 1998.

Crtež: Vujović, 1998.

Foto: Pop-Lazić, 2013: 68

b

a)

Predmet: Vrh piluma

Mesto nalaza: Boljetin

Opis: Vrh piluma kvadratnog preseka, sa proširenim vrhom na kome su dva bočna pera. Donji deo tela iskrivljen i fragmentovan. Tulac nedostaje.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza:

Materijal: gvožđe

Tehnika izrade: kovanje

Datovanje: kraj IV veka.

Dimenzije: očuvana dužina 10.7 cm.

Analogije:

Literatura: Vujović, 1998.

Crtež: Vujović 1998.

III-45

Nalazi oružja sa teritorije Srbije

a) Predmet: Vrh piluma

Mesto nalaza: nepoznato

Opis: Kraći vrh piluma na usadnom tulcu. Probojac romboidbog preseka završen je sa dva zadnja pera.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza: Narodni muzej Beograd, inv. br. 3155

Materijal: gvožđe

Tehnika izrade: kovanje

Datovanje: IV vek

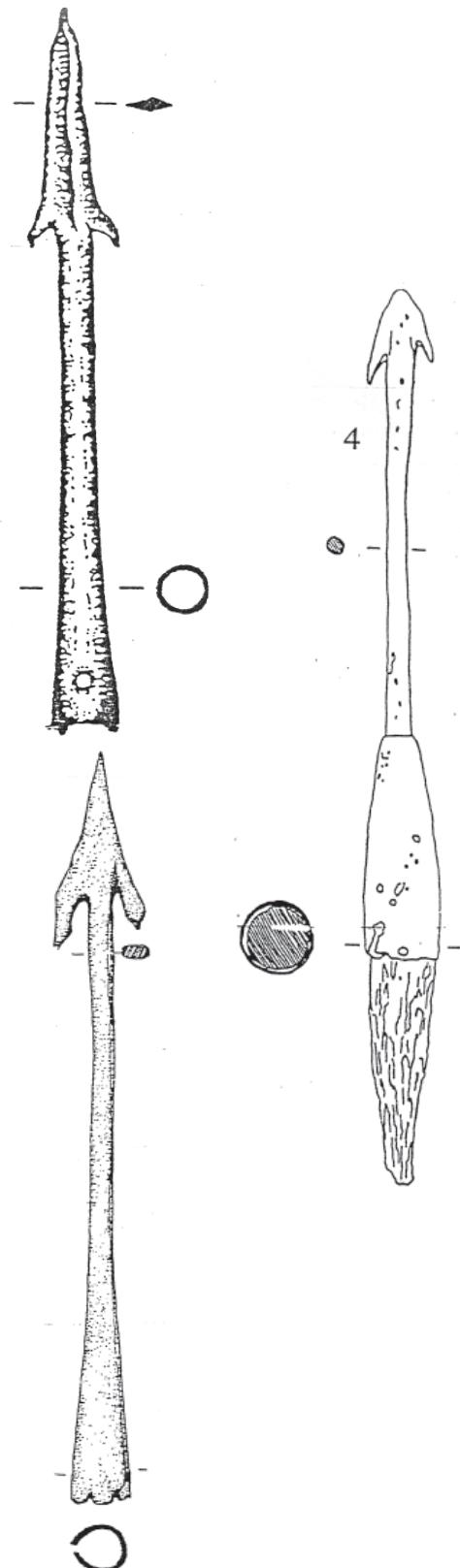
Natpis:

Dimenzije: dužina 10 cm

Analogije:

Literatura: Vujović, 1998.

Crtež: Vujović 1998.

b) Predmet: Vrh piluma

Mesto nalaza: Sava kod Sremske Rače

Opis: Vrh piluma nepravilnog pravougaonog preseka, sa proširenim vrhom na kome su dva nejednaka bočna pera. Donji deo tela prelazi u usadni tulac u kome je očuvan komad drvene držalje učvršćen gvozdenim zakivkom.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza: Muzej Srema, Sremska Mitrovica, inv.br.A/2633

Materijal: gvožđe

Tehnika izrade: kovanje

Datovanje: III-IV vek

Natpis:

Dimenzije: ukupna dužina 45.5 (duž.metalnog dela: 34.5cm)

Analogije:

Literatura: Vujović, 1998.

Crtež: Vujović 1998.

c) Predmet: Vrh piluma

Mesto nalaza: Dumbovo kod Beočina

Opis: Vrh piluma ovalnog preseka, sa proširenim vrhom na kome su dva bočna pera. Donji deo tela prelazi u usadni tulac.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza: Muzej Vojvodine, Novi Sad

Materijal: gvožđe

Tehnika izrade: kovanje

Datovanje: IV vek

Natpis: -

Dimenzije: dužina 17.0 cm.

Analogije:

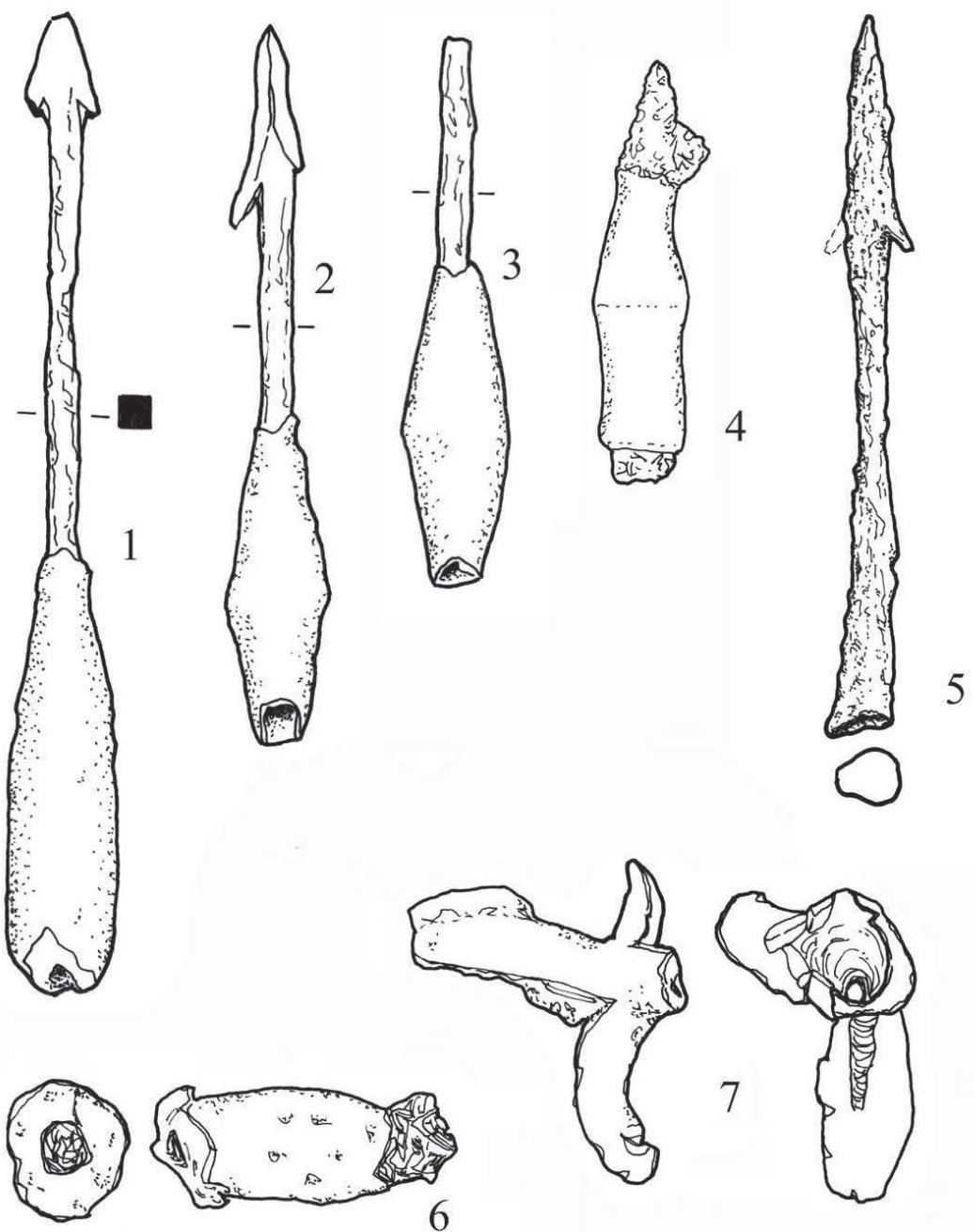
Literatura: Vujović 1998.

Crtež: Vujović 1998.

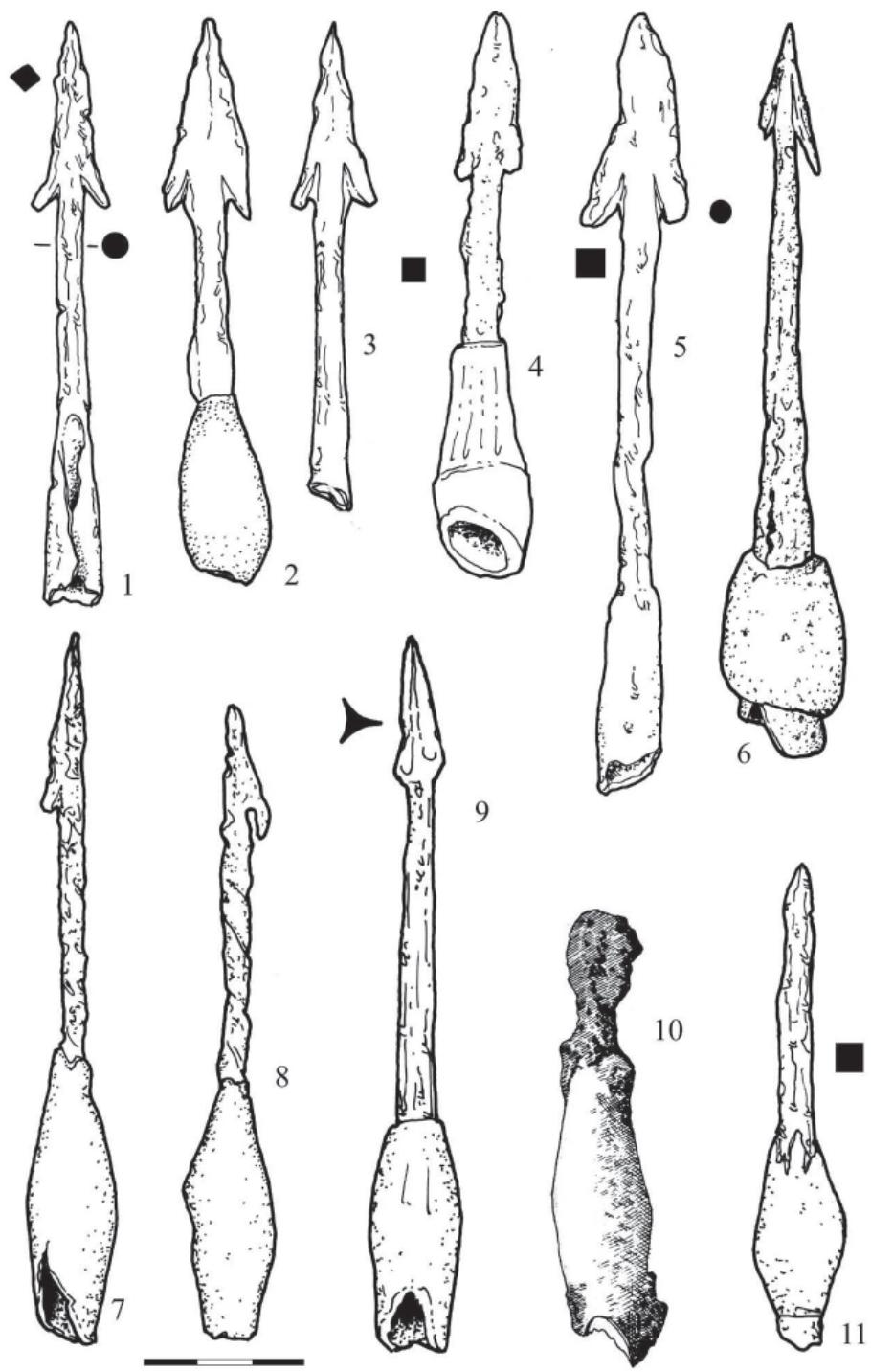
III-47

Vrh kopljja iz muzeja u Triru, datovanje IV vek
(Heather, 2008: 199)

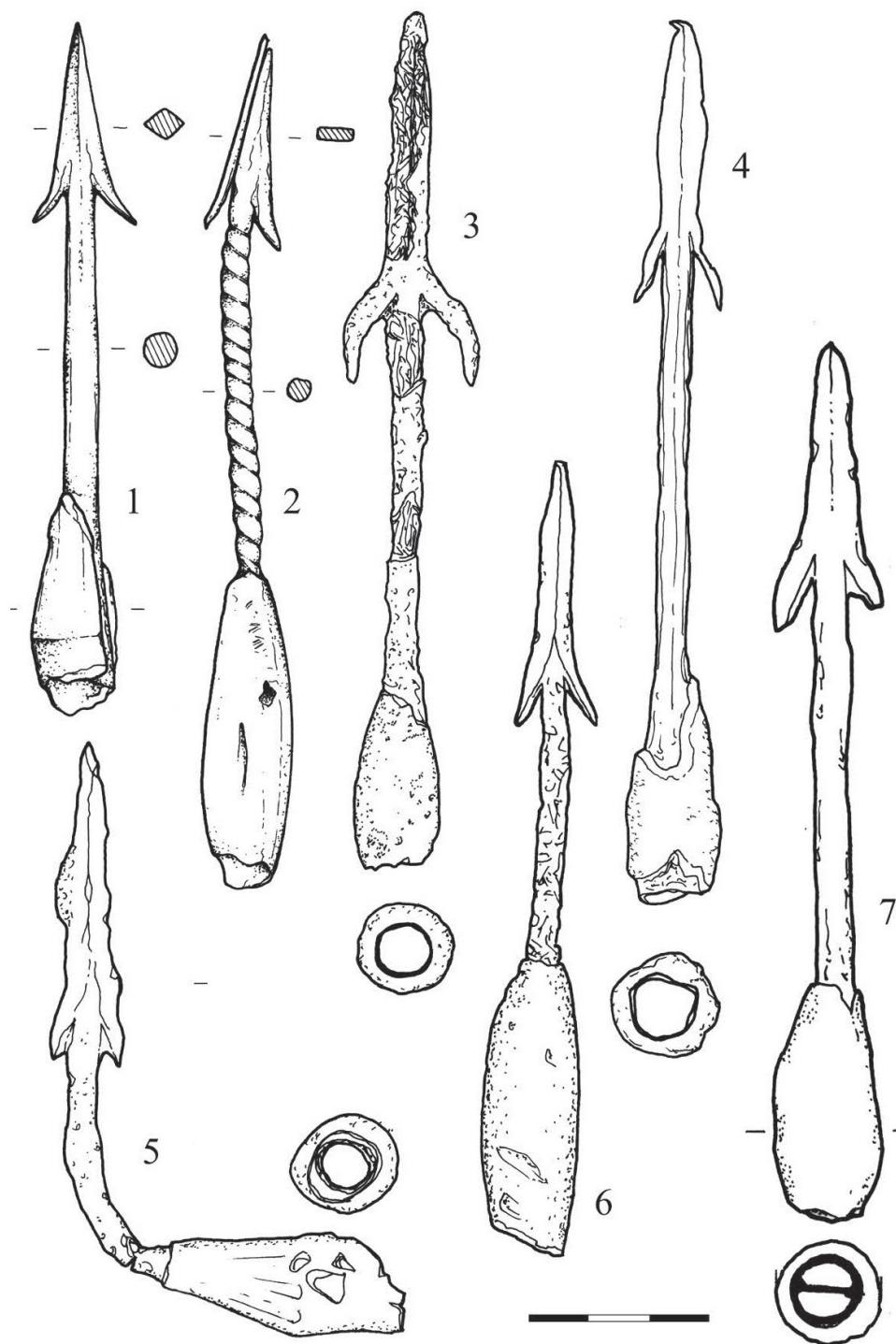

III-48

Vrhovi plumbata sa teritorije Srbije I
1-7. Gamzigrad (Vujović, 2009: 206)

III-49 Vrhovi plumbata sa teritorije Srbije II
 1. lokalitet nepoznat, 2,3. Čezava, 4,5. Žarkovci, 6. lokalitet nepoznat,
 7. Kostolac, 8. Veliko Gradište, 9. Dubravica, 10,11. Mihajlovac
 (Vujović, 2009: 206)

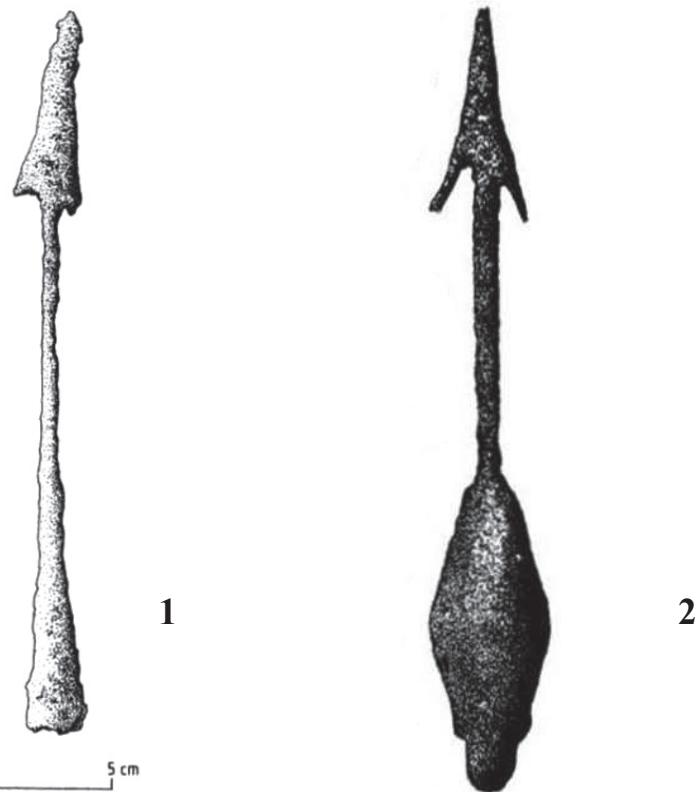
III-50 Vrhovi plumbata sa teritorije Srbije III
1-2. Svrnjig, 3. Mediana, 4. Pirot, 5. Svilajnac, 6. Zemun, 7. okolina Negotina
(Vujović, 2009: 209)

Predmet: vrh plumbate,
Mesto nalaza: Monastero, Italija
Opis: vrh u obliku lastinog repa
Trenutna lokacija nalaza: Aquileia, Museo Nazionale, Italija
Inventarski broj 396787
Materijal: gvožđe
Tehnika izrade:
Datovanje: kraj III i početak IV veka
Dimenzije: dužina 11 cm
Literatura: (Tiussi et al. 2013: 215)

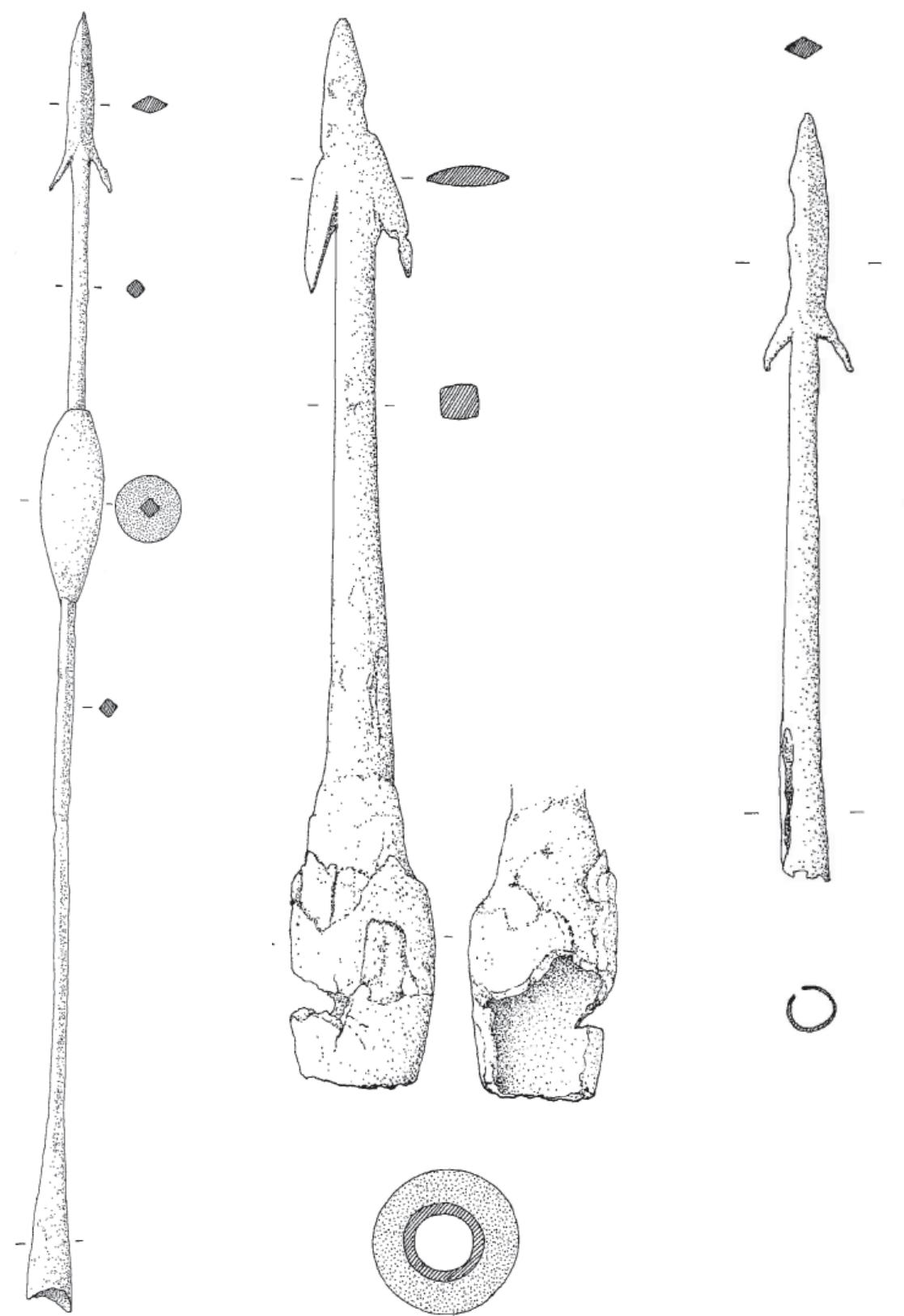

Predmet: vrhovi plumbate
Mesto nalaza: Akvileja
Opis: Vrhovi plumbate, očuvane dužine 11 cm.
Vrhovi u vidu lastinog repa, piramide. Očuvana je
ovoidna olovna masivna baza.
Trenutna lokacija nalaza: Aquileia, Museo Nazion-
alle, Italija, inventarski broj 19428

Materijal: gvožđe i olovo.
Tehnika izrade:
Datovanje: IV vek
Dimenzije:
Literatura: (Tiussi et al. 2013: 216)

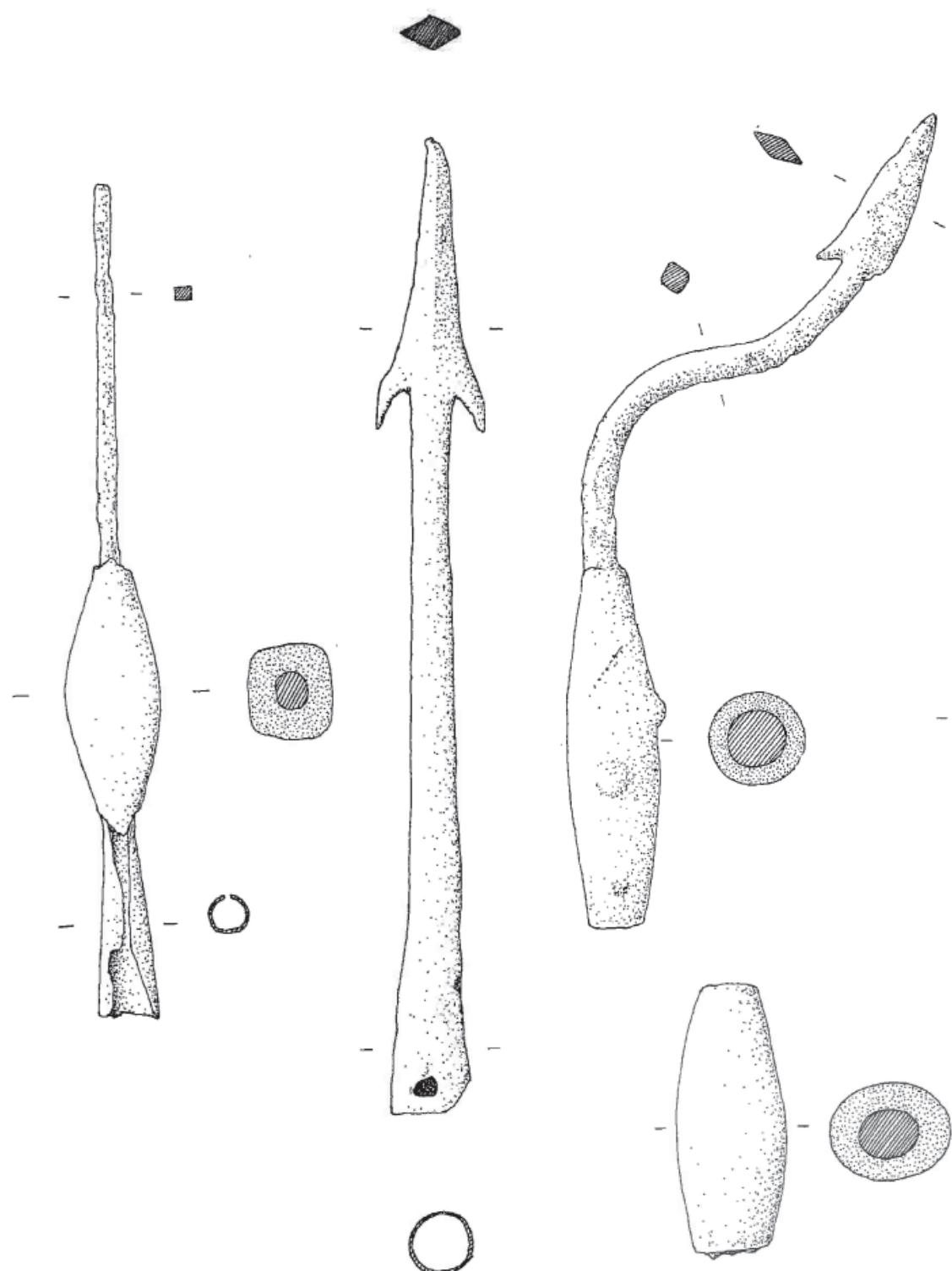

1. Vrh koplja, South Shields, Engleska. 2. Plumbata (*plumbata mamillata*),
III-52 Wroxeter, Engleska. (Southern & Dixon, 1996: 114) 3. Plumbate, Lauriacum (https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BB%D1%8E%D0%BC%D0%B1%D0%B0%D1%82%D0%B0#mediaviewer/File:ML_-_Plumbate.jpg)

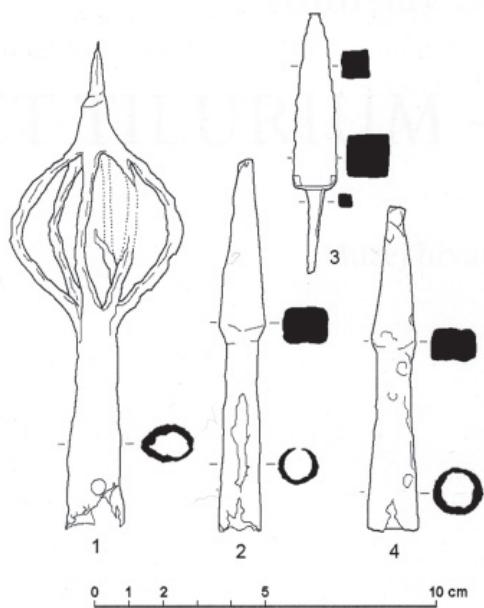
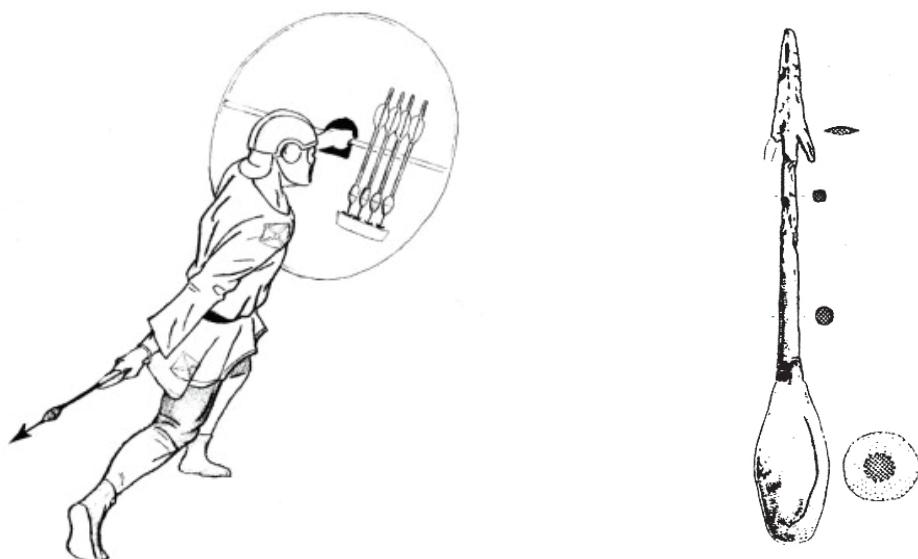
III-53

Vrhovi plumbata iz Siscije
(Radman Livaja, 2004, kataloški brojevi 29, 34, 35)

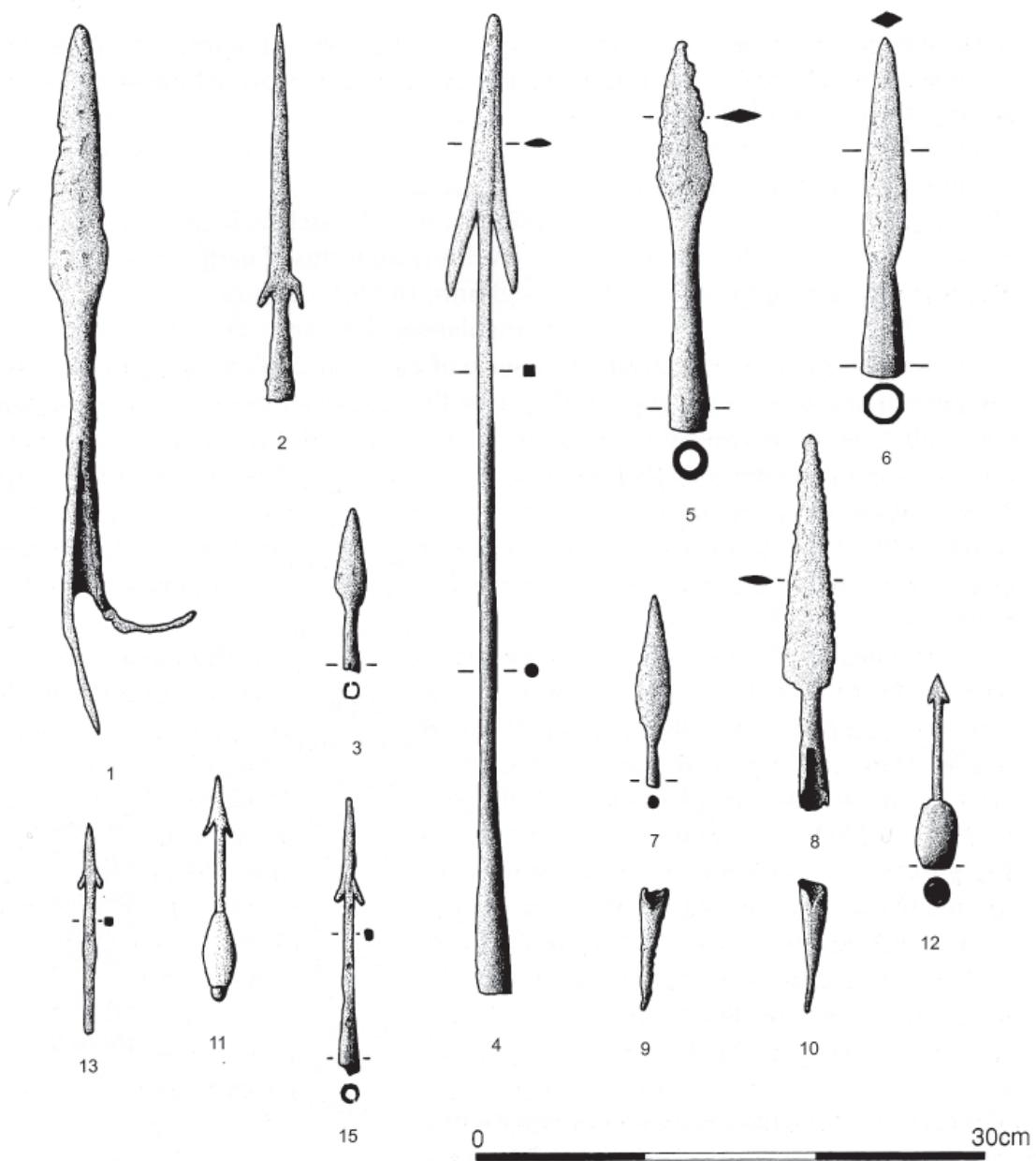
III-54

Vrhovi plumbata iz Siscije
(Radman Livaja, 2004, kataloški brojevi 28, 31, 32, 33)

III-55

Princip izbacivanja plumbata (Estiot, 2008:200);
Plumbata iz Vrhnike, Slovenija (Feugere, 2010: 184).
Nalazi oružja iz Tilurijuma (Ivčević, 2013, 453).

III-56 Nalazi oružja sa usadnikom sa teritorije rimskog carstva
1,3,13,15. Catterick; 2. Pilismarot; 4. Carvoran; 5,7,9-10, Gundremmingen; 6,8.
Gornea; 11. Wroxeter; 12. Carnuntum (Bishop and Coulston, 2006, 201)

III-57

Ostava carskih insignija iz Rima (Museo Nazionale, Rim)
(foto: N. Mrđić)

a

b

c

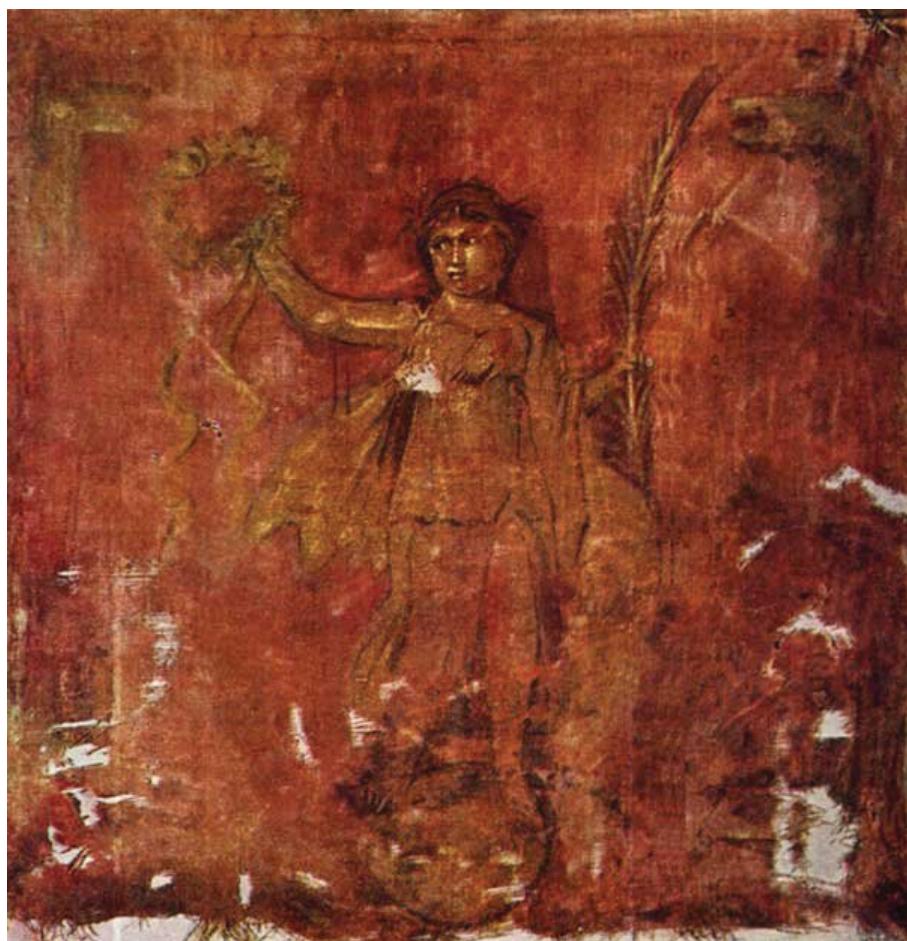
III-58

Štitovi iz Dura Europosa (James, 2004, Plates 6,7,10, Figure 106)
a) scutum b) štit amazonki c) Homerski štit

III-59

Štit sa predstavom boga ratnika iz Dura Europosa.
 (Cowan, 2003: 29). Štit sa predstavom Herkula, Galerijev slavoluk (foto: N. Mrđić), Notitia Dignitatum, Oxford, Bodleian library, western ms. 19854 - Canonici ms. misc. lat. 378, (fol.88v-170r).

III-60 Vexillum, rani II vek. Egipat
(http://www.ucrainarma.org/wp-content/uploads/2013/06/vexillum_03_egypt.jpg)

IV

KATALOG NAKITA I

UTILITARNIH PREDMETA

Predmet: kameja
Mesto nalaza: Kusadak kod Mladenovca
Opis:
Godina otkrića:
Trenutna lokacija nalaza: Narodni muzej Beograd
116/IV
Materijal: troslojni oniks (sardoniks), opal, halke-
don.
Tehnika izrade:
Datovanje: treća dekada IV veka
Natpis: -
Dimenzije: originalne dimenzije 200 x 250 mm;
očuvane dimenzije 15,0 x 19,0 x 2,5 cm.
Analogije:
Literatura: Popović, 2013:190; Srejović, 1993: 320-
321.
Foto:

IV-1

Fragment kameje, Kusadak (Narodni muzej Beograd)
(foto: Popović, 2013: 190, 301)

Predmet: Kameja sa muškim portertom.
Mesto nalaza: Viminacium / Stari Kostolac
Opis: U sloju belog opala. Uradena je bista muškarca u desnom profilu. Na glavi je šlem sa perjanicom i obrazinama. Odeven je u tuniku, sa jednim krajem prebačenim preko levog ramena. Desna ruka i rame skoro goli.
Godina otkrića:
Trenutna lokacija nalaza: Narodni muzej Beograd, 3792/III
Materijal: Zlato i poludragi kamen (opal)
Tehnika izrade: graviranje
Datovanje: prva polovina IV veka
Natpis: -
Dimenzije: 2,2 x 1,4 cm, težina 3,03 g.
Analogije:
Literatura: (Konstantin Veliki, Trir) 2007: 133; Katalog Milanski edikt 2013: 302. Srejović, 1993: 319. Popović, 1989: no 56.

Predmet: Medaljon
Mesto nalaza: Viminacijum
Opis: Medaljon sa gemom. Na gumi je urezana predstava Pegaza u letu na levo.
Godina otkrića:
Trenutna lokacija nalaza:
Materijal: Zlato i poludragi kamen
Tehnika izrade:
Datovanje: III vek
Natpis:
Dimenzije:
Analogije:
Literatura: Popović, 1997.

IV-2

Medaljoni sa ikonografskim predstavama

Predmet: Prsten

Mesto nalaza: Porodin kod Aleksinca

Opis: Zlatni prsten sa gromom. Na gromu je urezana predstava Pegaza u letu na levo. Ispod Pegaza prikazan je Belerofon u trku takođe na levo, sa podignutom desnom rukom u kojoj drži grančicu ili bič (?). U levoj ruci nosi neidentifikovani predmet. Iza figure nalazi se koplje okrenuto vrhom na dole.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza:

Materijal: Zlato i višeslojni opal

Tehnika izrade:

Datovanje: III vek

Natpis:

Dimenzije:

Analogije:

Literatura: Popović, 1992: 30; Popović, 1997.

Predmet: Prsten

Mesto nalaza: nepoznato

Opis: Srebrni prsten sa gromom od crvenog karneola. Na gromu je urezana predstava nagog muškarca, okrenutog na levo. Na glavi nosi šlem, u desnoj ruci nosi koplje, a u levoj neki neidentifikovani predmet.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza:

Materijal: srebro i karneol

Tehnika izrade:

Datovanje: III-IV vek

Natpis:

Dimenzije:

Analogije:

Literatura: Popović, 1992: 46

IV-3

Prstenje sa ikonografskim predstavama

Predmet: Kameja

Mesto nalaza: ?

Opis: Licinije stoji u kvadrizi dok gazi neprijatelje, en face, u desnoj ruci drži koplje a u levoj glob. Konje vode dve Viktorije od kojih jedna drži trofej a druga veksilum.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza: Bibliotheque Nationale de France.

Materijal: kameja, zlato

Tehnika izrade:

Datovanje: IV vek

Natpis: -

Dimenzije:

Analogije:

Literatura: Cracco Ruggini, 2008.

IV-4

Kameja, Licinijev trijumf. Bibliotheque Nationale de France.
(Cracco Ruggini, 2008: 214)

Predmet: Lampa

Mesto nalaza: "Mezul", Smederevo

Opis: lampa u obliku broda. Konstatovano je ukupno deset gorionika (po pet duž svakog boka lampe). Pramac je u obliku zmaja (*draco*) sa vrhom u obliku ljudske figure koja mu izlazi iz usta. Bokovi broda su dekorisani sa reljefnim predstavama morske faune: delfin, ribe, lignje. Ljudska figura koja izlazi iz kitovih usta.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza: Narodni muzej Smederevo.

Materijal: bronza

Tehnika izrade: livenje (?)

Datovanje: IV vek

Natpis: nalazi se na krmi: DEI IN DOMU / TERMOGENES VOTUM FECIT.

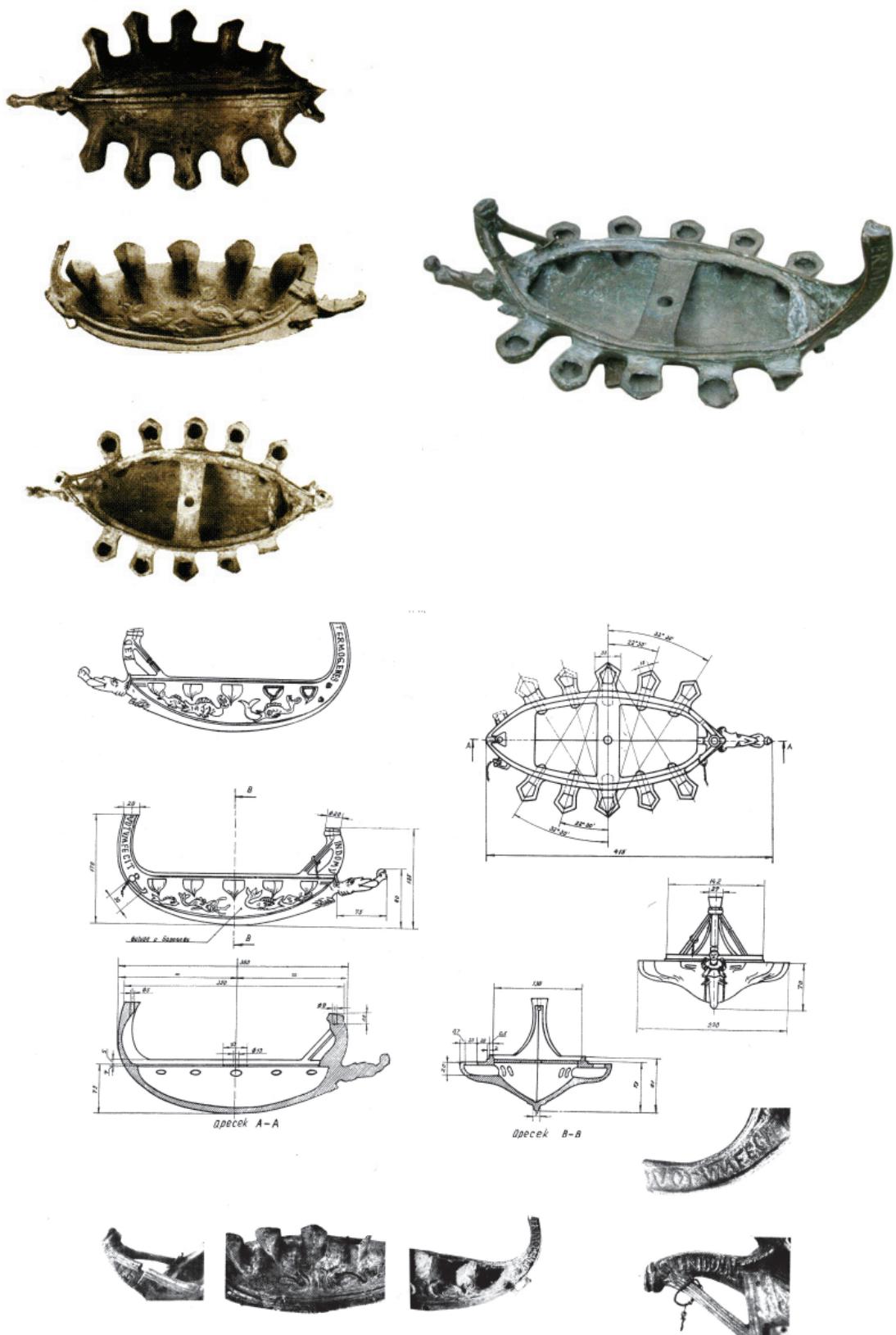
Dimenzije: dužina 41,5 cm; širina 23 cm; visina 17 cm.

Analogije: -

Literatura: Srejović, 1993: 338; Jovanović, 2006; Popović. 2013:346.

IV-5

Lampa u formi broda, (Popović, 2013: 346)

IV-6

Bronzana lampa, Smederevo, Muzej Smederevo
(Konstantin Veliki, Trir 2007: 294; Jovanović, 2006: 37, 43)

Predmet: Tanjur

Mesto nalaza: Magura, Gamzigrad

Opis: Fragment oboda srebrnog tanjira sa scenom lova urezanom po obodu. Vojnik sa kopljem u desnoj i okruglim štitom u levoj ruci bori se protiv lavice i verovatno pantera (?), dok je iza nje prikazan lav kako se udaljava (?)

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza: Narodni muzej Zaječar
G/1429

Materijal: srebro

Tehnika izrade: livenje, kovanje, urezivanje, pozlata, nielo.

Datovanje: početak IV veka.

Natpis: -

Dimenzije: dužina 9,5 cm; širina 2,7 cm

Analogije: -

Literatura: Cvjetićanin, 2013:208. Popović, 2010: 147; Srejović, 1993: 306.

IV-8 Gema sa prikazom imperatora Komoda koji pobeđuje neprijatelja, Gema umetnuta u komad nakita izrađen u V-VI veku, Biesheim, Francuska (Chauvot, 2008: 157).
Zlatni prsten sa predstavom Marsa, Vinik, Narodni muzej Niš (Jovanović, 2006: 245)

IV-9

Missorium imperatora Teodosija izrađen u čast desetogodišnjeg jubileja vladavine
(decennalia) 388. Real Academia de la Historia, Madrid, Španija.
(Potter, 2007: 221; Weitzmann, 1979: 75)

Predmet: Missorium poznat kao «Ahilov štit»

Mesto nalaza: reka Rona, blizu Avinjona, Francuska

Opis: Na missorijumu je prema Winkelmannu prikazana kompozitna scena koja prikazuje više događanja iz Ilijade sa fokusom na predstavu Ahila i Brisejide. Oprema i oružje koji su prikazani bazirani su na ikonografiji IV-V veka.

Godina otkrića: 1656.

Trenutna lokacija nalaza: Bibliotheque Nationale de

France, Pariz. inv. br. 56.344

Materijal: pozlaćeno srebro

Tehnika izrade: livenje i iskucavanje

Datovanje: kasni IV - rani V vek

Natpis: nema

Dimenzije: Prečnik - 71 cm, težina 10 kg.

Analogije:

Literatura: Collona, 2008: 78-79.

IV-10

Missorium poznat kao Ahilov štit
(Collona, 2008:79)

Predmet: skiptar

Mesto nalaza: Dubravica (*Margum*)

Opis: Na frizu izrađenom od srebra sa tragovima pozlate prikazane su figure vojničkih božanstava (*dii militares*). To su figure Minerve i Sola, Jupitera Kapitolskog sa flankiranog sa dva orla i Marsa Ultora koga kruniše Viktorija u prirodnoj veličini koja стоји na globu. Iza Viktorije nalazi se trofej (*tropeum*). Poslednja figura u nizu je boginja sa šlemom koja sedi na tronu, najverovatnije Roma.

Godina otkrića:

Trenutna lokacija nalaza: Narodni muzej Beograd (NMB 3980/III)

Materijal: drvo, srebro, zlato

Tehnika izrade: livenje, graviranje, urezivanje

Datovanje: III vek

Natpis: nema

Dimenzije: R: 2,8 cm L: 24 cm

Analogije: Skiptar sa Viminaciuma

Literatura: Popović, Borić-Brešković, 2013b: 284.

Foto: Popović, Borić-Brešković, 2013b: 284.

IV-11

Skiptar, Dubravica (*Margum*)
(foto: Popović, Borić-Brešković, 2013b: 284.)

Predmet: skiptar

Mesto nalaza: Stari Kostolac (*Viminacium*)

Opis: Na frizu izrađenom od srebra sa tragovima pozlate prikazane su figure vojničkih božanstava (*dii militares*) i Merkua i Apolona. Najvažniji je prikaz ratničkih božanstava: Marsa u oklpu, sa kopljem u levoj i štitom u desnoj ruci. Oko njega su Dioskuri (Kastor i Poluks) sa konjima. Herkules sa batinom u densoj i lavljom kožom prebačenom preko leve ruke. Nakon ovih vojničkih božanstava prikazani su još Merkur sa torbom i kaducejem i Apolon sa patrom u desnoj ruci.

Godina otkrića: -

Trenutna lokacija nalaza: Narodni muzej Beograd (NMB 3975/III)

Materijal: drvo, srebro, zlato

Tehnika izrade: livenje, graviranje, urezivanje

Datovanje: III vek

Natpis: nema

Dimenzije: Visina 3,3 cm

Analogije: Skiptar sa Viminacuma

Literatura: Popović, Borić-Brešković, 2013b: 284.

Foto: Popović, Borić-Brešković, 2013b: 284.

IV-12

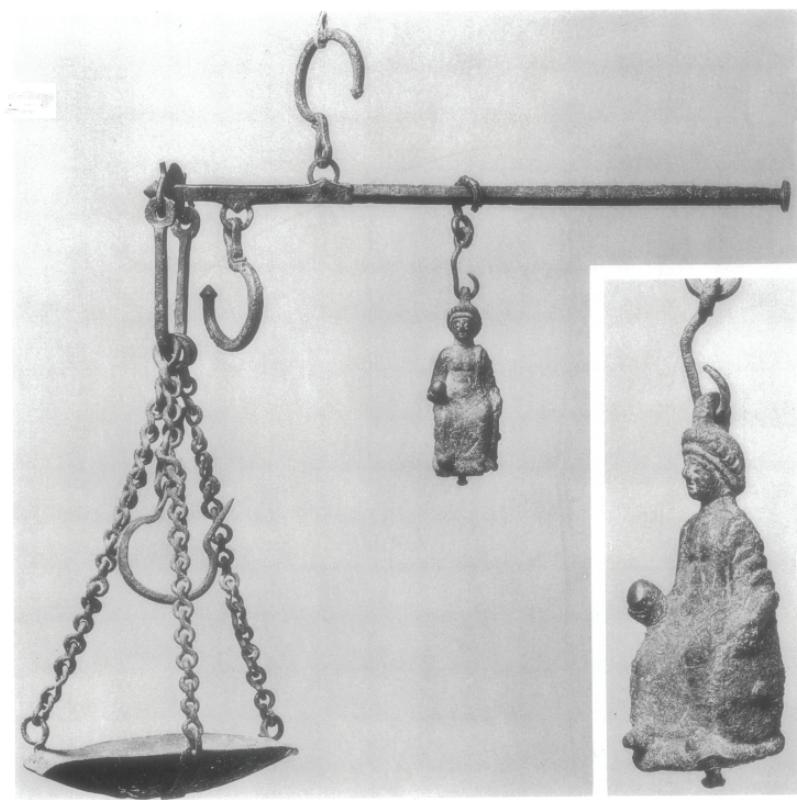
Skiptar, Stari Kostolac (*Viminacium*)
(foto: Popović, Borić-Brešković, 2013b: 284)

Bronzani teg i vidu Konstantinove figure, Art Museum Univerzitet u Prinstonu,
IV-13 (Alföldi & Ross, 1959). Lokalitet nepoznat (foto: Alföldi & Ross, 1959. figures 1, 2;
crtež: Banikov, 2014: 1657)

IV-14 Bronzani tegovi sa predstavama štitova. Gore: teg iz Vašingtona, kolekcija Dumbarton Oaks, SAD; dole: teg iz Moskve, Državni istorijski muzej, Rusija (Alföldi & Ross, 1959).

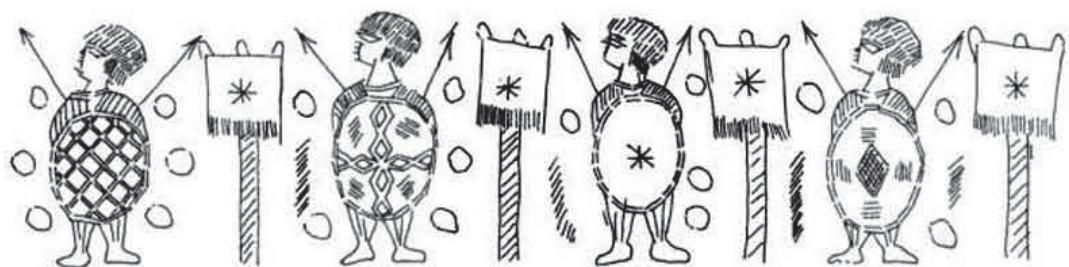

IV-15

Bronzani tegovi sa predstavama štitova. Gore: teg iz muzeja u Hersonesu.

Dole: teg iz Staatliche Museeum, Berlin.

(Alföldi & Ross, 1959).

IV-16

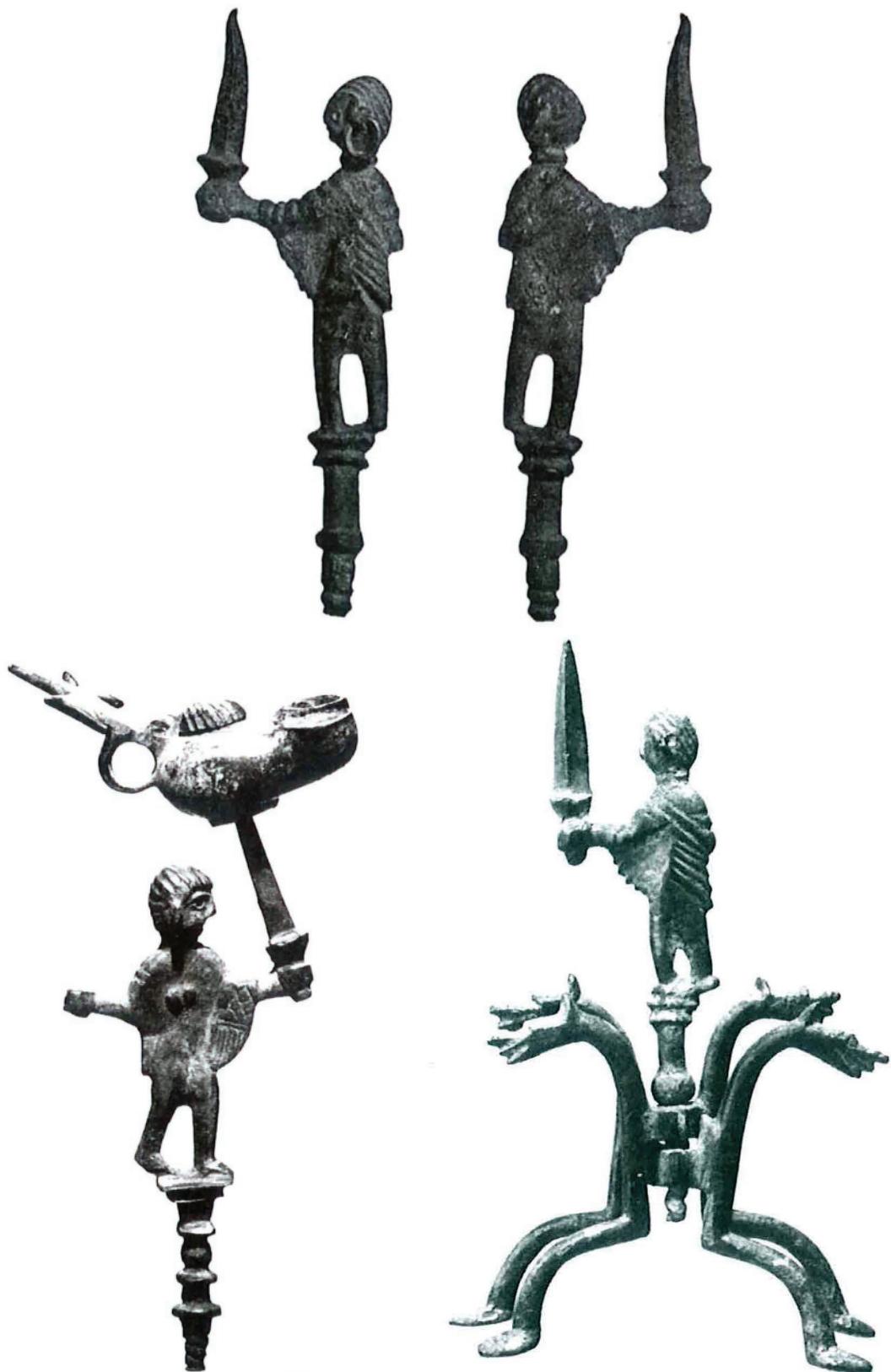
Stakleni pehar sa urezanom predstavom vojnika. Keln, Nemačka.
(crtež: Southern & Dixon, 1996: 101, Pl.13)

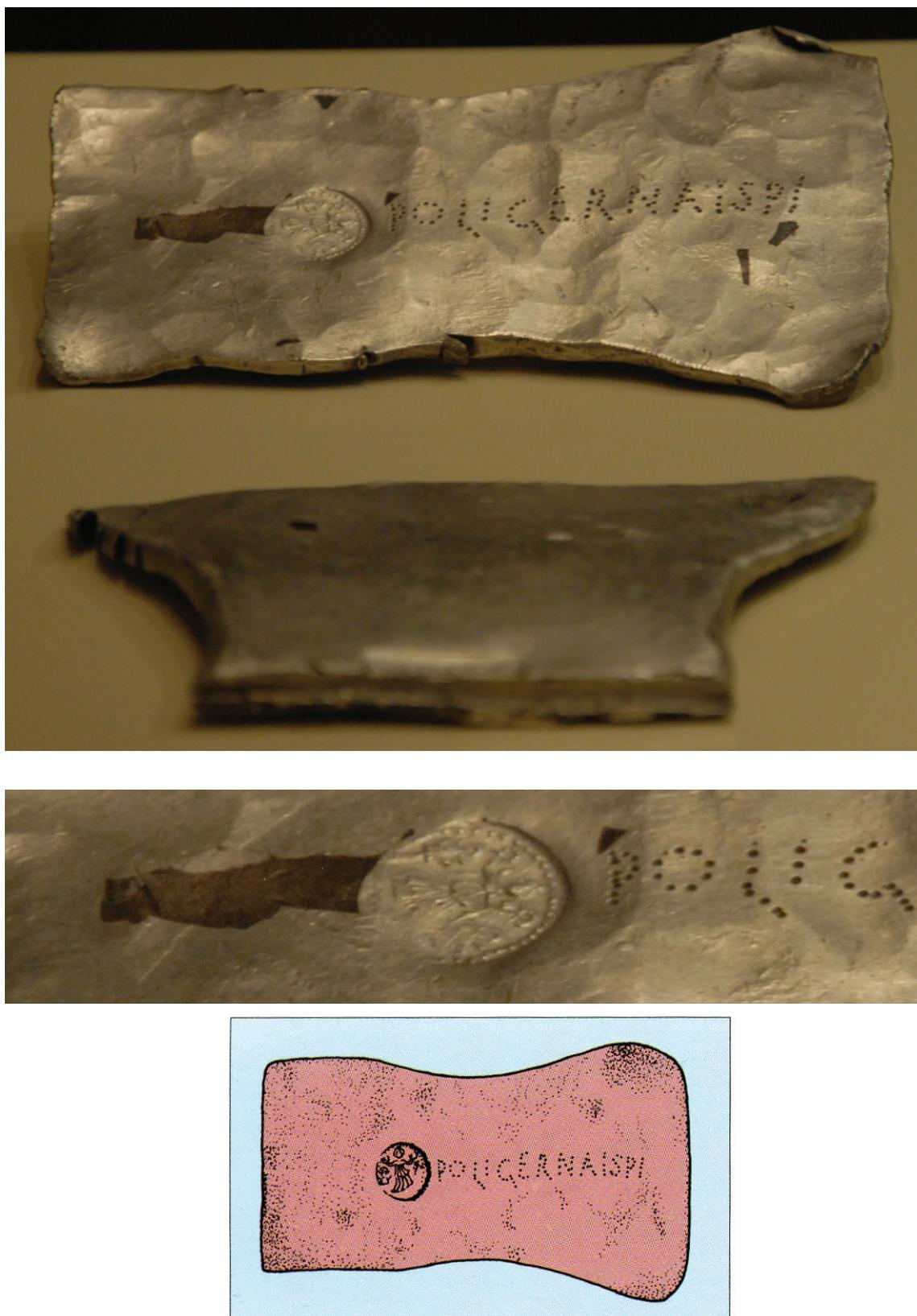
IV-17

Gore: Srebrni tanjir sa predstavom Valentinijana I ili II i njegovom pratnjom
Musées d'art et d'histoire de Genève (crtež: Southern & Dixon, 1996: Pl.14).

Dole: Mizorijum imperatora Konstancija II, Ermitaž, Sank Petersburg, Rusija
(Emion, 2014: 21)

IV-18 Deo kandelabra sa Viminacijuma, Datovanje prva polovina VI veka (gore).
Analogni nalazi ranovizantijskih kandelabara iz kolekcija u Minhenu i Hjustonu.
(Vujović, 2006: 581-594)

Srebrni slitak sa reversnom predstavom Viktorije (323-361), Konstancije II
IV-19 severozapadna Bugarska, Национален археологически институт с музей при
 Българска академия на науките, София
 (foto: N. Mrdić, crtež: Jovanović, 2006:344)

IV-20 Predstava oklopljenih strelaca konjanika i pešaka. Reljef na slonovači, Egipat
(Sabin et al, 2008: 356)

V
**KATALOG MOZAIKA I
FRESAKA**

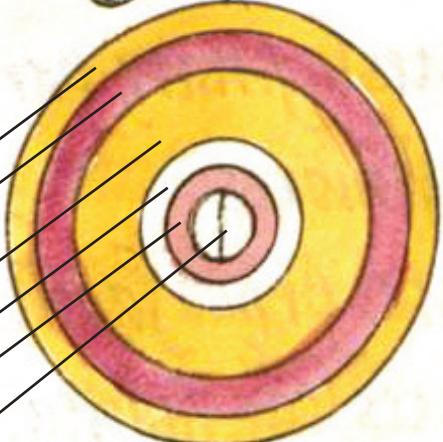

V-1

Mozaik sa pretstavom Venatora. Gamzigrad (*Felix Romuliana*)
(foto N. Mrđić)

Citratj Semor:

Citatj Semio:

V-2

Mozaik: Venatori. Gamzigrad. Poređenje sa dekorativnim šemama
oznaka sa šitova predstavljenim u Noticiji Dignitatum

V-3

Mozaik: Lavirint i fortifikacija. Gamzigrad (*Felix Romuliana*)

V-4

Mozaik sa prikazom gladiatorskih borbi,
Museo Arqueologico Nacional, Madrid (Konstantin Veliki, Trir)

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/5a/Villa_romana_di_Piazza_Armerina_-_Sicilia.JPG

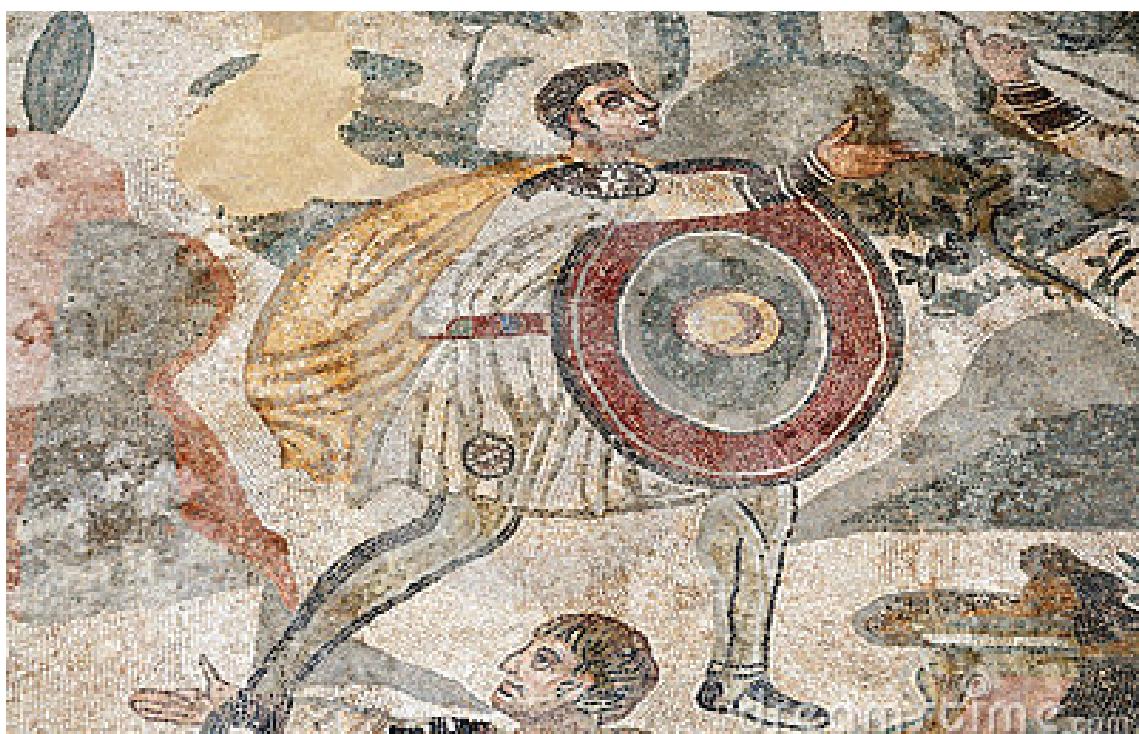
<http://media-cdn.tripadvisor.com/media/photo-s/04/9e/53/33/piazza-armerina.jpg>

V-5

Piazza Armerina - Mozaici
Villa Romana del Casale

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b8/Mosaici_della_Villa_del_Casale_-_Piazza_Armerina_-_Sicilia_-_lotta_con_belve.JPG

<http://thumbs.dreamstime.com/z/mosaic-piazza-armerina-19687573.jpg>

V-6

Piazza Armerina - Mozaici
Villa Romana del Casale

<http://palermo.repubblica.it/images/2012/06/29/221728442-f32c08d8-8b37-4d50-823c-34fe17c679da.jpg>

<http://static.panoramio.com/photos/large/28329710.jpg>

V-7

Piazza Armerina - Mozaici sa predstavom konjanika
Villa Romana del Casale

<http://tutto-italia.up.n.seesaa.net/tutto-italia/image/piazza-armerina.caccia.jpg?d=a1>

http://www.livius.org/a/italy/piazza_armerina/piazza_armerina-2.jpg

V-8

Piazza Armerina - Mozaici
Villa Romana del Casale

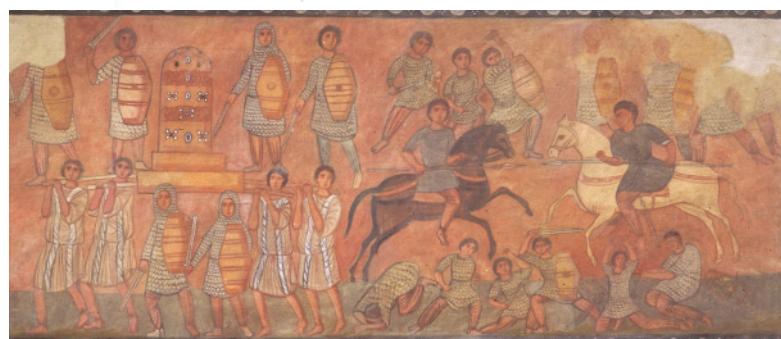
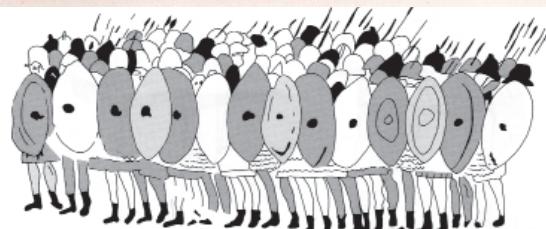

V-9 Piazza Armerina - Mozaici. Villa Romana del Casale
(https://farm9.staticflickr.com/8282/7519249232_bb73dd1713.jpg); (foto: http://1.bp.blogspot.com/_Ji5et0yDKz0/RvkBeGs1IMI/AAAAAAAABiM/UFLv8smKMNc/s1600-h/IMG_9190.JPG)
Justinijan I sa pratnjom, mozaik u crkvi San Vitale, Ravena (foto: N. Mrdić)

V-10

Freske: Zemaljski i nebeski jahač, G 5517. Viminacium
(Korać, 2007)

V-11

Freske: Sinagoga, Dura Europos 1. Egzodus; 2 Ebenezer;
(crtež: Bishop and Coulston, 2006: 175)
<http://media.artgallery.yale.edu/duraeuropos/dura.html>

V-12

Prinošenje žrtve Julija Terencija. Dura Europos, III vek
(<http://ecatalogue.art.yale.edu/detail.htm?objectId=4961>)
Freske via Maria katakombe, Sirakuza i via Latina katakombe, Rim
(Bishop, Coulston 2006. plate 6.)

VI
KATALOG BRODOVA

14

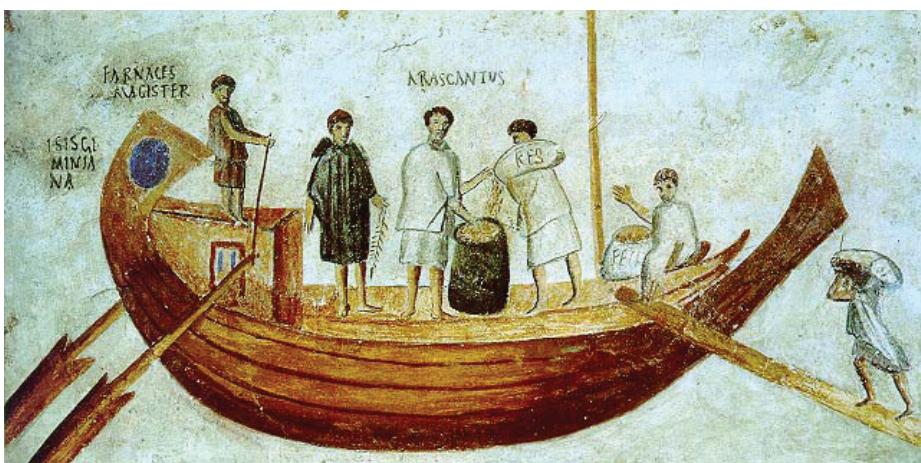

12

VI-1

Predstave brodova.
Trajanov stub, Rim.

15

VI-2

Predstave brodova. Trajanov stub, Rim.
Freska Isis Geminiana, Ostia (II-III vek)
(http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Isis_Giminiana_fresco.jpg)

13

11

18

17

15

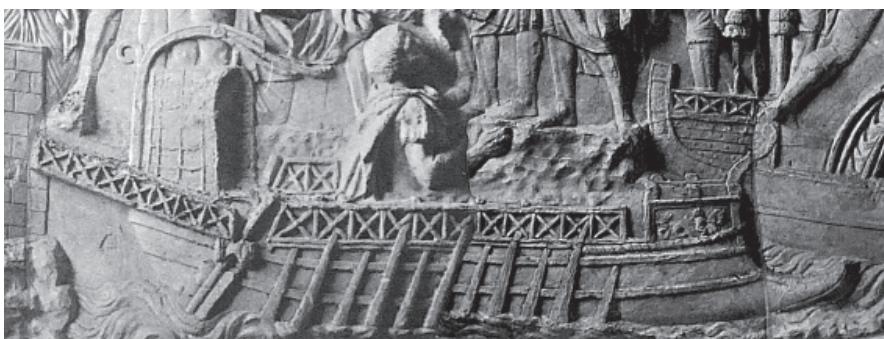

VI-3

Predstave brodova.
Trajanov stub, Rim.
(Coarelli, F. 2000)

23

22

VI-4

Predstave brodova. Trajanov stub, Rim. (Coarelli, F. 2000)

Pontonski most na čamcima. Stub Marka Aurelija, Rim.

(http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7f/Roman_Pontoon_Bridge,_Column_of_Marcus_Aurelius,_Rome,_Italy.jpg)

Predstava tegljenja broda uzvodno na reci (II-III vek).
Musée Lapidaire d'Avignon, Fondation Calvet
(<http://www.flickr.com/photos/28772513@N07/6337533789>)

Brod na reci Mosel natovaren buradima sa vinom. (III vek). Neumagen, Germany.
<https://yooniqimages.com/images/detail/100579574/roman-civilization-3rd-century-a-d-relief-portraying-a-ship-from-moselle-laden-with-wine-with-boatmen-and-four-wine-barrels-from-neumagen-germany-copy-from-the-trier-museum-germany>

VI-5

Predstave brodova

http://www.livius.org/a/italy/piazza_armerina/piazza_armerina-2.jpg

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7c/2009_09_27_Villa_del_Casale_red_ship_on_mosaic.jpg

VI-6

Freske sa predstavama brodova.
Villa del Casale, Piazza Armerina, Sicilija

Scena utovara životinja na brod, detalj mozaika Velikog lova
<http://www.lessingimages.com/viewimage.asp?i=11010359+&cr=59&cl=1>

VI-7

Villa del Casale, Piazza Armerina, Sicilija,

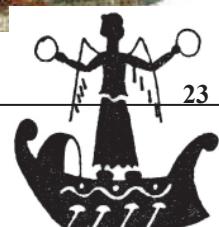
Odisej i sirene. Bardo Muzej, Tunis (oko 260. godine)
([http://en.wikipedia.org/wiki/Madrague_de_Giens_\(Shipwreck\)#mediaviewer/File:Mosa%C3%AFque_d%27Ulysse_et_les_sir%C3%A8nes.jpg](http://en.wikipedia.org/wiki/Madrague_de_Giens_(Shipwreck)#mediaviewer/File:Mosa%C3%AFque_d%27Ulysse_et_les_sir%C3%A8nes.jpg)).

Dionis i tirenski pirati
<http://www.theoi.com/Gallery/Z12.8.html>

VI-8

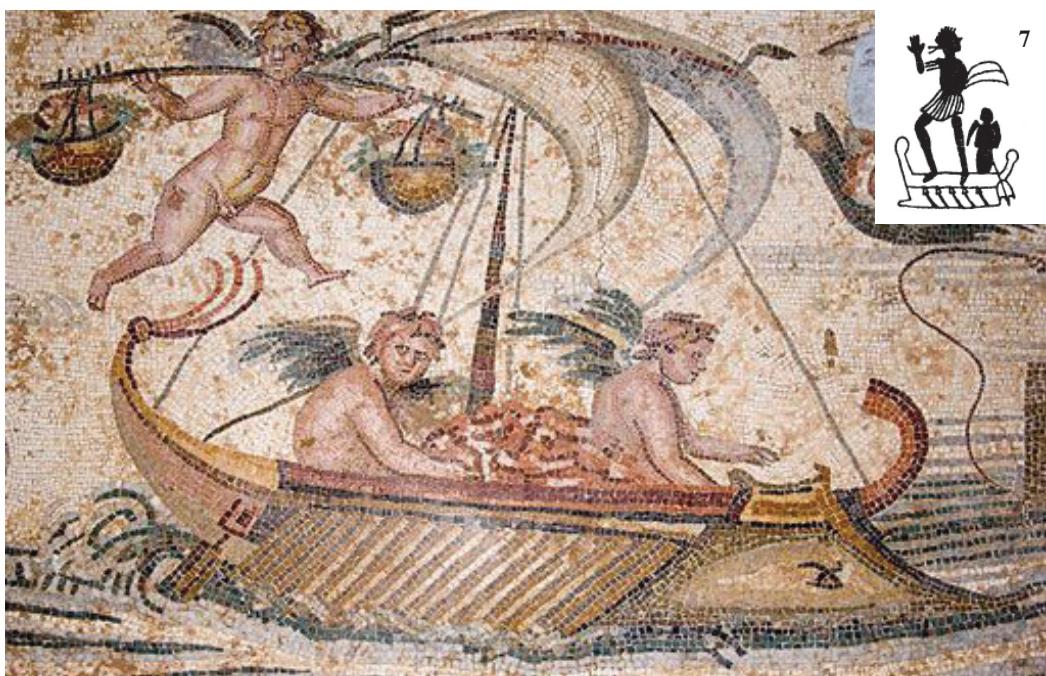
Freske sa predstavom brodova
Bardo Muzej, Tunis

[www.theoi.com](http://www.theoi.com/Gallery/Z31.15.html)

<http://www.theoi.com/Gallery/Z31.15.html>

<http://www.theoi.com/Gallery/Z31.5.html>

VI-9

Freske sa predstavom brodova
Bardo Muzej, Tunis

Predstava broda. Hadrumentum / Sousse. Tunis.
<http://www Romansociety.org/fileadmin/images/imago/2222.jpg>

Predstava broda. Hadrumentum / Sousse. Tunis.
<http://www Romansociety.org/fileadmin/images/imago/2221.jpg>

VI-10

Reljefne predstave brodova.

VII
NUMIZMATIČKI
KATALOG

Kataloški broj
1001.

Kataloški broj
1002.

Kataloški broj
1003.

Kataloški broj
1004/1005.

VI-1

Novac Marka Aurelija. Na revesima su predstave nagomilanog oružja uključujući i zmajeve.

Kataloški broj
1006.

Kataloški broj
1007.

VI-2

Novac Trajana Decija. Na revesima su predstave
imperatora sa zmajem u rukama.

DIOCLETIANVS
CAESAR GAIVS AVRELIVS VALERIVS
DIOCLETIANVS AVGVSTVS

Kataloški broj 2001

Vladar: Dioklecijan (284-305)

Nominal: Aureus

Kovnica: Siscia 286.

Težina: 5.67 g

Avers: IMP C DIOCLETIANVS P F AVG, Poprsje imperatora okrenuto na levo, u oklopu. Glava ovančana lovovovim vencem. Desna ruka podignuta.

Revers: IOVI CO-NSERVATORI, Jupiter stoji okrenut anfas, glava na desno, drži skiptar i munju.

Literatura: RIC –, cf. 248. Deperot 1/5 (these dies). Kent-Hirmer pl. 151, 581 (these dies). Lukanc p. 229, 2. Calicó 4498 (this coin)

Fotografija: TETRARCHY.COM - Siscia Unlisted in RIC - Diocletian.htm

Kataloški broj 2002

Vladar: Dioklecijan (284-305)

Kovnica: Siscia 289-290

Nominal: Antoninian

Težina: 3.73g

Avers: IMP C C VAL DIOCLETIANVS P F AVG, Poprsje imperatora sa bradom okrenuta na desno, u ljuspastom oklopu sa zrakastom krunom.

Revers: CONSERVATOR - AV-GG, XXI•I• u exergu, A u desnom polju, imperator stoji na desno, drži pateru i skiptar, Jupiter stoji sa leve strane, drži pateru i skiptar, između njih stoji oltar.

Literatura: RIC V 263; C. 42

Fotografija:

Kataloški broj 2003

Vladar: Dioklecijan (284-305)

Kovnica: Londinium oko 297.

Nominal: Folis

Težina:

Avers: IMP DIOCLETIANVS P F AVG. Poprsje imperatora u oklopu sa lovovovim vencem okrenuta na desno.

Revers: GENIO POPVLI ROMANI. Genije stoji okrenut na levo. Modius na glavi, nag sa haladmidom preko levog ramena. U rukama drži pateru i rog izobilja.

Literatura: RIC VI - 6a

Fotografija: RIC VI - 6a

Kataloški broj 2004.

Vladar: Dioklecijan (284-305)

Kovnica: Lugdunum (301-303)

Nominal: folis

Težina:

Avers: IMP DIOCLETIANVS AVG. Poprsje imperatora u oklopu sa šlemom na glavi okrenuta na levo. Nosi skiptar preko desnog ramena, a štit preko levog.

Revers: GENIO POPVLI ROMANI. Genije stoji okrenut na levo. Na glavi modijus. Telo nago sa halamidom prebačenom preko levog ramena. U desnoj ruci nosi pateru, a u levoj rog izobilja.

Literatura: RIC VI 125a, str. 251

Fotografija: RIC VI 125a , str. 251

Kataloški broj: 2005.
Vladar: Dioklecijan (284-305)
Kovnica: Roma (294-295)
Nominal: aureus
Težina: 6,5 g
Avers: DIOCLETIANVS P F AVG.
Poprsje imperatora sa lоворовим
vencem okrenuta na desno.

Revers: COMITATVS AVGG. Dva
imperatora na konjima u galopu,
okrenuti na desno. Desne ruke po-
dignute. Bliži imperator nosi kratak
skiptar u levoj ruci.

Literatura: RIC VI 1, str. 350.

Fotografija: RIC VI 1, str. 350.

Kataloški broj: 2006.
Vladar: Dioklecijan (284-305)
Kovnica: Kartagina (296-298.)
Nominal: srebro
Težina: 3,2 g
Avers: DIOCLETIANVS AVG.
Poprsje imperatora sa lоворовим
vencem okrenuta na desno.
Revers: FELIX ADVENT AVGG

NN. Afrika okrenuta anfas, glava
okrenuta na levo u dugoj haljini. Na
glavi kapa od slonove kože. U desnoj
ruci drži insigniju a u levoj ključ.
Kod nogu leži lav sa uhvaćenim
bikom.

Literatura: RIC VI 10, str. 423.

Fotografija: RIC VI 10, str. 423.

Kataloški broj: 2007.
Vladar: Dioklecijan (284-305)
Kovnica: Siscia (300.)
Nominal: srebro
Težina: 3,1 g
Avers: DIOCLETIANVS AVG.
Poprsje imperatora sa lоворовим
vencem okrenuta na desno.

Revers: VIRTVS MILITVM.
Utvrđenje sa tri kule i otvorenom
kapijom, nema vrata prikazanih.
Literatura: RIC VI 66a, str. 462.
Fotografija: RIC VI 66a, str. 462.

Kataloški broj: 2008.
Vladar: Dioklecijan (284-305)
Kovnica: Serdica (303-305)
Nominal: srebro
Težina: 3,3 g
Avers: DIOCLETIANVS AVG.
Poprsje imperatora sa lоворовим
vencem okrenuta na desno.

Revers: VIRTVS MILITVM. fortifi-
kacija sa tri kule, ulaz otvoren, kapija
nije predstavljena.
Literatura: RIC VI 1a, str. 492.
Fotografija: RIC VI 1a, str. 492.

Kataloški broj: 2009.
Vladar: Dioklecijan (284-305)
Kovnica: Thessalonica (298-299)
Nominal: srebro
Težina: 3,3 g
Avers: DIOCLETIANVS AVG.
Poprsje imperatora sa lоворовим
vencem okrenuta na desno.

Revers: VIRTVS MILITVM.
Fortifikacija sa četiri kule. kapija
otvorena. Vrata prikazana široko
otvorena. Zvezda iznad luka.
Literatura: RIC VI 6, str. 510.
Fotografija: RIC VI 6, str. 510.

Kataloški broj: 2010.
 Vladar: Dioklecijan (284-305)
 Kovnica: Cyzicus (284-286.)
 Nominal: Aureus
 Težina: 4.66g
 Avers: IMP C C VAL DIOCLETIANVS P F AVG, Bista imperatora u oklopu, ogrnuta paludamentumom

i ovenčana lovorođim vencem okre-
 nuta na desno.
 Revers: ROMAE AETERNAE,
 Roma sedi na štitu okređena na levo.
 U desnoj ruci drži glob sa Viktori-
 jom a u levoj koplje.
 Literatura: RIC VII 301; C. 431
 Fotografija:

Kataloški broj: 2011.
 Vladar: Dioklecijan (284-305)
 Kovnica: Roma
 Nominal: aureus
 Težina: -
 Avers: Poprsje imperatora u oklopu,
 ogrnuto paludamentumom, sa
 vencem na glavi. U levoj ruci štit i
 dva martiobarbula, a u desnoj jedan
 martiobarbul. Okrenut na desno.

Revers: IOVI CONSERVATOR
 AVGG. Jupiter stoji uspravno, u des-
 noj ruci drži skiptar.
 Literatura: RIC V/2 140 (Paris AF
 1566), Drost & Estiot, 2010: 444).
 Fotografija: (Drost & Estiot, 2010:
 444).

Kataloški broj: 2012.
 Vladar: Dioklecijan (284-305)
 Kovnica: Heraclea, officina V (294.)
 Nominal: Argenteus
 Težina: 3.17 g
 Avers: DIOCLETIANVS AVG.
 Ovenčana glava okrenuta na desno.
 Revers: VICTORIA SARMAT. Tet-
 rarsi, po dvojica sa svake strane

kapije prinose žrtvu iznad tripoda.
 Na gradskom bedemu se uočava šest
 kula.
 Literatura: RIC VI 2; Jeločnik 91
 var. (officina); RSC 488i
 Fotografija: <http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=16&pos=0>

Kataloški broj: 2013.
 Vladar: Dioklecijan (284-305)
 Kovnica: Thessalonica, officina III.
 (302.)
 Nominal: argenteus
 Težina: 3.42 g
 Avers: T. DIOCLETIANVS AVG,
 Glava imperatora sa lovorođim ven-
 cem, okređena na desno.

Revers: VIRTVS MILITVM, Kapija
 sa tri kule. Vratnice nisu prikazane.
 U egzerhu: •T•S•Γ•.
 Literatura: RIC VI 15a; Pink, Sil-
 berprägung, pg. 30; Hunter -; RSC
 520d.
 Fotografija:

Kataloški broj: 2014
 Vladar: Dioklecijan (284-305)
 Kovnica: Roma (287.)
 Nominal: Zlatni medaljon
 Težina: 14.22g, 27mm
 Avers: IMP C C VAL DIOCLETIANVS PF AVG. , radiate, draped
 and cuirassed bust left /

Revers: VICTORIA AVGG. two
 victories holding shield.
 Literatura:
 Fotografija: <http://www.sixbid.com/browse.html?auction=254&category=3294&lot=171212>

MAXIMIANVS HERCVLIVS

MARCVS AVRELIVS VALERIVS MAXIMIANVS

HERCVLIVS AVGVSTVS

Kataloški broj 2100.
 Vladar: Maksimijan Herkulije (286-305)
 Kovnica: Aquileia (306-307.)
 Nominal: Folis
 Težina: 7.64g
 Avers: IMP C MAXIMIANVS P F AVG, Poprsje imperatora u oklopu pod šлемom, sa lovovim vencem, okrenuta ne levo. Nosi štit i koplje.

Revers: Rv: FIDES MILITVM AVGG ET CAESS (sic!) NN, AQ P u egzerhu. Fides stoji okrenut na levo, u rukama drži insignije.
 Literatura: RIC VI 76a var
 Fotografija:

Kataloški broj 2101.
 Vladar: Maksimijan Herkulije (285-310)
 Kovnica: Siscia (289-290)
 Nominal: Antoninijan
 Težina: 4.61 g
 Avers: IMP C M A VAL MAXIMIANVS PF AVG, Poprsje imperatora u oklopu sa radijalnom krunom okrenut na desno.

Revers: CONSERVATOR AVGG, Imperator drži skiptar, pored njega Herkul koji se oslanja na batinu. Obe figure stoje jedna naspram druge i prinose žrtvu na oltaru, Γ/XXI/ΛI u egzerhu.
 Literatura: RIC Vb 580.
 Fotografija: <http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=22&pos=1>

Kataloški broj 2102.
 Vladar: Maksimijan Herkulije (285-310)
 Kovnica: Aquileia (305-306)
 Nominal: Folis
 Težina: 8.56g
 Avers: MAXIMINVS NOB CAES, Poprsje impearatora u oklopu, pod šlemom ovenčanim lovovim vencem. Okrenut na levo. U levoj ruci drži štit a u desnoj kopljje prebačeno preko ramena.

Revers: VIRTVS AV-GG ET CAESS NN, AQ G u egzerhu. Imnperator na konju u galopu okrenut na desno. U levoj ruci nosi štit a u desnoj kopljje kojim probada klečećeg pešaka. Drugi pešak ispod konja leži na zemlji.
 Literatura: RIC VI 68b
 Fotografija:

Kataloški broj 2103.
Vladar: Maksimijan Herkulije (286-305)
Kovnica: Lugdunum (301-303.)
Nominal: Ae, Folis
Težina: 8,10 g
Avers: IMP MAXIMIANVS P AVG,
Poprsje u oklopu, okrenuto na levo.
Na desnom ramenu skiptar. Na glavi

šlem sa reljefnom dekoracijom.
Revers: GENIO POPVLI ROMANI,
Genije stoji na levo, na glavi modius. U desnoj ruci drži pateru, u levoj
rog izobilja. Ispred genija oltar.
Literatura: RIC VI 250 (106). Vasić
1991: 55
Fotografija: Vasić 1991: 55

Kataloški broj 2104.
Vladar: Maksimijan Herkulije (285-305, 306-308, 310)
Kovnica: Londinium (300->)
Nominal: Folis
Težina: -
Avers: IMP C MAXIMIANVS PI
AVG. Poprsje imperatora u oklopu
sa lovovim vencem, okrenuta na

desno.
Revers: GENIO POPVLI ROMANI.
Genije stoji okrenut na levo. Modius
na glavi, nag sa haladmidom preko
levog ramena. U rukama drži pateru
i rog izobilja.
Literatura: RIC VI 18
Fotografija: RIC VI 18

Kataloški broj: 2105.
Vladar: Maksimijan Herkulije (285-305, 306-308, 310)
Kovnica: Aquileia (306-307.)
Nominal: folis
Težina: 8,5-10,5 g
Avers: IMP C MAXIMIANVS P F
AVG. Poprsje imperatora u oklopu sa
šlemom ovenčanim lovovim ven-
cem. Koplje (možda skiptar?) preko
desnog ramena. U levoj ruci štit.

Revers: FIDES MILITVM AVGG
ET CAESS NN. Fides sedi okrenut
na levo. Drži insignije u obema ru-
kama.
Literatura: RIC VI 79b, str. 323
Fotografija: RIC VI 79b, str. 323

Kataloški broj: 2106.
Vladar: Maksimijan Herkulije (285-305, 306-308, 310)
Kovnica: Carthago (296-298)
Nominal: srebro
Težina: 3,2 g
Avers: MAXIMIANVS CAES. Po-
prsje imperatora sa lovovim ven-
cem okrenuta na desno.

Revers: FELIX ADVENT AVGG
NN. Afrika okrenuta anfas, glava
okrenuta na levo.u dugoj haljini. Na
glavi kapa od slonove kože. U desnoj
ruci drži insigniju a u levoj kljovu.
Kod nogu leži lav sa uhvaćenim bi-
kom.
Literatura: RIC VI 12b, str. 423.
Fotografija: RIC VI 12b, str. 423.

Kataloški broj: 2107.
Vladar: Maksimijan Herkulije (285-305, 306-308, 310)
Kovnica: Carthago (296-298)
Nominal: folis
Težina: 8,5-10,5 g
Avers: IMP C MAXIMIANVS P F
AVG. Poprsje imperatora sa lovovo-
vim vencem okrenuta na desno.

Revers: FELIX ADVENT AVGG
NN. Afrika okrenuta anfas, glava
okrenuta na levo.u dugoj haljini. Na
glavi kapa od slonove kože. U desnoj
ruci drži insigniju a u levoj kljovu.
Kod nogu leži lav sa uhvaćenim bi-
kom.
Literatura: RIC VI 12b, str. 423.
Fotografija: RIC VI 12b, str. 423.

Kataloški broj: 2108.
Vladar: Maksimijan Herkulije (285-305, 306-308, 310)
Kovnica: Serdica (303-305)
Nominal: srebro
Težina: 3,3 g
Avers: MAXIMIANVS AVG. Popr-sje imperatora sa lоворовим vencem okrenuta na desno.

Revers: VIRTUS MILITVM. fortifi-kacija sa tri kule, ulaz otvoren, kapija nije predstavljena.
Literatura: RIC VI 1a, str. 492.
Fotografija: RIC VI 1a, str. 492.

Kataloški broj: 2109.
Vladar: Maksimijan Herkulije (285-305, 306-308, 310)
Kovnica: Serdica (305-306.)
Nominal: srebro
Težina: 3,3 g
Avers: MAXIMIANVS AVG. Popr-sje imperatora ovenčana lоворовим vencem, okrenuta na desno.

Revers: VIRTUS MILITVM. Forti-fikacija sa tri kule, kapija otvorena, vrata nisu prikazana.
Literatura: RIC VI 11b, str. 494.
Fotografija: RIC VI 11b, str. 494.

Kataloški broj: 2110.
Vladar: Maksimijan Herkulije (285-305, 306-308, 310)
Kovnica: Thessalonica (302)
Nominal: srebro
Težina: 3,3 g
Avers: MAXIMIANVS AVG. Popr-sje imperatora ovenčana lоворовим vencem, okrenuta na desno.

Revers: VIRTUS MILITVM. Forti-fikacija sa četiri (dve) kule, otvorena kapija. Prikazana širom otvorena vrata. Zvezda iznad luka.
Literatura: RIC VI 11b, str. 510.
Fotografija: RIC VI 11b, str. 510.

Kataloški broj: 2111.
Vladar: Maksimijan Herkulije (285-305, 306-308, 310)
Kovnica: Thessalonica (302)
Nominal: srebro
Težina: 3,3 g
Avers: MAXIMIANVS AVG. Popr-sje imperatora ovenčana lоворовим vencem, okrenuta na desno.

Revers: VIRTUS MILITVM. Forti-fikacija sa tri kule, otvorena kapija. Vrata nisu prikazana.
Literatura: RIC VI 13b, str. 511.
Fotografija: RIC VI 13b, str. 511.

Kataloški broj: 2112.
Vladar: Maksimijan Herkulije (285-305, 306-308, 310)
Kovnica:
Nominal:
Težina:
Avers: IMP C MAXIMIANVS
AVG. Bista imperatora u oklopu sa

šlemom na glavi, okrenuta na levo
Revers: VIRTUTI AVGG. Herkul pored koga leži batina.
Literatura: Jovanović, 2006: 113.
Fotografija: Jovanović, 2006: 113.

Kataloški broj: 2113.
 Vladar: Maksimijan Herkulije (285-305, 306-308, 310)
 Kovnica:
 Nominal: solid
 Težina:
 Avers: IMP C MA MAXIMIANVS AVG. Imperator u oklopu ognut paludamentumom i ovenčan lovoro-vim vencem, stoji okrenut na desno.

Revers: CONCORDIAE MILITVM.
 Konkordija stoji en face. U obema rukama drži insignije.
 Literatura: Jovanović, 2006: 115.
 Fotografija: Jovanović, 2006: 115.

Kataloški broj: 2114.
 Vladar: Maksimijan Herkulije (285-305, 306-308, 310)
 Kovnica:
 Nominal:
 Težina:
 Avers: MAXIMIANVS CAES. Poprsje imperatora ovenčano lovo-rovim vencem.

Revers: PROVIDENTIAE AVGG. Tetrarsi, po dvojica sa svake strane kapije prinose žrtvu iznad tripoda. Na gradskom bedemu se uočava šest kula.
 Literatura: Jovanović, 2006: 177.
 Fotografija: Jovanović, 2006: 177.

Kataloški broj: 2115.
 Vladar: Maksimijan Herkulije (285-305, 306-308, 310)
 Kovnica: Siscia
 Nominal: Aureus
 Težina:
 Avers: Poprsje imperatora u pokretu u oklopu sa lovovim vencem okre-

nuto na desno. U levoj ruci drži dva matiobarbula, a u desnoj jedan.
 Revers: -
 Literatura: Drost & Estiot, 2010: 444).
 Fotografija: Drost & Estiot, 2010: 444).

Kataloški broj: 2116.
 Vladar: Maksimijan Herkulije (285-305, 306-308, 310)
 Kovnica: Heraclea, officina II (294.)
 Nominal: Argenteus
 Težina: 3.11 g
 Avers: MAXIMIANVS AVG. Popr-sje imperatora okrenuto na desno.
 Revers: VICTORIA SARMATICA,

Tetrarsi, po dvojica sa svake strane kapije prinose žrtvu iznad tripoda. Na gradskom bedemu se uočava šest kula.
 Literatura: RIC VI 7; Jeločnik 92; RSC 551b.
 Fotografija:
<http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=16&pos=2>

Kataloški broj: 2117.
 Vladar: Maksimijan Herkulije (285-305, 306-308, 310)
 Kovnica: Thessalonica (302)
 Nominal: Argenteus
 Težina: 3.15g
 Avers: MAXIMIANVS AVG. Glava imperatora ovenčana lovovim

vencem, okrenuta na desno.
 Revers: VIRTUS MILITVM. Kapija grada sa tri kule. Vratnice nisu pri-kayane. U egzerhu TS•A•
 Literatura: RIC VI 13b
 Fotografija:

CONSTANTIVS CHLORVS
MARCUS FLAVIUS VALERIUS CONSTANTIUS
HERCULIUS AUGUSTUS

Kataloški broj: 2200

Vladar: Konstancije Hlor (293-305
cezar, 305-306 avgust)

Kovnica: Londinium (303->)

Nominal: Folis

Težina:

Avers: CONSTANTIVS NOB C.
Poprsje imperatora u oklopu sa lovoro-
vivim vencem na glavi, okrenuta na
levo. u levoj ruci drži štit.

Revers: GENIO POPVLI ROMANI.

Genije stoji okrenut na levo. Modius
na glavi, nag sa haladmidom preko
levog ramena. U rukama drži pateru
i rog izobilja.

Literatura: RIC VI 39

Fotografija: RIC VI 39

Kataloški broj: 2201

Vladar: Konstancije Hlor (293-305
cezar, 305-306 avgust)

Kovnica: Treveri 305-306

Nominal: aureus

Težina:

Avers: CONSTANTIVS P F AVG.
Poprsje imperatora ovenčana lovoro-
vivim vencem, okrenuta na desno.

Revers: VBIQVE VICTORES. Im-
perator stoji okrenut na desno. U des-
noj ruci nosi koplje a u levoj glob. Ša
svake strane po jedan zarobljenik sa
rukama vezanim na ledima.

Literatura: RIC VI 634a

Fotografija: RIC VI 634a

Kataloški broj: 2202.

Vladar: Konstancije Hlor (293-305
cezar, 305-306 avgust)

Kovnica: Carthago (296-305)

Nominal: aureus

Težina: 5,3 g

Avers: CONSTANTIVS CAES. Po-
prsje imperatora ovenčana lovoro-
vivim vencem, okrenuta na desno.

Revers: FELIX ADVENT AVGG
NN. Afrika okrenuta anfas, glava
okrenuta na levo. u dugoj haljini. Na
glavi kapa od slonove kože. U desnoj
ruci drži insigniju a u levoj kljovu.
Kod nogu leži lav sa uhvaćenim bi-
kom.

Literatura: RIC VI 2a, str. 422.

Fotografija: RIC VI 2a, str. 422.

Kataloški broj: 2203.

Vladar: Konstancije Hlor (293-305
cezar, 305-306 avgust)

Kovnica: Serdica (305-306.)

Nominal: srebro

Težina: 3,3 g

Avers: CONSTANTIVS AVG.
Poprsje imperatora ovenčana lovoro-
vivim vencem, okrenuta na desno.

Revers: VIRTVS MILITVM. Forti-
fikacija sa tri kule, kapija otvorena,
vrata nisu prikazana.

Literatura: RIC VI 11a, str. 494.

Fotografija: RIC VI 11a, str. 494.

Kataloški broj: 2204.
Vladar: Konstancije Hlor (293-305
cezar, 305-306 avgust)
Kovnica: solid
Nominal:
Težina:
Avers: CONSTANTIVS NOB
C. Poprsje imperatora u oklopu,
ovenčano lоворовим венцем, okre-
nuto na levo.

Revers: GENIO POPVLI ROMANI.
Genije stoji okrenut na levo. Modius
na glavi, nag sa haladmidom preko
levog ramena. U rukama drži pateru
i rog izobilja.
Literatura: Jovanović, 2006:135.
Fotografija: Jovanović, 2006:135.

Kataloški broj: 2205.
Vladar: Konstancije Hlor (293-305
cezar, 305-306 avgust)
Kovnica: solid
Nominal:
Težina:
Avers:
Revers: MARTI VICTORI. Mars
stoji pod punom ratnom opremom
okrenut na levo. U desnoj ruci drži

Viktoriju, u desnoj koplje.
Literatura: Jovanović, 2006:137.
Fotografija: Jovanović, 2006:137.

Kataloški broj: 2206.
Vladar: Konstancije Hlor (293-305
cezar, 305-306 avgust)
Kovnica:
Nominal:
Težina:
Avers:
Revers: VIRTVS MILITVM, Tetrar-
si, po dvojica sa svake strane kapije
prinose žrtvu iznad tripoda. Na grad-

skom bedemu se uočava šest kula.
Literatura: Jovanović, 2006:144.
Fotografija: Jovanović, 2006:144.

Kataloški broj: 2207.
Vladar: Konstancije Hlor (293-306.)
Kovnica: Nikomedija (295)
Nominal: Ar, Argenteus
Težina: 3,32 g
Avers: CONSTANTIVS CAESAR,
Glava na desno. Na glavi lоворов
венac.

Revers: PROVIDENTIAE AVGG,
Otvorena kapija fortifikacije sa četiri
kule. Na svakoj kuli nalazi se orao
anfas.
Literatura: RIC VI 555 (21), Vasić
1991: 55
Fotografija: Vasić 1991: 55

Kataloški broj: 2208.

Vladar: Konstancije Hlor (293-306.)
i Maksimijan Herkulije (285-305,
306-308, 310)

Kovnica: Roma (293.)

Nominal: medaljon od 10 solida

Težina: 54,31 g.

Avers: DD NN CONSTANTIO ET
MAXIMIANO NOBB CAESS. Bi-
ste imperatora okrenute jedna prema
drugoj. Konstancije u ruci drži glob
sa Viktorijom, a Maksimijan drži

skiptar sa orlom na vrhu. Obojica sa
lovorovim vencem.

Revers: PRINCIPVM
IVVENTVTIS. Dva cezara u vojnoj
opremi stoje oko oltara / tripoda. Iza
njih pobodene u zemlju dve insigni-
je.

U egzerhu PROM.

Literatura: Weitzmann, 1979: 39.

Fotografija: Weitzmann, 1979: 39.

FLAVIVS SEVERVS

FLAVIUS VALERIUS SEVERUS AVGVSTVS

Kataloški broj: 2500.

Vladar: Flavije Sever (305-306 cezar, 306-307 avgust)

Kovnica: Londinium (305-307)

Nominal: Folis

Težina:

Avers: SEVERVS NOBIL C.

Poprsje imperatora u oklopu sa šlemom na glavi, okrenuta na desno.

U rukama drži koplje i štit

Revers: GENIO POPVLI ROMANI.

Genije stoji okrenut na levo. Modius na glavi, nag sa haladmidom preko levog ramena. U rukama drži pateru i rog izobilja.

Literatura: RIC VI 68

Fotografija: RIC VI 68

Kataloški broj: 2501.

Vladar: Flavije Sever (305-306 cezar, 306-307 avgust)

Kovnica: Ticinum (306-307.)

Nominal: Folis

Težina: 8,5-10,5 g

Avers: IMP C SEVERVS P F AVG.

Poprsje imperatora sa lovovim vencem okrenuta na desno.

Revers: VIRTVS AVGG ET CAESS

NN. Princeps na konju u galopu. Nosi štit u levoj ruci. U desnoj ruci nosi koplje kojim probada klečećeg neprijatelja. Drugi neprijatelj je prostri po zemlji.

Literatura: RIC VI 81, str 293.

Fotografija: RIC VI 81, str 293.

Kataloški broj: 2502.

Vladar: Flavije Sever (305-306 cezar, 306-307 avgust)

Kovnica: Aquileia (305-306)

Nominal: folis

Težina: 8,5-10,5 g

Avers: SEVERVS NOB CAES.

Poprsje imperatora sa lovovim vencem, okrenuta na desno.

Revers: VIRTVS AVGG ET CAES

NN. Princeps stoji okrenut na levo u vojnoj opremi. U desnoj ruci drži malu Viktoriju, a u levoj koplje i štit. Sa leve strane sedi vezani zarobljenik.

Literatura: RIC VI 72a, str. 321.

Fotografija: RIC VI 72a, str. 321.

Kataloški broj: 2503.

Vladar: Flavije Sever (305-306 cezar, 306-307 avgust)

Kovnica: Serdica (305-306)

Nominal: aureus

Težina: 5,3 g

Avers: SEVERVS NOB CAES.

Poprsje imperatora sa lovovim vencem, okrenuta na desno.

Revers: PRINCIPI IVVENTVTIS.

Mladi princeps stoji u vojnoj opremi. Desna ruka podignuta, levom se oslanja na skiptar. Sa desne strane stoje dve insignije.

Literatura: RIC VI 8a, str. 493.

Fotografija: RIC VI 8a, str. 493.

Kataloški broj: 2505.
Vladar: Flavije Sever (305-306 cesar, 306-307 avgust)
Kovnica:
Nominal:
Težina:
Avers: IMP C SEVERVS PF AVG.
Imperator sa u oklopu sa šлемom na glavi i kopljem preko desnog ramena, okrenut na levo.

Revers: VIRTVS AVGG ET CAESS
NN. Virtus stoji en face, glava okrenuta na levo, u obema rukama drži insignije.
Literatura: Jovanović, 2006: 242
Fotografija: Jovanović, 2006: 242

Kataloški broj: 2506.
Vladar: Flavije Sever (305-306 cesar, 306-307 avgust)
Kovnica: Ticinum (306/307.)
Nominal: Ae, Folis
Težina: 9,14 g
Avers: IMP C SEVERVS PF AVG.
Glava na desno. Na glavi lovori venac.
Revers: VIRTVS AVGG ET CAESS

NN. Imperator na konju, u galopu, na desno. U levoj ruci je štit, u desnoj ruci je kopljje kojim probada neprijatelja koji kleći i pruža ruke. Drugi varvarin podiže prema imperatoru neko sečivo.
Literatura: RIC VI 293 (81), Vasić 1991: 56, Jovanović, 2006: 239
Fotografija: Vasić 1991: 56

GALERIVS

CAESAR GALERIVS VALERIVS

MAXIMIANVS AVGVSTVS

Kataloški broj 2301
 Vladar: Galerije, cezar (293-311)
 Kovnica: Siscia
 Nominal: Aureus
 Težina: 5.88 g
 Avers: MAXIMIANVS NOB C,
 Glava imperatora ovančana lovoro-
 vim vencem okrenuta na desno.
 Revers: PRINCIPI IVVENTVTIS,

Princeps u oklopu sa ogrtačem, stoji
 okrenut na desno, drži koplje u des-
 noj i globus u levoj ruci. //•SIS.
 Literatura: C 175. RIC VI 18b. De-
 peyrot 4/13. Calicó 4991.
 Fotografija:
<http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=22&pos=3>

Kataloški broj: 2302.
 Vladar: Galerije (305-311)
 Kovnica: Thessalonica, officina II
 Nominal: nummus
 Težina: 6.22 g
 Avers: GAL MAXIMINVS P F
 AVG, Poprsje imperatora ovančano
 lovorovim vencem, okrenuto na
 desno.

Revers: VIRTVTI EXERCITVS,
 Mars u pokretu na desno, u levoj
 ruci drži trofej a u desnoj koplje. U
 egzerhu *-B//•SM•TS•.
 Literatura: RIC VI 37a.
 Fotografija: <http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=26&pos=19>

Kataloški broj: 2303.
 Vladar: Galerije, kao cezar (294)
 Kovnica: Heraclea
 Nominal: Argenteus
 Težina: 2.96 g
 Avers: MAXIMIAN-VS CAES, lau-
 reate head right
 Revers: VIRTVS MILITVM, Tetrar-
 si, po dvojica sa svake strane kapije

prinose žrtvu iznad tripoda. Na grad-
 skom bedemu se uočava šest kula.
 //HE.
 Literatura: RIC VI 4; RSC 220d.
 Fotografija: <http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=16&pos=1>

Kataloški broj: 2304.
 Vladar: Galerije, kao Caesar (293-
 305)
 Kovnica: Thessalonica, officina III
 (cca 302.)
 Nominal: argenteus
 Težina: 3.11 g
 Avers: MAXIMIANVS NOB C, Po-
 prsje imperatora ovančano lovoro-
 vim vencem, okrenuto na desno.

Revers: CONCORDIA MI LITVM,
 Kapija sa četiri kule sa širom otvoren-
 im vratnicama. Iznad luka je prika-
 zana zvezda; //•TS•Γ•.
 Literatura: RIC VI 8; Pink, Silber-
 prägung, pg. 30; Hunter -; RSC 22A.
 Fotografija:

MAXIMINVS DAIA CAESAR GALERIVS VALERIVS MAXIMINVS AVGVSTVS

Kataloški broj 2400
Vladar: Maximinus Daia kao Caesar (305-309)
Kovnica: Antiohija, Oficina I
Nominal: Folis
Težina: 6,78 g
Avers: MAXIMINVS NOB CAES, imperator u oklopu, pod šlemom okrenut na levo. U desnoj ruci drži koplje, prebačeno preko desnog ramena. u levoj ruci drži štit na kojem je reljefna predstava dva konjanika u

poteri za četiri neprijatelja.
Revers: SOLI INVICTAE, Sol stoji okrenut anfas u kvadrizi. Desna ruka podignuta, u levoj ruci drži glob., A / ANT,
Literatura: RIC VI 144 var
Fotografija:
[http://www.yorkcoins.com/r1547_-_maximinus_ii_as_caesar_\(a_d_305-309\)_%C3%A6_follis,_6_78g_,_antioch_mint.htm](http://www.yorkcoins.com/r1547_-_maximinus_ii_as_caesar_(a_d_305-309)_%C3%A6_follis,_6_78g_,_antioch_mint.htm)

Kataloški broj: 2401
Vladar: Maximinus Daia (310-313.)
Kovnica: Ticinum (312-313.)
Nominal: folis
Težina: 3,75 - 4,5 g
Avers: MAXIMINVS P F AVG. Poprsje imperatora sa lovorođivim vencem na glavi okrenuta na desno.

Revers: MARTI CONSERVATORI. Mars u vojnoj opremi stoji okrenut na desno. Desnom rukom se oslanja na koplje a levom na štit.
Literatura: RIC VI 123a, str. 298
Fotografija: RIC VI 123a, str. 298

Kataloški broj: 2402.
Vladar: Maximinus Daia (310-313.)
Kovnica: Ostia (312-313.)
Nominal: folis
Težina: 3,5-4,5
Avers: IMP MAXIMINVS P F AVG. Poprsje imperatora sa lovorođivim vencem, okrenuta na desno.

Revers: SPQR OPTIMO PRINCIPI. Legijski orao okrenut na desno. Stoji između dve insignije. Na levoj je šaka, na desnoj je venac.
Literatura: RIC VI 95a, str. 410
Fotografija: RIC VI 95a, str. 410

Kataloški broj: 2403.
Vladar: Maksimin Daja (308-313)
Kovnica: Aleksandrija (308-310)
Nominal: Ae, Folis
Težina: 6,26 g
Avers: GAL VAL MAXIMINVS NOB CAES, Glava na desno, Na glavi lovorođiv venac.

Revers: VIRTVS EXERCITVS, Virtus ide na desno. U desnoj ruci koplje, u levoj štit i trofej na ramenu.
Literatura: RIC VI 679 (115), Vasić 1991: 56; Jovanović, 2006: 201.
Fotografija: Vasić 1991: 56

Kataloški broj: 2405.
Vladar: Maksimin Daja (308-313)
Kovnica:
Nominal:
Težina:
Avers: MAXIMINVS NOB CAE-SAR. Poprsje imperatora ovenčano lovovovim vencem. okrenuto na desno.
Revers: VIRTVS AVGG ET CAES

NN. Virtus u pokretu na desno. Na glavi šlem. Preko levog ramena nosi prebačen trofej. U desnoj ruci usmereno ka napred koplje.
Literatura: Jovanović, 2006: 210.
Fotografija: Jovanović, 2006: 210.

Kataloški broj: 2406.
Vladar: Maksimin Daja (308-313)
Kovnica: Antiohija (305-308)
Nominal: folis
Težina:
Avers: MAXIMINVS NOB CAE-SAR. Poprsje imperatora u oklopu. Na glavi šlem. U desnoj ruci drži koplje prebačeno preko ramena. U levoj ruci štit. Okrenut na levo.

Revers: SOL INVICATAE Sol stoji u kvadrigi i podiže ruke.
Literatura: RIC VI 144v, Jovanović, 2006: 215.
Fotografija: Jovanović, 2006: 215.

CONSTANTINVS MAGNVS CAESAR FLAVIVS CONSTANTINVS VALERIVS AVGVSTVS

Kataloški broj 2701

Vladar: Konstantin I. (307-337)

Kovnica: Sirmium (320)

Nominal: 1 ½ Scrupulum ili 9 Silikvi

Težina: 1.67 g

Avers: CONSTANTINVS AVG,
Poprsje imperatora ovenčana lovorovim vencem u oklopu, okrenuta na desno.

Revers: VICTORIAE PERPETVAE,
Viktorija sedi na oklopu okrenuta na

desno. Na kolenima drži ovalni štit sa natpisom VOT / XX.

Literatura: Bastien, Donativa p. 76,
i. Biaggi – C. 648 var. Depeyrot 3/2.
Foss 66. RIC VII 13.

Fotografija:

<http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=29&pos=3>

Kataloški broj 2702

Vladar: Konstantin I. (307-337)

Kovnica: Sirmium (317)

Nominal: Miliarense

Težina: 3.68 g

Avers: COSTANTINVS MAX AVG,
Poprsje imperatora u ljuspastom
oklopu okrenuta na desno. Na glavi
lovorov venac.

Revers: FELICITAS ROMANOR-
VM. Konstantin stoji između Krispa
(sa leve) Konstantina II (sa desne

strane). Svi su pod vojnom opremom
i svaki drži u desnoj ruci dugačak
skiptar, dok im je leva ruka za poja-
som. Svi stoje pod lukom koji nose
dva stuba. U egzerhu //SIRM

Literatura: Bastien, Donativa, p. 76,
i. C. 149. Gnechi I, pl. 29, 1 var.
RIC VII 15.

Fotografija: <http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=29&pos=7>

Kataloški broj 2702a.

Vladar: Konstantin I. (307-337)

Kovnica: Thessalonica (317)

Nominal: Miliarense

Primerak istovetan prethodnom,
kovanje u Solunu.

Literatura: Jovanović, 2006: 269

RIC VII 15.

Fotografija: Jovanović, 2006: 269

Kataloški broj 2703
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Siscia, Officina I (319)
 Nominal: As, AE3
 Težina: 2.84g
 Avers: IMP CONSTANTINVS P F AVG
 Poprsje imperatora okrenuta na desno sa šlemom preko kojeg je lovov venac. U desnoj ruci koplje sa vrhom u vidu lastingo repa.
 Revers: VICTORIAE LAETAE PRINC PERP. Dve Viktorije, stoje

jedna naspram druge držeći štit na kome piše VOT | PR. Iznad jednostavnog nedekorisanog oltara ASIS u exerhu
 Literatura: RIC VII, --, Napomena: Ovaj tip nije potvrđen u RIC VII bez štita. Ex Dawson Lewis Collection, Private Sale, February 2004
 Fotografija: <http://www.beastcoins.com/RomanImperial/VII/Siscia/Siscia.htm>

Kataloški broj 2704
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Treveri (320)
 Nominal: As, AE3
 Težina: -
 Avers: CONSTANTINVS AVG.
 Poprsje imperatora u oklopu i pod šlemom okrenuta na desno.
 Revers: VIRTVS EXERCIT.

Dva zarobljenika leđa uz leđa stoje ispod vexiluma na kome stoji natpis VOT XX; u ekserhu, STR.
 Literatura: RIC VII 258 (r4)
 Fotografija: <http://www.forumancientcoins.com/gallery/displayimage.php?album=164&pos=2>

Kataloški broj 2705.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Siscia, Officina II (318)
 Nominal: As, AE3
 Težina: 2.78g
 Avers: IMP CONSTANTINVS AVG
 Poprsje imperatora okrenuta na levo, u oklopu i sa šlemom. Preko desnog ramena nosi koplje. U levoj ruci drži štit sa reljefnom predstavom na kojoj je konjanik koji gazi palog neprijatelja.

Revers: VICTORIAE LAETAE PRINC PERP. Dve Viktorije, stoje jedna naspram druge držeći štit na kome piše VOT | PR, iznad oltara na kome je uklesano X BSIS* u egzerhu
 Literatura: RIC VII, 50 (R2)
 Ex Tzvetomir Boev, eBay, July 2004
 Fotografija: <http://www.beastcoins.com/RomanImperial/VII/Siscia/Siscia.htm>

Kataloški broj 2706.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Siscia, Officina II (319)
 Nominal: As, AE3
 Težina: 3.11g
 Avers: IMP CONSTANTINVS AVG
 imperator sa visokom perjanicom, sa četiri kuglice na prečki. Figura je u oklopu, okrenuta na levo. Nosi koplje preko desnog ramena. Štit je u levoj ruci sa dekorativnom kožnom trakom prebačenom preko desnog ramena. Na štitu se uočava dekoracija u vidu vertikalnih talasastih linija.

Revers: VICTORIAE LAETAE PRINC PERP
 Dve Viktorije, stoje jedna naspram druge sa štitom na kome je ispisano VOT | PR iznad oltara na kome je isklesano slovo I // BSIS u egzerhu
 Literatura: RIC VII, 74 (R5)
 Ex Roman Lode, VCoins, January, 2006
 Fotografija: <http://www.beastcoins.com/RomanImperial/VII/Siscia/Siscia.htm>

Kataloški broj 2707.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Siscia, Officina I (319-320)
 Nominal: As, AE3
 Težina: 3.15g
 Avers: CONSTANTINVS AVG.
 Poprsje imperatora u vojnoj opremi okrenuta na levo. na glavi mu je šlem sa visokom perjanicom. Tri kuglice se nalaze na vertikalnoj prečki. Po jedna šestokraka zvezda na svakoj četvrtini kalote. Koplje je u desnoj ruci, prebačeno preko ramena. Štit je u levoj ruci. Duž oboda se nalazi niz kuglica/nitni.

U centru je umbo predstavljen kao centralni prsten sa velikom kuglom.
 Revers: VICT . LAETAE PRINC PERP

Dve Viktorije koje stoje jedna naspram druge sa štitom između na kome je ispisano VOT | PR, a na olтарu je stilizovano kapitalno slovo I. ASIS* u egzerhu.

Literatura: RIC VII, 95 (R3)
 Ex Private Collection, January 2004
 Fotografija: <http://www.beastcoins.com/RomanImperial/VII/Siscia/Siscia.htm>

Kataloški broj 2708.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Siscia (319)
 Nominal: Folis
 Težina: 2.99g
 Avers: Av: IMP CONSTANTINVS AVG, Poprsje imperatora u vojnoj opremi okrenuta na levo. Šlem sa visokom perjanicom, luspasti oklop. Koplje prebačeno preko levog ramena. Štit u levoj ruci sa nizom nitni duž trake koje pretstavlja oplatu

duž spoljne ivice. Unutrašnjost polja štita ispunjena kuglicama ili nitnama u potpunosti.

Revers: VICTORIAE LAETAE PRINC PERP, Dve Viktorije stoje naspramno i drže štit na koje je ispisano VOT / P R on altar, D SIS* u egzerhu.

Literatura: RIC VII 61
 Fotografija:

Kataloški broj 2709.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Treveri (318-319)
 Nominal: Billon Argenteus,
 Težina: 3.41g
 Avers: IMP CONSTANTINVS AVG, imperatorova Poprsje sa šlemom u oklopu, sa plaštrom. preko desnog ramena prebačeno je listoliko kopljje.

Revers: VICTORIAE LAETAE PRINC PERP, P TR u egzerhu, dve Viktorije stoje jedna naspram druge. izmedu njih je štit sa natpisom VOT / P R nad olтарom.

Literatura: cf. RIC VII 208A
 Fotografija:

Kataloški broj 2710.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Thessalonica, officina III (318-319)
 Nominal: Æ nummus
 Težina: 3.18 g
 Avers: Imperatorova Poprsje okrenuta na levo ovenčana lovovim vencem u oklopu sa kopljem preko desnog ramena.

Revers: VOT XX•/MVLT/XXX•/TS•Γ•

Legenda ispisana u tri linije unutar venca.

Literatura: RIC VII 29.

Fotografija:
<http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=26&pos=39>

Kataloški broj 2711.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Treveri (320-321)
 Nominal: Folis, AE3
 Težina: -
 Avers: CONSTANTINVS AVG.
 Imperatorova Poprsje okrenuta na desno sa šlemom u oklopu.
 Revers: VIRTUS EXERCIT. Dva zarobljenika, sa rukama vezanim na leđima, sedeći leđa uz leđa ispod trofeja.

U levom polju slovo T, u desnom polju slovo F. u egzerhu STR.
 Literatura: RIC VII 279 (r4)
 Fotografija:
<http://www.forumancientcoins.com/gallery/displayimage.php?album=164&pos=18>

Kataloški broj 2712.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Constantinopolis (327-328)
 Nominal: Folis AE3
 Težina: -
 Avers: CONSTANTINVS MAX AVG. Glava imperatora Konstantina sa dijadrom okrenuta na desno.
 Revers: GLORIA EXERCITVS.

Konstantin stoji sa telom anfas, dok je glava okrenuta na desno. U desnoj ruci drži koplje, a levom rukom se oslanja na štit. U levom polju stoji slovo S; u egzerhu, CONS.
 Literatura: RIC VII 22 (r3)
 Fotografija: <http://www.forumancientcoins.com/gallery/displayimage.php?album=164&pos=20>

Kataloški broj 2713.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Ticinium, officina II (319)
 Nominal: Folis
 Težina: 2.82g
 Avers: IMP CONSTANTINVS MAX AVG. Imperatorova Poprsje u oklopu, sa šlemom i lovovim vencem preko šlema.
 Revers: VICTORIAE LAETAE PRINC PERP, ST u egzerhu

dve Viktorije stoje jedna naspram druge sa štitom između na kome je ispisano VOT PR iznad oltara.
 Literatura: RIC VII 82
 Fotografija:
[http://www.yorkcoins.com/r6037_-_constantine_i,_as_augustus_\(a_d__307-337\),_bronze_follis,_2_82g_,_ticinium.htm](http://www.yorkcoins.com/r6037_-_constantine_i,_as_augustus_(a_d__307-337),_bronze_follis,_2_82g_,_ticinium.htm)

Kataloški broj 2714.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Treveri, officina 1, (322-323)
 Nominal: Folis
 Težina: 2.87g
 Avers: CONSTANTINVS AVG
 Poprsje imperatora u oklopu sa lovovim vencem okrenuto na desno
 Revers: BEATA TRANQVILLITAS globus postavljen na oltaru na kome

je natpis VOTIS XX, tri zvezde se nalaze isnad globusa i oltara. •PTR• in egzerhu
 Literatura: RIC VII 368
 Fotografija:
[http://www.yorkcoins.com/r6039_-_constantine_i,_as_augustus_\(a_d__307-337\),_bronze_follis,_2_87g_,_treveri.htm](http://www.yorkcoins.com/r6039_-_constantine_i,_as_augustus_(a_d__307-337),_bronze_follis,_2_87g_,_treveri.htm)

Kataloški broj 2715.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Treveri, officina I (322)
 Nominal: Folis
 Težina: 3.13g
 Avers: CONSTANTINVS AVG
 imperatorova Poprsje okrenuta na desno, u oklopu i sa dekorativnim šlemom na glavi.
 Revers: BEATA TRANQVILLITAS

globus postavljen na oltar na kome je ispisano VOTIS XX, tri zvezde iznad oltara, PTR• u egzerhu
 Literatura: RIC VII 341
 Fotografija:
[http://www.yorkcoins.com/r6040_-_constantine_i,_as_augustus_\(a_d__307-337\),_bronze_follis,_3_13g_,_treveri.htm](http://www.yorkcoins.com/r6040_-_constantine_i,_as_augustus_(a_d__307-337),_bronze_follis,_3_13g_,_treveri.htm)

Kataloški broj 2716.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Treveri, officina 1 (322-323)
 Nominal: Folis
 Težina: 3.01g
 Avers: CONSTANTINVS AVG Po-prsje imperatora sa šlemom i u oklopu, okrenuta na desno.
 Revers: BEATA TRANQVILLITAS,

glob stoji na oltaru na kome je uklesano VOTIS XX, Iznad svega stoje tri zvezde. •PTR• u egzerhu,
 Literatura: RIC VII 368
 Fotografija:
[http://www.yorkcoins.com/r6053_-_constantine_i,_as_augustus_\(a_d__307-337\),_bronze_follis,_3_01g_,_treveri.htm](http://www.yorkcoins.com/r6053_-_constantine_i,_as_augustus_(a_d__307-337),_bronze_follis,_3_01g_,_treveri.htm)

Kataloški broj 2717.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Siscia (319)
 Nominal: Folis
 Težina: 2.99g
 Avers: IMP CONSTANTINVS AVG, Poprsje imperatora pod šlemom i u oklopu okrenuta na levo, drži kopljje i štit.

Revers: VIRTVS AVGG ET CAESS NN, u egzerhu HQS, Imperator kao konjanik probada preklinjućeg poraženog neprijatelja.
 Literatura:
 Fotografija:

Kataloški broj 2718.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Londinium (319-320)
 Nominal: Folis
 Težina: 3.17g
 Avers: CONSTANTINVS AVG, Poprsje imperatora pod šlemom i lovovim vencem u oklopu, okrenuta na desno.

Revers: VICTORIAE LAETAE PRINC PERP, P LN u egzerhu, dve Viktorije stoje jedna naspram druge i drže štit na kome je ispisano VOT / P R na oltaru.
 Literatura: RIC VII 161
 Fotografija:

Kataloški broj 2719.
 Vladar: Konstantin I. (307-337)
 Kovnica: Sirmium
 Nominal: Medallion of 1 1/2 solidi
 Težina: 6.60 g
 Avers: DN CONSTANTINVS MAX AVG, Glava imperatora ovečana vencem okrenuta na desno.
 Revers: SOLI INVICTO COMITI,

Sol, okrenut na desno ovečava Konstantinu, takođe okrenutog na desno. Konstantin drži u desnoj ruci koplje, a u levoj globus. //SIRM.
 Literatura: RIC VII 3 var; Srejović, 1993:370
 Fotografija: <http://tetrarchy.com/coppermine/thumbnails.php?album=29>

Kataloški broj 2719a.
 Vladar: Konstantin I. (307-337)
 Kovnica: Sirmium
 Nominal: Medallion of 1 1/2 solidi
 Težina: 6.60 g
 Avers: DN CONSTANTINVS MAX AVG, Poprsje imperatora u oklopu, ogrnuto paludamentumom, ovečanao lovovim vencem okrenuta na desno.

Revers: SOLI INVICTO COMITI, Sol, okrenut na desno ovečava Konstantinu, takođe okrenutog na desno. Konstantin drži u desnoj ruci koplje, a u levoj globus. //SIRM.
 Literatura: RIC VII 3; Jovanović, 2006:264, Srejović, 1993: 370.
 Fotografija: Jovanović, 2006:264

Kataloški broj 2720.
 Vladar: Konstantin I. (307-337)
 Kovnica: Sirmium
 Nominal: Solidus
 Težina: 4.57 g
 Avers: CONSTANTINVS P F AVG, Poprsje imperatora Konstantina u oklopu, sa ogtačem, ovečan lovovim vencem, okrenut na desno.
 Revers: SOLI COMITI AVG N, Sol stoji okrenut na desno, pruža impera-

toru okrenutom na levo Viktoriju koja stoji na globu; između njih je klečeći zarobljenik koji podiže obe ruke prema imperatoru. //SIRM.
 Literatura: RIC VII 8 (this coin). C 505. Alföldi 481. Depeyrot 2/5 (this coin). Biaggi 1996 (this coin).
 Fotografija:
<http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=29&pos=2>

Kataloški broj 2721.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Solidus
 Nominal: Sirmium
 Težina: 4.42 g
 Avers: CONSTANTINVS P F AVG, glava imperatora ovečana lovovim vencem okrenuta na desno.
 Revers: SECVRITAS PERPETVAE, Imperator u vojnoj opremi stoji okre-

nut na levo, drži koplje kruniše trofej, ispod koga se nalaze oklop i štit. //SIRM.
 Literatura: C 496. RIC VII 42. Depeyrot 7/5. Alföldi 451. Biaggi 1991 (this coin).
 Fotografija:
<http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=29&pos=16>

Kataloški broj 2722.
 Vladar: Konstantin I, cezar (307-337)
 Kovnica: Treveri (307)
 Nominal: Folis
 Težina:
 Avers: FL VAL CONSTANTINVS NOB C. Poprsje imperatora ovečana lоворовим венцем, u oklopu, okrenuta na desno.

Revers: PRINCIPI IVVENTVTIS.
 Princeps pod punom vojnom opremom, stoji okrenut na levo, drži steg u svakoj ruci. U egzerhu PTR.
 Literatura: RIC VI : 734 (c2)
 Fotografija:
<http://www.forumancientcoins.com/gallery/displayimage.php?album=164&pos=1>

Kataloški broj 2723.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Ticinum 313
 Nominal: zlatna multipla / 9 solida
 Težina:
 Avers: Konstantin i Sol
 Revers: FELIX ADVENTVS
 AVGG NN. Dolazak imperatora sa Viktorijom koja vodi povorku sa visoko podignutom rukom u kojoj je lоворов venac. Imperator je na konju, kao središnja figura, sa

visoko podignutom desnom rukom, a u levoj nosi skiptar. Iza njega je Mars, pod punom vojnom opremom koji nosi signum u desnoj i koplje u levoj ruci.
 Literatura: Konstantinova izložba 2007: 205
 Fotografija: Konstantinova izložba 2007: 205
 Napomena: Danas se čuva u Bibliothèque Nationale de France

Kataloški broj 2724.
 Vladar: Konstantin I (306-337.)
 Kovnica: Siscia (326/327.)
 Nominal: Au, Multipla od 1,5 solida
 Težina: 6,35 g
 Avers: Nema legende, Glava na desno. Na glavi dijadema.
 Revers: GLORIA CONSTANTINI AVG, Imperator pod vojnom opremom, sa šлемom na glavi, ide na desno. Desnom rukom vuče zarobljenika za kosu. Levom rukom drži

trofej na ramenu. Levom nogom gura zarobljenika koji sedi na zemlji.
 Literatura: RIC VII 451 (206). Vasić 1991: 58. Katalog Trir 2007: 159; Popović, 2013: 320.
 Fotografija: Vasić 1991: 58. Katalog Trir 2007: 159; Popović, 2013: 320. Jovanović, 2006: 258-259.
 Mesto nalaza: Borča, Narodni muzej Beograd.
 Lokacija drugih poznatih primeraka: Britanski muzej, London.

Kataloški broj 2725.
 Vladar: Konstantin I (306-337.)
 Kovnica: Siscia, (319.)
 Nominal: Ae, Folis
 Težina: 2,77 g
 Avers: IMP CONSTANTINVS AVG, Poprsje u oklopu, na levo. Na glavi šlem. U desnoj ruci koplje prebačeno preko desnog ramena. U levoj ruci štit.

Revers: VICTORIAE LAETAE PRIN PERP, Dve Viktorije stoje jedna prema drugoj, između sebe drže štit na kome piše VOT / PR. Ispod štita oltar.
 Literatura: RIC VII 433 (61), Vasić 1991: 57. Jovanović, 2006: 260.
 Fotografija: Jovanović, 2006: 260.

Kataloški broj 2725.
 Vladar: Konstantin I (306-337.)
 Kovnica: Siscia, (319.)
 Nominal: folis
 Težina: 2,14 g
 Avers: IMP CONSTANTINVS AVG. Avers: IMP CONSTANTINVS AVG, Poprsje u oklopu, na levo. Na glavi šlem. U desnoj ruci koplje prebačeno preko desnog ramena. U

levoj ruci štit.
 Revers: VICTORIAE LAETAE PRINC PERP. Dve Viktorije stoje jedna prema drugoj, između sebe drže štit na kome piše VOT / PR. Ispod štita oltar.
 Literatura: RIC VII 433; Vasić 1991: 57.
 Fotografija: Vasić 1991: 57.

Kataloški broj 2726.
 Vladar: Konstantin I (306-337.)
 Kovnica: Siscia (326/327.)
 Nominal: Au, multipla od 2 solida
 Težina: 8,89 g
 Avers: CONSTANTINVS AVG, Glava na desno. Na glavi dijadema.
 Revers: GLORIA SECVL. Imperator pod vojnom opremom, stoji na levo. Desnom rukom drži labarum, a

u levoj drži višebrido koplje, oborenno ka zemlji. U egzerhu SIS.
 Literatura: RIC VII 451 (207). Vasić 1991: 58. Katalog Trir 2007: 236.; Jovanović, 2006: 255. Popović, 2013: 321.
 Fotografija: Vasić 1991: 58. Katalog Trir 2007: 236. Popović, 2013: 321.

Kataloški broj 2727.
 Vladar: Konstantin I (306-337.)
 Kovnica: Londinium (307.)
 Nominal: Folis
 Težina:
 Avers: FL VAL CONSTANTINVS NOB C, Poprsje imperatora u oklopu sa plaštrom, na glavi dijadema.

Okrenut na desno.
 Revers: MARTI PACIF. Mars u vojnoj opremi, kreće se na levo. Desnom rukom drži granu, a u levoj preko ramena nosi koplje i štit.
 Literatura: RIC VI 94.
 Fotografija: RIC VI 94.

Kataloški broj 2728.
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica: Londinium (307-310.)
Nominal: Folis
Težina:
Avers: CONSTANTINVS P F AVG,
Poprsje imperatora u oklopu sa
plaštrom, na glavi šlem. u desnoj ruci
nosi kopljje preko ramena. u levoj

ruci nosi štit. Okrenut na levo.
Revers: COMITI AVGG NN. Sol
stoji okrenut na levo u desnoj ruci
drži glob, a u levoj bič.
Literatura: RIC VI 101.
Fotografija: RIC VI 101.
Napomena: Greška u opisu aversa u
knjizi.

Kataloški broj 2729.
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica: Londinium (307-310.)
Nominal: Folis
Težina:
Avers: IMP CONSTANTINUS P
AVG, Poprsje imperatora u oklopu
sa plaštrom, na glavi lotorov venac.

Okrenut na desno.
Revers: PRINCIPI IVVENTVTIS.
Mladi princeps stoji anfas, glava
okrenuta na levo, obućen u vojnu
opremu, drži u obe ruke insignije.
Literatura: RIC VI 112.
Fotografija: RIC VI 112.

Kataloški broj 2730.
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica: Londinium (310-312.)
Nominal: Folis
Težina:
Avers: CONSTANTINUS AVG,
Poprsje imperatora u oklopu sa
plaštrom, na glavi šlem. U pokretu na

levo, kopljje u desnoj, a štit u levoj
ruci.
Revers: ADVENTVS AVG. Princeps
na konju, jaše na levo, desna ruka
podignuta u levoj nosi kopljje. Ispred
konja na levo sedi zarobljenik
Literatura: RIC VI 141.
Fotografija: RIC VI 141.

Kataloški broj 2731.
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica: Londinium (310-312.)
Nominal: Folis
Težina:
Avers: CONSTANTINUS P F AVG,
Poprsje imperatora u oklopu sa
plaštrom, ovenčan lotorovim ven-

cem. Okrenut na desno.
Revers: CONCORD MILITVM.
Konkordija stoji anfas, glava na levo
u obema rukama drži insignije.
Literatura: RIC VI 195.
Fotografija: RIC VI 195.

Kataloški broj 2731.
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica: Treveri (307.)
Nominal: polu Folis
Težina:
Avers: FL VAL CONSTANTINVS
N C. Poprsje imperatora u oklopu
ovenčan lotorovim vencem. Okrenut
na desno.

Revers: PRINCIPI IVVENTVTIS.
Mladi princ stoji i gleda na levo. U
obema rukama drži insignije.
Literatura: RIC VI 743.
Fotografija: RIC VI 743.

Kataloški broj: 2732.
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica: Treveri (309-313)
Nominal: zlatnik
Težina:
Avers: IMP CONSTANTINVS P F AVG. Poprsje imperatora u oklopu sa plaštom. Na glavi lоворов venac. Okrenut na levo.

Revers: PRINCIPI IVVENTVTIS.
Mladi princeps stoji okrenut na desno u vojnoj opremi. U desnoj ruci drži kopljje, a u levoj glob.
Literatura: RIC VI 796
Fotografija: RIC VI 796

Kataloški broj 2733.
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica: Lugdunum (307.)
Nominal: Folis
Težina: 6-7 g.
Avers: IMP C CONSTANTINVS P F AVG. Poprsje imperatora u oklopu sa plaštom i lоворовим vencem na glavi. Okrenut na desno.

Revers: PRINCIPI IVVENTVTIS.
Mladi princeps stoji okrenut na levo, u vojnoj opremi. U obema rukama drži insignije.
Literatura: RIC VI 245, str 260
Fotografija: RIC VI 245 , str 260

Kataloški broj 2734.
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica: Lugdunum (307-308.)
Nominal: Folis
Težina: 6,25-7,25 g
Avers: IMP C CONSTANTINVS P F AVG. Poprsje imperatora sa plaštom. na glavi lоворов venac. Okrenut na desno.

Revers: PRINCIPI IVVENTVTIS B R P NAT. Mladi princeps stoji okrenut na desno, u vojnoj opremi. U desnoj ruci drži kopljje, a u levoj glob.
Literatura: RIC VI 270, str. 262
Fotografija: RIC VI 270, str. 262

Kataloški broj 2735.
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica: Lugdunum (308-309.)
Nominal: Folis
Težina: 6,25 - 7,25 g
Avers: IMP C CONSTANTINVS P F AVG. Poprsje imperatora u oklopu sa plaštom i lоворовим vencem na glavi, okrenuta na desno.

Revers: VIRT PERP CONSTANTINI AVG. Mars ili Virtus stoji okrenut na desno u vojnoj opremi. U desnoj ruci drži Viktoriju na globu, u levoj kopljje i štit. Sa leve strane sedi vezani zarobljenik.
Literatura: RIC VI 302, str. 265
Fotografija: RIC VI 302, str. 265

Kataloški broj 2736.
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica: Lugdunum (308-309.)
Nominal: Folis
Težina: 6,25 - 7,25 g
Avers: IMP C CONSTANTINVS P F AVG. Poprsje imperatora u oklopu sa plaštom i lоворовим vencem na glavi, okrenuta na desno.

Revers: MARTI CONSERVATORI.
Mars stoji okrenut na desno u vojnoj opremi. U desnoj ruci drži kopljje, u levoj štit.
Literatura: RIC VI 304, str. 265
Fotografija: RIC VI 304, str. 265

Kataloški broj 2737.
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica:
Nominal: solid
Težina:
Avers: CONSTANTINVS PF AVG.
Glava imperatora sa lovoro-
vim vencem, okrenuta na desno.

Revers: ALAMANNIA, GAVDIVM
ROMANORVM. Personifikacija
Alamanie sedi na zemlji u tuzi ispod
trofeja.
Literatura:
Fotografija: <http://www.romancoins.info/VIC-Historical2.html>

Kataloški broj 2738.
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica: Aquileia (312-313)
Nominal: folis
Težina: 3,75-4,5 g
Avers: CONSTANTINVS P F
AVG. Poprsje imperatora u oklopu
sa lovoro- vim vencem, okrenuta na
desno.

Revers: MARTI CONSERVATORI.
Mars sa šlemom, ogrtać visi na
leđima. Stoji okrenut na desno.
Desnom rukom se oslanja na koplje,
levu ruku drži na štitu koji leži na
zemlji.
Literatura: RIC VI 141, str. 328
Fotografija: RIC VI 141, str. 328

Kataloški broj 2739.
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica: Aquileia (312-313)
Nominal: folis
Težina: 3,75-4,5 g
Avers: CONSTANTINVS P F
AVG. Poprsje imperatora u oklopu
sa lovoro- vim vencem, okrenuta na
desno.

Revers: SOLI INVICTO COMITI.
Sol stoji okrenut na levo. Hlamida
prebačena preko levog ramena.
Desna ruka podignuta, u levoj ruci
drži glob. Sa leve strane sedi zaro-
bljenik.
Literatura: RIC VI 145, str. 328
Fotografija: RIC VI 145, str. 328

Vladar: 2740
Kovnica: Roma (307).
Nominal: medaljon
Težina: 10,63 g
Avers: CONSTANTINVS NOB
CAESAR. Glava imperatora sa radi-
jalnom krunom na glavi. okrenuta
na desno.

Revers: PRINCIPI IVVENTVT. Im-
perator stoji en face, glava na levo.
U levoj ruci skiptar. Desnu ruku
spušta na insigniju.
Literatura:
Fotografija: <http://www.dirtyold-coins.com/roman/id/c436.jpg>

Kataloški broj: 2741
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica: Roma (306-307.)
Nominal: aureus
Težina: 5,4 g
Avers: CONSTANTINVS NOB C.
Poprsje imperatora ovančana lovoro-
vim vencem, okrenuta na desno.

Revers: PRINCIPI IVVENTVT.
Mladi princeps u vojnoj opremi,
stoji okrenut na levo. u desnoj ruci
drži insignijum a u levoj se oslanja
na skiptar.
Literatura: RIC VI 141, str. 368.
Fotografija: RIC VI 141, str. 368.

Kataloški broj: 2742.
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica: Ostia (312-313.)
Nominal: aureus
Težina: 4,5 g
Avers: CONSTANTINVS P F AVG.
Poprsje imperatora ovenčana lovoro-vim vencem na desno.

Revers: SPQR OPTIMO PRINCIPI.
Legijski orao, okrenut na levo stoji između dve insignije. Na levo je insignija sa šakom, a na desno je sa vencem.
Literatura: RIC VI 69, str. 407.
Fotografija: RIC VI 69, str. 407.

Kataloški broj: 2743.
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica: Roma (312-313.)
Nominal: aureus
Težina: 4,5 g
Avers: CONSTANTINVS P F AVG.
Poprsje imperatora ovenčana lovoro-vim vencem, okrenuta na desno.

Revers: VICTORIA CONSTAN-TINI AVG. Viktorija u pokretu na levo, u desnoj ruci drži venac, u levoj palminu granu. s leve strane sedi zaroobljenik vezanih ruku na leđima.
Literatura: RIC VI 285a, str. 386
Fotografija: RIC VI 285a, str. 386

Kataloški broj: 2744.
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica: Roma (313.)
Nominal: folis
Težina: 3,75-4,5 g
Avers: IMP C CONSTANTINVS
P F AVG. Poprsje imperatora sa plaštrom, ovenčana lovorovim ven-cem, okrenuta na desno.

Revers: MARTI CONSERVATORI.
Mars stoji okrenut na desno. U desnoj ruci se oslanja na kopљe ili skiptar, a u levoj na štit.
Literatura: RIC VI 364, str. 391
Fotografija: RIC VI 364, str. 391

Kataloški broj: 2745.
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica: Siscia (306-307.)
Nominal: aureus
Težina: 5,25 g
Avers: CONSTANTINVS NOB C.
Poprsje imperatora ovenčana lovoro-vim vencem, okrenuta na desno.
Revers: PRINCIPI IVVENTVTIS.
Mladi princeps u vojnoj opremi,

glave okrenute na levo. Desna ruka podignuta, levom se oslanja na skip-tar. Insignija sa obe strane.
Literatura: RIC VI 152, str. 471
Fotografija: RIC VI 152, str. 471

Kataloški broj: 2746.
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica: Siscia (305-307.)
Nominal: folis
Težina: 8-10 g
Avers: FL VAL CONSTANTIN-VS NOB C. Poprsje imperatora ovenčana lovorovim vencem, okre-nuta na desno.

Revers: CONCORDIA IMPERII.
Konkordija stoji okrenuta na levo. modijus na glavi. Desnom rukom se oslanja na skiptar, levom drži smotanu draperiju.
Literatura: RIC VI 173, str. 475
Fotografija: RIC VI 173, str. 475

Kataloški broj: 2747.
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica: Siscia (311-313.)
Nominal: aureus
Težina: 5,4 g
Avers: CONSTATNTINVS P F AVG.
Poprsje imperatora ovančana lovoro-vim vencem, okrenuta na desno.

Revers: MARS AVGSTOR AVG.
Mars stoji u vojnoj opremi, desnom rukom se oslanja na štit, a levom na koplje.
Literatura: RIC VI 216, str. 481
Fotografija: RIC VI 216, str. 481

Kataloški broj: 2748.
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica: Serdica (306-307)
Nominal: aureus
Težina: 5,3 g
Avers: CONSTANTINVS NOB
CAES. Poprsje imperatora ovančana lovoro-vim vencem, okrenuta na desno.

Revers: PRINCIPI IVVENTVTIS.
Mladi princeps stoji u vojnoj opremi, glava okrenuta na levo. U desnoj ruci drži glob, a u levoj se oslanja na skiptar. Sa desne strane stoje dve insignije.
Literatura: RIC VI 20, str. 496
Fotografija: RIC VI 20, str. 496

Kataloški broj: 2749.
Vladar: Konstantin I (306-337.)
Kovnica: Thessalonica (302)
Nominal: srebro
Težina: 3,3 g
Avers: CONSTANTINVS NOB C.
Poprsje imperatora ovančana lovoro-vim vencem, okrenuta na desno.

Revers: VIRTVS MILITVM. Fortifikacija sa tri kule, otvorena kapija. Vrata nisu prikazana.
Literatura: RIC VI 16a, str. 511.
Fotografija: RIC VI 16a, str. 511.

Kataloški broj: 2750.
Vladar: Konstantin I (307-337)
Kovnica: Sirmium, (324-325)
Nominal: nummus
Težina: 3.1g
Avers: CONSTANTINVS AVG;
Poprsje imperatora sa lovoro-vim vencem na desno.
Revers: SARMATIA DEVICTA;
Victorija u poletu napreduje na des-

no. U desnoj ruci drži trofej, a u levoj palminu granu. Ispred Viktorije na zemlji sa desna sedi zarobljenik vezanih ruku. U isečku: SIRM.
Literatura: RIC VII Sirm 48
Fotografija: <http://www.numisology.com/Sirmium.htm>
<http://www.beastcoins.com/RomanImperial/VII/Sirmium/Sirmium.htm>

Kataloški broj: 2751.
Vladar: Konstantin I (307-337)
Kovnica: Sirmium, (324-325)
Nominal: nummus
Težina: 2.9g
Avers: CONSTANTINVS IVN NOB
C; Poprsje imperatora u oklopu ogrnuto paludamentumom. Na glavi lovoro-v venac na glavi. Okrenut na desno.

Revers: ALAMANNIA DEVICTA;
Victorija okrenuta na desno u pokretu. U desnoj ruci nosi trofej, u levoj palminu granu. Ispred Viktorije na zemlji leži zarobljenik vezanih ruku. U isečku •SIRM•
Literatura: RIC VII Sirm 51
Fotografija: <http://www.numisology.com/Sirmium.htm>

Kataloški broj: 2752.
Vladar: Konstantin I (307-337)
Kovnica: Sirmium (324.)
Nominal: Solidus
Težina: 4.41 g
Avers: NEMA LEGENDE. Glava sa diademom okrenuta na desno, očiju podignutih ka nebu.
Revers: CONSTANTINVS AVG, Viktorija sedi okrenuta na levo. U

desnoj ruci drži malu Vikotijru koja podiže lovorođ venac. U levoj ruci drži rog ozobilja. Iza Viktorije na zemlji sa desna ovalni štit. U isečku SIRM.
Literatura: RIC VII 56; Alföldi 43; Depeyrot 9/1; Cohen 102.
Fotografija: <http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=29&pos=33>

Kataloški broj: 2753.
Vladar: Konstantin I (307-337)
Kovnica: Ticinum (312 - 313)
Nominal: Follis
Težina: -
Avers: IMP CONSTANTINVS P F AVG. Poprsje imperatora u oklopu sa lovorođim vencem. Okrenut na desno.

Revers: MARTI CONSERVATORI. Mars stoji okrenut na desno. Desnom rukom drži kopljje, levom se oslanja na štit. Levo od Marsa zvezda. U isečku T T.
Literatura: RIC VII : 12 (r5)
Fotografija: <http://www.forumancientcoins.com/gallery/displayimage.php?album=164&pos=11>

Kataloški broj: 2754.
Vladar: Konstantin I (307-337)
Kovnica: Treveri (332-333.)
Nominal: Follis
Težina: 2.26g
Avers: CONSTANTINOPOLIS, Po- prsje Konstantinopolsa u oklopu, ovenčana lovorođim vencem, okre- nuta na levo. U levoj ruci kopljje.

Revers: NEMA LEGENDE. Vikto- rija stoji okrenuta na levo na pram- cu broda. U desnoj ruci drži kopljje, levom se oslanja na štit. U isečku TR•S.
Literatura: RIC VII 543
Fotografija:

Kataloški broj: 2755.
Vladar: Konstantin I (307-337)
Kovnica: Lugdunum (309-310)
Nominal: Follis
Težina: -
Avers: IMP CONSTANTINVS P F AVG. Bista imperatora ovenčana vencem i ogrnjena paludamentumom. Okrenuta na desno.

Revers: PRINCIPI IVVENTVTIS. Konstantin stoji anfas, glava okre- nuta na desno, pod punom vojnom opremom. U desnoj ruci drži kopljje u levoj glob. U egzerhu PLG.
Literatura: RIC VI 305 (s)
Fotografija: <http://www.forumancientcoins.com/gallery/displayimage.php?album=164&pos=9>

Kataloški broj: 2756.
Vladar: Konstantin I (307-337)
Kovnica: Arelate (330-331)
Nominal: follis
Težina: 2.70g
Avers: VRBS ROMA. Bista Rome pod šlemom u carskoj odori. Okre- nuta na levo.
Revers: Vučica okrenuta na levo sa

Romulom i Remom koje doji ispod sebe. Dve zvezde i drvo iznad. U eg- zerhu P or SCONST].
Literatura: RIC VII 392
Fotografija: [http://www.yorkcoins.com/gf133_-_constantinian_commemorative_issue,_dedicated_to_the_city_of_rome_\(a_d_330-331\)_bronze_follis,_2_70g,_arelate.htm](http://www.yorkcoins.com/gf133_-_constantinian_commemorative_issue,_dedicated_to_the_city_of_rome_(a_d_330-331)_bronze_follis,_2_70g,_arelate.htm)

Kataloški broj: 2757.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Treveri, Officina II (332-333)
 Nominal: Folis
 Težina: 2.99g
 Avers: VRBS ROMA. Bista Rome pod šлемom u carskoj odori. Okrenuta na levo.
 Revers: Vučica okrenuta na levo sa

Romulom i Remom koje doji ispod sebe. Dve zvezde i drvo iznad. U egzerhu TRS.
 Literatura: RIC VII 561
 Fotografija: [http://www.yorkcoins.com/gf134_-_constantinian_commemorative_issue,_dedicated_to_the_city_of_rome_\(a_d_332-333\),_bronze_follis.htm](http://www.yorkcoins.com/gf134_-_constantinian_commemorative_issue,_dedicated_to_the_city_of_rome_(a_d_332-333),_bronze_follis.htm)

Kataloški broj: 2758.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Treveri, officina I (330-333.)
 Nominal: Folis
 Težina: 2.93g
 Avers: CONSTANTINOPOLIS Bista Konstantinopolsa pod šlemom i sa bisernom dijadom ogrnuto plastirom. U levoj ruci koplje okrenuto unazad.

Revers: Nema legende. Viktorija okrenuta na levo stoji na pramcu. U desnoj ruci drži koplje, a u levoj štit. U egzerhu TR•P.
 Literatura: RIC VII 543
 Fotografija: [http://www.yorkcoins.com/gf119_-_constantinian_commemorative_issue,_dedicated_to_the_foundation_of_constantinople_\(a_d_330-333\),_bronze_follis,_2_93g_,_treveri.htm](http://www.yorkcoins.com/gf119_-_constantinian_commemorative_issue,_dedicated_to_the_foundation_of_constantinople_(a_d_330-333),_bronze_follis,_2_93g_,_treveri.htm)

Kataloški broj: 2759.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Constantinopolis (328)
 Nominal: Folis
 Težina: 3.93g
 Avers: CONSTANTINVS MAX AVG. Poprsje imperatora sa dijadom okrenuto na desno.
 Revers: CONSTANTINI ANA

DAFNE. Viktorija sedi na cippusu, okrenuta na levo, glava okrenuta na desno. U obema rukama drži palmine grane. Ispred nje stoji trofej. Pod njenim kolenima ispod trofeja na zemlji sedi zarobljenik. U isečku CONS.
 Literatura: RIC VII 32
 Fotografija:

Kataloški broj: 2760.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Kizik (332, 335)
 Nominal: Ae, Folis
 Težina: 2,70 g
 Avers: CONSTANTINOPOLIS, Poprsje personifikacije Konstantinopolsa pod vojnom opremom, okrenut na levo. Na glavi šlem sa dijadom. U levoj ruci koplje ili žezlo.

Revers: Nema legende. Viktorija stoji na levo na pramcu broda. U desnoj ruci drži koplje, a u levoj štit. Literatura: RIC VII 657 (108). Vasić 1991: 60.
 Fotografija: Vasić 1991: 60.

Kataloški broj: 2761.
Vladar: Konstantin I (307-337)
Kovnica: Siscia, Officina III (334-335.)
Nominal:
Težina: 2.67g
Avers: VRBS ROMA. Poprsje boginja u oklopu i sa šlemom, okretnuto na levo.

Revers: Vučica sa Romulom i Remom. U egzerhu: ΓΣΙΣ.
Literatura: RIC VII, 240 (C3)
Fotografija: <http://www.beastcoins.com/RomanImperial/VII/Siscia/Siscia.htm>

Kataloški broj: 2762.
Vladar: Konstantin I (307-337)
Kovnica: Siscia, Officina II (334-335.)
Nominal: AE3
Težina: 2.68g
Avers: CONSTANTINOPOLIS, Poprsje Konstantinopolisa u oklopu sa šlemom na glavi. Naslonjen na levo rame drži skiptar.

Revers: NEMA LEGENDE, Viktorija stoji na pramcu sa šlemom na glavi. U desnoj ruci drži skiptar, levom se oslanja na štit. U egzerhu BSIS.
Literatura: RIC VII, 241 (C3)
Fotografija: <http://www.beastcoins.com/RomanImperial/VII/Siscia/Siscia.htm>

Kataloški broj: 2763.
Vladar: VRBS ROMA
Kovnica: Siscia (334/335.)
Nominal: Ae, Folis
Težina: 2,33 g
Avers: VRBS ROMA. Poprsje Rome pod vojnou opremom na levo.

Revers: Nema legende. Vučica stoji na levo, doji Romula i Remu. Iznad vučice su dve zvezde.
Literatura: RIC VII 456 (240). Vasić 1991: 59.
Fotografija: Vasić 1991: 59.

Kataloški broj: 2764.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Antiohija (324.)
 Nominal: Zlatni medaljon
 Težina: 8,85 g
 Avers: D N CONSTANTINVS MAX AVG. Poprsje imperatora u oklopu, ogrnut paludamentumom. Na glavi zrakasta kruna. Okrenut na levo. Desna ruka podignuta.

Revers: CRISPVS ET CONSTANTINVS NOB CAESS COSS II. Poprsja Konstantin i Krispa. Vladari stoe jedan naspram drugog u oklopi-ma. Na glavi su im venci. Obojica u rukama drže skiptar i glob.
 Literatura: Popović, 2013: 320. RIC VII 682, no. 37; Srejović, 1993:372.
 Fotografija: Popović, 2013: 320.

Kataloški broj: 2765.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Nikomedija (328-329)
 Nominal: Medaljon
 Težina: 6,73 g
 Avers: NEMA LEGENDE. Glava konstantina okrenuta na desno. Na glavi dijadema.
 Revers: GLORIA CONSTANTINI AVG. Imperator stoji između dva

zarobljenika. Desnom nogom gazi zarobljenika na desno. Zarobljenici kleče na zemlji vezanih ruku. Imperator u desnoj ruci drži Viktoriju koja ga kruniše lovirovim vencem. U levoj ruci drži kopljje.
 Literatura: Antički portret, kat. br. 244
 Fotografija: Antički portret, kat. br. 244

Kataloški broj: 2766.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Antiohija
 Nominal: solid
 Težina:
 Avers:

Revers: VICTORIA CONSTANTI AVG. Viktorija u pokretu na levo. U desnoj ruci drži trofej.
 Literatura: Jovanović, 2006: 279
 Fotografija: Jovanović, 2006: 279

Kataloški broj: 2767
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Thessalonica
 Nominal: zlatni medaljon
 Težina: 13,33 g
 Avers: FL IVL CONSTANTINVS NOB C. Poprsje imperatora u oklopu sa lovirovim vencem na glavi. Leva ruka podignuta, u desnoj drži glob sa malom Viktorijom koja ga kruniše. Okrenut na desno.

Revers: PRINCIPI IVVENTVTIS. Mladi princeps u oklopu ogrnut paludamentumom stoji između dve insignije. Desnom rukom drži jednu od njih. Leva insignija je pobodena u zemlju. Levom rukom drži skiptar. Glava okrenuta na levo.
 Literatura: Antički portret, kat. br. 247. RIC VII 139 pp 515.
 Fotografija: Antički portret, kat. br. 247.

Kataloški broj: 2768.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Siscia, Officina I (334-335)
 Nominal: AE3
 Težina: 1.99g
 Avers: CONSTANTINVS MAXAVG
 Rosette-diademed, draped, cuirassed bust right
 Revers: GLORIA EXERCITVS
 Two soldiers standing facing, helmeted head looking at each other,

reversed spear in outer hand, inner hand resting on shield, two standards with O on banner between them . ASIS . in exergue
 Literatura: RIC VII, 235 (C3), Ex Gorny & Mosch, Auction 159-162, Lot 3073, October 2007
 Fotografija: <http://www.beastcoins.com/RomanImperial/VII/Siscia/Siscia.htm>

Kataloški broj: 2769.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Siscia, officina II (330-333)
 Nominal: Folis
 Težina: 2.79g
 Avers: rosette diademed, draped and cuirassed bust right, CONSTANTINVS MAX AVG
 Revers: GLORIA EXERCITVS, two

soldiers standing either side of two standards, ASIS in exergue
 Literatura: RIC VII 219
 Fotografija: [http://www.yorkcoins.com/r6064_-_%C2%A0%C2%A0constantine_i_\(a_d_307-337\),_bronze_follis,_2_79g_,_siscia_mint_\(sisak_croatia\),_first_officina.htm](http://www.yorkcoins.com/r6064_-_%C2%A0%C2%A0constantine_i_(a_d_307-337),_bronze_follis,_2_79g_,_siscia_mint_(sisak_croatia),_first_officina.htm)

Kataloški broj: 2770.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Siscia (330-333.)
 Nominal: Folis
 Težina: 2.77g
 Avers: FL IVL CONSTANTIVS NOB C, laureate, cuirassed bust of Constantius right.

Revers: GLORIA EXERCITVS, D SIS in exergue, two vexilla between two soldiers holding spear and resting on shield.
 Literatura: RIC VII 221
 Fotografija:

Kataloški broj: 2771.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Cyzicus (348-350)
 Nominal: Maiorina
 Težina: 4.94g
 Avers: D N CONSTANTIVS P F AVG, diademed, draped and cuirassed bust of Constantius right.

Revers: FEL TEMP REPARATIO, S M K D in exergue, soldier holding shield, spearing fallen horseman, * in left field.
 Literatura: RIC 67
 Fotografija:

Kataloški broj: 2772.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Siscia (348-350)
 Nominal: Maiorina
 Težina: 4.33g
 Avers: D N CONSTANTIVS P F AVG, diademed, draped and cuirassed bust of Constantius right, A in left field.

Revers: FEL TEMP REPARATIO, •A SIS• in exergue, soldier holding shield, spearing fallen horseman, A in left field.
 Literatura: RIC VII 253
 Fotografija:

Kataloški broj: 2773.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Siscia (334-335)
 Nominal: Follis
 Težina: 2.29g
 Avers: CONSTANTINVS MAX AVG, diademed, draped and cuirassed bust of Constantine right.

Revers: GLORIA EXERCITVS, •A SIS• in exergue, two vexilla between two soldiers holding spear and resting on shield.
 Literatura: RIC VII 35
 Fotografija:

Kataloški broj: 2774.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Siscia (334-335)
 Nominal: Follis
 Težina: 2.38g
 Avers: FL IVL CONSTANTIVS NOB C, laureate, cuirassed bust of Constantius right.

Revers: GLORIA EXERCITVS, •D SIS• in exergue, two vexilla between two soldiers holding spear and resting on shield.
 Literatura: RIC VII 237
 Fotografija:

Kataloški broj: 2775.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Kizik (330, 334.)
 Nominal: Ae, Folis
 Težina: 2.66 g
 Avers: CONSTANTINVS MAX AVG. Poprsje ogrnuto paludamentom, okrenut na desno. Na glavi dijadema.

Revers: GLORIA EXERCITVS. Dva vojnika stoje okrenuti jedan prema drugom. Drže koplja i štitove. Između njih stoje dva signuma.
 Literatura: RIC VII 653 (65). Vasić 1991: 59.
 Fotografija: Vasić 1991: 59.

Kataloški broj: 2776.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: 312 - 313.
 Nominal: Folis
 Težina: -
 Avers: IMP CONSTANTINVS P F AVG. Laureate and draped bust of Constantine I, seen from the rear, facing right
 Revers: S P Q R OPTIMO PRIN-

CIPI. Legionary eagle tipped standard between two military standards, the left topped by a hand, the right topped with a laurel wreath; in exergue, RP.
 Literatura: RIC VI 348 (c)
 Fotografija: <http://www.forumancientcoins.com/gallery/displayimage.php?album=164&pos=10>

Kataloški broj: 2777.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Treveri (310-313)
 Nominal: Solid
 Težina:
 Avers: CONSTANTINVS PF AVG. Glava golobradog imperatora, sa vencem, okrenuta na desno.
 Revers: VBIQVE VICTOR. Imperator stoji okrenut na desno. U desnoj

ruci drži koplje okrenuto na desno. Figura statična. Sa svake strane imperatora sedi po jedan zarobljenik na zemlji vezanih ruku.
 Literatura: Borić-Brešković, Vojvoda, 2013: 222. RIC VII 166, no 30
 Fotografija: Borić-Brešković, Vojvoda, 2013: 222.
 Napomena: Čuva se u Narodnom muzeju u Beogradu.

Kataloški broj: 2778.
Vladar: Konstantin I (307-337)
Kovnica: Thessalonica (317-318)
Nominal: solid
Težina:
Avers: CONSTANTINVS PF AVG.
Glava imperatora sa vencem okrenuta na desno.

Revers: CLARITAS REIPUBLICAE. Sol stoji en face, glava okrenuta na levo. Desna ruka visoko podignuta, u levoj drži glob.
Literatura: Borić-Brešković, Vojvoda, 2013: 222. RIC VII 103 no. 101
Fotografija: Borić-Brešković, Vojvoda, 2013: 222.

Kataloški broj: 2779.
Vladar: Konstantin I (307-337)
Kovnica: Ticinum (315)
Nominal: solid
Težina:
Avers: COMIS CONSTANTINI AVG. Konstantin i Sol, okrenuti na levo. Konstantin u oklopu, sa lovorovim vencem, ognut paludamentom. Sol sa radijalnom krunom. Konstantin podiže desnu ruku.

Revers: RESTITVTOR LIBERTATIS. Roma sedi na prestolu, predaje glob Konstantinu. Konstantin stoji okrenut ka njoj pod punom vojnom opremom, desnom rukom prima glob, u levoj drži skiptar.
Literatura: Borić-Brešković, Vojvoda, 2013: 222. RIC VII 363, no. 32
Fotografija: Borić-Brešković, Vojvoda, 2013: 222.

Kataloški broj: 2780.
Vladar: Konstantin I (307-337)
Kovnica: Ticinum (316)
Nominal: solid
Težina:
Avers: CONSTANTINVS PF AVG. Konstantin sa nimicom / oreolom

Revers: FELICIA TEMPORE. Četiri mala dečaka koji personifikuju godišnja doba.
Literatura: Borić-Brešković, Vojvoda, 2013: 222. RIC VII 88-91
Fotografija: Borić-Brešković, Vojvoda, 2013: 222.

Kataloški broj: 2781.
Vladar: Konstantin I (307-337)
Kovnica: Ticinum
Nominal: srebrni medaljon
Težina:
Avers: CONSTANTINVS PF AVG. Konstantin okrenut blago na levo u oklopu, sa šlemom na glavi. Desnom rukom drži konja za uzde. U levoj ruci drži skiptar i štit.

Revers: SALVS REI PVBLICAE. Imperator se obraća okupljenim vojniciima / konjanicima.
Literatura: Borić-Brešković, Vojvoda, 2013: 222. RIC VII 364 no. 36
Fotografija: Borić-Brešković, Vojvoda, 2013: 222.

Kataloški broj: 2782.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Constantinopolis (327)
 Nominal: nummus, AE
 Težina:
 Avers: CONSTANTINVS MAX AVG. glava imperatora okrenuta na desno. Na glavi lovorođ venac.
 Revers: SPES PVBLICA. Hristo-

gram, postavljen na vrhu labaruma.
 Ispod zmija
 Literatura: Borić-Brešković, Vojvoda, 2013: 227; RIC VII 19
 Fotografija: Borić-Brešković, Vojvoda, 2013: 222; http://commons.wikimedia.org/wiki/File:As-Constantine-XR_RIC_vII_019.jpg

Kataloški broj: 2783.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Constantinopolis (330)
 Nominal: zlatna multipla od 9 solida
 Težina:
 Avers: CONSTANTINVS AVG. Poprsje imperatora u oklopu, ogrnut paludamentom, sa dijademom na glavi. Okrenut na desno.
 Revers: SALVS ET SPES REIPUBLICAE. Imperator sedi na prestolu,

u vojnoj opremi. Oko glave oreol, u rukama *mappa* i skiptar. Sa obe strane stoje mladi cezari pod punom vojnom opremom. Svaki u ruci drži kopljje i štit.
 Literatura: Borić-Brešković, Vojvoda, 2013: 222. RIC VII 55, 577, no. 44. Pl. 18, 44.
 Fotografija: Popović, 2013: 320.

Kataloški broj: 2784.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Roma (315)
 Nominal:solid
 Težina:
 Avers: CONSTANTINVS AVG. Imperator u oklopu sa šlemom na glavi, okrenut na desno.
 Revers: VICTORIAE LAETAE

PRINC PERP. Dve Viktorije drže štit iznad žrtvenika.
 Literatura: Jovanović, 2006: 253.
 Fotografija: Jovanović, 2006: 253.

Kataloški broj: 2785.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Siscia, Officina III (318-319)
 Nominal: As
 Težina: 3.27g
 Avers: IMP CONSTANTINVS PERT AVG. Imperator u oklopu, ogrnut paludamentom. Na glavi nosi panonsku kapu. Okrenut na

desno.
 Revers: VICTORIAE LAETAE PRINC PERP. Dve Viktorije stoje jedna naspram druge. Između sebe drže ovalni štit sa natpisom VOT | PR iznad oltara. U egzerhu ΓΣΙΣ. Literatura: <http://www.beastcoins.com/Topical/VLPP/VLPP.htm>
 Fotografija: <http://www.beastcoins.com/Topical/VLPP/VLPP.htm>

Kataloški broj: 2786.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Aquileia
 Nominal: nummus
 Težina:
 Avers: CONSTANTINVS NOB CAES. Poprsje imperatora u oklopu u zamahu plumbatom na desno. Na glavi šlem. U desnoj ruci štit i dve plumbate.

Revers: VIRTVS AVGG ET CAESS NN. Virtus u pokretu na desno. U desnoj ruci drži kopljje. Levom drži trofej na ramenu.
 Literatura: Drost & Estiot, 2010: 444.
 Fotografija: Drost & Estiot, 2010: 444.

Kataloški broj: 2786.
 Vladar: Konstantin I (306-337.)
 Kovnica: Kizik (326/327)
 Nominal: Ae, Folis
 Težina: 2,59 g
 Avers: CONSTANTINVS AVG.
 Glava na desno. Na glavi lоворов
 venac.

Revers: PROVIDENTIAE AVGG.
 Kapija fortifikacije otvorena. Iznad kapije nalaze se dve kule i zvezda između njih.
 Literatura: RIC VII 650 (44), Vasić 1991: 58.
 Fotografija: Vasić 1991: 58.

Kataloški broj: 2787.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Siscia, officina II (328-329)
 Nominal: Folis AE3
 Težina: 3.48g
 Avers: CONSTANTINVS AVG,
 Laureate head right
 Revers: PROVIDENTIAE AVGG,

Campgate with seven rows, two turrets, no doors, star above, top row arches and dots in blocks, bottom row empty blocks
 BSIS double crescent in exergue
 Literatura: RIC VII, 214 (C3)
 Fotografija: <http://www.beastcoins.com/RomanImperial/VII/Siscia/Siscia.htm>

Kataloški broj: 2788.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Siscia, Officina I (328-329.)
 Nominal: Folis AE3
 Težina: 3.12g
 Avers: CONSTANTINVS MAX AVG, Rosette-diademed, draped, cuirassed bust right
 Revers: PROVIDENTIAE AVGG, Campgate with sixteen rows, two

turrets, no doors, star above, top row arches and dots in blocks, bottom row empty blocks, ASIS double crescent in exergue
 Literatura: RIC VII, 215 (S)
 Fotografija: <http://www.beastcoins.com/RomanImperial/VII/Siscia/Siscia.htm>,
 Ex Steve Santore Collection, NY-
 INC show, January 2006

Kataloški broj: 2789.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Arelate (328)
 Nominal: Folis
 Težina: 2.81g
 Avers: CONSTANTINVS IVN NOB C, laureate, cuirassed bust of Constantine left.

Revers: VIRTVS CAESS, T CONST in exergue, S - F in field, four-turreted camp-gate with open doors, star above.
 Literatura: RIC VII 322 var
 Fotografija:

Kataloški broj: 2790.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Heraclea (317)
 Nominal: nummus
 Težina: 2.40 g
 Avers: IMP CONSTANTINVS AVG,
 laureate and draped bust left, holding
 mappa in right hand and globe with
 sceptre in left hand

Revers: PROVIDENTIA AVGG,
 camp gate with three turrets, no
 doors, six layers; //MHTB.
 Literatura: RIC VII 16.
 Fotografija: <http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=16&pos=35>

Kataloški broj: 2791.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Konstantinopolis (335)
 Nominal: miliarense
 Težina: 4.19g, 23mm,
 Avers: CONSTANTINVS MAX
 AVG, Poprsje imperatora u oklopu
 sa dijademom na glavi. Okrenuto na
 desno.
 Revers: CONSTANTINVS AVG,

Četiri insignije pobodene u zemlju;
 CONS in exergue.
 Literatura: RIC 99 var. Kapmann,
 Die Münzen der Römische Kaiser-
 zeit 136.109
 Fotografija: <http://www.sixbid.com/browse.html?auction=254&category=3294&lot=171230>

Kataloški broj: 2792.
 Vladar: Konstantin I (307-337)
 Kovnica: Konstantinopolis (330-
 335)
 Nominal: miliarense
 Težina: 4.84g, 23mm
 Avers: CONSTANTINVS MAX
 AVG, Poprsje imperatora ognuto
 paludamentumom sa dijademom na
 glavi. Okrenuto na desno.

Revers: VIRTVS EXERCITVS, Fig-
 ura vojnika ili božanstva okrenuta na
 desno. Desnom rukom drži kopljje
 pobodeno u zemlju, a levom drži štit.
 u egzerhu •CONSL•.
 Literatura: RIC VII 58;
 Fotografija: <http://www.sixbid.com/browse.html?auction=254&category=3294&lot=171229>

Kataloški broj: 2793.
Vladar: Konstantin I (307-337)
Kovnica: Nicomedia (325-326)
Nominal: medaljon, 1 1/4 solida
Težina: 5.29g, 21mm
Avers: DN CONSTANTINVS AVG,
Glava imperatora sa dijademom na
glavi okrenuta na desno.

Revers: EQVIS ROMANVS, Konstantin na konju sa visoko podignutom rukom. u egzerhu: SMN.
Literatura: RIC VII 58; RSC 700†b
Fotografija: <http://www.sixbid.com/browse.html?auction=254&category=3294&lot=171228>

Kataloški broj: 2794.
Vladar: Konstantin I (307-337)
Kovnica: Nicomedia (325-326)
Nominal: medaljon, 1 1/2 solida
Težina: 5.29g, 21mm
Avers: nema legende. glava Konstantina sa dijademom na desno
Revers: GLORIA CONSTANTINI

AVG. Imperator sa kopljem i trofejem u rukama stoji između dva zarođenika. U egzerhu: SMTS
Literatura: RIC VII 163
Fotografija: <http://www.dirtyoldcoins.com/roman/id/Coins-of-Roman-Emperor-Constantine-I.htm>

Kataloški broj: 2794.
Vladar: Konstantin I (307-337)
Kovnica: Nicomedia (325-326)
Nominal: medaljon, 1 1/2 solida
Težina: 5.29g, 21mm
Avers: DN CONSTANTINVS AVG,
Poprsje imperatora sa dijademom,
okrenuto na desno.
Revers: EQVIS ROMANVS, Imper-

ator sa kopljem i trofejem u rukama gazi preklinjućeg neprijatelja; U egzerhu SMN.
Literatura: RIC VII 163
Fotografija: <http://www.dirtyoldcoins.com/roman/id/Coins-of-Roman-Emperor-Constantine-I.htm>

CRISPVS

FLAVIVS CLAVDIVS CRISPVS

Kataloški broj 4800.

Vladar: Krisp, caesar (317-326)

Kovnica: Sirmium (321)

Nominal: Solidus

Težina: 4.35 g

Avers: FL IVL CRISPVS NOB

CAES, Poprsje nagog Krispa

ovenčana lоворовим венцем окренутa на лево, са щитом окаченim preko ramena širokom trakom i kopljem usmerenim napred.

Revers: VICTORIA CRISPI CAES,

Victoria sedi okrenuta на desno drži u na krilu щит на коме je ispi-

sano VOT / X. Sa drugе strane щit podupire Kupidom koji je okrenut na levo. //SIRM.

Literatura: Bastien, Buste, pl. 183, 4 var. Bastien, Donativa, p. 77, k. Biaggi -. C. -. Depyrot 6/3. RIC VII 33. Vagi 3162.

Fotografija:

<http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=29&pos=13>

Kataloški broj 4801.

Vladar: Krisp, caesar (317-326)

Kovnica: Sirmium (323.)

Nominal: Multipla od 1 1/2 Solida

Težina: 6.72 g

Avers: D N CRISPVS NOBILISS CAES, Poprsje imperatora ovenčana lоворовим венцем u oklopnu okrenuta na levo.

Revers: VICTORIA AVG ET CAESS NN, Viktorija stoji okrenuta

na levo, drži u desnoj ruci lоворов венac и palminu granu u levo; ispod nje dva dva preklinjuća zarobljenika mole za milost. SIRM.

Literatura: RIC VII -; Gnechi -; Alföldi -; Hunter -; DOC -; Cohen

Fotografija: <http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=29&pos=14>

Kataloški broj 4802.

Vladar: Krisp, caesar (317-326)

Kovnica: Sirmium

Nominal: Solidus

Težina: 4.39 g

Avers: FL IVL CRIS - PVS NOB CAES, Naga, ovenčana Poprsje mladog cezara okrenuta na levo. Drži koplje u desnoj ruci, a щit obešen kaišem preko levog ramena.

Revers: / CONCOR-D-IA AVGG NN, Concordia sedi okrenuta na

levo, drži kaducej u desnoj i cornucopiu u levoj ruci //SIRM.

Literatura: RIC VII 38. Cf. C 56 (laureate and cuirassed bust). Depyrot 7/3. Vagi 3162.

Fotografija: <http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=29&pos=15>

Kataloški broj 4803.
 Vladar: Krisp, caesar (317-326)
 Kovnica: Sirmium (321)
 Nominal: 1 1/2 scipulum
 Težina: 1.67 g
 Avers: CRISPVS NOB CAES,
 Poprsje imperatora ovenčana lovoro-
 vim vencem i u oklopu okrenuta na
 desno.

Revers: PRINCIPI IVVENTVTIS,
 Krisp pod punom vojnom opremom
 stoji okrenut na desno, drži kopljje u
 desnoj i glob u levoj ruci.
 Literatura: RIC VII Unlisted. C 89.
 Cf. Alföldi 345-346.
 Fotografija: <http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=29&pos=12>

Kataloški broj 4804.
 Vladar: Krisp, caesar (317-326)
 Kovnica: Siscia, Officina 5 (318-
 319)
 Nominal: Folis, AE3
 Težina: 2.62g
 Avers: IVL CRISPVS NOB CAESAR
 Poprsje Krispa ovenčana lovorovim
 vencem, u oklopu, okrenuta na levo.
 Nosi kopljje preko desnog ramena, a
 štit nosi u levoj ruci. Štit je dekorisan
 sa dva ciklična niza nitni.

Revers: VICTORIAE LAETAE
 PRINC PERP
 Dve Viktorije stoje jedna naspram
 druge. Između sebe drže štit na
 kome je ispisano VOT | PR iznad
 jednostavnog oltara (oltar tipa A)
 ESIS u egzerhu.
 Literatura: RIC VII, --
 Ex Joe Baran, eBay, May 2004
 Fotografija: <http://www.beastcoins.com/RomanImperial/VII/Siscia/Siscia.htm>

Kataloški broj 4805.
 Vladar: Krisp, caesar (317-326)
 Kovnica: Treveri, officina 2 (322-
 323)
 Nominal: Folis
 Težina: 4.01g
 Avers: IVL CRISPVS NOB CAES.
 Poprsje Krispa ovenčana lovorovim
 vencem, u oklopu, okrenut na levo.
 Nosi kopljje preko desnog ramena,

štít u levoj ruci.
 Revers: BEATA TRANQVILLITAS,
 Glob postavljen na oltar, na kome je
 ispisano VOTIS XX, Iznad svega su
 tri zvezde. •STR• u egzerhu
 Literatura: RIC VII 372
 Fotografija: [http://www.yorkcoins.com/r6030_-_crispus,_as_caesar_\(a_d_317-326\),_bronze_follis,_4_01g_,_treveri.htm](http://www.yorkcoins.com/r6030_-_crispus,_as_caesar_(a_d_317-326),_bronze_follis,_4_01g_,_treveri.htm)

Kataloški broj 4806.
 Vladar: Krisp, caesar (317-326)
 Kovnica: Treveri, officina 1 (322)
 Nominal: Folis
 Težina: 3.38 g
 Avers: IVL CRISPVS NOB CAES.
 Poprsje Krispa, ovenčana lovorovim
 vencem i u oklopu okrenuta na levo,
 kopljje preko desnog ramena, štit u
 levoj ruci.
 Revers: BEATA TRANQVILLITAS,

Glob postavljen na oltar, na kome je
 ispisano VOTIS XX, iznad globa tri
 zvezde. PTR• u egzerhu.
 Literatura: RIC VII 347
 Fotografija: [http://www.yorkcoins.com/r6031_-_crispus,_as_caesar_\(a_d_317-326\),_bronze_follis,_3_38g_,_treveri_mint.htm](http://www.yorkcoins.com/r6031_-_crispus,_as_caesar_(a_d_317-326),_bronze_follis,_3_38g_,_treveri_mint.htm)

Kataloški broj 4807.
 Vladar: Krisp, caesar (317-326)
 Kovnica: Treveri, officina II (321.)
 Nominal: Folis
 Težina: 3,69 g
 Avers: IVL CRISPVS NOB CAES,
 Poprsje Krispa u oklopu, ovečana
 lоворовим венцем, окренута на
 лево. Копље у десној руци усмерено
 напред, у левој руци љит.

Revers: BEATA TRANQVILLITAS,
 Glob postavljen на олтар, на коме је
 исписано VOTIS XX, изнад свега три
 звезде, STR in exergue
 Literatura: RIC VII 320, R5
 Fotografija: [http://www.yorkcoins.com/r6061_-_crispus,_as_caesar_\(a_d_317-326\),_bronze_follis,_3_69g_,_treveri.htm](http://www.yorkcoins.com/r6061_-_crispus,_as_caesar_(a_d_317-326),_bronze_follis,_3_69g_,_treveri.htm)

Kataloški broj 4808.
 Vladar: Krisp, caesar (317-326)
 Kovnica: Siscia (320.)
 Nominal: Ae, Folis
 Težina: 2,82 g
 Avers: IVL CRISPVS NOB CAES.
 Poprsje у оклопу, окрену на лево.
 На глави ловоров венак. У десној
 руци држи копље, у ловој љит.

Revers: VIRTVS EXERCITVS. Два
 заробљеника седе на земљи vezаних
 руку. Између њих стоји labarum на
 коме пише VOT/X.
 Literatura: RIC VII 438 (112). Vasić
 1991: 59.
 Fotografija: Vasić 1991: 59.

Kataloški broj 4809.
 Vladar: Krisp, caesar (317-326)
 Kovnica: Ticinum, Officina 3, (320)
 Nominal: Folis
 Težina: 3,22 g
 Avers: CRISPVS NOB CAES,
 Poprsje Krispa у оклопу овеčана
 ловоровим венцем, окренута на дес-
 но.

Revers: DOMINOR NOSTRORVM
 CAESS. VOT V у ловоровом венцу,
 TT у егзарху.
 Literatura: RIC VII 135
 Fotografija: <http://yorkcoins.com/crispus.htm>

Kataloški broj 4810.
 Vladar: Krisp, caesar (317-326)
 Kovnica:
 Nominal: Solid
 Težina:
 Avers: FL IVL CRISPVS NOB
 CAES, Poprsje Krispa у оклопу
 овеčана ловоровим венцем, окре-
 нута на десно. У левој руци глоб, у

десној руци копље са врхом у виду
 lastinog repa.
 Revers: FRANCIA, GAVDIVM RO-
 MANORVM. Personifikacija туžна
 седи на земљи испод трофеја.
 Literatura:
 Fotografija: <http://www.romancoins.info/VIC-Historical2.html>

Kataloški broj 4811.

Vladar: Krisp, caesar (317-326)

Kovnica: Ticinum (317)

Nominal: Folis

Težina: 3.59g, 20mm

Avers: CRISPVS NOB CAES,

Poprsje imperatora u oklopu ognuto
paludamentumom, okrenuto na des-
no.

Revers: PRINCIPIA IVVENTVTIS,
Princeps pod punom ratnom oprem-

om okrenut na levo. U levoj ruci drži
koplje pobodeno u zemlju. Desnom
rukom drži štit. U egzerhu PT in ex-
ergue.

Literatura: RIC VII 65

Fotografija: [http://www.sixbid.com/
browse.html?auction=254&category
=3294&lot=171231](http://www.sixbid.com/browse.html?auction=254&category=3294&lot=171231)

LICINIVS I GAIVS VALERIVS LICINIANVS LICINIVS

Kataloški broj 2600.

Vladar: Licinije I (308-324)

Kovnica: Siscia, officina V (320)

Nominal: Folis

Težina: 3.48g

Avers: IMP LI_CINIVS AVG. Poprsje Licinija u oklopu sa dekorativnim šlemom na glavi okrenuta na desno.

Revers: VIRTVS - EXERCIT
Vexillum sa zastavom na kojoj je is-

pisano VOT / XX, dva zarobljenika sede na zemlji sa obe strane veksluma. Levi je sa rukama vezanim na leđima, a desno u pozici preklinjanja. S | F ispisani u polju. ESIS* u egzerhu.

Literatura: RIC VII, 110 (R4)

Fotografija: <http://www.beastcoins.com/RomanImperial/VII/Siscia/Siscia.htm>

Kataloški broj 2601.

Vladar: Licinije I (308-324)

Kovnica: Thessalonica, officina I (318-319)

Nominal: nummus

Težina: 3.08 g

Avers: IMP LICINIVS AVG Poprsje Licinija u oklopu sa lovoročnim vencem na glavi, okrenuta na desno.

Revers: VOT XX / MVLT / XXX, Legenda je ispisana u tri reda; •TS•A•; sve zajedno u lovoročnom vencu.

Literatura: RIC VII 33.

Fotografija: <http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=26&pos=40>

Kataloški broj 2602.

Vladar: Licinije I (308-324)

Kovnica: Thessalonica, officina I. (319.)

Nominal: nummus

Težina: 2.93 g

Avers: IMP LICINIVS AVG, Poprsje imperatora ovenčana lovoročnim vencem, u oklopu, okrenuta na desno.

Revers: VIRT EXERC, plan vojnog logora, Sol stoji u središnjem delu,

podije desnu ruku, u levoj drži glob, halamida je prebačena preko levog ramena; //•TS•A•.

Literatura: RIC VII 68.

Fotografija: <http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=26&pos=45>

Kataloški broj 2603.
 Vladar: Licinije I (308-324)
 Kovnica: Thessalonica, officina I.
 (320.)
 Nominal: nummus
 Težina: 3.28 g
 Avers: IMP LICINIVS AVG. Poprsje imperatora u oklopu i sa šlemom okrenuta na desno.
 Revers: Veksilum sa natpisom VOT/

XX Veksilum stoji između dva zarobljenika koji sede sa obe strane; *- // TS•A•.
 Literatura: RIC VII 82 var. (• before T in mintmark).
 Fotografija: <http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=26&pos=46>

Kataloški broj 2604.
 Vladar: Licinije I (308-324)
 Kovnica: Akvileia, officina II (320)
 Nominal: Folis
 Težina: 3.22g
 Avers: Poprsje imperatora u oklopu i sa šlemom okrenuta na desno, IMP LICINIVS AVG,
 Revers: dva vezana zarobljenika sede ispod veksiluma na kome piše

VOT XX. S F se nalaze sa obe strane veksiluma u gornjoj polovini scene, AQS in exergue. VIRTVS EXERCIT,
 Literatura: RIC VII 51 var.
 Fotografija: [http://www.yorkcoins.com/r6026_-licinius_i,_as_augustus_\(a_d_308-324\)_bronze_follis,_3_09g_,_aquileia_mint.htm](http://www.yorkcoins.com/r6026_-licinius_i,_as_augustus_(a_d_308-324)_bronze_follis,_3_09g_,_aquileia_mint.htm)

Kataloški broj: 2605.
 Vladar: Licinije I (308-324)
 Kovnica: Treveri (309-313)
 Nominal: srebro
 Težina:
 Avers: IMP LICINIVS AVG. Poprsje imperatora u oklopu sa lovovim vencem na glavi, okrenuta na levo. U desnoj ruci drži munju, a u levoj preko ramena skiptar.

Revers: IOVI CONSERVATORI AVG. Jupiter okrenut na levo, u desnoj ruci drži munju, u levoj skiptar. Sedi na orlu okrenutom na desno, širom raširenih krila.
 Literatura: RIC VI 825
 Fotografija: RIC VI 825

Kataloški broj: 2606.
Vladar: Licinije I (308-324)
Kovnica: Roma (312-313)
Nominal: folis
Težina: 3,75-4,5
Avers: IMP LICINIVS P F AVG.
Poprsje imperatora u oklopu
ovenčanog lotorovim vencem, okre-
nuta na desno.

Revers: SPQR OPTIMO PRINCIPI.
Legijski orao postavljen između dve
insignije (sa vencem i sa šakom).
postoji i varijanta u kombinaciji
veksilum orao u sredini).
Literatura: RIC VI 349c, str. 386
Fotografija: RIC VI 349c, str. 386

Kataloški broj: 2607.
Vladar: Licinije I (308-324)
Kovnica: Siscia (311-313.)
Nominal: aureus
Težina: 5,4 g
Avers: IMP LICINIVS P F AVG.
Poprsje imperatora ovenčanog lovo-
rovim vencem, okrenuta na desno.

Revers: SECVRITAS AVGG. Im-
perator stoji u kvadrizi koja se kreće
na desno. U desnoj ruci drži granu.
Literatura: RIC VI 218, str. 482
Fotografija: RIC VI 218, str. 482

Kataloški broj: 2608
Vladar: Licinius I (308-324)
Kovnica: Heraclea, officina III (321-
324.)
Nominal: nummus
Težina: 3,25 g
Avers: Poprsje imperatora sa radijal-
nom krunom, u oklopu i ognut palu-
damentumom. Okrenut na desno.
Revers: IVO CONSERVATORI.
Jupiter stoji okrenut na levo. U des-

nom ruci drži glob sa Viktorijom.
U levoj ruci drži skiptar. Na zemlji
sa leve strane stoji orao sa vencem
u kljunu. Sa desne strane na zemlji
stoji zarobljenik sa rukama vezanim
na ledima. U isečku X/III //SMHF.
Literatura: RIC VII 52
Fotografija: <http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=16&pos=43>

Kataloški broj: 2609.
 Vladar: Vladar: Licinius I (308-324)
 Kovnica: Nicomedia (317), oficina
 Nominal: solid
 Težina: 5,25 g
 Avers: LICINIVS AVG OB DV FI-
 LII SVI. Poprsje imperatora, okrenut
 anfas. U oklopu, ogrnuto paluda-
 mentumom. Gologlav.
 Revers: IOVI CONS LICINI AVG.
 Polu nagi Jupiter okrenut anfas.

Sedi na tronu sa visokim naslonom.
 U desnoj ruci drži glob, na kome je
 Viktoriola koja ga ovenčava. U le-
 voj ruci drži dugački skiptar. S leve
 strane u visini nogu stoji orao sa ven-
 cem u kljunu. U egzerhu SMN.
 Literatura: Popović, 2013: 320. RIC
 VI 606, no. 41.
 Fotografija: Popović, 2013: 320.

Kataloški broj: 2610.
 Vladar: Vladar: Licinius I (308-324)
 Kovnica: Antiochia (308-324)
 Nominal: folis
 Težina: 5.25g, 25mm
 Avers: DD NN IOVII LICINII IN-
 VICT AVG ET CAES, Poprsja Li-
 cinija I i Licinija II, ovenčane lovo-
 rovim vencem, u oklopu i ogrnuti
 paludamentumom, Zajednički drže
 trofej.

Revers: IOM ET VIRTVTI DD NN
 AVG ET CAES, Jupiter sa halami-
 dom preko levog ramena, okrenut na
 levo stoji iznad dva zarobljenika is-
 pred kojih je trofej. U levoj ruci drži
 skiptar. U egzerhu SMATE.
 Literatura: RIC VI 50.
 Fotografija: [http://www.sixbid.com/
 browse.html?auction=254&category
 =3294&lot=171224](http://www.sixbid.com/browse.html?auction=254&category=3294&lot=171224).

LICINIVS II

VALERIVS LICINIANVS LICINIVS

Kataloški broj 4900.

Vladar: Licinius II, Caesar (317-324)

Kovnica: Heraclea, officina I (321-324).

Nominal: nummus

Težina: 2.04 g

Avers: DN VAL LICIN LICINIVS NOB C, Poprsje Licinija u oklopu sa šlemom, okrenuta na levo. Preko desnog ramena nosi koplje, u levoj ruci je štit.

Revers: IOVI CONSERVATORI, Jupiter stoji okrenut na levo, drži

Viktoriju koja je okrenuta ka njemu, stoji na globu i drži venac i skiptar. Orao stoji sa desne strane kod nogu, uzdignute glave drži venac u kljunu. Zarobljenik sa rukama vezanim na leđima sedi na zemlji sa leve strane. Glava zarobljenika okrenuta ka Jupiteru. X/IIG //SMHA
Literatura: RIC VII 54
Fotografija: <http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=16&pos=44>

Kataloški broj: 4900A

Isti kao prethodni.

CONSTANTINVS II

CAESAR FLAVIVS CLAVDIVS CONSTANTINVS

AVGVSTVS

Kataloški broj 2800.

Vladar: Konstantin II, kao cezar
(317-337)

Kovnica: Sirmium (320)

Nominal: Medaljon u vrednosti od 1
½ solida

Težina: 6.86 g

Avers: DN CONSTANTINVS IVN

NOB CAES, Poprsje imperatora
oven;ana lovorođim vencem, u ok-
lopu sa plaštrom. Okrenut na desno.

Revers: PRINCIPI-IVVE-NTVTIS,
Konstantin II, u vojnoj odori, okre-
nut na levo. Drži vexilum u desnoj,

a kopljje u levoj ruci. l.; U polju
desno od imperatora u slobodnom
prostoru stoe dva vexiluma. //
SIRM.

Literatura: RIC VII 2. C –, cf. 153.
Gnechi 9 (misdescribed) and pl. 9,
3. Depayrot p. 153. Bastien, Dona-
tiva p. 76, footnote 11.

Fotografija: <http://tetrarchy.com/coppermine/thumbnails.php?album=29>

Kataloški broj 2801.

Vladar: Konstantin II, kao cezar
(317-337)

Kovnica: Siscia, Officina V,

Nominal: Folis AE3

Težina: 2.95g

Avers: CONSTANTINVS IVN

NOB C

Poprsje imperatora u ljuspastom
oklopu okrenuta na levo. Na glavi
lovorođen venac. U desnoj ruci drži
viktorijsku globu, a mapu u levoj.

Revers: VIRTVS-EXERCIT

Vexillum sa zastavom na kojoj stoji
VOT / X. Sa svake strane vxi-
luma sedi po jedan zarobljenik u

zgrčenom položaju.

S | F / HL (slova u poljima iznad
glava zarobljenika).

ESIS polumesec u egzerhu

Literatura: RIC VII, -- (cf. RIC 133
sa tipom biste II. Glava ovenčana
vencem nije do sada zabeležena u
RIC VII.)

Fotografija: <http://www.beastcoins.com/RomanImperial/VII/Siscia/Siscia.htm>

Kataloški broj 2802.

Vladar: Konstantin II, kao cezar
(317-337)

Kovnica: Treveri, officina I (323)

Nominal: Folis

Težina: 4.03g

Avers: CONSTANTINVS IVN NOB
C. Poprsje imperatora u oklopu pod
šlemom okrenuta na desno.

Revers: globus na oltaru sa natpisom

VOTIS XX u tri reda, tri zvezde su
iznad, BEATA TRANQVILLITAS,
•PTR u egzerhu.

Literatura: RIC VII 408

Fotografija: [http://www.yorkcoins.com/r6043_-_constantine_ii,_as_caesar_\(a_d_317-337\),_bronze_follis,_4_03g_,_treveri_mint.htm](http://www.yorkcoins.com/r6043_-_constantine_ii,_as_caesar_(a_d_317-337),_bronze_follis,_4_03g_,_treveri_mint.htm)

Kataloški broj 2803.
 Vladar: Konstantin II, kao cesar (317-337)
 Kovnica: Treveri, officina II (317-318)
 Nominal: Folis
 Težina: -
 Avers: FL CL CONSTANTINVS IVN N C. Gologlava Poprsje imperatora u oklopu, okrenuta na desno.

Revers: PRINCIPI IVVENTVTIS, BTR u egzerhu. F T u polju. Mladi vladar u vojnoj uniformi ovenčan vencem okrenut na desno, drži globus i koplje.

Literatura: RIC VII 172
 Fotografija: http://www.yorkcoins.com/r200-constantine_ii.htm

Kataloški broj 2804.
 Vladar: Konstantin II, kao cesar (317-337)
 Kovnica: Sirmium (317)
 Nominal: Light Miliarense
 Težina: 3.69 g
 Avers: D N COSTANTINVS IVN NOB CAES, Poprsje imperatora u oklopu sa lоворovim vencem, okrenuta na desno.
 Revers: FELICITAS ROMANORVM, Konstantin stoji između sinova.

Mlađići su u uniformama i svaki u ruci drži skiptar dok je druga ruka na boku. Iznad njih je luk postavljen na stubovima. //SIRM u egzerhu.

Literatura: Bastien, Donativa, p. 76i (for the issue). C. -. Gnechi I, -. Leu 91, 694 and LHS 95, 851 (both similar but from different dies). RIC -.

Fotografija:
<http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=29&pos=10>

Kataloški broj: 2805.
 Vladar: Konstantin II (337-340)
 Kovnica: Thessalonica (325.)
 Nominal: zlatni medaljon
 Težina: 20,11 g
 Avers: CONSTATNTINUS IVN NOB C. Poprsje imperatora u oklopu, ognuto paludamentumom okrenuto na levo. Na glavi lовор venac. Leva ruka savijena u novou grudi. U desnoj drži Viktoriju koja stoji na globu.

Revers: PRINCIPI IVVENTVTIS. Mladi princeps u oklopu ognut paludamentumom stoji između dve insignije. Desnom rukom drži jednu od njih. Glava okrenuta na levo.

Literatura: RIC VII 138 pp 515.; Popović, 2013: 322.
 Fotografija: Popović, 2013: 322.

Kataloški broj: 2806

Vladar: Konstantin II (337-340)

Kovnica: Thessalonica (326-327)

Nominal: solid

Težina:

Avers: CONSTANTINVS IVNOB
CAESAR. Imperator u oklopu sa di-
jademom na glavi. Okrenut na levo.
U desnoj ruci drži glob na kome je
Viktorija. Leva ruka spuštena na

dršku mača u vidu orlove glave.

Revers: VOTIS DECENN D N

CONSTANTINI CAES. Dva genija
sa girlandama u rukama.

Literatura: [http://www.doaks.org/
news-events/news-events_img/2.
Medallionobv.png](http://www.doaks.org/news-events/news-events_img/2.Medallionobv.png); BZC 1949.

Fotografija: [http://www.doaks.org/
news-events/news-events_img/2.
Medallionobv.png](http://www.doaks.org/news-events/news-events_img/2.Medallionobv.png)

DELMATIUS

FLAVIUS DALMATIUS / DALMATIUS CAESAR

Kataloški broj: 5100.

Vladar: Delmatius (335-337)

Kovnica: Siscia, Officina II (337)

Nominal: AE3

Težina: 1.88g

Avers: FL DELMATIVS NOB C.

Poprsje cezara u oklopu ogrnutog paludamentumom. Na glavi venac. Okrenut na desno.

Revers: GLORIA EXERCITVS.

Dva vojnika stoe jedan naspram drugog i drže kopljia u rukama. Između njih stoji steg. U isečku BSIS*.

Literatura: RIC VII, 266 (R3)

Fotografija: <http://www.beastcoins.com/RomanImperial/VII/Siscia/Siscia.htm>

Kataloški broj: 5101.

Vladar: Delmatius

Kovnica: Antiochia (333-335)

Nominal: Folis

Težina: 2.20g

Avers: FL DELMATIVS NOB C,

Poprsje cezara u oklopu sa lovovim vencem na glavi. Okrenut na desno.

Revers: GLORIA EXERCITVS.

Dva vojnika u punoj opremi stoe jedan naspram drugog. Obojica u jednoj ruci drže kopljia dok se drugom oslanjanju na štitove. U isečku S M AN I.

Literatura: RIC VII 90

Fotografija:

CONSTANS

CAESAR FLAVIVS IVLIVS CONSTANS AVGVSTVS

Kataloški broj 2900.

Vladar: Konstans (337-350)

Kovnica: Siscia (348-350)

Nominal: Maiorina

Težina: 4,39g

Avers: D N CONSTANS P F AVG,

Imperator u oklopu sa dijademom na glavi okrenut na desno.

Revers: FEL TEMP REPARATIO,
E SIS• u egzerhu. Imperator stoji na levo na pramcu broda kojim krmani Viktorija. U rukama drži Feniska i labarum.

Literatura: RIC VIII 198

Fotografija:

Kataloški broj 2901.

Vladar: Konstans (337-350)

Kovnica: Tesalonika (348-350)

Nominal: Ae, maiorina

Težina: 4,27 g

Avers: DN CONSTANS PF AVG.

Poprsje imperatora u oklopu,
ognnuto paludamentumom. Na glavi
dijadema. Okrenut na levo.

Revers: FEL TEMP REPARATIO.

Vojnik ide na desno, u ruci drži koplje, glava okrenuta ne levo.

Desnom rukom izvlači zarobljenika iz kolibe iza koje se nalazi drvo .

Literatura: RIC VIII 412 (118).

Vasić 1991: 61.

Fotografija: Vasić 1991: 61.

Kataloški broj: 2902.

Vladar: Konstans I (337-350)

Kovnica: Siscia, Officina I (335-
336.)

Nominal: AE3

Težina: 1.61g

Avers: FL CONSTANTIS BEA C,
Laureate, draped, cuirassed bust
right

Revers: GLORIA EXERCITVS,
Two soldiers, helmeted, standing

facing, heads turned toward each other, reversed vertical spear in outer hand, inner hand resting on shield set on ground, one standard with medallion on banner between them ASIS in exergue

Literatura: RIC VII, 255 (R4)

Fotografija: <http://www.beastcoins.com/RomanImperial/VII/Siscia/Siscia.htm>

Kataloški broj: 2903.

Vladar: Konstans I (337-350)

Kovnica: Siscia (340)

Nominal: Folis

Težina: 1.23g

Avers: D N CONSTANS P F AVG,
diademed, draped and cuirassed bust

of Constans right.

Revers: GLORIA EXERCITVS, •B
SIS• in exergue, labarum between
two soldiers holding spear and resting
on shield.

Literatura: RIC VIII 103

Fotografija:

Kataloški broj: 2904.
Vladar: Konstans I (337-350)
Kovnica: Siscia, Officina IV (334-335)
Nominal: AE3
Težina: 2.12g
Avers: FL CONSTANTIS BEA C,
Laureate, draped, cuirassed bust
right
Revers: GLORIA EXERCITVS,
Two soldiers standing facing, hel-

meted head looking at each other,
reversed spear in outer hand, inner
hand resting on shield, two standards
with O on banner between them
. DSIS . in exergue
Literatura: RIC VII, 238 (R1), Ex
Gorny & Mosch, Auction 159-162,
Lot 3073, October 2007
Fotografija: <http://www.beastcoins.com/RomanImperial/VII/Siscia/Siscia.htm>

Kataloški broj: 2905.
Vladar: Konstans I (337-350)
Kovnica: Siscia (348-350)
Nominal: Centenionalis
Težina: 2.53g
Avers: D N CONSTANS P F AVG,
diademed, draped and cuirassed bust
of Constans right.

Revers: FEL TEMP - REPARATIO,
B SIS in exergue, emperor standing
left in ship, holding phoenix and
labarum, Victory seated at helm.
Literatura: RIC VIII 230
Fotografija:

CONSTANTIUS II

CAESAR FLAVIVS IVLIVS CONSTANTIVS AVGVSTVS

Kataloški broj 3000.
 Vladar: Konstancije II (324-361)
 Kovnica: Sirmium
 Nominal: Folis, AE3
 Težina:
 Avers: FL IVL CONSTANTIVS
 NOB C. Poprsje imperatora u oklopu
 sa lovovim vencem, okrenut na levo.
 Revers: PROVIDENTIAE CAESS
 Kapija logora, sa sedam redova ka-

mena, dve kule i bez vrata. Iznad
 logora zvezda. do logora vodi rampa
 sa stepenicama. SIRM u egzerhu.
 Literatura: RIC VII, 53 (R1)
 Ex Linde Coins, eBay, August 2003
 Fotografija: <http://www.beastcoins.com/RomanImperial/VII/Sirmium/Sirmium.htm>

Kataloški broj 3001.
 Vladar: Konstancije II (324-361)
 Kovnica: Treveri, officina II (330-
 331)
 Nominal: Folis
 Težina: 2.57g
 Avers: FL IVL CONSTANTINVS
 NOB C. Poprsje imperatorom u oklopu
 sa lovovim vencem okrenuta
 na desno.

Revers: GLORIA EXERCITVS, dva
 vojnika stoje jedan naspram drugog.
 Između njih su dva signuma, TRS• u
 egzerhu.
 Literatura: RIC VII 521, R4
 Fotografija: [http://www.yorkcoins.com/r6046_-%C2%A0%C2%A0constantius_ii,_as_caesar_\(a_d_317-337\)_bronze_folles,_2_57g_,_treveri_mint.htm](http://www.yorkcoins.com/r6046_-%C2%A0%C2%A0constantius_ii,_as_caesar_(a_d_317-337)_bronze_folles,_2_57g_,_treveri_mint.htm)

Kataloški broj: 3002.
 Vladar: Konstancije II (324-361)
 Kovnica: Antiochia (351-354)
 Nominal: zlatni medaljon
 Težina: 8,99 g
 Avers: D N CONSTANTIVS NOB
 CAES. Poprsje imperatora u oklopu,
 ogrnut paludamentumom. Gologlav.
 Revers: GLORIA ROMANORVM.
 Roma i Constantinopolis sede jedno

pored drugog. Svaka figura u desnoj
 ruci drži glob sa Viktorijom, a u levoj
 skiptar. U isečku S M ANT.
 Literatura: Antički portret, RIC VIII
 73 pp 517. Srejović, 1993: 375.
 Fotografija: Srejović, 1993: 375.
 Lokacija: Narodni muzej u Beogradu

Kataloški broj: 3003.
 Vladar: Konstancije II (324-361)
 Kovnica: Siscia, officina II
 Nominal: Centenionalis
 Težina: 2.85g
 Avers: pearl-diademed, draped and cuirassed bust of the Emperor right, DN CONSTANTIVS PF AVG

Revers: FEL TEMP REPARTIO,
 BSIS (thunderbolt) in exergue, a
 helmeted soldier spearing a fallen
 horseman (wearing cap) left
 Literatura: RIC VIII 352
 Fotografija: http://www.yorkcoins.com/r862_-_constantius_ii.htm

Kataloški broj: 3004.
 Vladar: Konstancije II (324-361.)
 Kovnica: Siscia (355-361.)
 Nominal: Ae, centenionalis
 Težina: 2,76 g
 Avers: DN CONSTANTIVS PF
 AVG, Poprsje imperatora u oklopu,
 ogrnuto paludamentumom, na glavi

dijadema. Okrenut na desno.
 Revers: FEL TEMP REPARATIO.
 Imperator okrenut na levo, kopljem
 ubija palog konjanika.
 Literatura: RIC VIII 377 (372).
 Vasić 1991: 61.
 Fotografija: Vasić 1991: 61.

Kataloški broj: 3005.
 Vladar: Konstancije II (324-361.)
 Kovnica: Treveri, officina II (340)
 Nominal: Folis
 Težina: 1.64g
 Avers: laureate, draped and cuirassed
 bust right, CONSTANTINVS PF
 AVG
 Revers: GLORIA EXERCITVS,
 two soldiers standing wither side of

a standard with an M on it, TRPu in
 exergue
 Literatura: RIC VIII 102
 Fotografija: [http://www.yorkcoins.com/r6062_-_%C2%A0%C2%A0constantius_ii_\(a_d_337-361\)_bronze_folles,_1_64g_,_treveri.htm](http://www.yorkcoins.com/r6062_-_%C2%A0%C2%A0constantius_ii_(a_d_337-361)_bronze_folles,_1_64g_,_treveri.htm)

Kataloški broj: 3006.
 Vladar: Konstancije II (324-361.)
 Kovnica: Siscia (350.)
 Nominal: Centenionalis
 Težina: 4.61g
 Avers: pearl-diademed, draped and cuirassed bust right, between A and star, D N CONSTANTIVS P F AVG
 Revers: CONCORDIA MILITVM,
 emperor in military attire standing
 half left, holding a labarum (standard

with Chi-Rho on pennant) in each
 hand, star above, A to left, •ESIS*
 in ex.
 Literatura: RIC VIII 289
 Fotografija: [http://www.yorkcoins.com/r1371_-_constantius_ii_\(a_d_337-361\)_ae_cetenionalis,_4_61g_,_siscia_mint_\(sisak,_croatia\),_a_d_350,_struck_under_vetranio.htm](http://www.yorkcoins.com/r1371_-_constantius_ii_(a_d_337-361)_ae_cetenionalis,_4_61g_,_siscia_mint_(sisak,_croatia),_a_d_350,_struck_under_vetranio.htm)

Kataloški broj: 3007.
 Vladar: Konstancije II (324-361.)
 Kovnica: Siscia (350.)
 Nominal: Ae, maiorina.
 Težina: 5,57 g.
 Avers: DN CONSTANTIVS PF
 AVG, Poprsje imperatora u oklopu,
 ogrnuto paludamentumom, okrenuto
 na desno. Na glavi dijadema.

Revers: CONCORDIA MILITVM,
 Imperator pod vojnom opremom
 stoji okrenut na levo. Drži dva la-
 baruma. Iznad glave je zvezda.
 Literatura: RIC VIII 369 (289).
 Vasić 1991: 60.
 Fotografija: Vasić 1991: 60.

Kataloški broj: 3008.
 Vladar: Konstancije II (324-361)
 Kovnica: Treveri (348-350)
 Nominal: Ae, Maiorina
 Težina: 5,04 g
 Avers: DN CONSTANTIVS PF AVG. Poprsje u u oklopu, ogrnuto paludamentumom, na desno. NA glavi je dijadema.
 Revers: FEL TEMP REPARATIO.

Imperator okrenut na levo, na pramecu broda, drži u desnoj ruci feniksa na kugli. U levoj ruci drži labarum. Viktorija je na krmi i uporavlja brodom.
 Literatura: RIC VIII 153 (214).
 Vasić 1991: 60. Jovanović, 2006: 329.
 Fotografija: Vasić 1991: 60.

Kataloški broj: 3009.
 Vladar: Konstancije II (324-361)
 Kovnica: Constantinopolis (330)
 Nominal: zlato, medaljon od 30 solidida.
 Težina:
 Avers: FL IVL CONSTANTIVS NOB CAES. Konstantius II pd punom vojnom opremom, na glavi lovorođ venac. U desnoj ruci nosi kopljem u levoj nosi štit. Na štitu reljefna predstava imperatora na konju u galopu. Pred imperatorom je

Viktorija, a iza njega vojnik. Pod njihovim nogama leže brojni pobedeni neprijatelji.
 Revers: GAVDIVM ROMANORVM. Božija ruka kruniše Konstantina I koji stoji između Konstantina II i Konstansa. Viktorija kruniše Konstantina II. Virtus polaže venac na glavu mладог Konstansa.
 Literatura: Borić-Brešković, Vojvoda, 2013: 230; RIC VII 54.
 Fotografija: Borić-Brešković, Vojvoda, 2013: 230.

Kataloški broj: 3010.
 Vladar: Konstancije II (324-361)
 Kovnica: Siscija
 Nominal: miliarense
 Težina:
 Avers: CONSTANTINVS MAX AVG. Poprsje imperatora u oklopu sa dijademom na glavi. Okrenuto na desno.

Revers: CONSTANTINVS CAESAR. Četiri insignije pobodene u zemlju.
 Literatura: Jovanović, 2006: 323.
 Fotografija: Jovanović, 2006: 323.

Kataloški broj: 3011.
Vladar: Konstancije II (324-361)
Kovnica: Thessalonica
Nominal: solid
Težina:
Avers: FL IVL CONSTANTIVS
NOB C. Imperator u oklopu sa
dijademom na glavi. Desna ruka po-
dignuta. u levoj drži glob sa malom
Viktorijom koja gaovenčava.

Revers: PRINCIPI IVVENTVTIS.
Imperator između dve insignije.
Jednu drži desnom rukom, a druga
je pobodena u zemlju iza njega.
Desnom rukom drži skiptar.
Literatura: Jovanović, 2006: 325.
Fotografija: Jovanović, 2006: 325.

Kataloški broj: 3012.
Vladar: Konstancije II (324-361)
Kovnica: Sirmium
Nominal:
Težina:
Avers: FL IVL CONSTANTIVS
PERP AVG. Imperator u oklopu sa
šlemom na glavi. En face. Desnom
rukom drži kopljje prebačeno preko
ramena. U levoj ruci štit.

Revers: GLORIA REI PVBLICAE.
Roma i Konstantinopolis drže
između sebe štit na kome je ispisano
VOT XXX MVLT XXXX. Konstan-
tinopolis stoji na pramcu broda.
Literatura: Jovanović, 2006: 332.
Fotografija: Jovanović, 2006: 332.

Kataloški broj: 3013.
Vladar: Konstancije II (324-361)
Kovnica:
Nominal:
Težina:
Avers: DN CONSTANTIVS PF
AVG. Poprsje imperatora u ok-
lopu ogrnuto paludamentumom, sa
dijademom na glavi. Okrenuto na
desno.

Revers: FEL TEMP REPARATIO.
Imperator u skoku kao pešak pro-
bada palog konjanika
Literatura: Jovanović, 2006: 339.
Fotografija: Jovanović, 2006: 339.

Kataloški broj: 3014.
 Vladar: Konstancije II (324-361)
 Kovnica: Thessalonica (324)
 Nominal: Solid
 Težina:
 Avers: FL IVL CONSTANTIVS
 NOB C. Poprsje imperatora u oklopu sa lоворовим венцем на глави, окренут на десно.
 Revers: PRINCIPI IVVENTVTIS.

Princeps стоји између две insignije.
 Literatura: RIC VII 133
 Fotografija: <http://www.dirtyoldcoins.com/roman/id/Coins-of-Roman-Emperor-Constantius-II.htm>

Kataloški broj: 3015
 Vladar: Konstancije II (324-361)
 Kovnica: Thessalonica (348-351)
 Nominal:
 Težina:
 Avers: DN CONSTANTIVS PF
 AVG. Poprsje imperatora u oklopu, огњено палудаментумом, са дијадемом на глави, окренут на десно.
 Revers: FEL TEMP REPARATIO.

Imperator стоји на прамцу брода којим кормилија Викторија. У десној рuci глаb са фениксом, а у левој labarum.
 Literatura: RIC VIII 107
 Fotografija: <http://www.dirtyoldcoins.com/roman/id/Coins-of-Roman-Emperor-Constantius-II.htm>

Kataloški broj: 3016.
 Vladar: Konstancije II, као цезар (317-337)
 Kovnica: Arelate, officina IIII, (325-326.)
 Nominal: Folis
 Težina: 3.15g
 Avers: FL IVL CONSTANTINVS
 IVN NOB C. Poprsje императора са ловоровим венцем на глави у оклопу. Окренuto на лево.

Revers: PROVIDENTIAE CAESS,
 Капија са две куле и зvezdom на средини. у егзарху QAvRL.
 Literatura: RIC 290
 Fotografija: [http://www.yorkcoins.com/r984_-_constantius_ii,_as_caesar_\(a_d_317-337\),_bronze_folles,_3_15g_,_arelate_mint_\(arles,_france\),_fourth_officina,_a_d_325-326.htm](http://www.yorkcoins.com/r984_-_constantius_ii,_as_caesar_(a_d_317-337),_bronze_folles,_3_15g_,_arelate_mint_(arles,_france),_fourth_officina,_a_d_325-326.htm)

Kataloški broj: 3017.
 Vladar: Constantius II, као цезар (A.D. 317-337).
 Kovnica: Arelate (Arles, France), officina IIII (328).
 Nominal: Follis
 Težina: 3.15g.
 Avers: FL IVL CONSTANTINVS
 IVN NOB C. poprsje императора у оклопу, огњено палудаментумом, са дијадемом на глави.

Revers: PROVIDENTIAE CAESS,
 'Капија града са две куле, у егзарху QCONST, S F
 Literatura: RIC VII 320
 Fotografija: [http://www.yorkcoins.com/r991_-_constantius_ii,_as_caesar_\(a_d_317-337\),_bronze_folles,_3_15g_,_arelate_mint_\(arles,_france\),_fourth_officina,_a_d_328.htm](http://www.yorkcoins.com/r991_-_constantius_ii,_as_caesar_(a_d_317-337),_bronze_folles,_3_15g_,_arelate_mint_(arles,_france),_fourth_officina,_a_d_328.htm)

Kataloški broj: 3018.
 Vladar: Konstancije II, као цезар (324-337)
 Kovnica: Siscia, officina IIII (326-327)
 Nominal: nummus
 Težina: 3.32 g
 Avers: FL IVL CONSTANTIVS
 NOB C, laureate, draped, and cuirassed bust left

Revers: PROVIDENTIAE CAESS,
 campgate of nine brick layers with two turrets and no doors; star above;
 •ΔΣΙΣ•
 Literatura: RIC VII 203
 Fotografija: <http://tetrarchy.com/coppermine/displayimage.php?album=22&pos=32>

Kataloški broj: 3019.
Vladar: Konstancije II (324-361)
Kovnica: Siscia
Nominal:
Težina:
Avers: Poprsje imperatora u oklopu sa paludamentumom i dijademom na glavi. Okrenuto na desno.

Revers: CONCORDIA MILITVM.
Imperator stoji između dva labaruma.
Literatura: Jovanović, 2006: 329.
Fotografija: Jovanović, 2006: 329.

Kataloški broj: 3020.
Vladar: Konstancije II (324-361)
Kovnica:
Nominal: zlatni mJavlja se uz legendu debellator hhostiummedaljon
Težina:
Avers:
Revers: DEBELLATOR HOSTIVM.
Imperator na konju sa visoko podig-

nutom desnom rukom gazi zmiju / zmaja omotanu oko kopljja. U egzerhu SMTED.
Literatura: Weitzmann, 1979: 63.
Fotografija: Weitzmann, 1979: 63.
Paris Biblioteque Nationale, Cabinet des Medailles, inv. no. 462.

Kataloški broj 3021.
Vladar: Konstancije II (324-361)
Kovnica: Antiochia
Nominal: Folis
Težina: 2.03g
Avers: FL IVL CONSTANTIVS
NOB C, Poprsje imperatora u oklopu sa lovovim vencem okrenuta na desno.

Revers: GLORIA EXERCITVS,
SMAN H u egzerhu. Dva vexiluma između dva vojnika. Vojnicu rukama drže kopljja a oslanjaju se na štitove.
Literatura: RIC VII 88
Fotografija:

Kataloški broj 3022.
 Vladar: Konstancije II (324-361)
 Kovnica: Thesalonika (337-340)
 Nominal: solid
 Težina: 4.61g, 21mm
 Avers: FL IVL CONSTANTIVS PF AVG. Poprsje imperatora u oklopu ogrnuto paludamentumom sa dijadom na glavi. Okrenuto na desno.
 Revers: VIRTVS EXERCITVM, Imperator stoji između dva zaro-

bljenika. Desnom rkom drži trofej, levom se oslanja na štit. u egzerhu TES u egzerhu.

Literatura: RIC VII? 34; Depeyrot 4/6.

Fotografija: <http://www.sixbid.com/browse.html?auction=254&category=3294&lot=171236>

Kataloški broj 3023.
 Vladar: Konstancije II (324-361)
 Kovnica: Thesalonika (324)
 Nominal: solid
 Težina: 4.43g, 20mm
 Avers: FL IVL CONSTANTIVS NOB C, Poprsje imperatora sa lovorovim vencem okrenuto na desno.
 Revers: PRINCIPI IVVENTVTIS, Princeps stoji između dve insignije, jednu drži desnom rukom, drugu je

pobodena iza njega. U levoj ruci drži skiptar; u egzerhu SMTG.

Literatura: RIC 133; Depeyrot 10/3.

Fotografija: <http://www.sixbid.com/browse.html?auction=254&category=3294&lot=171234>

Kataloški broj 3023.
 Vladar: Konstancije II (324-361)
 Kovnica: Thesalonika (350-355)
 Nominal: miliarense
 Težina: 4.37g, 21,5 mm
 Avers: FL IVL CONSTAN-TIVS P F AVG. Poprsje imperatora u oklopu ogrnuto paludamentumom sa dijadom na glavi. Okrenuto na desno.
 Revers: VIRTVS - EXERCITVS. Vojnik / božanstvo stoji pd punom

ratnom opremom. Desnom rukom pridržava koplje pobodeno u zemlju. Levom se oslanja na štit. U egzerhu TES.

Literatura: RIC160 (R3).

Fotografija: http://www.cgb.fr/constance-ii-miliarense-leger,brm_290157,a.html

Kataloški broj 3024.

Vladar: Konstancije II (324-361)

Kovnica: Nicomedia (327)

Nominal: solid

Težina:

Avers: FL IVL CONSTANTIVS

NOBC - Poprsje imperatora u oklopu ogrnuto paludamentumom sa dijademom na glavi. Okrenuto na desno.

Revers: VIRTVS CONSTANTI

CAES U egzerhu SMN. Imperator u pokretu na desno između dva zarobljenika. U desnoj ruci drži koplje ili plumbatu, u levoj preko ramena prebalen trofej.

Literatura: RIC VII 35; Gnečchi 49.

Fotografija: <http://www.dirtyoldcoins.com/roman/id/constan2/cs2127.jpg>

VETRANIO

Kataloški broj 3100.

Vladar: Vetrion (350)

Kovnica: Siscia (350)

Nominal: Maiorina

Težina: 5,00g

Avers: D N VETRANIO P F AVG,
Imperator u oklopu sa dijademom na
glavi okrenut na desno.

Revers: HOC SIG-NO VICTOR
ERIS, G SIS * u egzerhu. Imperator
stoji okrenut na levo. U rukama drži
labarum i koplje. Iza njega стоји Viktorija i ovenčava ga lovorođim ven-

cem dok u drugoj ruci drži palminu
granu. A u levom polju.

Literatura: RIC VIII 279

Fotografija:

Kataloški broj 3101.

Vladar: Vetrion (350.)

Kovnica: Siscia (350.)

Nominal: Ae, maiorina.

Težina: 5,06 g

Avers: DN VETRANIO PF AVG.
Poprsje imperatora u oklopu, ogrnuto
paludamentumom. Na glavi dijadema.
Okrenut na desno.

Revers: HOC SIGNO VICTOR

ERIS. Imperator stoji na levo u vojnoj opremi. Desnom rukom drži labarum a levom koplje. Iza njega Viktorija ga ovenčava. u levoj ruci drži palminu granu.

Literatura: RIC VIII 369 (292). Vasić
1991: 61.

Fotografija: Vasić 1991: 61.

Kataloški broj: 3102.

Vladar: Vetrion (350.)

Kovnica: Siscia (350.)

Nominal: solid

Težina: 4,53 g

Avers: D N VETRANIO P F AVG.
Poprske imperatora u oklopu,
ogrnuto paludamentumom. Na glavi
dijadema. Okrenut na desno.

Revers: SALVATOR REI PVLICAE.
Imperator stoji na levo. U desnoj

ruci drži labarum. U levoj ruci
drži skiptar. Iza njega Viktorija
u prirodnoj veličini ovenčava ga
lovorođim vencem. U isečku SIS.

Literatura: RIC VIII 260, pp 386.;
Popović, 2013: 322. Jovanović,
2006:351.

Fotografija: Popović, 2013: 322.

Lokacija: Narodni muzej u Beogradu

Kataloški broj: 3103.
Vladar: Vetranius (350.)
Kovnica: Siscia
Nominal:
Težina:
Avers: DN VETRANIO PF AVF.
Poprsje imperatora u oklopnu ogrnutu paludamentumom i sa dijademom na glavi. Okrenut na desno.
Revers: GLORIA ROMANORVM.

Imperator u oklopnu stoji anfas. U desnoj ruci drži labarum. U levoj ruci drži skiptar.
Literatura: Jovanović, 2006: 353
Fotografija: Jovanović, 2006: 353

Kataloški broj: 3104.
Vladar: Vetranius (350.)
Kovnica:
Nominal:
Težina:
Avers: Poprsje imperatora u oklopnu ogrnutu paludamentumom i sa dijademom na glavi. Okrenut na desno.
Revers: VICTORIA AVG ROMAN-

OR. Imperator i Viktorija stoe jedno naspram drugog. Između njih trofej. U egzerhu X S.
Literatura: Jovanović, 2006: 353
Fotografija: Jovanović, 2006: 353

Kataloški broj: 3105.
Vladar: Vetranius (350.)
Kovnica: Siscia
Nominal:
Težina:
Avers: DN VETRANIO PF AVF.
Poprsje imperatora u oklopnu ogrnutu paludamentumom i sa dijademom na glavi. Okrenut na desno.
Revers: Imperator u oklopnu, ogrnut

paludamentumom stoji između dve insignije koje drži u rukama. U egzerhu SIS.
Literatura: Jovanović, 2006: 354
Fotografija: Jovanović, 2006: 354

Kataloški broj: 3106.
 Vladar: Vetranius (350.)
 Kovnica: Siscia
 Nominal:
 Težina:
 Avers: DN VETRANIO PF AVG.
 Poprsje imperatora u oklopu ognuto paludamentumom i sa dijademom na glavi. Okrenut na desno.
 Revers: HOC SIGNO VICTOR

ERIS. Imperator pod punom ratnom opremom okrenut na levo. Desnom rukom drži bararum a u levoj drži skiptar. Iza njega Vikotrija u prirodnoj veličini ga ovenčava.

Literatura: Jovanović, 2006: 355.

Fotografija: Jovanović, 2006: 355.

Kataloški broj: 3107.
 Vladar: Vetranius (350.)
 Kovnica: Thessalonica
 Nominal: solid
 Težina: 4,30 g
 Avers: DN VETRANIO PF AVG.
 Poprsje imperatora, u oklopu i ognut paludamentumom. Na glavi venac, okrenut na desno.
 Revers: VIRTUS EXERCITVM.
 Imperator u vojnoj opremi stoji anfas. Glava okrenuta na levo.

U desnoj ruci drži trofej, u levoj kopljem okrenuto vrhom ka zemlji. Sa desne strane na zemlji sedi ožalošćeni zarobljenik sa rukama na glavi. U egzerhu TES.
 Literatura: Jovanović, 2006: 358; Srejović, 1993: 374.
 Fotografija: Jovanović, 2006: 358.

Kataloški broj: 3108.
 Vladar: Vetranius (350.)
 Kovnica:
 Nominal:
 Težina:
 Avers: DN VETRANIO PF AVG.
 Poprsje imperatora u oklopu sa dijademom na glavi. U desnoj ruci drži kopljem ili plumbatu. U levoj ruci drži štit.

Revers:
 Literatura:
 Fotografija: <http://www.forumancientcoins.com/numiswiki/view.asp?key=ERIC%20-%20VETRANIO>

MAGNENTIVS

Kataloški broj 5000.

Vladar: Magnencije (351)

Kovnica: Siscia (351)

Nominal: Maiorina

Težina: 4,21g

Avers: D N MAGNENTIVS P F AVG, Poprsje gologlavog imperatora u draperiji. A u levom polju.

Revers: VICTORIA AVG ET CAES, B SIS u egzerhu. Imperator stoji okrenut na desno sa levom nogom podignutom na sedećeg zarobljenika. U

desnoj ruci drži veksilum III u levom polju. VAL u desnom polju.

Literatura: RIC VIII 318

Fotografija:

Kataloški broj: 5001.

Vladar: Magnencije (351)

Kovnica: Aquileia (350.)

Nominal: solid

Težina: 4,46 g

Avers: IMP CAES MAGNETIVS AVG. Poprsje imperatora u oklop, ogrnutog paludamentumom. Okrenut na desno. Gologlav.

Revers: VICTORIA AVG LIB ROMANOR. Viktorija i Libertas stoje jedno naspram drugog. Između njih je trofej koji onoje pridržavaju sa po jednom rukom. Libertas u levoj ruci drži skiptar. U isečku S M A Q.

Literatura: Antički portret kat. br. 249, RIC VIII 126, pp 326.

Fotografija: Antički portret kat. br. 249

Lokacija: Narodni muzej u Beogradu

IVLIANUS

FLAVIUS CLAUDIUS JULIANUS AUGUSTUS

Kataloški broj 3200.

Vladar: Julijan (361-363)

Kovnica: Sirmium (361-363)

Nominal: Solidus

Težina: 4.32 g

Avers: FL CL IVLIANVS P P AVG,

Bista imperatora sa bisernom dijadom, u oklopu ogrnuta paludamentumom. Okrenuta na desno.

Revers: VIRTVS EXERCITVS ROMANORVM, Vojnik stoji anfas, glava okrenuta na levo, pod punom

vojnom opremom. U levoj ruci nosi trofej oslonjen na rame. Desnom rukom vuče za kosu klečećeg zarobljenika. U egzerhu SIRM

Literatura: RIC VIII 95; Depyrot 211; DO 166-7 var.

Fotografija: http://www.ancient-coins.ca/RIC/RIC8/RIC8_Sirmium.htm

Kataloški broj 3201.

Vladar: Julijan (361-363)

Kovnica: Constantinopolis (361-363)

Nominal: Solidus

Težina: 4.41 g.

Avers: AV FL CL IVLIANVS P P

AVG Bista imperatora sa bisernom dijadom, u oklopu ogrnuta paludamentumom. Okrenuta na desno.

Revers: Rev. VIRTVS EXERCITVS ROMANORVM Vojnik stoji anfas, glava okrenuta na levo, pod punom

vojnom opremom. Plašt se vijoriiza figure. U levoj ruci nosi trofej oslonjen na rame. Desnom rukom vuče za kosu klečećeg zarobljenika. U egzerhu CONSP.

Literatura: RIC VIII 157. Depyrot 8/1.

Fotografija: <http://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=404535&AucID=725&Lot=1178&Val=40398011c318ab4a9625fd308fdad8aa>

Kataloški broj 3202.

Vladar: Julijan (361-363)

Kovnica: Constantinople.

Nominal: Solidus

Težina: 4.52g.

Avers: FL CL IVLIANVS PF AVG

Bista imperatora sa bisernom dijadom, u oklopu ogrnuta paludamentumom. Okrenuta na desno.

Revers: Rx: VIRTVS EXERCITVS ROMANORVM Vojnik stoji anfas, glava okrenuta na levo, pod punom vojnom opremom. Plašt se vijoriiza figure. U levoj ruci nosi trofej oslon-

jen na rame. Desnom rukom vuče za kosu klečećeg zarobljenika. U egzerhu CONSP.

Literatura: RIC VIII 158 (R4). Depyrot 7/1, p. 232 (16 specimens). Cohen 79 (50 Fr.).

Fotografija: <http://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=414737&AucID=744&Lot=452&Val=ad1168165ae4f79839beb53ec448da24>

Kataloški broj 3203.
 Vladar: Julijan II (360-363)
 Kovnica: Antiochia (361-363)
 Nominal: Solidus
 Težina: 4,50 g
 Avers: FL CL IVLIANVS PP AVG
 Bista imperatora sa bisernom dijadom, u oklopu ogrnuta paludamentumom. Okrenuta na desno.
 Revers: VIRTVS EXERCITVS ROMANORVM Vojnik stoji anfas, glava okrenuta na levo, pod punom vojnom opremom. U levoj ruci nosi

trofej oslonjen na rame. Desnom руком vuče za kosu klečećeg zarobljenika. U egzerhu ANTB.
 Literatura: RIC VIII 195. Depeyrot 15/1.
 Fotografija: <http://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=404536&AucID=725&Lot=1179&Val=a805681ff1759df4bbbebfdaa57f8ca9>

Kataloški broj 3204.
 Vladar: Julijan (361-363)
 Kovnica: Sirmium (361-363)
 Nominal: Solidus
 Težina: 4,31 g
 Avers: FL CL IVLIANVS PP AVG.
 Poprsje imperatora sa bisernom dijadom, ogrnuto paludamentumom.
 Revers: VIRTVS EXERCITVS ROMANORVM. Vojnik koji nosi trofej

u levoj ruci dok desnom vuče zaro-bljenika. Kreće se na levo.
 Literatura: RIC VIII 96. Popović, 2013: 322-323. Srejović, 1993: 376.
 Fotografija: <http://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=417866&AucID=753&Lot=5049&Val=f6f2f66353aab8eb41caf70d2fe32f80; Popović, 2013: 322-323.>

Kataloški broj 3205.
 Vladar: Julijan (361-363)
 Kovnica: Constantinopolis (361-363)
 Nominal: Solidus
 Težina: 4,44 g
 Avers: FL CL IVLIA NVS PP AVG,
 Bista imperatora sa bisernom dijadom, u oklopu ogrnuta paludamentumom. Okrenuta na desno.
 Revers: VIRTVS EXERCITVS ROMANORVM, Vojnik stoji anfas, glava okrenuta na levo, pod punom

vojnom opremom. U levoj ruci nosi trofej oslonjen na rame. Desnom руком vuče za kosu klečećeg zarobljenika. U egzerhu CONSP.
 Literatura: RIC VIII 157; Depeyrot 8/1.
 Fotografija: <http://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=428788&AucID=775&Lot=1435&Val=c0147a537a4ed2a0f3c16012fd421a25>

Kataloški broj 3206.
 Vladar: Julijan (361-363)
 Kovnica: RQ (cca 361-363)
 Nominal: Solidus
 Težina: 4.54 g
 Avers: FL CL IVLIA – NVS P P AVG. Poprsje imperatora u oklopu sa dijademom, u oklopu, ogrnuto paludamentumom. Okrenuto na desno.
 Revers: VIRTVS EXERCITVS ROMANORVM. Vojnik u punoj opremi, u oklopu, sa šlemom, u pokretu na desno. Preko levog ramena nosi trofej. Desnom rukom vuče klečećeg zarobljenika za kosu. U isečku RQ.

Literatura: C 78. RIC VIII 323. Depeyrot 17/1.

Fotografija: <http://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=404534&AucID=725&Lot=1177&Val=d8f905389035e2e0a665af31bd f2d5f8>

Kataloški broj 3207.
 Vladar: Julijan (361-363)
 Kovnica: Sirmium (363-364)
 Nominal: Solidus
 Težina: 4.40 g
 Avers: DN IOVIANVS PF AVG, Poprsje imperatora u oklopu, ogrnuto paludamentumom, sa dijademona na glavi. Okrenuto na desno.
 Revers: SECVRITAS REIPUBLICAE, Imperator stoji iznad zarobljenika.. U desnoj ruci drži labarum. U levoj drži globus. U egzerhu SIRM.

Literatura: RIC VIII 110, Depeyrot 23/1

Fotografija: http://www.coinproject.com/coin_detail.php?coin=287097

Kataloški broj 3208.
 Vladar: Julijan (361-363)
 Kovnica: Konstantinopolis 361-363.
 Nominal: Maiorina
 Težina: 3.50 g.
 Avers: DN FL CL IVLIANVS PF AVG, Poprsje imperatora u oklopu, sa šlemom preko kojeg je dijadema. U desnoj ruci drži kopljje, u levoj štit.
 Revers: U vencu VOT / X / MVLT /

XX, U egzerhu CONSA.

Literatura: RIC VIII 165.

Fotografija: <http://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=403547&AucID=727&Lot=3025&Val=2d422645a59e4aed7a02e881798 11a2d>

Kataloški broj 3209.
 Vladar: Julijan (361-363)
 Kovnica: Sirmium
 Nominal: AE3
 Težina: 3.14g
 Avers: DN FL CL JULIANVS PF AVG. Poprsje imperatora u oklopu sa šlemom na glavi. Na šlemu dijadema. U desnoj ruci koplje, u levoj štit.

Revers: U vencu VOT X MVLT X X.
 U egzerhu ASIRM.
 Literatura: RIC VIII 108
 Fotografija: [http://www.yorkcoins.com/gf122_julian_ii_\(a_d_360-363\)_ae3,_3_14g_,_sirmium_mint.htm](http://www.yorkcoins.com/gf122_julian_ii_(a_d_360-363)_ae3,_3_14g_,_sirmium_mint.htm)

Kataloški broj 3210.
 Vladar: Julijan (361-363)
 Kovnica: Sirmium, officina I (361-363)
 Nominal:
 Težina: 3.42 g,
 Avers: DN FL CL JULIANVS PF AVG. Poprsje imperatora u oklopu sa šlemom na glavi. Na šlemu dijadema. U desnoj ruci koplje, u levoj štit.

dijadema. U desnoj ruci koplje, u levoj štit.
 Revers: u vencu / VOT/X/MVLT/ XX; u egzerhu ASIRM.
 Literatura: RIC VIII 108; LRBC 1619.
 Fotografija: http://www.ancient-coins.ca/RIC/RIC8/RIC8_Sirmium.htm

Kataloški broj 3211.
 Vladar: Julijan (361-363)
 Kovnica: Sirmium
 Nominal: AE3
 Težina: 2.30g.,
 Avers: DN FL CL JULIANVS PF AVG. Poprsje imperatora u oklopu sa šlemom na glavi. Na šlemu dijadema. U desnoj ruci koplje, u levoj štit.

Revers: U vencu VOT X MVLT X X u egzerhu •ASIRM in exergue
 Literatura: RIC VIII 108
 Fotografija: [http://www.yorkcoins.com/dd33_julian_ii_\(a_d_360-363\)_ae3,_2_30g_,_sirmium_mint.htm](http://www.yorkcoins.com/dd33_julian_ii_(a_d_360-363)_ae3,_2_30g_,_sirmium_mint.htm)

Kataloški broj 3212.
 Vladar: Julijan (361-363)
 Kovnica: Heraclea, officina I
 Nominal: Folis
 Težina: 3.49 g
 Avers: DN IVLIANVS PF AVG. Poprsje imperatora u oklopu sa šlemom ovenčanim dijademom, okrenut na levo. U desnoj ruci koplje, u levoj štit.

Revers: U vencu VOT/ X/ MVLT/ XX; U egzerhu HERACL•A.
 Literatura: RIC VIII 106; LRBC 1909. EF,
 Fotografija: <http://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=422832&AucID=765&Lot=335&Val=1ea002211687862da54237bfc b12efe1>

Kataloški broj 3213.
 Vladar: Julijan (361-363)
 Kovnica: Arelate, officina II
 Nominal: Miliarius
 Težina: 4.54 g
 Avers: IMP IVLIANVS PF AVG Poprsje imperatora u oklopu, ogrnutu paludamentumom, sa dijademona na glavi. Okrenuto na desno.
 Revers: VIRTVS EXERCITVS. Vojsnik stoji enface u desnoj ruci drži

koplje. Levom se oslanja na štit. Pored njega orao sa lovovim vencem. U egzerhu SCONST.
 Literatura: RIC VIII 307; RSC 72†a.
 Fotografija: <http://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=410880&AucID=734&Lot=1167&Val=22de9e71d62cf583a8f013a5a10dd07a>

IOVIANVS

FLAVIUS JOVIANUS AUGUSTUS

Kataloški broj 3300.

Vladar: Jovijan (363-364)

Kovnica: Constantinopolis (363-364)

Nominal: Folis AE1

Težina: 8.431 g

Avers: DN IOVIANVS PF AVG, Poprsje imperatora u oklopu, ogrnuto paludamentumom, sa dijademona na glavi. Okrenuto na desno.

Revers: VICTORIA ROMANORVM, Imperator u oklopu stoji anfas, U desnoj ruci drža labarum, u levoj globus sa Viktorijom koja ga ovenčava. u egzerhu CONSPΓ

Literatura: RIC VIII 176, SRCV 4085, VM 010, LRBC II, 2062

Fotografija:

Kataloški broj 3301.

Vladar: Jovijan (363-364)

Kovnica: Antiochia, officina III

Nominal:

Težina: 7.86g

Avers: D N IOVIANVS P F AVG, Poprsje imperatora u oklopu, ogrnuto paludamentumom, sa dijademona na glavi. Okrenuto na desno.

Revers: VICTORIA ROMANOR-

VM, Imperator u oklopu stoji anfas, U desnoj ruci drža labarum, u levoj globus sa Viktorijom koja ga ovenčava. u egzerhu ANTP.

Literatura: RIC VIII 228

Fotografija: [http://www.yorkcoins.com/r1271_-_jovian_\(a_d_363-364\),_%C3%A6_26mm_7_86g_-_antioch_mint.htm](http://www.yorkcoins.com/r1271_-_jovian_(a_d_363-364),_%C3%A6_26mm_7_86g_-_antioch_mint.htm)

Kataloški broj: 3302.

Vladar: Jovijan (363-364)

Kovnica: Sirmium (363-364)

Nominal: solid

Težina: 4,45 g

Avers: DN IOVIANVS PF AVG, Poprsje imperatora u oklopu, ogrnuto paludamentumom, okrenuto na desno. Na glavi biserna dijadema.

Revers: SECVRITAS REI PVBLICA. Jovijan stoji okrenut na levo, pod punom vojnom opremom. U levoj ruci drži glob, u desnoj drži

labarum. Ispred imperatora na zemlji sedi zarobljenik ruku vezanih na leđima. Na glavi zarobljenika frigijska kapa. U egzerhu SIRM.

Literatura: Popović, 2013: 323. RIC VIII 110, pp. 393. Jovanović, 2006:365.

Fotografija: Popović, 2013: 323.

VALENTINIANUS FLAVIUS VALENTINIANUS AUGUSTUS

Kataloški broj: 3400.

Vladar: Valentinian I (364-375)

Kovnica: Sirmium (juli-avgust 364).

Nominal: Solid

Težina: 4,52 g

Avers: DN VALENTINIANVS PF

AVG, Poprsje imperatora sa dijademom od bisera na glavi, u oklopu, ogrnut plastirom okrenut na desno.

Revers: RESTITVTOR REI PVBLICAЕ, Valentinian, u punom oklopu,

sa plaštom, stoji anfas, glava okre-

nuta na desno,

u desnoj ruci drži labarum a u levoj

Viktoriju. u egzerhu *SIRM.

Literatura: RIC IX 1; Depyrot 27/1, fotografija

Fotografija: http://www.ancient-coins.ca/RIC/RIC9/RIC9_Sirmium.htm

Kataloški broj: 3401.

Vladar: Valentinian I (364-375)

Kovnica: Constantinopolis (366-369)

Nominal: zlatni medaljon

Težina: 80,45 g, R-53 mm

Avers: DN VALENTINIANVS PF AVG. Poprsje imperatora u oklopu, ogrnuto paludamentumom, na ramenu izrazito dekorativna fibula. Na glavi dijameda. Okrenut na desno.

Revers: VIRTVS DD NN AVGVSTORVM. Imperator pod punom ratnom opremom u pokretu /raskorak levom nogom / na desno. Paludamentum je prebalen preko leve ruke i vijori se iza njega. Desnom rukom

vuče malog zarobljenika kojem su ruke vezane na ledima. Ovaj zarobljenik je obučen u luksuznu odoru. U levoj ruci prebačeno preko levog ramena nosi labarum. Ispred imperatora sa desne strane kleći žena / zarobljenik sa frigijskom kapom koji nema vezane ruke. Iznad levog ramena leti Viktorija koja ovenčava cara lovovim vencem. U egzerhu leži razbacana veća količina oružja.

Literatura: Kondić, 1966: 45-52; Popović, 2013: 323.

Fotografija: Popović, 2013: 323.

Lokacija: Narodni muzej u Beogradu, Inventarski broj II/1135.

Kataloški broj: 3402.
 Vladar: Valentinian I (364-375)
 Kovnica: Sirmium (364)
 Nominal: solid
 Težina: 4,50 g
 Avers: DN VALENTINIANVS PF
 AVG. Poprsje imperatora u oklopu,
 ogrnuto paludamentumom, okrenut
 na desno. Na glavi biserna dijadema.
 Revers: RESTITVTOR REI PVBLI-

CAE. Imperator stoji en face pod
 punom vojnom opremom. Glava je
 okrenuta na desno. U desnoj ruci
 drži labarum. U levoj ruci drži globus
 sa Viktorijom koja ga ovenčava.

Literatura: Popović, 2013: 324.

Fotografija: Popović, 2013: 324.

Kataloški broj: 3403.
 Vladar: Valentinian I (364-375)
 Kovnica:
 Nominal:
 Težina:
 Avers: DN VALENTINIANVS PF
 AVG. Poprsje imperatora u oklopu,
 ogrnuto paludamentumom, sa di-
 jademom na glavi, okrenuto na levo.
 Revers: VICTORIA DN AVGVSTI.

Imperator stoji uspravno pod punom
 vojnom opremom. U desnoj ruci
 drži labarum. Iza njega stoji Viktorija
 i ovenčava ga lovovim vencem.
 Sa desne strane imperatora na zemlji
 kleći zarobljenik vezanih ruku.

Literatura: Weitzmann, 1979: 44.

Fotografija: Weitzmann, 1979: 44.

Kataloški broj: 3404.
 Vladar: Valentinian I (364-375)
 Kovnica: Konstantinopolis (367-
 375)
 Nominal: solid
 Težina: 4.43g, 22mm,
 Avers: DN VALENTINIANVS PF
 AVG. Poprsje imperatora u ok-
 lopu, ogrnuto paludamentumom, sa
 dijademonom na glavi. Okrenuto na
 desno.

Revers: RESTITVTOR REIPV-
 BLICAE, Imperator u oklopu stoji
 anfas, U desnoj ruci drža labarum,
 u levoj globus sa Viktorijom koja
 ga ovenčava. u egzerhu ; *CONS
 (wreath)

Literatura: RIC 25a;

Fotografija: [http://www.sixbid.com/
 browse.html?auction=254&category
 =3294&lot=171247](http://www.sixbid.com/browse.html?auction=254&category=3294&lot=171247)

VALENS

FLAVIUS JULIUS VALENS AUGUSTUS

Kataloški broj: 3500.

Vladar: Valens (364-378)

Kovnica: Thessalonica (364-367)

Nominal: solid

Težina: 4,48 g

Avers: DN VALENS PF AVG.

Poprsje imperatora, okrenuto na levo, u pokretu. Na glavi biserna dijadema. U desnoj ruci drži mapu, a u levoj kratak skiptar.

Revers: SALVS REIP. Imperator stoji en face, u oklopu sa paluda-

mentumom. U desnoj ruci drži labarum. U levoj ruci drži glob na kome je Viktoriola koja ovenčava imperatora. Desnim kolenom drži zarobljenika, koji kleči ruku vezanih na ledima. U egzerhu SMTES.

Literatura: RIC IX 3b, pp 174.

Popović, 2013: 324.

Fotografija: Popović, 2013: 324.

GRATIANVS

FLAVIUS GRATIANUS AUGUSTUS

Kataloški broj 3600.
 Vladar: Gracijan, kao cezar (367-375)
 Kovnica: Treveri
 Nominal: Solidus
 Težina: 4,52g
 Avers: DN GRATIA-NVS P F AVG, diademed, draped and cui-

rassed bust of Gratian right.
 Revers: PRINCIPIVM IVVENT-VTIS, S M TR in exergue, Gratian, nimbate, standing right, holding spear and globe.
 Literatura: RIC IX 13(a); C. 28
 Fotografija:

Kataloški broj: 3601.
 Vladar: Gracijan (367-383)
 Kovnica: Treveri (378-383)
 Nominal: srebrna silikva
 Težina: 2,16g
 Avers: DN GRATIANVS PF AVG.
 Poprsje imperatora u oklopu, ogrnuto paludamentumom, sa dijademona na glavi. Okrenuto na desno.
 Revers: VIRTVS ROMANORVM,

Roma sedi na prestolu sa globom u desnoj i kopljem u levoj ruci. U egz-erhu TRPS.
 Literatura: RIC IX 58a
 Fotografija: [http://www.yorkcoins.com/r6033_-_gratian_\(a_d_367-383\)_silver_siliqua,_2_16g_,_treveri_mint.htm](http://www.yorkcoins.com/r6033_-_gratian_(a_d_367-383)_silver_siliqua,_2_16g_,_treveri_mint.htm)

Kataloški broj: 3602.
 Vladar: Gracijan (367-383)
 Kovnica: Treveri (375-378)
 Nominal: zlatni medaljon
 Težina: 8,97g
 Avers: DN GRATIANVS PF AVG.
 Poprsje imperatora u oklopu, ogrnuto paludamentumom. Na glavi dijadema. Okrenuto na desno.
 Revers: GLORIA ROMANORVM.

Roma i Konstantinopolis sede jedno pored drugog. Svako u desnoj ruci drži glob sa malom Viktorijom, a u levoj skiptar. Na glavama šlemovi. TROBC u isečku.
 Literatura: Antički portret, RIC IX 35, pp 21. Jovanović, 2006: 373
 Fotografija: Jovanović, 2006: 373
 Lokacija: Narodni muzej u Beogradu

Kataloški broj: 3603.
 Vladar: Gracijan (367-383)
 Kovnica: Aquileia
 Nominal:solid
 Težina:
 Avers: DN GRATIANVS PF AVG.
 Poprsje imperatora u oklopu, ogrnutu paludamentumom, sa dijademonom na glavi. Okrenuto na desno.
 Revers: GLORIA ROMANORVM.

Constantinopolis i Roma na prestolu jedno pored drugog. Konstantinopolis se nogama soalnja na palubu broda.

Literatura: Tiussi et al. 2013: 163
 Fotografija: Tiussi et al. 2013: 163

Kataloški broj: 3604.
 Vladar: Gracijan (367-383)
 Kovnica: Siscia
 Nominal:
 Težina:
 Avers: DN GRATIANVS PF AVG.
 Poprsje imperatora u oklopu, ogrnutu paludamentumom, sa dijademonom na glavi. Okrenuto na desno.
 Revers: REPARATIO REI PVBLI-

CAE. Imperator stoji anfas. U levoj ruci drži globus na kome je Viktorija. Desnom rukom hvata zarobljenika za kosu. U egzerhu BSISC
 Literatura: Jovanović, 2006: 375.
 Fotografija: Jovanović, 2006: 375.

Kataloški broj: 3605.
 Vladar: Gracijan (367-383)
 Kovnica: Siscia (367-375), officina I
 Nominal: miliarense
 Težina: 24mm, 4.42g
 Avers: DN GRATIANVS PF AVG,
 Poprsje imperatora u oklopu, ogrnutu paludamentumom, sa dijademonom na glavi. Okrenuto na desno.
 Revers: VIRTVS EXERCITVS, Im-

perator stoji anfas sa glavom okrenutom na levo. U desnoj ruci drži labarum, levom se oslanja na štit. U egzerhu •SISCP.
 Literatura: RIC IX 10c; RSC 53†b
 Fotografija: <http://www.sixbid.com/browse.html?auction=254&category=3294&lot=171251>

VALENTINIANUS II FLAVIUS VALENTINIANUS AUGUSTUS

Kataloški broj: 3700.

Vladar: Valentinjan II (375-392)

Kovnica:

Nominal:

Težina:

Avers: DN VALENTINIANVS

IVN PF AVG. Poprsje imperatora u oklopu, ognuto paludamentumom, sa dijademona na glavi. Okrenuto na desno.

Revers: RESTITVTOR REI PV-

BLICAE. Imperator sa nimicom oko glave stoji anfas. u levoj ruci drži labarum. Ispred njega zarobljenik koji moli za milost.

Literatura: Tiussi et al. 2013: 163

Fotografija: Tiussi et al. 2013: 163

Kataloški broj: 3701.

Vladar: Valentinjan II (375-392)

Kovnica: Sirmium (379)

Nominal: solid

Težina: 4,49 g

Avers: DN VALENTINIANVS PF

AVG. Poprsje imperatora u oklopu, ognutog paludamentumom sa diademom na glavi. Okrenut na desno.

Revers: VICTORIA AVGG. Dva im-

peratora sa oreolima oko glava, sede na tronu. Okrenuti en face. Iznad njih stoji Viktorija raširenenih krila. Između njih palmina grana.

Literatura: Popović, 2013: 324. RIC IX 9a, pp. 159.

Fotografija: Popović, 2013: 324.

THEODOSIVS FLAVIUS THEODOSIUS AUGUSTUS

Kataloški broj: 3800
 Vladar: Teodosije I (379-395)
 Kovnica: Sirmium, officina VIII (393-395)
 Nominal: Solidus
 Težina: 4.42 g
 Avers: D N THEODO-SIVS P F AVG, Laurel-and-rosette-diademed, draped, and cuirassed bust right
 Revers: VICTOR-IA AVGGG, The-

odosius, in military outfit, standing right, foot on bound captive, holding labarum and Victory on globe; S-M across fields, H//COMOB.
 Literatura: RIC IX 13b var. (officina); Depeyrot 33/5.
 Fotografija: http://www.ancient-coins.ca/RIC/RIC9/RIC9_Sirmium.htm

Kataloški broj: 3801
 Vladar: Teodosije I (379-395)
 Kovnica: Kovnica nesigurna, možda Sirmium, officina VII (393-395)
 Nominal: Solidus
 Težina: 4.41 g
 Avers: D N THEODOSIVS P F AVG, pearl-diademed, draped, and cuirassed bust right
 Revers: VICTORIA AVGGG, Theodosius standing right, left foot on

bound captive, holding labarum in right hand and Victory on globe in left; S-M/Z//COMOB.
 Literatura: RIC IX 14a var. (officina; Sirmium); Depeyrot 35/5 (Theodosius II; Sirmium); cf. DOCLR pp. 118-121.
 Fotografija: http://www.ancient-coins.ca/RIC/RIC9/RIC9_Sirmium.htm

Kataloški broj: 3802
 Vladar: Teodosije I (379-395)
 Kovnica: Antiochia (379-383)
 Nominal: Maiorina
 Težina: 5.51g
 Avers: D N THEODO-SIVS P F AVG, diademed, helmeted, draped and cuirassed bust of Theodosius right, holding spear and shield.
 Avers:

Revers: GLORIA RO-MANORVM, ANT G in exergue, emperor standing left on ship, raising right hand, Victory seated at helm, wreath in left field. The second R in RO-MANORVM is inverted.
 Literatura: RIC IX 40(d)2
 Fotografija:

Kataloški broj: 3803.
 Vladar: Teodosije I (379-395)
 Kovnica:
 Nominal: Solid
 Težina: 4.40 g
 Avers: D N THEODOSIVS P F
 AVG. Poprsje Teodosija u oklopu ogrnuto paludamentumom, okrenuto na desno. Na glavi dijadema.
 Revers: CONCORDIA AVGG.

Konstantinopolis sedi na prestolu. U desnoj ruci drži skiptar u levoj štit. Noge na pramcu broda. U odsečku CONOB.
 Literatura: Tasić, 1998: 347
 Fotografija: Tasić, 1998: 347

Kataloški broj: 3804
 Vladar: Teodosije I (379-395)
 Kovnica: Sirmium (379)
 Nominal: solid
 Težina: 4,42 g
 Avers: DN THEODOSIVS PF AVG.
 Bista imperatora u oklopu sa paludamentumom, Okrenut na desno.
 Revers: VICTORIA AVGG. Dva imperatora sa oreolima oko glava,

sede na tronu. Okrenuti en face.
 Iznad njih стоји Viktorija raširenih krila. Između njih palmina grana. U egzerhu SIROB.
 Literatura: Popović, 2013: 324-325; RIC IX 9C, pp 160.
 Fotografija: Popović, 2013: 324-325;

ARCADIUS

FLAVIUS ARCADIUS AUGUSTUS

Kataloški broj: 3900
 Vladar: Arkadije (383-408)
 Kovnica: Sirmium (393-395)
 Nominal: Solidus
 Težina: 4.46 g
 Avers: DN ARCADIVS P F AVG,
 Diademed, draped and cuirassed
 bust right
 Revers: VICTORIA AVGGG, Arca-
 dius standing right, holding labarum

and Victory, trampling foe; S M/
 COMOB.
 Literatura: RIC IX 14b.6; Depuyrot
 34/1 (dated 402-408)
 Fotografija: http://www.ancient-coins.ca/RIC/RIC9/RIC9_Sirmium.htm

Kataloški broj: 3901
 Vladar: Arkadije (383-408)
 Kovnica: Sirmium, officina I (402-
 408)
 Nominal: Solidus
 Težina: 4.46 g
 Avers: DN ARCA-DI-VS P F AVG,
 Pearl-diademed, draped, and cui-
 rassed bust right
 Revers: VICTOR-IA AVGGG,

Arcadius, in military outfit, standing
 right, foot on bound captive, holding
 labarum and Victory on globe; S-M
 across fields; A//COMOB.
 Literatura: RIC IX 15b; Depuyrot
 33/1.
 Fotografija: http://www.ancient-coins.ca/RIC/RIC9/RIC9_Sirmium.htm

Kataloški broj: 3902
 Vladar: Arkadije (383-408)
 Kovnica: Antiochia (383.)
 Nominal: Maiorina
 Težina: 5.59g
 Avers: D N ARCADIVS P F AVG,
 diademed, draped and cuirassed bust
 of Arcadius right, holding spear and
 shield, hand holding diadem above.

Revers: GLORIA ROMANORVM,
 * ANT S in exergue, emperor
 standing left, holding vexillum and
 resting on shield, kneeling captive at
 feet, cross in left field.
 Literatura: RIC IX 41(a)2
 Fotografija:

Kataloški broj: 3903
 Vladar: Vladar: Arkadije (383-408)
 Kovnica: -
 Nominal: Solid
 Težina: -
 Avers: DN ARCADIVS PF AVG.
 Arkadije u oklopu sa šlemom na gla-
 vi predstavljen anfas. U desnoj ruci
 koplje porebačeno preko ramena, u

levoj štit.
 Revers: -
 Literatura: Potter, 2007:226.
 Fotografija: Potter, 2007:226.

THEODOSIVS II

FLAVIUS THEODOSIUS JUNIOR AUGUSTUS

Kataloški broj: 4000.

Vladar: Teodosije II (408-450)

Kovnica:

Nominal: Solid

Težina: 4,30 g

Avers: DN THEODOSIVS PF AVG.

Poprsje imperatora u oklopu sa šlemom na glavi, prikazano spreda. U desnoj ruci kopljje prebačeno preko ramena. U levoj dekorativni štit sa prikazom konjanika koji gazi neprijatelja.

Revers: GLOROR VIS TERRHR.

Imperator u punoj ratnoj opremi. Stoji okrenut spreda. U desnoj ruci drži labarum, a u levoj masivni krst. U polju levo od figure zvezdica. U

egzerhu TESOB.

Literatura: Tasić, 1998. Arheološko blago Kosova i Metohije

Fotografija: Arheološko blago Kosova i Metohije

Kataloški broj: 4001.

Vladar: Teodosije II (408-450)

Kovnica: Konstantinopolis (443.)

Nominal:solid

Težina: 4,48 g

Avers: DN THEODOSIVS PF AVG.

Poprsje imperatora spreda s kopljem i štitom.

Revers: IMP XXXXII COS XVII

PP. Konstantinopolj sedi nalevo. U desnoj ruci drži kuglu sa krstom, u

levoj skiptar. U isečku COMOB. U polju, levo, zvezda.

Literatura: <http://virtuelnimuzejdu-nava.rs/pocetna/solid-teodosija-ii-kovnica-konstantinopolj.i-22.125.html>

Fotografija: <http://virtuelnimuzejdu-nava.rs/pocetna/solid-teodosija-ii-kovnica-konstantinopolj.i-22.125.html>

Kataloški broj: 4002.
Vladar: Teodosije II (408-450)
Kovnica: Konstantinopolis (420-422)
Nominal: solid
Težina: 4.46g, 21mm
Avers: DN THEODOSIVS PF AVG,
Poprsje imperatora u oklopu sa
šlemom okrenuto anfas. U desnoj
ruci koplje prebačeno preko ramena.

U levoj ruci štit sa predstavom
konjanika.
Revers: VOT XX MVLT XXX H,
Viktorija stoji okrenuta na levo. U
rukama drži dugačak krst. U egz-
erhu CONOB.
Literatura: RIC IX 219
Fotografija: [http://www.sixbid.com/
browse.html?auction=254&category
=3294&lot=171257](http://www.sixbid.com/browse.html?auction=254&category=3294&lot=171257)

Kataloški broj: 4003.
Vladar: Teodosije II (408-450)
Kovnica: Konstantinopolis (408-420)
Nominal: solid
Težina: 4.50g, 21mm
Avers: DN THEODOSIVS PF AVG,
Poprsje imperatora u oklopu sa
šlemom okrenuto anfas. U desnoj
ruci koplje prebačeno preko ramena.

U levoj ruci štit sa predstavom
konjanika.
Revers: CONCORDIA AVGGH,
Konstantinopolis sedi na prestolu. U
desnoj ruci skptar, u levoj Viktorija
na globusu.CONOB
Literatura: RIC IX 202
Fotografija: [http://www.sixbid.com/
browse.html?auction=254&category
=3294&lot=171256](http://www.sixbid.com/browse.html?auction=254&category=3294&lot=171256)

Kataloški broj: 4004.
Vladar: Teodosije II (408-450)
Kovnica: Konstantinopolis (408-423)
Nominal: miliarense
Težina: 4.31g, 24mm
Avers: DN THEODOSIVS PF AVG,
Poprsje imperatora u oklopu, ogrnu-
to paludamentumom, sa dijademona
na glavi. Okrenuto na levo.

Revers: GLORIA ROMANORVM,
Imperator sa nimbom stoji anfas,
Podiže desnú ruku. U levoj ruci
globus. U egzerhu CON.
Literatura: RIC 370; RSC 20A
Fotografija: [http://www.sixbid.com/
browse.html?auction=254&category
=3294&lot=171258](http://www.sixbid.com/browse.html?auction=254&category=3294&lot=171258)

LEO I

FLAVIUS VALERIUS LEO AUGUSTUS

Kataloški broj: 4200.

Vladar: Leo I (457-474)

Kovnica:

Nominal: Solid

Težina: 4,45 g

Avers: D N LEO PERPET AVG.

Poprsje imperatora u oklopu sa šlemom na glavi, prikazano spreda. U desnoj ruci koplje prebačeno preko ramena. U levoj dekorativni štit sa reljefnim prikazom konjanika.

Revers: VICTORIA AVGGGI. Viktorija stoji okrenuta na levo. U desnoj ruci drži dugački krst. U polju desno od figure zvezdica. U egzerhu CONOB.

Literatura: Tasić, 1998. Arheološko blago Kosova i Metohije

Fotografija: Arheološko blago Kosova i Metohije

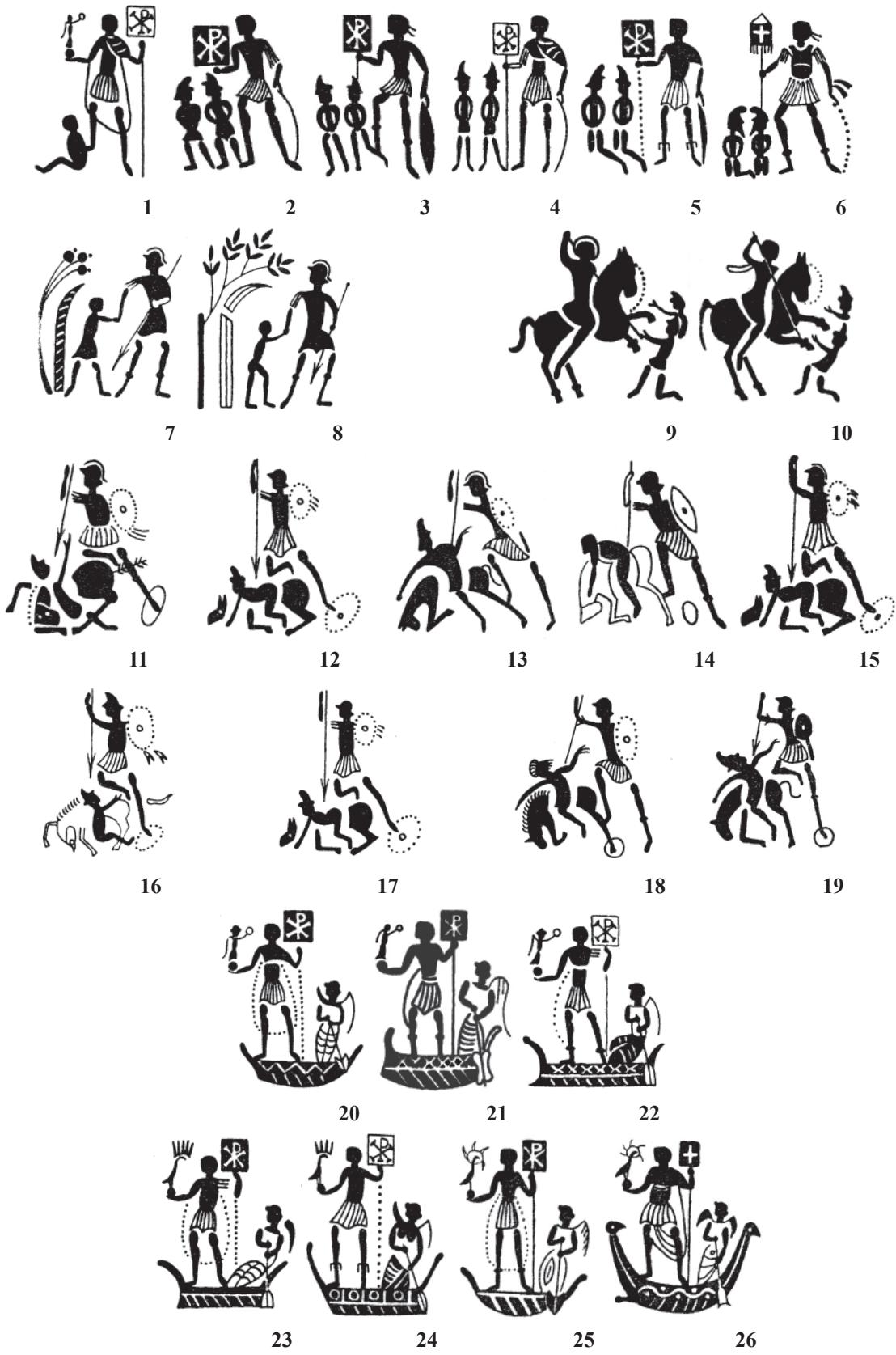
Kataloški broj: 5200.
Solid, Justinijan I
Goldsworthy, 2000: 198.

Kataloški broj: 5201.
Solid, Justinijan I
Weitzmann, 1979: 45.

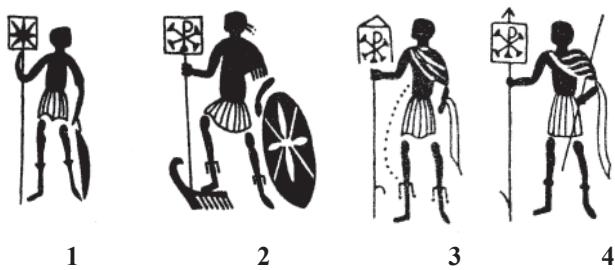
VIII
KATALOG ŠEMATSKIH
PREDSTAVA PREMA
BRUKU

FEL TEMP REPARATIO

Šematizovane ikonografske predstave (Bruck, 1961)

FEL TEMP REPARATIO

ALAMANNI DEVICTA / SARMATIA DEVICTA

CONCORDIA AVG

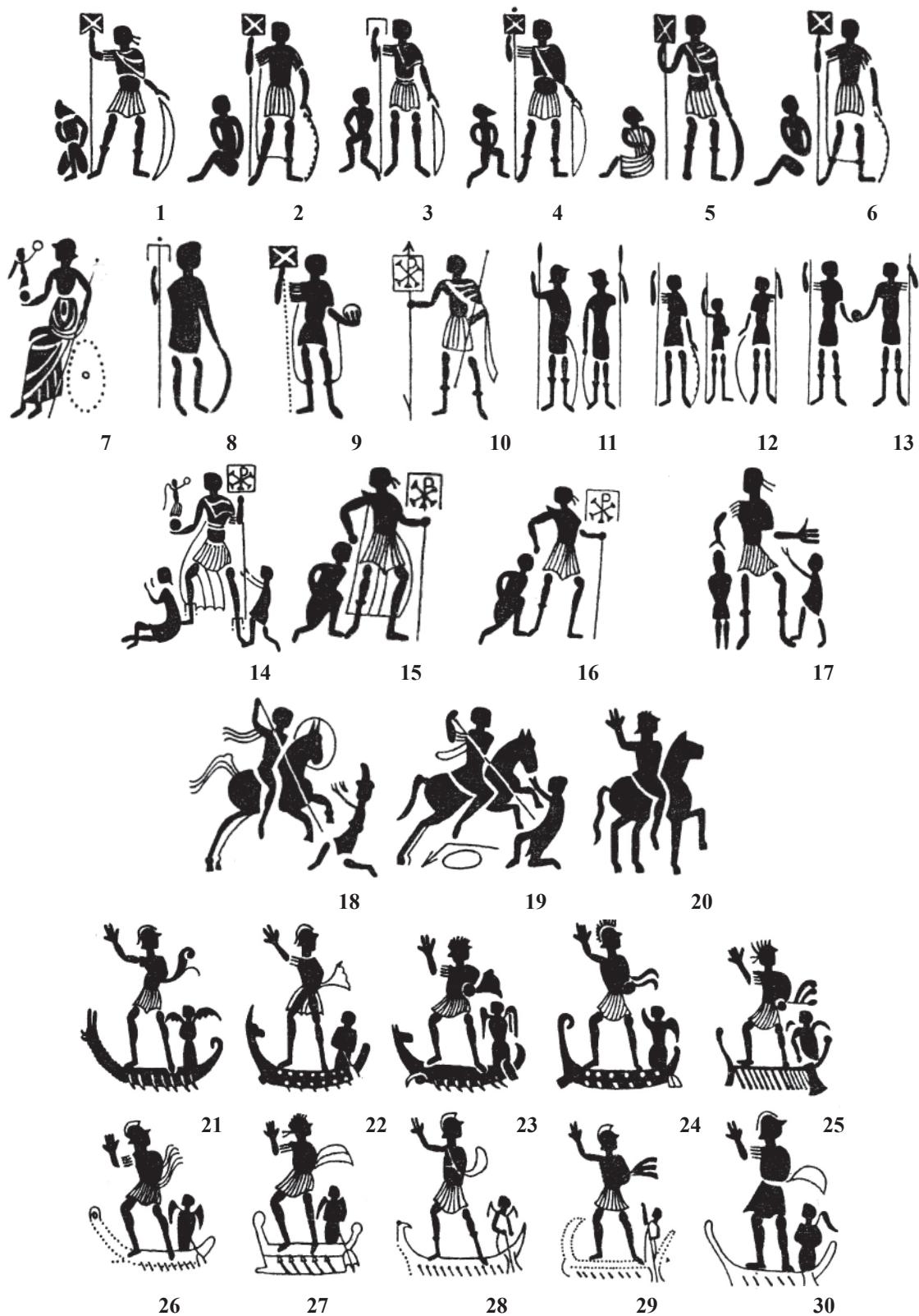
CONCORDIA MILITVM

CONSTANTINI ANADAFNE

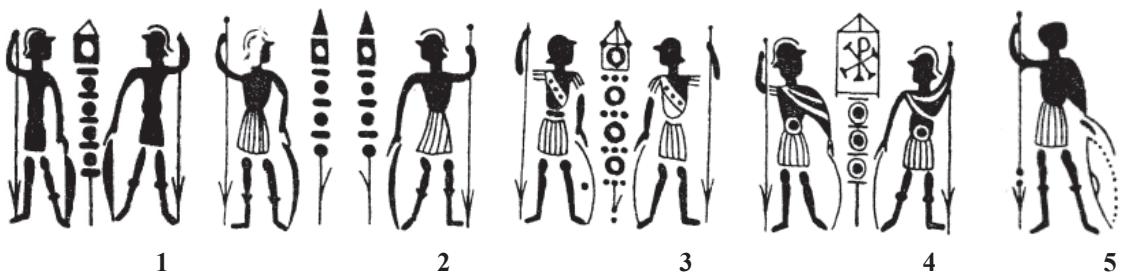

GLORIA ROMANORVM

Šematzivane ikonografske predstave (Bruck, 1961)

GLORIA EXERCITVS

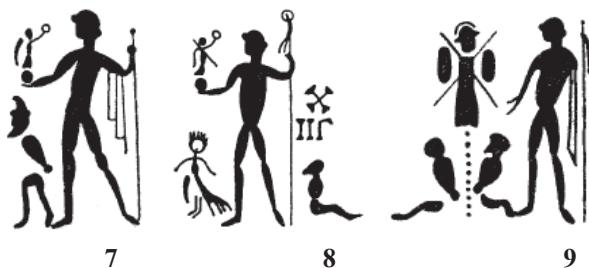

HOC SIGNO VICTOR ERIS

6

IOVI CONSERVATORI

RESTITVTOR REI PVBLICAE

1

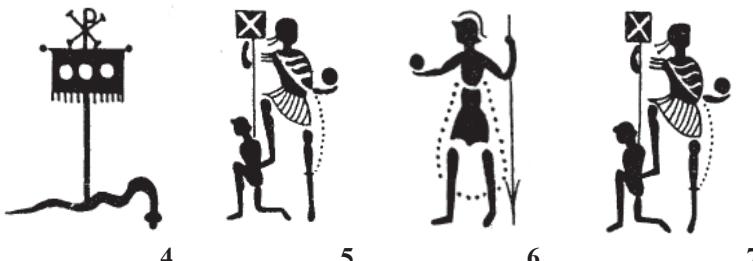
SALVS REI PVBLICAE

2

3

SPES REI PVBLICAE

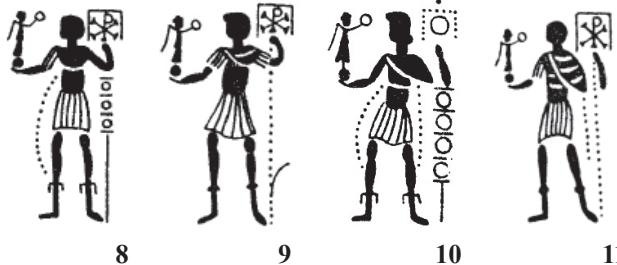
4

5

6

7

FELICITAS REI PVBLICAE

8

9

10

11

LIBERTAS PVBLICA

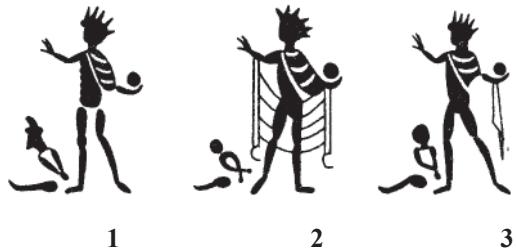

12

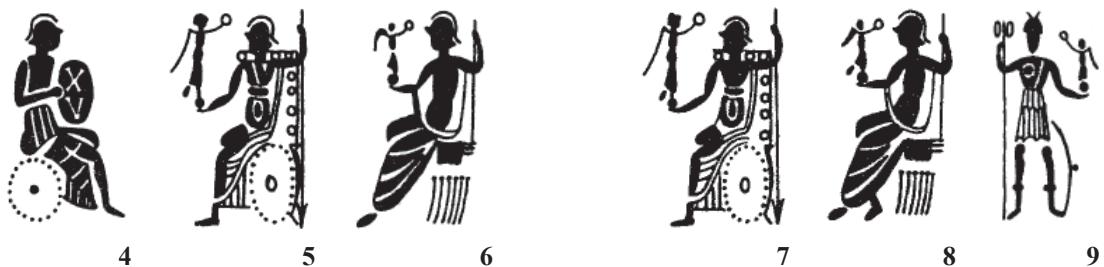
13

Šematzivane ikonografske predstave (Bruck, 1961)

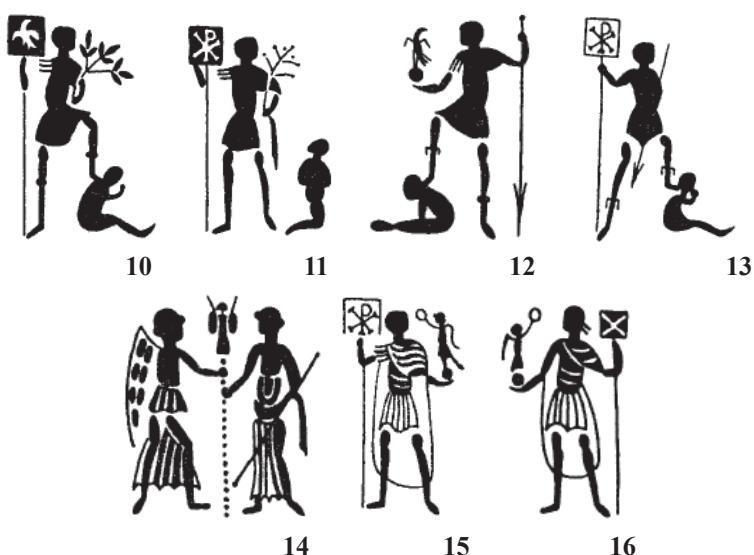
SOL INVICTVS

ROMA

VICTORIA AVGVSTA

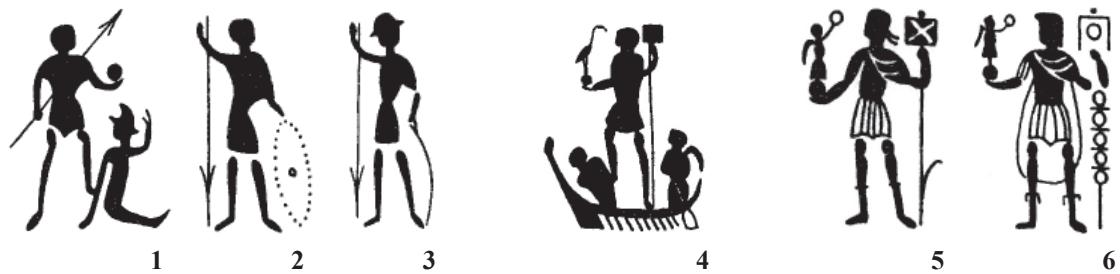
CONSTANTINOPOLIS

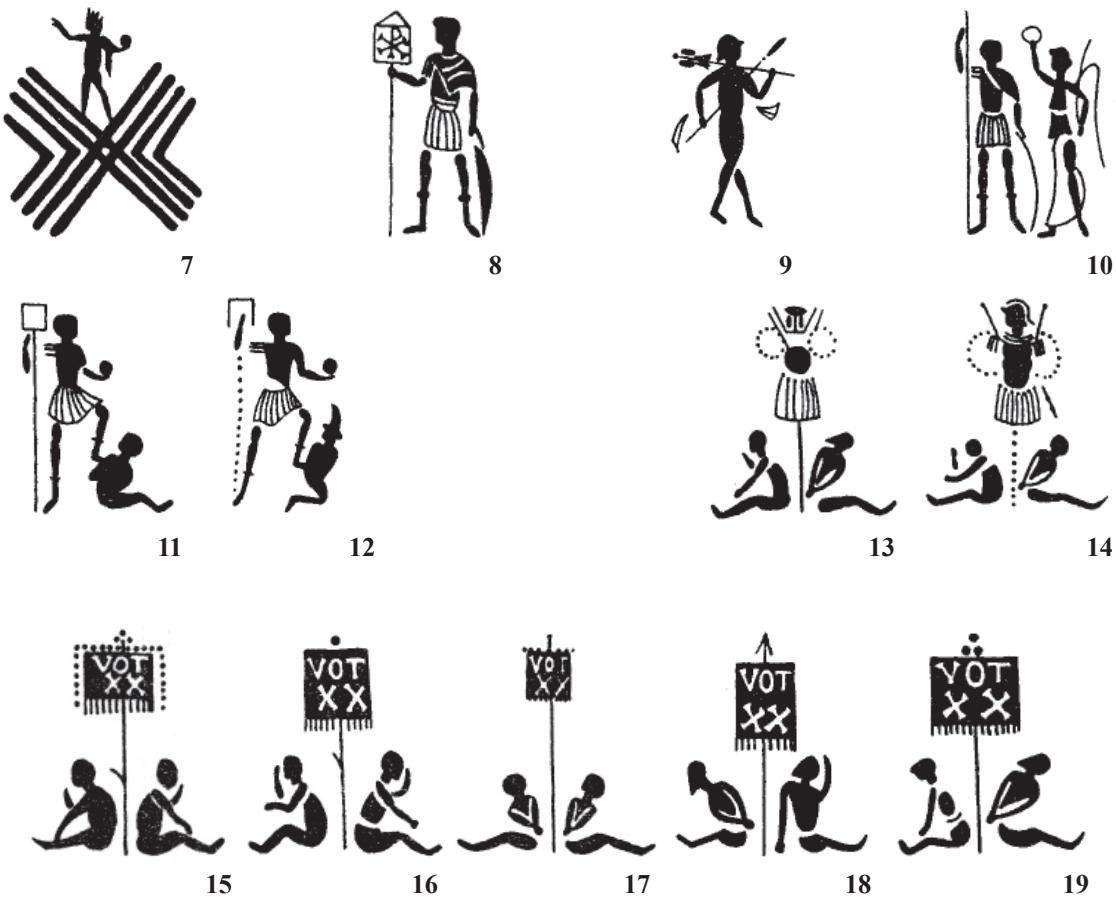
17

Šematzizovane ikonografske predstave (Bruck, 1961)

VIRTVS AVG

VIRTVS EXERCITVS / MILITVM

BIOGRAFIJA

Nemanja Mrđić rođen je 30. maja 1978. godine u Beogradu, u kome završava i osnovno i srednjoškolsko obrazovanje. Osnovne studije arheologije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu završio je 2004. godine sa diplomskim radom „Snabdevanje vodom u antici na prostoru Gornje Mezije i jugositočnog dela Donje Panonije“. Magistarske studije završio je 2009. godine sa temom „Topografija i urbanizacija Viminacijuma“. Oba rada su bila pod mentorstvom profesora dr Aleksandra Jovanovića. Tema doktorske disertacije „Vojna ikonografija od III do V veka na prostoru Ilirika“ odobrena je 2010. godine, pod mentorstvom dr Miroslava Vujovića.

Tokom osnovnih studija završio je kurseve konzervacije keramike i stakla u centru za Konzervaciju Dijana pri Narodnom muzeju u Beogradu.

Učestvovao je na iskopavanjima Dijane kod Karataša, Gradine kod Postenja (Ras), Caričinog grada. Najveći deo svoje karijere od 2002. godine posvetio je istraživanjima antičkog grada i legijskog logora Viminacijuma. Pored iskopavanja radi na daljinskoj detekciji arheoloških objekata, geofizičkim istraživanjima, analitikom aero i satelitskih snimaka.

Od 2005. godine zaposlen je na Arheološkom institutu u Beogradu, na projektima istraživanja antičkog grada i legijskog logora Viminacijuma (rukovodilac dr Miomir Korać).

Profesionalna interesovanja su vezana za rimsku vojsku, oružje i vojnu opremu, antičku arhitekturu, urbanizam.

Učestvovao je na više naučnih skupova Roman Military Equipment Conference (ROMEC) Brug 2001, Xanten 2007, Zagreb 2010, Limes Congress Newcastle 2009, Ruse 2012., AIAC (Associazione Internazionale di Archeologia Classica) Rim 2008. kao i na brojnim tematskim skupovima u Trnavi i Varšavi 2011. Beču 2012.

Pored arheoloških učestvovao je i u paleontološkim istraživanjima na prostoru Viminacijuma 2009-2012 godine. Sa koautorima je objavio više radova u časopisu Quaternary International sa rezultatima iskopavanja mamuta i analizama pleistocenskog ekosistema.

Od 2012. godine radi na pripremama za nominaciju srpske sekcije Rimskog limesa

na UNESCO Listu svetske kulturne baštine. Saraduje na više međunarodnih projekata finansiranih od strane Evropske Unije: Tourist promotion of the Archaeological Sites along the Route Aquileia – Viminacium (T-PAS), Danube Limes Brand, Open Arch, Archaest.

Učestvovao je u pripremama nekoliko izložbi od kojih je „Itinerarium Romanum Serbiae i Viminacium“ bila izložena širom sveta (Njujork, Vašington, Boston, Čikago, San Francisko, London, Budimpešta, Rim 2010-2015. godine).

Govori engleski i ruski jezik.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Немања П. Мрђић

број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Војна иконографија од III до V века на простору Илирика

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 12. маја 2015. године

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора Немања Mrđić

Број уписа _____

Студијски програм Археологија

Наслов рада Војна иконографија од III до V века на простору Илирика

Ментор др Мирослав Вујовић.

Потписани _____

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 12. маја 2015. године

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Војна иконографија од III до V века на простору Илирика.

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 12. Maja 2015. године

1. Ауторство - Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. Ауторство – без прераде. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцима, односно лиценцима отвореног кода.